T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

İMPARATORLUK VE EMİRLİK: ERDELAN EMİRLİĞİ OSMANLI VE İRAN İMPARATORLUKLARI ARASINDA BİR KÜRT EMİRLİĞİ

Cafer AÇAR

Mardin-2023

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Doktora Tezi

İMPARATORLUK VE EMİRLİK: ERDELAN EMİRLİĞİ OSMANLI VE İRAN İMPARATORLUKLARI ARASINDA BİR KÜRT EMİRLİĞİ

Cafer AÇAR

TEZ Danışmanı

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Mardin-2023

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TEZ ONAYI

Enstitümüzün **Tarih** Ana Bilim Dalı **19757001** numaralı öğrencisi **Cafer AÇAR**'ın hazırladığı **''İmparatorluk ve Emirlik: Erdelan Emirliği Osmanlı ve İran İmparatorlukları Arasında Bir Kürt Emirliği''** başlıklı DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca **.....** **.....** günü saat **.....** yapılmış, tezin onayına ..... ile karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR (Danışman)

Üye

Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN

Üye

Doç. Dr. Ziya POLAT

Üye

Doç. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ

Üye

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....saylı kararı ile onaylanmıştır.

.....

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar

çerçevesinde elde ettiğimi,

- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve

bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,

- Tez çalışmasında kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve

kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,

- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan

‘’bilimsel intihal tespit programı’’ ile tarandığını ve hiçbir şekilde ‘’intihal içermediğini’’ beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

10.03.2023

Cafer AÇAR

ÖZET

Doktora Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

İmparatorluk ve Emirlik: Erdelan Emirliği
Osmanlı ve İran İmparatorlukları Arasında Bir Kürt Emirliği

Cafer AÇAR

Bu araştırmanın konusu Erdelan Emirliği'nin Osmanlı ve İran imparatorlukları (Safeviler, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar) ile olan münasebetleridir. On ikinci yüzyılın sonlarına doğru Şehrezor merkezli olarak kurulan Erdelan Emirliği Kürt emirlikleri içinde en önemli ve etkili olanlardan birisidir. On altıncı yüzyılın ortalarına kadar Şehrezor bölgesinde bağımsız ve yarı bağımsız bir şekilde varlık gösteren Erdelan Emirliği, Osmanlı ve Safevilerin Şehrezor'da hakimiyet kurmak için mücadele ettikleri dönemlerde bölgedeki dengelerinin oluşmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Osmanlı-İran sınırında bulunan Erdelan Emirliği stratejik konumunun verdiği avantajı değerlendirerek ve adı geçen imparatorluklar arasında denge stratejisi izleyerek uzun süre siyasi varlık göstermeyi başarmıştır. On yedinci yüzyılın başlarında İran merkezi devletlerine bağlı olarak hakimiyetini sürdüren emirlik, İran'da yürütülen merkezileşme politikaları sonucunda Kaçarlar devrinde, 1867 yılında ortadan kaldırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde emirlik örgütlenmesinin doğru anlaşılması için Kürt toplumunda uzun süre varlık göstermiş olan aşiret kurumu incelenmiş, birçok aşiret ve aşiret konfederasyonunu bünyesinde barındıran ve aşiretin üst formu olarak değerlendirilen emirlik idaresi Erdelan Emirliği özelinde tartışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde İran-Erdelan, üçüncü bölümünde de Osmanlı-Erdelan münasebetleri; Osmanlı, İran ve Erdelan dönem kaynaklarına, arşiv belgelerine, araştırma eserlere ve seyyahların notlarına bağlı olarak irdelenmiştir. Erdelan Emirliği'ni diğer Kürt emirliklerinden ayıran önemli bir nokta, emirlik bünyesinde gelişen tarih yazıcılığı geleneğidir. Gerek Erdelan kaynakları ve gerekse Osmanlı-İran kaynakları çalışmanın literatür taraması bahsinde işlenmiş, adı geçen eserler genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Erdelan mirlerini bölgenin etkili güçlerinden kılan temel faktörler; Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında bulunmanın verdiği avantajı iyi değerlendirmeleri, Kürt aşiret kuvvetlerinin askeri desteğinden yararlanmaları ve Kürt coğrafyasının sağladığı doğal koruma özelliğini etkili kullanmalarıdır. Bunlar çalışmada ulaşılan temel sonuçlardır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Emirlik, Erdelan Emirliği, Osmanlı ve İran İmparatorlukları

ABSTRACT

Ph.D Thesis

Department of History

Empire and Emirate: Emirate of Erdelan

A Kurdish Emirate between the Ottoman and Iranian Empires

Cafer AÇAR

The subject of this research is the relations of the Emirate of Erdelan with the Ottoman and Iranian Empires (Safevids, Afshars, Zands and Qachars). The Emirate of Erdelan, founded in the late twelfth century, is one of the most important and influential among the Kurdish emirates. The Emirate of Erdelan, which had an independent and semi-independent presence in the Sharzor region until the middle of the sixteenth century, had a great influence in the formation of the balance in the region during the periods when the Ottomans and Safevids struggled to establish dominance in Sharzor. The Emirate of Erdelan, located on the Ottoman-Iranian border, had managed to maintain a political presence for a long time by taking advantage of its strategic position and pursuing a strategy of balance between the aforementioned empires. The emirate, which continued to dominate under the central states of Iran at the beginning of the seventeenth century, was abolished in 1867 as a result of centralization policies carried out in Iran during Qachar period. At the first part of the study, the tribal institution, which has long existed in Kurdish society, was examined in order to understand the organization of the emirate correctly, and the emirate administration that includes many tribal and tribal confederations and is considered as the upper form of the tribe was examined in the specialty of the Emirate of Erdelan. Iran-Erdelan relations were examined in the second part of the study and Ottoman-Erdelan relations in the third part on the basis of the Ottoman, Iranian and Erdelan period sources, archival documents, research works and notes of travellers. An important point that distinguishes the Emirate of Erdelan from the other Kurdish emirates is the tradition of historiography that develops in the emirate. Both Erdelan sources and Ottoman-Iranian sources were processed in the literature review of the study and the mentioned works were introduced in general terms. The main factors that make the emirs of Erdelan one of the effective local powers of the region; That they made use of the advantage of being among the Ottoman and Iranian empires, that they made use of military support of Kurdish tribal forces and that they used the natural protection provided by the Kurdish geography effectively. These are the main results of the study.

Keywords: Emirate, Emirate of Erdelan, Ottoman and Iranian Empires, Tribal

ÖNSÖZ

XII. yüzyılın sonlarına doğru Şehrezor'da kurulan ve 1867 yılında son hakimi II. Emanullah Han'ın ölümünden sonra ortadan kalkan Erdelan Emirliği, en önemli Kürt emirliklerinden biridir. Osmanlı ve İran imparatorlukları (Safeviler, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar) arasında uzun yıllar varlık gösteren Erdelan Emirliği ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bunun sebeplerinden biri, emirlik ile ilgili kaynakların çoğunun Farsça yazılmış olmasıdır. Diğer bir sebep emirliğin daha çok İran kültür havzası içinde varlık göstermesi nedeniyle Türkiye'deki araştırmacıların dikkatini çekmemiş olmasıdır. Öte yandan Erdelan Emirliği ile ilgili Türkiye dışında yapılan çalışmalar Osmanlı kaynaklarından istifade edilememesi dolayısıyla konunun geniş bir perspektifte değerlendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan temel motivasyon Erdelan Emirliği ile ilgili Osmanlı-İran kaynaklarını merkeze alan bir çalışmanın şimdiye kadar yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma İran ve Osmanlı kaynaklarını kullanması bakımından Erdelan Emirliği ile ilgili şimdiye kadar yapılmış olan en kapsamlı araştırmalardan biri olma iddiasındadır.

Erdelan Emirliği'ne duyduğum ilgi Farsça üzerine yoğunlaştığım ve İran kaynaklarını araştırdığım yıllarda başladı. Araştırmalarım sırasında Erdelan'ı diğer Kürt emirliklerinden ayıran önemli bir özelliğin emirlik bünyesinde gelişen *tarih yazıcılığı geleneği* olduğunu fark ettim. Emirliğe başkentlik yapmış olan Senendec kentine 2017 yılında yaptığım ziyeretten sonra Erdelanlı tarihçilerin telif ettikleri eserlerin bir kısmını temin ettim ve onlardan ikisini; Muhammed Şerif Kadı'nın *Tarih-i Kurd* isimli eseri ile Mahşeref Erdelani'nin *Tarih-i Erdelan* isimli eserini Türkçeye tercüme ettim. Türkiye'de Erdelan Emirliği ile ilgili akademik bir çalışmanın yapılmadığını gördüm ve konuyu araştırmaya karar verdim. Osmanlı-İran dönem kaynaklarını merkeze alarak geniş bir yelpazede okumalar yaptım, emirlik ile ilgili bilgiler ihtiva eden Osmanlı-İran arşiv kayıtları ile birinci elden kaynaklara ulaşmaya ve konuyu teorik bağlamıyla birlikte değerlendirmeye gayret ettim. Ancak konuyu doğru bir teorik çerçevede ele almak ve bahsi geçen kaynaklara ulaşmak pek de kolay olmadı. Özellikle İran arşivlerine ulaşmak, hiç çalışılmamış bazı Farsça elyazması nüshaları temin etmek ve onları okumak çok büyük çaba ve emek

gerektirdi. Neyse ki bu uzun ve zorlu yolculukta bana destek olan çok kıymetli araştırmacılarla çalışma fırsatı buldum.

Çalışmalarım boyunca en büyük destekçim danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Özcoşar oldu. Konunun teorik çerçevesinin oluşturulmasında, tez başlığı ve alt bölümlerinin belirlenmesinde hocamın çok büyük katkısı oldu. Yoğun mesaisine rağmen bana her zaman vakit ayırdı ve tez çalışmamın tüm aşamalarını takip ederek gerekli yönlendirmeleri yaptı. Kendisine teşekkür ederim. Ayrıca Doç. Dr. Evindar Yeşilbaş ve Doç. Dr. Ziya Polat görüş, öneri ve eleştirileri ile çalışmama katkıda bulundular. Kendilerine şükranlarımı sunarım.

Doç. Dr. Ercan Gümüş tezimi baştan sona büyük bir titizlikle okuyarak gerekli düzeltmeleri yaptı ve tecrübelerini benimle paylaşarak çalışmamın olgunlaşmasına çok büyük katkıda bulundu. Doç. Dr. Esra Doğan, Doç. Dr. Shahab Vali, Doç. Dr. Vural Genç, Doç. Dr. Metin Atmaca, İranlı araştırmacılar Dr. Perestu Mozefferi ve Mustafa Dehkan ulaşmakta güçlük çektiğim bazı kaynakları; Dr. Mensur Ehmedi İran arşivlerinde bulunan bazı belgeleri temin etme konusunda bana yardımcı olma nezaketinde bulundular. Erdelan hanedanı mensubu, emekli Fars Dili ve Edebiyatı öğretmeni Şehlâ Erdelanî Hanımefendi arşivini benimle paylaşma inceliğini gösterdi. Kıymetli dostum Abdulsıttar Özmen çalışmamı büyük bir özveriyle okudu ve imlâ açısından değerlendirdi. Dr. Mehmet Naim Çapras Arapça metinlerin tercümesinde, sevgili Serdar Nas haritaların çizilmesi konusunda yardımcı oldular. Dr. Zafer Açar ve Dr. Şehmus Kurt görüş, öneri ve eleştirileriyle bana destek oldular. Hepsine ve çalışmama katkı sunan, ismini burada zikredemediğim tüm dostlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Tez çalışmam boyunca yanımda olan sevgili eşime ve bana en çok ihtiyaç duydukları yıllarda kendileri ile yeteri kadar ilgilenemediğim oğullarım Ali Baran ve Ömer Boran'a minnet borcumu ifade etmek isterim. Onlara bırakabileceğim en kıymetli mirasın ilmi çalışmalar olduğunun bilincinde olmaları bana gurur veriyor.

Cafer AÇAR

Mardin-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xii**

GİRİŞ **1**

1. Araştırmanın Konusu 3

2. Araştırmanın Amacı 3

3. Araştırmanın Önemi 4

4. Araştırmanın Yöntemi 6

5. Araştırmanın Sınırlılıkları 7

LİTERATÜR TARAMASI **9**

1. Erdelan Kaynakları: Erdelan Tarih Okulu Tarihçilerinin Kaleme Aldıkları Eserler 10

2. İran Kronikleri 16

2.1. Safevi Devri Kaynakları (1501-1736) 17

2.2. Afşar Devri Kaynakları (1736-1804) 27

2.3. Zend Devri Kaynakları (1751-1794) 28

2.4. Kaçar Devri Kaynakları (1796-1925) 30

3. Osmanlı Kronikleri 36

1. BÖLÜM: AĞA VE MİR: KÜRT TOPLUMUNDA SOSYO-POLİTİK ÖRGÜTLENMELER (AŞİRET VE EMİRLİK) **46**

Aşiret: Terminoloji, Oluşum Koşulları, Fonksiyon 46

Aşiret İdeolojisi: Ortak Geçmiş ve Yaşamsal Çıkarların Korunması 61

Aşiretin Ekonomisi 65

Coğrafya İle Şekillenen Yaşam Biçimi: Coğrafya ve Kader 67

Batının Kürt Algısı: Aşiretli ve Vahşi 77

Beg ve Mir: Batı İran'da Aşiret ve Aşiret Konfederasyonları 85

Emirlik: Aşiret ve Devlet Arasında Ara Form 93

Vali ve Mir: Osmanlı Devleti ve İran'da Taşra İdaresi 104

Osmanlı Devleti ve Kürt Emirlikleri 105

İran İmparatorluklarında Taşra İdaresi 113

Erdelan Emirliği: Etimoloji ve Coğrafyaya Dair Birkaç Söz 125

Köken Tartışmaları ve Kronolojik Bir Saptama Denemesi 133

Birinci Bölüm İçin Değerlendirme 142

2. BÖLÜM: ŞAH ve MİR: ERDELAN EMİRLİĞİ'NİN İRAN İMPARATORLUKLARIYLA MÜNASEBETLERİ 146

I. Dönem: (Yarı) Bağımsızlık Evresi: Baba Erdelan'dan Safevilere Kadar (1169-1501) 146

II. Dönem: Safevilerin Ortaya Çıkışından I. Şah Abbas Dönemine Kadar (1501-1587) 149

III. Dönem: İran Merkezi Devletlerine Bağlılık Dönemi: Mirlikten Valiliğe Erdelan Hakimleri (1587-1867) 162

Şah I. Abbas ve Erdelan'da Safevi Hakimiyeti 162

Şah Safi Dönemi: Erdelan'da Katı Safevi Siyaseti 166

Şah II. Abbas Dönemi: Erdelan'da Parçalı Yönetim ve İstikrarsızlık 174

Erdelan ve Baban Emirlikleri Arasında İlk Çatışmalar 176

Erdelan'da Yabancı Valiler Dönemi 180

Safevi Çağının Sonu: Afşarların Yükselişi ve Erdelan ile Münasebetler (1736-1804) 184

Nadir Şah'ın Halefleri Döneminde Erdelan 191

Zendlerin Ortaya Çıkışı ve Erdelan İle Münasebetler (1751-1794) 195

Kerim Han Zend ve Hüsrev Han-ı Bozorg 203
Kerim Han Zend'den Sonra Erdelan 205
II. Hüsrev Han: Batı İran'da Erdelan İktidarı 210
Zend-Erdelan Savaşı: Cafer Han Zend-Hüsrev Han Erdelan 213
Kaçar Çağı: Erdelan İktidarının Zirvesi ve Çözülme (1796-1867) 216
Emanullah Han-ı Bozorg (Büyük Emanullah Han) 222
Erdelan-Caf Mücadelesi ve Emanullah Han'ın Mutlak İktidarı 227
Sona Doğru: Erdelan'da Kriz ve Hanedan İçi Çatışmalar 231
İran'da Merkezileşme: Erdelan Emirliği'nin Sonu 238
Erdelan'ı Diriltme Çabaları: Serdar Reşid ve Mücadelesi 245
İkinci Bölüm İçin Değerlendirme 248
3. BÖLÜM: SULTAN ve MİR: ERDELAN EMİRLİĞİ'NİN OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ 252
Osmanlı-İran Sınırı: Rakip İmparatorluklar ve Devingen Sınır 252
Osmanlı-İran Sınırında Mezhep ve Siyaset: Şiilik-Sünnilik Arasında Erdelan Mirleri (Sünni Şiilik veya Şii Sünnilik) 268
Osmanlı-Erdelan Münasebetleri 278
Kanuni'nin Irakeyn Seferi (1533-1535) ve Erdelan İle İlk Temas 280
Sultan III. Murad (1574-1595) Devri: Erdelan İle İttifak 293
IV. Murad'ın I. Bağdat Seferi: Erdelan İle Savaş 299
Osmanlı-Erdelan İşbirliği: Safevilerle Savaş (Vaka-yı Erdelan) 307
Sınırda Olmak: Kasr-ı Şirin Antlaşması ve Değişen Dengeler 312
Sultan III. Ahmed ve Osmanlı Erdelan'ı 316
İstanbul'da Bir Erdelan Miri: I. Mahmud ve III. Han Ahmed Han 322
İki İmparatorluk İki Emirlik: Osmanlı-İran/Erdelan-Baban Mücadelesi 329
Babanların Erdelan Hakimiyeti 336

Nadir Şah'ın Müdahalesi ve Erdelan'da Osmanlı İktidarının Sonu..... 341
Erdelan Valilerinin Baban İç İşlerine Müdahaleleri 344
Nadir Şah'ın Ölümünden Sonra Babanların Erdelan Harekâtları 345
Selim Paşa Baban'ın Erdelan Hükümeti 347
Zendler Döneminde Babanların Erdelan'a Hakim Olma Çabaları 348
Kaçarlar Devrinde Osmanlı-İran/Erdelan-Baban Münasebetleri 351
Üçüncü Bölüm İçin Değerlendirme 362
SONUÇ 365
KAYNAKÇA 368
EKLER 403
ÖZGEÇMİŞ 435

KISALTMALAR DİZİNİ

A.DVNS.MHM.d	:Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri
AE.SMHD.I	:Ali Emiri Mahmud I
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz	:Bakınız
C.AS	:Cevdet Askeriye
C.HR	:Cevdet Hariciye
Ed	:Editör
H	:Hicri
h.k	:Hicri-kameri
Haz	:Hazırlayan
Hk	:Hüküm
HR.SYS	:Hariciye Nezareti Siyasi
HRT.h	:Haritalar
İA	:İslam Ansiklopedisi
İE.AS	: İbnülemin Askeriye
İE.TCT	:İbnülemin Tevcihât
Neşr	:Neşreden
öl	:Ölümü
OTAM	:Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Ugulama Merkezi
s	:Sayfa
S	:Sayı
ş	:Şemsi

SBD	:Sosyal Bilimler Dergisi
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
SEKMA	:Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran
ss	:Birden çok sayfa
Tar	:Tarih
Tas	:Tashih
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Ter	:Tercüme
TS.MA.e	:Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak
TT.d	:Tapu Tahrir Defteri
TTK	:Türk Tarih Kurumu
v	:Varak
Y.PRK.BŞK	:Perakende, Başkitabet Dairesi Evrakı
Y.PRK.MYD	:Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiyye Dairesi

GİRİŞ

Emirlikler Kürt toplumunda uzun yıllar varlık göstermiş olan sosyo-politik yapılardır ve modern Kürt tarihi bir anlamda emirlikler tarihidir. Osmanlı ve Safevilerin iki büyük imparatorluk olarak XVI. yüzyılın başlarında Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada hakimiyet mücadelesi içine girmeleri Kürt emirliklerini önemli siyasi aktörler haline getirdi. Kürt emirliklerinin siyasi etkilerinin farkında olan gerek Osmanlı Devleti ve gerekse İran imparatorlukları yerel Kürt idarelerinin (emirliklerin) özerkliklerini tanıyarak onları kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Kürt emirlikleri de Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında yaşanan mücadeleri değerlendirip hakimiyetlerini devam ettirme siyaseti izlediler. Bu durum Osmanlı ülkesi ve İran'da merkezileşme politikalarının uygulanmaya başlandığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etti.

Kürt emirliklerini var eden ve onları güçlü kılan önemli unsurlardan birisi hiç kuşkusuz hakimiyetleri altında bulunan ve emirliklerin temel ekonomik ve askeri gereksinimlerini karşılayan aşiretlerdi. Kürt toplumunda *aşiret* uzun yıllar yaygın bir sosyo-politik ve idari birim olarak var oldu. Kürtler, yaşadıkları coğrafyanın dayattığı bir zorunluluk olarak aşiretler şeklinde örgütlendiler ve ekonomik faaliyetleri coğrafi koşullara bağlı olarak şekillendi. Belli bir iç disiplini ve hiyerarşisi bulunan aşiretler kendine özgü değerler sistemi bulunan ve mensuplarını dış saldırılara karşı koruyan siyasi organizasyonlardı. Zamanla Kürtler aşiretin bir üst formu olarak değerlendirilen *emirlik*ler kurdular ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar gerek Osmanlı bünyesinde ve gerekse İran coğrafyasında Kürt emirlikleri önemli siyasi-idari organizasyonlar olarak varlık gösterdiler. Birçok aşireti ve aşiret konfederasyonunu bünyesinde barındıran emirlikler iç işlerinde bağımsız, dış ilişkilerinde Osmanlı ve İran imparatorluklarına bağlı özerk idarelerdi.

Erdelan Emirliği Kürt emirlikleri içinde en önemlilerinden biriydi. Kaynaklarda, 1169 yılında Şehrezor'da kurulduğu belirtilen Erdelan Emirliği, güçlü

savunma hatları, müstahkem kaleleri ve verimli toprakları bulunan, birçok aşiret ve aşiret konfederasyonunu bünyesinde barındıran güçlü bir Kürt emirliği idi. Uzun yıllar Şehrezor'da bağımsız ve yarı-bağımsız olarak varlıklarını devam ettiren Erdelan mirleri Osmanlı Devleti ile Safevilerin Şehrezor'da hakimiyet mücadelesine girdikleri XVI. yüzyılın ortalarından sonra bölgedeki güç dengelerinin oluşmasında önemli roller üstlendiler. Gerek Osmanlılar ve gerekse İran merkezi devletleri, Erdelan mirleri ile münasebet kurarak onları güçlü sınır muhafızları olarak benimsediler ancak modern sınırların çizildiği XIX. yüzyılda merkezi devletlerin *sınır muhafızlığı* misyonu yüklediği diğer Kürt emirlikleri gibi Erdelan Emirliği de ortadan kaldırıldı.

Muktedir Osmanlı ve İran imparatorluklarının hakimiyet sahalarını birbirleri aleyhine genişletmeye çalışırken kullandıkları belki de en önemli unsur mezhep argümanıydı ve Erdelan mirlerinin siyasal ittifakları onların mezhebi eğilimlerini de belirliyordu. Erdelan Emirliği'nin hakimiyeti altında yaşayan sakinlerin çoğu Sünni mezhebine mensuptu ancak Erdelan hakimlerinin mezhep eğilimini çoğu kez siyasal konjonktür belirliyordu. Erdelan mirleri iki muktedir imparatorluk arasında bulunmanın sağladığı avantajı iyi kullandılar ve hakimiyetlerini devam ettirebilmek için iki imparatorluk arasında var olan siyasi çekişmelerden yararlandılar, mezhep tercihleri de imparatorluklarla kurdukları siyasi ittifaklara göre değişkenlik arz etti.

XVI. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı ve Safevi devletleri Şehrezor'u hakimiyet altına almaya çalışınca Erdelan mirleri kimi zaman Osmanlılara, kimi zaman da Safevilere tâbi olarak bölge üzerindeki hakimiyetlerini devam ettirdiler. Erdelan mirlerinin Osmanlı ve İran imparatorlukları ile olan ilişkilerinin değişkenlik arz etmesinin sebebi adı geçen imparatorlukların sahip oldukları güç ve nüfuzun sürekli olarak değişkenlik göstermesiydi. Muktedir Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde Erdelanlar Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler geliştirirken İran'da Şah Abbas'ın (1587-1629) merkezi-güçlü bir idare kurması ve aynı dönemde Osmanlı merkezi hükümetinde baş gösteren zaaf Erdelan mirlerini Safevilere yaklaştırdı. Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan (1639) sonra Şehrezor'u terk eden Erdelan mirleri İran platosunun içlerine çekildiler ve emirliğin

ortadan kaldırıldığı 1867 yılına kadar Batı İran'ın kudretli hakimleri olarak ve İran imparatorluklarına bağlı kalarak hakimiyetlerini devam ettirdiler.

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada Kürt toplumunda önemli bir yeri olan emirliklerin ortaya çıkışı, siyasi statüleri ve emirliklerin lojistik kaynaklarını oluşturan aşiretlerin sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri incelenmiş, birçok aşireti bünyesinde barındıran Erdelan Emirliği'nin Osmanlı Devleti ve İran merkezi devletleri ile olan ilişkileri bir tür *hanedan monografisi* temelinde mercek altına alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde emirlik idaresinin doğru anlaşılması için emirliğin omurgasını oluşturan aşiret kurumu incelenmiştir. Kürt aşiretleri sahip oldukları ekonomik ve siyasi potansiyel sayesinde emirliklerin en önemli lojistik kaynaklarını oluşturuyorlardı. Dolayısıyla aşiret tarzı örgütlenmenin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi emirlik idaresinin doğru anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bölümde Kürt aşiretinin tanımı, örgütlenme mantığı, aşiretlerin ekonomik uğraşları, iç disiplinleri ve emirlik için icra ettikleri fonksiyon; araştırma eserlere, seyyahların notlarına ve birinci elden kaynaklara dayanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü İran-Erdelan ilişkilerini konu almaktadır. Bu bölümde Erdelan Emirliği'nin Safeviler, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar ile olan münasebetleri İran, Erdelan ve Osmanlı dönem kaynakları merkeze alınarak irdelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümü Osmanlı-Erdelan ilişkilerine ayrılmıştır. Bu bölümde Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan ve emirliğin ortadan kalktığı 1867 yılına kadar doğrudan ve dolaylı olarak sürdürülen Osmanlı-Erdelan ilişkileri incelenmiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlı olup Erdelan Emirliği ile çok yakın münasebetleri bulunan Baban Emirliği de yine bu bölümde işlenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Kürt emirliklerinin ortaya çıkış koşullarını değerlendirmek, Kürt toplumunda uzun bir süre sosyo-politik bir birim olarak varlık göstermiş olan aşiret olgusunu tartışmak ve aşiretin bir üst formu olan emirlik örgütlenmesini Erdelan Emirliği örnekliği üzerinden incelemektir. Kürt toplumunun tarihine ilişkin değerlendirmeler ideolojik kaygıların etkisi ile genellikle inkâr-

yüceltme yaklaşımları arasında bir seyir izlemiştir. Kürtlerin tarihte herhangi bir varlık göster(e)medikleri tezine karşılık olarak Kürtlerin aslında tarihin en önemli aktörlerinden oldukları antitezi Kürt tarihinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu çalışmada somut verilerden, birinci el kaynaklardan ve arşiv belgelerinden yola çıkılarak Erdelan Emirliği ile ilgili olay ve olgular ideolojik kaygılardan bağımsız bir şekilde, ilmi bir yaklaşımla incelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de şu ana kadar Erdelan Emirlği ile ilgili pek fazla akademik çalışma yapılmamıştır. Özellikle emirliğin Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri konusunda literatürde önemli bir boşluk bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Erdelan Emirliği ile Osmanlı Devleti arasında ilk münasebetler başlamış ve Osmanlı Devleti, güçlü rakibi İran'a karşı her zaman Erdelan Emirliği'ne nüfuz etme siyaseti izlemiştir. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Erdelan Emirliği Zagros Dağları'nın batı yakasını kaybedip İran'ın etki alanı içine girince Osmanlı Devleti Erdelan sınırında tesis ettiği Baban Emirliği üzerinden Erdelan Emirliği ile olan münasebetlerini devam ettirmiştir. 1723-1732 yılları arasında direkt Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak varlığını sürdüren Erdelan Emirliği 1867 yılına kadar Osmanlı Devleti ile münasebet içinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında çalışmamızın Osmanlı tarihinin bir kesiti ile ilgili önemli veriler sunacağı düşünülmektedir. Öte yandan bu çalışmanın Türkiye'de Kürt tarihi araştırmalarının yaygınlaşmasına katkıda bulunacağı ve özellikle Kürt emirlikleri üzerine çalışmak isteyen araştırmacılara yeni bir perspektif sunacağı öngörülmektedir.

3. Araştırmanın Önemi

Şimdiye kadar İranlı araştırmacılar tarafından Erdelan Emirliği ile ilgili bazı çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalarda çoğunlukla İran kaynakları kullanılmış, emirliğin Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerine pek fazla değinilmemiştir. Bunun bir sebebi Erdelan Emirliği üzerine çalışan İranlı araştırmacıların Türkçeye vakıf olmamaları ve Osmanlı kaynaklarından istifade edecek imkânlardan yoksun bulunmalarıdır. Bir başka sebep İran tarih yazıcılığında Erdelan Emirliği'nin Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri bahsinin ideolojik-mezhebi kaygılardan dolayı pek fazla yer bulamamış olmasıdır. Erdelan bölgesinde yaşayan Kürtlerin

kahir ekseriyetinin Sünni mezhebine mensup olmaları, Osmanlı Devleti ile aralarında mezhebi yakınlığın bulunması ve İran merkezi devletleri ile sorun yaşadıklarında Osmanlı Devleti'ni alternatif bir müttefik-hâmi olarak görüp Osmanlı Devleti ile münasebet kurmaları modern dönem İran tarih yazıcılığında görmezden gelinen bir husus olmuştur.

Benzer bir politik-ideolojik kaygının Türkiye'de de var olduğunu söylemek gerekir. Türkiye'de Kürt emirlikleri üzerine yapılan araştırmalar henüz istenen düzeyde değildir. Oysa Çaldıran Savaşı ile başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesinde Kürtler Osmanlı Devleti tarafında yer almış, Osmanlı-Kürt ittifakı sayesinde Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları uzun bir dönem İran merkezi devletlerinin taarruzlarından emin kılınmıştır. Gerek Osmanlı kroniklerinde ve gerekse Osmanlı arşiv kayıtlarında Kürt emirliklerinin Osmanlı Devleti ile olan ittifak ve münasebetlerine dair hatırı sayılır miktarda kayıt mevcuttur ancak bu kayıtlardan yeteri kadar istifade edilmediğini belirtmek gerekir. Erdelan Emirliği de Osmanlı-İran sınırlarında bulunması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin her zaman ilgisini çekmiş, Osmanlı padişahları emirliği hakimiyet altına almak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Dolayısıyla çalışmamızın Osmanlı-Kürt ilişkileri konusuna da katkı sunacağı ümid edilmektedir.

Bu araştırma Osmanlı-İran kaynaklarını birlikte ele alması bakımından hem Türkiye'de hem de İran'da kendi alanında önemli bir boşluğu doldurma iddiasındadır. Öte yandan, Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Kürt emirliklerinin idari yapıları, sosyo-kültürel durumları ve Osmanlı merkezi devleti ile olan ilişkileri hakkında bilgi eksikliğinin olduğu muhakkaktır. Kürt emirliklerinin siyasi, idari ve kültürel yapılarının büyük benzerlikler gösterdiği dikkate alınırsa Erdelan Emirliği ile ilgili yaptığımız bu çalışma Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kürt emirliklerinin siyasal-kurumsal yapıları, sosyo-kültürel durumları ve Osmanlı merkezi devleti ile olan ilişkileri konusunda bir fikir oluşmasına katkı sunacaktır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada *emirlik* kavramının doğru anlaşılması için öncelikle *aşiret* olgusu üzerinde durulmuştur. Kürt emirliklerinin birden çok aşireti bünyesinde barındıran siyasi-idari bütünlükler oldukları dikkate alınarak aşiretin emirlik için ifa ettiği hayati rol birçok boyutuyla irdelenmiştir. Aşiret üzerine yapılan değerlendirmelerde araştırma eserler, saha araştırmaları, antropologların, seyyahların ve diplomatların gözlem ve değerlendirmeleri esas alınmıştır ancak Kürt aşiretleri üzerine yapılan birincil çalışmaların çoğunlukla Batılı araştırmacılar, sömürge valileri, askerler, diplomatlar ve antropologlar tarafından yapıldığı dikkate alındığında bu araştırmaların belli bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerektiği takdir edilecektir. İstisnaları olmakla birlikte, Kürtleri salt aşiret düzeyinde örgütlenen bir toplum olarak değerlendiren, Kürt toplumundaki emirlik tecrübesine pek teveccüh göstermeyen ve kriz dönemlerine odaklanan Batılı bakış açısı Kürt toplumu ile ilgili haksız bir yargının ve yanlış bir algının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu çalışma birinci elden kaynaklara ve arşiv vesikalarına dayanarak Erdelan Emirliği özelinde somut veriler sunma, aşiretüstü bir örgütlenme formu olan emirliği doğru bir bağlamda değerlendirme ve oryantalist bakış açısına bir cevap olma kastındadır.

Çalışmada kulanılan dönem kaynakları *literatür taraması* kısmında kategorize edilmiş ve ilgili kaynaklar genel hatları ile tanıtılmıştır. Erdelan bölgesinde gelişen tarih yazıcılığı geleneğine işaret edilmiş, *Erdelan Tarih Okulu* olarak kavramsallaştırdığımız gelenek ve bu geleneğin ürettiği eserler ilgili bölümde değerlendirilmiştir. Keza, Farsça yazılmış olan Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar dönem kaynakları temin edilerek Erdelan Emirlği ile ilgili olan kısımlarından yararlanılmıştır. Ayrıca Erdelan Emirliği ile ilgili bilgi veren Osmanlı dönem kaynakları, Osmanlı arşiv belgeleri, İran arşiv belgeleri, araştırma eserler ve tezler de bu araştırma kapsamında incelenmiştir. Erdelanlı tarihçilerin telif ettikleri eserlerin taraflı olabileceği gerçeği gözönünde bulundurulmuş, ilgili eserler Osmanlı-İran dönem kaynakları ile birlikte değerlendirilerek karşılaştırmalı bir okuma yapma fırsatı sunulmuştur.

Çalışmanın, Erdelan-İran münasebetlerini konu alan ikinci bölümünde emirliğin Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri genel hatları ile verilmiş, konu

üçüncü bölümde tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Aynı şekilde, Osmanlı-Erdelan münasebetlerinin işlendiği üçüncü bölümde de İranla münasebetler bahsi özet olarak işlenmiştir. Emirliğin İranla olan münasebetleri bahsinde daha çok İran kaynakları kullanılırken Osmanlılar ile olan ilişkilerde Osmanlı kronikleri ön plana çıkmıştır. Çalışmada konu başlıkları birbirinden bağımsız olarak ele alınmış, numaralandırılmış alt başlıklar tercih edilmemiş, daha çok öyküleyici anlatım dili kullanılmıştır.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

1169 yılında Şehrezor'da kurulduğu kaydedilen Erdelan Emirliği 1876 yılında Kaçarlar tarafından ortadan kaldırıldı. Uzun yıllar Şehrezor'da varlık gösteren Erdelan mirleri XVII. yüzyılın ortalarından sonra Sına (Senendec) kentini merkez olarak seçtiler ve 1867 yılına kadar İran merkezi devletlerine bağlı olarak varlık gösterdiler. Oldukça uzun bir zaman aralığına tekabül eden Erdelan hakimiyetini bütün yönleri ile ele almak çalışmanın sınırlarını aşacağı için emirliğin Osmanlı ve İran imparatorlukları ile olan münasebetleri odak noktası olarak belirlendi. Emirliğin iç işleyişi, coğrafi yapısı, emirlik sınrları içinde bulunan yerleşkelerin durumu, emirlik bünyesinde gelişen sosyo-kültürel olaylar, dil ve edebiyat ile ilgili konular çalışmanın dışında tutuldu.

Erdelan Emirliği'nin takriben ilk dört yüz yıllık dönemi ile ilgili yeteri kadar kaynak mevcut değildir. Osmanlı-Safevi kaynaklarında emirlik ile alâkalı ilk kayıtlar XVI. yüzyılın ortalarından sonra tutulmaya başlandı. Dolayısıyla bu çalışma aslında XVI ve XIX. yüzyıllar arasına yoğunlaşmaktadır. Spesifik olarak emirliğin Safeviler, Afşarlar, Zendler, Kaçarlar veya Osmanlılarla olan münasebetlerinden birisine yoğunlaşmak ve konuyu adı geçen devletlerden birisi ile olan münasebetler üzerinden değerlendirmek konunun bütün olarak anlaşılmasını güçleştireceği için emirliğin adı geçen imparatorluklarla olan ilişkilerinin bütüncül bir yaklaşımla incelenmesinin daha faydalı olacağı düşünüldü. Haddizatında Erdelan hanedanı büyük bir devletle veya imparatorlukla kıyaslandığında sınırlı bir siyasal ve kültürel etki alanı bulunan yerel hanedanlardan biriydi. Dolayısıyla emirlik ile ilgili Osmanlı ve İran dönem kaynaklarında bulunan bilgilerin (merkezin yerel ile olan ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde) sınırlı olacağı takdir edilecektir. Bu yüzden konunun

belli bir zaman aralığı ile sınırlandırılması veya Erdelan Emirliği'nin bir tek devlet/imparatorluk ile olan münasebetlerine yoğunlaşmak çalışmayı haddinden fazla daraltacağı için söz konusu sınırlandırma tercih edilmedi ve Emirliğin Osmanlı Devleti ve İran imparatorlukları ile olan münasebetleri bütün olarak ele alındı. Bu yönüyle çalışmanın bir tür hanedan monografisi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu yöntem sayesinde bundan sonra Erdelan ile ilgili yapılacak çalışmalar için genel bir perspektifin oluşacağı ve emirlikle ilgili kaynaklara ulaşmanın daha kolay olacağı değerlendirilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Erdelan Emirliği ile ilgili gerek Türkiye'de ve gerekse İran'da hatırı sayılır miktarda birinci elden kaynak mevcuttur. Ayrıca muhtelif tarihlerde emirliğin hakim olduğu toprakları ziyaret eden Batılı seyyah ve diplomatların tuttukları kayıtlar, gözlem ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu çalışmada Batı kaynaklarının daha çok Farsça ve Türkçeye yapılan tercümelerinden istifade edildi. Osmanlı-İran dönem kaynaklarının asılları kullanıldı ve birinci elden kaynak olarak değerlendirilen bu eserler üç grupta tasnif edildi. Birinci grup eserler bizzat Erdelanlı tarihçiler tarafından telif edilen ve hepsi Farsça kaleme alınan eserlerdir. Erdelan bölgesinde II. Hüsrev Han (1752-1790) döneminden itibaren kaynağını Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname* (1597) isimli eserinden alan bir tarih yazıcılığı geleneği gelişti ve birçok müellif farklı tarihlerde emirliğin tarihini muhtevi çeşitli eserler kaleme aldılar. Erdelan bölgesindeki tarih yazıcılığını yüksek lisans çalışmamızda[1] *Erdelan Tarih Okulu* adı altında kavramsallaştırdık ve adı geçen çalışmamızda eserler ile müellifleri hakkında tafsilatlı bilgiler paylaştık.

İkinci grup eserler elinizde bulunan çalışmada *Farsça Kronikler* adı altında tanıtıldı. Bahsi geçen eserler İran'da hakimiyet kuran Safeviler, Zendler, Afşarlar ve Kaçarlar döneminde kaleme alınan kroniklerden oluşmaktadır. XVI. yüzyıldan sonra İran'da hakimiyet kuran ve yukarıda adı geçen hanedanlar döneminde birçok eser telif edildi. Bu eserler arasından özellikle Erdelan Emirilği ile ilgili bilgiler ihtiva edenler tespit edildi ve çalışmada bu eserlerden istifade edildi. Keza, tez çalışması kapsamında İran arşiv kayıtlarından da istifade edildi ve şimdiye kadar kullanılmamış olan bazı arşiv vesikalarına ulaşma imkânı elde edildi.

Çalışmada istifade edilen üçüncü grup kaynaklar *Osmanlı Kronikleri* başlığı altında değerlendirildi. Bu gruptaki kaynaklar Osmanlı tarihçileri tarafından telif

---

[1] Cafer Açar, *Tarih-i Kurd Adlı Yazma Eserin Çeviri ve Değerlendirmesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi SBE, Mardin 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüksek Lisans çalışmamız 2019 yılında Avesta Yayınları tarafından basılmıştır. Cafer Açar, **Tarih-i Kurd & Erdelan Tarih Okulu Üzerine Bir İnceleme**, Avesta Yayınları, İstanbul 2019.

edilen ve Erdelan Emirlği ile ilgili birinci elden bilgiler içeren eserlerden oluşmaktadır. Yanı sıra, çalışmada Osmanlı arşiv kaynaklarına da müracaat edildi ve Osmanlı Devleti'nin Erdelan Emirliği ile olan ilişkileri hakkında malumat veren arşiv belgelerinden de yararlanıldı. Bu üç gruptaki kaynaklar dönem kaynağı olmaları dolayısıyla büyük bir öneme sahiptirler. Ayrıca özellikle çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan aşiret ve emirlik konuları ile ilgili modern kaynaklar, tezler, makaleler ve çeviri eserlerden istifade edildi. Çalışmada kullanılan dönem kaynakları çok fazla ayrıntıya girmeden genel özellikleri ile tanıtılmaya çalışıldı. İlgili kaynaklar şunlardır:

1. Erdelan Kaynakları: Erdelan Tarih Okulu Tarihçilerinin Kaleme Aldıkları Eserler

1.1. Şerefname

Şerefname, İran'da Kürt tarihi yazıcılığının öncüsü olarak kabul edilen Şerefhan Bitlisi tarafından 1597 yılında tamamlandı. İki cilt halinde yazılan eserin birinci cildi Kürt tarihi ile ilgili olup Erdelan Emirliği ile alâkalı önemli bilgiler içermektedir. Eserin ikinci cildi Osmanlı tarihi ile ilgilidir. *Şerefname* İran'da Erdelan Emirliği'nin tarihini yazan tarihçiler için önemli bir altyapı oluşturdu ve emirliğin özellikle ilk dönemleri ile ilgili derli toplu bilgiler ihtiva eden ilk eserlerden oldu. Tez çalışmasında çoğunlukla *Şerefname*'nin Rus araştırmacı Vladimir Velyaminov Zernov tarafından tashih edilen Farsça nüshası kullanıldı.[2]

1.2. Zübdetü't-Tevarih

Kaçar hanedanı döneminde Erdelan kadısı Muhammed Şerif Kadı, Erdelan valisi II. Hüsrev Han'ın isteği üzerine telifine başladığı *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserini 1801 yılında tamamladı. Eser genel bir tarihtir ve on iki bölümden oluşmaktadır. Eserin beşte birini oluşturan on birinci bölümü Erdelan tarihi ile

[2] Şerefhan bin Şemseddin Bitlisi, **Şerefname**, Be İhtimam-ı Vladimir Velyaminof Zernof, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1377/1998. Ayrıca; Şerefhan bin Şemseddin Bitlisi, **Şerefname**, Çev. Abdullah Yegin, Nûbihar Yayınları, Cilt. I, İstanbul 2013.

ilgilidir. Bu bölüm İran'da müstakil bir eser olarak yayınlanmıştır.[3] *Zübdetü't-Tevarih*'in Erdelan Emirliği'nden bahseden on birinci bölümünün çeviri ve değerlendirmesi tarafımızdan yapıldı ve 2019 yılında Nûbihar Yayınları tarafından Kürtçe olarak basıldı.[4]

1.3. Tarih-i Kurd

Tarih-i Kurd isimli el yazması eser yukarıda bahsi geçen *Zübdetü't-Tevarih* isimli eserin Erdelan tarihini konu alan on birinci bölümü olup bizzat Muhammed Şerif Kadı tarafından yeniden yazıldı. Muhammed Şerif Kadı 1811 yılı dolaylarında *Zübdetü't-Tevarih*'in on birinci bölümünü yeniden ve müstakil bir eser olarak yazdı ve 1813 yılına kadar yaşanan olayları da eserine ekledi. *Tarih-i Kurd* isimli eserin çeviri ve değerlendirmesi yine tarafımızdan yapıldı ve 2019 yılında Avesta Yayınları tarafından basıldı.[5]

1.4. Tarih-i Erdelan

Erdelan valisi III. Hüsrev Han (1825-1834) döneminde, Hüsrev Han'ın talebi ile İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin tarafından Hicri 1244 (1828-1829) yılında kaleme alındı. Eserinde kendisinden *dâ'i-yi hâkir* şeklinde bahseden müellif, kendisinden önce Erdelan hanedanının tarihi ile ilgili herhangi bir eserin kaleme alınmadığını ifade etmiştir. İsmail bin Molla Muhammed, [III.] Hüsrev Han'ın gelecek kuşaklara bir hatıra olması amacıyla Erdelan hanedanının tarihini yazmasını kendisinden istediğini ve kendisinin de bu direktif doğrultusunda eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.[6] Müellif eserini kaleme alırken Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname* isimli eserinden ve İskender Bey Münşi'nin *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi* isimli eserinden alıntılar yapmış, ilgili eserlerin adlarını zikretmiştir. İsmail bin Molla Muhammed, özellikle Erdelan Emirliği'nin kurucusu Baba Erdelan'dan (1169-1209)

---

[3] Muhammed Şerif Kadı, **Zübdetü't-Tevarih-i Senendeci**, Be Kuşeş-i Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1379/2000.

[4] Cafer Açar, **Di Zubdetu't-Tewarixa Mihemed Şerif Qazi de Mirektiya Erdelanê&Lêkolinek Li Ser Nerita Diroknûsiya Erdelanê**, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2019.

[5] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd&Erdelan Tarih Okulu Üzerine Bir İnceleme**, Çeviri ve Değerlendirme: Cafer Açar, Avesta Yayınları, İstanbul 2019.

[6] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, Bağdad 1947, vr.2-3.

Teymur Han Erdelan (1578-1589) dönemine kadarki anlatıyı *Şerefname*'den aktardığını ifade etmiştir ancak Erdelan hanedanının çok uzun bir tarihe sahip bulunduğunu dolayısıyla *Şerefname*'nin anlatısının belli bir noktada son bulduğunu ifade etmiş, *Şerefname*'den sonraki Erdelan tarihi için şöyle bir not düşmüştür:

''Teymur Han döneminden sonraki hadiseleri *dâ'i-yi hakir* yaşlı insanların nesilden nesile aktardıkları ve kendisine anlattıkları mütevatir haberlerden nakletmiş, hakirin kendisi de altmış dört yıllık ömrü boyunca duydukları ve gördüklerinden hareketle eserini kaleme almıştır.''[7]

Eser şu ana kadar yayınlanmamış, eser ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eserin İsmail bin Molla Muhammed tarafından yazılan orjinal nüshasının akıbeti ile ilgili herhangi bir malumat mevcut değildir. 1940'lı yıllarda Irak Devleti'nin ekonomiden sorumlu bakanı olan Tevfik Vehbi Bey (1891-1984) tarafından Bağdat'ta bulunduğu düşünülen orjinal nüsha esas alınarak 1947 yılında Tevfik Vehbi Bey tarafından Muhammed Ali el-Kurdi'ye bir kopyası yazdırılmıştır. Elimizde bulunan elyazmasının muhtelif sayfalarında Tevfik Vehbi Bey tarafından asıl metnin derkenarına renkli kalemlerle bazı notlar yazılmış, asıl metindeki bazı cümlelerin altı yine Tevfik Vehbi tarafından çizilmiştir. Pejder'de (Keladıze) zabit olarak görev yapan Muhammed Ali el-Kurdi'nin istinsah ettiği elyazması Tevfik Vehbi Bey'in kütüphanesinde muhafaza edilmiş, 1958 yılında Irak'ta askeri darbe yapıldıktan sonra Londra'ya gitmek zorunda kalan Tevfik Vehbi Bey, ilgili nüshayı yanında Londra'ya götürmüştür. Tevfik Vehbi 1984 yılında Londra'da hayatını kaybetti. Londra'da bulunan kütüphanesi uzun yıllar muhafaza edildikten sonra birkaç yıl evvel Tevfik Vehbi'nin akrabaları tarafından kitapları Erbil'de bulunan Kürt Akademisi'ne bağışlandı. Bağışlanan kitaplar içinde Tarih-i Erdelan da vardı. Irak'ın Süleymaniye kentinde bulunan Bınkey Jîn isimli merkezin talebi üzerine ilgili nüsha Bınkey Jîn Kütüphanesine devredildi.

2022 yılının Ocak ayında talebimiz üzerine Bınkey Jîn Kütüphanesi sorumlusu Refik Salih Ahmed, Tarih-i Erdelan'ın elektronik bir kopyasını lutfedip gönderdi. İlgili nüsha 44 varak/88 sayfa olup ilk ve son sayfaları boştur. 18x21.5 cm ölçülerine sahiptir. Beyaz kâğıda yazılan ve kırmızı bir ciltle ciltlenen nüshanın her

[7] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.3.

bir sayfası 18 satırdan oluşmaktadır. Eserine besmele, Allah'a hamd ve şükür ile başlayan müellif III. Hüsrev Han döneminde Erdelan'da yaşanan ve yıllarca süren kıtlığın yıkıcı etkilerinden bahsederek ve Hüsrev Han'ın bu kıtlık sırasında gösterdiği gayrete işaret ederek anlatısına son vermiştir. Eserin son sayfasında müstensih Muhammed Ali el-Kurdi, asıl nüshaya sadık kalarak eseri dostu Tevfik Vehbi Bey için istinsah ettiğini ve 8 Şubat 1947 Cumartesi günü Bağdat'ta bitirdiğini yazmıştır.[8]

1.5. Lubbu't-Tevarih

Erdelan valisi III. Hüsrev Han (Nâkam) döneminde, 1834 yılında *Müsennef* lakabıyla meşhur Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr Bey tarafından kaleme alındı. Erdelan ailesine mensub olan ve şiirlerinde *Cevheri* mahlasını kullanan Hüsrev Bey, Erdelan hakimi Hüsrev Han'ın kâtibi ve kütüphane sorumlusuydu. Müellif, eserinde Erdelan Emirliği'nin kuruluşundan 1834 yılına kadarki olayları kayıt altına aldı. Özellikle emirliğin son dönemi ile ilgili önemli bilgiler içeren eser müellifin gözlemlerine ve tanıklıklarına dayanılarak kaleme alındı.[9]

1.6. Tarih-i Erdelan

Tarih-i Erdelan'ın yazarı Mestûre Mahşeref Erdelani, Erdelan valisi III. Hüsrev Han'ın (Nâkam) eşi idi. Mahşeref Hanım aynı zamanda emirlikte *Vezire-i Enderun* olarak görev yaptı ve eserini 1846 yılında tamamladı. *Tarih-i Erdelan* Erdelan Emirliği'nin kuruluşundan müellifenin zamanına kadar gelişen olayları içermektedir. Eser Mahşeref Hanım tarafından iki nüsha halinde Farsça kaleme alındı ve eserin her bir nüshasına her ikisi de münşi olan amcası ve amcasının oğlu tarafından farklı birer zeyl yazıldı. *Tarih-i Erdelan*'ın zeylleri ile birlikte çeviri ve değerlendirmesi tarafımızdan yapıldı ve Erdelan Tarihi adıyla 2020 yılında Nûbihar Yayınları tarafından yayınlandı.[10]

---

[8] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.87.

[9] Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr Erdelani (Mosennef), **Lubbu't-Tevarih**, İntişarat-ı Hanevadegi-yi Erdelan, Tahran 2536 (Şehinşahi).

[10] Mesture Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, Çeviri ve Değerlendirme: Cafer Açar, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2020.

1.7. Hadika-yı Emanullahi

Mahşeref Erdelani'nin *Revnak* mahlasını kullanan amcası Mirza Abdullah Senendeci tarafından son Erdelan valisi II. Emanullah Han (1846-1867) döneminde kaleme alınmış ve Emanullah Han'a takdim edildiği için müellif tarafından esere *Hadika-yı Emanullahi* adı verilmiştir. Mirza Abdullah, Erdelan valisi II. Emanullah Han döneminde *münşi* unvanıyla görevlendirilmiştir. Esasında Erdelan bölgesi şairlerinin biyografilerinin bulunduğu bir tezkire olan eser II. Emanullah Han ve Senendec şehri ile ilgili de önemli bilgiler ihtiva etmektedir.[11]

1.8. Siyer'ül-Ekrad

Abdülkadir b. Rüstem Babani tarafından 1870 yılında kaleme alındı. Eser XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadarki tarihsel süreçte Baban ve Erdelan emirlikleri ile ilgili olayları içermektedir. Erdelan Emirliği'nin 1867 yılındaki yıkılışına şahit olan müellifin özellikle emirliğin son dönemleri ile ilgili kayıtları büyük önem arz etmektedir.[12]

1.9. Hadika-i Nasıriyye

Eser, Nasıriye dönemi olarak adlandırılan Nasıruddin Şah (1848-1896) döneminin sonlarında 1892'de Mirza Ali Ekber Vakayinigar (Sadıku'l-mülk) tarafından kaleme alındı. Mirza Ali Ekber'in babası Mirza Abdullah, II. Emanullah Han (Gulamşah Han)'ın Erdelan valiliği döneminde (1846-1867) *münşi* olarak görev yaptı. Mirza Ali Ekber'in kendisi de Erdelan Emirliği ortadan kalktıktan sonra, Nasıruddin Şah'ın amcası İtimadü'd-devle Ferhad Mirza'nın Erdelan valiliği döneminde münşi olarak görev yaptı. Bu eser Erdelan Emirliği'nin kuruluşundan 1892 yılına kadarki siyasi olayların yanı sıra Erdelan'ın coğrafyası, şehirleri, nüfusu

---

[11] Mirza Abdullah Senendeci (Revnak), **Tezkire-yi Hadika-yı Emanullahi**, Tas. Abbas Hayyampur, Danişkede-yi Edebiyat, Tebriz, 1344/1965, Mukaddime, ss.1-9.

[12] Abdulkadir b. Rüstem Babani, **Siyerü'l Ekrad**, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1392/2013.

ve özellikle Senendec şehrinin ekonomik durumuyla ilgili geniş bilgiler içermektedir.[13]

1.10. Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd

Mirza Ali Ekber Vakayinigar tarafından kaleme alınan bir diğer eser *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd* isimli eserdir. *Hadika-i Nasıriyye*'de on yedi Kürt aşireti hakkında malumat veren Mirza Ali Ekber Vakayinigar bu eserinde alfabetik sıraya göre kırk üç Kürt aşiretinden bahsetmiş ve haklarında bilgiler vermiştir.[14]

1.11. Bedayiu'l Lugat

1869 yılında Mirza Ali Ekber Vakayinigar tarafından Nasıruddin Şah Kaçar'ın amcası ve dönemin Erdelan valisi Mutemedü'ddevle Ferhad Mirza'nın ricası üzerine ve maddi desteği ile yazılmış Farsça-Kürtçe bir sözlüktür. Müellif eserinin ilk bölümünde içinde Erdelanların da bulunduğu Kürt aşiret ve toplulukları hakkında bilgiler paylaşmıştır.[15]

1.12. Tohfe-yi Nasıri

Eser, Kaçar şahlarından Muzaferuddin Şah (1896-1907) döneminde 1902 yılında *Fahrulküttab* lâkaplı Mirza Şükrullah Senendeci (1846-1899) tarafından kaleme alındı. *Tohfe-yi Nasıri*'de müellif; Erdelan'ın genel durumundan, siyasi tarihinden, coğrafyasından, emirliğin kuruluşundan 1892 yılına kadarki olaylardan bahsetmektedir. Eserde ayrıca Erdelan'ın şehirleri, nehirleri, köyleri, madenleri, aşiretleri, tarihi eserleri ve Senendec şehrinin genel durumu ile ilgili bilgiler mevcuttur.[16]

---

[13] Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1384/2005.

[14] Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1381/2002.

[15] Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Bedayiu'l Lugat**, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1388/2009.

[16] Mirza Şükrullah Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, Haz. Haşmetullah Tebibi, İntişarat- ı Emir Kebir, Tahran 1375/1996.

1.13. Tarih-i Merduh

Ayetullah Şeyh Muhammed Merduh tarafından 1931-1939 yılları arasında yazıldı. Eser, Pehlevi Hanedanı (1925-1979) döneminde, Rıza Şah (1925-1941) iktidarının ortalarında tamamlandı. Genel bir tarih olarak kaleme alınan eser dört bölümden oluşmaktadır. Eserin dördüncü ve son bölümü Erdelan Emirliği ile alâkalıdır. Geleneksek tarih yazıcılığı üslubunda farklı bir üslup kullanan Merduh, Kaçar devrinde yaşayan sözlü tarih kaynaklarından istifade etmiş, Erdelan valilerinden kalan mektup ve evrakları da kullanarak eserini telif etmiştir.[17]

1.14. Tarih-i Meşâhir-i Kurd

Baba Merduh Ruhani tarafından 1985-1988 yılları arasında yazılan üç ciltlik bir eserdir. Eserin ilk cildi İslam'ın ilk asrından Hicri XIII. yüzyılın sonuna kadarki Kürt ariflerin, ediplerin, şairlerin ve alimlerin hayatları ve eserleri ile alâkalı bilgiler ihtiva etmektedir. İkinci cildi ise yine aynı içeriği Hicri XIV. yüzyıldan müellifin zamanına kadar işlemektedir. Eserin üçüncü cildi Kürt hanedanlarına ve ümerasına tahsis edilmiştir.[18]

2. İran Kronikleri

Safeviler, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar döneminde kaleme alınan ve çalışmamızda kullandığımız, hepsi Farsça kaleme alınan İran kronikleri çoğunlukla geleneksel tarih yazıcılığı üslubuyla kaleme alınmış ve eserlerde oldukça ağır ve sanatlı bir dil kullanılmıştır. Her ne kadar yazıldıkları dönemin hakimlerinin bakış açısını yansıtsalar da bu eserler dönem kaynakları olmaları hasebiyle büyük bir öneme sahiptirler. İlgili kaynaklar şunlardır:

---

[17] Ayetullah Muhammed Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, Neşriye-i Kareng, Tahran 1379/2000.

[18] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşâhir-i Kurd**, Haz. Muhammed Macit Ruhani, İntişarat-ı Suruş, Tahran 1390/2011.

2.1. Safevi Devri Kaynakları (1501-1736)

2.1.1. Muhtasar-ı müfid

Muhammed Mufid bin Mahmud Müstevfi-yi Bafeki tarafından kaleme alınan bu eser Safevi çağının tek müstakil coğrafya eseri olarak değerlendirilmektedir. Bafeki, 1077 (1666-1667) yılında Şah Süleyman Safevi'nin fermanıyla Yezd şehrine müstevfi unvanıyla atandı. Bafeki'nin Yezd şehrinin tarihi ile alâkalı *Came-i Müfidi (Mecalisu'l-Mulük)* adında bir de tarih eseri vardır. Müellif adı geçen eserine de gönderme yaparak incelediğimiz eseri için *Muhtasar-ı Müfid* ismini tercih etmiştir. Bafeki, 1087 (1676-1677) yılında telifine başladığı eserini kaleme alırken Hamdullah Müstevfi'nin *Nühzetü'l-Kulüb* isimli eserinden ilham almıştır.[19]

2.1.2. Tekmiletü'l-ahbar

1515 yılında doğan Hace Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şirazi (Novidi) tarafından kaleme alındı. Eserin müellifi on altı yaşında Safevi Defterhane-i Hümayun'unda *hesabdar* olarak görev aldı. Müellif eserinde, Şah İsmail ve bizzat tanık olduğu Şah I. Tahmasb (1524-1576) dönemlerini kaleme almıştır. Eser 1570-1571 yılındaki olaylarla son bulmaktadır.[20] *Tekmiletü'l-Ahbar*, Safevi-Erdelan münasebetlerine dair kayıtlar ihtiva eden ilk eserlerden olması dolayısıyla çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

2.1.3. Cevahirü'l-ahbar

1507'de doğan Safevi münşilerinden Budak Münşi Kazvini tarafından kaleme alınan eser yaratılıştan 1576 yılına kadarki hadiseleri konu alan genel bir tarihtir. Kazvini, Safevi devlet kademelerinde görev yapmış, Safevi şahzadeleri ile samimi

---

[19] Muhammed Mufid bin Mahmud Müstevfi-yi Bafeki, **Muhtasar-ı Müfid (Coğrafya-yı İranzemin Der Asr-ı Safeviyye)** Be Kuşeş-i İrec Efşar, İntişarat-ı Doktor Mehmud Efşar Yezdi, Tahran1390/2011, Mukaddime, ss.12-33.

[20] Abdi Bey Şirazi, **Tekmiletu'l-Ahbar**, Tas. Abdulhuseyn Nevai, Neşr-i Ney, Tahran 1369/1990, ss.8-30.

münasebetler tesis etmiştir. Özellile kendi dönemindeki olayları bizzat gören, şahit olan ya da duyan müellifin bu dönemle ilgili anlatıları daha ayrıntılıdır. [21]

2.1.4. Tezkire-i şah tahmasb

Safevi şahı I. Tahmasb (1524-1576) tarafından bizzat kaleme alındığı düşünülen ve oldukça sade bir dille yazılmış hatırat türünde bir eserdir. Şah Tahmasb'ın Safevi tahtına cülusunun anlatılması ile başlayan eser Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Bayezid'in Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi hadisesi ile son bulmaktadır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde düzenlenen ve Erdelan topraklarını da kapsayan *Irakeyn Seferi*'ne sebep olan gerekçelere dair malumat ihtiva etmesi bakımından oldukça önemli bir eserdir.[22]

2.1.5. Alem-ara-yı şah tahmasb

Önceleri anonim olduğu düşünülen[23] ancak yapılan yeni araştırmalar sonucunda Şah I. Abbas devrinde Safevi sarayında tüccarbaşı olarak görev yapan İsmail el-Hüseyni el-Tebrizi el-Maraşi (Mülayim Beg) tarafından kaleme alındığı tesbit edilen[24] eser özellikle Elkas Mirza'nın Erdelan miri Sorhab Bey'e iltica etmesi hadisesini tafsilatlı olarak kaydettiğinden çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

2.1.6. Ahsenü't-tevarih

XVI. yüzyılın Azerbaycan Kızılbaş emirlerinden olup Şah I. Tahmasb devrinde bizzat şahın yanında seferlere katılan Hasan Bey Rumlu (1531-1577) tarafından kaleme alınmıştır. Hasan Bey Rumlu, Şehrezor'da Zelem Kalesi havalisinde Erdelan miri Beyge Bey ile yapılan savaşa bizzat katılmış, Beyge Bey ile

---

[21] Budak Minşi Kazvini, **Cevahiru'l-Ahbar**, Tas. Muhsin Behramnejad, Miras-ı Mektub, Tahran 1387/2008, ss.13-14.

[22] Şah Tahmasb, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, Be Kuşeş-i Abduşşekur Modebbır, Çaphane-i Kavyani, Berlin 1343/1964.

[23] Anonim, **Alem-ara-yı Şah Tahmasb**, Be Kuşeş-i İrec Efşar, İntişarat-ı Donya-yı Ketab, Tahran 1370/1991, musahhihin önsözü, s.15.

[24] Muhammed Nebi Selim, Meryem Haydari, ''Nüsha-yı Nev-yafte Ez Alem-ara-yı Şah Tahmasb, *Pejuheşname-yi Tarih*, Sal-ı Pecom, Şomare-yi Hicdehom, ss.100-102.

yapılan savaşta büyük bir kahramanlık örneği sergilediğini kaydetmiştir.[25] Müellif, yazımı 1577 yılında tamamlanan eserini Şah II. İsmail'e takdim etmiştir. On iki ciltten oluşan eserin günümüze sadece son iki cildi ulaşabilmiştir. Kronolojik bir sırayla yazılan eserin on ikinci cildi Safevi Devleti'nin kuruluşundan 1577 yılı dolaylarına kadarki olayları ihtiva etmektedir. Safevi sarayında uzun bir süre vazifeli olarak bulunan Rumlu'nun eserinin özellikle on ikinci cildi, müellifin bizzat görüp şahit olduğu veya duyduğu olayları ihtiva etmesi bakımından son derece önemlidir.[26]

2.1.7. Hülasaü't-tevarih

XVI. yüzyılın önemli tarihçilerinden Kadı Ahmed bin Şerefeddin el-Hüseyin el-Hüseyni-yi Kumi (Mir Münşi) tarafından kaleme alınan ve genel bir tarih olan beş ciltlik bir eserdir ancak eserin sadece beşinci cildi günümüze ulaşabilmiştir. Beşinci cilt Şeyh Sefiyüddin Erdebili'den Şah I. Abbas devrinin ilk yıllarına kadarki olayları muhtevidir. 1546 yılında doğan Kumi, Safeviler döneminde müstefvi unvanıyla görev yaptı. Eserini Şah II. İsmail'in teşvikiyle yazdı ve 1591 yılında tamamladığı eserini Şah I. Abbas'a takdim etti.[27] Safevi tarih yazıcılığında önemli bir yeri olan eser özellikle müellifin yaşadığı dönemin olaylarını içermesi bakımından son derece önemli bir eserdir.[28]

2.1.8. Tarih-i alem-ara-yı abbasi

İskender Bey Münşi (Türkmen) (1560-1632) tarafından kaleme alınan bu eser Şah I. Abbas döneminin ana kaynağı olarak kabul edilmektedir. Münşi, şüphesiz Safevi çağının en büyük tarihçilerinden biridir. Eserin yazımına 1611 yılında başlanmış, 1629'da, Şah Abbas'ın ölümünden kısa bir süre önce üç cilt olarak tamamlanmıştır. İskender Bey, Şah Abbas'ın ölümünden ve Şah Safi'nin (Sam Mirza) cülusundan sonra da eserini yazmaya devam etti ve Şah Safi döneminin ilk

---

[25] Hasan Bey Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Tas. Abdulhuseyn Nevai, İntişarat-ı Babek, Tahran 1357/1978, s.446.

[26] Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, Mukaddime, ss.2-27; Cehanbehş Sevabık, **Tarihnıgari-yi Asr-ı Safeviye ve Şınaht-ı Menabı' ve Meahız**, İntişarat-ı Novid-i Şiraz, Şiraz 1380/2001, s.32.

[27] Ahmed bin Hüseyn-i Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-Tevarih**, Tas. İhsan Eşrafi, Müessese-i İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1383/2004, s.9.

[28] Altan Çetin, Kaan Dilek, **Safevi Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)**, İraniyat Yayınları, Ankara 2017, ss.39-40.

beş yılını havi bir zeyl kaleme aldı ancak zeylini tamamlayamadan hayatını kaybetti.[29]

2.1.9. Hold-i berin (iran der zaman-ı şah safi ve şah abbas-ı dovvom)

Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi'nin müellifi Mirza Muhammed Tahir Vehid-i Kazvini'nin kardeşi, 1580-1581 yılında doğan Muhammed Yusuf Kazvini (Vale-i İsfahani) tarafından Safevi şahı Şah Süleyman (1666-1694) döneminde yazıldı. Safevi devlet kademelerinde görev alan müellif, eserini 1667-1668 yılında tamamladı. Genel bir tarih şeklinde yazılan ve sekiz bölümden oluşan eser Şah Süleyman dönemi ile son bulmaktadır. Eser sekiz *ravza* şeklinde sınıflandırılmış, sekizinci ravza altı *hadika* olarak kaleme alınmıştır. Eserin *hatime* kısmı Şah Süleyman dönemi hadiselerine ayrılmıştır. Eserin çalışmamızla ilgili olan kısmı sekizinci ravzanın altıncı ve yedinci hadikalarıdır. Adı geçen kısımlar Şah Safi ve Şah II. Abbas dönemlerini anlatmaktadır. Bu kısımlar müstakil bir eser olarak İran'da neşredilmiştir.[30]

2.1.10. zeyl-i alem-ara-yı abbasi

İskender Bey Münşi'nin başladığı ancak ömrü vefa etmediği için bitiremediği *Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi* isimli eser'in 1633 yılından sonraki kısımları *Hold-i Berin*'in müellifi Muhammed Yusuf Vale-i Kazvini-İsfahani tarafından *Hold-i Berin*'in altıncı hadika ve sekizinci ravzası esas alınarak kaleme alındı ve Şah Safi (1629-1642) devrinin sonlarına kadarki hadiseler esere eklendi.[31]

2.1.11. Efdalu't-tevarih

Efdalu't-Tevarih, Fezli b. Zeynelabidin b. Hâce Ruhullah Huzani-İsfahani tarafından kaleme alınmış önemli bir Safevi kroniğidir. Fezli Bey, Safevi veziriazamı

---

[29] İskender Bey Münşi (Türkmen), **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1350/1971, ss.1-11.

[30] Muhammed Yusuf Vale-yi Kazvini-İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zeman-ı Şah Safi ve Şah Abas-ı Dovvom/Hadika-yı Şişom ve Heftom Ez Ravza-yı Heştom)**, Tas. Muhammed Rıza Nesiri, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1380/2001.

[31] İskender Bey Münşi-Muhammed Yusuf Vale-i İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, Tas. Süheyl Hansari, Kitabfuruşi-yi İslamiye, 1317/1938, Mukaddime, s.3.

İtimadü'd-devle Hatem Bey tarafından atandığı devlet görevine on altı yaşındayken 1608 civarında bir muhasebeci olarak başladı ve 1616-1625 yılları arasında Gürcistan valisi olarak görev yaptı. Bu süre zarfında, *Efdalu't-Tevarih* üzerinde çalışmaya başladı ve ilk taslağını, 1616-1617 kışında üç cilt olarak Şah Abbas'a takdim etti. Fezli Bey, Şah Abbas'ın ölümünden sonra Hindistan'a gitti (1629-1642) ve eser üzerinde düzeltmelere devam etti. Yazarın Hindistan'a göçünün bir sonucu olarak eseri bilinemedi ve kendisinden sonra devam eden Safevi tarihçiliğine hiç etki etmedi. İlkin İskender Bey Münşi'nin *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi* isimli eseri ile karıştırılan ve o isimle kataloglanan eser, Şah Abbas'ın (1587-1629) tahta çıkışından ölümüne kadar olan dönemi içermektedir.[32]

2.1.12. Ravzatü's-safeviyye

Mirza Bey Hasan bin Hüseyn-i Cünabadi tarafından kaleme alınmıştır. Cünabadi, Şah I. Abbas devrinin Safevi ricalindendir. Müellif eserin telifine1614'te başlamış ve eseri on üç yılda tamamlamıştır. Oldukça ağır ve edebi bir dille yazılan eser Safevi Devleti'nin kuruluşundan Şah I. Abbas'ın saltanatının kırkıncı yılına kadarki hadiseleri içermektedir. Müellif 1565 yılından sonraki olaylara bizzat tanıklık etmiş veya hadiselerin şahitlerinden duyduklarını aktarmıştır.[33]

2.1.13. Tarih-i abbasi veya ruzname-i molla celal

Eserin müellifi Celaleddin Muhammed Yezdi (Molla Celal), Şah I. Abbas'ın müneccimi idi. 1538 yılında Şah Abbas'ın Horasan valiliği sırasında hizmetinde bulunan Molla Celal 1620 yılındaki ölümüne kadar şahın hizmetinde bulunmuştur. Molla Celal eserinde Şah Tahmasb (1524-1576) devrinin sonlarından Şah I. Abbas devrinin ilk yirmi yılına kadar gelişen olayları kaydetmiştir.[34]

---

[32] Charles Melville, "AFŻAL AL-TAWĀRIK," *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2012, available at http://www.iranicaonline.org/articles/afzal-al-tawarik (accessed on 16 October 2012).

[33] Mirza Bey Cünabadi, **Ravzatü's-Safeviye**, Be Kuşeş-i Gulam Reza Tebatebai Mecd, Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1378/1999, ss.17-25.

[34] Celaleddin Muhammed Yezdi, **Tarih-i Abbasi veya Ruzname-i Molla Celal**, Be Kuşeş-i Seyfullah Vehidniya, İntişarat-ı Vehid, Tahran 1366/1947, ss.6-14.

2.1.14. Hülasaü's-siyer

Şah Safi devri Safevi sarayı görevlilerinden Muhammed Masum bin Hacegi-yi İsfahani tarafından kaleme alınmıştır. Eser genel bir tarih olup yaratılıştan müellifin zamanına kadarki olayları ihtiva etmektedir ancak günümüze sadece Şah Safi devri ile ilgili bölümü ulaşmıştır. İlgili bölüm müellifin gözlem ve tanıklıklarına dayanması bakımından son derece önemlidir.[35]

2.1.15. Mebadi-yi tarih-i zeman-ı nevvab-ı rızvanmekan (şah safi)

Mir Muhammed Hüseyin el-Hüseyni-yi Tefrişi tarafından kaleme alınmış ancak eser tamamlanamamıştır. Müellif, Şah I. Abbas'ın veziriazamı Hatem Bey Ordubadi'nin oğlu Talib Han'ın hususi muallimliğini yapmıştır. Eser, 1629-1634 yılları arasındaki olayları yani Şah I. Abbas'ın ölümü, yerine Şah Safi'nin Safevi tahtına geçmesi ve akabindeki birkaç yıllık olayları ihtiva etmektedir. Eser iki bölüm halinde yazılmıştır. İlk bölüm Şah Safi devrinin ilk yıllarını ihtiva etmektedir. İkinci bölüm çeşitli mektuplardan oluşan bir *münşeat* olarak kaleme alınmıştır.[36]

2.1.16. Tarih-i şah safi

Eser, Şah I. Abbas (1587-1629) ve Şah Safi (1629-1642) devri şair ve tarihçilerinden Ebul Mefahir bin Fezlullah el-Hüseyni-yi Tefrişi tarafından telif edilmiş olup Şah Safi dönemini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Müellif yukarıda adı geçen *Mebadi-yi Tarih-i Zeman-ı Nevvab-ı Rızvanmekan (Şah Safi)* adlı eserin yazarı Muhammed Hüseyin el-Hüseyni-yi Tefrişi'nin kardeşidir. Eser, Şah I. Abbas'ın Mazenderan'daki ölümünden ve Sam Mirza'nın *Şah Safi* unvanıyla cülusundan başlar, Şah Safi'nin ölümüne kadarki olayları kapsar.[37]

---

[35] Muhammed Masum b. Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi-yi Safevi)**, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1368/1989, ss.11-22.

[36] Muhammed Hüseyin el-Huseyni-yi Tefrişi, **Mebadi-yi Tarih-i Zeman-ı Nevvab-ı Rızvanmekan (Şah Safi/Tarih-i Tehevvolat-ı İran Der Salha-yı 1038-1041 hk.)**, Tas. Mohsın Behramnejad, Miras-ı Mektub, Tahran 1388/2009, Mukaddime, s.53.

[37] Ebul Mefahir bin Fezlullah el-Huseyni-yi Tefrişi (Sevanıhnigar), **Tarih-i Şah Safi (Tarih-i Tehevvolat-ı İran Der Salha-yı 1038-1052 hk.)**, Tas. Mohsın Behramnejad, Miras-ı Mektub, Tahran 1388/2009, Mukaddime, ss.20-21.

2.1.17. Tarih-i cihan ara-yı abbasi

II. Şah Abbas (1642-1666) devrinin vakanüvislerinden Mirza Muhammed Tahir bin Hüseyn-i Vehid-i Kazvini tarafından, dönemin Safevi veziriazamı Halife Sultan'ın teşvikiyle yazılmıştır. Şah II. Abbas ve Şah Safi dönemleri açısından büyük önemi olan bir eserdir. Şah II. Abbas ve Şah Safi dönemlerinde veziriazamlık yapan, Saru Taki olarak meşhur olan Mirza Taki, Vehid-i Kazvini'yi münşi ve müşaviri olarak istihdam etti. Kazvini daha sonra 1055 (1645-1646) yılında Şah II. Abbas'ın resmi vakanüvisi olarak görevlendirildi. 1101 (1689-1690) yılında Şah Süleyman tarafından Safevi Devleti'nin veziriazamlık makamına getirildi ve kendisine *İtimadü'd-devle* unvanı verildi. On yıllık veziriazamlık vazifesinden azledildikten sonra öldü. Öldüğünde yaşı yüze yaklaşmıştı. *Hold-i Berin*'in yazarı Mirza Muhammed Yusuf Vale, müellifin kardeşidir.[38] Kazvini, eserine herhangi bir isim vermemiş, kendisinden sonra gelen tarihçiler eseri; *Abbasname, Tarih-i Abbasi, Riyazü't-Tevarih, Tarih-i Şah Abbas-ı Sani, Tarih-i Şah Abbas-ı Dovvom, Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi, Tarih-i Vehid* şeklinde isimlendirmişlerdir.[39] Müellifin, Şah II. Abbas'ın yirmi beş yıllık saltanatının ilk yirmi iki yılına (1642-1663) dair gözlemleri eseri oldukça önemli kılmaktadır. Bahsi geçen dönemle ilgili bölüm bağımsız bir eser olarak *Abbasname (Şerhi Zındegani-yi 22 Sale-yi Şah Abbas-ı Sani)* adıyla İran'da yayınlanmıştır.[40]

2.1.18. Zübdetü't-tevarih (tarih-i molla kemal)

Şah Safi ve Şah II. Abbas dönemlerinde devlet kademelerinde çalışan Molla Kemal tarafından telif edilmiştir. Molla Kemal, Şah I. Abbas'ın baş müneccimi ve aynı zamanda *Tarih-i Abbasi (Ruzname-yi Molla Celal)* isimli eserin müellifi Celaleddin Muhammed Yezdi'nin oğludur. *Zübdetü't-Tevarih* genel bir tarihtir. Kadim zamanlardan 1652 yılına kadarki hadiseleri muhtevidir. Eser 1667 yılında

---

[38] Mirza Muhammed Tahir Vehid-i Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, Tas. Said Mir Muhammed Sadık, Zir-i Nazar-ı İhsan Eşrafi, Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1383/2004, ss.35-40.

[39] Vehid-i Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, ss.50-52.

[40] Mirza Muhammed Tahir Vehid-i Kazvini, **Abbasname (Şerhi Zındegani-yi 22 Sale-yi Şah Abbas-ı Sani)**, Tas. İbrahim Dehgan, Kitabfuruşi-yi Davudi, Erek 1329/1950.

tamamlanmıştır. Müellifin bizzat görüp şahid olduğu olayları da ihtiva etmesi bakımından büyük önemi olan bir eserdir. Mola Kemal, Şah Safi ve Şah II. Abbas döneminde yapılan birçok sefere bizzat iştirak etmiştir.[41]

2.1.19. Tarih-i safeviyan (tarih-i molla kemal ve hülasaü't-tevarih)

Safeviler devrine ait iki önemli kronik; *Tarih-i Molla Kemal (Zübdetü't-Tevarih)* ve *Hülasaü't-Tevarih* isimli eserler İranlı araştırmacı İbrahim Dehgan tarafından *Tarih-i Safeviyan* adıyla neşredilmiş, müellif için de *Do Nefer Ez Derbariyan-ı Şah Abbas-ı Dovvom* ismi tercih edilmiştir. Her iki eser de II. Şah Abbas dönemi olaylarını içermektedirler ve oldukça sade bir üslupla yazılmışlardır. *Hülasaü't-Tevarih*'in yazarı ve eserin yazılış tarihi belli değildir. Eseri yayınlayan İranlı araştırmacı İbrahim Dehgan'ın aktardığına göre eserin, müellifi ve yazılış tarihi ile ilgili sayfası kaybolmuştur. Eserdeki anlatıdan, müellifin kendi devrindeki birçok olaya şahitlik ettiği anlaşılmaktadır.[42]

2.1.20. Tarih-i sultani (ez şeyh safi ta şah safi)

Eserin müellifi Seyyid Hüseyin bin Murtaza Hüseyni-yi Esterabadi'dir. Esterabadi, Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) döneminde yaşadı ve eserini, Safevilerin son şahı Şah Sultan Hüseyin'in cülusunun onuncu yıl dönümünde (1704) kendisine takdim etti. Eser genel bir tarih şeklinde kaleme alınmış olup üç bölümden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm Şeyh Safiyüddin Erdebili'den Şah Safi saltanatının sonuna kadarki (1642) Safevi tarihini ihtiva etmektedir.[43]

2.1.21. Düstur-ı şehriyaran

Muhammed İbrahim bin Zeynelabidin Nasıri tarafından kaleme alınmıştır. Şah Sultan Hüseyin devrinin en önemli kaynaklarından biridir. Özellikle 1693-1698

---

[41] Molla Kemal, **Zübdetü't-Tevarih**, Elyazması Eser, Kitaphane-yi Meclis-i Şura-yı Milli, Kayıt No: 13915.

[42] Na-Ma'lum (Do Nefer Ez Derbariyan-ı Şah Abbas-ı Dovvom), **Tarih-i Molla Kemal ve Hülasaü't-Tevarih**, Tas. İbrahim Dehgan, Matbaa-yı Ferverdin, Erek 1334/1955, ss.7-8; Cehanbehş Sevabık, **Tarihnıgari-yi Asr-ı Safeviye ve Şınaht-ı Menabı' ve Meahız**, ss.76-77.

[43] Seyyid Hüseyin bin Murteza Hüseyni-yi Esterabadi, **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Sefi Ta Şah Safi)**, Be Kuşeş-i Ehsan Eşraki, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1366/1987, ss.7-11.

yılları arasındaki kayıtlar dönemi açısından benzersizdir. Eserin son sayfaları kayıp olduğu için müellifin anlatısını ne zaman sonlandırdığı malum değildir. Müellif, Şah Sultan Hüseyin'in vakanüvisidir ve eserini onun için yazmıştır.[44]

2.1.22. Fevaidü's-safeviye

Ebul Hasan bin İbrahim Kazvini tarafından kaleme alınmıştır. Safevi Devleti'nin 1722 yılında Afganlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonraki tarihini ihtiva eden önemli bir eserdir. Safevi Devleti yıkıldıktan sonra Safevi şahzadeleri (Şah II. Tahmasb, Şah III. Abbas, Şah III. İsmail, Ebulfeth Sultan Muhammed Mirza) Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar dönemlerinde bazen resmi bazen de gayrı resmi olarak bir müddet daha İran'ın muhtelif bölgelerinde hüküm sürmeye devam ettiler. Kazvini eserini Safevi hanedanından Ebulfeth Sultan Muhammed Mirza adına Hindistan'da kaleme aldı ve Hicri 1211 (1796-1797) yılında Sultan Muhammed Mirza Hindistan'da bulunduğu sırada kendisine takdim etti.[45]

2.1.23. Tarih ve seyahatname-yi hezin

Tarih ve Seyahatname-yi Hezin Hicri 1103 (1691-1692) yılında İsfahan'da doğan Şeyh Muhammed Ali bin Ebu Talib (Hezin Lahici) tarafından kaleme alınmıştır. Farsça nesrin güzel örneklerinden biridir. Hezin, Afganların İsfahan'ı istilasından sonra Hindistan'a gitti ve ömrünün sonuna kadar (1180/1766-1767) orada kaldı. Hindistan'da kaleme alınan eserde Safevilerin son devirleri, İran'ın Afganlar tarafından istilası ve Nadir Şah Afşar dönemleri müellifin gözlem ve tanıklıklarına dayanılarak işlenmiştir.[46] Özellikle Osmanlı Devleti'nin, *Erdelan*'ın da içinde bulunduğu Batı İran topraklarını işgali, eseri Osmanlı tarihi açısından da önemli kılmaktadır.

---

[44] Muhammed İbrahim bin Zeynelabidin Nesiri, **Düstur-u Şehriyaran**, Be Kuşeş-i Muhammed Nadır Nesiri Mokaddem, Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1373/1994, Mukaddime, ss.3-5.

[45] Ebulhasan bin İbrahim Kazvini, **Fevaidü's-Safeviyye**, Tas. Meryem Mir Ehmedi, Moessese-i Motalıat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran 1376/1988, Musahhihin Önsözü, s.9.

[46] Şeyh Muhammed Ali Hezin Lahici, **Tarih ve Sefername-yi Hezin**, Tas. Ali Devvani, İntişarat-ı Merkez-i Esnad-ı İnkılab-ı İslami, Semnan 1375/1996, ss.5-6.

2.1.24. Tezkiretü'l-mulük

1725 yılında tamamlanan *Tezkiretü'l-Mulük*, Safevi devlet teşkilatı ile alâkalı bilgiler ihtiva eden önemli bir kaynaktır. Müellifi belli olmayan eserin Safevi devlet teşkilatına vakıf birisi tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir. Afganların İran'ı istilasından sonra kaleme alındığı anlaşılan eser Mahmud Afgan'ın 1725 yılında öldürülmesinden sonra halefi ve aynı zamanda yeğeni olan Eşref Afgan'a takdim edilmiştir. Eser üzerine çalışan, esere ilaveler yapan ve açıklamalar ekleyen Rus araştırmacı Vladimir Minorsky, *Tezkiretü'l-Mulük*'ü İngilizce'ye çevirmiş ve 1943 yılında Londra'da yayınlamıştır. Minorsky'ye göre İran'a hakim olan Afganlar devlet tecrübesinden yoksun bulundukları için Safevi idare sistemini ve teşkilat yapısını anlamak için bu eseri yazdırmışlardır. *Tezkiretü'l-Mulük* beş bölüm ve seksen dört fasıl şeklinde tanzim edilmiştir.[47] Eser, Safeviler devrinin dört önemli eyaletinden biri olan Erdelan'ın idari statüsü hakkında bilgiler ihtiva etmesi bakımından son derece önemlidir.

2.1.25. Düsturü'l-mulük

Mustevfiu'l-Memalik Muhammed Refi Ensari (Mirza Refia) tarafından kaleme alınan ve Safevi devlet teşkilatı hakkında önemli bir kaynak olan eserin el yazması bir örneği ilk defa İran'da Muhammed Taki Danişpejuh tarafından Yezd şehrindeki bir kütüphanede bulundu ve 1904 yılında yayınlandı ancak bulunan el yazması eserin bazı sayfaları eksikti. Yıllar sonra yine Yezd şehrinde bulunan bazı sayfaların *Düsturü'l-Mulük*'e ait olduğunu tespit eden İranlı araştırmacı İrec Efşar söz konusu sayfaları 1958 yılında *Mecelle-i Mearif*'in on altıncı yılının birinci sayısında yayınladı. İrec Efşar 1960 yılında Mirza Refia'nın eserinin kâmil bir nüshasını *Defter-i Tarih* isimli derleme çalışmasının ilk cildinde yayınladı.[48] Eser, Erdelan Eyaleti'nin idari statüsü ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

---

[47] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, Ter. Mesud Recebniya, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1378/1999, Üçüncü Bölüm, s.12; Zülfiye Veliyeva, *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mulük'e Göre)*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ss.1-2.

[48] İrec Efşar, **Defter-i Tarih**, Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1380/2001, Cilt. I, ss.477-480.

2.2. Afşar Devri Kaynakları (1736-1804)

2.2.1. Tarih-i cihangüşa-yı nadiri

Nadir Şah Afşar (1736-1747) dönemi kroniklerinden olan bu eser Mirza Mehdi Han Esterabadi tarafından yazılmıştır. Müellifin tam adı Muhammed Mehdi bin Muhammed Nesiri'dir ve Nadir Şah'ın münşilerinden biridir. Ana konusu Afşar hakimiyeti ve Nadir Şah Afşar'ın seferleri olmakla beraber eserde ayrıca Safevilerin son dönemlerine de yer verilmektedir. Müellif döneminin tarih yazıcılığı geleneğine uyarak eseri oldukça edebi bir dille yazmıştır.[49]

2.2.2. Dürre-i nadire

Dürre-i Nadire de Mirza Mehdi Han Esterabadi tarafından kaleme alınmış önemli bir Afşar devri kroniğidir. Oldukça ağır ve edebi bir dille yazılmış, Farsça nesrin en ağdalı ve ağır metni olarak değerlendirilmiştir. Müellifin hedefinin; gösterişli, söz sanatları ile dolu, ağır ve son derece edebi bir metin vücuda getirmek olduğu, onun için tarih yazıcılığının ikinci planda olduğu kaydedilmiştir. Bu eserinde de Esterabadi; Afganların İran'ı istilası, Nadir Şah Afşar'ın ortaya çıkışı ve Osmanlı Devleti ile yaptığı mücadeleleri kayıt altına almıştır. [50]

2.2.3. Alem-ara-yı nadiri

Muhammed Kâzım Mervi tarafından kaleme alınmış önemli bir dönem kaynağıdır. Nadir Şah'ın hayatını ve devrini anlatan en mufassal eserdir. Dünyada sadece bir adet el yazma nüshası bulunduğu kaydedilen eser ilk defa 1966 yılında Rusya'da üç cilt olarak basılmıştır. Müellif eserini halk diliyle yazmış, oldukça sade bir üslup kullanmıştır. Anlatının önemli bir bölümü müellifin kendi müşahadelerine veya olayların şahitlerinden duyduklarına dayanmaktadır.[51]

---

[49] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Cihanguşa-yı Nadiri**, Tas. Mitra Mihrabadi, Donya-yı Ketab, Tahran 1390/2011, ss.6-13.

[50] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Dürre-i Nadire (Tarih-i Asr-ı Nadir Şah)**, Be İhtimam-ı Cafer Şehidi, Vezaret-i Ferheng ve Amuzeş-i Âli, Tahran 1366/1987, s.7.

[51] Muhammed Kâzım Mervi (Vezir-i Merv), **Alem Ara-yı Nadıri**, Tas. Muhammed Emin Reyahi, Nakş-ı Cihan, Tahran 1364/1985, ss.4-5.

2.3. Zend Devri Kaynakları (1751-1794)

2.3.1. Tarih-i gitigüşa

Zendler döneminin ana kaynaklarından biri olan eser 1790 yılında ölen Muhammed Sadık Musevi (Nami-yi İsfahani) tarafından kaleme alınmıştır. Zendler döneminde yazılan birkaç eserden biri olan ve zeylleri ile birlikte içlerinde en dakik ve muteber kaynak olarak değerlendirilen eser müellifin bizzat gözlemlediği ve içinde bulunduğu olayları içermektedir. Nami-yi İsfahani'nin anlatısı 21 Muharrem 1200 (24 Kasım 1785) yılına kadarki olayları muhtevidir. Esere iki tane de zeyl yazılmıştır. *Gitigüşa*'nın zeyllerini yazan Abdulkerim Ali Rıza eş-Şerif ve Ağa Muhammed Rıza Şirazi de tanık oldukları olayları esere eklemişlerdir. Eser, zeylleri ile birlikte Kerim Han Zend'in ortaya çıkışından Zend hanedanının çöküşüne kadarki hadiseleri ihtiva eden tek parça bir Zend tarihi olarak değerlendirilebilir.[52]

2.3.2. Mücmelü't-tevarih

Kerim Han Zend'in münşilerinden Ebu'l Hasan bin Muhammed Emin Golıstane tarafından kaleme alınan önemli bir Zend dönemi kaynağıdır. Eser, Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonraki otuz beş yıllık dönemde meydana gelen olayları anlatmaktadır. Esere ayrıca Zeynelabidin Kuhmerei (Emir) tarafından bir zeyl yazılmıştır. Eserin müellifi, Kerim Han Zend ile yaşadığı sıkıntılardan dolayı Hindistan'a göç etmiş ve eserini de orada kaleme almıştır. Eser, Kerim Han'ın 1779 yılındaki ölümü ile son bulmaktadır.[53]

2.3.3. Ruzname-yi mirza muhammed kelanter-i fars

1132 (1719-1720) yılında doğan Mirza Muhammed Hüseyin tarafından kaleme alınmıştır. Mirza Muhammed, Şiraz şehrinde *kelanter* (vergilerin toplanmasından ve şehirde güvenliğin sağlanmasından sorumlu görevli) olarak uzun yıllar görev yaptı. Eser 1142-1200 (1729-1785) yılları arasındaki olayları muhtevi

---

[52] Muhammed Sadık Musevi, (Nami-yi İsfahani), **Tarih-i Gitigüşa**, Ba Mukaddeme-i Said Nefisi, İntişarat-ı İkbal, Tahran 1363/1984, Dibaçe, ss.1-2.

[53] Ebu'l-Hasan Muhammed Emin Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, Be İhtimam-ı Moderrıs Rezevi, Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 2536 (Şehinşahi), ss.12-17.

olup Afşarlar devrinin tamamı ile Zend döneminin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Müellifin gördüğü, yaşadığı veya muteber kaynaklardan duyduğu hadiseleri ihtiva etmesi bakımından son derece önemli bir kaynaktır. Mirza Muhammed'in verdiği bilgiler oldukça özgün olup başka kaynaklarda pek bulunmamaktadır.[54]

2.3.4. Mecmeu't-tevarih

Mirza Muhammed Halil bin Davud Maraşi-Safevi tarafından kaleme alınmıştır. Müellif anne tarafından Safevi hanedanına mensuptur. Bir süre Meşhed'de hüküm süren Şah II. Süleyman'ın torunudur. Ailesi ile birlikte Hindistan'a göç eden müellif, eserini 1792 yılında Hindistan'da kaleme almıştır. Eser, Afganların 1708 yılındaki isyanlarından başlayıp müellifin zamanına kadarki (1792-1793) olayları ihtiva etmektedir. *Mecmeu't-Tevarih*'in temel kaynaklarından birisi Mirza Mehdi Han Esterabadi'nin *Tarih-i Cihangüşa-yı Nadiri* isimli eseridir.[55]

2.3.5. Rüstemü't-tevarih

Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema) tarafından kaleme alınmış öemli bir Zend kroniğidir. Eser, Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin dönemi olayları, Afganların İran'ı istilası, Nadir Şah'ın zuhuru, Kerim Han Zend devri, Kaçar hanedanının ortaya çıkışı ve Feth Ali Şah (1797-1834) döneminin yarısına kadarki olayları ihtiva etmektedir. Eserin dili oldukça sadedir. Müellif eserini 1193 (1779-1780) yılında yazmaya başlamış, aralıklarla ilaveler yapmış ve nihayet 1247 (1831-1832) yılında tamamlamıştır.[56]

2.3.6. Golşen-i murad

Kerim Han Zend'in münşilerinden Ebu'l-Hasan Gafari-yi Kaşani tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Kerim Han Zend (1751-1779) döneminden Cafer Han Zend'in öldürülmesine kadarki otuz yedi yıllık hadiseleri muhtevidir. Müellif eserini

---

[54] Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, Be Kuşeş-i Ebas İkbal Aştiyani, İntişarat-ı Tehur, Tahran 1362/1983, Mukaddime, elif.

[55] Mirza Muhammed Halil Maraşi Safevi, **Mecmeu't-Tevarih**, Tas. Abbas İkbal, Kitabhane-i Senai, Tahran 1362/1983, ss.4-9.

[56] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, Tas. Muhammed Moşiri, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 2537 (Şehinşahi), ss.5-8.

Zend şahı Ali Murad Han Zend'e nisbetle *Golşen-i Murad* olarak adlandırmıştır. Gafari-yi Kaşani'nin ölümünden sonra Muhammed Ali Han Şirazi esere eklemeler yapmış, eseri 1210 (1795-1796) yılında tamamlamıştır. Eser, Zend döneminin en önemli kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Müellif eserinin bir bölümünü kendi döneminde yaşayan ariflerin, alimlerin, fazılların ve şairlerin biyografilerine tahsis etmiştir.[57]

2.4. Kaçar Devri Kaynakları (1796-1925)

2.4.1. Tarih-i muhammedi (ahsenü't-tevarih)

Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi tarafından kaleme alınan önemli bir Kaçar kroniğidir. Eser, Kaçar devri tarih yazıcılığının ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Ağa Muhammed Han (1786-1797) ve Feth Ali Şah (1797-1834) dönemlerinin meşhur şair ve tarihçisi olan Sarevi, Kaçar devri tarihçiliğinin kurucusu idi. Ağa Muhammed Han'ın hizmetinde çalışmış olan müellif, eserini Feth Ali Şah'ın tavsiye ve teşvikleri sonucunda kaleme aldı ve takriben on yılda tamamladı. Eserde Zend döneminin son on sekiz yılı ve Ağa Muhammed Han Kaçar'ın hakimiyetini tesis etmesi ile alâkalı konular ayrıntılı olarak yer almaktadır. Eser, Ağa Muhammed Han Kaçar'ın katledilmesi hadisesi ile son bulmaktadır. [58]

2.4.2. Tecrübetü'l-ahrar ve tesliyetü'l-ebrar

Meftun mahlaslı Abdurrezzak Bey Dünbüli tarafından *tezkire* tarzında kaleme alınmış iki ciltlik bir eserdir. Eserin ikinci cildi Zend dönemi ve Kaçar saltanatının ilk yıllarına dair siyasi, içtimai ve edebi konuları muhtevidir. Müellif büyük ölçüde kendi gözlemlerine dayanarak eserini kaleme almıştır. Dünbüli'nin adı geçen eseri edebi tarzda yazılmış eserlerin önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.[59]

---

[57] Ebu'l-Hasan Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, Be İhtimam-ı Gulamrıza Tebatebai Mecd, İntişarat-ı Zerin, Tahran 1369/1990, ss.2-12.

[58] Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki Sarevi, **Tarih-i Muhammedi (Ahsenü't-Tevarih)**, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1371/1992, ss.9-11.

[59] Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Tecrübetü'l-Ahrar ve Tesliyetü'l-Ebrar**, Tas. Hasan Kazi Tabatabai, İntişarat-ı Müessese-yi Tarih ve Ferheng-i İran, Tahran 1349/1970, Cilt. II, ss.7-10.

2.4.3. Maaser-i sultaniye

Kaçar devrinin önemli kroniklerinden biri olan *Maaser-i Sultaniye* de Abdurrezzak Bey Dünbüli tarafından kaleme alınmıştır. Rus-İran savaşlarını ayrıntılı olarak ele alan ve müellifin gözlemlerine dayanan eser ayrıca Feth Ali Şah devri olaylarına da özet olarak değinmiştir. Gençlik yıllarında Kerim Han Zend'in hizmetinde bulunan Dünbüli, daha sonra Kaçar devlet kademelerinde görev almış, Tebriz hakimi Abbas Mirza'nın hizmetinde *münşi* olarak çalışmıştır.[60]

2.4.4. Tarih-i zülkarneyn

Kaçarlar devrinin önemli tarihçilerinden biri olan Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri) tarafından kaleme alınmış iki ciltlik bir eserdir. Eser, Feth Ali Şah (1797-1834) dönemini ve Muhammed Şah (1834-1348) saltanatının ilk yıllarını konu almakta, olayları kronolojik bir sırayla yıl hesabına göre işlemektedir. Kaçar devrinin resmi tarihçilerinden olan Haveri, eserinin merkezine şahı koymuş, anlatısını şah merkezli olarak kaleme almıştır. Geleneksel tarih yazıcılığı tarzını devam ettiren müellif zaman zaman kendi değerlendirmelerini de kaleme almış, oldukça sade bir üslup kullanmıştır.[61]

2.4.5. İksirü't-tevarih

Kaçar şahı Feth Ali Şah'ın elli dördüncü oğlu Alikuli Mirza (İtizadü's-saltana) tarafından 1837-1843 yılları arasında kaleme alınmıştır. Ali Kuli Mirza henüz çok genç iken eserinin telifine başladı ve on beş yaşında iki ciltlik eserinin Keyumers'den Zendlerin sonuna kadarki hadiseleri muhtevi ilk cildini tamamladı. Kaçar tarihini muhtevi ikinci cildini de on dokuz yaşında iken bitirdi. Eserin asıl

---

[60] Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Maaser-i Sultaniye**, Tas. Gulam Hüseyn Zergerinejad, Müessese-yi İntişarati-yi Ruzname-i İran, Tahran 1383/2004, ss.9-22.

[61] Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zülkarneyn**, Tas. Nasır Efşarfer, Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran 1380/2001, s.36; Şehla Mensuri Kavamabadi, ''Temayuzha ve Digerguniha-yı Tarihnuvisi-yi Resmi-yi Kaçarha Ez Feth Ali Şah ta Nasıruddin Şah'', *Feslname-yi İlmi-Pejuheşi-yi Tarih*, Sal-ı Sizdehom, Şomare-yi Çıhıl u Heştom, Behar 1397/2018, s.107.

anlatısını oluşturan ikinci cildi Kaçarların nesebi ile başlamakta olup Muhammed Şah (1834-1848) saltanatının ilk sekiz yılını ihtiva etmektedir.[62]

2.4.6. Farsname-i nasıri

Mirza Hasan bin Hasan Hüseyni-yi Fesai (1821-1898) tarafından Nasıruddin Şah'ın (1848-1896) emri ile yazılmış iki ciltlik bir eserdir. İran'ın Fars eyaletinin tarihi ve coğrafyasını İslam'dan sonra başlamak kaydıyla ayrıntılı bir şekilde ihtiva eder. Eserde tüm İran tarihi ile alâkalı konulara da değinilmiştir.[63]

2.4.7. Nasıhu't-tevarih (tarih-i kaçariyye)

Mirza Muhammed Taki-yi Kaşani (Lisanü'l-Mülk-Spehr) tarafından Nasıruddin Şah (1848-1896) döneminde telif edilmiş üç ciltlik önemli bir Kaçar kroniğidir. Kaşani, eserini Nasıruddin Şah'a takdim etmiş, şah tarafından kendisine *Lisanü'l-Mülk* unvanı verilmiştir. *Nasıhu't-Tevarih* genel bir tarihtir. Müellif eserini Muhammed Şah Kaçar döneminde yazmaya başlamış, Nasıruddin Şah döneminde tamamlamıştır. Müellifin özellikle kendi döneminde tanık olduğu olayları aktarması eseri oldukça önemli kılmaktadır.[64]

2.4.8. Fihristü'l-tevarih

Kaçarlar devrinin son devlet tarihçilerinden ve geleneksel tarihçiliğin son temsilcilerinden olan Rıza Kuli Han Hidayet (Rıza Kuli bin Muhammed Hadi) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, İslam dünyası ve İran tarihini muhtevi genel bir tarih hüviyetine sahiptir. Nasıruddin Şah devrinin önemli tarihçilerinden biri olan Hidayet, aynı zamanda edebi eserler de kaleme almıştır. *Fihristü'l-Tevarih*'teki

---

[62] Alikuli Mirza (İtizadü's-saltana), **İksirü't-Tevarih**, Ba İtimam-ı Cemşid Keyanfer, Müessese-yi İntişarat-ı Vismen, Tahran 1370/1991, ss.15-26.

[63] Hasan bin Hasan Fesai, **Farsname-i Nasıri**, Tas. Mensur Restgar Fesai, Neşr-i Emir Kebir, Tahran 1367/1988.

[64] Mirza Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, Be İhtimam-ı Cemşid Keyanfer, Neşr-i Esatir, Tahran 1377/1998.

konular yıl hesabına göre kronolojik olarak işlenmiş, Hicri birinci yıl ile başlayan olaylar 1268 (1851-1852) yılıyla son bulmuştur.[65]

2.4.9. Ravzatü's-safa-yı nasıri

Bu eser de *Fihristü'l-Tevarih*'in müellifi Riza Kuli Han Hidayet tarafından kaleme alınmıştır. Rıza Kuli Han Hidayet, Mirhand'ın *Ravzatü's-Safa* isimli eserini tekmil etmek babından adı geçen esere üç cilt eklemiş ve bu eserini *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasıri* olarak adlandırmıştır. Adı geçen eser on cilt halinde neşredilmiştir. Eserin dokuzuncu ve onuncu ciltleri Kaçar tarihini ihtiva etmektedir.[66]

2.4.10. Hakayıku'l-ahbar-ı nasıri (tarih-i kaçar)

Nasıruddin Şah döneminin önemli resmi tarihçilerinden Mirza Muhammed Cafer Hüseyni-yi Hurmevci tarafından kaleme alınmıştır. Muhtasar bir Kaçar tarihi olarak değerlendirilebilecek olan eserin merkezinde Nasıruddin Şah devri olayları yer almaktadır. [67]

2.4.11. El-mâser ve'l-âsar (çıhıl sal tarih-i iran der dovre-yi padişahi-yi nasıruddin şah)

Elli yıla yakın bir süre Kaçar tahtında kalan Nasıruddin Şah (1848-1896)'ın Darültercüme'den sorumlu veziri ve aynı zamanda hususi mütercimi Muhammed Hasan Han Seniu'd-devle (İtimadü's-saltana) tarafından Nasıruddin Şah'ın saltanatının kırkıncı yılı münasebetiyle telif edildi ve Nasıruddin Şah saltanatının kırk yıllık hadiseleri eserde kayıt altına alındı. Muhammed Hasan Han, Nasıruddin Şah döneminin ünlü devlet adamlarından biriydi ve yıllarca *ruznamehân* unvanıyla şaha gazete okudu. İran'da İrec Efşar tarafından üç cilt halinde basılan eserin ilk cildi Nasıruddin Şah devri olayları ile ilgili olup, ikinci cildi Nasıruddin Şah devri devlet

---

[65] Rıza Kuli Han Hidayet, **Fihristü'l-Tevarih**, Tas. Abdulhuseyn Nevai ve Mir Haşim Moheddis, Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Motalıat-ı Ferhengi, Tahran 1373/1994, s.6.

[66] Hidayet, doğum tarihini eserinde 15 Muharrem 1215 (8 Haziran 1800) şeklinde kaydetmiştir. Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Tas. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1380/2001, Cilt. IX, s.7496; Yılmaz Karadeniz, ''Kaçar Dönemi (1795-1925) Tarih Kaynakları'' **İran'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı**, Ed.Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, İlem Yayınları, İstanbul 2021, s.336.

[67] Muhammed Cafer Hurmevci, **Hakayıku'l-Ahbar-ı Nasıri**, Be Kuşeş-i Hüseyin Hadivcem, İntişarat-ı Zevvar, Tahran 1344/1925, ss.12-16.

ricaline tahsis edilmiş ve Hüseyin Mehbubi Erdekani tarafından esere ilave edilmiştir. Eserin üçüncü cildi musahhihin notları ve ilavelerinden oluşmaktadır.[68]

2.4.12. Tarih-i montezem-i nasıri

Muhammed Hasan Han Seniu'd-devle (İtimadü's-saltana) tarafından kaleme alınan bir başka eser de *Tarih-i Montezem-i Nasıri* isimli üç ciltlik eserdir. Adı geçen eser 1880-1882 yılları arasında telif edilmiş ve Nasıruddin Şah'a takdim edilmiştir. Eser İslam peygamberinin hicretinden Kaçar saltanatının başlarına kadarki olayları kapsamaktadır.[69]

2.4.13. Miratü'l-buldan

Muhammed Hasan Han Seniu'd-devle (İtimadü's-saltana)'ya ait dört ciltlik bir eserdir. Esasında bir coğrafya eseri olan, İran coğrafyasının şehir, köy ve kasabaları hakkında bilgiler vermek kastıyla telifine başlanan bu eserde müellif, yaşadığı devrin olaylarını da kayıt altına almıştır. Eserin, coğrafi bilgiler içeren kısımlarında kendisinden önce telif edilen eserlerden ve özellikle seyyahların notlarından istifade eden müellif eserinin birinci ve dördüncü ciltlerini coğrafya konularına tahsis etmiş ve alfabetik sıraya göre İran'daki yerleşkeler hakkında bilgiler paylaşmıştır. Eserin ikinci ve üçüncü ciltleri Nasıruddin Şah devri olaylarını ihtiva etmektedir.[70]

2.4.14. Tarih-i azudi

Feth Ali Şah Kaçar'ın oğlu Ahmed Mirza (Azudü'd-devle) tarafından Feth Ali Şah'ın hususi hayatı ile ilgili olarak telif edilen bir eserdir. Ahmed Mirza eserini İtimadü's-saltana'nın isteği üzerine, Hemedan hakimi iken 1304 (1886-1887) yılında

---

[68] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-Saltana), **El-Mâser Ve'l-Âsar (Çıhıl Sal Tarih-i İran Der Dovre-yi Padişahi-yi Nasıruddin Şah)**, Be Kuşeş-i İrec Efşar, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1363/1984.

[69] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, Tas. Muhammed İsmail Rızvani, Donya-yı Ketab, Cilt. III, Tahran 1367/1988, ss.8-11.

[70] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Miratü'l-Buldan**, Be Kuşeş-i Abdulhuseyn Nevai ve Mir Haşım Moheddıs, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1367/1988, Cilt.I, Musahhihlerin Önsözü, ss.1-46.

kaleme aldı. Kaçar şahının haremine dair birinci elden gözlemlere dayanması bakımından oldukça önemli bir eserdir.[71]

2.4.15. Tarih-i nov

Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza'nın (Naibü's-saltana) 1807 yılında Tebriz'de doğan üçüncü oğlu Şahzade Cihangir Mirza tarafından kaleme alındı. 1850 yılında kaleme alınan eserde aktarılan hadiseler 1712'den başlar ve Feth Ali Şah, Muhammed Şah ve Nasıruddin Şah devri hadiselerini ihtiva eder. Eser esasında Abdurrezzak Dünbüli'nin *Muasır-ı Sultaniye* isimli eserine zeyl olarak yazılmıştır.[72]

2.4.16. Hatırat-ı ihtişamu's-saltana

Kaçar Develû ailesine mensup olan ve *İhtişamu's-saltana* lâkabıyla meşhur olan Mahmud Âlâmir tarafından kaleme alınan hatıralardır. *İhtişamu's-saltana* unvanı Nasıruddin Şah tarafından kendisine verildi. Hicri 1316 (1898-1899) yılında Erdelan valisi olarak atandı. 1330 (1911-1912) yılında İran'ın İstanbul büyükelçisi olarak görev yaptı. Otuz bir başlık altında tanzim edilen *Hatırat*'ı İstanbul'daki sefaret günleri ile son bulmaktadır. Erdelan valiliği sırasında merkezi hükümetin atadığı görevlilerin zulüm ve zorbalıklarının halk arasında infiale yol açtığını ifade eden müellif, Erdelan halkının İran'dan ayrılıp Osmanlı Devleti'ne bağlanma ihtimalinin bulunduğunu ancak çaba ve gayretleri ile bu duruma mani olduğunu ifade etmiştir.[73]

2.4.17. Hatırat-ı divanbegi

Mirza Hüseyin bin Rıza Ali Divanbegi tarafından kaleme alınmıştır. Divanbegi'nin Erdelan (1858-1884) ve Tahran (1884-1899) ikâmetleri ile daha sonraki gözlemlerini kaydettiği hatıratıdır. 1912-1913 yıllarına kadarki gözlem ve

---

[71] Ahmed Mirza (Azudü'd-devle), **Tarih-i Azudi**, Ba Tovzihat ve İzafat: Abdulhuseyn Nevai, Moessese-i İntişarat-ı Serv, Tahran 1362/1983, ss.5-10.

[72] Cihangir Mirza, **Tarih-i Now (Hevadis-i Dovre-yi Kaçariye Ez Sal-ı 1240-1267 h.k)**, Moessese-yi Metbuati-yi Eli Ekber İlmi, Tahran 1347/1968, ss.6-8; Yılmaz Karadeniz, ''Kaçar Dönemi (1795-1925) Tarih Kaynakları'' **İran'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı**, ss.329-330.

[73] İhtişamu's-saltana, **Hatırat-ı İhtişamu's-saltana**, Be Kuşeş-i Seyyid Muhammed Mehdi Musevi, İntişarat-ı Zevvar, Tahran 1367/1988, s.440.

deneyimlerini kayıt altına almıştır. Divanbegi, Erdelan hanedanının son valisi II. Emanullah Han (Gulamşah Han)'ın iktidarı döneminde Erdelan eyaletinin merkezi Senendec kentinde yaşıyordu. Divanbegi'nin babası Mirza Rıza Ali, Nasıruddin Şah döneminin Erdelan ricalinden ve devlet ümerasındandı.[74] Divanbegi'nin özellikle Erdelan ikâmeti sırasındaki gözlem ve deneyimlerine dair kayıtları çalışmamız için oldukça önemlidir.

2.4.18. Münşeat-ı ferhad mirza

Erdelan hanedanının son valisi II. Emanullah Han (Gulamşah Han)'ın 8 Ekim 1867'de ölmesi üzerine Nasıruddin Şah'ın Erdelan'a vali olarak atanan amcası Mu'temedü'd-devle Ferhad Mirza tarafından kaleme alındı. Ferhad Mirza'nın *Münşeat*'ı 1836-1874 yılları arasında başta Nasıruddin Şah olmak üzere devlet ricaline gönderilmek üzere kaleme alınan kırk yedi adet tarihi-edebi mektuptan oluşmaktadır.[75]

3. Osmanlı Kronikleri

3.1. Memun Bey'in Hatıratı

Onuncu Erdelan miri Beyge Bey'in oğlu II. Memun Bey tarafından Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'ın cülusu (22 Aralık 1574) münasebetiyle Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan hatıralardır. Memun Bey'in *Hatırat*'ı Irak Milli Arşivi Merkezi tarafından İstanbul'dan satın alınan bir koleksiyon içinde Bağdat'a gitmiş, İsmet Parmaksızoğlu tarafından Bağdat'ta bulunmuş ve ilk defa Nisan 1973'te Belleten Dergisi'nin XXXVII. cildinin 146. sayısında *Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları* adıyla yayınlanmıştır. Memun Bey'in *Hatırat*'ından anlaşıldığı kadarıyla babası Beyge Bey, Osmanlı Devleti'ne olan sadakatini ispat etmek için o sırada yaşı küçük olan büyük oğlu II. Memun'u rehin olarak Bağdat beylerbeyinin yanına göndermişti. Bağdat'taki on yıllık esaretten sonra II. Memun Bey, Kanuni Sultan Süleyman tarafından önce Kerkük sancak beyi,

---

[74] Mirza Hüseyin Divanbegi, **Hatırat-ı Divanbegi**, Be Kuşeş-i İrec Efşar ve Mohemmed Resul Deryageşt, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 1382/2003, ss.15-18.

[75] Ferhad Mirza (Mutemedü'd-devle), **Münşeat-ı Ferhad Mirza**, Tas. Gulamrıza Tebatebai, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1369/1990, ss.8-9.

daha sonra da babası Beyge Bey ölünce Şehrezor hakimi olarak tayin edildi.[76] Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname* (1597) isimli eserinden önce yazıldığı anlaşılan Memun Bey'in hatıraları Erdelan Emirliği ile alâkalı bilgiler ihtiva eden (tespit edebildiğimiz) ilk kaynak olması bakımından son derece önemli bir eserdir.

3.2. Tarih-i Âl-i Osman (Rüstem Paşa Tarihi)

Matrakçı Nasuh (öl.1560'tan sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Oğuz Han'dan başlayarak Osmanlılara kadar gelen genel bilgiler veren eser daha sonra Ertuğrul Gazi'den Rüstem Paşa'nın vefatına (1299-1561) kadarki olayları ihtiva etmektedir. Müellifin yaşadığı döneme dair kayıtları içermesi açısından oldukça önemli bir Osmanlı kroniğidir. Muhtelif kütüphanelerde çeşitli nüshaları bulunan eser farklı adlarla kaydedilmiş, ilk kez 1923 yılında Ludwig Forrer tarafından yayınlanmıştır.[77] Eser, Erdelan Emirliği ile alâkalı bilgiler veren ilk Osmanlı kroniklerinden olması bakımından çalışmamız için büyük öneme sahiptir.

3.3. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han

Matrakçı Nasuh tarafından 1537 yılında kaleme alınmıştır. Nasuh Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 yılları arasındaki *Irakeyn Seferi*'ne bizzat katılmıştır. Osmanlı ordusunun sefer esnasında uğradığı menzil ve konaklar hakkında bilgi veren müellif eserini minyatürlerle de desteklemiştir. Bu yönüyle bir *Menzilname* olarak değerlendirilmiştir.[78]

3.4. Tevarih-i Âl-i Osman (Lütfi Paşa Tarihi)

Kanuni Sultan Süleyman devri Osmanlı veziriazamı Lütfi Paşa (öl.1563) tarafından kaleme alınmıştır. Lütfi Paşa, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde katıldığı seferlerde edindiği tecrübeleri sonraki nesillere aktarmak gayesi ile eserini kaleme aldığını belirtmiştir. Eser başlangıçtan 1553 yılına

---

[76] Memun Bey, **Hatırat**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu (Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları), *Belleten*, Cilt. XXXVII, Sayı 146, Ankara 1973, ss.191-230.

[77] Matrakçı Nasuh, **Tarih-i Âl-i Osman**, Haz. Göker İnan, Ed. Erhan Afyoncu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, ss.15-16.

[78] Matrakçı Nasuh, **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara 1976, s.VII.

kadarki hadiseleri muhtevi bir Osmanlı tarihidir. Eseri önemli kılan husus Lütfi Paşa'nın XVI. yüzyılın başlarından 1553 yılına kadarki olaylara bizzat tanıklık etmiş olmasıdır.[79] Özellikle Sultan Süleyman'ın *Irakeyn Seferi*'inde Erdelan mirleri ile kurulan ilk temasa dair malumat vermesi eseri çalışmamız açısından önemli kılmaktadır.

3.5. Tarih-i Âl-i Osman

Müellifi belli olmayan eser, anonim *Tevarih-i Âl-i Osman*'lardan biridir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde yazıldığı anlaşılan eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan bölümünde 1099 numarası ile kayıtlıdır. Eseri Yüksek Lisans çalışması olarak hazırlayan Mustafa Karazeybek, müellifinin Matrakçı Nasuh olabileceğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlayan eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1549 yılındaki II. İran Seferi ile son bulmaktadır. Eser diğer *Tevarih-i Âl-i Osman*'ların aksine Kanuni devrini oldukça ayrıntılı bir şekilde işlemektedir.[80]

3.6. Camiü't-Tevarih

Sokullu Mehmed Paşa döneminde divan kâtibi olarak görev yapan Mehmed Zaim Efendi tarafından kaleme alınmıştır. 1577 yılında yazımına başlanan eser 1578'de tamamlanmıştır. Müellif, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşanan olaylara tanık olmuş, Sokullu Mehmed Paşa'nın isteği ile eserini kaleme almıştır. Eser, Peçevi'nin ana kaynaklarından biridir.[81] Eser, Osmanlı Devleti ile Erdelan Emirliği arasındaki ilk temaslara dair bilgiler ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

---

[79] Lütfi Paşa, **Tevarih-i Âl-i Osman**, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, ss.18-19.

[80] Anonim, **Tarih-i Al-i Osman**, Haz. Mustafa Karazeybek, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1994, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss.1-2.

[81] Mehmed Zaim, **Camiü't-Tevarih (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)**, Haz. Ayşe Nur Sır, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, Cilt. I, (Basılmamış Doktora Tezi), s.11.

3.7. Peçevi Tarihi

Peçevi İbrahim Efendi (öl.1649?) tarafından kaleme alınmış önemli bir Osmanlı kroniğidir. Eser, 1520-1640 yılları arasındaki olayları ihtiva etmektedir. Peçevi, kendisinden önce yazılmış Osmanlı tarihlerinden, yaşlı gazilerin ve devlet adamlarının anılarından ve elde ettiği evraktan istifade etmiş, III. Mehmed'in cülusundan (1595) sonraki olaylara bizzat şahitlik etmiştir.[82] Eserin Erdelan Emirliği ile alâkalı birinci elden bilgiler ihtiva etmesi çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

3.8. Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi

Abdulkadir Kadri Efendi tarafından telif edilen eserin yazımına 1615 tarihinde başlandı ve eser 1644 tarihinde bitirildi. *Abdulkadir Efendi Tarihi* 1592-1644 yılları arasındaki olayları muhtevi olup müellifin bizzat görüp duydukları bilgilerden oluşmaktadır. Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sini, Naima'nın *Tarih*'ini ve Hammer'i etkileyen önemli bir Osmanlı kroniğidir.[83]

3.9. Fezleke

Kâtip Çelebi (öl.1657) tarafından kaleme alınan eser 1642 yılında tamamlanmıştır. Eserde işlenen konular kronolojik bir sırayla verilmekte olup 1654 yılı başlarındaki olaylar ile son bulmaktadır. Daha çok bir derleme eser özelliğine sahip olan *Fezleke*, kendisinden önce yazılmış olan eserlerden faydalanılarak yazılmıştır. Bunun yanında müellif görüp işittiği hadiselere de eserinde yer vermiştir. Bu yönüyle orijinal bir eser olduğunu söylemek gerekir. *Fezleke*, vakanüvis Naima'nın da önemli kaynaklarından biridir.[84] Kâtip Çelebi, 1624-1635 yılları arasında Osmanlı ordusu ile birlikte seferlere katılmıştır.[85] Eser, özellikle Erdelan

---

[82] Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, ss. XIII-XIX.

[83] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, Haz. Ziya Yılmazer, TTK Yayınları, Ankara 2003, Cilt. I, ss.XXXIII-XXXVI; Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.206.

[84] Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, Cilt. I, ss.LIII-LVIII.

[85] Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, s.215.

miri I. Han Ahmed Han hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından oldukça önemlidir.

3.10. Defter-i Ahbar

Abdurrahman Hibri Efendi (1604-1659) tarafından kaleme alınmış olan önemli bir Osmanlı kroniğidir. XVII. yüzyılın ortalarında yazılan eser Osmanlı tarihinin otuz bir yıllık bir dönemini (1618-1648) kapsamaktadır. Altı *Defter* ve bir *Hatime*'den oluşmaktadır. *Defter-i Ahbar*'da nakledilen olaylar müellifin gözlem ve tanıklıklarına dayanmaktadır.[86]

3.11. Ravzatü'l-Ebrar

1592 yılında doğan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi tarafından kaleme alınmıştır. *Ravzatü'l-Ebrar* Hz. Adem'den 1648 yılına kadarki olayları ihtiva eden genel bir tarihtir. Abdülaziz Efendi eserini Rumeli kazaskeri olduğu 1649 yılında bitirmiş ve Sultan IV. Mehmed (1648-1687)'e takdim etmiştir. Eserin, bazıları Avrupa'daki kütüphanelerde olmak üzere otuzdan fazla nüshası bulunmaktadır. *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli* de yine Abdülaziz Efendi tarafından kaleme alınmış olup IV. Mehmed'in cülusundan Abdülaziz Efendi'nin ölümüne kadarki on yıllık olayları ihtiva etmektedir. Abdulaziz Efendi zeylinde bizzat şahit olduğu veya güvenilir kişilerden duyduğu olayları nakletmiştir.[87]

3.12. Naima Tarihi

Tanınmış Osmanlı vakanüvislerinden Naima Mustafa Efendi (1655-1716) tarafından kaleme alınmış önemli bir Osmanlı kroniğidir. Eserin asıl adı *Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulasat-i Ahbari'l-Hafikayn*'dır. Eserde olaylar yıl esaslı olarak kronolojik bir sıra ile aktarılmaktadır. Eser, *Şarihulmenar* lâkabıyla meşhur olan Kadı Mehmed Efendi'nin oğlu müderris Ahmed Efendi tarafından yazılan eser esas alınarak kaleme

---

[86] Abdurrahman Hibri Efendi, **Defter-i Ahbar**, Haz. Muhittin Aykun, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ss.XVII-XIX.

[87] Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, **Ravzatü'l-Ebrar**, TBMM Kütüphanesi, Yer: 71-5130; Nevzat Kaya, ''Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. XXIV, İstanbul 2001, ss.381-383.

alınmıştır. Naima, Ahmed Efendi'nin günümüze ulaşamayan, yaratılıştan 1655 yılına kadarki hadiseleri muhtevi eserinin müsveddelerini kullanmış, eserini 1702 yılında Osmanlı sadrazamı Amcazede Hüseyin Paşa'ya sunmuştur. Naima özellikle Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinden, Peçevi İbrahim Efendi'den ve Topçular Kâtibi Abdulkadir Kadri Efendi'den istifade etmiş, adı geçen tarihçilerin eserlerinden alıntılar yapmıştır.[88]

3.13. Gülşen-i Hulefa

1720'li yıllarda Bağdat'ta vefat eden Nazmizade Murteza tarafından kaleme alınmıştır. Osmanlı tarihçileri arasında gösterilen Nazmizade, muhtelif konularla alâkalı eserler kaleme almıştır. Müellif, *Gülşen-i Hulefa*'yı Bağdad valisi Ömer Paşa'nın isteği üzerine kaleme almış, eserini 1681 yılında tamamlamış ve Ömer Paşa'ya takdim etmiştir. Eser, Bağdad'ın 774 yılında kuruluşundan başlar daha sonraki ilavelerle birlikte Bağdad şehrinin 1717 yılına kadarki durumu hakkında bilgiler içerir.[89] Bağdat'a sefer düzenleyen Safevi ordusunda bulunan Erdelan miri Han Ahmed Han hakında bilgiler içermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

3.14. Tarih-i Çelebizade

1685 yılı dolaylarında İstanbul'da doğan Küçük Çelebizade İsmail Asım Efendi tarafından kaleme alınmıştır. İsmail Asım Efendi 2 Temmuz 1723'te Raşid Mehmed Efendi'nin yerine vakanüvis olarak atandı. Eserini, selefi Raşid Mehmed Efendi'nin bıraktığı yerden, 2 Temmuz 1723'ten başlattı ve 29 Temmuz 1729 tarihine kadarki hadiseleri kayıt altına aldı. Eser Klasik Yayınları tarafından *Tarih-i Raşid ve Zeyli* adıyla üç cilt şeklinde basıldı. Adı geçen baskının ilk iki cildi *Raşid Tarihi*, üçüncü cildi *Tarih-i Çelebizade* şeklinde basıldı.[90]

---

[88] Naima Mustafa Efendi, **Naima Tarihi**, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967, ss.11-19; Naima Mustafa Efendi, **Tarih-i Naima**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2007.

[89] Nazmizade Murteza, **Gülşen-i Hulefa**, Haz. Mehmet Karataş, TTK Yayınları, Ankara 2014, ss.XXIV-XXXVII.

[90] Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, ss.VII-XIII.

3.15. Tedbirat-ı Pesendide

XVIII. yüzyılın önemli Osmanlı alimlerinden Ebu Sehl Numan Efendi'nin üç ayrı makale şeklinde 1753 yılında kaleme aldığı eseridir. Eser, Numan Efendi'nin kendisine verilen üç önemli hariciye görevi (İran, Kırım, Macaristan) sırasında kaleme aldığı raporlardan oluşmaktadır.[91] Eserdeki üçüncü makale Ebu Sehl Numan Efendi'nin 1747 yılındaki İran sefareti ile alâkalıdır. İran görevi sırasında Erdelan Emirliği'nin başkenti Sına (Senendec) şehrinde yaptığı gözlemler, tuttuğu kayıtlar ve dönemin Erdelan hakimi Sübhanverdi Han ile olan temasları çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

3.16. Tarih-i Sami

Lale Devri'nin vakanüvis, şair ve hattatlarından Arpaeminizade Mustafa Sami tarafından kaleme alınmıştır.[92] Kısa bir süre vakanüvislik görevinde bulunan Mustafa Sami yazdıklarını bir kitapta toplama fırsatı bulamamış, kendisinden sonra gelen Subhi Mehmed Efendi, Sami'nin notlarını kendi eserinde işlemiştir. Lale Devri ve sonrasında yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik hadiseler eserde yer bulmuş,[93] Osmanlı Devleti'ne iltica eden Erdelan miri III. Han Ahmed Han ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir.

3.17. Subhi Tarihi

XVIII. yüzyılın tanınmış vakanüvislerinden Subhi Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış önemli bir Osmanlı kroniğidir. Eser, I. Mahmud'un cülusundan başlayıp 8 Şubat 1744 tarihinde sona ermektedir. I. Mahmud'un cülusundan 1738 yılına kadarki olaylar *Sami* ve *Şakir* tarihlerinden ve başka müelliflerden alınan bilgilerden oluşur. 1738'den 1744 yılına kadarki anlatı müellifin bizzat kendisinin kaleme aldığı ve vakanüvis olarak çalıştığı döneme ait olayları kapsar. *Subhi Tarihi*;

---

[91] Ebu Sehl Numan Efendi, **Tedbirat-ı Pesendide**, Haz. Ali İbrahim Savaş, TTK Yayınları, Ankara 1999, ss.X-XII.

[92] Erhan Afyoncu, ''Vekayinüvis Arpaemini-zade Mustafa Sami'nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler'', *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2000, ss.235-242.

[93] Arpaeminizade Mustafa Sami, **Tarih-i Sami**, Haz. Aynur Karadayı, (*Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gölgede Kalmış Bir Eseri ''Tarih-i Sami'' (Metnin Transkripsiyonu)*, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Özet.

Sami ve *Şakir* Tarihleri ile birlikte 2007 yılında Kitabevi Yayınları tarafından basılmıştır.[94]

3.18. İzzi Tarihi

Vakanüvis İzzi Süleyman Efendi (öl.1755) tarafından kaleme alınmıştır. İzzi, selefi Subhi Efendi'nin bıraktığı yerden, yani Şubat 1744'ten itibaren telifine başladığı eserini 1755 yılında iki cilt olarak tamamlamıştır. Müellif eserinde herhangi bir kaynağa atıf yapmamış, devlet evrakından bolca istifade etmiştir. Yazıldığı döneminin bir numaralı kaynağı olarak değerlendirilir.[95]

3.19. Abdi Tarihi

Hayatı hakkında pek malumat bulunmayan ancak Osmanlı tarihçilerinden olduğu kaydedilen Abdi Efendi'nin eseri İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi yazmaları arasında 2153 numarası ile yer almakta olup *Sultan Mahmud Han İbni Sultan Mustafa Han* adıyla kaydedilmiştir. Eserin Ali Emiri Efendi yazmaları arasında *Abdi Tarihi* ismiyle kayıtlı başka bir nüshası daha mevcuttur. *Abdi Tarihi* özellikle Nadir Şah'ın zuhuru ve Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlar ile alâkalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser, Faik Reşit Unat tarafından genişletilmiş ve Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.[96]

3.20. Risaletü't-Tarih-i Nadir Şah (Makale-i Muhasara-yı Kal'a-yı Kars)

Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Sırrı Efendi tarafından kaleme alınan bu eserin ana konusu Nadir Şah tarafından 1744 yılında yapılan Kars kuşatmasıdır. Eserdeki bilgiler müellifin kendi gözlemlerine ve olayın şahitlerinden duyduklarına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'ne iltica eden Erdelan miri III. Han Ahmed Han ile ilgili olarak eserde yer alan kayıtlar çalışmamız için büyük ehemmiyete sahiptir.

---

[94] Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi, **Subhi Tarihi**, Haz. Mesut Aydıner, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, ss.XLIV-LVII.

[95] İzzi Süleyman Efendi, **İzzi Tarihi**, Haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.57.

[96] Abdi Efendi, **Abdi Tarihi**, Haz. Faik Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 2014, ss.XI-XV.

3.21. Tarih-i Göynüklü

Göynüklü Ahmed b. Mahmud Efendi (öl.1759) tarafından yazılan önemli bir Osmanlı kroniğidir. Eser, Osmanlı Devleti'nin 1123-1172 (1711-1759) yılları arasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik tarihini kapsamaktadır. Müellif söz konusu dönemde yaşanan hadiselere bizzat şahit olmuş veya duyduklarına yaslanarak eserini kaleme almıştır.[97] Özellikle müellifin, 1730 yılında Osmanlı Devleti'nin *Erdelan*'ın da içinde olduğu İran topraklarına yaptığı sefere iştirak etmesi ve tuttuğu kayıtlar çalışmamız açısından son derece önemlidir.

3.22. Sefaretname-yi İran

Osmanlı Devleti tarafından 1747 yılında büyükelçilik vazifesi ile İran'a gönderilen Sivas valisi Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa ile birlikte elçilik heyetinde bulunan vakanüvis ve mektupçu Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi tarafından kaleme alınmıştır.[98] Rahmi Efendi görevi sırasında gördüğü yerlerin özelliklerini ve şahit olduğu olayları kayıt altına almıştır.[99] Özellikle dönemin Erdelan hakimi Sübhanverdi Han ile olan görüşmesi, Nadir Şah'ın ölümü ve Erdelan Emirliği'nin başkenti Sine (Senendec) şehrine dair gözlemleri oldukça önemlidir.

3.23. Hakim Efendi Tarihi

1753-1766 yılları arasında vakanüvis olarak görev yapan Mehmed Hakim Efendi (öl.1770) tarafından kale alınmış olup belirtilen tarihler arasında cereyan eden olayları ihtiva eder. Herhangi bir esere müracaat etmeyen müellif daha çok Osmanlı arşiv evrakını kullanmış, kendi gözlem ve müşahadelerine de eserinde yer vermiştir.[100] Bu açıdan birinci elden bilgiler ihtiva eden önemli bir Osmanlı kroniği olduğunu söylemek gerekir.

---

[97] Göynüklü Ahmed Efendi, **Tarih-i Göynüklü**, Haz. Songül Çolak ve Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.13.

[98] Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Yayınları, Ankara 1986, s.100.

[99] Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi, **Sefaretname-yi İran**, Haz. Süleyman Toğaç, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2000, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Önsöz.

[100] Mehmed Hakim Efendi, **Hakim Efendi Tarihi**, Haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, Cilt.I, s.CL.

3.24. Mür'i't-Tevarih

Mür'i't-Tevarih, Kâtip Çelebi veya Hacı Halife olarak tanınan Abdullah oğlu Mustafa'ya ait olan *Takvimü't-Tevarih* isimli eserin Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi tarafından genişletilerek 1777 yılına kadarki olayların eklenmesi ile vücuda gelmiştir. Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-Tevarih*'i Hz. Adem'den başlayan ve 1654-1655 yılına kadarki hadiseleri kronolojik bir sırada ele alan oldukça muhtasar bir eserdir. Süleyman Efendi önce *Takvimü't-Tevarih*'e şerhler ve ilaveler yaparak 1733 yılına kadarki olayları esere eklemiş daha sonra kronolojik bir sıra ile anlatısını 1777 yılına kadar getirmiştir.[101]

3.25. Seyahatname-i Hudud

Osmanlı-İran sınır sorunlarının halli için 1847 yılında Erzurum'da toplanan uluslararası bir komisyonda Osmanlı Devleti'ni temsil eden Derviş Paşa başkanlığındaki heyette bulunan Mehmed Hurşid Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Adı geçen heyet 1848-1852 yılları arasında Osmanlı-İran sınırı boyunca seyahatler düzenledi ve bu seyahatlerin sonunda önemli veriler elde edildi.[102] Hurşid Paşa'nın Seyahatnamesi, Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu bölgenin coğrafi yapısı ve bölgede yaşayan aşiretlerin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

---

[101] Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevarih**, Haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, ss.XIX-XX.

[102] Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, Çev. Alattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997, ss.XXI-XXII.

1. BÖLÜM: AĞA VE MİR: KÜRT TOPLUMUNDA SOSYO-POLİTİK ÖRGÜTLENMELER (AŞİRET VE EMİRLİK)

Kürtlerin toplumsal yaşamlarında geçmişten günümüze farklı sosyo-politik örgütlenme modelleri varlık gösterdi. Bu örgütlenme modellerinin en eskis ve en yaygın olanlarından biri hiç kuşkusuz aşiret tipi örgütlenmeydi. Kürtlerin Orta Çağ'da kurdukları hükümetlerin/hanedan devletlerinin ve daha sonra ortaya çıkan emirliklerin omurgasını aşiretler oluşturuyordu. Dolayısıyla aşiretin örgütlenme yapısını ve fonksiyonunu ortaya koymak çalışmamızın odağını oluşturan emirliğin sağlıklı bir bağlamda değerlendirilmesini mümkün kılacaktır.

Aşiret: Terminoloji, Oluşum Koşulları, Fonksiyon

Arapça bir sözcük olan aşiret; dil ve kültür bütünlüğüne sahip, en az iki kabileden oluşan, mensupları arasında akrabalık ve soy birliği olduğu düşünülen göçebe, yarı göçebe veya yerleşik insan topluluğunu ifade eder.[103] Bu terimle birlikte *klan, kabile, oymak* gibi terimler aynı ya da benzer biçimde farklı toplumlarda farklı adlandırmalarla kullanılmaktadır. Adı geçen bu topluluklar alt ve üst grupları ile beraber geniş bir insan topluluğunun aileden halka kadar olan hiyerarşik gruplandırması içinde yer alır. Türkçede aşiret daha çok göçebe topluluklar için kullanılmış, Osmanlılar zamanında *boy*'un altındaki, *cemaat*'in üstündeki toplulukları tanımlamak için tercih edilmiştir. Türklerde yukarıdan aşağıya doğru; boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bir toplumsal hiyerarşi görülürken[104] Araplarda birkaç aşiretin birleşmesi ile fasile, fasilelerden fahz, fahzlardan batn, batnlardan imare, imarelerin bir araya gelmesi ile de kabileler meydana gelmiştir.[105] Terminoloji farklı olsa da hemen hem her toplum tarihin bir

---

[103] Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s.77.

[104] Yusuf Halaçoğlu, ''Aşiret'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.9.

[105] Mükrimin Halil Yınanç, ''Aşiret'', *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, ss.109-110.

kesitinde mahiyeti itibariyle aşiret tarzı örgütlenmeyi tecrübe etmiştir ancak Kürt aşiretinin bir çok bileşenin kombinasyonu ile vücut bulduğunu, kendine has bir yapıya ve örgütlenme mantığına sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Kürtçede aşiret; kabile üstü, homojen bir insan topluğunu tanımlar.[106] Buna rağmen farklı yörelerde aşiretin yerine kabile veya millet kelimeleri de kullanılmaktadır. Örneğin Hakkâri yöresinde halk arasında *millet* kelimesinin aşiret anlamında özel bir kullanımı da vardır. Ayrıca Kürtçede kabile ve aşiretle birlikte benzer anlamlarda kullanılan *binemal, hoz, ber/bêr, zom, êl, bav, bavik, tir, bend, qebile(ocax)* gibi topluluk isimleri de bulunmaktadır. Bu isimler dışında farklı bölge, ağız ve lehçelerde kullanılan aynı ya da benzer anlamlı kelimeler de olabilir.

Tarihsel süreç içerisinde hemen hemen tüm etnik aidiyetler *klan, kabile* veya *aşiretler* biçiminde örgütlenmişlerdir. Bazı aşiretler askeri veya politik başarısından dolayı güçlenen bir ailenin çevresinde birçok kişinin ya da sülalenin toplanmasıyla oluşmuştur.[107] Ancak bu topluluklar ekonomik, sosyal ve politik nedenlerden dolayı bir arada yaşamış bulunsalar da aşiret daha çok soya ve kan bağına dayalı akrabalığı ima eder. Günümüzde siyasal birliklerini halk ya da ulus düzeyinde sağlamış olan toplumlarda aşiret olgusu tarihi bir kimlik olarak geride kalmış, kimi toplumlarda ise bir aidiyet ve kimlik olarak hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Aşiretlerle ilgili şu ana kadar pek çok sosyolojik ve antropolojik araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda aşiret ve ilgili alt ve üst gruplarının tanım ve sınıflandırılması, aşiretlerin coğrafik bölgelere göre dağılımları, aşiretlerin iskân edilmesiyle alâkalı jeopolitik konular yer almıştır.

Kürtler dağılımları itibariyle hem birden fazla halk/etnisiteyle beraber yaşamış hem de çeşitli sülale, kabile ve aşiretlere ayrılmışlardır. Kürt toplumunda aşireti oluşturan temel etken üyelerinin dış saldırılara karşı korunması, belli bir kültür temelinde gelenek ve göreneklerin yaşatılması ve yaşamın idame ettirilmesi güdüsüdür. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın dağlık olması kapalı toplulukların

---

[106] W.A. Wigram ve Edgar T.A. Wigram *aşiret*, *oymak* ve *klan* kavramlarını aynı anlamında kullanmışlardır. W.A. Wigram, Edgar T.A. Wigram, **İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam**, Avesta Yayınları İstanbul 2004, s.209.

[107] Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.83.

ortaya çıkmasını zorunlu kılmış, bu topluluklar da Kürt aşiretinin kökenini oluşturmuşlardır.[108]

Kürt aşiret sistemindeki en küçük ünite *mal*'dır. Kürt dilinde mal sözcüğü dar anlamıyla insanların içinde yaşadıkları ev anlamına gelir, (xani, derban, avayi, xanûman gibi eş anlamlıları da vardır) geniş anlamda ise büyük aile, yani dördüncü kuşağa kadar; dede, oğul, torun ve torunun oğlunu kapsar. *Mal* belli bir mülkiyete sahip olmayı değil, daha çok ortak ve yakın bir ataya sahip olmayı ifade eder ve belli bir aşirete mensubiyeti vurgulamanın belki de birinci koşulu mensup olunan *mal*ın vurgulanmasıdır. Bu aynı zamanda aşiret sisteminin kendi içinde ürettiği bir tür doğrulama/teyit/tesbit mekanizmasıdır.[109] Bu kavramın bir üst grubu ise *deste* veya *silale* (sülale) biçiminde tanımlanır ve her bir deste/sülalenin 4-8 mal'dan oluştuğu varsayılır.[110] Desteler *qebile* (kabile) leri oluşturur, kabileler aşiretlerin alt gruplarıdır. Genel itibariyle *eşiret* (aşiret) ler 4, 5, 6 veya 7 kabileden meydana gelir. Aşiretin büyüklüğüne, ve politik-ekonomik etkinliğine bağlı olarak kabile sayısı değişkenlik arz edebilir. Örneğin, Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu Batı İran topraklarının en büyük aşiretlerinden biri olan ve *Taife-yi Erdelani* genel başlığı altındaki aşiretlerden kabul edilen Caf aşiretinin Caf-ı Muradi ve Caf-ı Cevanrudi olarak ikiye ayrıldığı, Caf-ı Muradi kolunun otuz bir kabileden oluştuğu kaydedilmiştir.[111]

Kürt toplumunda aşiret tarzı örgütlenmeye dair özellikle sözlü kültürde önemli bir müktesebat oluşmuştur. Buna göre hemen her Kürt aşireti birkaç aşiretle

---

[108] Viladimir Minorsky, Thomas Bois, **Kürt Milliyetçiliği**, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.146-147; W.R. Hay, **Kürdistan'da İki Yıl**, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2005, s.71.

[109] Lale Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.134.

[110] Leach'a göre aşiret bir veya birden çok kabile/klandan oluşabilir ve bu kabilelerden her birine *taife* denir. Ona göre aşiret özünde siyasal bir grubu tanımlarken taife akrabalık grubuna işaret eder. Taife de kendi içinde *tire* (kol) denilen alt bölümlere ayrılır ancak bu iki terimin birçok bağlamda farklı bölgelerde birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür. Edmund R. Leach, **Rewanduz Kürtleri Toplumsal ve İktisadi Örgütlenme**, Çev. Sinan Birwan, Hişyar Özsoy, Serap Ruken Şengül, Aram Yayınları, İstanbul 2001, ss.34-35.

[111] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.85. *Tarihçe-yi Cevanrud*'un müellifine göre Caf konfederasyonu on beş kabileden oluşmaktaydı. Muhammed Hüseyinzade, **Tarihçe-yi Cevanrud**, İntişarat-ı Tak-ı Bustan, Kermanşah 1377/1998, s.35. Caf Konfederasyonuna bağlı aşiretler hakkında ayrıntılı bilgi için; İrec Efşar Sistani, **Mukaddeme-i Ber Şenaht-ı İlha, Çadırnışinan ve Tevaif-i Eşairi-yi İran**, İntişarat-ı Hüma, Tahran 1366/1987, Cilt. I, ss.248-250.

birleşerek konfederatif bir yapının bileşeni olur. Bu bileşenlerin (birden çok aşiret) bir araya gelmesi ile oluşan büyük konfedere aşiretlere[112] de genellikle aşiret (kimi zaman da *il* veya Kürtçedeki kullanımıyla *êl*) denir ve bu konfederasyonların 12 aşiretten/koldan meydana geldikleri düşünülür. Konfedere aşiret toplulukları da sayısı 2 olan *bend* denen toplulukların birer alt grubudur.[113] Bendler *qewm* (kavim)leri oluşturur ki Kürtlerin Kurmanc, Soran, Goran (Kelhorların da Goranların bir kolu olduğu varsayılır), Zaza ve Lor (Lek, Feyli, Bahtiyari) kavim/boylarından meydana geldiği kabul edilir.[114] Buna göre; Kürt toplumundaki sosyal organizasyon için bizim önereceğimiz formülasyon küçükten büyüğe doğru ve hiyerarşik olarak, *mal, sülale/deste, kabile, aşiret, konfedere aşiret(êl), bend, kavim* ve *ulus* şeklinde olacaktır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmı için bu hiyerarşik tanımlama tercih edilecektir.

Kürtler ya da Kürt aşiretleri üzerine yapılan çalışmalarda farklı araştırmacılar tarafından aileden aşiret birliklerine kadar olan topluluklar tanımlanmış ve sıralanmışlardır.[115] Bu çalışmalarda yöreye, lehçe ve ağızlara göre farklı kavramlar da kulanılmıştır. Örneğin M. Emin Zeki Beg kabile anlamında *ber* -bazen de *tir*- kavramını kullanırken, Ziya Gökalp Kürt aşiretlerinin bendlerden oluştuğunu söyleyerek *dubendi*[116] olduklarını belirtir ve bunu Zil ve Mil bendleri[117] üzerinden

---

[112] İsmail Beşikçi, **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti**, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s.101. Beşikçi'ye göre kabile kan akrabalığına, aşiret ise evlenme yolu ile meydana gelen hısımlıklara dayanır. Beşikçi, **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti**, s.101.

[113] Örneğin Şerefhan Bitlisi, *Şerefname* adlı eserinde Rojkan aşiretlerinin 24 aşiretten meydana gelen bir birlikten oluştuğunu söyler ve bu aşiretlerin 12'şerli iki gruptan, *Bilbasi* ve *Qewalis* gruplarından oluştuğunu belirterek bu gruplara dahil olan aşiretleri de zikreder. Şerefhan Bitlisi, **Şerefname**, s.358.

[114] *Şerefname*'de Kürtlerin Kurmanc, Lor, Kelhor ve Goran adlarında dört büyük gruba ayrıldığı belirtilmiştir. Bitlisi, **Şerefname**, s.13.

[115] Örnek olması için; Yaşar Kaplan, ''Aşireti Ortaya Çıkaran Temel Etmenler'', **Türkiye'de Aşiret Tartışmaları**, Ed. Suvat Parin, Bağlam Yayınları, İstanbul 2019, ss.276-295.

[116] Gökalp, Kurmancların Silivi kolunun kendi aralarında Mil ve Zil olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir ve ona göre Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis ve Erzurumdaki göçebe Kurmanc aşiretleri bu iki bende dahildir. Ayrıca Gökalp bu bendlere dahil olan bazı aşiretleri de sıralar. Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tedkikler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, ss.35-36.

[117] Mil ve Zil şeklindeki taksimi pek kabul etmeyen David McDowall'a göre Kürt toplumunda çoğunlukla iki bin yıl ya da daha öncesinde var olduğu tahayyül edilen kökenlerden kaynaklanan ve Zilan ile Milan adı verilen iki eski grup arasında olduğu varsayılan çelişkilere dayanan bir bölünme mevcuttur. David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları, İstanbul 2004, s.41.

örneklendirir.[118] Söz konusu çalışmalarda farklı kavramlar ve sınıflandırmalar olsa da genel itibariyle *mal, sülale, kabile, aşiret* ve *konfedere aşiret(êl)* gibi topluluklar Kürtlerin sosyal yapısı içerisinde mevcut olan topluluklar olarak tanımlanmıştır.[119]

Kürt aşiret birimlerinin tanımlanmasında kullanılan terimlerle ilgili bir karışıklığın olduğu doğrudur. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bi kere, belirli bir bölgeyi incelemede kullanılan terimlerin bütün Kürt coğrafyasına teşmil edilmesi mümkün değildir çünkü başka bir bölgede yapılan araştırmalarda bölgesel-yöresel farklılıklardan ve linguistik özelliklerden dolayı farklı terimler tercih edilmek zorundadır. Öte yandan Arapça, Türkçe ve Farsça gibi dillerde kullanılan terimlerin Kürtlerce benimsenmiş olması ve terimlerin bu dillerdeki anlamları ile Kürtçeye yerleşmiş olmaları kavram karışıklığının bir başka nedenidir.[120] Yine, terimlerin tamamının Kürtlerin yaşadıkları tüm coğrafyalarda genel bir kullanıma sahip olmaması, terimlerin bizzat Kürt aşiretleri tarafından farklı yöre, bölge, ağız ve lehçelerde belirsiz ve değişken anlamlarda kullanılması terminolojik bir karışıklığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avrupalı araştırmacıların kullandıkları kelimeler de karışıklığa sebep olan başka bir etkendir. Ancak terminolojideki kullanım

---

[118] Zil ve Mil şeklindeki hiyerarşik yapının zaman içinde üretilmiş bir *mit* olduğu yönünde tartışmalar varsa da Kürt sözlü kültüründe bu tarz bir hiyerarşik tasnifin olduğunu söylemek gerekir. Öte yandan geç dönem Osmanlı arşiv kayıtlarında da Zil ve Mil şeklindeki bir tasnifin yer aldığını belirtmek gerekir. Hamidiye Alayları'nın oluşturulması sürecinde görüşüne başvurulan Yaver Vehbi adındaki Osmanlı bürokratı konuya ilişkin 1893 tarihli raporunda Kürt aşiretlerinin genel olarak Milan ve Zilan (kısaltılmış kullanımları Mil ve Zil) olarak adlandırılan iki gruba ayrıldığını belirtmiştir. BOA, Y.PRK.MYD, Dosya No: 12, Gömlek No: 36. Sözlü kaynaklara göre Mil ve Zil iki kardeştirler ve haklarında anlatılan hikaye kısaca şöyledir: ''Hazar denizinin güney yamaçlarından bir aile buradan göç eder. Yanlarında yiyecek kalmayınca da ailenin "Mil" ve "Zil" adlı iki oğlu yiyecek aramak amacıyla ava çıkarlar. Bir müddet sonra kar ve fırtına bastırır. Mil ve Zil geri döndüklerinde ailelerini bulamazlar. Bunun üzerine ailelerini bulmak üzere iki kardeş ayrılırlar.'' İbrahim Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, İmaj Ofset, Adana 2003, s.23. İlgili çalışmasında Bozkurt, Erdelanları ''Zilan'' bendi içinde değerlendirmiştir. Ayrıca; Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. Yy.*, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2017, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.78.

[119] İrec Efşar Sistani, **Mukaddeme-i Ber Şenaht-ı İlha, Çadırnışinan ve Tevaif-i Eşairi-yi İran**, Cilt. I, s.234. Leach'a göre *tire* de antropologların çok sık vurguladığı bir çeşit akrabalık grubudur. Çoğunlukla sülale grubu olarak adlandırılan bu grup bir klandan sadece büyüklük ve grup içi siyasal uyum bakımından farklıdır. Siyasal bağların zayıflamasıyla birlikte bu iki tür grup arasındaki farklar kaybolmaya başlar. Ona göre; aşiret, taife ve tire terimleri genel antropolojik sınıflandırmada kabile, klan ve soy terimlerine denk düşerler. Leach, **Rewanduz Kürtleri**, ss.35-36.

[120] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, ss.98-99.

farklılıklarına rağmen aşiret örgütlenmesinin genellikle tüm Kürtler arasında benzer bir yapı sergilediği söylenebilir.[121]

Kürtlerin yaşadığı coğrafyada aşiretlerin yerleşmesi ve dağılımına bakıldığında eğer özel bir sebebi yoksa aynı konfederasyona dahil olan aşiretlerin genelde belli bir hat üzerinde yerleşip yayıldıkları görülecektir. Birbirine yakın olan, yani aynı konfederasyona mensup belli bir hat üzerinde yaşayan Kürt aşiretleri Kürtçenin aynı ağzını konuşurlar. Dini inanç ve gelenekleri benzer olmasına rağmen zengin ve çeşitli folklorik unsurlara (kılık kıyafet, el sanatları, mutfak kültürü gibi) sahiptirler ki modernleşmeye rağmen kısmen de olsa bu zenginlik ve çeşitlilik özellikle tarıma bağlı olan aşiretlerde hâlâ devam etmektedir. Aynı konfederasyona mensup aşiretler arasında var olan folklorik farklılaşma büyük ölçüde coğrafi izolasyon ve iletişim kanallarının sınırlı oluşu ile ilgilidir.

Kürtlerde aşiret isimleri; genelde baba isminin oğul ve torunlar tarafından benimsenip kendini tanı(t)ma amacıyla kullanılması şeklinde ortaya çıkar.[122] Ayrıca bu adlandırmalar diğer aşiret altı topluluklar için de geçerlidir. Bu adlandırmanın dışında; sıfat, lakap, yöre adı/coğrafik ad, dini aidiyetlerden dolayı takılan isimler, bir kişinin yaşadığı bir olaydan dolayı aldığı isimler[123] gibi çeşitli sebeplerle yapılan adlandırmalar da mevcuttur. Bazı aşiret isimleri, bir baba isminin toplulukça benimsenip kullanılması şeklinde ortaya çıkmıştır; *Ademan, Heyderan, Bekiran/Bekıri, Celali* gibi.[124] Bazıları bir sıfat ya da lakap olabilir; *Mamhuran, Doski, Şeyhbizini, Reşkoti* gibi. Bazı aşiret ve kabile isimleri de bazı dini

---

[121] Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.66.

[122] Kürtler arasında aşiretsel aidiyet oldukça önemlidir. Mela Mehmûdê Bayezidi'ye göre Kürtlerin çoğu yedi babaya kadar ecdadını sayabilir. Kürtler hısım ve akrabalığa değer verir, onu muhafaza ederler. Mela Mehmûdê Bayezidî, **Adat û Rusûmatnameê Ekradiye**, Lêkolin: Jan Dost, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2012, s.41.

[123] Süphan Dağı çevresinde yerleşik olan Marxuran Aşireti hakkında şöyle bir olay anlatılır: Bir bebeğin önüne bir kap yoğurt konulur. Bebek elini daldırıp ağzına götürerek yoğurdunu yemeye devam eder. O esnada bir yılan gelip yoğurttan yemeye başlar. Bebek yılanın boynundan tutup ağzına götürür. Her seferinde yoğurda batırdığı yılanın başını ağzına götürüp emer ve böylece yılan boğulur. Bu olayı gelip görenler bu bebeğe ve ondan sonra gelenlere Marxuran (mar=yılan, xuran=yiyenler) ismini verirler.

[124] Kurucu adı olan kabilelerin genel olarak daha geç dönemde oluştukları iddia edilmiştir. Celilê Celil, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, İstanbul 1992, s.19.

aidiyetlerden dolayı takılmış olmalıdır; *Şeyh, Şeyhi, Melayi, Seydki* gibi. Kürt aşiretlerinden bazıları kimi zaman yaşadıkları bölgeye kendi isimlerini vermişler; *Berzan, Botan* gibi, ya da diğer bazıları yaşadıkları bölgenin ismini alarak kendilerini böyle bir isimle tanımlama yoluna gitmişlerdir. *Bilbas, Dızeyi, Pijder* gibi köy isimleri buna örnek olarak verilebilir.[125] Erken dönem Kürt tarihi kaynaklarından *Şerefname*'nin müellifi Şerefhan Bitlisi, Kürt hakimleri içinde kabile ve aşiretleri kalabalık olan ve büyük nüfuzları bulunan *Erdelan,* Soran, Baban, Hakkâri hakimlerinin aşiretlerinin adları ile anıldıklarını, büyük kale ve kasabaları bulunan Hasankeyf, Bitlis, Eğil ve Cezire hakimlerinin ise kale ve kasabalarının adlarıyla anıldıklarını kaydetmiştir.[126]

Kürt aşiretlerinin meskûn oldukları bölgelere yerleşme sebeplerine gelince, bunları genel itibariyle; güvenlik, tarım ve hayvancılıktan dolayı su, otlak ve yayla ihtiyacının temin edilmesi, mecburi göç veya iskân politikası, kentleşme şeklinde sıralamak mümkündür. Kürt toplumunda yaygın ekonomik uğraşın kısmen tarım ve yaygın olarak küçükbaş hayvancılık olduğu dikkate alınırsa Kürtlerin yerleştikleri coğrafyayı tercih etmelerinde ekonomik faaliyetlerin belirleyici bir unsur olarak ön plana çıktığı görülecektir. Özellikle göçebe ve yarı-göçebe yaşayan Kürtler arasında hayvancılığa dayalı ekonomik uğraş otlak ve meraların paylaşımı problemini ortaya çıkarmış bu durum da Kürtler arasında aşiret etrafında kenetlenmeyi ve dayanışmayı zorunlu kılmıştır.

Kürtler genel olarak *aşiret mensubu* (aşiretli/soylu) ve *aşiret dışı* (goran/aşiretsiz) şeklinde tanımlanmışlardır.[127] Mela Mehmûdê Bayezidi Kürtlerin aşiretli ve yerleşik olarak ayrıldıklarını kaydetmiş, bir aşirete mensup bulunmanın soyluluğa işaret ettiğini ifade etmiştir. Ona göre göçebe/aşiretli Kürtler ve yerleşikler pek fazla münasebette bulunmaz, birbirlerinden kız alıp vermezlerdi. Çünkü Kürtler

---

[125] Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması**, Çev. Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009, ss.77-78.

[126] Bitlisi, **Şerefname**, s.18.

[127] Rafael de Nogales, aşiretlilerin Hint-Aryan ırkına mensup olan fatihler olduklarını, *goran*ların da fethedilen topraklarda yaşayan halklar olduklarını iddia etmiştir. Nogales'e göre aşiretli/soylu Kürtlerin bazılarının saçları kırmızı olup, gözleri mavi, bakışları sertti. Rafael de Nogales Nogales, **Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)**, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008, s.51. Sykes'e göre Kürt aşiretlerine mensup olanlar adaleli, sağlam çeneli, sık sakallı ve kalın kaşlıdırlar. Sykes, **Darü'l-İslam**, Çev. Yılmaz Tezkan, 21.Yüzyıl Yayınları, İstanbul 2000, s.165.

yerleşiklere *goran* derler, onları korkak ve değersiz olarak adlandırırlardı. Bayezidi'ye göre aşiretli Kürtler *goran*ların kadınlarından doğan çocukların sıfatsız, korkak ve güçsüz olduklarına inanırlardı. Bundan dolayı Kürtler yerleşiklerin kızları ile evlenmezlerdi.[128] Kürtler arasında, herhangi bir aşirete mensup olan köylülerle böyle bir aidiyeti olmayan köylüler arasındaki ayrıma Kürtlerin yerleşik olduğu farklı coğrafyalarda rastlamak mümkündür. Örneğin Musul'da ve Erbil'de aşiret üyesi olmayan köylüler *Kurmanc* olarak adlandırılırken Kerkük ve Süleymaniye'de *miskin* ve Süleymaniye'nin bazı bölgelerinde *goran* olarak adlandırılırlar.[129]

Erdelan Emirliği'ne uzun yıllar başkentlik yapmış olan Senendec (Sına) kentinde yaptığımız gözlemler neticesinde bölgede, gerek İran'da ve gerekse Türkiye'de yaşayan Kurmancların göçebe/köylü anlamında *Şıkak* olarak adlandırıldıklarını tespit ettik ancak *Şıkak* isimlendirmesi Kurmanclar tarafından hiçbir zaman benimsenmemiş, aksine tahkir edici bir sıfat olarak değerlendirilmiştir. Bir aşirete mensup olmak Kürt toplumunda kahramanlığın, cesaretin, savaşçı olmanın nişaneleri olarak değerlendirilirken modernleşme ve kentleşme ile beraber bu anlamından uzaklaştığı ve geri kalmışlıkla (göçebelikle) özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın odağını oluşturan Erdelan Emirliği'nin temellerini atan kurucu ailenin aşiretli/aşiretsiz (goran) kimliği ile ilgili de çeşitli iddialar mevcuttur. Örneğin, Mayıs 1820'de Baban Emirliği'nin merkezi Süleymaniye şehrini ziyaret eden İngiliz seyyah Claudius James Rich, Erdelanların esasen *goran* (aşiretsiz) olduklarını kaydetmiş, bu tesbitini de Baban Emirliği'nin merkez şehri olan Süleymaniye'de yaptığı gözlemlere dayandırmıştır. Seyahatnamesinin özellikle Baban ve Erdelan emirlikleri ile ilgili kısımlarında Baban mirlerine daha yakın durduğu anlaşılan Rich, Baban paşası ile aralarında geçen diyalogu şu şekilde aktarmıştır:

> ''Ona Sına valisinin Goran ailesinden olduğunu ve Goran aşireti mensuplarının çok fazla itibar görmediklerini duyduğumu söyledim. Aniden orada bulunanların tümünden bir alkış tufanı koptu ve odanın dışına yayıldı. Şimdi aşiret mensubu Kürtlere açılmıştım. Her zamankinden daha neşeli bir tavırla paşa hemen ailesinin tarihine girdi. İk önce Sına valisinin

---

[128] Mela Mehmûdê Bayezidî, **Adat û Rusûmatnameê Ekradiye**, ss.118-119.

[129] C. J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, Çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul 2003, s.30.

ailesinin çok eski olduğunu, fakat Goranların bir aşiret olmadığını, kendisinin hem eski bir aileden geldiği hem de şerefli bir aşirete mensup olduğu için gurur duyduğunu söyledi.''[130]

Kanaatimize göre Kürt toplumunda herhangi bir aşirete mensubiyeti bulunmayan ve *goran* olarak tabir edilen yerleşik çiftçiler ile Kürtlerin dört büyük kolundan biri olarak kabul edilen Goranlar birbirlerinden farklıdır.[131] İlerleyen bölümlerde Erdelan Emirliği'nin temellerini atan Baba Erdelan'ın Goran Kürtlerinin desteği ile emirliğini ihdas ettiğine değinecek, Erdelanların kökenleri ile alakalı iddiaları tartışacağız ancak belirtmek gerekir ki Erdelan Emirliği'nin kurucusu Baba Erdelan'ın Mervanilerin soyundan olduğu savı genel kabul gören savdır. Bu iddia doğru kabul edilirse Erdelanların da Mervanilere olan yakınlıklarından ötürü *aşiretli* oldukları sonucu kaçınılmaz olarak kabul edilmek durumundadır. Keza, *Erdelan Tarih Okulu* müelliflerinden birçoğu, Mervaniler soyundan olan Baba Erdelan'ın *aşiret*inden ayrılarak Şehrezor'a gittiğine akabinde Pelengan'da yerleşik olan Goran aşiretlerinin desteği ile emirliğinin hakimiyet alanını genişlettiğine dair argümanlar paylaşmışlardır.[132] Yine Şerefhan Bitlisi ünlü eseri *Şerefname*'de Erdelanların aşiretlerinin ismi ile anıldıklarını vurgulamıştır. Kendisi de İran Kürtlerinden olan son dönem *Erdelan Okulu* tarihçilerinden Muhammed Merduh Kordestani, Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec havalisinde bulunan aşiretleri saydıktan sonra Erdelan bölgesi Kürtlerinin reaya için *goran* tabirini kullandıklarına işaret etmiştir.[133] Dolayısı ile Erdelan hakimlerinin reaya anlamında kullanılan *goran* tanımlaması ile vasıflandırılmaları mümkün görünmemektedir.

Goran Kürtlerine dair önemli bir kayıt Otter'in notlarında mevcuttur. 1734-1743 yılları arasında Fransa kralı XV. Louis'in özel elçisi olarak Safevi-Afşar ülkesinde bulunan Fransız seyyah Jean Otter, *Sefername*'sinde başşehri Kerkük olan Şehrezor'un otuz iki bloktan (birden fazla yerleşim biriminin olduğu yerleşkeler topluluğu) meydana geldiğini ve Şehrezor'un büyük bir bölümüne Goran Kürtlerinin

---

[130] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul 2018, ss.81-82.

[131] Bazı araştırmacılar Kürtlerin dört büyük kolundan biri olan Goranları yerleşik tarımcılardan ayırt etmek için ''Gûran'' kavramını tercih etmişlerdir ancak bunun yaygın bir kullanım olmadığını ve aradaki ayrımın pek netlik kazanmadığını vurgulamak gerekir.

[132] Muhammed Şerif Kadı, **Zübdetü't-Tevarih**, s.14; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.24; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.42.

[133] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.271.

hakim olduğunu kaydetmiştir. Otter'e göre Goranların en önemli yerleşkeleri Kızılca nahiyesine bağlı oldukça büyük bir köy olan *Pelengan*'dı. Pelengan'ın ele geçirilmesi neredeyse imkânsız olan ve yüksek bir dağın üzerine inşa edilmiş büyük bir kalesi vardır. Otter, Goranların esasen Erdelanlara bağlı olduklarını ve Osmanlı hakimiyetinden kurtulmaya gayret ettiklerini kaydetmiştir. Otter'in kaydettiğine göre Osmanlılar Goranları hakimiyet altına almak için Pelengan'ı Şehrezor'a bağlayınca Goranlar (dolayısıyla Erdelanlar) hükümet merkezlerini Hasanabad'a taşıdılar.[134] Bundan sonra Şehrezor merkezli olarak bölgeye yerleşen Kurmanc Babanlar Goranların kültürel ve siyasi etkilerini büyük ölçüde baskıladılar.

Elbette önceleri Şehrezor'da akabinde Batı İran'da çok uzun bir müddet hüküm süren Erdelanların zamanla *aşiretli* kimliklerinden uzaklaştıkları ve elit bir hanedan olrak *aşiretlerüstü* bir hüvviyet kazandıklarını söylemek gerekir. Erdelanlar ile rakip komşuları Babanlar arasında gerek siyasi ve gerekse psikolojik bir mücadelenin olduğu dikkate alınırsa Babanlardan yana tavır alan Rich'in Erdelanların *gorani*lik hüviyetlerine neden vurgu yaptığı daha net anlaşılacaktır. Rich başka bir gözlemini seyahatnamesinde şu sözlerle dile getirmiştir:

> ''Pek çok Kürt beyi geldi, onlardan ülkeleri ile ilgili çeşitli bilgiler edindim. Sına valisi Emanullah Han bir zamanlar Süleymaniye paşası Abdurrahman'a, kendisinin çok cömertçe davrandığı adamlarının neden sürgünde kendisini yalnız bıraktıklarını ve onların soruşturmaya uğramadığını, sıkıntı çekmediğini ve örneğin Baban Kürtlerinin kendi prenslerine her zaman gösterdiği bağlılığı kendi adamlarının kendisine neden göstermediğini sordu. Yaşlı Abdurrahman Paşa'nın cevabı çok karakteristikti. Siz dedi yaşlı reis, bir aşiretin efendisi olmadığınız gibi, sizin adamlarınız da aşiretinizin adamları değil. Onları giydirebilir, besleyebilir ve mal mülk sahibi edebilirsiniz; fakat onlar sizin akrabalarınız değil, onlar sadece hizmetkârlardır!''[135]

Rich'in, Erdelan mirlerinin aşiretli olmadıklarına dair tespiti doğru olmamakla beraber yaptığı gözlem dikkate değerdir. Buna göre aşiretleri aşiret dışı Kürtlerden/goranlardan ayıran temel özellik göçebelik ya da çobanlık değil, aşiret üyeleri arasındaki dayanışma ve güçlü bağlardır ve Rich Erdelanların bu güçlü bağlardan yoksun olduklarını iddia etmiştir. Kürt aşiretlerinde dayanışma reise kesin bağlılığı gerektirir. Aşiret reisine mutlak itaat belki de aşiretçiliğin en belirgin

---

[134] Jean Otter, **Sefername-i Jean Otter (Asr-ı Nadir Şah)**, Ter. Eli İkbali, Sazıman-ı İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1363/1984, s.263; Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.47.

[135] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.85.

özelliğidir, bu, aşiret üyeleri arasındaki birlikteliği ve ortak bir amaç etrafında kenetlenmeyi mümkün kılar.[136] Babaerkil bir toplum yapısına sahip olan Kürtler, aile reisine ya da aşiret liderine büyük bir sadakat ile bağlıdır.[137] Bu durum aşiretin hem güçlü yanı hem de zaafıdır çünkü aşiret reisine mutlak bağlılık Kürt toplumu arasında kollektif bir bilincin gelişmesini engelleyen temel etkenlerden biri olmuştur. Öyle ki birçok Kürt, aşiret bölgesini terk edip kentlere yerleşmesine rağmen aşiretine olan bağlılığını bir şekilde sürdürmüş, *aidiyet* duygusunu sürekli canlı tutarak bunu gelecek kuşaklara da aktarmıştır.[138]

Kürt toplumunda genellikle herhangi bir aşirete mensubiyeti bulunmayanlar politik ve/veya ekonomik bakımdan aşiret olarak örgütlenmiş olan Kürtlere tâbi olmuşlardır. Çünkü aşiret mensubiyeti aynı zamanda muharip unsurlara sahip olmak ve daha önce de işaret edildiği gibi kahramanlık, yiğitlik, svaşçılık gibi vasıflara haiz olmak gibi anlamlar da taşır. Bu özelliğinden dolayı aşiret tipi örgütlenme sosyo-ekonomik bir organizma olarak Kürt toplumundaki ilişkileri düzenleyen belirleyici bir özellik kazanmıştır.[139] Kendi içinde bir tür yönetim mekanizması da üreten aşiret Kürt toplumunda önemli işleri görüşüp kararlar alan, reislerin seçiminde genellikle belirleyici bir rol oynayan ilkeleri belirleyen, aşiret üyeleri ile aşiret reisi arasındaki ilişkileri düzenleyen bir istişare kurumunu (aksakallılar-rispi) yaratmıştır.[140]

Kürtlerin büyük bir kısmı bir aşirete direkt veya dolaylı olarak bağlıdır. Modern dönemde dahi bu durumun devam etmesi Kürtlerin merkezi idarelerden, devlet tecrübesinden yoksun bulunmaları ile ilgilidir. Özellikle güvenlik gereksinimini karşılayacak merkezi bir otoritenin bulunmayışı aşireti Kürt toplumu

---

[136] Kürtlerin beylerine olan bağlılıkları ile ilgili olarak Rich tanık olduğu bir hadiseyi şu şekilde aktarmıştır: ''...aslında Kürtlerin beylerine olan bağlılığı çok güçlüdür. Kürtler Bağdat'ta hiçbir biçimde sızlanmadan her türlü sıkıntı ve cefaya katlanarak, en ağır sürgün koşullarında beyleri ile birlikte yaşarlar. Kendi ülkesinde süslü bir ata ve bir hizmetkâra sahip olan beyefendiler, Bağdat'ta paçavralar içinde görülürler, ağalarının masraflarına katkıda bulunmak için hamallık yaparak, su taşıyarak kazandıkları gündeliklerini onlara teslim ettikleri iyi bilinir. Abdurrahman Paşa'nın kardeşi Bağdat'ta öldüğü zaman, adamlarından biri evin terasına çıkmış ve 'eğer bey öldüyse, ben de bir saniye yaşamayacağım!' demiş ve kendisini aşağıya bırakarak parça parça olmuş.'' Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.85.

[137] Noel, **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, s.124.

[138] Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Çev.Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner, Halil Turansal, Selda Somuncuoğlu, Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss.159-160.

[139] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.82.

[140] Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, ss.69-70.

açısından vazgeçilmez kılmıştır. Çünkü aşiretin Kürt toplumu için icra ettiği en önemli fonksiyon güvenlik ihtiyacını temin etmesidir. Kürt toplumunda çekirdek aileden çok, genişletilmiş aile yapılarının mevcut olması da bu durum ile ilgilidir.[141] Genellikle göçebe veya yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdüren ve hayvancılıkla geçinen Kürtlerin daha savaşçı bir karaktere sahip oldukları varsayılır. Yerleşik olan Kürtler daha çok tarımla uğraşan köylülerden oluşur. Kürt toplumunda aşiret dışı Kürtlerin sayıca aşiret mensubu Kürtlerden daha fazla olduğu yerlerde/durumlarda bile yönetici sınıfı aşiret mensubu Kürtlerin oluşturması, muharip kadrolara sahip olmanın ve savaşçılık karakterinin hakimlik/liderlik kurumunun ortaya çıkmasında belirleyici bir özelliğe sahip olduğunu gösterir.[142]

Alexandre Jaba, Kürt toplumunu *aşiret* (büyük boy), *kabile* (orta büyüklükteki boy) ve *taife* (küçük boylar) şeklinde tasnif etmiştir. Ona göre büyük boylar olan aşiretler; kabileler ve taifelerden ya da yalnızca taifelerden oluşurdu. Yukarıda işaret edildiği gibi Kürt toplumunda herhangi bir aşirete veya taifeye mensup olmayan, daha çok tarım ile uğraşan yerleşik topluluklar da mevcuttu. Jaba bu tür grupların *tayfeyi* yani yalıtılmış taife olarak adlandırıldıklarını kaydetmiştir. Yine Jaba'ya göre göçebe Kürtler *ehl-i çadıri* ya da *ehl-i hime* olarak adlandırılırlardı ve onlara aynı zamanda *koçer* ya da *goçer* de denirdi. Yerleşik Kürtler ise *ekinci* olarak isimlendirilirlerdi.[143]

Modern dönem öncesi Kürt toplumunun karakteristik olarak göçebe, yarı-göçebe ve yerleşiklerden oluşan bir yapı arz ettiği söylenebilir. Yerleşik Kürtler çoğu zaman yabancı menşeyli hakimlerin konuşlandığı kaleler etrafında toplanma temayülü gösteriyorlardı. Göçebe Kürtlerin ise sabit ikâmetgâhları yoktu ancak özellikle yarı-göçebeler ekonomik gereksinimlerden dolayı ilkbahardan sonra yerleşik oldukları köylere hakim dağlara çıkmak mecburiyetinde kalıyorlardı. *Goran*

---

[141] Margaret Kahn, **Cinlerin Çocukları**, Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s.76.

[142] Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, s.63.

[143] Alexandre Jaba, **Kürtlere Dair Kısa Tanıtım Yazıları ve Öyküler Derlemesi**, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2016, s.15. Kürt coğrafyasındaki yerleşik köylülerin kısmen tarımla uğraşan aşiretli Kürtlerden farklı olduklarını düşünen Rich'e göre yerleşik Kürtler asla askerlik yapmazlardı. Öte yandan aşiret mensubiyeti olan Kürtler kendilerini asker/sipahi olarak adlandırırlardı. Bu aşiretli ve yerkeşik Kürtler arasndaki temel farklardan biriydi. Aşiretli Kürtler kendilerini yerleşiklerden üstün kabul ederlerdi ve görünüşleri itibari ile de yerleşiklerden farklı görünürlerdi. Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, ss.86-87.

olarak tabir edilen ve herhangi bir aşiret mensubiyeti bulunmayan yerleşik Kürtler, Minorsky'ye göre çoğu kez aşiret muharipleri tarafından hakimiyet altına alınan veya komşularına karşı emniyette kalmak için, bu hakimiyeti kabul eden daha eski kavimleri temsil etmekteydiler.[144]

Aşiret, Kürt sosyolojik yapısına özgü temel sosyo-politik yapı olarak, uzun süre varlığını korumuştur. Kürt aşiretleri, mahiyetleri itibariyle akrabalık bağları üzerine kurulmuş (aynı aşirete mensup Kürtler birbirlerine pısmam=amcaoğlu şeklinde hitap ederler) sosyo-politik ve idari-ekonomik komplekslerdi. Kürtlerin, çatısı altında yaşadıkları imparatorluklar dağılıp ulus devletlere dönüşmesine rağmen Kürt aşiretleri, sosyo-politik yapının en dayanıklı, en iyi korunmuş birimi olarak kaldılar ve kendilerini korudular.[145] Bu yapı mirliklerin uzun yıllar Kürt toplumunda siyasal yaşamın öncü aktörleri oldukları dönemlerde çözülme eğilimi gösterdi ancak mirliklerin ortadan kaldırılmasından sonra yeniden işlerlik kazandı. Kuşkusuz aşiret tarzı örgütlenmenin oluşmasında ve uzun süre varlığını korumasında Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın çok büyük bir rolü vardı. Yüksek dağların hakim olduğu Kürt coğrafyasında toprakların büyük bir kısmının tarıma elverişsiz olması Kürtleri hayvancılıkla geçinmek mecburiyetinde bıraktı. Hayvancılığa dayalı ekonomik faaliyet Kürt toplumunda uzun yıllar devam eden aşiretciliğin temelini oluşturdu.[146]

Kürt aşiretlerinde akrabalık en temel birleştirici unsur olmakla birlikte Kürt toplumundaki aşiretlerin mensuplarının belirlenmesi, sınırlarının tayini pek kolay değildir. Birden fazla kabilenin bir araya gelmesiyle vücut bulan aşiretlerde genellikle aşiretin çekirdeğini oluşturan etki gücü yüksek deste/sülaleler bulunur ve bu sülalelere mensup olan güçlü aileler (mal) yöneticilik görevini icra ederler. Aşiretin sosyo politik ve ekonomik etki gücüne bağlı olarak *yabancı* unsurların da zamanla aşirete eklemlendiği, hayali akrabalık bağları kurarak aidiyet duygusu geliştirdiği ve böylece aşiretin koruması altına girdiği durumlar da olmuştur.[147]

---

[144] V. Minorsky, ''Kürtler'', *İA*, Cilt.IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1977, s.1109.

[145] M.S Lazarev, Ş.X Mıhoyan, **Kürdistan Tarihi**, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s.53.

[146] Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması**, s.56.

[147] Bruinessen, **Ağa, Şey, Devlet**, ss.93-94.

Herhangi bir sebepten dolayı yaşadığı bölgeyi terketmek zorunda kalan bazı Kürt aileler yeni yerleştikleri bölgelerdeki güçlü aşiretlere eklemlenerek (gerçek olmayan akrabalık ilişkileri üreterek) aşiretin koruması altına girme yoluna gitmişlerdir. Bu da aşiretin önemli bir güvenlik duvarı fonksiyonu icra ettiğinin açık bir göstergesidir. Kürtlerin doğal yaşamında modernleşme ve siyasal sebeplerle beraber son birkaç on yıldaki aşiret ve kabile bağlılıklarındaki gevşemeyi saymazsak güvenlik kaygısının dayattığı aşiret kimliği önemini hep korumuştur.

Aşiret kimliği kültürlerarası ilişkilerde; kendini ifade etme, tanışma, koru(n)ma ve savunma ihtiyacı biçiminde, evlilik ve akrabalık ilişkilerinde kültürel bir kimlik ve aidiyet olarak önemli bir yer tutmuştur. Kimi zaman aşiretsel bağlılık bu topluluklar arasında rekabet, gerilim ve çatışmalara sebep olurken[148] kimi zaman var olan çatışma ve problemleri çözmeye yardımcı olmuştur. Ulus devletlerin inşasından sonra Türkiye, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerde yaşayan Kürtlerin çatısı altında yaşadıkları ülkelere entegre ol(a)mamaları -bunun çeşitli sebepleri vardır- onların hukuksal yaptırımı olan kurumların caydırıcı-koruyucu gücünden mahrum kalmaları sonucunu doğurmuştur. Bu durumuda bir tür sorun çözme aygıtı olarak aşiret devreye girmiş ve Kürt toplumundaki birincil vazifesi olan koruyuculuk rölünü uzun süre korumuştur. Diğer taraftan aşiretler bölge konumlarına, nüfus ve güçlerine göre çeşitli bölgesel güç, otorite ve devletlerin siyasi ve sosyal politikalarında faydalandıkları önemli birer unsuru teşkil etmiş ve aşiretsel dokunun muhafaza edilmesi merkezi devletler açısından krizler üzerinden yönetebilirliği mümkün kılmıştır.

Kürt toplumunda akrabalık bağlarının güçlü olması ve Kürtlerin çoğunlukla kendilerini bir aşirete mensup addetme, kendilerini aşiret üzerinden tanımlama yaklaşımı devlet tecrübesinden yoksun bulunmaları ile ilgilidir. Keza, Kürtlerin uzunca bir dönem merkezi bir otoritenin varlığından mahrum olmaları onları; mal ve hizmetlerin işlenmesi, bölüşülmesi ve devamlılığının sağlanması konusunda bir aşirete mensup olma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu aynı zamanda

[148] Sykes'in bu konudaki tespiti bir hayli ilgi çekicidir. Şöyle der Sykes: ''Aşiretler arasındaki ihtilaflar Bedeviler ve Mezopotamyalı Kürtler için asla bir kır gezintisi değildir, zira dağlı Kürtler gizlenmeyi iz sürmeyi ve gerilla savaşını Boer'ler veya herhangi bir sömürge halkı kadar iyi bilmektedirler.'' Mark Sykes, **Daru'l-İslam**, s.135.

aidiyet duygusu ve korunma güdüsünün pekişmesini de olanaklı kılmıştır.[149] Aşiretin bir üst formu olan *emirlik* örgütlenmesinin yaygın olduğu dönemlerde bahsi geçen koru(n)ma ihtiyacının *mirl*er vasıtasıyla karşılandığı ve aşiret aidiyetinin talileştiği fark edilecektir. Aşiret sisteminin yaygın olduğu dönemlerde akrabalık ilişkilerinin belirgin hale gelmesi kimi zaman ideolojik bağlamda bir akrabalık olarak kendisini göstermiş, kimi zman da ekonomik temellere dayalı pragmatik ilişkiler şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kürt aşireti ataerkil bir karaktere sahiptir. Toplumsallaşma sürecinin önemli bir unsuru olan aşiret formasyonu içinde bireyler *mal* olarak başlayan en temel birimden başlamak üzere daha geniş bir yelpazede *sülale, kabile* gibi daha geniş bir akraba topluluğunu tanıma imkânı bulur. Sülalenin ortaklaştığı, buluştuğu ortak ata çoğunlukla gerçektir, genellikle yedinci baba ortak atayı temsil eder ve sülalenin tüm mensuplarınca bilinmesi beklenir (yedi babaya kadarki ataları say(a)mamak Kürt aşiret kültüründe asla arzulanmayan bir durumdur) ancak aşiret düzeyinde benimsenen ortak ata gerçek veya hayali-kurgusal olabilir. Kürt toplumunda herhangi bir aşirete mensubiyeti bulunan ve aşiret formasyonu içinde sosyalleşen Kürtler genellikle sülaleden kabileye doğru uzanan beşinci-yedinci dereceye kadarki atalarını sayabilirler. Antropoloji literatüründe, *sülale* genellikle, aralarında akrabalık bağları olduğunu kabul eden ve kökenlerini belli bir ortak ataya dayandıran bir grup olarak tanımlanmıştır[150] ancak sülale üstü yapılarda (kabile ve aşiret) ortak ata tesbiti gittikçe muğlaklaşır, dolayısıyla aşiretin temelinde kan bağları esas olmakla birlikte zorunlu olarak her zaman bulunmayabilir.[151] Kabile düzeyindeki akrabalık ilişkileri konik-hiyerarşik iken aşiret düzeyindeki akrabalık *yatay-segmanter* (dallanan) bir yapı arz eder. Ayrıca *kabile* ile *aşiret* her zaman kolayca belirlenemez. Çünkü bir kabile genişleyebilir ve aşiret durumuna gelebilir, öte yandan aşiret de zamanla

---

[149] Lale Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s.43.

[150] Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s.133. Bruinessen'e göre; kabilenin aynı atadan geldiği varsayılır, sülalenin aynı atadan geldiği tespit edilmiştir. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s.83.

[151] Nejat Abdulla, Kürt aşiretinin çoğu zaman aralarında akrabalık bağları olmayan birçok kabile ve sülaleden oluşan homojen olmayan bir yapıya sahip olduğunu kaydetmiştir. Dolayısıyla tüm bu kabilelerin soyağacını tek bir ataya indirgemek kolay değildir. Abdulla'ya göre bir kabile bünyesinde birçok sülaleyi bulundurabileceği gibi değişik düzeylerdeki sülale ve kabileler de hiyerarşik bir yapı oluşturabilir. Ayrıca ekolojik ve siyasi faktörlere göre farklı sülaleler ittifak kurarak birbirine karışabilir. Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, s.78.

küçülüp bir kabileye dönüşebilir.[152] Aşiretin en temel ünitesi olan *mal*, kan bağlarının sınırlarını aşıp daha geniş bir alanı kapsadığı zaman, doğal olarak önce kabileye, ardından da aşirete dönüşür. Aynı *mal*ın üyeleri arasındaki birliği sağlayan sevgi ve dayanışma bağları aile çemberinin genişlemesiyle zayıflar ve bu bağların yerini ortak çıkarlar ve sosyo-ekonomik menfaatler alır.[153] Aşiret örgütlenmesinin alt kademelerinde (deste/sülale aşamasında) belirgin olan ortak ata vurgusu üst kademelere doğru zayıflar ancak çıkar ilişkileri söz konusu olduğunda veya herhangi bir kriz durumuyla karşılaşıldığında yeniden netlik kazanır ve ortak ataya vurgu yapılır.[154] Özellikle çatışma ve kriz durumlarında ortak ata vurgusu belirgin bir görünüm kazanır.

Aşiret İdeolojisi: Ortak Geçmiş ve Yaşamsal Çıkarların Korunması

Aşireti bir tür *etnik zümre* olarak tanımlayan Gökalp, onu bir taraftan aileye, diğer taraftan siyasi bir topluluğa benzediği için *ailevi siyasi zümre* şeklinde adlandırmıştır. Gökalp de bu zümrelerin genellikle hakiki yahut hayali bir akrabalığa dayandıkları görüşünü savunmuştur.[155] Gökalp'e göre Kürt aşiretleri çoğunlukla *kabile* halindelerdi. Kabile çoğunlukla soylu bir *sülaleden* veya asil bir aileden (*mal*) gelen bir reis tarafından yönetilirdi. Kabileye mensup sülalelerin ağaları bu reise tâbi idi.[156] Kürt aşiret üyeleri arasındaki dayanışma ve üyelerin yaşamsal çıkarlarını koruma güdüsü aşireti içine kapanık, kontrol altına alınması zor bir sosyo-politik topluluk haline getiriyordu. Erdelan Emirliği'nin tarihinde Caf, Bilbas ve Dasni gibi büyük aşiret birliklerinin mire vergi vermemek ve bağımsız hareket etmek için çıkardıkları gaileler mirliğin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Adı geçen aşiretlerin yaşamsal çıkarları söz konusu olduğunda aşiret bağları birinci derecedeki

---

[152] Basil Nikitine, **Kürtler-Sosyolojik Tarihi İnceleme**, Çev. E. Karahan, N. Uğurlu, H. Akkuş, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, ss.240-241; Mehrdad R. Izady, **Bir El Kitabı Kürtler**, Çev. Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2007, s.333.

[153] Nikitine, **Kürtler-Sosyolojik Tarihi İnceleme**, s.237.

[154] Richard Tapper, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler**, Çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, İstanbul 2004, s.39.

[155] Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s.24. Bruinessen'e göre; ''Kürt aşiretleri, güçlü bir öndere sadaketle bağlı, ortak geçmiş ideolojisi bulunan; erkeklik, cesaret, onur gibi kavramları, otorite ilişkilerini, evlilik kuralları ile kan davası ya da diğer anlaşmazlıklarda uygulanacak kuralları içeren yazılı olmayan yasalara sahip bağımsız siyasi birimlerdi.'' Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.92.

[156] Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s.37.

kan bağından daha güçlü bir unsur olarak kendisini gösteriyordu. Bu durum aşiret düzeyindeki örgütlenmelerde ekonominin ve çıkar ilişkilerinin kan ya da akrabalık bağlarını ikinci plana attığına örnek gösterilebilir.[157]

Aşiret ideolojisi ortak bir tarih ve geçmişten devralınan kültürün devamlılığı esasına dayanır. Aşiret mensuplarının hafızalarında sözlü kültür tarafından üretilen kahramanlık hikâyeleri geniş yer tutar. Kürt aşiret gruplarının birçoğunun, atalarına dair gerçek ya da kurgusal birtakım hikâyeleri vardır ve bu, mensuplarına kendilerini önemli hissettiren bir duygu katar. İki Kürt aşireti arasında veya Kürtlerle hakimiyetleri altında yaşadıkları devletler arasında yaşanan çatışmalar bir çok kahramanlık öyküsünü ve yiğitlik anlatısını da beraberinde getirir. Yenilgiler, zaferler, özdeşim kurulan hayali veya gerçek kahramanlar, aidiyet duygusunu destekleyen önemli argümanlardır. Bu hikayeler aşiretlere, başka aşiretlere kıyasla tarihsel bir önem atfeder ve aşiret formasyonu içinde sosyalleşen bireylerin kimlik kazanmalarında büyük bir rol üstlenir.[158] Herhangi bir aşirete mensub olan kişilerin, bazı kültürel unsurlar itibariyle (giyim-kuşam, oynanan oyunlar, kullanılan kelime ve deyimler) diğer aşiretlerden ayırt edilebildikleri düşünülür. Bu kültürel farklılıkların devam ettirilmesi ve bu unsurlara sıkı sıkıya bağlılık aşireti diğer aşiretlere karşı farklı kılan, dolayısıyla aşiret dokusunu canlı tutarak aidiyet ideolojisini güçlendiren bir işleve sahiptir. Aşiret ideolojisi kültürel farklılıkları koruyan, yenilerini üreten ve onları gelecek kuşaklara aktaran bir mantığa sahiptir. Kürt toplumunda farklı aşiretlerin yerleşik olduğu bir birine yakın iki köyde farklı dil ve kültür öğelerinin bulunması aşiret kültürünün baskın olmasıyla ilgilidir.

Aşiret hüviyetine bağlılık dışarıdan bakıldığında kör bir itaat, ağa otoritesinin sorgulanmaksızın benimsenmesi, geri kalmışlık, cehalet veya kan davalarından kaynaklanan intikamcılık gibi çeşitli anlamlar taşıyabilir. Bu yaklaşıma göre aşiretler kendi içlerinde tek bir bütün olarak görünseler bile paradoksal bir şekilde bitmek bilmeyen kavgalar ve bölünmeler yaşarlar. Yine bu yaklaşıma göre aşiret mensupları çoğu zaman liderleri olmadan kontrol altına alınamaz ya da idare edilemezler.[159]

---

[157] Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, s.77.
[158] Lale Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, ss.140-141.
[159] Lale Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s.s.142-143.

Modernleşme ile birlikte sosyo-ekonomik düzeylerinde gözle görülür bir iyileşme yaşanan, şehir yaşamına adapte olan ve eğitim olanaklarından yararlanan orta sınıfa mensup Kürtlerin bile bir şekilde kendilerini mensup oldukları aşiretler üzerinden tanımlamaları ve yaşadıkları olası krizlerde aşiretin koruyucu rolüne vurgu yapmaları daha önce de işaret edildiği gibi, yazılı-hukuki normlardan ve merkezi bir otoriteden yoksun bulunmaları ile ilgilidir. Kürt aşiretleri arasında hatta aşiretlerin kendi içlerinde süregelen münakaşa ve çatışmaları Kürtlerin merkezi bir hakimden ve dolayısıyla genel-geçer hukuki normlardan yoksun olmalarına bağlayan Şerefhan Bitlisi, bu yüzden Kürtlerin gözü kara, korkusuz ve çabuk parlayan bir karakter özelliği geliştirdiklerini kaydetmiş ve bu durumdan yakınmıştır.[160]

Aşiret ideolojisi temelde akrabalık ilkesine dayalı bir dayanışma etrafında şekillenir. Bu dayanışmanın merkezinde aynı atadan gelen yakın akrabalar (sülale) vardır ve dayanışma duygusu, aşiretin alt birimlerinden üst birimlerine doğru yani merkezden dışa doğru kuvveti azalarak yayılır. Ancak özellikle herhangi bir çatışma durumunda aşiret üyeleri arasındaki dayanışma duyguları büyük bir yoğunluk gösterir ve normal şartlarda münasebetleri bulunmayan uzak akrabalar arasında bile bir aidiyet ve koru(n)ma güdüsü devreye girer. Mal, sülale ve kabile düzleminde belirgin olan dayanışma duygusu aşiret boyutunda etkisini kaybeder ancak başka aşiretlerle yaşanan münakaşalarda tavandan tabana doğru yeniden devreye girer. Özellikle kan davaları gibi Kürt toplumunda sıklıkla yaşanan toplumsal krizlerde aşiretin maddi desteği birincil öneme sahip bir fonksiyon olarak işlerlik kazanır.[161] İbni Haldun'un da işaret ettiği gibi gerek görüldüğünde erkek kardeşler, baba ve oğullar, amcaya ve amca oğullarına karşı; hepsi, babasoylu daha uzak kuzenlere

---

[160] Bitlisi, **Şerefname**, s.18. Bitlisi ''Kürt karakteri'' ile ilgili tespitini yaparken Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi'ye de atıf yapmıştır. İlgili eserinde Hoca Sadettin Efendi, Kürtlerin, sıradağlar üzerinde başlarına buyruk dolaşmaktan hoşlandıklarını ve ''Kelime-i Tevhid'den başka hiçbir konuda uzlaşamadıklarını'' iddia etmiştir. Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, Cilt. IV, s.245.

[161] Van Gölü'nün kuzeyinde yerleşik olan Kürt aşiretleri arasında *reci* olarak adlandırılan bir tür dayanışma geleneği vardır. Bu geleneğe göre herhangi bir çatışma durumunda mal, sülale ve kabileyi aşan ve aşiret düzleminde mensupları birbirine bağlayan bir tür seferberlik hali devreye girer. Aşiret mensupları güçleri nispetinde krizin çözülmesine destek olmak için seferber olurlar. Toplanan ayni veya nakdi mal söz konusu krizin (bu kriz çoğunlukla bir kan davası veya kız kaçırma hadisesidir) çözülmesinde kullanılır.

karşı; bunların da hepsi, başka bir aşirete karşı bir olur.[162] Bu sistem Kürt aşiretleri arasında da geçerliliği olan bir sistemdir.

Kürt toplumundaki her aşiretin içinde bir yönetici aile bulunur(du). Yönetici aile üyelerinin isimlerinin sonuna *ağa* ya da *bey* unvanı getirilir. Bütün aşireti temsil eden bir ağa olabileceği gibi farklı kabilelerin ya da kolların kendisine bağlı olduğunu iddia eden iki ya da daha fazla yönetici de olabilir.[163] Kürt aşiretleri içindeki en küçük ünite olan *mal*'ın önderinden sülalelerin önderine, kabile liderinden aşiret liderine ve en sonunda mire doğru uzanan belli bir iç hiyerarşi vardı. Bu hiyerarşik yapıda hem bir tür itaat-otorite ilişkisi hem de iktidara nisbi bir katılım söz konusudur. Baskınlar, herhangi bir dış güçle savaş ya da savaş tehdidi veya ekonomik menfaatlerin korunması ihtiyacı bir aşiretin korumasını zorunlu kılar. Bu sefer tepeden başlamak kaydıyla hiyerarşik yapı geriye doğru işletilir ve alt birimler teyakkuza geçirilerek olası tehdit bertaraf edilmeye çalışılır.[164]

Aşiretsel ideolojiye göre aşiret lideri sahip olduğu pozisyonu; soylu bir aileye mensup olması, yaş faktörü, cesaret ve mertliği, cömert oluşu, sorun çözme becerisi, aşiret üyeleri arasında oluşan uzlaşma gibi değişik faktörlerin kombinasyonu sayesinde elde eder. Öte yandan aşiret reisinin pozisyonu onun siyasi kabiliyetleri ve dış müttefiklerin desteğine de bağlıdır. Kürtlerin emirlik düzeyinde örgütlendikleri dönemlerde aşiret liderinin temel görevlerinden biri kendi aşireti ve mir arasında, sonraki dönemlerde de aşireti ile de diğer aşiretler ve devlet arasında bir köprü oluşturmaktı.[165] Kürtlerin aşiret ideolojisine sıkı sıkıya bağlı olduklarını kaydeden Ziya Gökalp, Kürtlerin askere gitmekten kaçındıkları için korkak veya ülküsüz sanılabileceklerini ama aslında öyle olmadıklarını yani çok güçlü bir ülküye sahip olduklarını kaydetmiş, bunun da *aşiret ülküsü* olduğunu ve Kürtlerin bu uğurda hayatlarını, servetlerini ve evlatlarını feda etmekten çekinmeyeceklerini ifade etmiştir. Yine, aşiretler arası kavgalarda gösterdikleri kahramanlıklar da Gökalp'in

---

[162] İbni Haldun, **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak, İstanbul 2004, Cilt. I, s.176; Lale Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s.147.

[163] C. J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, s.32.

[164] Sıtkı Karadeniz, ''Kürtler'' (Sosyal Hayat ve Kültür), *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-2, Ankara 2019, ss.138-142.

[165] Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, s.89.

dikkatini çekmiştir.[166]Ancak Gökalp'in işaret ettiği kavgalar, aşiretlerin ve emirliklerin iç dinamizmlerini canlı tutmalarını olanaklı kılıyordu. Dış düşman algısı aşiret arasında birlik ve dayanışma duygularını kuvvetlendiriyor, aşiret üyeleri çatışma durumlarında aşiret içinde önemli payeler elde edebiliyorlardı. Özcoşar'ın deyimiyle Gökalp'in bir tür ''iç oryantalizm'' yaklaşımıyla Kürtleri salt aşiret düzeyinde örgütlenen iptidai bir toplum olarak takdim etmesi sonraki araştırmacıları da etkiledi ve bu durum aşiretin doğru anlaşılmasının önünde ciddi bir engel oluşturdu.[167] Oysa tıpkı devletlerin siyasal ve ekonomik istikrarlarını temin etmek için iç veya dış düşman tehdidine ihtiyaç duymaları gibi çatışma ve savaşlar da Kürt aşiretlerini canlı ve dinamik organizmalara dönüştüren önemli unsurlar olarak işlev gördüler.

Aşiretin Ekonomisi

Kürtlerin yerleşik oldukları birçok bölgede temel geçim kaynakları tahıl tarımı ve yarı göçebe yayla ekonomisine dayanıyordu. Yarı göçebe ekonomi biçimi aşiretler tarafından genellikle sınırları belirlenmiş meraların (zozan) kullanımına dayanıyordu. Meralara yapılan tecavüzler ve sınırların ihlali göçebe ve yarı göçebe Kürt aşiretleri arasında yaşanan çatışmaların temel sebeplerini teşkil ediyordu. Bu açıdan bakıldığında aşiret mensubiyetinin göçebe ve yarı göçebe yaşam süren Kürtler için yaylaların kullanım hakkını garanti etmek gibi bir işlevi de vardı.[168] İran'da yaşayan Kürtler de uzunca bir süre çiftçiler ve hayvancılıkla uğraşan göçebe ve yarı göçebe aşiret mensuplarından oluşmaktaydı.[169] Temel geçim kaynakları hayvancılık olan özellikle Batı İran Kürtlerinin yaylak-kışlak temini için sebep oldukları sirkülasyon onları Erdelan mirleri ile sık sık karşı karşıya getiriyordu. Bu durum çalışmanın öznesi olan Erdelan Emirliği'nin siyasal-toplumsal yaşamında aşiretlerin çıkardıkları sorunların önemli bir yer tutmasına sebep olacaktı.

---

[166] Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s.44.

[167] İbrahim Özcoşar, ''Sultan ve Mir: Osmanlı-Kürt İlişkilerine Giriş'', *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.9.

[168] Martin Strohmeier, Lale Yalçın-Heckmann, **Kürtler; Tarih, Siyaset, Kültür**, Çev. Atilla Dirim, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.155.

[169] İrec Efşar Sistani, **Mukaddeme-i Ber Şenaht-ı İlha, Çadırnışinan ve Tevaif-i Eşairi-yi İran**, Cilt. I, ss.234-235.

Göçebe ve yarı göçebe Kürt aşiretlerinin temel ekonomik etkinlikleri küçük baş hayvancılığa dayanıyordu. Bu yüzden Kürt aşiretleri ilkbaharın ilk günlerinden başlamak üzere sonbaharın sonlarına kadar geniş otlakların bulunduğu yaylalarda bulunur, tam göçebeler kışı derin vadi ve boğazlarda, yarı göçebelerse köylerde geçirirlerdi.[170] Hayvancılığa dayalı ekonomik faaliyetlerden dolayı Kürt toplumu genellikle, tarımdan ziyade hayvancılıkla uğraşan pastoral bir topluluk olarak tanımlanmıştır.[171] Ancak Kürtlerin bir kısmı aynı zamanda hayvancılık ve tarımı bir arada yürütüyor ve yerleşik köylerde yaşıyorlardı. Şerefhan Bitlisi, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın çoğunlukla dağlık ve ormanlık olduğunu dolayısıyla Kürt coğrafyasında Kürtlere yetecek kadar mahsul bulunmadığını tespit etmiştir.[172] Bu durum Kürtleri hayvancılık ile uğraşmak mecburiyetinde bırakmıştır. Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu Batı İran'da yaşayan Kürt aşiretlerinin de temel geçim kaynakları hayvancılığa dayanıyordu. Bir kısmı köylerde oturan Batı İran Kürt aşiretlerinin bazıları da çadırlarda ikâmet eder ve yaylak-kışlak usulüne göre hayvancılık yaparlardı. Özellikle göçebe ve yarı göçebe yaşayan bu aşiretler Kermanşah ve Lorıstan dağları ile Zohab ve Şehrezor taraflarını tercih ederlerdi.

İran'da yaşayan Kürt aşiretleri tipolojik olarak göçebeler (yarı göcebe ve tam göçebe) ve yerleşik aşiretler şeklinde sınıflandırılır. Tam göçebe aşiretlerin evleri ve sabit ikâmetgâhları yoktu ve sürekli çadırlarda yaşarlardı. Yarı göçebeler ise daha çok yazın yaylaya/otlaklara çıkan aşiretlerdi. Kilden evleri vardı ve çoğu zaman kışın sonu ve ilkbahar başlarında yazlık bölgelere çıkar, sonbaharda da kışlaklara inerlerdi. Bu durumun en tipik örneklerinden biri Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu bölgelerde hayvancılık ile uğraşan Caf aşireti idi. Yerleşik aşiretler ise kendi istekleriyle veya bağlı oldukları mirin zoruyla yerleşik hayata geçip hayvancılık ve tarım ile uğraşan aşiretlerdi.[173] Koyun ve keçi, gerek göçebe gerekse yarı göçebe

---

[170] A.M. Menteşaşvili, **Dünden Bugüne Kürtler**, s.16.

[171] W.A. Wigram, Edgar T.A. Wigram, **İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam**, s.57.

[172] Bitlisi, **Şerefname**, s.18. 1665 ve 1671 yıllarında iki defa İran'ı ziyaret eden Fransız seyyah Jean Chardin'e göre Kürdistan dağlarının çoğu ormanlarla kaplıydı bu yüzden bu dağlar ''Cengelistan'' olarak adlandırılıyorlardı. Jean Chardin, **Sefername-i Şarden**, Ter. İkbal Yeğmai, İntişarat-ı Tus, Nüsha-yı Elektroniki, s.546.

[173] Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, ss.80-81.

olsun Kürtlerin ev ekonomisinde en önemli yeri işgal ediyordu.[174] Kürtler, yetiştirdikleri küçük baş hayvanların etlerinden, sütlerinden (sütten elde ettikleri birçok yan üründen), yünlerinden ve yakacak olarak tezeklerinden yararlanırlardı ve vergi olarak da bağlı bulundukları mire veya devlete nakdi ve ayni (hayvan/hayvansal ürün) olmak üzere vergi vermekle mükelleflerdi.[175]

Küçük baş hayvancılığa dayalı ekonomi Kürtlerin kendi kendilerine yetmelerini olanaklı kıldı. Yaşadıkları coğrafyanın dağlık olması ve küçük baş hayvancılığa elverişli oluşu Kürtleri uzak mesafelere yolculuk yapmaktan alıkoydu. Bu durum onların kanaatkâr olmalarını sağladı ve *Şerefname*'nin müellifine göre Kürtleri çoğu kez arpa ve darı ekmeği ile iktifa etmek durumu ile karşı karşıya bıraktı.[176] Ancak bu kanaatkârlık ve kendi kendine yetme durumu Kürtlerin belli bir coğrafyaya hapsolmaları sonucunu doğurdu. Kürt aşiretleri zorunlu hallerde başvurdukları *talan* olarak adlandırılan ve kısa mesafelere yaptıkları yağma faaliyetleri sayılmazsa genellikle kendi yaşam alanlarında kaldılar ve yaşam alanlarına dışsal bir müdahalede bulunulduğunda sert tepkiler gösterdiler. Batılı birçok seyyahın Kürtleri *vahşi* ve *saldırgan* olarak tasvir etmesinin sebebi Kürtlerin zaman içinde edindikleri ve yaşadıkları coğrafyanın etkisi ile oluşan sert karakterleri ve yaşam alanlarını korumaya dönük refleksif ve haliyle agresif tutumlarıydı. Bu konu çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

Coğrafya İle Şekillenen Yaşam Biçimi: Coğrafya ve Kader

Toplumsal yapıları ve karakteristik özellikleri *coğrafya kaderdir* aforizmasına göre şekillenen toplumlara verilebilecek en güzel örneklerden biri belki de Kürt toplumudur. Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanan dağlık bölgede yaşayan Kürtler, yaşadıkları coğrafyanın önemli bir kısmının dağlık ve ulaşım olanaklarının kısıtlı olmasından dolayı sınırlı bir hareket kabiliyetine sahiplerdi. Büyük denizlere

---

[174] A.M. Menteşaşvili, **Dünden Bugüne Kürtler**, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004, s.15.

[175] Mirza Şükrulah Senendeci, Erdelan bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerinin ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarlarını eserinde kayıt altına almıştır. Örnek olması açısından, XIX. yüzyılın sonlarında Erdelan'da yaşayan ve nüfusu beş bin olan Golbaği aşiretinin ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarı 1.145 tümendi. Mendemi aşiretinin nüfusu üç bin ve ödemek zorunda olduğu vergi 375 tümendi. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.69-71.

[176] Bitlisi, **Şerefname**, s.18; Jean Chardin, **Sefername-i Şarden**, s.638.

kıyısı olmayan Kürt coğrafyası Kürtleri farklı toplumlarla iletişim ve ticaret imkânlarından yoksun bıraktı. Aşiretler tarafından uygulanan mevsimlik ekonomi (yaylak ve kışlak olarak kullanılan bölgelere yapılan yolculuklar) sınırlı bir hareketliliği mümkün kılsa da Kürtler genellikle belli bir hat üzerinde ve ticaret imkânlarının sınırlı olduğu bir coğrafyada yaşam sürdüler. Bu durum Kürtlerin başka toplumlarla olan kültürel etkileşimlerini de sınırlandırdı.[177]

Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın etnografik ve tarihsel sınırlarını belirlemek oldukça zordur. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi tarihsel bakımdan Kürtlerin yaşadıkları topraklar Karadeniz'in doğusundan Basra Körfezi'ne kadar uzanan coğrafyayı kapsar. Çağdaş literatürde Zagros dağ silsilesi, Ermenistan ve İran platolarının kesişme noktası ile Türkiye-İran-Irak ve Suriye sınırlarının kesişme noktalarında yer alan bölge Kürtlerin yaşadıkarı topraklar olarak kabul edilmiştir.[178] Erdelan Emirliği örneğinde görüleceği üzere Kürtler genellikle kaleler etrafında konuşlanan ve öncelikli olarak güvenlik gereksinimlerini karşılamak duygusu ile hareket eden, yayılmacı ve istilacı bir özellik göstermeyen bir toplumdu. Keza, yaşadıkları coğrafyanın denizlere ve önemli ticaret yollarına uzak oluşu Kürtleri kapalı ve kültürel etkileşimden yeteri kadar istifade edemeyen bir topluma dönüştürdü. Bu durum şehirleşme olgusunun da çok geç bir tarihte başlamasına sebep oldu. Örneğin, ilk dönemlerinde Şehrezor'da bulunan muhkem kaleler etrafında varlık gösteren Erdelan mirleri ancak on yedinci asırdan sonra emirliğe başkentlik yapacak olan Sına (Senendec) kentinin kurulmasından ve İran merkezi devletlerine bağlandıktan sonra güvenlik kaygısından kısmen uzaklaştılar. Bu durum Senendec'in kent kültürü kazanmasını ve kentte imar faaliyetlerinin hızlanmasını beraberinde getirdi.

İranlı tarihçi ve coğrafyacı Hamdullah *Müstevfi* Farsça kaleme aldığı ve 1340 yılında bitirdiği *Nühzetü'l-Kulûb* isimli eserinde Kürtlerin yerleşik oldukları coğrafyanın on altı vilayetten oluştuğunu ve Irak-ı Arab, Huzistan, Irak-ı Acem,

---

[177] Amir Hassanpour, ''Kürt Kimliğinin İnşası:Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar'', Abbas Vali, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri** içinde, ss.138-139.

[178] Şemseddin Sami, Kürdistan'ın 34-39 kuzey paralelleri ile 37-46 doğu meridyenleri arasında yer aldığını kaydetmiştir. Şemseddin Sami, **Kamus'ul A'lam**, Mihran Matbaası, Cilt.V, İstanbul 1896, s.3840.

Azerbaycan ve Diyar-ı Bekir ile sınırlı olduğunu kaydetmiştir.[179] Kürtler öteden beri, Müslüman coğrafyacıların *el-Cibal* olarak adlandırdıkları Kuzeybatı İran'ın dağlık bölgesi Zagros dağ silsilesi boyunca uzanan topraklarda[180] ve Anadolu yarımadasının içlerine doğru, Doğu ve Güneydoğu Torosların (Kürt Dağları) sınırlarını belirlediği sahada yaşadılar. Zamanla daha geniş bir alana yayılan Kürtler, Azerbaycan'dan güneye doğru Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş bölgeye yerleştiler. Batı İran topraklarının bir kısmına hakim olan Erdelan Emirliği'nin hakimiyet sahası içinde varlık sürdüren Kürtler de Zagros dağ silsilesi boyunca uzanan bölgede uzunca bir süre göçebe ve yarı göçebe bir hayat sürdüler. Zagrosların kuzey sınırlarında (Urmiye Gölü'nün batı yakasında), bugün Batı Azerbaycan sınırları içinde kalan ve İran'da Kürdistan olarak adlandırılan bölgede yaşayan *Şıkak, Mameş, Zerza, Karapapak* gibi Kürt aşiretleri uzunca bir süre göçebe bir yaşam sürdükten sonra yerleşik hayata geçtiler.[181] Bu aşiretler dışında Erdelan Emirliği'nin hakimiyeti altında bulunan Hewraman, Cevanrud, Merivan, Bane, Sakız, Senendec bölgelerinde de Kürt aşiretleri göçebe ve yarı göçebe yaşadılar. *Caf, Kelhor, Kalhani, Goran, Sencabi, Kerend* aşiretleri bu cümleden aşiretlerdi. İran'da yaşayan Kürt aşiretlerinin çoğu diğer bölgelerdeki aşiretler gibi XIX.yüzyılın sonlarından itibaren tedrici olarak yerleşik yaşama geçtiler. Bu durum merkezi hükümetlerin vergi almak ve göçebeleri tarımcı yapmak için dayattığı politikaların sonucunda mümkün oldu. Erdelan mirlerin için de Batı İran Kürtlerinin yerleşik yaşama geçmeleri arzulanan bir durumdu çünkü özellikle (XVII. yüzyıldan sonra Erdelanlar Senendec'e yerleştikten sonra) hem Erdelan'daki aşiretlerin hem de Şehrezor taraflarından yaylak kastıyla daha serin olan Erdelan topraklarına akın eden göçebe-yarı göçebe Kürt aşiretlerinin çıkardıkları sorunlar Erdelan mirlerini müşkül durumda bırakıyordu. Erdelan hakimleri yerleşik tebaayı koruma konusunda zaaflar gösteriyorlardı. Bu sorun İran'da merkezileşme başladıktan ve Kaçar prensleri Erdelan'a vali olarak atandıktan sonra tedrici olarak ortadan kalktı. Çünkü Kaçar merkezi hükümeti Erdelan bölgesine

---

[179] Hamdullah Müstevfi, **Nüzhetü'l-Kulüb**, Neşr-i Donya-yı Kitab, Tahran 1362/1983, s.107.

[180] İbn Hewqel, **Suretu'l-Erd**, Wer. Emin Narozi, Weşanên Avesta, Stenbol 2020, ss.108-109; Fredrik Barth, **Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri**, Çev. Serap Ruken Şengül, Hişyar Özsoy, Avesta Yayınları, İstanbul 2001, s.14; Necip Mansız, **Bir Ortaçağ Müellifinin Gözüyle Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler**, Avesta Yayınları, İstanbul 2020, s.20.

[181] Abdullah Şehbazi, **Mukaddeme-i Ber Şınaht-ı İlat ve Eşair**, Neşr-i Ney, Tahran 1369/1990, s.133.

karakollar inşa etmek suretiyle bölgede yaşanan geçişgenliği ve insan-hayvan sirkülasyonunu büyük ölçüde engelledi.

Orta Çağ İslam tarihi kaynaklarında Kürtlerin yaşadıkları coğrafya ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. İbnü'l-Esir, Kürtlerin *el-Cibal, ez-Zevzan, el-Cezire, Azerbaycan, Ermeniyye, Musul* ve *Fars* bölgelerinde yaşadıklarını kaydetmiş,[182] İstahri, *Mesalik ve'l-Memalik* isimli eserinde Kürtlerin hayvancılık faaliyeti yapan topluluklarla birlikte *Kuhistan* olarak adlandırılan dağlık bölgede bulunduklarını belirtmiştir.[183] Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın dağlık-ormanlık oluşu ve derin vadiler içermesi, onları merkezi sahalardan uzak tutuyordu. Kürtler bu dağların yüksek yaylalarında, derin vadilerinde veya bu dağlar arasındaki geniş ovalarda kısmen tarım ve yaygın olarak hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Bu nedenle Orta Çağ kaynaklarında Kürtler dağlarla özdeşleştirilen bir halk olarak resmedilmişlerdir.[184] Örneğin Kürtler ve dağlarla ilişkileri üzerine Mesudi'de şöyle bir kayıt vardır:

> ''Kürdler, eski zamanlarda, diğerlerinden ayrılarak şartların zorlaması sebebiyle dağlara ve vadilere çekildiler. Oralarda Acem ve Farslar'ın oturdukları şehir ve mamurelere komşu oldular. Dillerini bıraktılar ve böylece dilleri acem (yabancı) dili haline geldi. Her Kürd aşireti değişik bir Kürdçe konuşur.''[185]

Miladi IX. yüzyılın sonları ile X. yüzyılın başlarından itibaren Kürtlerin gerek coğrafyaları gerekse de sosyal örgütlenme şekilleri olan aşiretleri ile ilgili olarak İslam tarihi kaynaklarında detaylı bilgiler kaydedilmiştir. IX ila X. yüzyıl arasında kaleme alınan bazı kaynaklarda Kürtlerin İran'da kitleler halinde yaşadıkları bölgeler

---

[182] İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt.VIII, s.327, Cilt.X, s.477, Mansız, **Bir Ortaçağ Müellifinin Gözüyle Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler**, s.13.

[183] Ebu İshak İbrahim İstahri, **Mesalik ve'l-Memalik**, Be Kuşeş-i İrec Efşar, Bongah-ı Terceme ve Neşr-i Ketab, Tahran 1340, s.216.

[184] Ebu Hanife ed-Dineveri, **el- Ahbar'ut-Tıval**, Çevirenler: Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s.54, 64, 80; Mesudi, **Murûc Ez-zeheb**, Çev. Ahsen Batur, Selenga Yayınları, İstanbul 2004, ss.191-1912; Ebulkasım Firdevsi, **Şahnâme**, Tashih: Celal Haliki Motleq, Bibliotheca Persica, New York 1366/1987, s.57; Seccat Aydınlu, **Firdevsi'nin Şahname'sinde Kürtler**, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, ss.14-15. Kürtlere ve yaşadıkları coğrafyaya dair erken dönem İslam tarihi kaynaklarından Belazuri'de önemli bilgiler mevcuttur. Ayrıntılar için; Ahmed b. Yahya el-Belazuri, **Fütuhu'l-Buldan**, Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, ss. 353 ve 369; Mansız, **Bir Ortaçağ Müellifinin Gözüyle Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler**, s.14;

[185] Mesudi, **Murûc Ez-zeheb**, s.191.

Zum, Zümûm veya *el-Zemûm* olarak kaydedilmiş,[186] bazı kaynaklar da adı geçen bölgeleri *Ram, Remm* veya *el-Remûm* olarak tespit etmişlerdir.[187] Ayrıca kaynaklar Kürtlerin Şiraz, Kirman, Erdeşir, Huzistan ve İsfahan'da da yerleşik olduklarını belirtmişlerdir.[188] Ancak adı geçen bölgelerde yaşayan Kürt topluluklarının zamanla yaşadıkları toplumlara entegre olduklarını ve Kürtlük hüviyetinden uzaklaştıklarını söylemek gerekir. Dolayısıyla etkileşimi sınırlandıran dağlık Kürt coğrafyasının, bu coğrafyanın zorunlu kıldığı ekonomi modelinin ve bunun bir sonucu olan aşiret tarzı örgütlenmenin belli kültürel kalıpların devamlılığını mümkün kıldığını söylemek gerekir. Herhangi bir aşirete mensubiyeti bulunmayan ve başka uluslarla bir arada yaşayan Kürtlerin dilsel ve kültürel özelliklerini daha kolay yitirdikleri bir gerçektir. Bu yönüyle aşiret kurumunun aslında Kürt toplumunda kültürel dokuyu koruduğunu ve bu dokunun devamlılığını sağladığını vurgulamak gerekir.

Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya ilişkin bazı kayıtlar İbni Haldun'da da mevcuttur. İbni Haldun'un kaydettiğine göre Huzistan'ın doğusunda, Esbahan'a kadar uzanan Ekrat Dağları vardı ve Kürtlerin yaşadıkları, göçebe olarak dolaştıkları yerler buralardı. Bu dağların sırtları Fars topraklarındaydı ve *Resum* olarak isimlendirilirlerdi.[189] Irak Dağı'nın karşısına düşen bölge ise Baria olarak isimlendirilir ve burada da Kürtler yaşardı. Dicle'nin kenarında bulunan Büyük ve Küçük Zab, buranın arkasında kalırdı. Bu bölümün doğu yönündeki en son bölgesinde ise Azerbaycan şehirleri vardı.[190] İslam coğrafyasını Arap bölgeleri ve Arap olmayan bölgeler şeklinde tasnif eden Makdisi (öl.390/1000 civar), İran'da bulunan *Şehristan* vilayetinde *Rem-i Ekrad* adında bir şehrin bulunduğunu

---

[186] İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, ss.49.

[187] İbnü'l-Belhi, **Farsnâme**, Neşr. G. Le Strange ve R. A. Nicholson, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1384/2005, s.168. Fars bölgesi şehirleri hakkında bilgi veren Makdisi (öl.1000 civarı) Sâbûr mıntıkası dahilinde bulunan 'Zemmü'l-Ekrad' adında bir bölgeden bahseder. El-Makdisi, **Ahsenü't-Tekasim Fi Ma'rifeti'l-Ekalim**, Haz. Osman Ciner, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi SBE, İstanbul 2018, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.306.

[188] İbnü'l-Belhi, **Farsnâme**, s.168; Seyfettin Çetin, **Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemü'l-Büldan'ında Kürtler**, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014.

İbni Haldun, **Mukaddime**, Cilt. I, s.67.

[189] İbn-i Haldun, **Mukaddime**, Cilt. I, s.98.

[190] İbn-i Haldun, **Mukaddime**, Cilt. I, s.104.

kaydetmiştir.[191] Yine Makdisi, Fars bölgesinde bulunan 33 Kürt kabilesinin ismini zikretmiştir.[192]

Yaşanılan coğrafyanın ekonomik uğraşları belirlediği ve ekonomik uğraşlar temelinde sosyalleşen insanoğlunun buna göre bir karakter kazandığının güzel bir örneğini yine İbni Haldun vermektedir:

> ‘’Geçimini develer ile sağlayanlar çöllerin derinliklerinde dolaşmaya mecburdurlar. Belki bunda, tepelikleri ellerinde bulunduranların onları buralardan çıkartıp uzaklaştırmalarının da etkisi olabilir. Onlar da bu tür aşağılamalardan kaçmak için çöllerin derinliklerine dalıyorlar. Kentlerde yaşayanlara göre, kıyas kabul etmeyecek ölçüde, sanki konuşamayan yırtıcı hayvanlar gibi yabani ve vahşidirler. Yaşamlarını bu şekilde sürdürenler Araplar ile Mağrib’te onlar gibi çöllerin derinliklerinde dolaşan Berberiler ve Zeneteler, doğuda da Kürtler, Türkmenler ve Türklerdir.’’[193]

Göçebe toplulukların yerleşik olanlara göre daha savaşçı bir karaktere sahip olacağını belirten İbni Haldun, Araplar, Kürtler ve Türkmenleri bu kategoride değerlendirir. Ona göre göçebe kavimlerin, çiftçilik edecekleri ve sürekli olarak üzerinde yaşayacakları veya sığınacakları bir vatanları yoktur. Her yer onlar için aynıdır. Bu yüzden hakimiyetleri altında olan yerlerle ve bunların etrafındaki bölgelerle yetinmezler. Yine herhangi bir sınırda durmazlar. Aksine hakim oldukları yerlerden çok uzak yerlere uzanırlar.[194] Ancak bu durumun Kürtler için çok geçerli olmadığını söylemek gerekir. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın getirdiği bir zorunluluk olarak en temel ekonomik etkinlik küçük baş hayvan yetiştiriciliği olarak ortaya çıktı ve Zagros dağ silsilesindeki yaylalar ve geniş otlaklar Kürtlerin ekonomik anlamda kendi kendilerini yetmelerini mümkün kıldı, bu durum Kürtlerin çok uzak mesafelere hareket etmelerine gerek bırakmadı. Kürt coğrafyasının dağlık arazi yapısı Kürtlerin temel ve geleneksel ekonomik uğraşları olan ekstensif hayvancılık için merkez bir bölge olarak hizmet etti[195] ve Kürtler ellerinde olanla yetinmeyi öğrendiler. Yaşam alanlarına yönelik saldırıları en sert biçimde

---

[191] El-Makdisi, **Ahsenü’t-Tekasim Fi Ma’rifeti’l-Ekalim**, s.73.

[192] El-Makdisi, **Ahsenü’t-Tekasim Fi Ma’rifeti’l-Ekalim**, s.320.

[193] İbn-i Haldun, **Mukaddime**, Cilt. I, s.160.

[194] İbn-i Haldun, **Mukaddime**, Cilt. I, s.197.

[195] T. F. Aristova, **Kürtlerin Maddi Kültürü**, Çev. İbrahim Kale, Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, ss.71-72.

savuşturdular ancak hiçbir zaman uzak mesafelere yayılan istilacı bir kimlik kazanmadılar.

Kürtlerin sakin oldukları coğrafyanın sarp dağları ve çetin arazisi, bu arazi içinde yer yer görülen vadi ve platolarda, her biri kendine özgü linguistik ve sosyal özellikler gösteren yalıtılmış toplulukların oluşmasına yol açtı. Dağlar Kürtleri dış etki ve tehditlerden koruduğu kadar birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Kürtler açısından doğal bir koruma kalkanı özelliğine sahip olan coğrafyalarının sebep olduğu belki de en önemli olumsuzluk heterojenliği sağlayan iletişimi sınırlandırmasıydı.[196] Örneğin, XVII. yüzyıldan sonra İran platosunun içlerine doğru çekilen ve Zagros Dağları'nın batı yakasını kaybeden Erdelan Emirliği ile komşusu olduğu Baban Emirliği arasında lehçe ve kültür açısından çeşitli farklılaşmalar kendisini gösterdi. Bu farklılaşmayı Kürtlerin yaşadıkları tüm coğrafyalarda bir şekilde görmek mümkündür.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kürtlerin yaşadıkları Urfa, Diyarbakır, Mardin gibi şehirlere seyahatler düzenleyen Buckingham, Kürt coğrafyasının Kürtlerin yaşam biçimlerini şekillendirmedeki etkisi ile ilgili önemli gözlemlerde bulunmuş, şöyle bir kayıt paylaşmıştır:

> "Kürtler tüm çağlar boyunca bağımsızlıklarına tutkun olmuşlardı; ülkelerinin doğasının onlara bağışladığı ve kolayca koruyabildikleri bir nimet çünkü sarp dağlar, dar geçitler, kapalı vadiler, ulaşılmaz yükseklikler ve kolayca savunulacak mevkilere sahiptiler.''[197]

Kuşkusuz genel bir Kürt tipolojisi belirlemek kolay değildir. Bilindiği gibi, herhangi bir etnisitenin kültürel-ekonomik tipi ile etnik psikoloji arasında sıkı bir bağ vardır. Bazı araştırmacılara göre eğer Kürtler daha yerleşik bir yaşam sürmüş olsalardı, onları, kelimenin tam anlamıyla *Doğu'nun şövalyeleri* saymak olanaklı olurdu. Ancak yaşadıkları coğrafyanın dayattığı bir zorunluluk olarak Kürtler savaşçı bir ruha sahip oldular.[198] Mela Mehmudê Bayezidî, kadın-erkek bütün Kürtlerin mahir savaşçılar olduklarını, Kürtlerin daha çocukken savaş talimleri yaptıklarını,

---

[196] Mehrdad R. Izady, **Bir El Kitabı Kürtler**, s.332.

[197] İbrahim Tarduş, *19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kürtler*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2020, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.56.

[198] T. F. Aristova, **Kürtlerin Maddi Kültürü**, s.28.

eceli ile ölmenin bir Kürt için gurur kırıcı olduğunu, Kürtler için en onurlu ölümün savaşarak ölmek olduğunu anlatır.[199]

Kürtlerin yerleşik oldukları coğrafya Arap, Fars ve Türk kültürlerinin kesiştiği bir bölgeydi. Dolayısıyla böylesi bir coğrafi konum farklı ve rakip sistemler, farklı örgütlenme ilkeleri ve iktidar hiyerarşileriyle tanışıklığı beraberinde getirdi.[200] Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın dağlık olması birbirine yakın aşiretleri hatta bir aşirete mensup kabileleri birbirinden ayırdı. Kürt coğrafyanın sebep olduğu izolasyon Kürtlerin yaşadıkları ülkelerde modern sınırların çizilmesinden sonra bu sefer devletler eliyle pekiştirildi. Bu durum bireyleri izole ettiği için farklı toplulukların birbirleri ile olan münasebetleri sekteye uğradı. Böylece örneğin, Türkiye-İran sınırı ile Türkiye-Suriye sınırının iki tarafında yaşayan Kürt toplulukları arasında gözle görülür dil ve kültür farklılaşmaları meydana geldi. Dolayısıyla ortak bir kültür ve amaç birliği mümkün olmadığı için Kürtler arasında güçlü-merkezi siyasi yapılar ortaya çık(a)madı. Kürt toplumunun alt yapısı aşiret alt yapısına dayanıyordu. Aşiret modeline göre örgütlenen Kürtlerin yaşadıkları topografya ve modern dönemde siyasal iktidarların izledikleri sınır politikaları aşiretsel kültür temelinde oluşan etnik-dinsel grupların mevcudiyetini sürekli kıldı ve bu durum homojen bir dini/etnik Kürt kültürünün ortaya çıkmasını engelledi.[201]

Yaşadıkları coğrafyanın etkisi ile daha lokal ve güçlü örgütsel birliktelikler yani aşiretler şeklinde organize olan Kürtler bu yapıya uygun değer sistemleri yarattılar. Bu değerler sisteminde *ben* duygusu yerine *biz* duygusu hakimdir. Doğaya hükmetme konusunda gerekli araçlara sahip bulunmayan ve tedirgin yaşayan Kürtler mensup oldukları aşiret farklılıklarına gönderme yaparak kenetlendiler ve *güvende hissetme* ihtiyacını da gidermiş oldular. Dış dünyayı kendileri için bir tehdit olarak algılayan Kürtler, aşireti zorunlu olarak ait olmayı kabul ettikleri güvenli bir liman olarak gördüler. Nejat Abdulla'nın yerinde tespitiyle Kürt coğrafyasının yarattığı tedirginlik ve geçim kaynaklarının yer yer sınırlılı oluşu savaşı kaçınılmaz olarak aşiretsel Kürt kültürünün bir parçası haline getirdi. Bu açıdan daha iyi yaşam

---

[199] Mela Mehmûdê Bayezidî, **Adat û Rusûmatnameê Ekradiye**, s.46-57-97.
[200] Barth, **Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri**, s.11.
[201] Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, s.40.

koşulları arayışı aşiretler arasında bir rekabet mücadelesi yarattı. Böylece ekonomik temelli anlaşmazlıklar daima Kürt aşiretlerinin belirgin özellikleri oldu. Geleneksel Kürt toplumunun tüm tarihine damgasını vuran bu kültür XV. yüzyıldan günümüze kadar Kürt toplumu için hâlâ geçerli olan bir tür hâmilik/vesayet/patronaj sistemi yarattı.[202] Kürtler emirlik düzeyinde örgütlendiklerinde de her zaman bir *hâmi*ye ihtiyaç duydular. Osmanlı Devleti ve İran imparatorlukları arasında yaşayan Kürt yerel idareleri çoğu kez iki muktedir güçten birine yaslanarak hayatta kalmaya çalıştılar. Erdelan Emirliği pratiğinde bununla ilgili örnekler oldukça fazladır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi geçmişten beri, Kürt toplumunda göçebelik, oldukça yaygın bir toplumsal-ekonomik model olarak varlık gösterdi ancak bu sosyo-ekonomik model tek ve aternatifsiz bir model değildi. Birçok araştırmacı, seyyah, sosyolog ve antropolog Kürtler arasında yaygın olan göçebe/yarı-göçebe yaşam biçiminden hareketle genel kanılara ulaştı ve Kürtleri salt göçebe, çoban bir halk saydı. Göçebelik ve yarı-göçebelik Kürt sosyolojisinde önemli bir yer işgal etmekle birlikte Kürtler arasında pek tabi yerleşik yaşam, tarla tarımı ve hatta kent yaşamı da vardı ve çok eskilere dayanıyordu. Ancak Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafya ve yaşadıkları coğrafyanın sert-karasal iklim yapısı Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmını uzun yıllar göçebe ve yarı-göçebe yaşamak zorunda bıraktı. Yine de göçebe kültür ile yerleşik kent ve köy yaşamı Kürtler arasında hep var oldu.[203] Kürt toplumunda uzunca bir süre devam eden göçebe yaşam ve aşiret tipi örgütlenme modeli XVI. yüzyıldan sonra emirlik idarelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ciddi bir değişim geçirdi. Aşiretlerin yerleşik yaşama geçmeleri ve kentleşme ile birlikte sosyo-ekonomik bir değişim kaçınılmaz oldu ve bu durum emirlik sisteminin devam ettiği XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdü.[204] Ancak kentlerin dışında yaşayan Kürt nüfusu arasında aşiretsel ilişkiler hep devam etti.[205]

XI. yüzyıldan bu yana çoğu seyyah ve tarihçi Kürt terimini eşkıyalıkla eşanlamlı olarak kullandı, bu görüş XIX. yüzyılın Avrupalı seyyahları tarafından da vurgulandı. Kürtlerin önemli bir bölümünün göçebe/yarı-göçebe yaşadığı ve aşiret

---

[202] Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, ss.88-89.
[203] Kemal Burkay, **Kürtler ve Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul 2011, s.19.
[204] Amir Hassanpour, **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**, ss.42-43.
[205] C.J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, s.31.

tarzı örgütlenmenin Kürtler arasında yaygın bir imaj olduğu doğruydu[206] ama bir kısım Kürtlerin herhangi bir aşirete mensubiyetlerinin bulunmadığı, köylerde ya da kasabalarda yaşadığı da bir hakikatti. Ancak egemen olan aşiret imajı, göçebeliğin ortadan kalktığı bir çağda bile, akrabalık ideolojisine dayanan bir temelde varlığını korudu. Kürtler arasındaki aşiret yapısının -daha çok göçebelikle ilişkilendirilmiş olmakla birlikte -yerleşik hayata geçişten sonra da varlığını sürdürdüğü görülür. Ancak bu geçiş süreciyle birlikte hem merkezi hükümetlerin politikaları hem de küresel, sosyal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle bu yapı kısmen çözülmekte, kısmen de dönüşerek yeni durumlara kendini uyarlamaktadır. Fakat Kürtlerin kendilerine özgü sosyal yapısından söz edilirken aslında daha çok aşiret yapısının hâkim olduğu klasik dönemler dikkate alınmaktadır. Aşiret çok karmaşık ve derin akrabalık, aidiyet, kimlik ve benzeri sosyal ve politik ilişkiler ağına sahip olan bir yapıdır. Özgün bir sosyolojik doku ve kendine özgü bir dizi değer ve norm içeren bu yapıda korumacılık en önemli özellik olarak ortaya çıkar. Modern dönemde Kürtlerin, sınırları içinde yaşadıkları devletlere tam olarak entegre olamamaları onları, kendilerini ait hissedecekleri ve güven duygusu yaşayacakları yapılara sıkı sıkıya bağlanmak durumunda bıraktı. Kürtler açısından bu ihtiyaca cevap veren en temel ve etkili yapı hiç kuşkusuz aşiretti.

Göçebe yaşamın getirdiği çeşitli riskler (özellikle hayvanların ve otlakların korunması güdüsü) Kürtlerin karakterlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış ve bunun sonucunda Kürtler sınır komşularına karşı ve kendi aralarında zorunlu olarak savaşçı bir karakter kazanmışlardı. Her an bir düşmanla karşı karşıya kalma ihtimali Kürtleri sürekli tetikte yaşamak durumunda bırakmış, bazen de onları acımasızlaştırmıştı.[207] Dolayısıyla Kürtlerin özellikle Batılı seyyahlar tarafından sert ve haşin insanlar olarak tasvir edilmelerinin sebebini onların çok hareketli tarihlerinde, yaşadıkları coğrafyanın özelliğinde ve ekonomik uğraşlarında aramak gerekir. Aşirete sıkı sıkıya bağlılık, aşiretlerin birbirlerinden izole olmaları,

---

[206] Philip Kreyenbroek, Christine Allison, **Kürt Kimliği ve Kültürü**, Çev. Ümit Aydoğmuş, Avesta Yayınları, İstanbul 2003, s.79.

[207] Millingen, **Kürtler Arasında Doğal Yaşam**, s.141.

düşmanlıkları, birbirleri aleyhine yaptıkları baskınlar ve kan davalarının temelinde korunma güdüsü ve yaşamsal çıkar alanlarını muhafaza etme dürtüsü yatmaktadır.[208]

Yukarıda da işaret edildiği gibi Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın dağlık yapısı onları işgallere karşı korudu ancak aynı dağlık coğrafya Kürtlerin uzun bir süre bir birbirlerinden kopuk bir yaşam sürmelerine sebep oldu ve Kürtler arasında aşireti aşan sosyo-politik bir yapının ve kollektif bir bilincin gelişmesine engel oldu.[209] Kollektif bilinç aşiret düzeyini aşamadı, aşiret düzeyinde kalan kollektif bilincin oluşmasını sağlayan temel unsur göçebe ve yarı-göçebe yaşayan Kürtler açısından otlak ve meraların, yerleşik Kürtler içinse ekilebilir toprakların korunması, mülkiyetlerinin muhafaza edilmesi duygusu olarak kendisini gösterdi.[210] Yaşadıkları coğrafyanın kendilerine sağladığı avantajı kullanan, dağlık arazi yapısını doğal bir koruma alanı olarak gören Kürtler özgürlüklerine düşkün insanlar haline geldiler ancak başka aşiret gruplarını birer tehdit unsuru olarak görmeleri onları kendi aşiretlerine sıkı sıkıya bağlanmak zorunda bıraktı. Kürt coğrafyasında mevcut olan verimli ovaları ve vadileri birbirinden ayıran yüksek sıradağların varlığı aşiretlerin kollektif bir bilinç ve güçlü-birleşik bir ekonomi oluşturmasını da engelledi.[211] Modern devletlerin ortaya çıkmasından ve kesin sınır çizgilerinin belirlenmesinden sonra farklı ülkelerde yaşayan Kürtler arasındaki iletişim kanalları kapandı. Bunun sonucunda Kürtler arasında homojen dilsel-kültürel bir kimliğin oluşması mümkün olmadı.

Batının Kürt Algısı: Aşiretli ve Vahşi

Kürtlerin karakteristik olarak *saldırgan, yağmacı, soyguncu* ve *vahşi* olarak tasvir edilmelerinde kuşkusuz Batılı bakış açısının önemli bir etkisi vardır. Batılı seyyahların, sömürge valilelerinin, akademisyenlerin ve antropologların çalışmaları, Kürt toplumu ile ilgili lokal örnekler üzerinden genel kanılara varmak gibi bir

---

[208] Egon von Eickstedt**, İlk Çağlardan Günümüze Türkler, Kürtler, İranlılar**, Çev.Haydar Işık, Peri Yayınları, İstanbul 2010, ss.48-49. Sykes, Kürtlerin pek çok bakımdan Hindistan'ın sınır boylarındaki kabilelere benzediklerini, sakin bir hayatın onların cesaretlerini ve bedenlerini tahrip edeceğini kaydetmiştir. Mark Sykes, **Daru'l-İslam**, s.191.

[209] P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, s.232.

[210] Abdurrahman Qasımlo, **Kürtler ve Kürdistan**, ss.132-133.

[211] Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret**, s.22.

yanılgıyı beraberinde getirmiştir. Batılıların yarattığı kültürel ölçütler, medenilik-bedevilik standartları, Batı norm ve değerler sistemi, Kürtlerle ilgili yanlış bir tasavvurun oluşmasına sebep olmuş ve bu tasavvur ortaya tasvip edilmesi mümkün olmayan bir Kürt imajı çıkarmıştır. Bu imaj medeni olmayan, modernliğe karşı, aşiretli ve *öteki* imajıdır.[212] Çalışmanın önceki kısımlarında Kürt toplumundaki en temel organizasyonun aşiret olduğuna ve küçük baş hayvancılığa dayalı pastoral yaşam biçiminin Kürtler arasında var olduğuna işaret edildi ancak Kürtleri salt göçebe-çoban bir toplum olarak tasvir eden romantik Batılı bakış açısı son derece genel yargılara ulaşan eksik ve yanlış bir bakış açısıdır. Erdelan Emirliği örneğinde görüleceği gibi Kürtler şartların oluşması halinde aşireti aşan örgütlenme modellerine sahip olmuş, kendi idari-siyasi yapıları ve kurumları olan bir toplum olarak da var olabilmişlerdir. Erdelan Emirliği'nin ortaya koyduğu siyasi, sosyal ve kültürel pratik, Kürtleri salt aşiretli ve vahşi olarak resmeden Batılı bakış açısının yanlışlığını ortaya koyan önemli bir örnektir.

Kürtlerle Batılılar arasındaki tanışıklığı antik çağlara kadar götürmek mümkündür. Özellikle Xenephon, Heredotos, Strabon gibi isimlerin Kürtlere dair olduğu düşünülen tespitleri Batılı seyyahların, misyonerlerin, sömürge valilerinin ve XIX. yüzyıldan sonra Kürtler üzerine çalışan batılı araştırmacıların yaslandıkları bir arka plan işlevi gördü.[213] İsmet Şerif Vanlı'nın *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan* isimli çalışması Batılıların Kürtlerle ilgili izlenimlerini yansıtan önemli bir çalışmadır.[214] Vanlı'nın, notlarını derlediği ve XVI.-XVIII. yüzyıllar arasında *Kürtlerin ülkesine yolu düşen* Batılı seyyahların hemen hepsinin Kürtlerle ilgili ortak yargıları onların *hırsız, eşkıya, soyguncu, asi* oldukları yönündedir.[215] Bu

---

[212] Abbas Vali, **Kürt Tarihi, Kimliği ve Siyaseti**, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2013, s.38.

[213] Nuri Fırat, **Aşiret ve İsyan**, Avesta Yayınları, İstanbul 2015, s.19.

[214] İsmet Şerif Vanlı, **Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan**, Çev. M. Demirci, Avesta Yayınları, İstanbul 1997.

[215] Batılı seyyahlar söz konusu olunca kuşkusuz ilk akla gelenlerden biri Marko Polo'dur. Kürtlerin topraklarını ziyaret eden ilk Avrupalı seyyah olarak değerlendirilen Polo'nun Kürtlerle ilgili değerlendirmesi şöyle: ''Musul krallığının dağlık bölgelerinde Kürtler yaşıyor. Kimi Müslüman kimisi de Ortodoks. Dövüşken, atılgan insanlar.Yalnız pek kanun nizam tanımayan takımından. Sert karakterli, çoğu da kervanları soymayı iş edinmiş. Sizin anlayacağınız soygunculuk Kürtlerde bir meslek haline gelmiş.'' Marko Polo, **Marko Polo Seyahatnamesi**, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman, İstanbul 1979, Cilt. I, s.24.

tanımlamalar sonraki yüzyıllar boyunca Batının Kürt tasavvurunun şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. Modern dönemlerde Kürtlerin yaşadıkları coğrafyayı ziyaret eden Batılıların bazı ön kabullere sahip olduğunu söylemek gerekir. Yeni Dünya olarak tanımlanan Amerika'nın keşfinden ve Uzak Doğu'ya yapılan seyahatlerden elde edilen izlenimlerle oluşturulan ön kabuller Batılılar tarafından Kürt toplumuna da uyarlanarak Kürtlerin keşfedilmesi gereken *yerliler* oldukları sonucu çıkarıldı. Batılı antropologlar ve sosyal bilimciler modern bilimsel ölçütlerden hareketle Kürtleri belli standart kalıplara yerleştirmeye, zihinlerinde oluşturdukları şemaya oturtmaya çalıştılar. Son derece indirgemeci bir yaklaşımla oluşturulan bu şemada Kürtler salt aşiretsel bir yapıda değerlendirildi ve belli formlara göre tanımlanarak *yerli* oldukları ve modern politik yapılardan uzak, medeniyet dışı bulundukları sonucuna varıldı. Bitlis, Diyarbakır, Mardin gibi şehirlerde Kürtlerle temaslarda bulunan Fransız *Jean-Baptiste Tavernier*'nin (1605-1689) gözlemleri Batı'nın Kürt tasavvurunu yansıtan önemli bir örnektir. *Seyahatname*'sinde anlattığına göre Kürt tüccarlardan tanınmış birini kervancıbaşı olarak tutan Tavernier genellikle hırsız bir halk olduğunu düşündüğü Kürtlerden birisini zorunlu olarak yanına almak durumunda kaldığını, Kürtlerin yurdundan geçeceği için böyle davranmak mecburiyetinde olduğunu ifade etmiştir.[216]

XIX. yüzyılın ilk yarısında Süleymaniye'de bulunmuş olan Claudius James Rich'in gözlemleri[217] de kendisinden sonra gelen birçok Batılı seyyah, antropolog ve araştırmacıyı etkiledi ve Batı'nın Kürt algısının şekillenmesinde belirleyici oldu. Özellikle Caf aşireti örnekliği üzerinden ve Batılı modern toplum ölçütlerinden hareketle yaptığı gözlem ve değerlendirmeler Kürtlerle ilgili modern Batılı tasavvurun oluşmasında ve Kürtlerin medeniyetten uzak bir toplum olarak telakki edilmesinde önemli rol oynadı.[218] Oysa Rich'in Kürt coğrafyasını dolaştığı dönemde

---

[216] Jean Baptiste Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.208.

[217] Rich seyahati sırasında Kürtlerin yerleşik olduğu birçok yeri gezdi. Baban Emirliği'nin merkezi olan Süleymaniye'de gözlemlerde bulundu ve birçok aşiret reisiyle tanışma fırsatı yakaladı. Baban miri ile dostluk kurdu ve Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'i ziyaret ederek önemli gözlemlerde bulundu.

[218] Rich'ten etkilenenlerden biri de Bruinessen'di. Bruinessen'in çokça referans gösterilen, bizim de çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz **Ağa, Şey, Devlet** isimli çalışmasının temel kaynaklarından birinin Rich olduğunu belirtmek gerekir.

Erdelan ve Baban gibi iki büyük ve muktedir Kürt emirliği Şehrezor ve Erdelan topraklarına hakimdi. Erdelan mirlerinin Rich'i hayrette bırakan imaretleri, konakları vardı ve Erdelan mirleri yüksek bir kültürü temsil ediyorlardı. Ama Rich'e göre *hakiki* Kürtler aşiretseldi, vatanları daha kuzeydeki dağlık alanlardı ve bu dağlık vatandan gelenlerin tamamı aşiretlerden oluşuyordu. Ona göre Baban Emirliği'ni teşkil edenler de kuzeyden gelen dağlılardı ve Süleymaniye'ye gelerek köylüleri (*goranları*) boyunduruk altına almışlardı. Caf aşireti üzerinden genel yargılara ulaştığı anlaşılan Rich'e göre gerçek Kürtler aşiretli idiler; aşiretler yerleşik değillerdi, göçerlerdi, çadırlarda yaşarlardı ve savaşçı, talancı özelliklere sahiplerdi. Daha önce de işaret edildiği gibi İngiliz seyyah Rich, Kürtleri aşiretli ve aşiretsiz (goran) şeklinde tasnif etmiş, aşiretlilerin asker, köylülerin çiftçi olduklarını kaydetmiştir. Rich'e göre bu iki sınıf arasında bir tür yöneten-yönetilen ilişkisi vardı. Elbette yönetenler çoğunlukla aşiretlilerdi. Bilbas aşiretler birliği üzerinden örneklemeler yapan Rich, Bilbaslara bağlı bazı aşiretsiz Kürtlerden söz etmiş ve onların *kulahspi* veya *goran* olarak adlandırıldıklarını, pek itibar görmediklerini ve bütün Kürt coğrafyasına yayıldıklarını belirtmiştir.[219] Dolayısıyla Rich ve onun etkisi altında kalan sonraki Batılı araştırmacılara göre Kürtler esasen aşiretsel olup yüksek bir kültürden yoksun, yağmacı, talancı bir karaktere sahiptirler.

Batılı bakış açısında Kürtlerin *dağlı, aşiretli, vahşi* olarak algılanmasında kuşkusuz seyyahlar kadar misyonerler, diplomatlar, antropologlar, sömürge valileri ve *bilim insanları* da etkili oldular. Bu isimler arasında *Ainswort, Fraser, Noel*[220], *Layard, Millingen*[221] gibi İngilizler ile *Moltke* ve *Karl May*[222] gibi Almanlar,

---

[219] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.127.

[220] Binbaşı Noel, *Kürdistan 1919* adlı ile yayınlanan notlarında *Handbook of Mesopotamia* isimli eserden şöyle bir pasaj alıntılamıştır: ''Kürtler çoğu zaman insan hayatına karşı duyarsız ve pervasızdır, bazen çok vahşice davranabilirler. Savaş kurallarına aldırmamaları, kalleşlik gibi çok kötü bir nam salmalarına neden olmuştur. Kürtlerin kalleş olmaları; yaşadıkları ağır fiziksel koşullardan, aşiretler arası sonu gelmez kan davalarından ve bu ülkenin yüzyıllarca kendilerine en ufak bir hoşgörüde bulunmayan yabancı işgalciler tarafından baskı altında tutulmasından kaynaklanır. Kürtler, tarihleri boyunca merhamet kavramı ile karşılaşmadıkları için sert bir karaktere sahiptir. Bir Kürdü hoşgörünün zor anlarda işe yaradığına ikna etmek imkansızdır.'' Edward William Charles Noel, **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, Çev. Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul 1999. ss.112-113.

[221] Millingen'in **Wild Life Among Koords (Kürtler Arasında Vahşi Yaşam)** adlı kitabının başlığı Batılı seyyahların Kürt tasavvurlarının tipik göstergelerinden biridir. Seyahati boyunca Xenephon, Heredotos, Strabon gibi isimlerin Kürtlere dair olduğu düşünülen notlarına yer veren Millingen,

Campanile gibi İtalyanlar, *Jaba* ve *Averyanov* gibi Ruslar sayılabilir. Özellikle sömürgeciliğin yaygınlaştığı XIX. yüzyıl boyunca Batılıların Kürtlere duyduğu ilgi belli bir kültürel-politik amaca dayanıyor ve XX. yüzyılın başlarında Ortadoğu'yu işgal politikaları için bir basamak niteliği taşıyordu.[223] Örneğin**,** İngilizlerin I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu politikasının şekillenmesinde önemli rolü olan diplomat *Mark Skyes*, Kürt aşiretleri üzerine çalışmalar yapmış, henüz savaş başlamadan Kürtlere ait bir aşiretler listesi oluşturmuştu.[224] XIX. yüzyılda İngiltere ve Fransa güneyden Kürt coğrafyasına gelip yerleşirken, Kafkasya üzerinden kuzeyden Rusya da Kürtlerin yaşadıkları bölgelere nüfuz etmek için harekete geçti. Batılı Kürt algısının şekillenmesinde en az İngilizler ve Fransızlar kadar etkili olan Rusların çalışmaları da belli bir amaca matuftu.

XIX. yüzyılda Jaba ve Averyanov ile başlayan Rusların Kürt ilgisi, XX. yüzyıl da da devam etti. Rusların Batılı Kürt algısına katkıları açısından özellikle *Basile Nikitin* ile *Vladimir Minorsky*[225] dikkate değer iki isimdir. Çağdaş Kürdolojinin kurucuları arasında kabul edilen bu iki isim, I. Dünya Savaşı öncesinde ülkelerinin *görevlileri* olarak Kürt topraklarında bulundular.[226] Çalışmamızda kendisinden sıkça alıntılar yaptığımız Martin Van Bruinessen de antropolojik analizlerini, *Rich*, *Layard*, *Edmonds*, *Soane*, *Hay*, *Fraser* gibi Batılıların gözlem ve notlarına dayandırdı. Kendi ifadeleri ile 1960'lı yılların entelektüel ikliminden etkilenerek anrtopoloji ve sosyoloji okuyan, sınıf bilinci ve kurtuluşçu köylü

Kürtlerin tarihsel geçmişlerini anlatmış ve Batılılarda mevcut olan Kürt imajını pekiştirecek değerlendirmeler yapmıştır.

[222] Karl May'ın 2006 yılında Yurt Yayınları tarafından yayınlanan kitabının adı *Vahşi Kürdistan İçlerinde* adını taşımaktadır. Bu isimlendirme bile May'ın Kürtlere diar ön kabullerini yansıtması bakımından dikkat çekicidir.

[223] Nuri Fırat, **Aşiret ve İsyan**, ss.47-48.

[224] Skyes'in aşiretler listesi için bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2011, ss.345-373.

[225] İran arşivlerinden temin ettiğimiz 31 Hordad 1316 (21 Haziran 1937) tarihli bir belgede; Kürtler arasında milli hislerinin gelişmesinin önlenmesi, Kürtlerin esasen İrani olduklarının tesbit ve teyit edilmesi ve bu görüşün belgeler ve kaynaklarla desteklenmesi için Reşid Yasemi, Ayetullah Merduh Kordestani ve meşhur şarkiyatçı Profesör Minorsky'nin *görevlendirildiği* belirtilmiş, adı geçen kişilere ait üç cilt eserin telifi için bakanlar kurulu tarafından 50.000 riyal tutarındaki meblağın ödenmesi kararlaştırılmıştır. **Sazıman-ı Esnad ve Kitabhane-yi Milli-yi İran**, Belge No: 297/39825, Arşiv No: 424/1 Ap.

[226] Nuri Fırat, **Aşiret ve İsyan**, s.85.

ayaklanmaları ile ilgili teorilere ilgi duyan Martin Van Bruinessen, söz konusu teorilerin sağlamasını yapmak için Kürt tarihini kullanışlı bir alan olarak gördü. Kürtlerin yerleşik oldukları Irak'ta 1960'lı yıllarda gelişen Kürt milli bilincinin emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı bir başkaldırı niteliği taşıması gerektiğini arzulayan Bruinessen Kürt milli bilincinin *gerici* bir hüviyete büründüğünü hayıflanarak dile getirmiştir. Kürt ulusal uyanışının modern Batılı teorilere uygun olmasını murad eden Bruinessen, Kürtlerin toplumsal dokusunu sınıf çelişkileri ve emperyalizm karşıtlığı temelinde çözümlemeye çalışan klasik sol jargonu ve üsttenci yaklaşım tekrar etmiştir. 1960'lı yıllarda özellikle Avrupa'yı etkisi altına alan sol ideolojilerden etkilendiği anlaşılan Bruinessen çalışması boyunca kendi kurguladığı paradigmaya uygun argümanlar elde etme arayışı içinde olmuştur. Zamanının çoğunu aşiret reisleri, köy ağaları ve şeyhlerle geçirmek zorunda kaldığını yakınarak anlatan Bruinessen, çalışması için ihtiyaç duyduğu verilerin çoğunu aşiret reislerinden temin ettiğini ifade etmiştir.

1907 yılında Kürt coğrafyasını dolaşan ve Kürtler hakkında gözlemlerde bulunan bir diğer isim İngiliz seyyah ve diplomat *E. B. Soane*'dir. Süleymaniye ve Halepçe'ye giden ve Caf Aşireti lideri Adile Hanım ile de tanışan Soane'nin seyahatnemesi *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk* adını taşıyor. Soane'nin eseri için uygun gördüğü isimde bile bir tür korku ve tedirginlik hali yaşadığını sezinlemek mümkün. Kürtlerle ilgili tespitlerden biri şöyle:

> ''Kan dökücüler, sorun üretenler, kargaşa ve gürültü peşinde koşanlar, soyguncular ve haydutlar; kötü niyetli ve ahlaksız alışkanlıklar sahibi, merhametten habersiz, insanlıktan yoksun, bilgeliği hor gören bir halk; ancak cesur ve korkusuz, misafirperver, içtenlik ve dürüstlükte eşsiz, sevimli yüz ifadesi ve sarışınlığıyla, güzellik ve zarafet özellikleriyle gurur duyan bir ırk.''[227]

XIX. yüzyılın başlarında Kürtlerin yaşadığı Amediye ve Süleymaniye'yi ziyaret eden, Kürdolojinin ilk metinlerinden birini kaleme alan, on iki yıl boyunca Kürtler arasında dolaşan ve Kürt coğrafyasını ziyaret eden ilk Avrupalılardan biri olarak kabul edilen İtalyan seyyah R. P. Giuseppe Campanile, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın ve coğrafyaya hakim olan sert iklimin Kürtlerin karakterlerini ve

[227] E. B. Soane, **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk**, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s.377. Soane'nin paylaştığı Kürt aşiretleri listesi için, ss.413-414.

ekonomik uğraşlarını belirleyen temel etkenlerden biri olduğuna işaret etmiş, devamlı savaşların Kürtlerde çobanlık maharetini geliştirdiğini, coğrafyalarının onları göçebeliğe zorladığını not düşmüştür. Ancak Campanille Kürtlerin *doğal bir eğilimle icra ettikleri haydutluk mesleği*nin, onları dayanıklı, güçlü ve cesur savaşçılara dönüştürdüğünü eklemeyi ihmal etmemiştir.[228] Doğulu toplumlara karşı peşin kabulleri, önyargıları olan ve nefret duygusu ile dolu olduğu anlaşılan Campanille'nin eserinin başka bir yerinde Kürtlere ilişkin gözlemleri şöyle:

> ''Bazı Kürt aşiretleri şehir ve kasabalarda yaşamaz ve evleri yoktur; hayatları eski Sakalar gibi haydutluk yaparak durmadan seyahat etmekten ibarettir. Yanlarında kadınlarını, çocuklarını, hayvan sürülerini ve mütevazi eşyalarını da götürürler. Sığınakları çadırlarıdır. Geçtikleri dağların, ovaların, vadilerin kendilerine ait olduğunu düşünürler. Beğendikleri her yere buğday ve arpa ekerler; ardından bunları bırakırlar ve vakti geldiğinde oraya geri dönerek hasat yaparlar. Kimse, büyük bir tehlikeye atılmaksızın onlara karşı gelemez. Bu, yabanıl ve sanki mantıktan yoksun bir ırktır. Onlar da Yezidiler kadar hırsızdır. Bağışlayıcı davranmak istediklerinde, kervanların her yükünden keyiflerince birazına el koyarlar. Ne Tanrı, ne vezir, ne de paşa tanırlar. Kendi seçtikleri liderleri ancak kendi aşiretlerinden olabilir.''[229]

Kürt toplumunda aşiret dokusunun oldukça güçlü olduğu ve uzunca bir süre temel sosyo-politik yapı olarak canlılığını koruduğu muhakkaktır ancak özellikle Batılı seyyahların, diplomat ve askerlerin gözlem ve tespitlerinde yaptıkları ısrarlı *aşiretli* vurgusu Kürtlerin *yerli* oluşlarının en önemli nişanesi olarak kabul edilmiş ve bu özellikleri Kürtlerin modernlikten uzak bir toplum oluşlarına yorulmuştur.[230]

Bu noktada Leach'ın işaret ettiği bir hususu vurgulamak gerekir: Kürtlerin, yaşadıkları ülkelerde çoğu kez görmezden gelinmiş olmaları onları haklarında bilgi veren Batılı eserlere sempatik bakmak zorunda bırakmıştır. Bu yaklaşımın çok daha çeşitlenerek bugün bile devam ettiğini söyleyen Leach'a göre Kürt tarihi ve toplum yapısı üzerine araştırmalar için büyük bir önem arz etmekle birlikte şarkiyatçılığın damgasını vurduğu bu tür yapıtlara sempati ile yaklaşmanın birtakım sakıncaları bulunmaktadır. Bu yapıtların çoğunda ortaya çıkan Kürt imajı, kendi Kürdünü icat etmek olarak tanımlanabilecek bir eğilimle şekillenmiştir. Buna karşılık romantik Kürt tarih yazımı birinci elden arşiv çalışmalarını ve mevcut toplumsal yapının

---

[228] R. P. Giuseppe Campanile, **Kürdistan Tarihi**, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, ss.135-136.

[229] R. P. Giuseppe Campanile, **Kürdistan Tarihi**, , s.110.

[230] Nuri Fırat, **Aşiret ve İsyan**, ss.150-151.

çözümlenmesini ihmal edip, aslında Kürtlerin vahşi olmadığını, Mezopotamya uygarlığının binlerce yıllık birikiminin neredeyse tek sahibi olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Leach bu durumu şarkiyatçı söylemin sınırlarını aşmamak, çarpık ve kendi gerçekliği ile uyuşmayan bir milli imge yaratmak olarak değerlendirmiştir.[231]

Özellikle Batılı aklın oluşturduğu Kürt imajının, adlarını zikrettiğimiz Batılı seyyah, diplomat, sosyolog ve antropologların gözlem ve tespitlerinin Kürt emirliklerinin ortadan kalktığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan kriz döneminin ve geriye dönük yeniden aşiretlendirme politikasının sonunda ortaya çıkan tablo ile ilgili olduğunu söylemek gerekir. Çalışmamızın merkezinde yer alan Erdelan Emirliği ile ilgili okumalarımızda özellikle dönem kaynaklarına ve arşiv vesikalarına müracaat ederek Kürt toplumunda aşiret tarzı örgütlenmeden emirlik tarzı örgütlenmeye geçişi anlamaya ve emirlik pratiğini ortaya koymaya çalıştık. Tezimizin asıl iddiası, somut kaynaklara dayanarak Kürtlerin ortaya koyduğu emirlik tarzı sosyo-politik örgütlenmeyi Erdelan Emirliği örneği üzerinden tartışmaktır. Bu çalışma aynı zamanda Kürtleri *medeniyet dışı* telakki eden şarkiyatçı söyleme bir cevap niteliği taşıyacaktır.

Burada bir hususa işaret etmek yerinde olacaktır. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyalara hakim olan ulus devletlerin Kürtleri yok sayması, Kürt araştırmacıları *Kürtlerin varlığını ispatlama* gibi bir kaygıyla hareket etmek zorunda bıraktı. Bu çerçevede ilk başvurdukları kaynakların başında Batılı seyyahların, askerlerin, sömürge valilerinin, gazetecilerin notları geldi. Bu notlardan hareket eden bazı araştırmacılar Kürtlere dair *yüksek medeniyet izleri*'ne dair veriler ararken, refleksif bir tavır geliştiren başka birtakım araştırmacılar da adı geçen müelliflere bir cevap olması için *Kürtlerin tarihte kurdukları büyük imparatorluklar*'ın varlığını ispatlama çabasına giriştiler. Her iki yaklaşımın da tarih araştırması bağlamında sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı kanaatindeyiz. Çalışmamızın bundan sonraki bölümleri özellikle Farsça ve Osmanlıca kroniklere, İran ve Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanarak Erdelan Emirliği ile ilgili çok somut ve kabul edilebilir veriler sunacaktır.

[231] Edmund R. Leach, **Rewanduz Kürtleri Toplumsal ve İktisadi Örgütlenme**, ss.11-12.

Beg ve Mir: Batı İran'da Aşiret ve Aşiret Konfederasyonları

Öteden beri Kürt toplumu, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel oluşumlar anlamında oldukça karmaşık bir yapı arz ediyordu. Kürtlerde temel örgütlenme birimi aşiret (göçebe ve yarı göçebe) olmakla beraber Kürt toplumu aslında kırsal ve kentleşmiş topluluklarla birlikte bir yapılar bileşkesi idi. Örneğin, Erdelan Emirliği'nin ilk dönemlerde hakim olduğu Şehrezor Ovası'nda tarla tarımı yapılıyor, kalabalık köy-kasaba yerleşimleri bulunuyor, kale-şehir olarak tanımlanabilecek yapılar varlık gösteriyor, yerleşik tarımcılar genel nüfus içinde önemli bir yekün tutuyordu. Emirliğin XVII. yüzyıldan sonra sabit bir başkente sahip olmasından sonra kent yaşamı gözle görülür bir biçimde canlanma eğilimi gösterdi. Bu durum diğer Kürt emirliklerinin hakim oldukları bölgelerde de böyleydi.

Kürtler özellikle XVI.yüzyıldan sonra aşiretlerüstü bir örgütlenme formu olan emirlik idarelerini tesis ettiler. Kürtlerin emirlik düzeyinde örgütlendikleri dönemlerde aşiretler hiyerarşik bir düzende *mir*'e, mir üzerinden de hakimiyetleri altında bulundukları devlete bağlı idiler. Ancak aşiret de kısmen çözülmekle beraber aynı zamanda kendi içinde bir idari-siyasal birlik olarak varlığını devam ettirdi.. Aşireti oluşturan kabilelerin reisleri/liderleri bulunur ve bunların üzerinde genel bir aşiret reisi yer alırdı.[232] Aşiret reisi, aşiretin aksakallıları (rispi) tarafından aşiret içinde kudret ve kuvvetini hissettiren kabilelerden seçilirdi.[233] Birden çok aşiretin oluşturduğu konfederatif yapı da yukarıda işaret edildiği üzere *mir*'e bağlıydı. Örneğin Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu Batı İran'da bulunan Kürt aşiretlerinin reisleri Erdelan mirine bağlılardı ve emirlik sınırları dahilinde bulunan yerleşkelerin ve hatta aşiretlerin hakimleri Erdelan mirleri tarafından atanıyordu. 1658 yılında Erdelan miri olan Kelb Ali Han, emirliğin sınırları dahilinde bulunan Sakız, Bane, Cevanrud, Hewraman, Merivan ve Pelengan'a hakimler atadı ve Caf aşiretinin reisini

[232] Örnek olması açısından; Süleymaniye'de yerleşik olan Caf konfederasyonuna bağlı aşiretlerden her birinin bir bir reisi bulunur, aşiretin genel reisi ise hükümet tarafından atanırdı. Fasih Dinç, *Osmanlı-İran Sınırında Toplum ve Siyaset: Caf Aşireti ve Nasturi Cemaati (1839-1914)*, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2020, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.78.

[233] İrec Efşar Sistani, **Mukaddeme-i Ber Şenaht-ı İlha, Çadırnışinan ve Tevaif-i Eşairi-yi İran**, Cilt. I, s.234; İsmail Beşikçi, **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti**, s.99.

de kendisi tayin etti.[234] Kürt mirleri, aşiret reislerinin oğullarından veya varislerinden birini (Osmanlı Devleti ve İran merkezi devletlerinde uygulandığı gibi) divanlarında zorunlu ikâmete mecbur bırakır, bu suretle aşiretleri kontrol altında tutarlardı.[235]

Kürt aşiret yapısını ve kültürünü bütün boyutları ile ele almak oldukça zordur. Kürt coğrafyasının dayattığı bir zorunluluk olarak Kürt aşiretleri (hatta kabileleri ve sülaleleri) arasında sosyo-kültürek farklılaşmalar oluşmuş, zengin bir folklor ve sözlü kültür vücuda gelmiştir. Bu durum aşiretlerin büyüklükleri, geniş alanlara yayılmış olmaları, kendilerine özgü iç örgütlenmelerinin bulunması ve bu örgütlenmenin zamana ve mekâna göre değişkenlik arz etmesi ile de ilgilidir. Keza, bir aşiret grubunun liderlik mekanizması, aşirete bağlı olan ya da olmayan unsurlarla olan ekonomik münasebetleri veya akrabalık ilişkileri, hakimiyet sahalarında yaşadıkları merkezi devletlerle olan tarihi-kültürel münasebetleri de aşiretlerle ilgili genel bir sosyo-kültürel karakteristik belirlemeyi zorlaştırmaktadır [236] ancak aşiretin bir üst formu olan Kürt emirlikleri ile ilgili yorum ve tespitleri mümkün kılacak çeşitli argümanların bulunduğunu söylemek gerekir.

Kürt toplumundaki aşiretlerüstü örgütlenmenin ilk aşaması *konfederasyon*lardı ve birden çok aşiretin birleşmesi ile oluşan ve aşiretten daha yüksek örgütsel birimleri ifade eden konfederasyonlar aralarında ittifaklar ve bloklar kurarak tek bir *mir* tarafından yönetilirlerdi.[237] Bazen de mir ile aşiretler arasında krizler yaşanır yeni ittifak arayışları ve bloklar tesis edilir, dengeler yeniden oluşturulurdu. Erdelanlı tarihçiler, Erdelan hakimlerinin özellikle göçebe Caf aşireti ile yaşadıkları krizlerde Caf konfederasyonun ait aşiret reislerinin krizin çözülmesi için mir ile yürüttükleri diplomasiye dair kayıtlar paylaşmışlardır. Aşiretlerin oluşturduğu konfederatif yapının mire bağlı olarak siyasal yaşama dahil olmaları ile ilgili durumun Osmanlı ülkesinde de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.[238] Halil İnalcık, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da yaşayan göçebe aşiretleri iki büyük

---

[234] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.72.

[235] Martin Van Bruinessen, ''Kürtler, Devletler ve Aşiretler'', **Türkiye'de Aşiret Tartışmaları**, Çev.Abdulsemet Aydeniz, Ed. Suvat Parin, Bağlam Yayınları, İstanbul 2019, s.12.

[236] David Mc Dowall, **Modern Kürt Tarihi**, ss.36-37.

[237] Lale Yalçın-Heckman, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, s.s.135-136.

[238] Hamit Bozarslan, ''Aşiretler ve Siyaset'', Çev. Tuncay Şur, **Kürt Aşiretleri (Aktör, Müttefik, Şak)**, Der. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak, İletişim Yayınları, İstanbul 2022, s.23.

konfederasyon şeklinde örgütlediğini, Türkmen aşiretleri Boz-Ulus, Kürt aşiretlerini de Kara-Ulus şeklinde tanımladığını kaydetmiştir.[239]

Gerek Osmanlı Devleti'ne tâbi Kürt emirliklerinde ve gerekse çalışmamızın odağını oluşturan Erdelan Emirliği'nde aşiretler emirliklerin en önemli lojistik kaynaklarını ve insan gücünü oluşturuyorlardı. Örneğin Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu topraklarda yerleşik olan *Caf, Kelhor* ve *Bilbas* konfederasyonları alt kolları ile birlikte Erdelan hakimlerine bağlı olup mirliğe asker ve lojistik destek sağlamakla görevli idiler. Bunun karşılığında mir tarafından güvenlikleri temin edilir, merkezi devletle olan münasebetleri yürütülürdü. Bir aşirete mensup olmayan Kürtler ise, ihtiyaç halinde bir aşiretin koruması altına girerek konfederatif yapıya dahil olur ve olası problemleri bertaraf etme yoluna giderlerdi.[240]

Erdelan Emirliği'nin hüküm sürdüğü Batı İran'da da tıpkı Kürtlerin yerleşik olduğu diğer bölgelerde olduğu gibi Kürtler arasında aşiret tarzı örgütlenme temel bir sosyo-politik birim olarak uzunca bir süre varlığını korudu. Kendisi de uzun yıllar İran'da yaşamış olan *Şerefname*'nin müellifi Şerefhan Bitlisi, İran Kürtlerinin esasında üçü de kardeş olan *Siyahmensur, Zengene* ve *Çegni*lerin soyundan geldiklerini kaydetmiştir. Bitlisi'ye göre bu üç kardeş bir rivayete göre Lorıstan'dan, başka bir rivayete göre de Erdelan ve Goran'dan geldiler ve daha sonra İran'ın farklı bölgelerine dağıldılar. *Şerefname*'de İran'da yaşayan Kürtlerin; ''Lek, Zend, Rûzbehan, Metilec, Hesiri, Şehrezûli, Mezyar, Kelani, Eminlû, Memlûyi, Kec, Kirani, Zetki, Kelegir, Pazûki, Hey, Çemişkezek, Arabgirlû, ve sâir'' aşiretlere bölündükleri kaydedilmiştir.[241] Bitlisi, bu aşiretlerden dördünün; Pazûki, Hey, Çemişkezek, Arabgirlû aşiretlerinin öteden beri mir ve mirzadeler çıkardıklarını ve saltanat sistemi ile İran'da hakimlik yaptıklarını kaydetmiştir. Bunların dışında da İran'da Kürt topluluk ve aşiretlerinin bulunduğuna dikkat çeken müellif örneğin İran'ın Karabağ bölgesinde yirmi dört Kürt aşiretinden müteşekkil bir birliğin (konfederasyon) bulunduğunu ve beylerinin otuz bin kişilik bir süvari gücüne malik olarak İran şahı ile birlikte seferlere iştirak ettiğini yazmıştır. Keza, Horasan'da *Gil*

---

[239] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, Cilt.I, İstanbul 2004, s.73.

[240] W.R. Hay, **Kürdistan'da İki Yıl**, ss.72-73.

[241] Bitlisi, **Şerefname**, ss.322-323.

olarak adlandırılan bir Kürt aşiretler birliğinin bulunduğuna değinen Bitlisi, İran'da dağınık halde yaşayan birçok Kürt aşiretinin de bulunduğuna dikkat çekmiştir.[242] Şerefhan'ın kaydettiği aşiretler dışında özellikle Batı İran'da Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde; *Caf, Mendemi, Golbağı, Beraz, Şeyh İsmaili, Babahani, Kerkei, Veledbegi, Kelhor, Goran, Şıkak, Şebankarei, Herki, Mengur* gibi aşiret ve aşiret konfederasyonları bulunuyordu.[243]

Tez çalışmasında İran'daki aşiret dokusu üzerine yapılan iki önemli saha araştırması incelenmiştir. İlki Richard Tapper'in,[244] ikincisi ise Frederik Barth'ın[245] çalışmasıdır. Tapper İran'daki büyük aşiret konfederasyonlarından Azerbaycan *Şahsevenler*ini, Barth ise Güney İran'da yerleşik olan *Baseri* konfederasyonunu incelemiştir. Adı geçen araştırmacıların ulaştıkları sonuçlar ve aşiret örgütlenmesi ile alâkalı tespitleri İran'da yaşayan Kürt aşiret konfederasyonları ile büyük benzerlikler göstermektedir. Tapper; aşireti, ''*akrabalık ilşkisi temelinde, üyelerinin kendilerini gelenek-görenek, lehçe, dil, köken gibi bazı özellikler itibariyle farklı gördükleri ve merkezi bir lider etrafında birleşme zorunluluğunun bulunmadığı gruplar''* şeklinde tanımlamış ve aşireti siyasal bir örgütlenme olarak değerlendirmiştir. Ona göre konfederasyon kültür ve köken itibariyle daha heterojendir ve siyasal anlamda, genellikle bir merkezi otorite altında birleşmiştir. Yine Tapper, konfederasyonları *devletle ilişkili olarak birleşmiş aşiret grupları* şeklinde tanımlamıştır. Bu anlamıyla Tapper, konfederasyonu *emirlik* ile eş anlamda kullanmıştır. Dolayısıyla Tapper'in tespitlerine göre konfederasyon ile aşiret arasındaki temel fark, heterojen yapı ve merkezi bir güç/liderlik olarak ortaya çıkmaktadır. Tapper'e göre konfederasyon genellikle güçlü bir lider daha geniş toprakları yerel rakiplerinin aleyhine kontrol

---

[242] Bitlisi, **Şerefname**, ss.323.

[243] Abdulhamid Heyret Seccadi, **İlat ve Eşair-i Kordestan**, İntişarat-ı Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1381/2002, ss.87-98; Behmen Kerimi, **Coğrafya-yı Mufassal-ı Tarihi-yi Garb-ı İran**, İntişarat-ı Ferheng, Tahran 1316/1937, ss.152-156.

[244] Richard Tapper, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler**, Çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, İstanbul 2004, s.39.

[245] Frederik Barth, **İl-i Baseri**, Ter. Kâzım Vedii, İntişarat-ı Müessese-yi Motalıat ve Tahkikat-ı İctimai, Tahran 1343/1964. İranlı aşiretlere dair en eski çalışma olarak kabul edilen Bart'ın *Nomads of South Persia* (1961) isimli çalışması Farsça'ya **İl-i Baseri** adıyla çevrildi. Söz konusu çalışmasında Bart İran'da Hamse konfederasyonuna bağlı üç bin göçebe aileden oluşan Baseri aşiretini incelemiş ve alt ve üst grupları ile birlikte (terminolojik farklılıklar olmakla birlikte) Kürt aşiret örgütlenmesine benzeyen bir yapı ortaya çıkarmıştır.

etmeye çalıştığında oluşturulur. Lider, iç rakiplerini saf dışı etmek için sık sık harici bir güçle ittifak yapar. Dolayısıyla konfederasyonlar devletle ilişki içinde oldukları için, aşiretlerle karşılaştırıldıklarında bir devletin denetimine daha açıktırlar.[246]

Birden çok bağımsız aşirete veya aşiret konfederasyonuna hükmeden Erdelan Emirliği daha geniş alanlara hakim olması, daha heterojen kültürü ve devletle olan daha yakın ilişkileri bakımından konfederasyondan ayrılır. Erdelan Emirliği diğer Kürt emirlikleri gibi hem göçebe hem de yerleşik birçok aşiretten oluşur, farklı lehçeler konuşan, aşiret özelliği göstermeyen grupları bünyesinde barındırırdı. *Erdelan Okulu* tarihçilerinden Mirza Şükrullah Senendeci, Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu Batı İran'da yaşayan on yedi büyük aşiret adı saymış, bunların bir kısmının alt kolları sahip bulunduğuna işaret etmiştir.[247] Erdelan Emirliği'nin en yüksek lideri mir, (XVII. yüzyıldan sonra vali olarak adlandırılacaktır) önemli bir askeri güce sahipti ve genelde maiyetiyle birlikte surlarla çevrili bir kalede yaşardı.

Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu toprakların en önemli ve nüfuzlu aşiretlerinden birisi *Caf* konfederasyonu idi.[248] Muhammed Merduh Kordestani'nin aktardığına göre[249] Caflar; Caf-ı Muradi ve Caf-ı Cevanrudi (veya Caf-ı İrani ve Caf-ı Osmani) olmak üzere iki kısma ayrılıyorlardı. Caflar'ın İran kolu olan Cevanrudiler birçok alt kabileye ayrılıyorlardı ve Erdelan Eyaleti'nin en önemli yerleşkelerinden biri olan Cevanrud'da sakin olup Erdelan hakimlerinin kontrolü altında bulunuyorlardı.[250] Ancak her zaman Erdelan hakimleri ile anlaştıkları söylenemezdi. Erdelan hakimleri ile aralarında anlaşmazlık çıkan Cafların bir kısmı daha sonra Osmanlı ülkesine göç edip Osmanlı tebası oldular.[251] Caflar'ın İran kolu da Erdelan mirleri ile anlaşamadıkları zamanlar Osmanlı topraklarına sığınıyor, Erdelan ile

---

[246] Hakan Özoğlu, **Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği**, Çev.Nilay Özok-Gündoğan, Azad Zana Gündoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss.86-89.

[247] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.69-71.

[248] Salih Mihemed Emin, **Kurd û Ecem (Dîroka Sîyasî ya Kurdên Îranê)**, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2017, ss.176-177.

[249] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, ss.96-97.

[250] Cevanrud Caflarının XIX. yüzyılın ortalarında 1100 haneden oluştukları kaydedilimiştir. Konfederasyonun omurgasını oluşturan Cafların 600 haneden, bağlı kabilelerin de 500 haneden oluştukları ifade edilmiştir. Mehmed Hurşit Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, ss.116-117; Derviş Paşa, **Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye Me'mur Derviş Paşa Layihası**, Çev. Fatih Gencer, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, ss.56-57.

[251] Ferhad Mirza, **Sefername**, Tas. Gulamrıza Tebatebai, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1366/1987, s.331.

Baban emirlikleri arasında meydana gelen çatışmalarda kilit bir rol oynuyorlardı. Daha kalabalık oldukları kaydedilen Osmanlı Cafları aynı zamanda Baban Emirliği'nin önemli lojistik ve askeri kaynaklarını oluşturuyorlardı.[252] Caflar'ın İran'da kalan ve Cevanrud'ta oturan kolunun hakimi Erdelan valisi tarafından atanıyordu ve genellikle bu hakimler atanırken Erdelan mirzadelerinden biri tercih ediliyordu. XIX. yüzyılın ortalarında Cevanrud Caflarından ayrılan yedi taife Goran konfederasyonuna bağlandı ve Caf-ı Goran (Kermanşahi) olarak adlandırıldılar.[253] Caflar'ın Osmanlı kolu Şehrezor ve Süleymaniye havalisinde hayvancılık yaptıkları ve sık sık yaylak olarak kullanmak üzere[254] Erdelan topraklarına girdikleri için Erdelan valileri ile aralarında zaman zaman çatışmalar çıkıyordu.[255]

Erdelan hakimlerinin kontrolünde bulunan ve emirliğin temel insan gücünü oluşturan aşiretlerden bir diğeri de *Goran* aşiretler birliği idi. Goranlar da kendi aralarında Zencari ve Kerendi olmak üzere iki büyük kola ayrılıyorlardı. Öteden beri Şehrezor, Dinever, Kermanşah, ve Hemedan'da yaşayan Goranların Erdelan Emirliği'ne tâbi olanlarının önemli bir kısmı Senendec, Hewraman ve Pelengan bölgelerinde yaşıyorlardı.[256] Vakayinigar'a göre Erdelan hanedanının kuvvet elde etmesinden önce Pelengan Goranların hakimiyeti altındaydı ve Güney Batı İran Kürtleri Goranların idaresi altında bulunuyorlardı. Aynı müellife göre, Goranlar Erdelan bölgesinin eşraf sınıfını oluşturuyor, zanaat ve ticaretle uğraşıyor, ilim ve irfanla iştigal ediyorlardı.[257] Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'i ziyaret eden Rich, Erdelan yönetici sınıfının Gorani lehçesi konuştuklarını kaydedecektir.[258] Keza, Kürtçe diyalektleri Kuzey ve Güney (Güney diyalektini de kendi arasında

---

[252] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.96.

[253] E. B. Soane, **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk**, ss.237-238.

[254] Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, s.182. Hurşid Paşa'ya göre yirmi dört aşiretten oluşan Osmanlı (Süleymaniye) Cafları dört bin yüz haneden oluşuyordu. Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, s.181.

[255] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi, Mirza Ali Ekber'in Zeyli**, ss.205-206.

[256] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.108.

[257] Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, ss.65-66.

[258] Erdelan lehçesini *Ardalan dili* şeklinde farklı bir kategoride değerlendiren Evliya Çelebi (4. Kitap, Cilt.I, s.111), Erdelan lehçesinin oldukça fasih olduğunu ancak Erdelanların kelimeleri çokça değiştirdiklerini örneğin *ab bidih* (su ver) diyecekleri yerde telaffuzu yumuşatarak *av beh* dediklerini kaydetmiştir. Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 4.Kitap, Cilt. II, İstanbul 2010, s.711.

Mukri/Soran ve Süleymaniye/Erdelan) şeklinde genel bir ayrıma tâbi tutan Edmons da Erdelan topraklarında yaşayan şairlerin ileri ve işlenmiş bir Gorani lehçesi ile eserlerini kaleme aldıklarını kaydetmiştir.[259] Erdelan Emirliği'nin kurucusu Baba Erdelan Goran aşiretleri arasında bulunmuş ve onların desteği ile emirliğin temellerini atmıştı. Zamanla Goranlarla bütünleşen Erdelanların Rich'in aktardığına göre aşiretsiz anlamına gelen *goran* olduklarına dair gözlem ve anlatılar kaynağını isim benzerliğinden almış olmalıdır. Hatırlanacağı üzere *goran* tabiri çiftçilikle geçinen, aşiretli/göçebe olmayan yerleşik-tarımcı Kürtler için kullanılan bir ifade idi. Kürtlerin dört önemli kolundan biri olarak kabul edilen Goranların büyük bir kısmı *Yarsan/Ehl-i Hak* inancına mensuplardı ve bu durum Erdelan hanedanının da Yarsan inancına sahip olduğuna dair iddiaları gündeme getirdi. Bu husus çalışmamızın ilerleyen safhalarında tartışılacaktır.

Erdelan topraklarında yerleşik olan bir diğer Kürt aşiretler birliği *Kelhor*lar'dı. Kelhorlar çoğunlukla Şii mezhebine mensuplardı. Kelhorların Erdelan topraklarında ikâmet edenleri daha çok Sakız havalisinde ve Horhore dolaylarında yaşıyorlardı.[260] Kelhorlar da tıpkı Goranlar ve Caflar gibi fırsat bulduklarında Erdelan hakimlerine karşı oluşan ittifaklarda yer alıyor, Erdelan mirlerinin hakimiyetini benimsemekten zaman zaman kaçınıyorlardı. Özellikle Goranların ve Kelhorların Erdelan hakimiyetini benimsemekten kaçınmalarının sebebi kendilerinin de müstakil veya yarı müstakil idareler tesis etmek istemeleriydi. Goranlar ve Kelhorlar yarı göçebe hayatı terk edip büyük ölçüde yerleşik hayata geçtikten sonra bu durum kendisini daha net gösterdi.[261]

Erdelan hakimlerinin mücadele halinde oldukları ve hiçbir zaman tam anlamıyla boyun eğdiremedikleri büyük Kürt konfederasyonlarından bir diğeri de

---

[259] C. J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, ss.28-29. Kürtçenin genel olarak üç diyalekte (Kurmanci, Gorani-Zazaki ve Lori) ayrıldığı ve Kürt edebiyatına ait en eski ürünlerin Gorani lehçesiyle üretildiği kaydedilmiştir. Keza; Gorani, Lori, Leki, Feyli, Senendeci gibi lehçe ve ağızlar ''Gorani Edebiyatı'' başlığı altında değerlendirilmiştir. Gorani edebiyatının üç önemli merkezi bulunmaktadır. Bunlar, merkezi Kermanşah olan Hewraman bölgesi, Hemedan merkezli Lorıstan bölgesi ve Senendec merkezli Erdelan bölgesidir. Abdurrahman Adak, **Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk**, Weşanên Nubihar, Stenbol 2015, s.114, 133.

[260] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.105.

[261] Vakayinigar'a göre Kelhorlar kendilerini Kerbela'da şehid olan ''Hür''ün soyuna dayandırıyorlardı ve Kelhor ismi bu nisbetten geliyordu. Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, s.65.

*Bilbas*lardı.[262] Muhammed Şerif Kadı'nın aktardığına göre Bilbaslar İranlılara ve Osmanlılara boyun eğmediler ve devamlı surette bağımsız yaşamaya azmettiler.[263] Bunun temel sebeplerinden birisi Bilbasların hayvancılıkla geçinmeleri ve yaylak-kışlak usulüne göre yaşamalarıydı. Bilbaslar Urmiye Gölü'nün güneyinde Uşnuye ve Mahabad şehirleri arasında, Baban Emirliği'nin kuzey sınırlarında bulunuyorlardı. Bir kısmı da Erdelan topraklarında yaşıyorlardı ve uzak mesafelere doğru konar-göçer bir şekilde hareket ediyorlardı. Erdelan miri Helu Han'ın oğlu Han Ahmed Han döneminde (1616-1636) Bilbaslar ile Erdelanlar arasında şiddetli savaşlar yaşandı.[264] Han Ahmed Han onları hakimiyet altına almayı başardı ancak bu durum çok uzun sürmedi.[265]

Yukarıda işaret edilen aşiret konfederasyonlarının yanı sıra Erdelan hanedanının hakim olduğu topraklarda *Kerkei, Şeyh İsmaili, Baylewendi, Beraz,*[266] *Zencabi* gibi aşiretler de yerleşikti.[267] Erdelandaki aşiretler ve büyük aşiret konfederasyonları istisnai durumlar olmakla birlikte Erdelan hakimine düzenli olarak vergilerini ödüyor, Erdelan'ın askeri gücünü bu aşiret kuvvetleri oluşturuyordu. Erdelan mirleri her zaman aşiret kuvvetlerine ihtiyaç duyuyor, emirliğin askeri ve nizami sisteminde aşiretlerden istifade ediyorlardı.[268] Erdelan mirlerinin düzenli askeri birlikleri bulunmakla birlikte lüzumu halinde aşiret muharipleri mirin çağrısıyla harekete geçiyor ve özellikle emirlik topraklarına yönelik saldırılar bu şekilde bertaraf ediliyordu. Bazen de mirin belirlediği politik hedefler için ittifaklar

---

[262] Averyanov, XIX. yüzyılda İran'da yaşayan Bilbasların 7.000 haneden müteşekkil olduklarını ve kadın-erkek kırk bin kişilik bir nüfusa sahip bulunduklarını kaydetmiştir. P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s.248.

[263] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.68.

[264] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.24.

[265] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.68.

[266] Vakayinigar'a göre iki-üç bin aileden oluşan Beraz aşireti Timur döneminde Urfa'dan İran'ın Merivan şehrine sürülmüştü. Beraz ''domuz'' anlamına geliyordu, bu aşiretin mensupları savaşlarda düşmanlarına korkusuzca saldırdıkları ve geri çekilmedikleri için bu lakabı almışlardı. Beraz aşireti mensupları Erdelan'da oldukça saygınlardı, Erdelan mirlerinin hizmetinde naiplik ve vekillik görevini yerine getiriyor, mirlerin özel hizmetlerinde bulunuyorlardı. Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, ss.39-40.

[267] P. İ. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, s.248.

[268] Cemal Zehre, *Berresi-yi Hukumet-i Mirnişini-yi Erdelan Der Kordestan (Ahd-ı Kaçar)*, Payanname-yi Karşınasi-yi Erşed, Danışgah-ı Şehid Beheşti, Tahran 1384/2005, s.280.

kuruluyor, sayısı yirmi bini bulan ve farklı aşiretlerin katılımıyla oluşturulan muharipler harekete geçiyordu.

Emirlik: Aşiret ve Devlet Arasında Ara Form

Çalışmamızın bundan önceki kısımlarında Kürtlerin uzun bir müddet yerleşik, göçebe ve yarı-göçebe bir yaşam sürdüklerini ve esasen, tahıl tarımı ve küçük baş hayvancılık ile ilgilendiklerini ve aşiret temelli sosyo-politik bir örgütlenme modeline göre örgütlendiklerini ifade ettik. Antik zamanlardan bu yana Kürt toplumunun en önemli ve tipik özelliği aşiretler şeklinde örgütlenmiş olmasıydı. Bu örgütlenme modeli, temelinde soy birliği ve akrabalık ilişkisinin bulunduğu toplumsal bir kurum ve ittifak blokuydu.[269] Aşiret örgütlenmesinin bir üst basamağı olan emirlik pratiği ile birlikte değerlendirildiğinde Kürt toplumu sosyo-ekonomik yapısı ve siyasal örgütlenme modelleri ile geniş bir yelpazede çeşitlilik gösteriyordu.[270] Kürt toplumunda uzunca bir dönem yaygın sosyal organizasyon olan aşiret daha çok toplumsal ve siyasi gelişimin devlet öncesi aşamasını ifade eder. Aşiret, kültürel olarak güçlü bir sözlü geleneğe yaslanır ve yazılı entelektüel yaratısının olmadığı varsayılır. Aşiret tarzı örgütlenme tekil, kapalı ve kendine dönük bir mantığa sahiptir, yapısı ve tanımı gereği belli bir ortak ata ideolojisi (ortak ata inancı üretilmiş bir mit de olabilir) çerçevesinde örgütlenmiş, devlete göre çok küçük ve kapalı bir akraba birliğidir. Bu yönüyle devletten farklıdır. Yönetimsel organizasyon ve kurumlar bağlamında aşiret, emirlik ve devlet arasında temel farklar bulunur. Devletler statiktir, sınırları belirlenmiş topraklar üzerinde iktidar tekelini ellerinde bulundururlar. Belli bürokratik kademeleri, kurumları olan ve yazılı kültüre sahip şehirli bir boyut taşırlar. Kentlerde ve kırsal kesimde ekonomik, yasal ve yönetsel anlamda çeşitli fonksiyonları vardır ve bunlara dini fonksiyonlar da dahil olabilir. Aşiretler ise varlıklarını akrabalık ilişkisi ve toprak mülkiyeti üzerinden sürdürürler.[271]

Aşiret ile devlet arasında bir ara birim olan emirlikte yönetim organizasyonu aşiretinkinden farklıydı ve emirliğin kendine has kurumları mevcuttu. Osmanlı

---

[269] Mehrdad R. Izady, **Bir El Kitabı Kürtler**, s.333.
[270] Barth, **Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri**, s.16.
[271] David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, s.38-39.

hakimiyeti altında yaşayan Kürt emirlikleri gülçlü bir şiir geleneğine sahiplerdi ve kendi idari-kültürel kurumları bulunuyordu. Yine bu emirliklerde bir tür tarih yazıcılığı kültürü vardı. Bu konuda ilk akla gelen ve en önemli kültürel yaratılardan biri kuşkusuz Şerefhan'ın *Şerefname* isimli eseridir. Bunun dışında Melikan (Hasankeyf), Şenbû (Hakkâri) ve Şirvan emirliklerinde de tarih yazıcılığı geleneğinin olduğunu belirtmek gerekir. Ancak Osmanlı Devleti hakimiyeti altında yaşayan tüm Kürt emirliklerinin merkezi devletle olan münasebetleri, kurumsal yapıları ve kültürel yaratıları ile ilgili pek fazla bilgi sahibi değiliz. Bunun için Osmanlı arşivlerinin taranması ve zengin bir içeriğe sahip olan kayıtların incelenmesi gerekmektedir. Erdelan Emirliği açısından durum farklılık arz etmektedir. Çünkü Erdelan Emirliği'nin tarih, kültür ve coğrafyasına dair geniş bir malumata sahip olmamızı mümkün kılacak tarihsel-edebi ürünler bulunmaktadır.

Erdelan Emirliği'nde Safevilerden sonra *vezirlik, vekillik, vezire-yi enderun* gibi kurumlar vardı. Yine, *mirza* unvanı ile çağırılan ve emirliğin ekonomik işlerinden sorumlu olan *müstevfi*, mirin yokluğunda kendisine vekâlet eden *naib* adı verilen görevliler, *kâtip, mirahur, vakayinigar (vakanüvis)*, mirin ambarlarından sorumlu olan *nazır*, mirin sarayından sorumlu olan *eşik ağası*, mirin av şenliklerinden sorumlu olan *kuşçu başı* gibi makamlar vardı. Erdelan hakimleri azil ve atamalar yapıyor, rütbe ve unvan tevcihinde bulunabiliyorlardı.[272] Öte yandan, çalışmamızın ilerleyen safhalarında görüleceği üzere Erdelan mirleri güçlü kalelerde bulunuyor, yargı erkini kullanıyor, resmi törenler yaptırıyor, ordularında bando-trompet bulundurabiliyor, düzenli askeri birliklere sahip bulunuyorlardı. Şerefhan Bitlisi, Erdelan hakimlerinin bazı zamanlarda adlarına para bastırdıklarını ve hutbe okuttuklarını kaydetmiştir. Çalışmamızın ekler bölümünde son dönem Erdelan mirleri tarafından darbedilmiş sikkelere ait görseller paylaşılmıştır. Kaçarlar devrine ait olan bu sikkelerde Kürt kültürüne özgü motiflerin (ceylan ve oğlak) kullanlmış olması dikkat çekicidir.[273] Erdelan mirlerinin Kaçarlar devrinde bastırdıkları

[272] Erdelan mirlerinden Hasan Ali Han, II. Hüsrev Han ve I. Emanullah Han'a ait hükümler ve atama beratları için; *Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran*, Belge No: 296001033, Tarih: 1228/1813; *Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran*, Belge No: 296/18203, Tarih: 1181/1767-1768; *Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran*, Sıra No:296001031 Arşiv No:723, Tarih: 1210/1795-1796.

[273] İlgili sikkeler için; Ekler Bölümü, Ek-8 ve 9.

sikkelerde Erdelan hakimin veya İran şahının ismi veya mührü bulunmuyor, bu sikkeler emirlik sınırları dahilinde geçerliliğe sahip oluyorlardı. Ancak yine de Emirliğin belli bir ekonomik özerliğe ve ticaret sistemine sahip olduğunu belirtmek gerekiyor. Kaçarlardan önce Erdelanların para bastırdıklarını biliyoruz ancak bu paraların (sikke) mahiyetleri konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bütün bunlar dikkate alındığında Kürt emirliklerinin (özellikle Erdelan Emirliği) bir tür mini devlet (mini-states, microstates) özelliğine sahip olduklarını düşünmek mümkündür.

Kürtlerin tarihte kurmuş oldukları hanedan devletlerinin, hükümetlerin ve emirliklerin hemen tamamında kurucu unsur olarak bir aşiretin ön plana çıktığı görülecektir. Birden çok kabilenin birleşmesi ile oluşan, homojen-eşitlikçi Kürt aşiretleri uygun koşulların oluşması halinde aşiretüstü idari örgütlenmeler vücuda getirebilecek güce ve tecrübeye sahiplerdi. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın büyüklüğü ve tarihi olayların değişik yöreleri değişik şekillerde etkilemesinin bir sonucu olarak, Kürtler arasında birbirinden farklı sosyo-politik örgütlenmeler ortaya çıktı.[274] Kürt toplumsal örgütlenmesi, uzunca bir süre büyük ölçüde yüzyıllara dayanan örf ve adetlerin ve yaşadıkları coğrafyanın toplumsal ilişkilerin biçimini belirlediği aşiret temelli yapıya dayanmıştı.[275] Dolayısıyla Miladi X. yüzyıla kadar Kürtlerin en yüksek toplumsal ve siyasal örgütünün aşiret olduğunu söylemek gerekir. X. yüzyıldan sonra Kürtler nüfuzları ve etki alanları değişkenlik arz eden çeşitli büyüklüklerde devletler/hükümetler kurarak Kürt coğrafyasında siyasal yaşamın önemli aktörleri oldular. Ancak bu devlet/hükümetlerin Selçuklu Türkleri tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Kürtler yarı bağımsız idareler olan emirlikler kurarak XIX. yüzyılın ortalarına kadar özerk yapılarını korudular.

Abbasi Halifeliği'nin IX. yüzyılın sonlarına doğru zayıflamasıyla birlikte toprakları üzerinde *Tevaif-i Müluk* veya *Mülukü't-Tevaif* olarak adlandırılan siyasal yapılar ortaya çıktı. Kürtler de bu dönemde muharrik gücünü bazı Kürt liderler/aileler/aşiretlerin oluşturduğu yapılar etrafında birleşerek farklı bölgelerde

---

[274] Bruinessen, **Ağa, Şey, Devlet**, s.81.

[275] A. Vahap Uluç, ''Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret'', *Mukaddime*, Sayı 10, 2010, s.39.

Şerefname'nin saltanat bayrağı dalgalandırdıklarını söylediği devletler/hanedanlıklar kurdular. *Şerefname*'nin, kurucularının sultanlar arasında sayıldığını söylediği bu hanedanların başlıcaları; *Eyyubiler, Mervaniler, Fadleveyhiler (Büyük Lor Ülkesi), Küçük Lor Ülkesi* ve *Hasanveyhiler*'di. Bu devletler dışında Şerefname'de yer bulamayan ancak varlıklarından haberdar olduğumuz *Annaziler Şeddadiler, Revvadiler* gibi hanedanlar/hükümetler de yine bu dönemde kuruldu. Miladi X. yüzyılda Abbasi merkezi hükümetinde baş gösteren siyasal krizi değerlendiren ve geniş topraklara yayılmış olan Kürtler halifelik çatısı altında yaşayan diğer kavimler gibi bulundukları yerlerde bağımsız idareler kurma çabaları içerisine girerek yaşadıkları topraklarda hakimiyetlerini tesis ettiler. Bu çerçevede; Farsça *Kuhistan* olarak adlandırılan, Arap coğrafyacıların *Cibal* olarak kaydettikleri Zagros bölgesinde Berzikan aşiretinin lideri Hasanveyh bin Hüseyn el-Kurdi el-Berzikani (ö.970) Şii Büveyhoğullarının (932-1062) etkin olduğu bir dönemde Dinever ve Şehrezor'a hakim olarak *Hasanveyhi Devleti*'ni *(961-1015)* kurdu. Hasanveyhiler, Azerbaycan'dan Şehrezor'a kadar olan bölgeleri yüz otuz yıl boyunca hakimiyetleri altında bulundurdular.[276] Hasanveyhi hanedanının hakim olduğu Şehrezor'da daha sonra çalışmamızın temelini oluşturan Erdelan Emirliği kurulacaktı. Aynı şekilde Muhammed b. Hüseyin, Musafiriler'in emirinin Büveyhiler'e yenilmesinden istifade ederek 949-952 yıllarında Tebriz'in bazı bölgelerini ve Azerbaycan bölgesini ele geçirerek *Revvadi Devleti*'nin (959-1085) temellerini attı.[277]

Muhammed b. Şeddad 951 yılında Dvin'i ele geçirdikten sonra Arran ve Kur Nehirleri arasındaki bölgenin tamamı ile Doğu Ermenistan'da hakimiyet kurdu ve *Şeddadi Devleti*'ni (951-1198) ilan etti. *Şehriyaran-ı Gomnam*'ın müellifine göre Şeddadiler Arran'da yüz yıldan fazla bir süre hükümdarlık yaptılar.[278] Humeydiye aşiretinin Çeharbohti kolundan olan *Baz* lakaplı Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Dustek

---

[276] İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Cilt. VIII, s.610; Bitlisi, **Şerefname**, Nûbihar Yayınları, s.76; K. V. Zettersteen, "Hasanveyh", *İA*, İstanbul 1988, Cilt. V, s. 335; Seyfettin Çetin, **Hasanveyhi Kürt Emirliği (961-1015)**, Nubihar Yayınları, İstanbul 2020, s.10.

[277] Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, ss.4423-446. Kesrevi, Revvadiler'in Yemen kökenli Arap Ezd/Ezdi aşiretinin soyundan olduklarını, sonradan Tebriz'de yoğun Kürt nüfusundan ve Kürtlerle yaptıkları evliliklerden dolayı Kürtleştiklerini iddia etmiştir. Ahmed Kesrevi-Tebrizi, **Şehriyaran-ı Gomnam**, Nüsha-yı İnterneti, Tahran 1392/2013, ss. 167, 186.

[278] Ahmed Kesrevi, **Şehriyaran-ı Gomnam**, ss.296; Nevzat Keleş, *Şeddadiler Devleti Tarihi (951-1199)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.50.

Mervani Devleti'nin (985-1086) temellerini attı. 983 yılında Erciş'in alınmasıyla tarih sahnesinde yerini almaya başlayan Mervaniler'in sınırları, güneyde Musul'un kuzeyinden başlayıp Ahlat hududuna, doğuda Azerbaycan'ın Selmas şehrine, batıda Urfa'ya kadar geniş bir alana yayılıyordu.[279] Mervaniler 1085 yılında Selçuklu egemenliğine girdikten sonra bazı Mervani mirzadeleri Selahaddin Eyyubi'nin yanına giderek onun hizmetine girdiler.[280] Mervaniler *Erdelan Okulu*'na mensup bir çok müellif tarafından Erdelan mirlerinin ataları olarak kabul ediliyorlardı. Bu konu çalışmamızın ilerleyen kısımlarında işlenecektir. Kürtlerin Orta Çağ'da Abbasi hilafetinin zayıflamasından istifade ederek kurdukları bir diğer devlet *Fedleveyhi Devleti* idi. Şebankare konfederasyonuna bağlı Raman kolundan Ebu Tahir bin Muhammed bin Ali bin Ebu'l Hasan Fedlevi; Fars, Kirman ve Fars Körfezi'nde hakimiyet kurarak Fedleveyhi Devleti'ni kurdu.[281]

Kürtler tarafından X. Yüzyılda kurulan bir başka hanedan devleti *Annaziler*'di. Annaziler (991-1117), *Cibal* olarak isimlendirilen bölgenin batısında Şazıncan Kürt aşiretinden Ebu'l-Feth Muhammed b. Annaz'ın (ö.1010-1011) öncülüğünde hakimiyet altına aldıkları Hulvan ve çevresinde nüfuz kurarak kendi bölgelerini yönetmeye başladılar ve yüz yıldan fazla devam eden hakimiyetlerini 1117 senesine kadar sürdürdüler.[282] Dikkat edilecek olursa yukarıda adları geçen Kürt hanedan devletlerinin tamamı organize olmuş aşiretler tarafından kurulmuşlardır. Bu da, şartlar oluştuğunda aşiretlerin daha komplike ve etki alanları geniş siyasal organizsonlara dönüşebildiklerini göstermektedir.

Kürtlerin tarih sahnesinde muktedir oldukları devletler/hükümetler dönemi, Selçuklular bölgeyi hakimiyet altına aldıktan sonra son buldu. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra bu kez Kürtler, Eyyubiler Devleti (1169-1260) adıyla iktidarlarını

---

[279] Thomas Ripper, **Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı**, Çev. Bahar Şahin Fırat, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, ss. 39-139. İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, Çev. M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990, s. 69; Ahmet Seyari, **Kurdên Merwanî**, Weşanên Avesta, Stenbol 2020, s.128.

[280] İbnü'l-Ezrak, **Mervani Kürtleri Tarihi**, ss.223-224.

[281] Bitlisi, **Şerefname**, ss.25-26.

[282] Bitlisi, **Şerefname**, s.20-23; Abdülkerim Özaydın, "Annâziler", *DİA*, İstanbul 1991, Cilt. III, ss. 215-216; Abdulelah M. Abdulah al-Birwari, *Annazi Kürt Emirliği*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2016, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.19-20. *Şerefname*'de bu hanedanlık ''Eyyar'' şeklinde adlandırılmış, Hasanveyhiler'in devamı olarak değerlendirilmiştir. Bitlisi, **Şerefname**, s.22.

tesis ettiler. Eyyubi Devleti'ni mahiyeti itibari ile diğer Kürt hanedan devletlerinden ayrı değerlendirmek mümkündür çünkü Eyyubiler daha geniş bir alana hakimlerdi ve imparatorluk karakteri de bulunan bir teşekkül özelliğine sahipti. Selahaddin Yusuf b. Eyyub tarafından kurulan[283] Eyyubi Devleti XII. yüzyıl ile XIII. yüzyılın ilk yarısı arasında Mısır, Suriye, Filistin, Cezire bölgesi (Yukarı Mezopotamya) ve Yemen'de hakimiyet kurdu. Bu aileye ve devlete adını veren Selahaddin'in babası Eyyub b. Şadi b. Mervan Hezbaniler'in Revvadi *aşireti*ne mensup olarak Dvin/Dıvin kasabasında doğmuştu.[284] Eyyubi hanedanı, çalışmamızın odağını oluşturan Erdelan Emirliği ile de ilişkiler tesis etmişti ve bu durum Erdelan mirlerinin Selahaddin Eyyubi'nin soyundan geldikleri iddiasını gündeme getirecekti. Son dönem bazı Erdelan mirlerinin kendilerini Selahaddin Eyyubi'nin soyuna dayandırdıklarını hatırlatalım. Bu iddia çalışmamızın ilerleyen kısımlarında detaylı tartışılacaktır.

Eyyubi Devleti'nin Mısır ve Şam'daki egemenlikleri sona erince Eyyubi ailesine mensup olan bazı prensler Diyarbekir ve çevresinde 1232-1460 yılları arasında Hasankeyf (Melikan) Emirliği'ni kurdular.[285] Böylece Eyyubi devlet kademelerinde görev yapan bürokratlar tecrübelerine Melikan Emiliği bünyesinde hayatiyet kazandırarak emirliğin idari-nizami sisteminin olgunlaşmasına katkıda bulundular. Bu idari tecrübenin bölgedeki diğer Kürt mirlikler için de örneklik oluşturduğu söylenebilir. Yine, Mısır ve Şam dolaylarındaki Eyyubi ordusunda ve bürokratik kademelerinde görev yapmış olan Kürt asker ve diplomatlar, önceden geldikleri Kuzey Mezopotamya'ya (Cezire bölgesi) geri döndüler. Eyyubiler zamanında Şark Eyaletleri olarak adlandırılan ve sonraları Kürt emirliklerine ev sahiplği yapacak olan topraklara dönen idari-bürokratik kadrolar önemli görevler üstlendiler. Kuzey Mezopotamya'ya daha sonra Moğol İlhanlıları hakim oldular ve vergi esasına dayalı bir idari nizam kurdular. XIII. yüzyıldaki Moğol istilaları Kürt aşiretleri üzerinde yıkıcı etkiler bıraktı. İlhanlı tarihçisi Reşidüddin, Farsça kaleme aldığı *Camiü't-Tevarih* isimli eserinde Moğolların Erbil Kalesi'ni kuşattıklarını,

---

[283] İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Cilt. XI, s.280.

[284] Bitlisi, **Şerefname**, s.55-68; İbn Xelikan, **Siltan Selaheddinê Eyyûbi**, Çev. M. Emin Narozi, Avesta Yayınları, İstanbul 2008, ss.21-36; Ali Beyyumi, **Kuruluş Döneminde Eyyubiler**, Çev.Abdulhadi Timurtaş, Nubihar Yayınları, İstanbul 2015, s.62.

[285] Bitlisi, **Şerefname**, s.194; M.S Lazarev, Ş.X Mıhoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.65.

kaleyi ele geçirdiklerini ve kale sakini Kürtlerin Erbil'i terk ederek Şehrezor'a kaçmak zorunda kaldıklarını anlatır.[286] Ancak İlhanlılara tâbi olan ve vergi sisteminin bir parçası olup vergilerini muntazam olarak ödeyen Kürt aşiretleri zamanla *aşiret*'in bir üst formu olan daha teşkilatlı bir yapının, *emirlik* sisteminin temellerini attılar[287] ve XII. yüzyılın sonlarından itibaren *Erdelan*, Behdinan, Bitlis, Hakkâri (Şenbu), Azizan (Cizre) gibi Kürt emirlikleri Kürt coğrafyasının muhtelif yerlerinde varlık göstermeye başladılar. Çalışmamızın Erdelan Emirliği bahsinde emirliğin kuruluşu ile ilgili görüşleri tartışacak, Erdelan Emirliği'nin Eyyubiler ile olan yakınlığına ve emirliğin Cengiziler Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıktığına dair iddialara dikkat çekeceğiz.

Son dönem Erdelanlı tarihçilerden Mirza Şükrullah Senendeci Kürt hakimlerini on altı kısma ayırmış, Musul serhadlerinden Umman sınırlarına, Diyarbekir'den Hemedan yakınlarına kadar olan bölgede hükümdar olduklarını belirtmiş, Kürt toplulukları içinde en büyük hakimlerin Erdelan valileri olduğunu, ikinci sırada Baban hakimlerinin yer aldığını iddia etmiştir. Bu iki hanedan dışındaki Kürt hakimlerini de şöyle sıralamıştır: Mukri, Bilbas, Uşnuye hakimleri, Herir beyzadeleri, Hakkari hakimleri, Merkuz ve Bradost hakimleri, Musul paşaları, Revanduz paşaları, Zengariye Dağı'nda yerleşik olan Dasni taifesi (bunlar Ezidîdirler ve Senendeci onları ''şeytanperest'' olarak adlandırmıştır), Zohab beyzadeleri, Kelhor ümerası, Goran, Mahideşt ve Kerend emirleri, Senger ve Kulyayi hanları, Lor hakimlerinin idaresinde olan Nehavend ve Hürremabad-ı Feyli havalisi sakinleri.[288] Bu tasnifin daha çok İran siyasal havzasına dahil olan Kürt emirlerle ilgili olduğunu, Şerefname'de belirtilen taksimata bire bir uymadığını eklemek gerekir.

İlhanlıların ortadan kalkmasından sonra Kürt coğrafyasına yerleşen Şii Karakoyunlu Türkmenleri ile Kürtler arasında şiddetli çarpışmalar yaşandı ve Karakoyunlular bölgeye hakim olan Kürt mirlerinden kendilerine tâbi olmalarını istediler. Karakoyunlular ile rekabet halinde olan Akkoyunlular'ın bölgeye hakim

---

[286] Reşidüddin Fezlullah Hemedani, **Camiü't-Tevarih**, Tas. Muhammed Ruşen, Mustafa Musevi, Neşr-i Elborz, Tahran 1373/1994, Cilt.II, ss.1021-1022.

[287] Yakup Aykaç, *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2020, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.96.

[288] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.75.

olma gayretleri Karakoyunluları Kürt mirlerle ittifak yapmak zorunda bıraktı ancak Kürtler, büyük Kürt ailelerinin ortadan kaldırılmasına yönelik Akkoyunlu politikası ile karşı karşıya kaldılar.[289] Kürtleri boyunduruk altına alma siyaseti izleyen Akkoyunlular Kürtlerin yaşadıkları topraklara kendi valilerini atadılar. Ebu Bekr Tihrani tarafından Farsça kaleme alınan ve Akkoyunlular devrini anlatan *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de ''Kürdistan Kalelerinin Fethi'' başlığı altında muhtelif Kürt kalelerinin Akkoyunlularca ele geçirilmesi anlatılır.[290] Akkoyunlu baskısına maruz kalan Kürt hakimler bu sefer de Timur tehdidi ile yüzleşmek zorunda kaldılar. XIV. yüzyılın sonlarına doğru Kürtlerin yaşadıkları toprakların büyük bir kısmı ve Anadolu Timur tarafından istila edildi.[291] Akkoyunlular Osmanlılar karşısında yenilgiye uğrayıp gerileme dönemine girince Şah İsmail tarafından ortadan kaldırıldılar. 1501 yılında On İki İmam Şiiliği'ni resmi mezhep olarak benimseyen ve temelleri Şah İsmail'in tarafından atılan Safeviler[292] Batı'ya doğru yayılma eğilimi gösterdiler ve Kürtlerin yerleşik oldukları toprakların çoğuna hakim oldular. Bu süreç 1514'te yapılan Çaldıran Savaşı'na kadar devam etti.

Safeviler 1514'te yapılan Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılara yenildiler ve Kürt topraklarının büyük bir kısmını Osmanlılara kaptırdılar. Osmanlı Devleti Kürt topraklarında tesis ettiği idari nizam ile Kürt mirlerinin özerk yapılarını tanıdı. Osmanlılar Devleti, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürtlerin yerleşik oldukları toprakların önemli bir bölümüne hakim olduğu zaman bölgede çeşitli büyüklükte birçok *emirlik* varlık gösteriyordu. Osmanlıların bölgeye hakim olmalarından sonra Kürt emirliklerinin mevcut yapıları korundu.[293] Kürt emirliklerinin en muktedir oldukları XVI. yüzyılın sonunda kaleme alınan *Şerefname*'de irili ufaklı kırk kadar

---

[289] Viladimir Minorsky, Thomas Bois ve D.N.Mac Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s.79; Veysel Aydeniz, **Akkoyunlu-Kürt İlişkileri**, Nubihar Yayınları, İstanbul 2012, ss.16-18.

[290] Ebu Bekir Tihrani, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Tas. Necati Lugal, Faruk Sümer, Ketabhane-yi Tehuri, Tahran 1397/1977, s.542.

[291] Timur'un Van ve Vestan (Gevaş)'ı işgali ve Hakkâri emiri İzzeddin Şir ile olan mücadelesi için; Mevlana Şerafeddin Ali Yezdi, **Zafername**, Tas. Mevlevi Muhammed İlahdad, Cilt. I, Kalküta 1887, ss.421-422; Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTK Yayınları, Ankara 1989, ss.11-12.

[292] Peter Avery, **Tarih-i Muasır-ı İran**, Terc. Mohemmed Refi Mehrabadi, Moessese-yi İntişarat-ı Etayi, Tahran 1373/1994, s.63.

[293] Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, ss.182-183.

Kürt emirliğinin tarihi detaylı bir şekilde anlatılır. Bu Kürt emirliklerini bir tür mini-devlet olarak düşünmek mümkündür. Emirlikler geniş özerkliklere sahip olan, kurumsal-idari hüviyetleri bulunan, belli bir kültür temelinde iktidar erkini etkili bir şekilde kullanan uzun ömürlü organizasyonlardı ancak Kürtler üzerine yapılan araştırmalarda başat örgütlenme olarak genellikle aşiret kurumu ön plana çıkarıldı.

Kürt toplumsal yapısı üzerine yapılan çalışmalarda temel sosyo-politik birim olarak aşiretin ön plana çıkarılması, beraberinde küçümseyici bir yaklaşımı ve yergiyi getirmiş, bu örgütlenme modeli çoğunlukla geri kalmışlıkla özdeşleştirilmiştir. Bu durum Kürt toplumunun uzunca bir süre tecrübe ettiği *emirlik* pratiğinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özcoşar'a göre özellikle modern dönemde Kürtler ile ilgili çalışmaların daha çok sosyolog ve antropologlar tarafından yapılmış olması, Türkiye'deki tarihçilerin ideolojik kaygılarla Kürt tarihi çalışmalarına mesafeli yaklaşmaları Kürtlerin salt aşiret üzerinden tanımlanması sonucunu doğurmuştur.

Kürt toplumunda aşiret tipi örgütlenme uzunca bir süre kültürel ve toplumsal dokuyu koruyan, kültürel birikimin sonraki kuşaklara transferini mümkün kılan, çözülme ve parçalanma süreçlerinin yolunu kesen önemli bir işlev gördü. Her Kürt emirliğinin hatta yukarıda da işaret edilen Kürt hanedanlar tarafından kurulan devletlerin omurgasını bir aşiret topluluğunun gücü oluşturdu. Aşiret, bu çalışmanın temel konusunu oluşturan *Erdelan Emirliği* örneğinde görüleceği gibi ya yönetici ailenin kuruluşuna destek verdi ya da elit tabakanın çekirdeğinin bizzat kendisi oldu. Kürt toplumunun elitini meydana getiren aristokratik kabilelerin, ailelerin ve önde gelen hanelerin kökeninde hep aşiretin ve aşiretsel ailenin önderleri oldu. Kürt hakimlerinin mensup olduğu bütün hanedanlar, aşiretlerden ve aşiretlerin önder ailelerinden çıktı.[294] Kürt aşiretleri, emirlikler ortaya çıktıktan sonra mire bağlı olarak yaşamlarını idame ettirdiler. Bitlis'te on gün ikâmet ettiğini yazan Evliya Çelebi, Bitlis mirine bağlı yetmiş tane rütbe sahibi aşiret beyi olduğunu kaydetmiştir.[295] Mir savaşmak durumunda kaldığında kendisine bağlı aşiret reislerinden yardım talep eder, lojistik destek ve insan gücü aşiret reisleri tarafından

[294] M.S Lazarev, Ş.X Mıhoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.55.
[295] Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 4. Kitap, 1. Cilt, s.176.

daha alt birimlerden tedarik edilir böylece yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir şekilde işbölümü yapılırdı. Dolayısıyla mir aşiretlerüstü bir siyasi otoriteyi temsil ediyordu.

Kürt toplumunda hemen her zaman bulunabilen yönetici aileler gerek aşiret düzeyindeki örgütlenmelerde ve gerekse aşiret üstü siyasi yapılarda önemli bir güç olarak kendilerini göstermişlerdir. Bu ailelerdeki siyasal yönetim becerisi ve bünyesinde bulunan sosyo-politik potansiyel şartların oluşması halinde harekete geçerek siyasi-politik birimler meydana getirebiliyor ve Kürt toplumunca da bu aileler etrafında şekillenen idari yapılar benimseniyordu. Aynı şekilde Kürt toplumunda yönetici aileler ve aşiret ileri gelenlerinin oluşturduğu istişare kurumu, toplumu bir arada tutan, sevk ve idaresini sağlayan önemli aktörler olarak önemlerini her zaman korudular ve Kürtler tarafından benimsendiler.[296] Bundan dolayı Kürt toplumunda dışarıdan bir yöneticinin hakim olarak atanması uygulanması genellikle kabul görmüyordu. Erdelan Emirliği tarihinde de bunun ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Özellikle Safeviler devrinde emirliğe hakim olarak merkezden atanan idarecilerin Kürtler tarafından benisenmediği ve kabul görmediği çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde görülecektir.

Gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerekse İran merkezi hükümetlerinin hakimiyeti altında yaşayan Kürt toplumu, XIX. yüzyılda başlayan merkezileşme politikaları çerçevesinde Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasından sonra büyük bir kırsal-aşiretsel yapıya dönüştü. Kürt toplumunda XVI.yüzyıldan sonra aşiretin bir üst formu olan emirlik tarzı örgütlenmeler yaygınlık kazandı ancak bu yapılar Avrupalı sömürgecilerin Osmanlı ve İran merkezi devletlerini yeniden dizayn ettikleri ve merkezileşmeyi dayattıkları XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortadan kalktılar. Avrupalı sömürgeciler yerel hakimlerin etkinlik gösterdiği mobilize olmuş bir siyasal yapı yerine kendileri ile anlaşabilecekleri merkezi bir hakimin varlığını her zaman arzulamışlardır. Ekonomik çıkarları temelinde demir yollarının ve telgraf sistemlerinin yaygınlaşmasının önünü açan, pratik bir haber alma ve ulaşım sistemini Osmanlı-İran ülkesinde ikame eden Avrupalı devletlerin politikalarının bir sonucu olarak dayatılan merkezileşme Osmanlı-İran merkezi devletlerince kabul edildi.

[296] M.S Lazarev, Ş.X Mıhoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.55.

Osmanlı ve İran merkezi devletleri Kürt emirliklerini tasfiye ettikten sonra Kürtler arasında *şeyhlik* kurumunun yaygınlaşmasının önünü açtılar ve Kürtlerin aşiretsel-yerel kimliklerinin belirgin hale gelmesini teşvik ettiler. Böylece Kürt toplumunda aşiretleşme yeniden canlanma eğilimi gösterdi ve şeyhlik ile beraber *ağalık* kurumu da belirgin bir sosyo-politik öğe olarak Kürt toplumundaki yerini yeniden aldı.[297]

Kürt tarihinde X. yüzyılda kurulan Kürt hanedan devletlerinin ve sonraki dönemlerde *emirlik* örgütlenmelerinin yaygınlaştığı döneme kadar aşiretler önemli birer sosyo-politik birim olarak varlık gösterdiler. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın ve ekonomik uğraşlarının etkisiyle hem siyasal açıdan hem de kültürel açıdan bölünmeleri ve onları tek bir çatı altında birleştirebilecek merkezi bir idareden yoksun olmaları aşiretlerin uzunca bir dönem önemli aktörler olarak Kürt toplumunda varlık göstermelerini zorunlu kıldı.[298] Ancak daha önce de işaret edildiği gibi Kürt emirlikleri aşiretsel dokuyu büyük ölçüde elimine edip daha yüksek bir sisyasi-idari örgütlenmenin mümkün olmasını sağladılar.

Kürt emirlikleri birden çok aşiretin bir arada bulunduğu siyasal bir yapıydı. Kendi askeri ve bürokratik kurumları bulunan elit bir yönetici aile (hanedan), aşiretler arasında denetim ve denge sağlamakta, onları sevk ve idare etmekteydi. Bu yönüyle emirlikler aşiret tipi örgütlenme ile devlet arasındaki bir aşamanın örnekleriydi.[299] Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçen bir tür saltanat sistemine göre el değiştiriyordu. Erdelan Emirliği örneğinde görüleceği üzere İran merkezi devletleri tarafından Erdelan'a atanan *yabancı* valiler Erdelan ahalisi tarafından benimsenmiyor, Erdelan ahalisinin tercih ettiği, Erdelan hanedanından birisinin vali olarak atanması arzulanıyordu. Emirliklerin kendi askeri kuvvetleri bulunuyor ve bu askeri kuvvetler çoğunlukla aşiret muhariplerinden oluşturuluyordu. Emirliğin kontrolünde bulunan topraklarda yerleşik olan *raiyyet* emirliğin topraklarını işleyerek emirlik ekonomisinin ana kaynağını oluşturuyordu. Emirliğe ait sivil ve askeri bürokrasi genellikle merkezi bir kentte oturuyordu.[300]

---

[297] Denise Natali, **Kürtler ve Devlet**, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s.21.

[298] Ali Rıza Şeyh Attar, **Kürtler: Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler**, Çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul 2008, s.68.

[299] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, ss.199-200.

[300] Amir Hassanpour, **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**, ss.122-123.

Modern zamanlar öncesi sınırlı teknoloji de göz önüne alındığında, özellikle Kürt coğrafyası gibi ulaşılması güç bölgelerdeki tebayı ya da yerel liderleri uzaklardaki imparatorluk başkentinden doğrudan yönetmek aynı zamanda fiziksel olarak da imkânsızdı. Bu durum Kürtlerin merkezi devletlere bağlı kalmak kaydıyla yıllık asker ve vergi vermek dışında tam bir bağımsızlığa sahip olmalarını mümkün kıldı.[301] Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse İran merkezi devletleri de bu yolla, uzak sınırlarında bulunan Kürt yerel idarelerini uzun bir süre merkezi devlete bağlamayı ve hem sınırları içinde bulunan reayayı kontrol altına almayı hem de sınır bölgelerinin emniyetini sağlamayı başardılar. Kürt aşiretleri arasında sık sık yaşanan çatışmalar mirler eliyle kontrol altına alınabiliyor, bu durum da merkezi devletlerin hakimiyetini kolaylaştırıyordu. Bu açıdan Kürt mirlerin en önemli görevlerinden biri aşiretler arasındaki catışmaları makul sınırlar icerisinde tutmak, gerektiğinde kesin çözümler bulmak ve tarafları kabul edebilecekleri anlaşmalara zorlamaktı. Öte yandan mirlerin aşiretler içindeki konumlarını sağlama almaları için de zaman zaman aşiretler arası çatışmaların devam etmesi gerekebilirdi. Eğer mir aşiretler arası çatışmaları yönetme becerisinden yoksun ise emirlik dağılabilir veya mir iktidarını rakiplerinden birine kaptırabilirdi. [302]

Vali ve Mir: Osmanlı Devleti ve İran'da Taşra İdaresi

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Asya'nın iki muktedir imparatorluğu olarak karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti ve Safeviler, hakim oldukları topraklarda, özellikle taşra idarelerinde birbirinden farklı idari örgütlenmeler oluşturdular. Osmanlı Devleti sınırları dahilinde bulunan Kürtler farklı statülerde siyasal yaşama dahil olurlarken Safeviler ve sonraki merkezi hanedanlar döneminde İran'da *eyalet* olarak tanzim edilen daha homojen yapılar ortaya çıktı. Gerek Osmanlı Devleti bünyesindeki yerel Kürt idarelerinin ve gerekse XVII. yüzyıldan sonra Batı İran'da varlık gösteren Erdelan Emirliği'nin en önemli görevleri dağınık halde bulunan Kürt aşiretlerini bir arada tutmak ve merkezi devletler açısından *sınır muhafizlığı* görevini

[301] Mehrdad R. Izady, **Bir El Kitabı Kürtler**, s.335.
[302] Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, ss.93-94.

ifa etmekti.[303] Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahası içinde varlık gösteren Kürt emirliklerinin sayısı İran coğrafyasına kıyasla daha fazlaydı. İran merkezi devletleri (Safevilerden sonra) Osmanlı sınırı boyunca dört önemli eyalet ihdas ettiler. Tek parça bir Kürt idaresi ne İran coğrafyasında ne de Osmanlı ülkesinde mümkün olmadı. Kürtlerin İran'da organize oldukları topraklarda Erdelan ve Lorıstan bağımsız eyaletler olarak siyasal yaşama katılırlarken Mukri, Bradost, Dünbüli ve Bane gibi etki güçleri nispeten daha sınırlı olan idareler özellikle Erdelan mirlerinin periferisinde varlık gösterdiler.

Osmanlı Devleti ve Kürt Emirlikleri

XVI. yüzyılın başlarında Safeviler, Akkoyunluları ortadan kaldırdılar, batıya doğru yayılma eğilimi gösterdiler ve Kürtlerin yaşadıkları toprakların önemli bir kısmını hakimiyet altına aldılar. Diyarbakır, Siirt, Hasankeyf, Silvan, Palu gibi topraklar Safevilerin kontrolü altına girince bölgede iktidar sahibi olan on bir Kürt miri Şah İsmail'e itaatlerini sunmak üzere Tebriz'e gittiler ancak Şah İsmail Kürt mirlerini tutuklatıp hapse attırdı. Safevilere karşı Kürt mirlerini kendi yanına çekmeyi hedefleyen Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Osmanlı tahtına geçtikten sonra İdris-i Bitlisi'yi Kürt mirlerini Osmanlı Devleti'ne bağlaması için görevlendirdi ve bölgeye gönderdi.[304] Safevilerin mezhep temelli politikalarından rahatsız olan Kürt mirleri, İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler[305] ve Safevilerle yapılan Çaldıran Savaş'ında Osmanlı saflarında yer aldılar.[306] Çaldıran Savaş'ından sonra da Bitlisi diplomatik faaliyetlerine devam etti ve Bitlis, Mukri, Bradost, Baban, Soran, İmadiye, Cizre, Hizan mirlerini ziyaret ederek onları Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları için ikna etti.

---

[303] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)* Yayın Nu: 37, Ankara, 1998, 319 No'lu Hüküm, s.170: Esed Erdelan, ''Evamil-i Tesirgozar Ber Payan-ı Hukumet-i Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.528.

[304] İdris-i Bitlisi, **Selim Şah-name**, Haz. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.237; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, s.246; İbrahim Özcoşar, ''Kürtler (Osmanlı Dönemi)'' *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-2, Ankara, 2019, s.118.

[305] Kürt mirlerinin Yavuz Sultan Selim'e bağlılıklarını bildiren mektup için Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, Cilt. III, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 245-246.

[306] Murad Ciwan, **Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar, Safeviler ve Kürtler**, Avesta Yayınları, İstanbul 2015, s.184.

Bitlisi'nin bu gayretleri sonucunda yirmi beş Kürt miri Osmanlı hakimiyetini benimsedi.[307] Kürt mirlerinin Osmanlı hakimiyetini benimsemelerinden sonra Diyarbekir eyaleti ihdas edildi ve Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbekir beylerbeyi olarak bölgeye atandı.[308] Bundan sonra Osmanlı Devleti Kürt mirlerini hakim oldukları bölgelerde özgür bırakarak Osmanlı-Kürt ittifakını pekiştirmeye çalıştı. Böylece Osmanlı Devleti Kürt bölgelerindeki hakimiyetini sağlamlaştırırken, doğu sınırlarını da Kürt mirleri eliyle emniyete almış oluyordu.[309]

Osmanlı Devleti hakimiyetinde yaşayan Kürtler İran Kürtlerinden daha kalabalıklardı ve Osmanlı Kürtlerinin yerleşik olduğu coğrafyanın yüzölçümü İran Kürtlerininkinden daha büyüktü. Bu durum Baban-Erdelan emirlikleri örneğinde görüleceği gibi Osmanlı-Kürt ilişkilerinin İran'a nazaran daha çatışmalı bir seyir izlemesine sebep oluyordu. Ayrıca İran Kürtleri sayıca daha az aşirete bölünmüşlerdi. Averyanov'a göre, İran Kürtleri on iki aşiret ve aşiret konfederasyonuna bölünmüştü[310] ve çoğu Horasan'da yerleşikti. Şah Abbas devrinde kuzeyden gelen Özbek akınlarına karşı İran sınırlarını muhafaza etmeleri için Kürt aşiretleri Horasan'a gönderilmişlerdi ve başlarına merkezden *ilhan* adı verilen hakimler atanmıştı. Bazen de *ilhan* olarak atanan hakimler Kürtlerden seçiliyordu. Örneğin Zaferanlû, Şadlû, Kaferanlû, Emarlû ve Karaçorlû aşiretlerinden oluşan Çemişgezeklû Kürt aşiret konfederasyonu Kuzey Horasan'da bulunan Derûn ve Kûçan'da uzun yıllar hakimiyet sürdüler ve hakimlik aynı hanedan arasında el değiştirdi. Safeviler ve Nadir Şah Afşar döneminde Erdelan aşiretinden bir grup da Horasan'a göç ettirildi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra geri döndüler.[311] Tevehhodi Horasan'da, kırk hane olduklarını yazmıştır.[312] Kaçarlar devrinin son dönem Erdelanlı münşilerinden olan Mirza Ali Ekber Vakayinigar, *Hadika-yı Nasıri* isimli

---

[307] İdris-i Bitlisi, **Selim Şah-name**, s.238; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic'ul-Vukuat**, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Cilt. I, TTK Yayınları, Ankara, 1980, s. 83.

[308] Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, Sayı 23, Mart 1969, ss. 23-34.

[309] Cemal Ülke, *Kürdistan Eyaleti'nin İdari Yapısı (1847-1867)*, Mardin Artuklu Üniversitesi SBE, Mardin 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.9.

[310] Merduh Kordestani, Senendec'de yaşayan kırk bir Kürt aşiretinin isimlerini saymış, bu aşiretlerden bazılarının alt kollarına da işaret etmiştir. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, ss.271-272.

[311] Kelimollah Tevehhodi (Kanimal), **Nadir Sahipkıran**, Neşr-i Jiyar, Senendec 1384/2005, s.226.

[312] Kelimollah Tevehhodi (Kanimal), **Nadir Sahipkıran**, s.451.

eserinde İran'da yerleşik ve göçebe yaşayan on yedi Kürt aşireti hakkında muhtasar bilgiler paylaşırken *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd* isimli eserinde kırk üç Kürt aşiretinden bahsetmiştir.[313] Averyanov Osmanlı Kürtleri arasında bu sayının elli iki aşiret ve büyük aşiret grubu olduğunu iddia etmiştir ancak bu sayının çok daha fazla olduğunu söylemek gerekir.[314] Dolayısıyla İran Kürtleri ile anlaşmak ve daha az sayıdaki aşiret birliğini idare etmek İran merkezi devletleri açısından daha kolaydı. Keza İran Kürtlerinin yaşadıkları bölgelerin ulaşım yönünden bir ölçüde daha kolay ulaşılır olması, İran merkezi devletlerinin işini kolaylaştırmaktaydı.[315]

Osmanlı Devleti, hakim olduğu topraklarda mutlak merkeziyetçilikten ziyade bölgelerin jeopolitik özelliklerini ve toplumsal dokusunu dikate alarak farklı idare tarzları uyguluyordu. Genel olarak Osmanlı toprakları *eyaletlere,* eyaletler de temel idari birimler olarak *sancaklara* ayrılmıştı. Osmanlı tahrir defterlerinde sancak yerine *liva*, sancakbeyi için ise *mirliva* terimleri de tercih ediliyordu.[316] XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin üç kıtada otuza yakın eyaleti vardı ve eyalet idaresi Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonuna kadar beylerbeylerine (iki tuğlu paşalara) tevdi ediliyordu. XVII. yüzyıldan sonra da eyaletlerin çoğu vezir rütbesine sahip (üç tuğlu paşa) valiler tarafından idare edildi. Böylece Osmanlı vezirleri *dahil* ve *hariç* vezirleri olmak üzere iki gruba taksim edildiler. Eyaletlere vali olarak atanan vezirler *hariç vezirler* kategorisine giriyorlardı. [317]

Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kürt mirleri kendilerine atadan miras kalan mülklerini yönetiyor, hakimiyetleri altında bulunan aşiretlerin reisleriyle mütemadiyen istişare edip topraklarını idare ediyorlardı.[318] Osmanlı Devleti'nin Kürt bölgelerinde hakimiyetini tesis etmesinden önce Hakkâri, Bitlis, Cizre, Soran, İmadiye, Baban (I.ve II. Baban hanedanları) gibi Kürt emirlikleri bölgede varlık gösteriyorlardı. Bölge Osmanlı kontrolüne girdikten sonra Diyarbakır, Musul ve

---

[313] Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, ss.25-78.

[314] Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kaydedilen aşiretler için; Suavi Aydın, Erdal Çiftçi, **Fihristü'l-Aşair**, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

[315] Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, s.242-243.

[316] Fehameddin Başar, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.3.

[317] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1988. Cilt. IV, ss.290-291.

[318] Cabir Doğan, ''XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri'', *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi SBD,* Sayı 23, Mayıs 2011, ss.31-43.

Rakka merkez olmak üzere üç yeni eyalet ihdas edildi ve Diyarbekir, Doğu Anadolu'nun merkezi olarak belirlendi.[319] Bu yeni idari düzenleme ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bölge hakimiyetinden önce var olan Kürt emirliklerinin idari statüleri korundu ve yeni idari düzenleme ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da üç yeni sancak modeli belirlendi. Bunlar; *klasik Osmanlı sancakları, yurtluk-ocaklık sancaklar ve hükümet sancaklar*dı.[320] 1607 yılında *Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan* isimli risaleyi kaleme alan Ayn Ali Efendi'nin kaydettiğine göre o tarihte Diyarbekir on dokuz sancaktan müteşekkildi ve bu sancaklardan sekizi yurtluk-ocaklık sancak olup Ekrad beylerine aitti.[321]

Yurtluk-ocaklık sancaklar Yavuz Sultan Selim döneminde, Osmanlı Devleti'ne sadık kaldıkları için, İdris-i Bitlisi'nin girişimleriyle yerel Kürt beylerine terk edildi. Yurtluk-ocaklık sancaklar ile hükümet sancaklar aynı zamanda *emirlik* ve *Ekrad sancakları* olarak tabir edilirken, hükümet sancaklar için *serbest mir-i miranlık* tabiri de kullanılıyordu.[322] Klasik Osmanlı sancaklarının yöneticileri doğrudan merkezden atanıyor, bu yöneticiler herhangi bir özerkliğe sahip bulunmuyorlardı. Yurtluk-ocaklık sancaklar ise belli ailelere tevdi edilirdi, bu sancaklarda tahrir yapılır, has ve zeamet bulunur, sancak beyi azledilirse yerine kardeşi, oğlu veya ailesinden birisi tayin edilirdi.[323] Bu sancakların hakimleri aynı aileden olmak kaydıyla beylerbeyi tarafından tayin edilirlerdi. Yurtluk-Ocaklık sancakların hakimleri her yıl belli bir miktar vergi öderler ve lüzumu halinde askerleri ile bağlı bulundukları beylerbeyinin refakatinde savaşa iştirak ederlerdi.[324] *Kulp, İtak, Tercil, Mihrani, Pertek, Çapakçur, Çermik* gibi sancaklar bu kabildendi.

---

[319] M. Halil Yinanç, "Diyarbekir", *İA*, Cilt. III, MEB Yayınları, s. 623.

[320] Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, Çev. Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.170. Osmanlı terminolojisinde yurtluk-ocaklık sancaklar yerine bazen ''ülkelik'' kavramının kullanıldığı da görülmektedir. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)* Yayın Nu: 21, Ankara, 1994, 1240 No'lu Hüküm, s.197.

[321] Ayn Ali Efendi, **Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan**, Osmanlıca Nüsha, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, s.9. Erşim Tarihi: 12.03.2021.

[322] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. II, s.580.

[323] Ayn Ali Efendi, **Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan**, ss.9-10.

[324] Ayn Ali Efendi, **Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan**, s.10.

Hükümet sancaklarda da sancağın yönetimi belli bir ailenin elinde idi fakat bu sancaklarda tahrir yapılmazdı. *Cizre, Eğil, Genç* ve *Palu* bu türden sancaklardı.[325]

Hükümet sancaklarda yöneticinin belirlenmesi konusunda merkezi yönetimin herhangi bir müdahalesi söz konusu değildi. Yöneticilik veraset yoluyla el değiştiriyor, seçilen kişi padişah fermanı ile tanınıyor ve fermanlarda kendilerine *cenab* şeklinde hitap ediliyordu.[326] Hükümet sancaklar her türlü idari ve mali işlerini kendileri yürütüyor, vergiden muaf tutuluyor ve Osmanlı Devleti bu sancakların yöneticilerini değiştiremiyordu. Hükümet sancakların belki de tek yükümlülükleri savaş zamanlarında askerleri ile birlikte orduya katılmak idi.[327] Hükümet sancaklarda tahrir yapılmıyor, tımar ve zeamet topraklar bulunmuyor ve sancak gelirlerinin tamamı sancağın hakimine ait oluyordu.[328] Gerek yurtluk-ocaklık sancaklar ve gerekse hükümet sancaklar Osmanlı Devleti'nin mali, adli ve askeri kontrolü altında olmakla beraber geniş idari özerklikleri bulunuyordu. Bunların dışında *mir aşiretliği* adıyla Van, Diyarbakır ve Şehrezor'da *dört yüz* kadar aşiret reisliği bulunuyordu ve hakimler derece itibariyle sancak beyleri ile zeamet sahiplerine eşdeğer kabul ediliyorlardı. Bu reisler sancak beyleri ile birlikte seferlere katılıyor, vefat etmeleri halinde dirlikleri oğullarına, oğulları yoksa en yakınlarına veriliyordu.[329]

Örneğin XVII. yüzyılın başlarında *Şıkak* topluluğunun statüsü mirlik-aşiretti ve beyi Mahmudi Hükümeti'ne bağlıydı. Bu statü babadan oğula geçebiliyordu. Aynı statüye sahip Motkan aşireti Bitlis Hükümeti'ne bağlıydı ve 1656 yılında Zirki Hükümeti sınırları içinde statüsü mirlik-aşiretlik olan yirmi aşiret vardı.[330] Osmanlı Devleti bu idari sistemle Kürt beylerinin/mirlerinin nüfuzlarından faydalanarak onları merkeze bağlıyor, aynı zamanda bölge üzerindeki hakimiyetini pekiştirmiş oluyordu.[331] Farklı dinsel ve dilsel grupların Osmanlı İmparatorluğu idaresinde ve bir

---

[325] Ayn Ali Efendi, **Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan**, s.10; Cabir Doğan, *''XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri''*, s.35.

[326] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. II, s.580.

[327] Cemal Ülke, *Kürdistan Eyaleti'nin İdari Yapısı (1847-1867)*, s.16.

[328] Ayn Ali Efendi, **Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan**, s.10.

[329] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt. II, s.581.

[330] Sedat Ulugana, **Mirektiya Bitlisê di Êwra Evdal Xan de (1618-1664)**, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 54-55.

[331] Kılıç, Orhan, ''Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler'', *OTAM*, Sayı. X, Ankara 1999, s.122

tür yarı-özerk yönetimler altında yaşadığı dönem boyunca, mirlere bağlı aşiretler birliği türünde hiyerarşik bir örgütlenme içinde yaşayan Kürtler, diğer gruplar gibi dillerini ve kültürlerini sürdürme imkânına sahip oluyorlardı.[332]

Çaldıran Savaşı'ndan sonra akdedilen Osmanlı-Kürt ittifakının bir gereği olarak Kürt mirleri atadan kalma haklarına sahip olarak Osmanlı sınırları dahilinde iç işlerinde bağımsız, yarı özerk bir yapı kazandılar ve karşılığında da devletin kendilerine yüklediği askeri ve mali sorumlulukları yerine getirmeyi taahhüt ettiler.[333] Böylece Kürt mirleri hakimiyetlerini meşru bir zemine dayandırırken Osmanlı Devleti de Kürtlerin meskun oldukları topraklara hükmetme şansına sahip oldu. Safevilerin uyguladığı katı Şiileştirme politikası da Sünni olan Kürtleri Osmanlı Devleti'ne yaklaştırıyordu. Örneğin, XVI. yüzyılın başlarında Safevi hakimiyeti altında bulunan Bitlis'i ziyaret eden Venedikli bir tacir Bitlis şehrinde yaşayan Kürtlerin İranlıların mezheplerini benimsemediklerini not etmiş, kızıl serpuş takmak zorunda kalan şehir ahalisinin içten içe İranlılardan nefret ettiklerini kaydetmiştir. [334]

Kürt emirlikleri Osmanlı ve İran devletlerinin sınırları içinde, Osmanlı'nın doğu, İran'ın batı serhadlerinde yerleşik yarı özerk siyasal-politik bütünlüklerdi. XVI. yüzyılın başlarında, Osmanlı ile Safevi devletleri arasında yaşanan mücadele sonucunda Kürt topraklarının bölünmesi, Kürt emirliklerini bölgesel güç dengelerinde çok önemli bir yere konumlandırdı. Kürt emirlikleri, siyaseten Osmanlı ve İran merkezi devletlerine bağlılardı (Erdelan Emirliği I. Şah Abbas devrinde Safevi Devleti'ne bağlandı) ve Cuma hutbelerini bağlı bulundukları monarşiler adına okutuyorlardı.[335] Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan merkezileşme çabalarına Kürt yerel idareleri tepkiyle karşılık verdiler. Bu tepkilerden en önemlisi Cizre-Botan Emirliği'nin lideri olan Bedir Han Bey'in 1847

---

[332] Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan ve Nesrin Uçarlar, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.265.

[333] İbrahim Özcoşar, ''Sultan ve Mir: Osmanlı-Kürt İlişkilerine Giriş'', ss.23-24.

[334] Menuçehr Emiri, **Sefernameha-yı Veniziyan der İran**, İntişarat-ı Harezmi, Tahran 1381/2003, s.397.

[335] Abbas Vali, **Kürt Tarihi, Kimliği ve Siyaseti**, s.55.

yılında başlattığı ayaklanmaydı.[336] Bu isyanın ardından bölgede kontrolü ele geçiren Osmanlı Devleti, çevre illeri de kapsayan bir Kürdistan sancağı kurarak, Kürt aşiret liderlerinin yarı-özerk konumuna son verdi.[337] Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında bulunan Kürt emirliklerinin tasfiye edilmesinden sonra, Kürt aşiret liderlerinin ve mirlerin rolünü dini liderler devraldı.[338] Merkezileşme politikaları İran'da da takriben Osmanlı Devleti ile eşzamanlı olarak başladı. Erdelan Emirliği, Erdelan hanedanının son valisi II. Emanullah Han'ın 1867'de ölmesi ile son buldu. Kaçarlar, bu tarihten sonra Erdelan'a kendi prenslerini atadılar ancak bu durum İran Kürtleri arasında ciddi bir tepkiyle karşılanmadı. Bu durumun sebepleri tezimizin ikinci bölümünde detaylı olarak tartışılacaktır.

Osmanlı devleti Kürtlerin yaşadığı coğrafyada aşiretler ve tebaa ile doğrudan ilişki kurmak yerine uzun yıllar bölgedeki etkili-yerel Kürt ailelerinin gücünden istifade etti. Osmanlı Devleti çok önemli stratejik ya da ekonomik değer taşıyan bölgeleri merkezden atanan askeri yoneticilerle yönetiyordu ama usulen taşrada dolaylı bir yönetim tercih ediyordu. Bu politikanın bir gereği olarak örneğin Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafyanın büyük bir bölümü Osmanlı merkez bürokrasisine karşı önemli ölçüde bağımsız olan Kürt hanedanlarının kontrolündeydi. Kürt emirlikleri Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmelerinden önce de bölgede varlık gösteriyorlardı ve yönetici ailelerin konumları merkezi devletin onları tanımasıyla daha da güçlenmişti. Kürt mirlerinin merkezi devlete karşı bazı askeri ve küçük çapta vergi yükümlülükleri vardı. Erdelan Emirliği için de durum böyleydi. İran merkezi devletleri de tıpkı Osmanlıların kendi idareleri altında bulunan mirlere tanıdığı geniş idari yetkiler gibi Erdelan mirlerine geniş idari özerklikler tanımak zorundalardı aksi takdirde Erdelan mirleri için Osmanlı kartı devreye girecek ve Erdelan hakimleri Osmanlı Devleti ile ittifak-tabiiyet ilişkisi tesis edeceklerdi. Bu

---

[336] Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ss.195-196.

[337] İbrahim Özcoşar, ''Osmanlı Modernleşmesi/Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin ve Çevresinde Aşiretler Zamanı'', *Kadim Akademi SBD*, Cilt 3, Sayı 2, 2019, s.6; Cemal Ülke, *Kürdistan Eyaleti'nin İdari Yapısı (1847-1867)*, s.31; Serhat Bozkurt ve Alişan Akpınar, **Osmanlı Kürdistanı-Kurdistana Osmanî**, Bgst Yayınları, İstanbul 2011, s.93; Kürdistan Eyaleti'nin kurulduğunu ilan eden 5 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847) tarihli **Takvim-i Vekayi Gazetesi**, Bkz.library.ircia.org

[338] Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, Nesrin Uçarlar, **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, s.267.

diplomasiye dair kayıtlar çalışmamızın Osmanlı-Erdelan münasebetleri bahsinde işlenecektir.

Kürtlerin yerleşik olduğu Osmanlı taşrasında, toplanan vergilerin büyük çoğunluğu (e)mirlerce alınıyordu. Emirlikler aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden oluşuyordu. Mirler aşiretler arası güç dengelerini sağlıyor, böylece kendi yönetimlerini de garanti altına alıyorlardı. Reayanın ve aşiretlerin doğrudan ilişki kurdukları merci; mirler, hanedan ve maiyetlerindekilerdi. Zaman zaman mirlerin yönetimine karşı özellikle vergilerin ağırlığından kaynaklanan itaatsizlikler gösteriliyorsa da çoğunlukla hakimiyetleri benimseniyor, meşrulukları nadiren sorgulanıyordu. Yargı ve adalet dışında, mirlerin gücü, bir de, aşiretler arası çatışmaları çözme ve yönlendirme başarılarına bağlıydı.[339] Bu durum Batı İran'da uzun yıllar varlık göstermiş olan Erdelan Emirliği için de geçerliydi.

Osmanlı ülkesinde başlayan merkezileşme politikaları neticesinde yüzlerce yıllık emirlik tecrübesi bir anda ortadan kalktı. Bir tür *kriz dönemi* olarak değerlendirilebilecek bu dönemden sonra Kürtler güvenli limanlar olarak gördükleri tarikat önderlerinin ve dini hüviyeti bulunan kanaat önderlerinin etrafında kenetlendiler. Kürt toplumu adeta yeniden aşiretli olmak durumuyla karşı karşıya bırakıldı.[340] XIX ve XX. yüzyıllardaki Kürt ulusal hareketlerinin içindeki dini liderlerin özellikle de köklü *tarikatların* önde gelen şahsiyetlerinin ezici çoğunluğu aşiret mensuplarından oluşuyordu. Şeyh Ubeydullah Nehri, Şeyh Mahmud Berzenci, Şeyh Said Şemzini ve Mela Mustafa Barzani başta gelen örneklerdir.[341] Bu dönüşüm benzer bir şekilde İran'da da yaşandı. Erdelan hanedanının tasfiye edilmesinden sonra dini hüviyeti bulunan kişiler ile yerel-aristokratik ailelerin iş birliğine dayanan ve merkezi devlete eklemlenen yeni bir sosyo-politik yapı ortaya çıktı.

Birçok Kürt emirliğini bünyesinde bulunduran ve bu emirlikleri kendine has bir idare modeli ile yöneten Osmanlı Devleti III. Ahmed ve I. Mahmud devirlerinde İran ile yapılan savaşlar sonunda Erdelan Emirliği'ni de hakimiyet altına aldı. Erdelan Emirliği, 1723 yılından 1732 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti

---

[339] Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, 93.
[340] David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, s.221.
[341] Abbas Vali, **Kürt Tarihi, Kimliği ve Siyaseti**, s.33.

altında kaldı. Bölgede tahrir yaptıran Osmanlı Devleti Erdelan'ı *eyalet* statüsünde idare etti. Osmanlı Erdelanı; 7 livadan (sancak), 33 nahiyeden ve 639 karyeden oluşuyordu.[342] Osmanlı Devleti Erdelan topraklarını ele geçirdikten sonra Bağdad veziri Hasan Paşa'nın arzı üzerine I. Süleyman Han'ın oğlu, Baban hakimi Hane Mehmed Paşa'yı beylerbeyi payesi ile Erdelan hakimi olarak atadı.[343] Osmanlı iktidarı döneminde Erdelan halkı ile iyi ilişkiler geliştirildi. Erdelan'ı Osmanlı Devleti'ne bağlayan en önemli bağ mezhep unsuruydu. Erdelanlar da tıpkı Osmanlılar gibi Sünni mezhebine mensuplardı ve İran merkezi devletlerinin Erdelan'da yürüttüğü Şiileştirme siyasetine karşı büyük bir direnç gösteriyorlardı.

İran İmparatorluklarında Taşra İdaresi

Safeviler devrinde devlet bürokrasisi *Ümera-yı Devlethane* ve *Ümera-yı Gayr-ı Devlethane (Serhad Ümerası)* olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Devlethaneye mensup olan, başkentte-sarayda bulunan, devletin temel direkleri anlamında *rüknü'd-devle* olarak tanımlanan ve yedi kişiden oluşan merkez bürokrasisi; *başvezir* (itimadü'd-devle), *divanbeyi* (yüksek mahkeme hakimi), *vakanüvis* (resmi tarihçi), *kurçibaşı* (şahın özel muhafızlarının komutanı), *kullarağası* (Şah I. Abbas döneminde Gürcü, Çerkes ve Ermenilerden oluşturulan gulam adı verilen birliğin komutanı), *eşik ağası başı* (resmi törenlerden sorumlu alayın komutanı) ve *tüfengçi ağası* (merkez kuvvetler komutanı) adı verilen görevlilerden oluşurdu.[344] Ümera-yı gayr-ı devlethane de kendi içinde belli bir hiyerarşiye göre; valiler, beylerbeyleri, hanlar ve sultanlar olmak üzere taksim edilirdi. *Vali* unvanı ümera-yı gayr-ı devlethane olarak adlandırılan serhad eyaletleri hakimlerine verilen unvanlardı. Valiler ayrıca sahip oldukları rütbe ve imtiyazlardan dolayı *âlicah* payesine sahiplerdi.

---

[342] Osman Gazi Özgüdenli; ''Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat'', *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 34, Ankara 2013, ss.83-106.

[343] Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, s. 1343; Hane Mehmed Paşa, 1138 (1725-1726))'de Osmanlı hakimiyetinde bulunan Hemedan'a vali olarak atandı ve 1147 (1734-1735)'de öldü. BOA, HAT, Dosya:16, Gömlek: 722; Fehameddin Başar, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, s.153.

[344] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.4. Erken dönem Safevi devlet teşkilatı ile alâkalı alternatif bir okuma için; Roger Savory, **Der Bab-ı Safeviyan**, Ter. Remezan Eli Ruhullahi, Neşr-i Merkez, Tahran, 1380/2001, ss.67-81.

Erdelan hakimleri de *serhad emirleri* olarak adlandırılan ve dört eyaletten (Kürdistan, Arabistan-Huveyze, Gürcistan ve Lorıstan-Bahtiyari) müteşekkil olan sistem içinde değerlendiriliyorlardı. Safevi eyalet valilerinin dördü de Müslüman olmak zorundaydı, valiler meclislerde ve şahın tertiplediği büyük ziyafetlerde *rüknü'd-devle*lerin hemen arkasında yer alıyorlardı. Valiler geniş yetkilere sahiplerdi ancak her zaman şaha bağlı ve vefadar olmak zorundalardı. Bunun için de oğulları veya kardeşlerinden birini *rehin* olarak Safevi sarayına göndermek mecburiyetindelerdi. Bu sistem Osmanlı ülkesinde de geçerliydi ve bu sayede Kürt hakimler bağlı bulundukları merkezi devletin kontrol ve denetimine açık hale geliyorlardı.

Yukarıda da işaret edildiği gibi İran ümerası iki kısma ayrılırdı: Birinci kısım Devlethane'ye dahil olmayan ve serhad ümerası olarak adlandırılan gruptu. Bunların ilki *vulat* (yani vali), ikincisi *beylerbeyleri*, üçüncüsü *hanlar*, dördüncüsü *sultanlar*dı.[345] Erdelan hakimleri İran ümerası içinde birinci kısım ve birinci grupta yani valiler arasında değerlendiriliyorlardı. *Tezkiretü'l-Mulük*'te İran'da bulunan dört tane valilik zikredilmiş, itibar, ehemmiyet ve derecelerine göre şöyle sıralanmışlardır: Taife ve aşiretlerinin fazlalığı dolayısı ile Arabistan valisi diğer üç valiye üstündür. Diğerleri Lorıstan-ı Feyli valisi, Gürcistan valisi ve son olarak Erdelan valisidir.[346] Valiler şahın ordugâhında bulundukları zaman layıkıyla ağırlanırlar, atandıkları zaman kendilerine kıymetli hilatler giydirilir, tac, tomar, hançer, kılıç ve altınla tezyin edilmiş kıymetli koşum takımları olan atlar kendilerine verilir, yakınlarına da hilatler takdim edilirdi.

Düsturü'l-mulük'ün müellifi Mirza Refia, Safevi devri valilerinin sayıları ve tertiplerini tıpkı *Tezkiretü'l-Mulük*'teki gibi zikretmiş ve Kürdistan (Erdelan) valisinin protokolde dördüncü sırada yer aldığını kaydetmiştir. Müellife göre Erdelan valisi valiyan-ı azamdan sayılırdı ve ''azimü'ş-şan''dı. Erdelan ülkesi kadim zamanlardan beri onlara verilmişti.[347] Aynı müellife göre Erdelan valisi de tıpkı diğer valiler gibi vergiden muaftı, kendisi için tayin edilmiş bir vergi bulunmuyordu,

---

[345] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.4.

[346] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük**, s.204.

[347] Mirza Refia, **Düsturü'l-mulük**, s.502.

Erdelan valisi; Azerbaycan, Bağdat ve Arabistan gibi yakın bölgelere yapılan seferlerde iki bin kişilik, uzak bölgelere yapılan seferler için de iki yüz ila beş yüz kişilik bir birlik hazırlayarak Safevi ordusuna göndermekle mükellefti. Erdelan sınırları dahilinde bulunan yerleşkelerin hakimleri Erdelan valisine bağlılardı. Erdelan valisinin kardeşlerinden veya oğullarından birisinin Safevi şahının sarayında bulunması gerekiyordu. Bahsi geçen kişi şahın mülazımlarından sayılıyor ve kendisi için münasip bir aylık tayin ediliyordu.[348]

Dört tane olan Safevi valileri çeşitli hasletlerine göre derece ve itibar sahibi olurlardı. Bu valilerden protokol bakımından ilk sırada yer alanı seyyidlik (siyadet), şecaat, taife ve aşiretlerinin çokluğu dolayısı ile Arabistan valisi idi.[349] Valiler sahip oldukları topraklarda küçük birer şah gibi hüküm sürer, tıpkı şahlar gibi küçük birer saraya, divana ve muhasebe kalemlerine sahip olabilir, şahın yokluğunda, istedikleri kişilere *han* unvanı verebilirlerdi. Erdelan valisi göreve geldikten sonra şah tarafından kendisine hil'at, tac ve tomar gönderiliyordu. Vali Safevi sarayına yıllık olarak hediye göndermek zorunda idi. Özellikle vali yeni atandığında, şahın cülusunda, Nevruz bayramlarında veya şah valinin topraklarından geçeceği zaman şaha hediyeler takdim edilerek hoşnut edilmeye çalışılıyordu. Bu hediyeler valinin azledilmesinde veya iktidarının devam etmesinde oldukça etkili olup ciddi bir yekün de tutuyordu.[350]

Valilerin takdim etmek zorunda oldukları hediyeler nefis kumaşlardan, kıymetli eşyalardan, nakit paradan, asil atlardan, güzel yüzlü köle ve cariyelerden, bölgelerin iklimine göre yetiştirilen meyvelerden ve bölgelere has yiyeceklerden oluşuyordu. Safevi valileri vezirlere, şahın nedimlerine ve hizmetkârlarına da şahın yanında kendileri hakkında olumsuz şeyler söylememeleri ve onlardan övgü ile bahsetmeleri için hediyeler göndermek zorundalardı.[351] Şah Abbas döneminin önemli tarihçilerinden olan Celaleddin Muhammed Yezdi (Molla Celal), Hicri 1020 (1611-

---

[348] Mirza Refia, **Düsturü'l-Mulük**, s.502.

[349] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.4.

[350] George Nathaniel Curzon, **İran ve Kaziye-yi İran**, Ter. Gulamali Vahid Mazenderani, İntişarat-ı Harezmi, Tahran 1380/2001, s.580.

[351] Nesrullah Felsefi, **Zindegani-yi Şah Ebbas-ı Evvel**, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran 1347/1968, Cilt. II, s.398.

1612) yılı hadiselerini aktarırken Helu Han Erdelan'ın Şah Abbas'a gönderdiği hediyelerin şaha takdim edildiğini kaydetmiştir. Yezdi'nin anlatımına göre Helu Han'ın hediyeleri hanendelerden, sazendelerden, rakkaslardan oluşan beş gruptan müteşekkil bir ekip tarafından takdim edildi ve bahsi geçen cemaat halay çekerek, çalıp söyleyerek acayip bir hava yarattı.[352] Nesrullah Felsefi'nin kaydettiğine göre İranlı yerel hakimlerden birisi göndermesi gereken hediyeleri geciktirir veya göndermezlik ederse Şah Abbas cins atlarından birini, avcı kuşlarından birini veya özel sandukhanesinden çıkardığı giysilerinden birini serdarlarından birisi ile ilgili hakime gönderir ve hakimden gönderdiği şeye karşılık *makbul bir hediye* göndermesini isterdi.[353]

Erdelan mirleri I. Şah Abbas döneminde Safevi Devleti'ne tâbi oldular ve o tarihe kadar kullandıkları *bey* ve *han* unvanının yerine Şah Abbas'ın kendilerine verdiği *vali* unvanını benimsediler ancak *han* unvanını da her zaman kullandılar. Safeviler döneminde Erdelan toprakları Erdelan valilerine bırakılıyor ve onlardan vergi alınmıyordu.[354] Erdelan eyaleti Safevilerin Osmanlı sınırlarında tesis ettikleri serhad eyaletleri arasında bulunan dörtlü eyalet sisteminin bir parçası idi ve Erdelan valileri valiler protokolünde dördüncü sırada yer alıyorlardı. Erdelan ve diğer eyaletlerin valileri, şahın meclisinde protokol bakımından Tüfenkçi Ağasından sonra geliyorlardı.[355] Erdelan valisi Safevi şahın tac giyme merasiminde diğer valilerle birlikte hazır bulunuyor ve şahının kılıcını taşıyordu. Valilerden birinin merasimde hazır bulunmaması veya şaha itaat etmemesi durumunda taç giyme töreni yapılmıyordu. Bu durum Zendler döneminde de devam etti. Erdelan hakimleri seferlerde ve savaşlarda İran merkez ordusuna eşlik etmek mecburiyetinde idiler.

---

[352] Molla Celal, **Ruzname-i Molla Celal**, s.422.

[353] Nesrullah Felsefi, **Zindegani-yi Şah Ebbas-ı Evvel**, Cilt. II, s.398.

[354] Emir Abdullahi, ''Berresi-yi Hükümrani-yi Hanedan-ı Erdelan Der Vilayet-i Kordestan Der Dovre-yi Zendiyye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.264.

[355]Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.184.

Daha önce de değinildiği üzere yakın yerlere iki bin, uzak yerlere yapılan seferlere iki yüz asker göndermekle mükellef idiler.[356]

Safeviler döneminde 1665 ve 1671 yıllarında iki defa İran'ı ziyaret eden Fransız seyyah Jean Chardin, Safevi şahlarının gelirlerinin iki temel kalemden oluştuğunu kaydetmiştir. Birincisi, devlete ait olan arazilerden elde edilirdi, ikincisi de eyaletlerden gönderilen, *rüsum* olarak adlandırılan ve bir tür vergi olarak kabul edilebilecek olan gelirlerdi. Bu *rüsum*lar da iki kısma ayrılırdı: Normal olanlar ve olağanüstü olanlar. Normal rüsum bir tür vergi olup daha çok elde edilen mahsul üzerinden ödenirdi. Olağanüstü rüsum beylerbeyleri tarafından her eyaletin mali durumu göz önüne alınarak her yıl düzenli olarak veya zaruri hallerde gönderilen *hediyeler*'di. Örneğin, şaha Erdelan'dan gönderilen en önemli ve kıymetli hediye *tereyağı*ydı ve Erdelan eyaleti valisi düzenli olarak şaha tereyağı ve küçük baş hayvan gönderirdi. Chardin'e göre enfes şarapları, dolgun ve lezzetli meyveleri, güzel yüzlü, hoş endamlı kızları ve kusursuz oğlanları bulunan Gürcistan eyaletinin valisi, münasip zamanlarda bunları şaha gönderirdi. Bu hediyelere *şahın evinin payı* denirdi. Olağanüstü rüsuma ek olarak eyalet valisinin elde ettiği ekstra kazanımlar ve şahın şanına yaraşır başka enfes hediyeler de *Nevruz Hediyesi* olarak takdim edilirdi. Adı geçen hediyelerin *olağanüstü* rüsum olarak adlandırılmalarının sebebi, cins ve miktarlarının tayin edilmemiş olması ve aynı zamanda eyalet hakimlerinin bunları ödemek mecburiyetinde olmamalarıydı. Bunlar sadece adet olduğu üzere gönderilir ve bu hediyeler muhasebe defterlerine kaydedilmezlerdi. Sadece *pişkeşnüvis* onları kişisel defterine kaydederdi. Bu hediyelerin miktarı her yıl düzenli olarak artardı çünkü onlardan istifade edecek *saraylı* sayısı yıldan yıla artmaktaydı.[357] Huzistan (Arabistan) eyaletinin valisi de her sene şaha birinci sınıf cins Arap atları gönderirdi.[358]

Tezkiretü'l-Mulük'ün müellifine göre söz konusu hediyeleri göndermek mecburi değildi. Gönderilmemesi halinde vali şah tarafından hesaba çekilmiyordu. Elbette bu durum İran'a hakim olan hanedanlar değiştikçe farklılık arz edebiliyordu.

---

[356] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.184.

[357] Jean Chardin, **Sefername-i Şarden**, s.835.

[358] Mirza Refia, **Düsturü'l-mulük**, s.500.

Özellikle Kaçar şahları hediye takdimi konusuna büyük önem veriyorlardı. Kaçarlar devrinde gerek eyalet valileri ve gerekse diğer hakimler konumlarını garanti altına almak için şahlara para ödemek ve saraylılara rüşvet vermek zorundalardı.[359] Örneğin, Nasıruddin Şah Kaçar'ın 1275 (1858-1859) yılında Erdelan'a yaptığı ani ziyaret karşısında hazırlıksız yakalanan Erdelan'ın son valisi II. Emanullah Han'ın azledilmesinin sebeplerinden birisi şaha yaraşır hediyeler takdim edememesiydi.

Erdelan valilerinin geniş siyasi-idari özerkliklerinin yanında ekonomik anlamda da belli bir bütçeleri bulunuyordu. *Düsturü'l-mulük'ün* müellifi Safeviler döneminde Erdelan valisinin gelirini on dört bin üç yüz tümen ve yedi bin dört yüz dinar olarak kaydetmiştir.[360] Erdelan valileri her ne kadar zorunlu olmasa da gelirlerinin belli bir miktarını İran merkezi hükümetine vergi olarak gönderirlerdi ancak ödedikleri vergi sembolik bir meblağdı. Zendler döneminin önemli kaynaklarından biri olan *Rüstemü't-tevarih*'in müellifine göre *Darü'ş-şüca'* (cesurlar yurdu) Erdelan'ın yıllık vergisi iki bin tümendi. Erdelan ile aynı statüde bulunan Lorıstan eyaletinin yıllık vergisi yirmi bin, Arabistan eyaletininki on beş bin tümendi.[361] Bu farklılık Erdelan eyaletinin stratejik konumundan kaynaklanıyor olmalıydı.

Klaus Michael Roehrbom'a göre Safevilerde valilerin yönettiği eyaletler has mülkler gibi divan defterlerine kaydedilmezlerdi.[362] Bu durum valilik sınırları dahilinde bulunan bütün mülk ve emlakın valinin tasarrufunda olduğunu gösterir. Denilebilir ki valiler sadece Safevi Devleti'ne sembolik bir vergi ödemek ve hediyeler takdim etmekle onları kendilerinden razı kılıyorlardı. Hatta Erdelan valisi bazen Safevi Devleti tarafından yıllık *enam* dahi alabiliyordu. Ancak valinin mutlak yetkili bulunduğu eyalette müsadere ettiği malları da bir şekilde merkezi hükümetle paylaşması icab ederdi. Özellikle Kaçar (1796-1925) iktidarı döneminde Erdelan'da

---

[359] Robert Grant Watson, **Tarih-i İran Dovre-i Kaçariyye**, Ter. Vehid Mazenderani, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1354/1975, s.19.

[360] Mirza Refia, **Düsturü'l-mulük**, s.502.

[361] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-tevarih**, s.321.

[362] Klaus Michael Roehrbom, **Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi**, Ter. Keykavus Cehandari, Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1349/1970, s.139.

müsadere edilen veya zorla alınan mallardan Kaçar şahına düşen *pay*ın unutulmadığını kaydetmek gerekir.

Vladimir Minorsky'ye göre Safevi şahları Erdelan hanedanına karşı şüphe duyduklarından, Erdelan Osmanlı sınırında bulunduğu ve ikili bir siyaset izlediği için onların derece ve mertebelerini düşürmüşler, derecelerini valilikten beylerbeyliğine indirmişlerdi.[363] Bütün Safevi şahlarının aynı politikayı benimsediğini iddia etmek mümkün değildir ancak Şah Sultan Hüseyin döneminde Erdelan valisinin *beylerbeyi* unvanıyla atandığını belirtmek gerekir.[364] Öte yandan Erdelan hakimlerinin güç ve nüfuz elde ettikleri ya da İran merkezi devletlerinin siyasi kriz ve kaos içinde oldukları dönemde daha çok itibar gördükleri de bir hakikatti. Örneğin Erdelan'ın en muktedir valilerinden biri olarak kabul edilen II. Hüsrev Han (Hüsrev Han-ı Bozorg), Zendler döneminde *Âli-cah vali Hüsrev Han* olarak zikredilecek ve dört vali içinde protokolde ilk sırada kaydedilecektir.[365]

Şah Süleyman Safevi (1666-1694) döneminde İran'a gelen Pere Martin Sanson, *Tezkiretü'l-Mulük*'ün aksine İran'daki valilik sayısını on olarak zikretmiştir. Erdelan eyaleti de Sanson'un notlarında *Zeytun Erdelan* şeklinde kaydedilmiştir. Sanson'a göre İran'daki valiler; İran padişahının ülkelerini ele geçirdiği, kendilerini zorla muti ve itaatkar kıldığı ancak o vilayetlerin hükümetlerini kendilerine bıraktığı sultanların soyundan gelmekteydiler.[366] Keza Jean Baptiste Tavernier (1605-1689) de *Seyahatname*'sinde İran valilerinin Müslüman olmak zorunda olduklarını ve hakim oldukları toprakların kralları olduğunu kaydedecekti.[367] Takriben Sanson ile aynı zamanda İran'a giden Engelbert Kampfer Şah Abbas'ın İran'ı beş büyük bölgeye (nahiye) ayırdığını yazmıştır. Bu bölgeler; Horasan, Azerbaycan, Gilan-Mazenderan, Irak-ı Acem ve Fars bölgeleridir. Yine O, şahın, ülkesinde yirmi beş beylerbeyi görevlendirdiğini eklemiştir.[368] Kampfer, Erdelan'ı İran'ın valilikleri arasında

---

[363] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.204.

[364] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.80.

[365] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.351.

[366] Pere Martin Sanson, **Sefername-i Sanson**, Ter. Taki Tefezzoli, Tahran 1346/1967, s.58.

[367] Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, s.303.

[368] Engelbert Kaempfer, **Sefername-i Kaempfer**, Ter. Keykavus Cehandari, İntişarat-ı Harezmi, Tahran 1363/1984, s.158.

saymamış, beylerbeyliği olarak değerlendirmiştir. Erdelan, Lorıstan, Huzistan ve Sistan'ın Fars bölgesine/nahiyesine bağlı olduğunu kaydetmiştir. Kampfer İran'ın valilikle idare edilen dört eyaletinin olduğunu iddia etmiş ve bunları şöyle sıralamıştır: Gürcistan, Huzistan, Lorıstan ve Dağıstan.[369] Kampfer İran şahının valinin mensub olduğu hanedandan birisini seçmek mecburiyetinde olduğunu söylemiştir.[370] Ancak bunun her zaman böyle olmadığını belirtmek gerekir. Şah Abbas döneminden sonra Safeviler Erdelan mirlerinin atanmasına müdahale etmiş, bazen yabancı valiler de tayin etmişlerdir.

İran'da görev yapan valiler Safevilerden önce de bölgeye hakim olan hanedanlara mensuplardı ve saltanat sistemi tarzında bir yönetim modeli ile hakimlik aynı aile mensupları arasında el değiştiriyordu. Dolayısıyla Safevi şahları valilerin asaletlerini ve tarihi ehemmiyetlerini dikkate alarak iktidarlarına son vermemişlerdi ancak kendilerine tâbi olmalarını şart koşmuşlardı. Erdelan valileri kadim zamanlardan beri Kürt coğrafyasının önemli bir bölümüne hakimlerdi. Bu bölgenin coğrafi olarak ele geçirilmesinin zorluğundan, Kürtlerin yaşam tarzlarından, iklim ve mezhep farklılığından, ayrıca hudutta yer almalarından dolayı İran şahları Erdelan'ı hakimiyet altına almakla iktifa ettiler, emirliği ortadan kaldırmaya yeltenmediler ve güçlü sınır muhafızları olarak Erdelan mirlerinden istifade etme yoluna gittiler.[371] Roehrbom, Erdelanların 930-984 (1524-1576) yılları arasında Safevilere kısmen bağlı olduklarını, 1026-1027 (1617-1618) yılından itibaren de doğrudan bağlı olduklarını kaydetmiştir.[372]

Hatırlanacağı üzere Sanson, İran'ın on nahiyeye (eyalete) taksim edildiğini kaydetmişti. Bunlar: Gürcistan, Lorıstan, Huveyze, Bahtiyari, Erdelan, Mazenderan, Çerkes, Herat, Kandehar, Kirman nahiyeleri idi. Bu eyaletlerin valileri, devletin resmi toplantılarında ve şahın tertiplediği misafirliklerde altı *rüknü'd-devle*'den (vezirlerden) sonra otururlardı ve onlara şahzade gözüyle bakılırdı. Valiler sarayda bulundukları zaman şah ile aynı sofraya otururlardı ve ordularında on iki adet korna

---

[369] Engelbert Kaempfer, **Sefername-i Kaempfer**, s.161.
[370] Engelbert Kaempfer, **Sefername-i Kaempfer**, s.161.
[371] Roehrbom, **Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi**, s.110.
[372] Roehrbom, **Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi**, s.128.

(trompet) bulundurabilir, bunları çaldırabilirlerdi.[373] Şah Süleyman Safevi döneminde (1666-1694) İran'da bulunan Sanson, İran şahının son zamanlarda valilerin sayılarını azalttığını ve onların yerine beylerbeyleri görevlendirdiğini de eklemiştir.[374] Erdelan valilerinin de bu dönemde beylerbeyi ünvanı ile görevlendirildiklerini belirtmek gerekir. Bu durum Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı tehdidinin kısmen hafiflemesi ile ilgiliydi. Dış düşman algısı özellikle Erdelan gibi stratejik öneme sahip bölgelerin hakimlerini İran merkezi devletleri açısından önemli kılıyordu. Roehrbom'a göre; valiler de diğer hakimler gibi göreve başladıktan sonra *han* payesi elde ediyorlardı. Ona göre *beylerbeyi* I. Şah Abbas iktidarının sonlarında Erdelan ve Lorıstan hakimleri için kullanılan bir unvan olarak yürürlüğe girdi. Yine ona göre Kürdistan ve Lorıstan hakimleri birinci dereceden emirler arasında yer alıyorlardı.[375] Kaempfer'e göre eyalet valileri *han* unvanı alırlardı ve hakimi oldukları eyaletlerde tıpkı şahlarınki gibi bir sistem kurmaya gayret ederlerdi. Ona göre eyalet valileri (hanlar) şahlar gibi davranır, hizmetlerinde birçok mülazım bulundururlardı. Bu bilgiyi teyit edecek bir kayıt *Tezkiretü'l-Mulük*'te bulunuyor. Adı geçen eserin müellifine göre Erdelan valisinin bin tane mülazımı vardı.[376] Kaempfer'e göre İran valileri at binecekleri ve evlerinden dışarı çıkacakları zaman şehrin uluları ve eşrafı kendilerine eşlik eder, onları uğurlarlardı. Vali, şahlarla boy ölçüşebilecek seviyede misafir ağırlar, sabah ve akşam vakitlerinde bando-trompet çaldırırdı. Vali, hakimi olduğu bölgenin aynı zamanda en yüksek yargı merciiydi, onun hükmünün bir üst mahkemede temyize götürülmesi nadir görülen bir durumdu.[377] İran'daki eyalet valileri Kaempfer'e göre *ikinci dreceden şah* sayılıyorlardı, yüksek bir mali kudrete maliklerdi, şahın ordusuna ait sayısı belli olan bir askeri birliği kendi topraklarında bulundururlardı, sahip oldukları mahsulün bir miktarını ve bir miktar hediyeyi şaha takdim eder, yerlerine

---

[373] Pere Martin Sanson, **Sefername-i Sanson**, ss.58-59.

[374] Pere Martin Sanson, **Sefername-i Sanson**, s.59.

[375] Roehrbom, **Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi**, ss.130-131.

[376] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.85.

[377] Engelbert Kaempfer, **Sefername-i Kaempfer**, ss.158-159.

veliahd tayin ederlerdi.[378] Valiler, şahın ordusuna ait olup valilik sınırları dahilinde konuşlu olan askerlerin maaşlarını ödemekle yükümlülerdi.[379]

İran'da Kürtlerin yaşadıkları coğrafya Zagrosların doğusunda yer alır ki burası İran Platosunun batı yakasına denk gelir. Şerefhan Bitlisi'nin eseri *Şerefname*'nin tamamlandığı 1597 yılı itibariyle Batı İran'da Mukri hükümdarları, Bradost beyleri (Somay ve Tergever kolları ile birlikte), Dünbüli beyleri, Kelhor hükümdarları (Pelengan, Derteng, Mahideşt kolları ile birlikte) ve Bane hükümdarları hüküm sürüyorlardı. Ayrıca Siyahmansur, Çegni, Zengine ve Pazuki beyleri de muhtelif bölgelerde hakimiyetlerini tesis etmişlerdi.[380] XVII. yüzyılın başlarından itibaren Erdelan hakimleri Şehrezor'dan İran platosunun içine doğru çekilince Batı İran'ın en etkili yerel hakimleri oldular. Batı ve Güneybatı İran'da Kürtlerin yaşadıkları coğrafya genel olarak dört bölgeye taksim edilmiştir:

1. Lorıstan: X. yüzyılda iki kardeş arasında bölüşüldüğü ve Lor-i Bozorg/Lor-i Kuçek şeklinde ikili bir yönetim yapısının uzun süre devam ettirildiği kaydedilmiştir.[381] Safeviler devrinden sonra İran'ın dört önemli eyaletinden biri olarak tanzim edildi.

2. Mukri: Mukri Emirliği'nin hakim olduğu bu bölge; Maku, Hoy, Merend, Urmiye ve Mahabad şehirlerinden oluşuyordu. Mahabad şehri Mukriyan Emirliği'nin merkezi şehri idi.

3. Kermanşah: Kermanşah şehri ve havalisi, Senger, Dinever, Derbend, Kengaver, Mahideşt, Şahabad, Firuzabad, Kerend, Zohab (Kasr-ı Şirin) ve Hersin'den oluşuyordu.

4. Erdelan: Safevilerden sonra Erdelan *vilayet* olarak adlandırıldı. Erdelan eyaleti doğudan Hemedan, batıdan Şehrezor ve Süleymaniye, güneyden Kermanşah ve kuzeyden Gerus ile komşu olup merkezini Sına (Senendec) şehrinin oluşturduğu on sekiz yerleşkeden oluşuyordu. Bu yerleşkeler şunlardı: 1. İsfendabad, 2.

---

[378] Engelbert Kaempfer, **Sefername-i Kaempfer**, s.160.

[379] Nesrullah Felsefi, **Zindegani-yi Şah Şah Ebbas-ı Evvel**, Cilt. II, s.398.

[380] Bitlisi, **Şerefname**, Nubihar Yayınları, s.325-366.

[381] Hadi İskenderi, **Camiü'l-Ahbar-ı Atabekan-ı Lor-ı Bozorg**, İntişarat-ı Erşedan, Tahran 1399/2020, 28.

Hüseyinabad, 3. Hasanabad, 4. Emirabad-Pelengan-Bilaverd, 5. Kelaterzan, 6. Kurevez, 7. Javrud, 8. Hubatu-Saral-Karatöre, 9. Horhore, 10. Tilku, 11. Kereftu, 12. Sakız, 13. Bane, 14. Merivan, 15. Hewraman-ı Taht, 16. Hewraman-ı Lehun, 17. Cevanrud, 18. Revanser-Şadiabad.[382] Kaçarlar devrinde Erdelanların hakim oldukları alan boylam olarak Bokan-ı Mukri'den Zohab sınırına, enlemesine Şehrezor'a bağlanan Çekan Dağları'ndan Alma Bulak-ı Hemedan Dağı'na kadar idi.[383] Kaçarlar Devrinde Erdelan bölgesinde yaklaşık olarak 1300 köy bulunuyordu.[384]

Erdelan Emirliğinin hakimiyeti altında bulunan toprakların önemli bir kısmı bugün İran'da Kürdistan eyaleti olarak adlandırılmaktadır. Pave, Cevanrud gibi bir kısım toprakları da bugün Kermanşah eyaleti sınırları içinde kalmaktadır. Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'in nüfusu 1887 yılında yapılan sayıma göre otuz bin idi.[385] Rich, 1820' de Senendec'de dört-beş bin ailenin bulunduğunu, bunlardan iki yüzünün Yahudi, elli hanenin ise Diyarbekir patriğine ve Musul konsolosluk bölgesine bağlı Katolik Keldani olduklarını kaydetmiştir.[386] Çerikov ise 1851'de Senendec'de on bin hane bulunduğunu kaydetmiştir. 1813-1814'te Senendec'i ziyaret eden Kinneier, şehirde iki bini Yahudi, Ermeni ve Nasturi olmak üzere sekiz bin kişinin yaşadığını kaydetmiştir.[387]

Kaçarlar döneminde İran; eyalet, vilayet, blok (birbiri ile irtibatlı birkaç yerleşkeden oluşan idari yapı), şehir ve kasabalar şeklinde taksim edilmişti. Kaçar şahı Feth Ali Şah (1797-1834) saltanatının ilk yıllarında İran'a seyahat eden Gaspard Drouville, İran'ın dokuz büyük eyalete (Azerbaycan, Gilan, Mazenderan, Irak-ı Acem, Fars, Huzistan, Lorıstan, Kirman ve Horasan) taksim edildiğini yazmıştır. Adı geçen eyaletlerin her biri hakkında bilgiler paylaşan Drouville, Huzistan ve Lorıstan eyaletlerinin Erdelan'a komşu olduklarını ve Kermanşah ile birlikte Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammed Ali Mirza Devletşah'ın hakimiyeti altında bulunduğunu kaydetmiştir. 1806 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin İran topraklarını yönelik

---

[382] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.270. Senendeci, **Tohfe-i Nasıri**, ss.22-56.

[383] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.34.

[384] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.34.

[385] Salih Pergari ve Seyyid Burhan Tefsiri, ''Tekvin-i Rahha-yı İrtibati-yi Kordestan (Erdelan) Ez Dovre-yi Selçuki Ta Pehlevi Ba Tekye Ber Kudretgiri-yi Hanedan-ı Erdelan'', s.44.

[386] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, 166.

[387] John Macdonald Kinneir, **A Geographical Memoir of the Persian Empire**, London 1813, s.143.

taarruzları ve Baban Emirliği ile alakalı sorunlar dikkate alınarak Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammed Ali Mirza Devletşah, Kermanşah eyaleti hakimliğine atandı. Bu tarihten sonra Devletşah dolaylı olarak Lorıstan, Huzistan ve Erdelan eyaletlerini de yönetiyordu. [388] Kaçarlar Feth Ali Şah döneminden itibaren İran'da kendilerinden önceki hanedanlar döneminde tesis edilen idari taksimatta kısmi değişiklikler yaptılar ve eyaletlere birinci dereceden Kaçar şahzadelerini atayarak merkezin yerel iktidarlar üzerindeki hakimiyetini tesis etmeye çalıştılar.[389] Muhammed Ali Mirza Devletşah'ın ölümünden sonra özellikle Nasıruddin Şah döneminde İran'ın idari yapısında yine kısmi değişiklikler yapıldı. Bu dönemde İran'da daha küçük idari birimlerin tesis edildiği anlaşılıyor. Pulak'a göre Nasıruddin Şah döneminde İran yirmi vilayete taksim edilmişti ve bu vilayetlerden birisi merkezi Sına (Senendec) olan Erdelan eyaleti idi.[390]

Erdelan eyaleti XVII. yüzyıldan sonra Senendec'de bulunan ve *Daru'l-Eyalet* olarak adlandırılan Senendec Kalesi'nden idare olunuyordu. Erdelan valileri hakim oldukları topraklarda tam yetkili idiler ve yukarıda adları zikredilen yerleşkelerin hakimlerini bizzat kendileri atıyorlardı. Bu yerleşkelerin hakimlerinin bazıları bizzat Erdelan hanedanına mensup idiler. Örneğin III. Hüsrev Han, Erdelan valisi olarak atandıktan sonra kardeşi Muhammed Sadık Han'ı Cevanrud hakimi olarak atadı.[391] Yukarıda adları sayılan yerleşkelerden Hewraman-ı Lehun, Hewraman-ı Taht ve Bane'nin hakimleri kendi yerel-mahalli hanedanları arasından seçiliyorlardı ve *sultan* unvanı taşıyorlardı.[392] Bu unvanlar Safeviler döneminde Osmanlı Devleti'ne nisbet olsun diye yerel hakimlere verilmişti. Osmanlılar yerel-mahalli idarecilere *paşa* lakabını layık görünce Safeviler de Osmanlı sultanlarını tahkir etmek için özellikle Osmanlı sınırlarına yakın bulunan yerleşkelerin hakimleri için sultan unvanını kullandılar. Sultan veya mahalli dilde *san* unvanı Hewramanlı idarecilere Şah I.

---

[388] Gaspard Drouville, **Sefername-i Drovil**, s.17.

[389] Ruhullah Behrami, **Silsile-i Valiyan-ı Lorıstan**, İntişarat-ı Hurufiyye, Tahran 1388, s.165.

[390] Yakub Edvard Pulak, **Sefername-i Pulak (İran ve İraniyan)**, Ter. Keykavus Cehandari, Harezmi, Tahran 1368, ss.295-296.

[391] Senendeci, **Tohfe-yi Nasiri**, s.202.

[392] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.25.

Abbas döneminde verilmişti.[393] XVII. yüzyılın ikinci yarısında İran'ı ziyaret eden Engelbert Kaempfer, Safevilerin yerel idarecilerine *Han* unvanı verdiklerini, bunu da kuzeydeki güçlü rakipleri olan Özbek hanlarını tahkir etmek için tercih ettiklerini kaydetmiştir. Ona göre Özbekler de buna karşılık olarak kendi hakimlerine *Şah* unvanı vermişlerdi.[394]

Erdelan mirlerinin kendilerine ait özel askeri birlikleri vardı ve lüzumu halinde hakimiyetleri altında bulunan aşiretlerden asker takviyesi yapıyorlardı. Muktedir oldukları dönemlerde Erdelan hakimlerinin emrinde sayısı yirmi bini aşan askeri birlikler bulunuyordu. Örneğin Erdelan'ın muktedir valisi II. Hüsrev Han (Hüsrev Han-ı Bozorg)'ın emrinde vend[395] aşiret birliklerinden oluşan yirmi bin kişilik bir ordu bulunuyordu.

Erdelan Emirliği: Etimoloji ve Coğrafyaya Dair Birkaç Söz

Erdelan kelimesinin iki farklı kelimeden oluştuğu, *erd* ve *alan* kelimelerinin birleşmesiyle meydana geldiği kaydedilmiştir. Son dönem Erdelan mirlerinden I. Emanullah Han'ın oğlu, *Havi* mahlaslı şair Hüseyin Kuli Han'ın bir kasidesinde Erdelan bölgesi için *Ardalan* şeklinde bir kullanım tercih edilmiştir.[396] Kürtçede toprağa, yere, zemine, hakim olunan muhite, *erd* denir. Buradan hareketle

---

[393] Cehanbehş Sevabık, Mehdi Selah ve Perestu Mozefferi, ''Tarih-i Selatin-i Hewraman Tedavom ya Tehevvol-i Tarihnigari-yi Mehelli Der Kordestan'', *Pejuheşname-yi Tarihha-yı Mahalli-yi İran*, Sal-ı Pencom, Şomare-yi Dovvom, 1395/2017, s.138. Shahab Vali'ye göre Yarsan inancındaki *en kâmil ilahi tecelli* olarak kabul edilen Sultan Sehak için *san/sultan* unvanı kullanılıyordu ve Yarsan kavramı yarê-san=sultanın (Sehak'ın) yoldaşları anlamına geliyordu. Shahab Vali, **Kurdên Yarsan**, Wergera ji Fransi: Sevda Orak Reşitoğlu, Weşanên Avesta, İstanbul 2018, s.17. Dolayısıyla Yarsan inancına mensup olan Goranların yerleşik oldukları Hewraman bölgesi hakimlerinin kullandıkları san/sultan unvanının Yarsan inancıyla ilişkili olup daha kadim zamanlara ait olduğunu söylemek de mümkündür.

[394] Engelbert Kaempfer, **Sefername-i Kaempfer**, ss.158-159.

[395] İran Kürtleri arasında isimlerinin sonu ''vend'' takısı ile biten Ahmedvend, Hemevend, Reşvend gibi aşiretler *vend aşiretleri* şeklinde tanımlanmışlardır. Muhammed Şerif Kadı, **Zübdetü't-Tevarih**, s.69.

[396] Hüseyin Kuli Han'ın adı geçen kasidesinin ilgili bölümü şöyle:

Senendec'in temeli Erdelan nesli tarafından kurulduğundan beri
Ülkelerin defterlerinde Erdelan'dan ''Abad'' olarak bahsedildi
Oranın ilk vâlisi Sâsânilerden sonra
Üçüncü Mevla'nın (Hz. Hüseyin) himmetinin bereketiyle *Ardâlân* oldu.

Mesture Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.236. Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinin muhtelif yerlerinde ''Ardalan'' ifadesini kullanmış, Ardalan'ı *''yiğitler yurdu''* olarak tanımlamıştır. Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 4. Kitap, Cilt. II, İstanbul 2010, s.680.

Ardalan/Erdalan kelimesinin *Alanlar*ın hakim oldukları yer anlamına geldiği iddia edilmiştir.[397] Bu açıdan Erdelan kelimesinin toprak, ülke, yurt anlamındaki Kürdçe-Medce *erd* ve Aryai anlamındaki *Alan* kelimelerinden oluştuğu, dolayısıyla *Erd-i Alan* veya *Erdalan*'ın Aryailerin yurdu anlamına geldiği, zamanla *Erdalan* kelimesinin *Erdelan* şeklinde dönüştüğü belirtilmiştir.[398]

Öte yandan *Ferheng-i İran-ı Bastan*'ın yazarı Purdavud'a göre *erd* kelimesi; arta (areta, ereta)=Sanskritçedeki rta=Avestadaki acha kelimeleri ile aynı olup, dürüstlük, doğruluk, paklık anlamına gelmektedir. Aynı yazara göre *Erdelan, Erdeşir, Erdevan, Erdebil* isimleri aynı köke sahip kelimelerdir.[399] Buradan hareketle yer, mekân anlamına gelen -lan son ekiyle birlikte değerlendirildiğinde Erdelan'ın *kutsal-mukaddes yer* anlamına geldiği kaydedilmiştir.[400] Başka bir varsayıma göre Erdelan kelimesinin etimolojik kökeni Gorani dilinde aranmalıdır. Buna göre Goran dilinde Erdalan ya da Hardalan *dağlık yer* anlamına gelir. Bu varsayıma göre kelime, dağ anlamına gelen *ard/hard* ve yer anlamına gelen -lan son ekinin birleşmesiyle oluşmuştur ve Erdelanların Moğollardan kaçmak için dağlara sığınmaları sonucunda bu isim ortaya çıkmıştır.[401]

Baba Erdelan tarafından temelleri Şehrezor'da atılan emirliğin hakimleri dört asırdan fazla bir süre Şehrezor bölgesinde hüküm sürdükten sonra XVII. yüzyılın ilk yarısında İran platosunun içlerine, Zagros Dağları'nın doğu yakasına doğru çekildiler ve İran tarihinde Kürtlerin organize olarak en uzun süre varlık gösterdikleri siyasal yapılardan birini yüzyıllarca ayakta tuttular. İran'daki Kürtlerin önemli bir kısmı uzunca bir süre göçebe bir yaşam sürdürdü. İran'da Kürtlerin yerleşik olduğu arazi dağlık, kuru ve tarıma elverişsizdi. İran Kürtleri çoğunlukla Kuzeydeki Urmiye

---

397 Yedullah Ruşen Erdelan, ''Tebarşinasi-yi Vaje-yi Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşinasi*, Pejuheşgede-yi Zeban ve Edeb-i Kurdi, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, Azer 1390/Aralık, 2011, ss.86-93.

398 Seid Hızri ve Afak Kâzımi, ''Coğraya-yı Tarihi-yi Serzemin-i Erdelan Ez Sal-ı 564hk. Ta Be İmruz (Qurun-u 11 ta 21 Miladi)'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşinasi, Pejuheşgede-yi Zeban ve Edeb-i Kurdi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, Azer 1390/Aralık, 2011, s.97.

399 İbrahim Purdavud, **Ferheng-i İran-ı Bastan**, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran 1326/1948, ss.55-56.

400 Ali Ekber Dehkhoda, **Lügâtname-yi Dehkhoda**, Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran, Cilt. III, Tahran 1377/1999, s.1791.

401 Sheerin Ardalan, **Erdalan Kürtleri**, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s.30.

Gölü'nün batısından güneydeki Hemedan'a, oradan Kermanşah'a oradan da Bağdat'a giden hat üzerinde yaşıyorlardı. Yaşadıkları bölgenin sınır bölgesi ve dağlık olmasının getirdiği izolasyon ve toplumlarının aşiretsel yapısı dış dünyadan etkilenmelerini engelliyordu.[402] Ancak özellikle Safeviler ve Osmanlılar gibi iki muktedir imparatorluğun XVI. yüzyılın ilk yarısından sonra bölgede varlık göstermeleri Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu toprakları yoğun bir çekişme ve çatışmanın merkezi haline getirdi.

Dağınık bir şekilde İran coğrafyasının muhtelif bölgelerine yayılan Kürtlerin İran'da yoğun olarak yaşadıkları ve organize oldukları topraklar; Lorıstan, Kermanşah, Erdelan ve Mukri (Mehabad) bölgelerinden oluşuyordu.[403] Adı geçen bölgelerin kendi yerel idarecileri vardı ve bu idareciler İran'a hakim olan merkezi büyük güçlere tâbi olarak iktidarlarını sürdürüyorlardı. İran'daki organize-yerel Kürt hanedanları içinde en etkili ve uzun ömürlü olanlardan biri hiç kuşkusuz Erdelan hanedanıydı.[404]

Erdelan Emirliği'nden bahseden en eski ve ilk kaynaklardan birisi *Şerefname*'dir. *Şerefname*, hiyerarşik olarak sıraladığı beş Kürt hanedanı arasında Erdelan hanedanını ilk sırada zikretmiş ve Erdelan mirlerini; *saltanat ve bağımsızlık iddiasında bulunmamakla beraber bazı zamanlarda kendi adlarına hutbe okutup para bastırmış olan büyük Kürdistan hükümdarları* başlığı altında değerlendirmiştir.[405] Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu topraklar İslam'ın ilk asırlarında Müslüman coğrafyacıların *el-Cibal*[406] olarak adlandırdıkları bölgenin batısında yer alıyordu. Cibal bölgesi Horasan-Bağdat yolunun çok önemli bir güzergâhıydı ve dolayısıyla bu güzergah üzerinde bulunan Sıne (Senendec) kenti de büyük bir ehemmiyete sahipti.[407] Erdelan mirleri ilk zamanlarından Safevilerin

---

[402] Philip Kreyenbroek ve Christine Allison, **Kürt Kimliği ve Kültürü**, s.198. Kürt araştırmacı Mehrdad R. Izady'ye göre, modern dönemde Kürtlerin izole edilmesinin sebeplerinden biri de 1497'de Vasco de Gama'nın Ümit Burnu'nu keşfetmesi ile ticaret yollarının değişmesi ve böylece klasik ticaret yollarında bulunan Kürdistan'ın ekonomik izolasyon sürecinin başlamasıdır.

[403] Egon von Eickstedt, **İlk Çağlardan Günümüze Türkler, Kürtler, İranlılar**, s.49.

[404] Ebu'l-Hasan Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.650.

[405] Şerefhan Bitlisi, **Şerefname**, s.82.

[406] Cibal bölgesi hakkında bilgi için; CL. Huart, ''Cibal'', *İA*, Cilt. III, s.158.

[407] Salih Pergari ve Seyyid Burhan Tefsiri, ''Tekvin-i Rahha-yı İrtibati-yi Kordestan (Erdelan) Ez Dovre-yi Selçuki Ta Pehlevi Ba Tekye Ber Kudretgiri-yi Hanedan-ı Erdelan'', *Pejuheşha-yı Tarihi-yi*

ortaya çıktıkları XVI. yüzyılın başlarına kadar Irak ve İran'da Kürtlerin yerleşik oldukları toprakların önemli bir bölümüne, Kermanşah ve Hemedan'ın da bir kısmına sahiplerdi. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ile Safevilerin karşı karşıya gelmeleri neticesinde Erdelanların hakim oldukları topraklar tedrici olarak küçüldü. Erdelan mirlerinin Şehrezor merkezli olarak hüküm sürdükleri ilk zamanlarında, hakim oldukları bölgelerde dört önemli ve müstahkem kaleleri bulunuyordu. Bunlar *Zelem,*[408] *Hasanabad, Merivan* ve *Pelengan* kaleleri idi.[409]

I. Şah Abbas (1587-1629) devrine kadar (yarı) bağımsız bir şekilde hüküm süren Erdelan mirleri, Şah Abbas'ın, Safevi hanedan ailesinden Zerrinkülah Hatun'u Erdelan miri I. Han Ahmed Han (1616-1636) ile evlendirip Han Ahmed Han'ı kontrolü altına almasına kadar Şehrezor ve havalisinde ve adı geçen kalelerde hüküm sürdüler ve etki alanlarını Bağdat'a kadar genişlettiler. Ancak Şah Abbas'tan sonra yerine geçen Şah Safi'nin direktifleri ile dönemin Erdelan miri Süleyman Han Erdelan, hükümet merkezini Hasanabad'ın kuzeyinde yer alan Senendec'e taşıdı, yukarıda adı geçen kaleleri yine şahın talimatıyla yıktırdı ve Hasanabad Kalesi'nin kapısını İsfahan'a Şah Safi'ye yolladı.[410] Böylece Erdelan hakimlerinin lüzumu halinde sığınabilecekleri müstahkem kaleleri ortadan kaldırılmış oldu ve bu da onları Safevi şahlarına karşı savunmasız bıraktı. Erdelan mirleri XVII. yüzyılda bir taraftan Hemedan ve Lorıstan'daki etki alanlarını kaybederlerken öte yandan 1639 Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması ile Zagros Dağları'nın batı yakasını kaybettiler ve adı geçen bölgeyi Osmanlı Devleti'ne terk etmek zorunda kaldılar. Bundan sonra

---

Danişgede-yi Edebiyat ve Ulum-u İnsani-Danişgah-ı İsfahan, Sal-ı Pencom, Şomare-yi Evvel, Behar 1393/2014, ss.39-54.

[408] Osmanlı kroniklerinde daha çok ''Zalim Kale'' veya ''Zalim Ali Kalesi'' şeklinde geçmektedir. Şerefhan Bitlisi'ye göre Zelem, Erdelan topraklarındaki en sağlam kaleydi ve oldukça dayanıklıydı. Bitlisi, **Şerefname**, s.84. Naima'daki bir kayda göre yüksek dağlar arasında yüksek bir kaya üzerine yapılmış olan Zalim Ali Kalesi oldukça çetin bir kale idi ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde zorlukla ele geçirebilmişti. Naima'ya göre I. Han Ahmed Han (1616-1636), Zalim Kale ile Kelgir Hisarı arasında aşağıda, vadide henüz yapımı tamamlanmamış (1629) bir saray inşa ediyordu. Naima, **Naima Tarihi**, Cilt. III, s.1068. Peçevi'ye göre aralarında Zalim Ali Kalesi'nin de bulunduğu Şehrezor'daki on kadar kale Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmiş, daha sonra bahsi geçen kaleler Şah Abbas tarafından ele geçirilmişlerdi. Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.II, s.389.

[409] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.33.

[410] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.15.

Erdelan hakimlerinin merkezi Senendec oldu ve İran'da *Kürdistan* Senendec bölgesi için kullanılan bir kavram olarak literatüre girdi.[411]

Erdelan mirleri Sına (Senendec) kentine yerleştikten sonra, XVII. yüzyıl itibariyle kuzeyden güneye doğru iki yüz kilometrelik bir alanı kaplayan bir bölge ile iktifa etmek zorunda kaldılar. Bu bölge kuzeyden Sein Kale yöresindeki Afşar kasabaları, batıda Süleymaniye ve Kerkük, güneyden Diyala Vadisi, doğudan ise Hemedan ve Gerus ile sınırlı kaldı.[412] Safeviler devri coğrafyacılarından Müstevfi-yi Bafeki, *Muhtasar-ı Müfid* adlı eserinde Kürtlerin yerleşik oldukları coğrafyanın idare merkezinin Erdelan olduğunu kaydetmiş, Erdelan bölgesini; birçok mamur kasabası ve meşhur kaleleri bulunan, sakinlerinin cesaret ve bahadırlıkları ile şöhret buldukları bir yer olarak tarif etmiştir.[413] Erdelan'ı *Kürdistan* olarak adlandıran ve İranlı Don Juan olarak anılan Oruç Bey Beyat,[414] Erdelan'ın Mukri eyaletinin yanında yer aldığını kaydetmiştir. Ona göre; oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan Erdelan'ın genişliği yaklaşık üç yüz fersahtı ve bu vilayetin sakinleri mahir savaşçılar olup Irak-ı Arab'da komşu oldukları Türklerle yapılan savaşlardan asla geri durmazlardı.[415]

Erdelan mirlerinin ilk merkezleri olan Şehrezor Ovası'nda daha sonra Soran Emirliği hüküm sürecek, akabinde burası Babanların merkezi olacaktı.[416] Şehrezor Ovası Hewreman Dağları'nın batı yakasında yer alıp, güneyden Sirvan (Diyala) Nehri'ne kadar uzanmaktadır.[417] Safevi Devleti'nin ilk yıllarında Erdelan mirlerinin

---

[411] Keyhan Muşirpenahi, "Erdelan Kürt Beyliği'nin Osmanlı ve Safevi Devletleri ile İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıl)'', Çev. Veysel Başçı, **Osmanlı Devleti ve Kürtler**, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, ss.77-78. Vakayinigar'a göre o tarihte Sına (Senendec), kendilerini efsanevi İran kahramanı Tus bin Novzer'in soyuna dayandıran Kefşzerine aşiretinin yurduydu. Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, s.30.

[412] Basil Nikitine, **Kürtler**, s.87.

[413] Muhammed Mufid bin Mahmud Müstevfi-yi Bafeki, **Muhtasar-ı Müfid (Coğrafya-yı İranzemin Der Asr-ı Safeviyye)**, s.343.

[414] I. Şah Abbas döneminde 1599 yılında Avrupa ile ilişkilerin tesis edilmesi için görevlendirilen elçilik heyetinde yer alan Oruç Bey Beyat, Şii iken Avrupayı gezip gördükten sonra Katolik oldu. Eseri doğulu elçilik heyetleri tarafından kaleme alınan ilk seyahatneme olarak değerlendirilir.

[415] Oruç Bey Beyat, **Doj Juan-ı İrani**, Ter. Mesud Recebniya, İntişarat-ı Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1338/1959, ss.64-65.

[416] Mihemed Heme Baqî, **Mîrnişînîyê Erdelan, Baban, Soran**, Belawkiraweyê Aras, Hewlêr 2002, ss.29-143.

[417] Eskiden Şehrezor bölgesi geniş bir bölgeyi kapsıyordu. Kuzey'den Erbil'e, Güneydoğu'dan Hemedan'a kadar uzanan, geniş ovaları ve dağlık alanları bulunan bir bölgeydi. Safevi dönemi coğrafyacısı Müstevfi Bafeki'ye göre Şehrezor çoğunlukla Kürt hakimlerin kontrolünde idi. Gücü yeten Şehrezor'a hakim olduğu için ''Şehr-i Zor'' adını almıştı ve Safeviler çağının başlarında

merkezi idi. Zelm Kalesi bu bölgede bina edilmişti ve Erdelan mirleri için önemli bir savunma hattı oluşturuyordu.[418] *Erdelan Okulu* tarihçileri Erdelan hakimlerinin on sekizinci Erdelan miri Süleyman Han döneminde hükümet merkezlerini Sına/Senendec'e naklettiklerini kaydetmişlerdir ancak Erdelan hakimlerinin Şehrezor'da bulundukları dönemde bile özellikle Osmanlı arşiv kaynaklarında Sına/Sinne (Senendec) ile ilişkilendirildiklerini, Sine hakimi olarak kaydedildiklerini söylemek gerekir. Erken dönem Osmanlı arşiv kayıtlarında örneğin, Erdelan hanedanından olan Teymur Han (Osmanlı kaynaklarında Timur) için *Sinne hakimi* şeklinde ifadeler yer almaktadır.[419] Keza, Şerefhan Bitlisi de ünlü eseri *Şerefname*'de Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'ın (1574-1595) *Sına* nahiyesini Teymur Han Erdelan'ın oğlu Sultan Ali Bey'e verdiğini kaydetmiştir.[420] Erdelanlı vakanüvislere göre Sına kasabası 1636 yılında Erdelan hakimlerinin başkenti oldu. Süleyman Han, Sına'ye bir imaret, kale, çarşı ve kasır inşa ederek eski nahiyeyi bayındır hale getirdi.[421] Sına'nın eski idare merkezi olan Hasanabad'dan ayrılan Erdelan mirleri bu tarihten sonra Sına'de bir kale inşa ettiler ve Sına'yi hükümet merkezi olarak tercih ettiler.

Erdelan Okulu tarihçilerine göre Erdelan miri Kelul bin Baba Erdelan (606-629/1209-1232) emirliğinin hükümet merkezini Zelem Kalesi'nden Şehrezor Ovası'nın güneydoğusunda bulunan ve oldukça sarp bir mevki olan Pelengan'a taşıdı. Pelengan'da muhkem bir kale inşa etti, Erdelan mirlerinin merkezi bu tarihten sonra Pelengan Kalesi oldu[422] ve Pelengan'ın yerel hakimlerinin iktidarları Erdelan mirlerinin bölgeye yerleşmeleri ile son buldu. Ancak her ne kadar Erdelan mirleri

---

Şehrezor Erdelan mirlerinin kontrolünde idi. Müstevfi Bafeki, **Muhtasar-ı Müfid (Coğrafya-yı İranzemin Der Asr-ı Safeviyye)**, s.345.

[418] Kuroş Hadiyan, **Seddeha-yı Serveri**, İntişarat-ı Kenkaş, İsfahan 1389/2010, s.33.

[419] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H-28-02-991 (23 Mart 1583) tarihli Şehrezor beylerbeyine yazılan hükümde; Sinne (Senendec) hakimi Teymur Han'ın Acem hanlarından Solak Hüseyin'in topraklarına saldırmak kastında olduğu, yardım istemesi halinde kendisine gereken yardımın yapılması emredilmiştir. BOA, DVN.SMH.d., Dosya: 48, Gömlek: 1039; 48/1040, Sümeyra Tatar, *48 Numaralı Mühimme Defterinin (H.990-991/M.1582-1583) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.254-380)*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.172.

[420] Bitlisi, **Şerefname**, Nûbihar Yayınları, s.136.

[421] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.15; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.74; Mirza Abdullah Senendeci (Revnak), **Hadika-yı Emanullahi**, s.10.

[422] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, ss.28-29.

için Şehrezor merkezilik hüviyetini kaybetti ise de Erdelan Emirliği'nin bir parçası olmaya devam etti. Sonunda, Süleyman Han Erdelan'ın (1046-1068/1636-1657) hakimiyeti döneminde İran ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan savaşlar neticesinde Şehrezor Erdelan mirlerinin kontrolünden çıktı ve Osmanlı topraklarına dahil oldu.[423] Erdelan mirleri uzunca bir süre bağımsız bir şekilde hüküm sürdükten sonra Safevi Devleti'ne tâbi oldular ve Safevi şahlarının verdiği *Erdelan valiliği* unvanını benimsediler. Erdelan hakimlerinin Safevi şahlarına olan bağlılıklarının en önemli nişanesi savaş sırasında asker vermekle yükümlü olmalarıydı. Emanullah Han-ı Bozorg'un oğlu III. Hüsrev Han (1240-1250/1825-1834) dönemine kadar Erdelan, savaşlarda İran'la bir tebaa olmaktan ziyade daha çok bir müttefik gibi çalışarak özerk yapısını korudu.[424] III. Hüsrev Han'ın Kaçar hanedanının damadı olması ile birlikte İran merkezi hükümetinin Erdelan üzerindeki baskısı gözle görülür bir biçimde arttı. Erdelan Emirliği'nin lojistik kaynaklarını ve insan gücünü *Goran, Bilbas, Kelhor, Caf, Mendemi, Şeyh İsmaili* gibi aşiret ve aşiret konfederasyonları oluşturuyordu.[425]

Erdelan Emirliği'nin ortaya çıktığı XII. yüzyılın ikinci yarısında Maveraünnehir'den Hindistan'a, Afganistan'dan, İran'a, Arabistan, Mezopotamya ve Irak'tan bugünkü Türkiye'nin de içinde bulunduğu çok geniş bir coğrafyaya tekabül eden bölge Büyük Selçuklu Devleti'nin (1040-1308) hakimiyeti altında idi. Kürtler tarafından kurulan *Revadiler, Şeddadiler, Hasanveyhiler* ve *Mervaniler* gibi bağımsız ve yarı bağımsız hükümetler bu dönemde Selçuklular tarafından ortadan kaldırıldılar. Mervani Devleti'nin (983-1085) son hükümdarı Şah Mansur, Selçuklular ile yaptığı muharebede öldürülünce iktidarlarını kaybeden Mervani emirzâdeleri dağıldılar. Haçlı Seferleri'nin İslam coğrafyasını etkisi altına aldığı ve büyük bir yıkıma sebep olduğu bu dönemde Abbasi halifesi otoritesini büyük ölçüde kaybetti ve Moğol istilası ile birlikte etkisini tamamen yitirdi. *Şerefname*'nin müellifine göre Mervani hakimlerinin soyundan gelen, bazı *Erdelan Okulu* tarihçilerine göre ismi *Hüsrev* olan bir emirzâde, Diyarbekir ve Meyyafarıkin'den göç etti, Şehrezor'da bulunan Goran taifesinin arasına yerleşti. Şehrezor'da bulunan

---

[423] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.71; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.79.

[424] E. B. Soane, **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk**, s.386.

[425] Cemal Zehre, ''*Berresi-yi Hukumet-i Mirnişini-yi Erdelan Der Kordestan (Ahd-ı Kaçar)''*, s.280.

Zelem Kalesi'ni hükümet merkezi olarak seçti, bölgede bulunan Kürt aşiretlerini hakimiyeti altına aldı,[426] Erdelan hükümetini tesis etti ve halk arasında Baba Erdelan olarak meşhur oldu.[427]

Baba Erdelan'ın vefatından sonra oğlu Kelul Bey ve ondan sonra gelen *Hızır, İlyas, II. Hızır, Hasan, Bablul, Munzır, I. Memun, Beyge, II. Memun, Sorhab, Sultan Ali, Besat,* ve *Teymur Han* gibi hakimler döneminden Helu Han hükümeti (998-1025/1590-1616)[428] dönemine kadar Erdelan Emirliği bağımsız olarak varlığını devam ettirdi. Bu tarihte Erdelan Emirliği kuzey ve kuzey batıdan Osmanlı Devleti ile komşu idi ve Zap Nehri aralarındaki sınırı oluşturuyordu. Erdelan kuvvetleri Şehrezor'da bulunuyorlardı. I. Han Ahmed Han (1025-1046/1616-1636) Şah Abbas'ın önerisini dikkate aldı ve emirliği Safevilere bağlayıp Şehrezor ve Erdelan valiliği unvanını kabul etti. O tarihten sonra Erdelan Emirliği İran merkezi devletlerine bağlı olarak varlığını sürdürdü.

17 Mayıs 1639 tarihinde imzalanan Zohab/Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Bağdad, Mezopotamya ve Kürt coğrafyasının batı bölgeleri daimi olmak kaydıyla Osmanlıların oldu.[429] Bu tarihten sonra Erdelan toprakları *''Erdelan Kürdistanı''* olarak anılmaya başlandı ve Sına/Hasanabad, Merivan, Hewraman, Bane, Sakız (Siyahkuh) ve Cevanrud ile sınırlı kaldı. Bu tarihte İran'da Safeviler hakimdi ve Erdelan tahtında Süleyman Han Erdelan oturuyordu.[430]

---

[426] Şerehan Bitlisi, **Şerefname**, s.82.

[427] ''Baba'' isminin ''manevi baba'' anlamında kullanılmış olma ihtimali bulunuyor. İslami dönemde sufiler arasında pir, zahid, abid anlamlarında kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Baba Erdelan'ın hakim olduğu taifenin hem siyasi he de manevi önderliğini yaptığı sonucunu çıkarmak mümkün.

[428] Safeviler devrinin önemli kroniklerinden biri olan **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**'de, Helu Han'ın Hicri 1027 (1617-1618) yılında Erdelan hakimliğinden azledildiği kaydedilmiştir.Vehid-i Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.195.

[429] Ebbas, Remezani, **Muahedat-ı Tarih-i İran**, İntişarat-ı Terfend, Tahran, 1386/2008, s.47.

[430] Molla Kemal, **Zübdetü't-Tevarih**, s.129.

Köken Tartışmaları ve Kronolojik Bir Saptama Denemesi

Erdelan hanedanının nesebi ile ilgi farklı görüşler mevcuttur.[431] Erdelan hanedanından bahseden en eski kaynaklardan biri olan *Şerefname*'nin müellifi Şerefhan Bitlisi, Erdelanların Mervaniler Devleti'nin emiri Nasıruddevle Ahmed bin Mervan bin Dûstek'in (401-453/1011-1061)[432] soyundan geldiklerini iddia ederken,[433] bizzat Erdelan hanedanına mensup olan II. Memun Bey, *Hatırat*'ında[434] kendisini *İbn-i Beyge Beg-i Adilan-ı Memun* olarak tanıtmış ve babası Beyge Bey'in nesebinin Aşere-i Mübeşşere'den Ebu Ubeyde bin Cerrah'a ve emirü'l-müminin Abbas'a dayandığını kaydetmiştir.[435] Elbette birçok hanedanın bir vesile ile nesebini soylu bir aileye ve dini hüviyeti bulunan bir kişiye dayandırmaya çalıştığı unutulmamalıdır. Hakkâri ve İmadiye (Behdinan) mirlerinin kendilerini Abbasilere, Botan mirlerinin de soylarını Halid bin Velid'e dayandırdıklarını hatırlamak gerekir. Memun Bey'in nesebini Ebu Ubeyde bin Cerrah'a dayandırması Osmanlı Devleti nezdinde tutunabilme çabasının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.[436]

Şerefhan'dan takriben iki asır sonra Erdelan hanedanının tarihini kaleme alan ve Erdelanlı ilk tarihçi olarak değerlendirilen Muhammed Şerif Kadı da, *Zübdetü't-Tevarih* adlı eserinde Erdelan mirlerinin Mervaniler'in soyundan geldiklerini ifade etmiştir.[437] Bazı tarihçiler Erdelan mirlerinin esasen Sasanilerin son şahı Yezdicerd'in katili değirmenci Hüsrev-i Asyaban'ın soyundan geldiklerini iddia

---

[431] Bu konu ile ilgili bir tartışma için; Dairetü'l Mearif-i Bozorg-i İslami, *''Erdelan''* Maddesi, Zir-i Nazar-ı Kazım Musevi Bucnurdi, Merkez-i Dairetü'l Mearif-i Bozorg-i İslami Çap-ı Dovvom, Tahran 1376/1997, Cilt. VII, ss.504-506.

[432] Thomas Ripper, **Diyarbekir Merwanileri İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı**, s.178. Mervaniler devrinde 28 Aralık 1046'da Meyyafarıkin'i ziyaret eden İranlı seyyah Nasır Hüsrev, Nasıruddevle Ahmed bin Mervan'ın yüz yaşında olduğunu duyduğunu kaydetmiştir. Nasır Hüsrev Kubadiyani, **Sefername**, Be Kuşeş-i Muhammed Debir Seyaki, İntişarat-ı Ketabfıruşi-yi Zevvar, Tahran 1335/1956, s.8.

[433] Bitlisi, **Şerefname**, s.82.

[434] Memun Bey'in hatıratı *Şerefname*'nin tamamlanmasından 20 yıl önce yazıldı. Memun Bey 12 yıl Bağdat kalesinde gözetim altında tutuldu. Serbest kaldıktan sonra Osmanlı padişahına bir şikayetname olarak hatıralarını kaleme aldı.

[435] Memun Bey, **Hatırat**, s.199.

[436] Keyvan Azad Enwer, ''Mêjuyê Derkewtinî Binemaleyê Erdelaniyekan û Peyvendiyan bi Binemaleyê Îlhanî-Moxolewe'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.58.

[437] Cafer Açar, **Di Zubdetu't-Tewarixa Mihemed Şerif Qazi de Mirektiya Erdelanê**, s.34.

etmiş,[438] bir kısım tarihçiler de Erdelanların Sasani Devleti'nin kurucusu Erdeşir Babekan'ın soyundan geldiklerini belirtmişlerdir.[439] Öte yandan, *Siyeru'l-Ekrad*'ın müellifi Abdulkadir bin Rüstem-i Babani'ye göre Erdelan mirlerinin soyu Abbasilerin ilk halifesi Ebu'l Abbas es-Seffah'ın (750-754) çağdaşı olan ve es-Seffah tarafından Kürdistan'a hakim olarak atanan *Hüsrev* adındaki şahsa dayanıyordu.[440]

1855'te Nasıruddin Şah Kaçar'ın doktoru olarak Kaçar sarayında göreve başlayan ve İran'da on yıl bulunan *Sefername-i Pulak*'ın yazarı Yakub Edvard Pulak (1818-1891) Erdelan valilerinin kendilerini Sasanilerin soyuna dayandırdıklarını kaydederken,[441] XIX. yüzyılın başlarında Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'i ziyaret eden İngiliz seyyah Rich, Erdelanların *Mamoi* taifesine mensup bulunduklarını kaydetmiştir.[442] Erdelanlı kronikçilerden Ali Ekber Vakayinigar, Erdelan mirlerinin Erdeşir Babekan'ın veya Hüsrev Asyaban'ın soyundan geldiklerine dair rivayetleri aktardıktan sonra ikinci rivayeti destekler mahiyette bir kayıt paylaşmış ve Baba Erdelan'ın seleflerinden birisinin İmam Hasan-ı Mücteba'nın (öl.669) huzuruyla şereflendiğini, İmam Hasan tarafından kendisine üzerinde İmam Hasan'ın adının yazılı olduğu bir yüzük verildiğini, bu yüzüğün Erdelan mirlerine nesilden nesile miras kaldığını kaydetmiş ve bu yüzüğün son

---

[438] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.81; Senendeci, **Tohfe-i Nasıriye**, ss.76-77. Bazı tarihçiler Erdelan mirlerini kökenlerini Sasanilerin kurucusu Erdeşir Babekan'a dayandırırlarken bazılarının onu Sasanilerin son şahının katiline nisbet etmeleri dikkat çekilmesi gereken bir husustur.

[439] Mirza Abdullah Senendeci (Revnak), **Hadika-yı Emanullahi**, s.15; Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Bedayiu'l Lugat**, s.28. Erdeşir Babekan veya Papekan (224-242) Sasani Devleti'nin kurucusudur. Sasan b. Behmen b. İsfendiyar'ın çocuklarındandır. Baba Merduh Ruhani'ye göre Sasaniler neseb olarak Şebankare Kürtlerinden gelmektedirler. Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşâhir-i Kurd**, Cilt.III, s.225. Ali Ekber Vakayinigar'a göre de Erdelanların soyu Erdeşir Babekan'a dayanmaktadır. Erdeşir Babekan da on birinci göbekten 'Kürd'ün soyundandır. Ali EkberVakayinigar, **Bedayiu'l Lugat**, s.28.

[440] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.43.

[441] Yakub Edvard Pulak, **Sefername-i Pulak (İran ve İraniyan)**, s.24.

[442] Erdelan mirleri, dokuzuncu Erdelan hakimi I. Memun Bey (862-900/1458-1495)'e nisbetle ''Memûni'' olarak da adlandırılmışlardır. Rich'in kastettiği budur. XVIII. yüzyıl Osmanlı vakanüvislerinden Çelebizade İsmail Asım Efendi de Erdelanları Mamoi olarak kaydetmiştir. Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, s.1343.

Erdelan miri II. Emanullah Han'ın (Gulamşah Han) oğlu Hüseyin Kuli Han'ın yanında bulunduğunu ve kendisinin de yüzüğü bizzat gördüğünü iddia etmiştir.[443]

Benzer bir iddiayı Mirza Şükrullah Senendeci de *Tohfe-yi Nasıri* isimli eserinde dile getirmiş ve Erdelan hanedanının kurucusunun Hüsrev-i Asyaban olduğunu, Hz. Hasan tarafından Kürdistan hakimi olarak tayin edildiğini ifade etmiştir. Bu malumatı Erdelan miri Emanullah Han-ı Bozorg'un torunu Şerefü'l-mülk'ten duyduğunu aktaran Senendeci'ye göre Hz Ömer'in hilafeti döneminde İmam Hasan Mücteba sahabe-i kiramdan birkaç kişinin refakatinde fermandar olduğu İslam ordusuyla o zaman Yezdicerd'in hakim olduğu Acem illerini fethe memur edildi. Hz. Hasan ve beraberindekiler söz konusu vazifeyi ifa için önce Rey taraflarına, akabinde Horasan hududuna hareket ettiler. İslam ordusuna mukavemet edemeyen Yezdicerd kaçmak zorunda kaldı ancak Hüsrev Asyaban adındaki şahıs tarafından öldürüldü ve başı İslam ordusunun serdarı Hz. Hasan'a götürüldü. Bu hizmetine karşılık Hüsrev Asyaban İmam Hasan tarafından Kürdistan hakimi olarak onurlandırıldı. İmam Hasan ayrıca Hüsrev Asyaban'a akikten yapılma bir yüzük ile kendi el yazısıyla yazdığı Kürdistan mülkünün beratını verdi. Senendeci söz konusu yüzük ile beratın son zamanlarına kadar Erdelan hakimlerinin yanında bulunduğunu da ifade etmiştir.[444] Senendeci'nin aktardığı bir başka rivayete göre de Erdelan mirlerinin atası Hüsrev Asyaban, Abbasi halifesi Ebu'l Abbas es-Seffah (750-754) döneminde Ebu Müslim Horasani'nin desteği ile Kürdistan hakimi olarak atandı.[445]

Baba Merduh Ruhani, Baba Erdelan'ın asıl adının Kubad Erdel olduğunu belirttikten sonra Şerefname'ye dayanarak Baba Erdelan'ın nesebinin Nasıruddevle Ahmed Mervani'ye dayandığını kaydetmiş,[446] Ayetullah Merduh Kordestani ise Baba Erdelan'ın nesebi ile alakalı iki rivayet aktarmıştır. Birincisine göre Baba Erdelan'ın asıl adı *Kubad Erdel* idi. Kubad Erdel, Sasani şahı III. Yezdicerd'i

---

[443] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.81. Aynı rivayeti Mahşeref Hanım da aktarmıştır. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.38.

[444] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.76-77.

[445] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.91.

[446] Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt. III, s.227.

öldüren Hüsrev Asyaban'ın torunuydu.[447] Kubad, Hicri 132 (749-750) yılında Merv'den Musul'a geldi, zamanla kendi kabiliyet ve istidadı ile Musul ve Diyarbekir'e hakim oldu. İkinci rivayete göre ise Baba Erdelan Mervanilerin son hükümdarı Şah Mansur Dusteki'nin oğlu ve Nasıruddevle'nin torunu idi. Bu rivayete göre Şah Mansur Dusteki Güney Kürdistan'da bulunan Sorhab bin Bedr Hasanveyhi'ye iltica etmişti. Şah Mansur Dusteki, Hicri 598 (1201-1202) yılında Türkler tarafından öldürüldü. Şah Mansur'un dört oğlu vardı, en büyüklerinin adı *Firuz* idi ki bu Baba Erdelan'ın ta kendisiydi.[448]

İran arşivlerinden temin ettiğimiz, Erdelan hanedanına ait Hicri 29.04.1292 (21.10.1913) tarihli *Nesebname*'de Baba Erdelan'ın adı *Baba Erdelan Kubad bin Firuz-i Sasani* şeklinde kaydedilmiştir.[449] Kendisi de Erdelan ailesine mensup olan Sheerin Ardalan'a göre Baba Erdelan'ın asıl adı *Hüsrev* idi ve o Ahmed bin Mervan'ın soyundan geliyordu.[450] *Erdelan Okulu* tarihçilerinin hiç bahsetmedikleri ancak Osmanlı tarihçilerinin kaydettiklerine göre Osmanlı Devleti ile ittifak kurarark Safevilere savaş açan ve 1636'da Musul'da ölen dönemin Erdelan miri I. Han Ahmed Han *Selahaddin Eyyubi*'nin soyundan geliyordu.[451]

Erdelan hanedanının Selahaddin Eyyubi ile olan yakınlıklarına dair önemli bir kayıt 1810 yılında emirliğin başkenti Senendec'i ziyaret eden ve dönemin Erdelan valisi I. Emanullah Han (Bozorg) tarafından ağırlanan İngiliz diplomat Sir John Malcom tarafından kaydedilmiştir. Emanullah Han'ı Kürdistan'ın en muktedir

---

[447] Vakayinigar'a göre Asyaban kelimesi Kürtçede Erdelan şeklinde telaffuz ediliyordu ve Erdelan kelimesi esasen değirmenci anlamına gelen Asyaban'dan geliyordu. Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, s.29.

[448] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.312. Adı geçen eserinde Muhammed Merduh Kordestani, Erdelan'ın ''Erdel''in çoğulu olduğunu kaydetmiş, Erdel'in asıl adının Hüsrev oğlu Firuz olduğunu belirtmiştir. Kordestani'ye göre Erdel, Hicri 137 (754-755) yılında Ebu'l Abbas Abdullah Abbasi (Seffah) döneminde Ebu Müslim Horasani'nin yardımıyla Musul ve Diyarbekir yörelerine hakim olmuş, daha sonra tâbilerinden bir grupla beraber Şehrezor'a göç etmiş Hicri 564 (1168-1169) yılına kadar Beni Erdelan Şehrezor havalisini yönetmiştir. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.69. Mele Abdullah Varlı, Erdelanların, ataları Qubad Erdil'e nisbetle bu adı aldıklarını iddia etmiştir. Abdullah Mehmed Varli, **Diroka Dugelên Kurdan**, Sipan Yayınları, İstanbul 1997, s.253.

[449] *Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran*, Belge No:296/26212.

[450] Sheerin Ardalan, **Erdelan Kürtleri**, s.27.

[451] Naima, **Naima Tarihi**, Cilt.III, s.1336; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ter. Mehmed Ata Bey, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, Dijital Baskı, Cilt.XIV, s.61. Kerimi'ye göre önce Şam'da yaşayan Erdelan taifesi daha sonra Musul ve Diyarbekir tarafına, akabinde Şehrezora sonra Pelengan'a ve son olarak Senendec (Sıne)'e yerleşmişlerdir. Behmen Kerimi, **Coğrafya-yı Mufassal-ı Tarihi-yi Garb-ı İran**, s.152.

hakimlerinden biri olarak tavsif eden Malcom, Erdelan hakimi I. Emanulah Han'ın, Selahaddin Eyyubi'nin soyundan geldiğini söylediğini aktaran Malcom bu iddianın tam anlamıyla araştırılmadığını savunmuş ancak Erdelanların dört yüz yıldan fazla bir süredir hükümdar olduklarını kaydetmiştir. Yine Malcom, Erdelan hanedanının tarihi ile ilgili yazılı materyali bizzat Emanullah Han'dan aldığını kaydetmiştir.[452] 1813-1814'te İran'ı ve Kürt coğrafyasını ziyaret eden başka bir İngiliz seyyah ve diplomat John Macdonald Kinneir de *A Geographical Memoir of the Persian Empire* isimli eserinde Erdelan Emirliği'nden bahsetmiş, Erdelan mirlerinin soylarını Selahaddin Eyyubi'ye dayandırdıklarını belirtmiştir. Aynı müellif Erdelan valilerinin İran şahlarına senelik bir vergi vermek dışında başka bir yükümlülüklerinin bulunmadığını ve tamamen bağımsız hareket ettiklerini de kaydetmiştir.[453]

Abdulhamid Heyret Secadi'ye göre oldukça kadim bir geçmişi bulunan Erdelan hanedanının soyunun nereye dayandığını tespit etmek kolay olmamakla birlikte bu hanedan Moğol istilasından önce Şam civarında bulunuyordu. Daha sonra Musul ve Diyarbekir havalisine göç ettiler ve Cengizilerin istilasından sonra Şehrezor'a, Şah Safi döneminde (1629-1642) de İran topraklarına yerleştiler.[454]

1725 yılında telif edilen ve Safevi devlet teşkilatı ile ilgili önemli bilgiler veren *Tezkiretü'l-Mulük* isimli eser üzerinde çalışan ve adı geçen eseri 1943 yılında Londra'da yayınlayan Vladimir Minorsky, söz konusu çalışmasında Erdelan hanedanı ile ilgili kanaatlerini paylaşmıştır. Minorsky'ye göre Erdelan hanedanının hakimiyeti Timurlu hanedanının kurucusu Timur Han (1370-1405) döneminde başladı. Yine ona göre hanedanın adı Türkçe bir makam adından gelmiş olmalıydı. Bahtiyari (Lorıstan) bölgesinde *Erdel* isminde bir köyün mevcut olduğunu kaydeden Minorsky, *Erdel* veya *Erdal* kelimesinin Farsça'da *emirsubayı* anlamına gelen özel bir kullanımının bulunduğunu da iddia etmiştir.[455] Daha önce Minorsky'nin, Kürtlerin İranilik kökenlerine vurgu yapması için İran hükümeti tarafından

---

[452] Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Ter. Mirza İsmail Heyret, İntişarat-ı Efsun, Tahran 1369/1990, Cilt.II, ss.580-581.

[453] John Macdonald Kinneir, **A Geographical Memoir of the Persian Empire**, s.143. Benzer bir anlatı için, Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt. II, s.754.

[454] Abdulhamid Heyret Seccadi, **İlat ve Eşair-i Kordestan**, s.88.

[455] Minorsky, **Tezkiretü'l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü'l-Mulük)**, s.77.

*görevlendirildiği*ne dair arşiv belgesini paylaşmıştık. Dolayısıyla bu iddiaya ihtiyatla yaklaşılması gerektiği hatırlatılmalıdır.

Burada bir hususa dikkat çekmekte fayda var. Çoğu Müslüman hanedanın kökenlerine dair gerçek ya da hayal ürünü bir anlatısı vardır ve bu anlatıda ilgili hanedanın kökenleri çoğunlukla ya İslami dönemin başında yaşamış bir kahramana ya da bizzat peygamberin soyuna dayandırılır. Hemen her dönem birçok hanedan veya şahıs güç ve kudret elde ettikten sonra hakim olduğu tebanın teveccühlerine mazhar olmak, halkın sevgi ve muhabbetini celbetmek, kendileri için bir meşruiyet zemini oluşturmak için kendilerini muteber kabul edilen bir şahsa veya silsileye dayandırma veya nisbet etme gayretine girmiştir. Dolayısıyla Erdelan hanedanının nesebi ile ilgili anlatıların da benzer bir kaygı ile dile getirildiğini düşünmek olasıdır. Özellikle Kaçarlar devrinde yaşamış bazı *Erdelan Okulu* tarihçilerinin Kaçar Devleti'nin Şii mezhep olduğu gerçeğini gözönünde bulundurarak Erdelan hanedanının kurucusunu Hz. Hasan ile irtibatlandırmalarının arkasında siyasi-politik kaygıların olduğunu belirtmek gerekir. Dönemin siyasi atmosferine göre kökene dair anlatılar da değişebilmektedir.

Erdelan hükümetinin tesis edildiği tarih ile ilgili de tarihçiler arasında ihtilaf olduğunu söylemek gerekir. *Şerefname*'deki kayda göre Erdelan Emirliği'nin kurucusu olarak kabul edilen Baba Erdelan, Cengiz Han (1206-1227) iktidarının son dönemlerinde,[456] bugünkü Süleymaniye şehrinin güneydoğusunda bulunan Şehrezor'a gitti ve orada bulunan Goran aşiretlerinin arasına yerleşti. Zamanla büyük bir güç ve nüfuz elde eden Baba Erdelan Şehrezor ve havalisinde bağımsız bir yönetim kurmayı başardı ve Şehrezor Ovası'nın kuzeyinde bulunan Zelem Kalesi'ni hükümetinin merkezi olarak seçti.[457] *Hatırat*'ında atalarının hakim oldukları dönemle alâkalı bilgiler paylaşan II. Memun Bey, ecdadından Adil ismindeki şahsın Cengiziler saltanatının sonlarında Şehrezor valisi olduğunu ve Irakeyn (Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem) hakimlerine tâbi olduğunu kaydetmiştir. *Şerefname*'nin yazarı, Hakkâri hakimlerinin Cengiz Han Devleti'nin hükümdarları tarafından tanındıklarını,

---

[456] Muhammed Emin Zeki Beg, Major Longrigg'in *Irak'ın Son Dört Yüz Yılı* adlı eserine dayanarak Cengiz Han'ın Erdelan hükümetini tanıdığını ifade etmiştir. Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, s.627.

[457] Bitlisi, **Şerefname**, s.83.

Moğollarca Hakkâri hakimlerine hakimiyetlerinin nişanesi olarak Uygurca yazılmış bir emirname verildiğini, kendisinin de bu emirnameyi gördüğünü kaydetmiştir.[458] Bu durumun Erdelan hakimleri için de geçerli olduğunu düşünmek olasıdır.Memun Bey'in aktardığına göre Safeviler devleti kurulduktan sonra Şah İsmail Şehrezor'a hakim olmak için harekete geçti ancak babası Beyge Bey, Şah İsmail'in hakimiyetini kabul etmedi ve Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu.[459]

Erdelan Okulu tarihçilerinden Mosennef ve İsmail bin Molla Muhammed, Baba Erdelan iktidarının Cengiz Han'ın saltanatı döneminde başladığını kaydetmiş,[460] Ali Ekber Vakayinigar, Mirza Şükrullah Senendeci, Baba Merduh Ruhani ve Muhammed Merduh Kordestani gibi diğer Erdelanlı tarihçiler, Erdelan hükümetinin kurucusu Baba Erdelan'ın Hicri 606 (1209-1210) tarihinde vefat ettiğini kaydetmişlerdir. Adı geçen tarihçiler Baba Erdelan'ın hüküm süresini de 42 yıl olarak zikretmişlerdir.[461] Bu kayıtlar dikkate alındığında Erdelan Emirliği'nin kuruluş tarihi Hicri 564 (1169) olarak saptanmaktadır. 1169 yılı aynı zamanda Eyyubiler Devleti'nin kurulduğu yıla denk gelmektedir.[462] İbnü'l Esir'in kaydettiğine göre 1139-1140 yılında Şehrezor ve havalisi Musul atabeyi İmameddin Zengi tarafından zaptedildi.[463] 1187 yılında İzeddin Zengi ile Selahaddin Eyyubi arasında yapılan antlaşma gereğince Şehrezor Selahaddin'e terk edildi, hutbe Selahaddin'in adına okundu, Selahaddin adına sikke kestirildi[464] ve bu tarihten sonra Eyyubiler yıkılıncaya kadar Şehrezor Eyyubi Devleti'nin hakimiyeti altında bulundu. Osmanlı vakanüvislerinin Erdelanların nesebini Selahaddin Eyyubi'ye dayandırdıkları dikkate alındığında Erdelan saltanatının Eyyubiler devrinde başladığını düşünmek de pekâla mümkündür.[465]

---

[458] Bitlisi, **Şerefname**, s.140.

[459] Memun Bey, **Hatırat**, s.199.

[460] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.4. İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.1.

[461] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.72; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.91; Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.227; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.312.

[462] İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Cilt.X1, s.280.

[463] İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Cilt.X1, s.74.

[464] İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi**, Cilt.X1, ss.408-409.

[465] Yılmaz Öztuna Erdelan Emirliği'nin iktidarının 1330'a doğru başladığını ve 1597 yılında sona erdiğini iddia etmiştir ancak bu iddia tarihi kayıtlarla örtüşmemektedir. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve**

Şerefhan Bitlisi; Baba Erdelan ve ondan sonra gelen Erdelan hakimlerinin isimlerini zikrederken tarih belirtmemiş, ancak *on beşinci* Erdelan miri Teymur Han döneminde net tarihlendirmeler yapmıştır. *Şerefname*'deki kayda göre on beşinci Erdelan miri Teymur Han Erdelani 1580-1581 yılında Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaatini bildirmiştir.[466] Erdelan Emirliği'nin kuruluş tarihi 1169 olarak kabul edilirse *on beşinci* Erdelan miri Teymur Han ile Baba Erdelan arasında takriben (1169-1580) dört yüz yıllık bir zaman dilimi ortaya çıkar. Dört yüz yıl on beş hakime bölündüğünde her bir hakimin yaklaşık olarak yirmi beş yıl hüküm sürmüş olması gerekir ki bu da pekâla mümkündür. Yine, Şerefname'nin kaydına göre onuncu Erdelan miri Beyge Bey *kırk iki yıl* hükümdarlık yaptı, dokuzuncu Erdelan miri I. Memun Bey *uzun bir müddet* yönetimde kaldı ve on ikinci Erdelan miri Sorhab Bey *altmış yedi yıl* hüküm sürdü. I. Şah Abbas devri (1588-1629) kroniklerinden *Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb*'ın müellifine göre Safeviler ile Erdelan miri Beyge Bey arasında 1550-1551 yılında yaşanan savaşta İranlı efsanevi kahraman Rüstem gibi dövüşen Erdelan hakimi Beyge Bey o sırada *doksan beş* yaşındaydı.[467] Yine, Şah I. Abbas devrinin ana kaynaklarından biri olan *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*'nin müellifi İskender Bey Münşi, on altıncı Erdelan miri Helu Han'ı bizzat görmüş, Helu Han'ın o sırada (1617) *doksan* yaşına yaklaştığını, on yıl İsfahan'da gözetim altında tutulduktan sonra 1036 (1626-1627) yılında aynı şehirde öldüğünü kaydetmiştir.[468] Bu tespitler dikkate alındığında ilk Erdelan mirlerinin uzun yıllar hüküm sürmüş olabilecekleri iddiasında bulunmak mümkün olacaktır.

655 (1257-1258) yılında Hemedan'dan hareket eden İlhanlı hakimi Hülagu Bağdat'a saldırdı. Kürtler Şehrezor'u terk etmek mecburiyetinde kaldılar ve o tarihten sonra Kürt eyaletleri Moğol emirleri tarafından idare edildi.[469] Moğollardan sonra Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen devletleri Kürtlerin yerleşik oldukları

Hanedanlar-Türkiye-(1074-1990), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, Cilt.II, s.519. Bu durum Türkiye'de Erdelan Emirliği ile ilgili ciddi bir bilgi eksikliğinin olduğunu göstermektedir.

[466] Bitlisi, **Şerefname**, s.88.

[467] İsmail el-Hüseyni el-Tebrizi el-Maraşi (Mülayim Beg), **Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb**, ss.114-115.

[468] İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.1070.

[469] Reşidüddin Fezlullah Hemedani, **Camiü't-Tevarih**, Cilt.II, s.1008, 1021.

coğrafyaya hakim oldular.[470] Timur, 796 (1393-1394) ve 803 (1400-1401) yıllarında yaptığı seferlerle Kürt topraklarını fethetti.[471] Daha sonra Akkoyunlular (1340-1514) bölgeye hakim oldular. Erdelanlı vakanüvisler bu dönemlerde Erdelanların bağımsız olduklarını iddia ederken Memun Bey, *Hatırat*'ında Erdelanların bölgeye hakim olan hakimlere bağlı olarak varlıklarını idame ettirdikleri kanaatindedir. Erdelan Emirliği'nin takriben ilk dört yüz yılı ile ilgili yeteri kadar kaynak bulunmamasından dolayı bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Çalışmamızın ikinci bölümünde Erdelan mirlerinin hakim oldukları Şehrezor'da yaşanan Osmanlı-Safevi mücadelesine değinecek, emirlikle ilgili Osmanlı-İran dönem kaynaklarından kayıtlar aktaracağız.

[470] Ekrem Cemil Paşa, **Muhtasar Kürdistan Tarihi**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2018, s.253.
[471] Minorsky, ''Kürtler'' *İA*, Cilt.VI. s.1110.

Birinci Bölüm İçin Değerlendirme

Kürtlerin toplumsal yaşamlarında geçmişten günümüze farklı sosyo-politik örgütlenme modelleri varlık gösterdi. Bu örgütlenme modellerinin en önemlilerinden ve en yaygın olanlarından birisi hiç kuşkusuz aşiret tipi örgütlenmeydi. Kürtlerin Orta Çağ'da kurdukları hükümetlerin/devletlerin (Eyyubiler, Mervaniler, Şeddadiler, Revvadiler, Fadleveyhiler, Hasanveyhiler ve Annaziler) ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar gerek Osmanlı Devleti bünyesinde ve gerekse İran'da varlık gösteren Kürt emirliklerinin omurgasını aşiretler oluşturuyordu. Kürt sosyolojik yapısına özgü temel bir sosyo-politik yapı olarak uzun süre varlığını koruyan Kürt aşiretleri, mahiyetleri itibariyle akrabalık bağları üzerine kurulmuş idari-siyasi kurumlardı.

Kuşkusuz aşiret tarzı örgütlenmenin oluşmasında ve uzun süre varlığını korumasında Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın çok büyük bir rolü vardı. Yüksek dağların hakim olduğu Kürt coğrafyasında toprakların önemli bir kısmının tarıma elverişsiz olması Kürtleri hayvancılıkla geçinmek mecburiyetinde bıraktı. Hayvancılığa dayalı ekonomik faaliyet Kürt toplumunda uzun yıllar devam eden aşiret tarzı örgütlenmenin temelini oluşturdu. Aynı şekilde, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın dağlık olması birbirine yakın aşiretleri hatta aynı aşirete mensup kabileleri birbirinden ayırdı ve bu durum bireyleri izole ettiği için farklı grupların birbiriyle olan rekabetini kaçınılmaz kıldı. Dolayısıyla ortak bir kültür ve amaç birliğinin oluşması güçleştiği için Kürtler arasında uzun süre güçlü-merkezi siyasi yapılar ortaya çık(a)madı. Aşiret modeline göre örgütlenen Kürtlerin yaşadıkları topografya aşiretsel kültür temelinde oluşan etnik-dilsel grupların ortaya çıkmasını kolaylaştırdı ve bu durum homojen bir etnik/dilsel Kürt kültürünün ortaya çıkmasını engelledi.

Ancak Kürtlerin yerleşik oldukları coğrafya Arap, Fars ve Türk kültürlerinin kesiştiği bir bölgeydi. Dolayısıyla böylesi bir coğrafi konum, farklı ve rakip imparatorluklar, farklı örgütlenme ilkeleri ve iktidar hiyerarşileriyle tanışıklığı mümkün kıldı. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın genişliği, farklı üretim biçimlerinin bir arada bulunuşu ve tarihi olayların değişik bölgeleri değişik şekillerde etkilemesinin bir sonucu olarak, Kürtler arasında birbirinden farklı sosyo-politik

örgütlenmeler ortaya çıktı. Bu örgütlenme biçimlerinden birisi aşiret ile devlet arasında bir tür ara form olarak değerlendirilen *emirlik*ti. Kürt coğrafyasında özellikle XVI. yüzyıldan sonra birçok emirlik etkinlik gösterdi. Birçok aşireti ve aşiret konfederasyonunu bünyesinde barındıran Kürt emirlikleri, mobilize olmuş aşiretleri bir arada tutarak aşiretler arası ihtilafları minimize ettiler. Emirlikler en azından hakim oldukları bölgelerde dil ve kültür farklılaşmalarının en aza inmesine, homojen bir kültürün, ortak bir aklın, kurumsal-idari yapıların varlık göstermesine katkıda bulundular. Ancak modern sınırların çizildiği XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra emirlikler imparatorlukların onlara yüklediği sınır muhafızlığı rollerini yitirdiler. Osmanlı Devleti ve İran'da varlıklarına son verilen Kürt emirliklerinin yerini yeniden mobilize olmuş aşiretler aldı ve yüzyıllarca süren emirlik tecrübesi yok oldu. Kürtlerin, çatısı altında yaşadıkları imparatorluklar dağıldıktan ve ulus devletlere dönüştükten sonra Kürt aşiretleri yeniden etkinlik kazandılar, sosyo-politik yapının en önemli unsurlarından biri olarak varlıklarını korudular ve başat örgütlenmeler olarak yeniden ön plana çıktılar.

Aşiret ile devlet arasında idari bir yapı olan emirlikte yönetim organizasyonu aşiretinkinden farklıydı ve kendine has kurumları mevcuttu. XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti ve İran imparatorluklarına bağlı olarak hakimiyetlerini sürdüren Kürt emirlikleri bağlı bulundukları monarşilerin taşra örgütlenmeleri çerçevesinde siyasal yaşama katıldılar. Kürt emirlikleri birden çok aşiretin bir arada bulunduğu siyasal yapılardı. Kendi askeri ve bürokratik kurumları bulunan elit bir yönetici aile (hanedan), aşiretler arasında denetim ve denge sağlıyor, onları sevk ve idre ediyordu. Diğer Kürt emirliklerinde olduğu gibi Erdelan Emirliği'nde de yönetim babadan oğula geçen bir tür saltanat sistemine göre el değiştiriyordu. Kürt emirlikleri tâbi oldukları Osmanlı-İran imparatorluklarına sembolik bir vergi ödüyor, geniş bir özerkliğe sahip bulunuyorlardı. Emirliklerin bazen sayıları on binleri aşan kendi askeri kuvvetleri bulunuyor ve bu askeri kuvvetler çoğunlukla aşiret mensuplarından oluşturuluyordu.

Osmanlı hakimiyeti altında varlık gösteren Kürt emirliklerinin sosyal-idari yapıları ile ilgili bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte araştırmaya konu olan Erdelan Emirliği'ne ait ait sivil ve askeri kurumlarla ilgili önemli verilere sahibiz. XVII.

yüzyılın başlarında Safevi Devleti'ne bağlanan ve Safevierin dört önemli eyaletinden biri olarak varlık gösteren Erdelan, merkezi bir kentte otururan bir bürokrasiye, düzenli askeri birliklere ve *müstevfi, naib, mirahur, vakayinigar (vakanüvis), nazır* ve *eşik ağası* gibi kurumlara sahipti.

Kürt toplumunda aşiret temel bir sosyal-siyasal örgütlenme olduğu muhakkaktı ancak bu durum yerli-yabancı birçok araştırmacıyı Kürt toplumu ile ilgili lokal örnekler üzerinden genel kanılara varmak gibi bir yanılgıya düşürdü. Özellikle Batılı araştırmacıların, sosyolog, antropolog ve seyyahların bu algının oluşmasında çok büyük rolü oldu. Batılıların yarattığı kültürel ölçütler, medenilik-bedevilik standartları, Batı norm ve değerler sistemi, Kürtlerle ilgili yanlış bir tasavvurun oluşmasına sebep oldu ve bu tasavvur ortaya tasvip edilmesi mümkün olmayan bir Kürt imajı çıkardı. Bu imaj medeni olmayan, modernliğe karşı, aşiretli ve *öteki* imajıydı. Kürt toplumundaki en temel organizasyonun aşiret olduğu ve küçük baş hayvancılığa dayalı pastoral yaşam biçiminin Kürtler arasında var olduğu doğruydu ancak Kürtleri salt göçebe-çoban bir toplum olarak tasvir eden romantik Batılı bakış açısı son derece genel yargılara ulaşan eksik ve yanlış bir bakış açısıydı. Erdelan Emirliği örneğinde olduğu gibi Kürtler şartların oluşması halinde aşireti aşan örgütlenme modellerine sahip olmuş, kendi idari-siyasi yapıları ve kurumları olan bir toplum olarak da var olabilmişlerdi. Erdelan Emirliği'nin ortaya koyduğu siyasi, sosyal ve kültürel pratik, Kürtleri salt aşiretli ve vahşi olarak resmeden Batılı bakış açısının yanlışlığını ortaya koyan önemli bir örnektir.

Kürtlerin emirlik düzeyinde örgütlendikleri dönemlerde aşiretler hiyerarşik bir düzende *mir*'e, mir üzerinden de hakimiyetleri altında bulundukları devlete bağlı idiler. Ancak aşiret de aynı zamanda kendi içinde bir idari-siyasal birlikti. Aşireti oluşturan kabilelerin reisleri/liderleri bulunur ve bunların üzerinde genel bir aşiret reisi yer alırdı. Aşiret reisi, aşiretin ileri gelenleri (rispi) tarafından aşireti içinde kudret ve kuvvetini hissettiren kabilelerden seçilirdi. Birden çok aşiretin oluşturduğu konfederatif yapı da yukarıda işaret edildiği üzere *mir*'e bağlıydı. Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu Batı İran'da bulunan Kürt aşiretlerinin reisleri Erdelan mirine bağlılardı ve emirlik sınırları dahilinde bulunan yerleşkelerin ve hatta aşiretlerin hakimleri Erdelan mirleri tarafından atanıyordu.

Kürt emirlikleri Osmanlı ve İran devletlerinin sınırları içinde, Osmanlı'nın doğu, İran'ın batı serhadlerinde yerleşik yarı özerk siyasal-politik bütünlüklerdi. XVI. yüzyılın başlarında, Osmanlı ile Safevi devletleri arasındaki mücadele sonucunda Kürt topraklarının bölünmesi, Kürt emirliklerini bölgesel güç dengelerinde çok önemli bir yere konumlandırdı. Kürt emirlikleri, siyaseten Osmanlı ve İran merkezi devletlerine bağlılardı ve adı geçen devletlerin taşra örgütlenmeleri sistemi içinde varlık gösteriyorlardı. Baba Erdelan tarafından temelleri Şehrezor'da atılan Erdelan Emirliği'nin hakimleri dört asırdan fazla bir süre Şehrezor bölgesinde hüküm sürdükten sonra XVII. yüzyılın ilk yarısında İran platosunun içlerine, Zagros Dağları'nın doğu yakasına doğru çekildiler ve İran tarihinde Kürtlerin organize olarak en uzun süre varlık gösterdikleri siyasal yapılardan birini yüzyıllarca ayakta tuttular.

Osmanlı Devleti ve İran arasında tercih yapmak durumunda kalan Erdelan mirlerinin İran'ın etki alanı içine girmelerinin en önemli sebebi Şah Abbas'ın kurduğu güçlü merkezi yönetimdi. Şah Abbas'ın Safevi tahtında bulunduğu yıllarda (1587-1629) Osmanlı Devleti eski gücünden uzaklaşıyordu. Dönemin Erdelan mirini evlilik yoluyla Safevi hanedanına bağlayan Şah Abbas, Erdelan'ı Safevi Devleti'nin dörtlü eyalet sistemi içinde değerlendirdi. Şah Abbas'ın Osmanlı sınırı boyunca konuşlandırdığı Gürcistan, Erdelan, Lorıstan ve Arabistan (Huveyze) eyaletleri Karadeniz'in doğusundan Basra Körfezi'ne kadar olan hat boyunca Safevi sınırlarını Osmanlı saldırılarından emin kılıyorlardı. Bu dört eyaletten belki de stratejik olarak en önemlisi Erdelan'dı. Erdelan eyaleti sakinleri tıpkı Osmanlılar gibi Sünni mezhebine mensuplardı ve İran merkezi devletleri ile sorun yaşadıklarında güvenli bir liman olarak gördükleri Osmanlı topraklarına iltica ediyorlardı. Osmanlı Devleti de özellikle Sünnilik argümanını kullanarak Erdelan topraklarına nüfuz etmeye çalışıyor bu sayede İran'ı baskı altına alma stratejisi uyguluyordu. Bu strateji Erdelan mirleri açısından da etkili sonuçlar doğuruyordu ve Erdelan mirleri Osmanlı Devleti sayesinde İran imparatorluklarının baskısına karşı Osmanlı kartını her zaman kullanarak hakimiyetlerini devam ettiriyorlardı.

2. BÖLÜM: ŞAH ve MİR: ERDELAN EMİRLİĞİ'NİN İRAN İMPARATORLUKLARIYLA MÜNASEBETLERİ

Oldukça uzun bir iktidar dönemi bulunan Erdelan Emirliği'nin (1169-1867) ilk dönemleri ile ilgili elimizde yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Ancak Osmanlı ve Safevi Devletleri'nin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Şehrezor havalisinde boy göstermeleri Osmanlı ve Safevi vakanüvislerinin Erdelan Emirliği ile ilgili birinci elden kayıtlar tutmalarını mümkün kılmıştır. Emirliğin bu uzun hükümdarlık süresini belli dönemlere ayırarak incelemek faydalı olacaktır. Emirliğin tarihini üç dönemde değerlendirmek mümkündür:

I. Dönem: (Yarı) Bağımsızlık Evresi: Baba Erdelan'dan Safevilere Kadar (1169-1501)

Erdelan Emirliği'nin tarihi ile ilgili malumat veren kaynaklar ittifakla emirliğin kurucusunun Baba Erdelan olduğunu ifade etmişlerdir. Baba Erdelan Şehrezor'da emirliğin temellerini attıktan sonra Koye, Herir, Baban, Revanduz ve İmadiye'ye hakim oldu. Emirliğin başkenti Hewraman Dağları'nın batı eteklerinde bulunan, oldukça dayanıklı ve ulaşılması zor olan Zelem Kalesi idi. Baba Erdelan daha sonra Kelhor Kürtlerinin yurdu olup iklimi daha münasip ve lojistik imkânları daha zengin olan Palengan'ı ele geçirdi ve oraya yerleşti.[472] Kendisi de Erdelan hanedanına mensup olan Sheerin Erdelan, Baba Erdelan'ın Selahaddin Eyyubi'nin müttefiklerinden olduğunu, Baba Erdelan'ın Şehrezor egemenliğinin Sultan Selahaddin tarafından tanındığını ifade etmiş, ayrıca Erdelan hanedanı ile Eyyubiler arasında yapılan bir evlilik neticesinde aralarında akrabalık tesis edildiğini kaleme almıştır.[473] Bu iddiayı destekleyecek bilgiler Osmanlı kaynaklarında da mevcuttur. Naima ve Hammer gibi Osmanlı tarihçilerinin Erdelan miri I. Han Ahmed Han'ın Selahaddin Eyyubi'nin soyundan geldiğini kaydettiklerine yukarıda işaret edilmişti.

---

[472] Senendeci, **Tohfe-i Nasıri**, s.91; Seid Hızri ve Afak Kâzımi, *''Coğraya-yı Tarihi-yi Serzemin-i Erdelan ez Sal 564hk. Ta Be İmruz''*, s.100.

[473] Sheerin Ardalan, **Erdalan Kürtleri**, s.37.

Bu iddiaya dair kayıtlar çalışmamızın üçüncü bölümünde, Osmanlı-Erdelan ilişkileri bahsinde işlenecektir.

Baba Erdelan kırk iki yıl boyunca emirliği yönettikten sonra 606 (1209-1210) yılında öldü.[474] Baba Erdelan öldükten sonra yerine oğlu Kelul[475] geçti.[476] Kelul bin Baba Erdelan, yirmi üç yıl hükümdarlık yaptı. Babasından kendisine kalan toprakları genişletti, Sakız (Siyahkuh) ve İsfendabad bölgelerini de topraklarına kattı. Onun ölümünden sonra çocukları; I. Hızır bin Kelul,[477] İlyas bin Hızır,[478] II. Hızır bin İlyas,[479] Hasan bin Hızır,[480] Bablul bin Hasan[481] ve Munzır bin Bablul[482] sırasıyla Erdelan hakimi olarak hüküm sürdüler. Adı geçen Erdelan mirleri ile ilgili, kaynaklarda kayda değer bir bilgi mevcut değil. Erdelan Emirliği ile ilgili bilgi veren ilk kaynaklardan olan *Şerefname*'nin müellifi, Baba Erdelan'dan sonra gelen ve yukarıda zikredilen hakimlerin sadece adlarını yazmış, haklarında malumat sahibi

---

474 Senendeci, **Tohfe-i Nasıri**, s.91; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.227.

475 Kelul isminin ''Kak Behlül''ün kısaltılmış hali olduğu iddia edilmiştir. Sheerin Ardalan, **Erdelan Kürtleri**, s.40. Muhammed Şerif Kadı *Zübdetü't-Tevarih ve Tarih-i Kurd* adlı eserlerinde bu şahsın ismini ''Keluk'' olarak zikretmiştir. Kadı, **Zübdetü't-Tevarih**, s.13; **Tarih-i Kurd**, s.58.

476 Bitlisi, **Şerefname**, s.83; Mirza Şükrullah Senendeci, Baba Merduh Ruhani ve Muhammed Merduh Kordestani'ye göre Kelul b. Baba Erdelan 606-629/1209-1232 yılları arasında hüküm sürdü. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.91; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.228; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, ss.313-314.

477 Mirza Şükrullah Senendeci, Baba Merduh Ruhani ve Merduh Kordestani Hızır b. Kelul'un yönetimini 629-663/1232-1265 şeklinde kaydetmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.91; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.228; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.314.

478 Senendeci, Ruhani ve Merduh Kordestani İlyas b. Hızır'ın hüküm süresini 663-710/1265-1310 şeklinde kaydetmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s. 92; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s. 228; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.314.

479 Senendeci, Ruhani ve Kordestani, Hızır b. İlyas'ın hükümranlık yaptığı süreyi 710-746/1310-1345 olarak kaydetmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.92; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s. 228; Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.315.

480 Mirza Şükrullah Senendeci onun hükümdarlık süresini 746-774/1345-1372, Baba Merduh Ruhani ve Muhammed Merduh Kordestani 746-784/1345-1382 olarak kaydetmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.92; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.229; Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.315.

481 Senendeci'ye göre 775-808/1373-1405, Merduh Ruhani'ye göre 784-827/1382-1424, Merduh Kordestani'ye göre 784-828/1382-1425 yılları arasında hüküm sürmüştür. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s. 93; Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s. 229; Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.316.

482 Baba Merduh Ruhani'ye göre Munzır b. Bablûl 827-862/1448-1483, Mirza Şükrullah Senendeci'ye göre 808-862/1429-1483, Merduh Kordestani'ye göre 828-862/1425-1483 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.229; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s. 94; Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.316.

olmadığı ve güvenilir kaynaklardan herhangi bir bilgi edinemediği için ayrıntıya girmemiş, sadece isim vermekle iktifa edeceğini belirtmiştir.[483]

Şerefname'den sonra Erdelan Emirliği ile ilgili müstakil bir eser kaleme alan Muhammed Şerif Kadı ve onu takip eden İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin *Şerefname*'nin izinden giderek ilk Erdelan mirleri ile ilgili herhangi bir malumat paylaşmamışlardır. Ancak Erdelan Okulu tarihçilerinden Mahşeref Erdelani, Mirza Şükrullah Senendeci, Ali Ekber Vakayinigar, Muhammed Merduh Kordestani ve Hüsrev bin Erdelan (Mosennef) gibi müellifler yukarıda adları geçen Erdelan hakimleri hakkında muhtasar bilgiler paylaşmışlardır. Bu bilgiler de çoğunlukla Erdelan hakimlerinin ahlaki meziyetleri ile alakalı olup daha çok müelliflerin çağdaşı oldukları hakimlere birtakım öğütler vermek gayesi ile yazılmış olmalıdırlar.

Yukarıda adları geçen ilk sekiz Erdelan hakiminden sonra Memun Bey bin Munzır (Memun Beg-i Evvel), Erdelan tahtına geçti. *Şerefname*'nin müellifine göre I. Memun Bey *uzun bir müddet* [484] Erdelan topraklarını yönetti ve öldükten sonra geriye Beyge Bey, Sorhab Bey ve Muhammed Bey adlarında üç oğul bıraktı, Beyge Bey'i diğer kardeşlerine hakim tayin etti ve topraklarını oğulları arasında bölüştürdü. Buna göre; büyük oğlu Beyge Bey'e Zelem, Siman, Novsud, Duvdan (Ravdan), Havar, Şemiran ve Gülanber'i (bugünkü Halepçe), ortanca oğlu Sorhab Bey'e Merivan, Tenure, Hewraman, Novi, Kelu, Kelas ve Mehreban'ı, küçük oğlu Muhammed Bey'e de, Alan, Şehrbazar, Karadağ ve Seruçek'i bıraktı. I. Memun Bey'in o döneme kadar hüküm sürmüş Erdelan mirleri arasında ayrı bir yerinin olduğu anlaşılıyor. Öyle ki Erdelan hanedanı I. Memun Bey'e nisbetle daha sonraki yıllarda *Memuni/Mamoyi* olarak da anılacaktır.[485]

I. Memun Bey'in, diğer kardeşlerine hakim olarak tayin edilen oğlu Beyge Bey ve ondan sonra gelen Erdelan hakimleri ile ilgili bilgiler gerek Osmanlı kroniklerinde ve gerekse Safevi kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla

---

[483] Bitlisi, **Şerefname**, s.83.

[484] Baba Merduh Ruhani ve Muhammed Merduh Kordestani'ye göre Memun b.Munzır 862-900 (1458-1495), Mirza Şükrullah Senendeci'ye göre 862-901 (1458-1496) yılları arasında hüküm sürmüştür. Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.230; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.317; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.94.

[485] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.47.

Erdelan Emirliği ile alakalı birinci elden kaynaklarda emirliğin bundan sonraki tarihi ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur.

II. Dönem: Safevilerin Ortaya Çıkışından I. Şah Abbas Dönemine Kadar (1501-1587)

İlhanlıların (1256-1353) tarih sahnesinden çekildiği ve Safevilerin ortaya çıktığı döneme kadarki sürede İran coğrafyası ve hasseten Kürtlerin yerleşik oldukları bölgeler; Timurlular (1370-1507), Akkoyunlular (1340-1514) ve Karakoyunlular (1351-1469) gibi güçlerin mücadele alanıydı. Büyük güçler arasındaki rekabet, bütün İran coğrafyasına hakim merkezi bir gücün bulunmayışı ve İran platosunun içinde bulunduğu karışık siyasi-politik ortam Erdelan hanedanı gibi mahalli idarelerin kuvvet ve kudret elde etmelerine olanak sağladı. Ancak Safevilerin Hicri 907 (1501-1502) yılında siyasi bir güç olarak İran arenasında boy göstermeleri ve doğuya doğru yayılma eğilimi gösteren Osmanlı Devleti'nin güçlü bir rakip olarak bölgede genişleme siyaseti izlemesi, bundan sonraki yüzyıllar boyunca Erdelan Emirliği'ni iki büyük ve muktedir imparatorluğun mücadele yörüngesinin ortasında bıraktı ve Erdelan hakimlerini iki imparatorluk arasında tercih yapmaya zorladı.

Şah İsmail'in Şiilik mezhebini resmi olarak benimsemesi[486] ve yerel Kürt idarelerine karşı takındığı sert tutum Sünni mezhep olan birçok Kürt hakiminin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasını sağladı. Ancak en azından bu dönemde Erdelan Emirliği ne Osmanlılara ne de Safevilere resmi olarak tâbi olmadan, bazen Osmanlılara bazen de Safevilere yakın bir politika benimseyerek hakimiyetini sürdüren yerel Kürt idarelerinden biri olarak varlık göstermeye devam etti. Bu durum I. Şah Abbas döneminde Erdelan Emirliği resmen Safevilere tâbi oluncaya kadar sürdü.

Erdelanların hakimiyetinin ikinci devresi, yani Safevilerin ortaya çıkışından I. Şah Abbas devrine kadarki dönem (Beyge Bey, Sorhab Bey, Teymur Han ve Helu Han dönemleri) Safeviler ve Osmanlı Devleti ile münasebet halinde oldukları ancak herhangi bir tabiiyet ilişkisinin bulunmadığı bir dönemdi. Taraflar arasındaki ilişki

[486] Safevi Devleti'nin teşkilinden önce İran'ın büyük bir kısmı Sünni idi. Kum ve Sebzivar gibi yerlerde sayıları az olmakla beraber Şii mezhebine mensup İranlılar da mevcuttu. Hamid Algar, **Din ve Devlet Der İran**, Ter. Ebulkasım Sırri, İntişarat-ı Tus, Tahran 1369/1990, ss.53-54.

daha çok eşitler arasındaki ilişkiydi ve Erdelan mirlerinin Safevilere ve Osmanlılara karşı herhangi bir yükümlülükleri yoktu. Oldukça açıktır ki Asya'nın o zamanki iki büyük imparatorluğunun ortasında bulunan Erdelan mirlerinin bölge siyasetinin dışında yer almaları ve tamamen bağımsız politikalar geliştirmeleri mümkün değildi. Erdelanların bu döneminde siyasi tercih ve eğilimlerini belirleyen ana etken Osmanlı ve Safeviler arasında değişen güç dengeleri idi. Taraflardan hangisinin kuvvet ve kudreti bölgede daha çok hissedilirse Erdelan mirleri o tarafa meylediyorlardı. Keza adı geçen imparatorlukların yönetimlerinde baş gösteren zaaf da yine Erdelan mirlerini yeni siyasi ilişkiler, ittifaklar kurmak durumunda bırakıyordu.

Kardeşlerine hakim olarak tayin edilen Beyge Bey, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail (1501-1524) ve Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile çağdaştı. Zelem Kalesi merkez olmak üzere bütün Şehrezor Ovası ve Hewraman Dağları'nın batı etekleri Beyge Bey'in kontrolündeydi. Safevi Devleti tesis edildikten sonra yayılmacı bir siyaset izleyen Şah İsmail gözünü Şehrezor topraklarına dikti. Beyge Bey Şah İsmail'e tâbi olmayı kabul etmediği için Şah İsmail, Beyge Bey'in hakim olduğu Şehrezor topraklarının fethine vükelasından Çayan Han'ı ve ümerasından on iki serdarı memur etti. Safevi serdarları Şehrezor'da bulunan üç kaleyi harap ettiler. Şehrezor Ovası'nın güneydoğusunda bulunan müstahkem Zelem Kalesi'ni ele geçirmeye muvaffak olamayıp bir yıllık bir kuşatmadan sonra geri çekildiler ancak Şehrezor İran topraklarına yakın olduğu için sürekli olarak Safevilerin saldırı ve kuşatmalarının hedefi oldu.[487]

Beyge Bey'in Erdelan topraklarına hakim olduğu yılllar[488] Güneybatı Asya'da Osmanlı ve Safevi gibi iki büyük imparatorluğun karşılaştığı bir döneme denk geliyordu. Batı sınırlarını güvenlik altına alan Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman, dikkatini, doğuda Şii mezhebini hakim kılmaya gayret eden ve kendisine rakip olma iddiasında bulunan Safevi Devleti'ne çevirdi. Öte yandan Safeviler de bir zamanlar Sünni Abbasi hilafetinin merkezi olan Irak'ta Şiiliği hakim kılmayı temel

[487] Memun Bey, **Hatırat**, s.199.

[488] Baba Merduh Ruhani'ye göre Beyge Bey 900-942 (1495-1536), Mirza Şükrullah Senendeci'ye göre de 901-942 (1496-1535) yılları arasında hükmetmiştir. Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.230; Senendeci, **Tohfe-i Nasıri**, s.95.

politika olarak benimsemişlerdi.[489] Bu durum Erdelan topraklarının stratejik önemini daha da arttırdı ve Beyge Bey bu stratejik önemini kullanarak kendisine komşu olan emirlikler arasında da önemli bir konum elde etti. Öyle ki ona komşu olan yerel hanedanlar Beyge Bey'in siyasi ve askeri nüfuzundan yararlanmaya, onun himayesi altına girmeye meylettiler. Hatta bu durum Erdelan'a komşu hanedanlar arasında belli bir rekabetin vücuda gelmesi sonucunu da doğurdu.

Örnek olarak, Bane hakimi Mirza Bey bin Mir Muhammed ile Sultan Ali Bey Kanlıç, Beyge Bey'in kızı ile evlenmek için kıyasıya bir mücadele içine girdiler. Mirza Bey, Beyge Bey'in kızıyla evlendi ancak bu duruma rıza göstermeyen Sultan Ali Bey, Mirza Bey'i bertaraf etti ve kendi kardeşini Bane hakimi olarak atadı. Bunun üzerine Mirza Bey, Beyge Bey'e sığındı ve onun desteği ile yeniden Bane'ye hakim olmayı başardı.[490] Erdelan hakimi Beyge Bey'in geniş bir siyasi-askeri nüfuza sahip olduğunun bir diğer göstergesi Soran hakimi Mir Seyfeddin'i himaye etmiş olmasıydı. Hicri 941 (1534-1535) yılında Bağdat'ın fethinden dönen Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman, Soran hakimi Emir İzeddin Şir'i, sultanın otağının hizmetkârlarına kötü muamelede bulunduğu gerekçesiyle katlettirdi[491] ve Erbil hükümetini Soran mirlerinin rakibi olan Ezidi taifesinden Hüseyin Bey Dasni'ye verdi. Bu olaydan sonra Soran mirlerinden Sumaklû hakimi II. Mir Seyfeddin, Soran mülkünü Erbil hakimi Hüseyin Bey Dasni'den geri almak için harekete geçti ancak Hüseyin Bey'i mağlup etmeyi başaramadı ve Erdelan miri Beyge Bey'e sığınıp kendisinden yardım istedi. Ancak Beyge Bey, Sultan Süleyman'ı karşısına almak istemediği, Osmanlı Devleti'nin güç ve nüfuzundan çekindiği için Mir Seyfeddin'e yardım edemedi.[492]

---

[489] Safevilerin Irak'ta Şiiliği hakim kılma politikaları sonraki İran hanedanlarınca da sürdürüldü. Bu konuya dair bir örnek için; Mustafa Budak, **Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 111, Cilt 3-4, Ankara, 2010, s.416.

[490] Bitlisi, **Şerefname**, Nubihar Yayınları, s.321.

[491] Nişancı Mehmed Paşa'ya göre İzeddin Şir İran şahna mektup gönderdiği ve isyanı zâhir olduğu için katledildi. Nişancı Mehmed Paşa, **Tarih-i Nişancı**, s.262.

[492] Bitlisi, **Şerefname**,s.275; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.391.

Beyge Bey kırk iki yıl Erdelan topraklarını yönettikten sonra geriye İsmail ve Memun adlarında iki oğul bıraktı ve öldü.[493] Beyge Bey'in ölümünden sonra yerine Şehrezor hakimi ve on birinci Erdelan miri olarak geçen büyük oğlu II. Memun Bey (Memun Beg-i Sani) döneminde Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman, İmadiye hakimi Sultan Hüseyin Bey'i bazı Kürt emirlerle birlikte Şehrezor'u fethetmeleri için görevlendirdi. Padişahın emirleri doğrultusunda harekete geçen Sultan Hüseyin Bey, II. Memun Bey'i konuşlu bulunduğu Zelem Kalesinde muhasara etti. Yoğun gayret ve çabaları sonucunda Hüseyin Bey, II. Memun Bey'i ikna edip barış yoluyla Zelem Kalesinden çıkarmayı başardı ve onu Sultan Süleyman'ın yanına, İstanbul'a gönderdi. Sultan Süleyman, II. Memun Bey'e Bağdat'a yakın olan Hille sancağını verdi. Erdelan tarihi ile ilgili muhtasar bilgiler paylaşan Şerefhan Bitlisi, ünlü eseri *Şerefname*'yi kaleme aldığı sırada II. Memun Bey'in, Hille hakimi olduğunu belirtmiş ve *''Memun Bey şu an, yani 1005 (1597) yılına kadar sancağını tam bağımsız olarak yönetmektedir''* şeklinde bir kayıt düşmüştür.[494] II. Memun Bey İstanbul'da bulunduğu sırada Şehrezor'u ele geçirme ve Erdelan topraklarına hakim olma kastında olan amcası Sorhab Bey harekete geçti. II. Memun Bey'in yokluğunu fırsat bilen Sorhab Bey, Zelem Kalesi'nin ele geçirdi ve on ikinci Erdelan miri olarak tahta oturdu.[495]

Erdelan mirlerinin Osmanlı ve Safevi dönem kaynaklarında zikredilmeleri Elkas Mirza[496] hadisesi (1547-1548) ile başlamaktadır.[497] Safevi şahzadesi Elkas Mirza, I.Şah İsmail'in ikinci oğlu, I. Şah Tahmasb'ın (1524-1576) küçük kardeşi idi. Elkas Mirza bir müddet Şirvan'da idarecilik yaptıktan sonra 1545'te abisi Şah

---

[493] Bitlisi, **Şerefname**, s.84.

[494] Bitlisi, **Şerefname**, s.85

[495] Muhammed Merduh Kordestani, Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar Sorhab Bey'in 30 yıl yöneticilik yaptığını yazmışlardır. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.320; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.99; Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, s.89.

[496] Şah Tahmasb'ın; Sam, Behram ve Elkas adlarında üç kardeşi vardı. Elkas ayrı bir anneden olmasına rağmen Şah Tahmasb onu diğer kardeşlerinden üstün tutuyordu. Abdulhuseyn Nevai, **Şah Tahmasb (Esnad ve Mekatıbat-ı Tarihi)**, İntişarat-ı Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1350/1971, s.165.

[497] Erdelan miri Beyge Bey'in oğlu II. Memun Bey on iki yıl Bağdad hapishanesinde Osmanlı Devleti'nin elinde rehin tutulduktan sonra İstanbul'a çağırıldı ve kendisinden Elkas Mirza hadisesi soruldu. *Hatırat*'ını kaleme alan II. Memun Bey özellikle Elkas Mirza hadisesini ayrıntılı olarak kaleme aldı. Memun Bey'in hatıralarında Safevi dönem kaynaklarında bulunmayan oldukça önemli bilgiler mevcuttur.

I.Tahmasb'a başkaldırdı ve 1547'de Osmanlı Devleti'ne sığındı. Kanuni Sultan Süleyman'ın desteğine rağmen Şah Tahmasb'ı mağlup edemeyen Elkas Mirza 1547 senesinde, abisi Şah Tahmasb'ın Osmanlı Devleti'nden kardeşinin sınır dışı edilmesini istediğini duyduktan sonra önce Şehrezor hakimi Beyge Bey Erdelan'a, daha sonra da Beyge Bey'in kardeşi Merivan hakimi Sorhab Bey Erdelan'a sığındı.[498] Hadisenin ayrıntıları Safevi dönem kaynaklarında kayıt altına alındı. *Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb*'ın müellifine göre Osmanlıların desteğine rağmen Safevi ordusuna karşı yenilgiye uğrayan Elkas Mirza, altı bin kişi ile birlikte Beyge Bey Erdelan'a sığındı.[499] Bunun üzerine Şah Tahmasb; adamlarına, Merivan Kalesi'ne gitmelerini, Safevi müttefiki Sorhab Bey Erdelan ile birlikte Beyge Bey'in ikâmetgâhı olan Zelem Kalesine hücum edip Elkas'ı derdest etmelerini emredince otuz bin kişilik Safevi ordusu harekete geçti. Elkas'ın kuvvetleri ile birlikte on altı bin kişilik bir orduya malik olan, Safevi kuvvetlerine mukavemet eden ve aynı müellife göre o sırada doksan beş yaşında olup *Rüstemane dövüşen* Beyge Bey Erdelan, Safevi kuvvetlerini mağlup edip geri çekilmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Şah Tahmasb'ın görevlendirdiği Safevi ordusu serdarları Sorhab Bey'in konuşlu bulunduğu Merivan Kalesi'ne gidip kendisinden destek istediler. Safevi serdarlarıyla birlikte savaş hazırlıklarını tamamlayan Sorhab Bey, Elkas Mirza'yı teslim almak kastıyla kardeşi Beyge Bey ile savaşmak üzere harekete geçti.[500]

Safevi şahı Şah Tahmasb tarafından Şehrezor'a gönderilen ve Şehrezor Ovası'ndaki Zelem Kalesi havalisinde 957 (1550-1551) tarihinde Beyge Bey Erdelan ile bizzat savaşan ve aynı zamanda Safevi sarayının önemli münşilerinden olan, *Ahsenü't-Tevarih*'in müellifi Hasan Bey Rumlu'nun anlatısına göre, Sorhab-ı Kürd, 957 (1550-1551) yılında adamlarından birisini Şah Tahmasb'ın yanına gönderdi ve Şehrezor hakimi Beyge Bey'in Osmanlı kuvvetlerinin desteği ile Sorhab Bey'in elinde bulunan Merivan Kalesi'ne saldırmak üzere harekete geçtiğini haber

---

[498] Abdi Bey Şirazi, **Tekmiletu'l-Ahbar**, s.102; Budak Minşi Kazvini, **Cevahiru'l-Ahbar**, s.204; Abdulhuseyn Nevai, **Şah Tahmasb (Esnad ve Mekatıbat-ı Tarihi)**, s.169.

[499] İsmail el-Hüseyni el-Tebrizi el-Maraşi (Mülayim Beg), **Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb**, s.113.

[500] İsmail el-Hüseyni el-Tebrizi el-Maraşi (Mülayim Beg), **Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb**, ss.114-115; Hüseyin Bayburdi, **Tarih-i Penahendegan-ı İran**, İntişarat-ı Vehid, Tahran 1349/1970, s.44.

verdi.[501] Bunun üzerine Şah Tahmasb; Sunduk Bey Kurçibaşı, Hasan Bey Yüzbaşı ve Rüstem Bey Efşar'ın komutasındaki beş bin kişilik bir süvari birliğini Sorhab Bey'e destek olmaları için görevlendirdi. Adı geçen birlik, Şehrezor Ovası'nda, sadece yedi yüz kişilik bir kuvveti bulunan Beyge Bey ile savaştı. Kızılbaşlardan kurtulmayı başaran Beyge Bey, Zelem Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. Beyge Bey'in adamlarından kırk tanesi, aralarında Şadi Bey Zulkadr'ın da bulunduğu Kızılbaşlardan da bir hayli kişi bu savaşta öldürüldüler. Şah Tahmasb'ın vakanüvisi, *Ahsenü't-Tevarih*'in müellifi Hasan Bey Rumlu, Hüseyin Kuli Bey Hulefa ile birlikte Kızılbaşların imdadına koştu ve daha fazla kayıp vermelerine engel oldu. Rumlu'nun aktardığına göre Kızılbaş süvarilerden yaklaşık elli tanesi canlarını kurtarmak için atlarını ve savaş techizatlarını bırakıp Şehrezor Ovası'na hakim dağlardan atladılar ve hayatlarını kaybettiler.[502]

Bu hadiseden sonra Kızılbaşların komutanı Sunduk Bey, Şehrezor havalisine konuşlandı, daha sonra Sorhab Bey Erdelan kendisine katıldı ve birlikte Beyge Bey ile savaşmak üzere harekete geçtiler.[503] Safevi şahzadesi Elkas Mirza Osmanlı Devleti'nin desteğine rağmen abisi Şah I. Tahmasb'a karşı herhangi bir başarı elde edemediği için Erdelan miri Beyge Bey'e sığınmış, Erdelan Kürtlerinin desteğini arkasına alarak Şah Tahmasb'a karşı isyan bayrağını açmıştı. Safevi vakanüvislerinin aktardığına göre Şah Tahmasb'ın görevlendirdiği Safevi serdarlarına karşı yenilgiye uğrayan, adamları ve tâbileri dağılan, hem Safeviler hem de Osmanlılar için bir tehdit olarak algılanan Elkas Mirza, Beyge Bey ve Osmanlı birleşik kuvvetlerinin desteğine rağmen yenilgiye uğradı ve çaresiz, Merivan Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Merivan Kalesi'ne sığınan Elkas Mirza, Safevi müttefiği Merivan hakimi Sorhab Bey'den kendisine şefaat etmesini istedi.[504]

Cevahiru'l-Ahbar'ın müellifine göre Şah Tahmasb'ın adamları Elkas Mirza'yı teslim almak üzere Sorhab Bey'in yanına gittiler ve Elkas'ı teslim etmesi

---

[501] Hasan Bey Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, s.445.

[502] Hasan Bey Rumlu**, Ahsenü't-tevarih**, ss.445-446.

[503] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-tevarih**, Cilt.I, s. 343.

[504] Molla Kemal, **Tarih-i Molla Kemal (Zemime-i Hülasaü't-Tevarih)**, s.38; İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, s. 74; Mirza Bey Cünabadi, **Ravzatü's-Safeviye**, s.516; Abdi Bey Şirazi, **Tekmiletü'l-Ahbar**, s.102.

karşılığında kendisine bin tümen teklif ettiler ancak Sorhab Bey bu teklifi kabul etmedi ve; ''*Ben Şah İsmail'in oğlunu satmam!''* dedi. Yapılan görüşmelerden ve uzun süren müzakerelerden sonra Sorhab Bey, Şah Tahmasb'a, Elkas Mirza'nın öldürülmemesini taahhüd ederse onu teslim edeceğini yazdı. Şah Tahmasb da Sorhab Bey'in talebini kabul etti. Şah Tahmasb ile aralarında dostane ilişkiler bulunduğu anlaşılan Sorhab Bey şah nezdinde Elkas Mirza'ya şefaatçi oldu ve kendisine yakın bir heyetin refakatinde, Şah Nimetullah Yezdi'nin eşliğinde onu Şah Tahmasb'a gönderdi.[505] *Şerefname*'nin müellifine göre Sorhab Bey'in aracılığından hoşnut olan Şah Tahmasb bu hizmetine karşılık olarak Sorhab Bey'e hazine-yi amireden yıllık bin tümen bağışladı.[506] Sorhab Bey'in yeğeni II. Memun Bey, hatıralarında Şah Tahmasb'ın Sorhab Bey'e ihsan ve iltifatlarda bulunduğunu, Sorhab'ın atalarının yolunu, mezhebini terk ettiğini, küfür ve delalet deryasına daldığını ve dünyasını dinine değiştirdiğini kaydetmiştir.[507]

Elkas Mirza hadisesi Sorhab Bey Erdelan ile kardeşi Beyge Bey arasında yaşanan ihtilafı ve Sorhab Bey'in hakimiyetini pekiştirmek için Safevilere, Beyge Bey'in de Osmanlı Devleti'ne dayanmaya çalıştıklarının açık bir göstergesi idi. Safevilerin desteği ile Şehrezor'a yani Erdelan topraklarına hakim olan Sorhab Bey Safeviler'e yaslanma siyaseti ile Erdelan Emirliği'ni Safevilerin etki alanı içine çekti. Bu siyasi tercih Erdelan Emirliği'nin geleceğini şekillendirmekle kalmadı, aynı zamanda Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu coğrafyayı da tedrici olarak İran topraklarına kaydırdı. Erdelan mirlerinin hakim oldukları topraklar bundan sonra İran sınırlarına doğru genişleme eğilimi gösterecek, Sorhab Bey'in halefleri zamanında İran'a doğru genişleyen Erdelan mirleri çok hayati bir değişiklik yaparak XVII. yüzyılın başlarında başkentlerini Sına'ye (Senendec) taşıyacak ve bütünüyle Safevilerin kontrolü altına gireceklerdi. Erdelan mirlerinden Sorhab Bey'in Safevilerle, Beyge Bey'in ise Osmanlılarla kurduğu siyasi ittifak-tabiiyet ilişkisi Erdelan hakimleri arasında mezhebi bir ayrışmayı da beraberinde getirdi ve Osmanlı

---

[505] Budak Minşi Kazvini, **Cevahiru'l-Ahbar**, s.204; Şerefhan Bitlisi, **Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)**, Çev. Osman Aslanoğlu, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015, Cilt. II, s.180.

[506] Bitlisi, **Şerefname**, s.86. Bazı Osmanlı tarihçilerine göre Şah Tahmasb Elkas Mirza'yı teslim ettiği için Sorhab Bey'e ağırlığınca altın verdi. Mehmed Zaim, **Camiü't-Tevarih**, Cilt. I, s.375; Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt. I, s.201.

[507] Memun Bey, **Hatırat**, s.221.

Devleti ile yakın ilişki içinde bulunan Erdelan hakimleri Sünni mezhebinde kalmayı tercih ederken Safevilerin etki alanına giren Erdelan hakimleri tedrici olarak Şiiliği mezhep olarak benimsemek durumunda kaldılar.

1534 yılında Bağdat ve havalisini fetheden Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor'a hakim olan Erdelan mirlerini de itaat altına almayı başarmıştı. Ancak Sorhab Bey Erdelan'ın Elkas Mirza'nın ilticasından sonra Şah Tahmasb ile geliştirdiği yakın ilişki Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti zira Erdelan hakimlerinin Safevilerle kurdukları yakın ilişki Osmanlı Devleti'nin Bağdat hakimiyetini kaybetmesine sebep olabilirdi. Bu duruma mani olmak isteyen Kanuni Sultan Süleyman, Bağdat valisi[508] Osman Paşa'yı bölgedeki Kürt mirlerini de yanına alarak Şehrezor'u fethetmeye memur etti.[509] Osman Paşa Zelem Kalesi'ni kuşattı. İki yıllık bir kuşatmadan sonra Sorhab Bey Erdelan, Şah Tahmasb'dan yardım talebinde bulundu. *Hülasaü't-Tevarih*'in müellifi Münşi-yi Kumi'ye göre 961 (1553-1554) yılında Şah Tahmasb'ın şahzade İbrahim Mirza'nın komutasında gönderdiği ve aralarında Bedr Han ve Emir Gayb Bey gibi Safevi serdarlarının bulunduğu destek kuvvet Zelem Kalesi havalisine ulaşınca Osman Paşa, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve Şehrezor'a çekildi.[510]

Daha sonra Baltacı Mehmed Paşa 1561 yılında Zelem Kalesi ile birlikte Şehrezor'un diğer şehir ve kalelerini de ele geçirdi ve o tarihten sonra Şehrezor bütünüyle Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girdi.[511] Zelem Kalesi'ni sonsuza dek kaybeden Sorhab Bey, Erdelan topraklarının doğu serhadlerine çekildi. Böylece

---

[508] Bağdat 1508 yılında Safevilerin eline geçtikten sonra Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında uzun sürecek bir mücadeleye sahne oldu. 1639 Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması'ndan sonra Bağdat'ın Osmanlı Devleti'ne ait olduğu tescillendi. Osmanlı Devleti genellikle Erdelan ve Baban emirlikleri ile olan münasebetlerini Bağdat valisi/veziri üzerinden yürütüyordu. Osmanlı Devleti'nin 1534 yılında ilk defa Bağdat'ı fethetmesinden sonra Bağdat eyaleti teşkil edildi. 1534 yılından Erdelan Emirliği'nin ortadan kalktığı 1867 yılına kadar Bağdat'ta görev yapmış olan doksan yedi vali tespit edilmiştir. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 158, İstanbul, Eylül-Ekim 2005, ss.3-12.

[509] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-tevarih**, Cilt.I, s.367; Mehmed bin Mehmed er-Rumi, **Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar ve Tarih-i Âl-i Osman**, Haz. Abdurrahman Sağırlı, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2000, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.209.

[510] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-tevarih**, Cilt.I, s.367; Rumlu, **Ahsenü't-tevarih**, ss.483-484; Seniu'd-devle (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Muntazam-ı Nasıri**, Cilt.II, s.822.

[511] Bitlisi, **Şerefname**, s.87; Mehmed bin Mehmed er-Rumi, **Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar ve Tarih-i Âl-i Osman**, s.209: Mosennef, **Lübbu't-Tevarih**, s.16.

ilk Erdelan mirlerinden bu yana uzun bir müddet emirliğe başkentlik yapmış olan Şehrezor ve Zelem Kalesi kaybedildi. Zelem Kalesi Teymur Han Erdelan (1578-1590) dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Daha sonra Teymur Han Erdelan, dönemin Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat ettiği için Zelem Kalesi kendisine geri verildi ve yeniden Erdelan topraklarına dahil oldu.

Şah Tahmasb ile ilişkileri son derece iyi olan Sorhab Bey Erdelan 67 yıl hükümdarlık yaptıktan sonra geriye; Hasan, İskender, Yakup, Sultan Ali, Behram,[512] Besat, Zülfikâr, Şehsuvar, Saru, Kasım ve Eslemeş adlarında on bir erkek çocuk bırakıp öldü.[513] Sorhab Bey'in oğullarının Erdelan topraklarının muhtelif bölgelerinde hakimlik yaptıkları ve birbirleri aleyhine genişleme siyaseti izledikleri anlaşılıyor. Bu da ister istemez Erdelanın yerel hakimlerini güçlü Osmanlı ve Safevi devletleri ile ilişki kurmak durumunda bırakıyordu. *Hülasaü't-Tevarih*'in müellifine göre kardeşi İskender Bey ile mücadele halinde olan Sorhab Bey'in oğlu Besat Bey, Safevi şahı II. Şah İsmail (1576-1578)'den yardım isteyince şah, komutanlarından Solak Hüseyin Tekelu'yu o sırada Pelengan Kalesi'nde konuşlu bulunan İskender Bey'i bertaraf etmesi için görevlendirdi. İskender Bey bertaraf edildikten sonra Pelengan, Senger ve Dinever Safevilerin kontrolü altına girdi.[514]

Sorhab Bey'in ölümünden sonra yerine üçüncü oğlu Sultan Ali Bey geçti.[515] Sultan Ali Bey, siyasi konumunu güçlendirmek için Kızılbaş emirlerden Menteşa Sultan Ustaclu'nun kızıyla evlendi ve bu evlilikten Teymur Han ve Helu Han adlarında iki çocuk dünyaya geldi.[516] Bu evlilik Erdelan hanedanı ile Kızılbaşlar

---

[512] Sorhab Bey beşinci oğlu Behram Bey'i Revanduz ve İmadiye hakimi olarak atamıştı. Revanduz ve İmadiye mirleri Behram Bey Erdelan'ın soyundan geliyorlardı ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu görevi ifa ettiler. Mahşeref Erdelani, ölümünden (1847) bir sene önce tamamladığı **Tarih-i Erdelan** isimli eserinde Behram Bey Erdelan'ın soyundan gelenlerin halen İmadiye ve Revanduz'a hakim olduklarını kaydetmiştir. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.53.

[513] Bitlisi, **Şerefname**, s.86. Muhammed Merduh Kordestani, Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar Sorhab Bey'in 30 yıl emirlik yaptığını yazmışlardır. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.320; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s. 99; Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, s.89.

[514] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-Tevarih**, Cilt.II, 646-647.

[515] Vakayinigar, Sorhab Bey'in 1564 yılında vefat ettiğini ve aynı yıl Sultan Ali Bey'in Erdelan hakimi olduğunu kaydetmiştir. Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriyye**, s.79.

[516] Bitlisi, **Şerefname**, s.87.

arasındaki ilişkileri pekiştiren siyasi bir evlilikti.[517] Ancak Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunan H-23-07-967 (21 Mart 1560) tarihli bir belge aslında Sultan Ali Bey'in Osmanlı Devleti'ne tâbi olmak arzusunda olduğunu gösteriyor. Dönemin Şehrezor hakimi Bekir'e yazılan hüküm şöyle:

> Dergâh-ı muallama mektup gönderip Sorhab Bey'in büyük oğlu Sultan Ali Bey'in Sünni mezhep olduğunu, Kızılbaşlardan beri olduğunu, Osmanlı tarafına geçmek niyetinde olduğunu bildirmişsin. Sultan Ali Bey'in; adamlarından Şahkulu Ağa eliyle mektup gönderip öte taraf ile alâkasını kesmek, bütün mal ve davarlarını Şehrezor'a göndermek niyetinde olduğunu, kendisinin o tarafta kalıp elinde bulunan dört parça kale ile emr-i şerife ram olduğunu bildirmişsin. Şimdi, bu konuda ahde vefasızlık caiz değildir. Bundan böyle ahde muğayir hareket edenlerle iş tutmayasın. Adı geçen şahsın (Sultan Ali Bey'in) Şehrezor vilayetine göndermek istediği eşyasını kabul etmeyesin ki karşı taraftan (Safeviler tarafından) ahde vefasızlık olarak görülmesin ve sulhe sadakatsizlik olarak anlaşılmasın.[518]

Sultan Ali Bey'in iktidarı Safevi şahı Şah I. Tahmasb'ın iktidarının son yıllarına tesadüf ediyordu. Üç yıl boyunca Erdelan topraklarını yöneten Sultan Ali Bey'in iktidarı Şah Tahmasb'ın ölümüyle son buldu, ardında Teymur Han ve Helu Han adlarında iki oğul bırakarak öldü ve yerine kardeşi Besat Bey geçti. Ancak Sultan Ali Bey'in Menteşa Sultan Ustaclu'nun kızından olan çocukları Teymur Han ve Helu Han o yıllarda Safevi tahtına geçen II. Şah İsmail (1576-1578)'in yanına giderek babalarının mülkü üzerinde hak iddiasında bulundular.

II. Şah İsmail'in ölümü üzerine Sultan Ali Bey'in büyük oğlu Teymur Han, amcası Besat Bey'in hakimiyeti altında bulunan topraklara saldırdı.[519] Besat Bey'in ölümünden sonra da Erdelan mülkünün başına geçti ve 1580-1581 yılında Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaatini bildirdi. Teymur Han kuvvet ve kudret elde ettikten sonra topraklarını genişletme siyaseti izledi ve komşu emir ve hakimlerin topraklarına saldırdı. Kelhor beyi Ömer Bey'in topraklarına saldıran Teymur Han Kelhor-Lor birleşik kuvvetlerine yenildikten sonra zındana atıldı. Bir süre sonra serbest kalan Teymur Han, Safevi şahı tarafından atanmış olan Devletyar Sultan

---

[517] Cehanbehş Sevabık ve Perestu Mozefferi; ''Tehlili Ber Monasebat-ı Hanedan-ı Erdelan Ba Dovlet-i Merkezi-yi Safeviye'', *Feslname-i Pejuheşname-yi Tarihha-yı Mehelli-yi İran*, Şomare-yi Dovvom, Behar-Tabıstan 1396/1990, s.149.

[518] BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya:3 , Gömlek:984; **3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 12, Ankara 1993, s.439.

[519] Bitlisi, **Şerefname**, s.88.

Siyahmansur'un elinde bulunan Zerrinkemer ve havalisine 998 (1589) yılında yaptığı saldırıda öldürüldü ve Erdelan emirliğinin başına kardeşi Helu Han geçti.[520]

Helu Han abisi Teymur Han hayatta iken Erdelan'ı abisi ile birlikte ikili bir yönetim modeliyle yönetiyordu ve Helu Han'ın merkezi Pelengan Kalesi idi. Abisi Teymur Han öldükten ve kendisi tek başına Erdelan hakimi olduktan sonra da emirliğin hükümet merkezi olarak Palengan Kalesi'ni tercih etti.[521] Uzun yıllar Zelem Kalesi'ni merkez olarak kullanan Erdelan mirlerinin başkenti bundan sonra Palengan ve Hasanabad olacaktı. Erdelan hakimlerinin güçlerinin zirvesinde oldukları bu dönemde Safeviler de güçlerinin zirvesindelerdi.

Şah İsmail Safevi Devleti'ni kurduktan sonra kuzeyde Özbeklerle ve batıda Osmanlılarla karşı karşıya olduğu ve içerdeki bazı sorunlarla uğraştığı için Erdelan ile yeteri kadar mücadele edemedi ve ilişki geliştiremedi. Şah İsmail Çaldıran'da büyük bir yenilgi alınca yine aynı durum söz konusu oldu ve Erdelan iktidarına son verme imkânlarını kaybetti. Şah İsmail'den sonra Safevilerin fetret devri olarak değerlendirilen, ardılları Şah Tahmasb, II. Şah İsmail ve Muhammed Hudabende dönemlerinde de Erdelan üzerinde tam bir hakimiyet tesis edilemedi.[522] Şah I. Abbas'ın iktidarının ilk yıllarında İran topraklarında Kızılbaş reislerinin, kabilelerinin çıkardığı sorunlar, Özbek saldırıları ve Osmanlı akınları baş gösterdiği için dönemin Erdelan hakimi Helu Han kısmi bir bağımsızlık elde etti, Osmanlılara da Safevilere de itaat etmedi. Ancak Şah I. Abbas, İran'da kontrolü ele aldıktan ve içerdeki sorunları hallettikten sonra Lorıstan hakimi Hüseyin Han Lor'un tahrikleriyle Erdelan topraklarına saldırmaya karar verdi ve 1611 yılında bizzat başında olduğu ordusuyla muktedir Erdelan miri Helu Han'ın hakim olduğu topraklara yürüdü. Ancak Erdelan mirinin hakim olduğu coğrafyanın oldukça sarp olmasını ve Osmanlı Devleti'nin Helu Han'a destek kuvvet gönderebileceğini ifade eden danışmanlarının önerisini dikkate alan Şah Abbas Erdelan topraklarına

---

[520] Bitlisi, **Şerefname**, s.89. Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*'yi kaleme aldığı 1005 (1597) yılında Helu Han'ın Erdelan hakimi olduğunu kaydetmiştir.

[521] Bugün bile İran'da Palengan Kalesi daha çok Helu Han ile özdeşleştiriliyor ve ''Kala-yı Helu Han'' olarak adlandırılıyor. Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, İntişarat-ı İlmi-yi Kalec, Senendec 1395/2016, s.81.

[522] Kamran, Hemani, ''Nezeri ber Revabıt-ı Hanedan-ı Erdelan ba Hakimiyet-i Safevi'', *Nimsalname-yi Tarih-i Now*, Şomare-yi Evvel (Payiz-Zemıstan), 1389/2010, s.6.

saldırmaktan vazgeçti. Şah Abbas'ın danışmanı Alibali Zengene'nin Erdelan mirinin hakim olduğu coğrafyanın çetin oluşu ve ele geçirilmesinin zorluğu ile ilgili beyanatı ve Osmanlı Devleti'nin Kürt mirinin imdadına gelebileceğine dair uyarısı dikkate değerdir.[523]

Danışmanının uyarısını dikkate alan Şah Abbas, Helu Han'a bir mektup gönderdi ve kendisinden büyük oğlu Han Ahmed Han'ı İsfahan'a göndermesini istedi. Böylece Han Ahmed Han İsfahan'da rehin olarak tutulacak ve Şah Abbas muktedir Erdelan mirine karşı kendisini güvende hissedecekti. Helu Han o sırada on yedi yaşında olan büyük oğlu Han Ahmed Han'ı üç yıl boyunca zorunlu ikâmete tâbi tutulacağı İsfahan'a gönderdi.[524] Helu Han, İran şahına tâbi ve bağlı görünüyordu çünkü ülkesi Azerbaycan ve Hemedan'a yani İran'ın doğu serhadlerine komşu idi. Örneğin, Şah Abbas döneminin önemli tarihçilerinden, aynı zamanda Şah Abbas'ın müneccimi olan Molla Celal Yezdi (Müneccim), Helu Han Erdelan'ın mülazımlarının 31 Mayıs 1604 tarihinde esir alınmış iki Osmanlı askeri, dokuz kesik baş, son zamanlarda fethettiği biri Şehrezor'da olmak üzere iki kale ile (Gelin ve Talemi kaleleri) daha evvel sahip olduğu dokuz kalenin anahtarlarını bir arize ile birlikte Şah Abbas'a gönderdiğini ve kendisine itaatini arz ettiğini kaydetmiştir. [525] Helu Han İran şahına itaat etmenin yanı sıra, vefadarlığını isbat etmek için oğlu Han Ahmed Han'ı rehin olarak şahın sarayına gönderdi. Ancak Osmanlı Devleti ile komşu olması İran şahı Şah Abbas'ı endişeye sevk etti, bu yüzden şah Helu Han'ın yerine oğlu Han Ahmed Han'ı Erdelan miri olarak tanıyarak kendisini emniyette hissetmek istiyordu.[526]

Şah Abbas 1023 (1614-1615) yılı sonlarında Gürcistan valisinin çıkardığı isyanı bastırmak üzere o bölgeye gitti. Eğitimi ve terbiyesi ile yakından ilgilendiği[527] Han Ahmed Han'ı da yanında götürdü. Daha sonra Han Ahmed Han'dan Erdelan'a

---

[523] İlgili diyalog için, Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.66.

[524] Sheerin Ardalan, **Erdelan Kürtleri**, s.45.

[525] Celaleddin Muhammed Yezdi, **Tarih-i Abbasi veya Ruzname-i Molla Celal**, s.265.

[526] Don Garcia de Silva Figueroa, **Sefername-yi Figueroa**, Çev. Gulam Rıza Semi'i, Neşr-i Now, Tahran 1363/1984, s.286.

[527] İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.867.

gitmesini ve babası Helu Han'ı İsfahan'a göndermesini istedi.[528] Ancak ilerlemiş yaşına rağmen hükümetten el çekme niyetinde olmayan ve oğlunun kendisini bertaraf etmesinden endişelenen Helu Han, Han Ahmed Han'a yol vermedi. Onu Şehrezor'da bulunan Zelem Kalesi'ne tayin etti fakat bir müddet sonra Han Ahmed Han, Erdelan ülkesindeki bazı aşiretlerin kendisine bağlılıklarını bildirmeleri üzerine zorla babasının ikâmet ettiği Pelengan Kalesi'ne girerek babasına ait hazinelere el koydu, onları tâbi ve taraftarlarına dağıttı, sonunda taraftarlarının desteği ile yönetime el koydu[529] ve babasını İsfahan'a gönderilmek üzere o sırada Kazvin'de bulunan Şah Abbbas'ın yanına gönderdi.[530] Münşi'nin ifadesine göre Helu Han o sırada seksen yaşını aşkındı, doksan yaşına yaklaşıyordu ama ancak yetmişinde gösteriyordu. İran'daki izlenimlerini günü gününe kaydeden ve o sırada Kazvin'de bulunan İspanya'nın İran sefiri Don Garcia de Silva Figueroa Helu Han'ın (ismini yanlışlıkla ''Haydar Han'' olarak yazmıştır) Kazvin'e geliş tarihini 10 Recep 1027 (3 Temmuz 1618 Salı) olarak kaydetmiştir. Bu girişim Safevilerin desteği ile yapılmış bir darbeydi aslında ve bundan sonra Safeviler iktidarlarının sonuna kadar Erdelan mirlerinin atanmasında belirleyici bir role sahip olacaklardı. Şah Abbas'ın fermanıyla Helu Han iki ay sonra İspanya sefiri ile birlikte İsfahan'a yollandı. Helu Han ile birlikte İsfahan'a yolculuk yapan İspanya'nın İran sefiri Figueroa, Helu Han ile ilgili izlenimlerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

> ''Bu Kürt büyüğü, Kürdistan'ın en doğu noktasının yani Azerbaycan'ı Şüşter'den ayıran nahiyenin hakimi idi ve İran şahının komşusu sayıldığı için, onun durumunda olan diğer büyükler gibi (ki kendilerinden daha kudretli hakimler için büyük bir saygı duyarlar), şaha itaat ediyor görünüyordu.'' [531]

Figueroa ayrıca, İsfahan'a vardıklarında Helu Han ile büyük bir davete birlikte iştirak ettiklerini yazıyor. Yine Figueroa'nın aktardığına göre Şah Abbas, hazır bulunamadığı şenliklerde Helu Han'ın da aralarında bulunduğu İran'ın önemli

---

[528] Muhammed Tahir bin Hüseyin Kazvini, **Tarih-i Cihanara-yı Abbasi**, s.184.

[529] İskender Bey Münşi, Han Ahmed Han'ın Erdelan tahtına cülus tarihini Hicri 1026 (1617) olarak verirken, Molla Celal 1020 (1611-1612) olarak vermektedir. Molla Celal, **Ruzname-i Molla Celal**, s.414.

[530] İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.926; Don Garcia de Silva Figueroa, **Sefername-yi Figueroa**, s.279.

[531] Don Garcia de Silva Figueroa, **Sefername-yi Figueroa**, s.274.

şahsiyetlerinin misafirleri ağırlamalarını emretmişti.[532] Şah Abbas devrinin önemli tarihçilerinden olan İskender Bey Münşi'nin aktardığına göre Helu Han on yıl İsfahan'da gözetim altında tutulduktan sonra 1036 (1626-1627) yılında aynı şehirde eceliyle öldü.[533]

III. Dönem: İran Merkezi Devletlerine Bağlılık Dönemi: Mirlikten Valiliğe Erdelan Hakimleri (1587-1867)

Şah I. Abbas ve Erdelan'da Safevi Hakimiyeti

Daha önce de işaret edildiği üzere Şah I. Abbas ile birlikte Erdelan mirleri Safevi Devleti'nin kontrolü altına girdiler. Safevi ülkesindeki dörtlü eyalet sistemi içindeki yerlerini alıp *vali* unvanını benimsediler ve Şiilik mezhebini tercih ettiler. Bu tarihten sonra Erdelan'a hakim olan valiler sahip oldukları siyasi nüfuz ve etki bakımından Safeviler devrinin önemli yerel-mahalli idarecilerinden sayıldılar. Erdelan valileri Safevilere ödemeleri gereken sembolik vergi ve harçları ödedikleri, Safevi şahlarına hediyeler gönderdikleri ve merkezi devlete itaat ve bağlılıklarını arz ettikleri sürece Safevilerle sürdürülebilir bir ilişki içinde oluyorlardı. Erdelan valilerinin civar hakimlerle olan münakaşaları, zaman zaman istiklal ve istikbal arayışı içinde olmaları, zaman zaman Osmanlı Devleti'ne meyletmeleri ve hatta kimi zaman Safevilerden bağımsız olarak Osmanlılara itaat etmeleri Erdelan-Safevi ilişkilerinin ana hatlarını oluşturuyordu. Bölgesel çıkarlarını ilişkilerde önemli bir hareket noktası olarak gören ve yerel-mahalli otoritelerini pekiştirme, tahkim etme arayışında olan Erdelanlı valiler, Safevilere tâbi oldukları ve onlara vergi ödedikleri dönemlerde bile Osmanlı Devleti'ni de her zaman bir alternatif olarak görüyor ve Safevi Devleti ile ilişkilerinin bozulduğu dönemlerde Osmanlı Devleti ile ilişki kuruyorlardı. Bazı Erdelan hakimlerinin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaya meylettikleri ve kendilerini Osmanlılara dayandırdıkları da oluyordu. Osmanlı Devleti'nin güçlü ve alternatif bir hâmi olarak bölgede varlık göstermesi Safevileri Erdelan valilerine karşı sert politikalar benimsemekten alıkoyuyordu.

---

[532] Figueroa, **Sefername-yi Figueroa**, s.364.

[533] İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.1070; Hüseyni-yi Esterabadi, **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Sefi Ta Şah Safi)**, s.234. Helu Han'ın 1036 (1626-1627) yılında öldüğünü kaydeden İskender Bey Münşi, o tarihte oğlu Han Ahmed Han'ın Erdelan hakimi ve Şehrezor beylerbeyi olduğunu kaydetmiştir. İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.1070.

Yukarıda da işaret edildiği gibi Helu Han'ın oğlu I. Han Ahmed Han bir müddet İsfahan'da Şah I. Abbas'ın yanında rehin olarak bulunmuş, daha sonra Şah Abbas'ın direktifiyle babası Helu Han'ı Erdelan tahtından indirip kendisi emirliğin tahtına geçmişti. *Erdelan Okulu* tarihçileri[534] ittifakla, Han Ahmed Han'ın İsfahan'da bulunduğu sırada Şah I. Abbas'ın kız kardeşi Zerrinkülah (Seyyide Begüm) ile evlendiğini kaydetmişlerdir.[535] Dolayısıyla bu siyasi evlilik yoluyla Han Ahmed Han'ın Safevilerin kontrolü altına girdiğini belirtmişlerdir. Keza, Han Ahmed Han'ın İsfahan'da bulunduğu sırada Şiiliği benimsediği ve böylece Erdelan Emirliği'nin tümüyle Safevilerin kontrolüne girdiği ifade edilmiştir.[536]

I. Han Ahmed Han'ın Erdelan valisi olarak hüküm sürdüğü 1609 yılında Urmiye havalisine hakim olan Brodost aşireti hakimi Emir Han Bradosti ile Safevi ordusu arasında büyük bir şavaş yaşandı. Emir Han Bradosti'nin konuşlandığı Dımdım Kalesi, Safevi veziriazamı Hatem Bey Ordubadi (İtimadü'd-devle) tarafından kuşatıldı, takriben altı aylık bir kuşatmadan sonra kale ele geçirildi ve sakinlerinden birçoğu katledildi. Hızını alamayan Safevi ordusu, Bradostilere

---

[534] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.9; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.99; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.328; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.118.

[535] Şah Abbas devrinin önemli kaynaklarından biri olan, İskender Bey Münşi'nin *Tarih-i Alemara-yı Abbasi* isimli eserinde Han Ahmed Han'ın, Şah Abbas'ın kız kardeşi ile evlendiğine dair herhangi bir kayıt bulunmuyor. Şerefhan Bitlisi'den sonra Erdelan Emirliği'nin tarihini kaleme alan Muhammed Şerif Kadı, Han Ahmed Han'ın Safevi sarayından evlendiğini ifade etmiş ancak herhangi bir isim zikretmemiştir. Muhammed Şerif Kadı'ya göre Şah Abbas, haremindeki hanımlardan birini Han Ahmed Han ile evlendirdi. Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.68. Ancak Osmanlı vakanüvisleri Kâtip Çelebi ve Naima, Han Ahmed Han'ın, Şah Abbas'ın hemşiresinin (kız kardeşinin) kızı ile evlendiğini belirtmişlerdir. Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.776; Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.837. Keza, Hammer de bu bilgiyi doğrulayacak mahiyette bir kayıt düşmüş ve I. Han Ahmed Han'ın, Şah Abbas'ın kız kardeşinin kızıyla evlendiğini ifade etmiştir. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.207. Naima ayrıca Han Ahmed Han'dan *''Acem şahının üvey oğlu, Kürdistan'ın kuvvetlilerinden, Erdelan ve Sohran hakimi''* şeklinde bahsetmiştir. Naima, **Naima Tarihi**, Cilt.III, s.1064. 1820 yılında Sıne'de bulunan ve Erdelan valisi I. Emanullah Han tarafından karşılanan Rich, Emanullah Han'ın sarayında bulunan özel odaya götürüldüğünü kaydetmiştir. Rich'in aktardığına göre valinin odasındaki duvarlarda birçok kadın resmi vardı. Kendisine anlatıldığına göre resimlerden birisi Büyük Şah Abbas tarafından valinin atalarından birine gönderilen bir cariyeye aitti. Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.171.

[536] Osmanlı arşiv kaynaklarında Han Ahmed Han'ın *eben an ceddin* (nesilden nesile) Sünni olduğu ve *Hanefi* mezhbine mensup bulunduğu kaydedilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86 , Gömlek: 83.

yardımcı olan Mukri Kürtlerinin de katledilmesi için sadır edilen hüküm doğrultusunda Urmiye havalisinde insan avına çıktı.[537]

1611 yılında Safevi Devleti tarafından Helu Han'ın oğlu, Erdelan valisi I. Han Ahmed Han'a bir hüküm gönderildi ve kendisi Kızılbaş ordusundan kaçan Mukri Kürtlerinin Erdelan taraflarına kaçabilecekleri konusunda uyarıldı. İlgili hükümde Han Ahmed Han'a, topraklarına sığınan Mukri Kürtlerinin derhal öldürülmeleri ve kesik başlarının gönderilmesi emredildi.[538] Ayrıca Han Ahmed Han'a askeri bir birlik ile harekete geçip Kızılbaş ordusuna eşlik etmesi buyuruldu. Han Ahmed Han verilen talimat doğrultusunda harekete geçti ve 1611 yılının Nisan ayı başlarında, Mir İskender'e tâbi olup Bane'deki Hasan Kalesi'ne konuşlanan Mukrilerin üzerine yürüdü. Kale kuşatıldıktan sonra ateş altına alındı. *Ruzname-i Molla Celal*'in müellifine göre Safevi taarruzu başladıktan sonra Hasan Kalesi sakinlerinin kışlık ihtiyaçları için tedarik ettikleri yakacaklar alev aldı. Rüzgârın da etkisi ile şiddetlenen ateş kaledeki evleri de yaktı. Dışarı çıkmayı başaramayan Mukrilerden kadın erkek yüz doksan kişi yanarak can verdi. Mir İskender'in adamlarından iki yüz kişi öldürüldü ve kesik başları şaha gönderildi. Mir İskender kaçmayı başardı ancak Erdelan valisi Han Ahmed Han'ın adamları tarafından yolu kesildi. Taraflar arasında yaşanan çatışma sonunda Han Ahmed Han'ın adamlarından yirmi beş tanesi öldürüldü. Mir İskender ile birlikte bulunan ve Han Ahmed Han'ın sipahileri tarafından katledilen Mukrilerin kesik başları da yine Şah Abbas'a gönderildi.[539]

Safevi Devleti kurulduktan bir müddet sonra 1508 yılında Bağdat'ı ele geçirmiş, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın düzenlediği Irakeyn Seferi ile Bağdad Osmanlıların hakimiyetine girmişti. 1555'te Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında imzalanan Amasya Antlaşması'na göre Bağdat hukuki olarak Osmanlı Devleti'nin oldu. Osmanlı sultanı I. Ahmed devrinden (1590-1617) sonra Osmanlı merkezi otoritesinde zaafiyet oluşunca Bağdat'ta bir dizi isyanlar çıktı. Bu isyanların

---

[537] Dımdım Kalesi kuşatması ile ilgili detaylı bilgi için 2019 yılında yayınlanan çalışmamıza bakılabilir. Cafer Açar, **Safevi Kroniklerinde Dımdım Kalesi Kuşatması ve Emir Han Bradosti**, Avesta Yayınları, İstanbul 2019. Ayrıca, Fezli bin Zeynelabidin bin Hace Ruhullah Huzani-İsfahani, **Efdalu't-Tevarih**, ss.103-132.

[538] Molla Celal, **Ruzname-i Molla Celal**, s.413.

[539] Molla Celal, **Ruzname-i Molla Celal**, s.414.

en önemlilerinden birisi Bağdat'ta on iki bin kadar kul ve azaba ağalık eden Bekir Subaşı'nın çıkardığı isyandı. Safevi Devleti bu karışık durumdan istifade etmek istedi ve Şah Abbas, Bekir Subaşı ile münasebet kurdu. Bekir Subaşı'nın yardım istemesi üzerine harekete geçen Şah Abbas Temmuz 1623'te Bağdat'a bir ordu sevk etti. Hemedan hakimi Safi Kulu Han'ın fermandarlığında Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han ve Lorıstan hakimi Hüseyin Han'ın da aralarında bulunduğu Safevi serdarları Bağdad üzerine sevk edildiler.[540] Üç ay süren kuşatmadan sonra Bağdat Ocak 1624'te Safevilerin eline geçti.[541] Bu tarihten sonraki altı yıllık zaman diliminde Osmanlı orduları iki kez Bağdat'ı kuşattılar ancak alamadılar.[542]

Bağdat'ın Safevilerce ele geçirilmesinden sonra Şehrezor, Musul, Kerkük ve civarlarında yağma ve Safevi istilası ihtimalinin baş göstermesi üzerine korkuya kapılan bölge sakinleri şehirlerini terk etmek zorunda kaldılar.[543] *Münşi*'nin ifadesine göre Şah Abbas, bölge halkının huzur ve güvenliğinin temini için İran orduları komutanı Karçakay Han'ı Musul taraflarına gönderdi. Şah Abbas, Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han'ı da, hakimiyeti altında bulunan topraklara yakın olduğu için Kerkük ve Şehrezor'u fethetmekle görevlendirdi.[544] Han Ahmed Han'ın Kerkük'e yaklaşması üzerine mukavemet edemeyeceğini anlayan kale sakinleri Diyarbekir'e kaçtılar. Böylece Kerkük Kalesi I. Han Ahmed Han ve emrinde bulunan Erdelan ordusunun eline geçti. Han Ahmed Han bundan sonra ahalinin sevk ve idaresi ile meşgul oldu.[545] Şah tarafından verilen hüküm ile Kerkük ve bütün Şehrezor vilayeti I. Han Ahmed Han'ın tasarrufuna verildi.[546]

I. Han Ahmed Han döneminin önemli olaylarından birisi de Soran Emirliği melikesi Hanzâde Hanım'ın, Han Ahmed Han'ın hakimiyeti altında bulunan Kerkük'e yaptığı saldırıydı. Soran miri Ömer Bey, Osmanlı Devleti'nin de desteği ile

---

[540] Nazmizade Murteza, **Gülşen-i Hulefa**, s.208.

[541] İskender Bey Münşi, **Alem-ara-yı Abbasi**, s. 1006.

[542] Özer Küpeli, ''Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII.yüzyıllar)'', *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s.237.

[543] İskender Bey Münşi, **Alem-ara-yı Abbasi**, s. 1006.

[544] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.207. Erdelanlı tarihçilere göre Han Ahmed Han Bağdad'ın fethi için gönderilen Safevi ordularının baş komutanıydı. İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.12.

[545] İskender Bey Münşi, **Alemara-yı Abbasi**, s. 1006.

[546] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem ara-yı Abbasi**, s.59.

1026 (1617) yılında İsfendabad (Alişeker) topraklarına saldırmak kastıyla Kerkük ve Şehrezor taraflarına hareket etmiş, Mahideşt'te yapılan savaştan sonra tutuklanmış, Şah I. Abbas'ın emriyle Rey hakimi Ali Kuli Han Şamlu'ya teslim edilmiş ve Rey'de hapsedilmişti.[547] Ömer Bey daha sonra öldürüldü ve onun soyundan bir tek çocuk kaldı. Soran melikesi Hanzâde Hanım Ömer Bey'in eşi ve o çocuğun annesi idi. Vale-i İsfahani'nin kaydettiğine göre Hanzâde Hanım at biniyor, kabağa ok atıyor, ava çıkıyor ve yorucu askeri talimler yapıyordu. Ömer Bey'den sonra Soran melikesi olan Hanzâde Hanım, yağma faaliyetlerinde bulunmak için 1039 (1629-1630) yılında, Han Ahmed Han'ın elinde bulunan Kerkük'e saldırdı. Han Ahmed Han da kendisine mukabelede bulununca aralarında Kerkük yakınlarında savaş çıktı.[548] Hanzâde Hanım, Han Ahmed Han'ın kuvvetlerine yenildi, tutuklanarak İsfahan'a, Safevi şahının yanına gönderildi.[549] Bir müddet Tebrek Kalesi'nde hapsedildikten sonra o sırada Safevi tahtında bulunan Şah Safi (1629-1642) tarafından affedildi ve kendisine memleketine gidebileceği söylendi.[550]

Şah Safi Dönemi: Erdelan'da Katı Safevi Siyaseti

Şah Abbas 1629 yılında öldü. Yerine geçecek kardeşi ve oğlu bulunmadığı için Safevi tahtına torunu Şah Safi (1629-1642) geçti. Şah Abbas'ın ölüm haberinin Osmanlı başkentine ulaşmasından sonra Osmanlı padişahı Sultan IV. Murad, serasker Hüsrev Paşa'yı Bağdat'ın fethiyle görevlendirdi.[551] Bağdat'ı kuşatma niyetinde olan Osmanlı serdarı Hüsrev Paşa'nın Han Ahmed Han'ın malihulya[552]

---

[547] İskender Bey Münşi, **Alem-ara-yı Abbasi**, s.925. Vale-i İsfahani, Soran miri Ömer Bey'in, Han Ahmed Han Erdelan ile yaptığı savaşta öldürüldüğünü kaydetmiştir. Vale-i İsfahani **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.45.

[548] Muhammed Yusuf Vale-i İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.34.

[549] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.68. *Tarih-i Sultani*'nin müellifi, Hanzâde Hanım ile Han Ahmed Han arasında cereyan eden savaşın tarihini 1038 (1628-1629) olarak kaydetmiştir. Hüseyni-yi Esterabadi, **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Sefi Ta Şah Sefi)**, ss.238-239.

[550] Benzer bir anlatı için Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s.910.

[551] Hasan bin Hasan Fesai, **Farsname-i Nasıri**, 462.

[552] Melankoli, kuruntu, obsesyon olarak tanımlanan rahatsızlık. Safevi dönem kaynaklarında Han Ahmed Han'ın ''zaaf-ı dimağ, perişani-yi dimağ'' rahatsızlığına düçar olduğu kaydedilmiştir. Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.53, 239. Erdelanlı tarihçilerin aktardığına göre Han Ahmed Han'ın oğlu Şah Safi tarafından kör edildi ve bu hadiseden sonra Han Ahmed Han ruhsal rahatsızlıklar yaşadı.

rahatsızlığına düçar olduğunu anlayınca Han Ahmed Han'ın hakimiyeti altında bulunan Şehrezor ve Kerkük'e saldırı hazırlığında olduğu haberi o sırada Hemedan'da bulunan Şah Safiye ulaştı. Şah, Erdelan hakimlerinin hükümet merkezi olan Hasanabad Kalesi'ne destek kuvvet gönderdi ve hasta olan Han Ahmed Han'ın şahın ordugahına gönderilmesini istedi.[553]

11 Mayıs 1630 tarihinde Osmanlı kuvvetlerinin I. Han Ahmed Han'a ait olan Merivan'a girdikleri ve Hasanabad'a[554] doğru hareket halinde oldukları haberi Safevi şahına bildirildi. Osmanlı veziriazamı Hüsrev Paşa; Kerkük, Gülanber (Halepçe) Kalesi, Merivan ve Şehrezor Ovası'nı ele geçirdi. I. Han Ahmed Han'ın Pelengan hakimi olan kardeşi Mir Memun Osmanlı Devleti'ne itaatini bildirdi ve veziriazam Hüsrev Paşa'yı destekledi. Bunun üzerine Şah Safi'nin fermanıyla Zeynel Han Sipehsalar, Hüsrev Paşa'ya mukabelede bulunmak üzere harekete geçti. Osmanlı ve Safevi kuvvetleri arasında çıkan savaşta Hüsrev Paşa'nın emrinde bulunan Sivas beylerbeyi Halil Paşa, Zilkade 1039 (Haziran 1630) tarihinde Merivan Ovasında Safevi komutanı Zeynel Han Şamlu'yu mağlup etti.[555]

I. Han Ahmed Han malihulya rahatsızlığına düçar olmuştu. *Hülasaü's-Siyer*'in müellifine göre kendisi ile sohbet etmekten büyük keyif alan Şah Safi hekim Süleyman'ın oğlu, özel hekimi Fahruddin Ahmed'i I. Han Ahmed Han'ı tedavi etmesi için görevlendirdi ve Han Ahmed Han'ı Fahruddin Ahmed ile birlikte hakim olduğu topraklara gönderdi.[556] Daha sonra Şah Safi tarafından, I. Han Ahmed Han'a Osmanlı kuvvetlerine mukavemet etmesi için hüküm gönderildi. Harekete geçen Han Ahmed Han, Merivan Kalesi'ni Osmanlılardan geri aldı.

I. Han Ahmed Han'ın Osmanlı Devleti'ne tabiiyetini bildiren ve Osmanlıları İran topraklarına saldırmaları konusunda teşvik eden kardeşi Mir Memun,[557] I. Han Ahmed'in harekete geçmesi üzerine hakimi olduğu Palengan Kalesi'ne konuşlandı.

---

[553] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.71.

[554] Babani'ye göre Han Ahmed Han, Hasanabad'ı inşa etti ve oğlu Hasan Han'ın ismine nisbetle adını Hasanabad koydu. Aynı müellif, XIX. yüzyılın sonları itibariyle Hasanabad'da iki bin ailenin yerleşik olduğunu kaydetmiştir. Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.48.

[555] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.III, s.169.

[556] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.64. Müellife göre Han Ahmed Han 1038 yılının Muharrem (Ağustos-Eylül 1628) ayında rahatsızlandı.

[557] Osmanlı kroniklerinde Mümin Bey şeklinde kaydedilmiştir.

Ancak Mir Memun'a itaatten yüz çeviren Pelengan Kalesi sakinleri kaleyi Han Ahmed Han'a teslim ettiler. Han Ahmed Han da kardeşi Mir Memun'u tutuklayıp İsfahan'a, Safevi şahının yanına gönderdi. Mir Memun, Şaf Safi'nin emri ile Şiraz'a sürüldü ve ömrünün sonuna kadar orada kaldı.[558]

26 Mayıs 1632 tarihinde I. Han Ahmed Han, Şah Safi'ye gönderdiği bir arizede Zap Nehri kıyısında toplanmış bulunan *muhalif* Kürtleri bertaraf ettmek için Şehrezor'dan hareket ettiğini daha sonra Erbil Kalesi'ne yönelerek kale komutanı Osman Paşa'yı muhasara ettiğini ve kendisine mukavemet eden Osmanlı kuvvetlerini mağlub edip kale muhafızlarından yüz elli tanesini öldürdüğünü iletti.[559] Şah Safi 1042 yılının Rebiulevvel ayında (Eylül-Ekim 1632), Devaddar Kelb Ali Bey'e; I. Han Ahmed Han ile birlikte Musul'a yürümesini ve şehri yağmalamasını emretti. 1042 yılının Recep ayında (Ocak 1633), I. Han Ahmed Han, Musul'un yerle yeksan edildiğini, hadsiz hesapsız ganimetler elde edildiğini ve mağaralara çekilen Ezidi Kürtlerin yakılarak yok edildiklerini Safevi şahına haber verdi.[560] Osmanlılar ile Safeviler arasında Hicri 1044 (1634-1635) yılında Bağdat havalisinde yapılan savaşta Şah Safi, I. Han Ahmed Han'a bir mektup yazdı, ona *Kürdistan Emirü'l-ümerası* şeklinde hitap etti ve ondan müdafaa için harekete geçmesini istedi.[561]

Bu tarihe kadar ilişkileri oldukça iyi olan Safevi şahı Şah Safi ile Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han'ın araları açıldı. Şah Safi döneminin önemli kaynaklarından biri olan *Hülasaü's-Siyer*'in müellifi Muhammed Masum bin Hacegi-yi İsfahani, malihulya rahatsızlığına düçar olan Han Ahmed Han'ın bu durumunun şahı oldukça müteessir ettiğini, şahın hususi hekimi Fahruddin Ahmed Şirazi'yi Han Ahmed Han'ı tedavi etmesi için görevlendirdiğini kaydetmiştir. Müellife göre, I. Han Ahmed Han iyileştikten sonra fasid fikirler zihnine nüfuz etti, nankörlük etti ve isyan bayrağı açtı.[562]

---

[558] Hüseyni-yi Esterabadi, **Tarih-i Sultani**, ss.240-241; Hacegi-yi İsfahani, **Hülasü's-Siyer**, ss.97-98; Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.48.

[559] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.162.

[560] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.176.

[561] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem ara-yı Abbasi**, s.156.

[562] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.236. Benzer bir anlatı için; Tefrişi (Sevanıhnigar), **Tarih-i Şah Safi (Tarih-i Tehevvolat-ı İran Der Salha-yı 1038-1052 h.k)**, ss.40-41.

Erdelan Okulu tarihçilerinden İsmail bin Molla Muhammed, Mahşeref Erdelani ve Mosennef; Şaf Safi'nin I. Han Ahmed Han ve Safevi hanedanından Zerrinkülah'ın (Şah I. Abbas'ın kız kardeşi) oğlu Sorhab Bey'i Şahverdi Han Lor'un tahrikleri sonucu kör ettirdiğini yazmışlardır. Adı geçen müelliflerin aktardığına göre Şahverdi Han, Şah Safi'ye; Sorhab Bey'in büyük bir istidat ve kabiliyete sahip olduğunu, hanedan ailesine olan yakınlığı sebebiyle ileride saltanat iddiasında bulunabileceğini dolayısıyla engellenmesi gerektiğini telkin etti. Bunun üzerine Şah Safi de I. Han Ahmed Han'ın oğlu Sorhab Bey'in gözlerini oydurdu.[563] Safevi dönemi kaynaklarında Şah Safi'nin I. Han Ahmed Han'ın oğlu Sorhab Bey'in gözlerini oydurduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmuyor. *Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi*'nin müellifi, I. Han Ahmed Han'ın ruhsal sıkıntılardan ve *bazı hadiselerden* dolayı Şah Safi'den yüz çevirdiğini aktarıyor. Keza, *Hold-i Berin*'in müellifi Vale-yi İsfahani de aynı görüşte.[564] Yine Vale-yi İsfahani başka bir eserinde Han Ahmed Han'ın ortada hiçbir sebep yokken Şah Safi'den yüz çevirdiğini, itaatsizlik ettiğini kaydetmiştir.[565] Osmanlı tarihçisi Hammer Şah Safi'nin Han Ahmed Han'a çok kötülük ettiğini, hakkında türlü entrikalar çevirdiğini kaydediyor.[566] Erdelanlı kronikçilere göre I. Han Ahmed Han, oğlunun kör edildiği haberini duyduktan sonra akli dengesini yitirdi ve bir yıl boyunca Hasanabad Kalesi'nden çıkmadı. Bir yıl sonra sağlığına tekrar kavuştu.[567] Safevi Devleti'nden yüz çevirdi, bağımsızlığını ilan etti, kendi adına sikke kestirdi ve hutbe okuttu.[568]

---

[563] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.13; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.28; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.73; Merduh Kordestani'ye göre Şah Safi'yi, Sorhab Bey'i kör ettirmesi için tahrik eden kişi Süleyman Han Erdelan'dı. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.328. Erken dönem Erdelan kroniklerinde bahsi geçen hadiseden Şahverdi Han Lor'un sorumlu tutulması Erdelanlı vakanüvislerin bir tür iç-sansür uyguladıkları şeklinde yorumlanabilir.

[564] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.239; Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.278;. Erdelanlı tarihçiler, Sorhab Bey'in kör edildiği tarihi 1040 (1630-1631), I. Han Ahmed Han'ın Şah Safi'ye karşı yaptığı kıyamın tarihini de 1041 (1631-1632) olarak kaydetmişlerdir. *Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi*'nin müellifi ise Han Ahmed Han'ın Şah Safi'ye başkaldırdığı tarihi 1045 (1635-1636) olarak kaydetmiştir. Keza Molla Kemal de 1045 (1635-1636) yılı hadiselerini aktardığı eserinde Şah Safi'nin defalarca Han Ahmed Han'ı huzuruna çağırdığını, Han Ahmed Han gelmeyince de şahın onu azlettiğini kaydetmiştir. Molla Kemal, **Tarih-i Molla Kemal (Zemime-i Hülasaü't-Tevarih)**, ss.91-92.

[565] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.189.

[566] Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.207.

[567] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.69; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.74.

[568] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.329.

Erdelan Okulu tarihçilerinden Muhammed Merduh Kordestani, Han Ahmed Han'ın beş yıl bağımsız bir şekilde Kerkük ve Şehrezor'u yönettiğini ve kendi adına hutbe okuttuğunu kaydetmiştir.[569] Kordestani'nin paylaştığı hutbenin metni aşağıdadır:

> ''Risaleti için, seçilmiş olan Ahmed'i seçen, Onu taç ve miraçla destekleyen, rümuz ve sırların türlerini öğreten Allah'a hamd olsun. Onu âlemlere rahmet olarak gönderdi. Bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır. Onu tüm beşere musallat kıldı (gönderdi). İnsan çok zalim ve çok nankördür. Babamız Adem'i "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" şerefiyle şereflendirdi, onu yüceltti, Ona büyük ikramda bulundu. "Andolsun, biz Ademoğlunu yücelttik ve yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." Salat ve selam, ağaçlar çiçek açıp meyve verdiği sürece siyah ve beyaza gönderilen, karanlık ve aydınlıkta zorbaların alınlarının yüce eşiğinde boyun eğdiği, her yer ve yönden Kisraların yüzlerinin onun kapısının eşiğine yöneldiği Efendimiz Muhammed'e, Onun ailesine ve ashabına olsun. Özellikle bakışının celal ve cemalinin nuruyla emellerimizin gözlerini açan, bahçesinin bağışlamasının nuruyla durumumuzun ağaçlarının çiçeklenmesini sağlayan, sultanımız. Akıllar ve fehimler, suretinin aydınlığının güzelliğiyle açıldı, nefisler ve vehimler, siretinin güneşinin kemaliyle ferahladı. İsabetli bakışıyla mülklerimizin işlerini düzenledi, doğru bakışıyla emellerimizin maslahatlarını ıslah etti. Halife, gücü afakları kapsadı ve her nereye giderse hak onunlaydı. Hacıların Allah'ın evinde dönmeleri gibi âlemler onun yüceliği etrafında dolanıyor. Onun rızasıyla, serin rüzgarlar zamanı ihya eder, nice mücadeleci onun nefretinin kor ateşiyle helak oldu. Selmek'e şeriatın sancağını güçlenmiş olarak bir şimşek gibi uçurdu. Sapıtmanın karanlıklarına dalmış olan her sapkın rüşte erdi. Böylece din, rahata erdi, yönetim ele geçmeye yüz tuttu. Yüceldi, böylece insanlar onu kral olarak çağırır oldu. Fethettiği her yerin sabahında, adaleti ve insafı yayan, suç ve günahın temelini ortadan kaldıran, cömertliğin, keremin menbaı, hilm ve hayanın kaynağı bir kral oldu. Bölgelerdeki yönetim sancağının valisi, hak ederek saltanatın tahtının sahibi, *Valinin oğlu Vali, Vali Eş'en Han Ahmed Han Erdelân bağımsız Kürdistan Topraklarının Padişahı*. Allah; Muhammed, temiz ailesi ve mübarek Fatiha Suresinin onuruna onu, gece ve gündüzün getirdiklerinden korusun, bizi devletinin devamıyla ve uzun zaman boyunca gücünün yerinde olmasıyla nimetlendirsin.''[570]

I. Han Ahmed Han ile Şah Safi'nin ilişkileri bozulunca ve Han Ahmed Han Osmanlılarla münasebet tesis edince şah; I. Han Ahmed Han'ın kardeşi Süleyman Han'ı Erdelan hakimi, Abbaskuli Sultan'ı da Hewraman hakimi olarak atadı ve ikisinden Erdelan-Hewraman kuvvetlerinin başında olarak, Ali Bali Zengene'nin refakatinde Han Ahmed Han'a karşı harekete geçmelerini istedi.[571] Ayrıca Şahverdi Han Lor'dan da harekâta katılması istendi. Adı geçen fermandarlar mücehhez birliklerle I. Han Ahmed Han'la savaşmak üzere harekete geçtiler.[572] Safevi

---

[569] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, ss.329-330.

[570] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, ss.329-330.

[571] Hüseyni-yi Esterabadi, **Tarih-i Sultani**, s.254; Hacegi-yi İsfahani'ye göre şah, Siyaveş Beg Kullar Ağası ile Şahverdi Han Lor'u adı geçen memuriyet için görevlendirdi. Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.236.

[572] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.239.

kuvvetleri ile yaptığı savaşı kaybeden Han Ahmed Han, Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı.

Safevilere yenilen Han Ahmed Han, Osmanlı padişahı IV. Murad tarafından Mardin ve Musul serhadleri muhafızlığına atanan ve cesareti ile bölgede kendisinden sözettirmeyi başaran ve Han Ahmed Han'ın kendisi ile mektuplaştığı Küçük Ahmed Paşa'ya iltica etti.[573] Daha sonra Küçük Ahmed Paşa'nın fermandar olduğu Osmanlı kuvvetlerinin desteği ile harekete geçen I. Han Ahmed Han'a karşı Şah Safi'nin emri ile Siyaveş Bey Kullar Ağası, Ağa Han Mukaddem ve Şahverdi Han Lor mukabelede bulunmak için hazırlandılar.[574] *Hülasaü's-siyer*'in müellifine göre on iki bin kişiden oluşan Osmanlı-Kürt birleşik kuvvetleri, kendilerinden sayıca daha az olan Safevi ordusu ile 27 Rebiülevvel 1046 (29 Ağustos 1636) tarihinde Merivan Gölü kenarında savaştılar. Safeviler karşısında yenilgiye uğrayan Osmanlı-Han Ahmed Han kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Musul beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa savaşta öldürüldü, Şam ve Sivas kul ağaları esir edildiler. Han Ahmed Han'ın hakimiyeti altında bulunan *Zelem, Merivan, Hasanabad, Kızılcı* ve diğer bazı kaleler Safevilerin eline geçti. Adı geçen kalelere Kızılbaş muhafızlar tayin edildikten sonra geri kalanlar yerle yeksan edildiler.[575]

Safeviler karşısında aldığı yenilgiden sonra bir grup serdarı ile birlikte Musul'a çekilen I. Han Ahmed Han; Musul, Kerkük ve Şehrezor Ovasına hakim oldu ve yeni yönetiminin başkenti olarak Musul'u seçti.[576] I. Han Ahmed Han Musul'a çekildikten sonra Erdelan topraklarının İran kısmına hakim olmak için tekrar harekete geçti. Ancak Şah Safi'nin fermanıyla Erdelan'ın İran koluna hakim olarak atanan Süleyman Han Erdelan, I. Han Ahmed Han'a karşı koymak için ordu topladı. Taraflar arasında savaş çıktı, Süleyman Han'ın kuvvetlerine yenilen I. Han Ahmed Han, Erdelan'ın İran koluna hakim olmak için bundan sonra herhangi bir girişimde

---

[573] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.240; Kazvini, **Fevaidü's-Safeviyye**, s.57.

[574] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.190.

[575] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.243. Sevanıhnigar'a göre I. Han Ahmed Han'a ait yüklü miktarda hazine ve ganimetin yanı sıra tasarrufu altında bulunan *yetmiş kalenin* anahtarları Safevi ordusunun eline geçti. (Sevanıhnigar), **Tarih-i Şah Safi (Tarih-i Tehevvolat-ı İran Der Salha-yı 1038-1052 h.k)**, s.133.

[576] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.668.

bulunmadı, 1045 (1635-1636) yılında Musul'da öldü ve Hz. Yunus'un Musul'da bulunan türbesi civarına defnedildi.[577]

I. Han Ahmed Han'ın vefatından sonra Safevi şahı Şah Safi tarafından Teymur Han Erdelan'ın oğlu Mir Alemuddin'in[578] oğlu Süleyman Han Erdelan, Erdelan valisi olarak tanındı.[579] Süleyman Han yönetime geldikten sonra, daha önceki Erdelan mirlerinin hükümet merkezi olarak kullandıkları muhkem ve müstahkem *Zelem, Hasanabad, Merivan* ve *Pelengan* kalelerini belki Osmanlıların eline geçmesinden belki de rakiplerinin/düşmanlarının eline geçmesinden endişelendiği için yıktırdı.[580] O zamanlar küçük bir köy olan ve Sına olarak anılan yerde daha sonraları Senendec olarak anılacak olan yeni bir şehir inşa ettirdi. Senendec'de 1046 (1636-1637) yılında bir imaret yaptırdı ve orayı hükümet merkezi olarak seçti.[581] Erdelan hakimi Süleyman Han'ı Sına'de bizzat ziyaret eden ve konağında beş gün kalan Tavernier, Erdelan valisinin konağını *İran'ın en güzel evlerinden birisi* olarak tanımlamıştır. Süleyman Han'ın kendilerini bahçeye bakan bir balkonda karşıladığını belirten Tavernier, Sına hakiminin oturduğu balkonun altın işlemelerinin bulunduğunu ve ipekli halılarla döşendiğini kaydetmiştir.[582] O tarihten sonra Erdelan Emirliği ortadan kalkıncaya kadar yönetim merkezleri Senendec oldu ve Erdelan hakimleri İran kültür havzasının içine girdiler, Osmanlı Devleti'nden uzaklaştılar.[583]

---

[577] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.14; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.30. Evliya Çelebi, Hz. Yunus'un; Hakkari, İmadiye, Soran, *Erdelan*, Harir ve Cizre vilayetleri halkına gönderildiğini kaydetmiştir. Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 4.Kitap, Cilt.II, s.783.

[578] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin'in kaydettiğine göre Teymur Han'ın oğlu Mir Alemuddin Osmanlı Devleti'ne iltica etti ancak bir şey elde edemedi ve Osmanlı ülkesinde öldü. İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.14. Diğer Erdelan kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

[579] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.328. Kazvini'ye göre Süleyman Han, Şah Safi'nin ölümüne kadar (1642) Erdelan hakimi olarak görev yaptı.

[580] Vale-i İsfahani'nin aktardığına göre Safevi serdarları, I. Han Ahmed Han'ı mağlup ettikten sonra Erdelan topraklarında bulunan Hasanabad, Zelem, Merivan ve Kızılcı kalelerine girdiler. I. Han Ahmed Han'ın mallarına ve servetlerine el koyduktan sonra adı geçen kaleleri yıkıp ortadan kaldırdılar. Vale-i İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.159.

[581] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.115; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.332.

[582] Jean Baptiste Tavernier, **Tavernier Seyahatnamesi**, ss.215-216.

[583] Hanbaba Beyani, **Tarih-i Nizami-yi İran Der Dovre-yi Safevi**, İntişarat-ı Stad-ı Bozorg-i Arteştaran, Tahran 1353/1974, s.21.

Süleyman Han Erdelan valisi olarak atandıktan bir yıl sonra 1638 yılında Osmanlı padişahı Sultan IV. Murad, Bağdad'ı fethetmek kastıyla bölgeye hareket etti ve Osmanlı-İran savaşları tekrar başladı. Osmanlı kuvvetlerinin hareket halinde olduklarını haber alan Şah Safi otağını Hemedan'a kurdu ve Kürt ümeranın, özellikle de Süleyman Han'ın hazır bulunmasını istedi. Osmanlı ve İran ordularının ilk karşılaşmaları aynı zamanda Osmanlı ordusunun mühimat ve erzak merkezi olan Kerkük'te oldu. Süleyman Han Erdelan'ın gönderdiği bir haberci, Osmanlı kuvvetlerinin Kerkük yakınlarında bir dağa depoladıkları yüklü miktarda erzakı ordugâhlarına taşımakla meşgul olduklarını rapor edince İran askerleri hamle yapıp Osmanlılara ait erzakları yaktılar ve Osmanlı kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktılar.[584] Bu hadiseden bir müddet sonra Osmanlı sultanı IV. Murad, Erdelan hakimi Süleyman Han'ın Şehrezor havalisinde ikâmet eden amcasının oğlu Murad Han'ı birkaç Osmanlı paşasının ve Osmanlı askerlerinin refakatinde Erdelan topraklarını ele geçirmesi için harekete geçirdi.[585] Safevi kuvvetleri de Osmanlı birliklerine mukabelede bulunmak üzere harekete geçince taraflar arasında büyük bir mücadele yaşandı. Safevi kuvvetleri galip geldiler, Osmanlı paşaları ve Murad Han Erdelan geri çekilmek zorunda kalıp Kerkük yakınlarında bir kaleye sığındılar. Osmanlı paşaları kaçmayı başardılar ancak Murad Han Erdelan yakalandı. Ertesi yıla kadar devam eden savaşlarda Osmanlı kuvvetleri, Erdelan hakimlerinin tasarrufu altında bulunan Zelem havalisini, Şehrezor'u, Karatak ve Şehrbazar'ı (bugünkü Süleymaniye) ele geçirdiler.[586]

Sultan IV. Murad sonunda 25 Aralık 1638 tarihinde Bağdat'ı aldı.[587] Bir müddet daha devam eden Osmanlı-Safevi mücadelesinden sonra Sultan Murad ile Şah Safi arasında Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması için görüşmeler başladı. Şah Safi, müzakereleri yürütmesi için Muhammed Kuli Bey'i görevlendirdi ve onu Osmanlı ülkesine gönderdi. Sultan Murad da barış müzakereleri için veziriazam Mustafa

---

[584] Hacegi-yi İsfehani, **Hülasaü's-Siyer**, s.261; Hüseyni-yi Esterabadi, **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Sefi Ta Şah Safi)**, s.257.

[585] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.284.

[586] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.71.

[587] Müteferrika Ahmed, Tarihü'l-İhtimam Bi-Fethi Dari's-Selam, Haz. Mehmet Fatih Gökçek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020, s.11; Mehmed Halife, **Tarih-i Gılmani**, 13.

Paşa'ya tam yetki verdi.[588] Taraflar arasında yapılan müzakereler neticesinde Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması imzalandı. Şah Safi tarafından Mirza Abdulhüseyn Münşi'ye yazdırılan ve *Sınırname* olarak adlandırılan metin Saru Taki eliyle İstanbul'a gönderildi[589] ve böylece Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra başlayan Osmanlı-İran savaşları durdu. Bu antlaşmaya göre, daha önce Erdelan mirlerinin kontrolünde olan Zelem, Şehrezor, Kızılcı, Mendelic ve Cafların hakim oldukları toprakların bir kısmı *bir daha geri alınmamak üzere* İran'ın elinden çıktı. Erdelan hakimlerinin Şehrezor hakimiyetleri sona erdi ve bundan sonra İran platosunun biraz daha içine çekilerek Senendec merkezli olarak hakimiyetlerini devam ettirdiler.

Şah II. Abbas Dönemi: Erdelan'da Parçalı Yönetim ve İstikrarsızlık

1066 (1655-1656) yılında Mazenderan'dan dönen Şah II. Abbas (1642-1666) İsfahan'a vardıktan sonra Süleyman Han Erdelan'ın bazı yakınları İsfahan'a, Şah II. Abbas'ın yanına gidip, Süleyman Han Erdelan'ın bütün mal varlığını alıp Osmanlı ülkesine iltica etmek kastında olduğuna dair şikâyetlerde bulundular. Hadisenin keyfiyetini Erdelan'a komşu olan Senger ve Dinever hakimi Şeyh Alibali Zengene'den duymak isteyen II. Şah Abbas, iddianın doğru olduğuna kanaat getirdikten sonra Süleyman Han Erdelan'ı İsfahan'a çağırdıktan sonra azletti ve onu Meşhed'de mecburi ikâmete tâbi tuttu. Yerine de Süleyman Han'ın büyük oğlu Kelb Ali Han Erdelan'ı[590] *beylerbeyi* unvanıyla Erdelan'a atadı.[591] Şah II. Abbas ayrıca Süleyman Han Erdelan'ın hakim olduğu toprakları böldü, İsmail bin Molla Muhammed'e göre *Kürdistan'ı paramparça etti.*[592] Erdelan mülkünü; Süleyman Han

---

[588] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer**, s.267.

[589] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer**, s.267.

[590] Baba Merduh Ruhani'ye göre Kelb Ali Han şiir ehli idi. Farsça ve Kürtçenin Gorani lehçesi ile şiirler yazmıştı. Ancak şiirlerinden günümüze hiçbir şey ulaşmadı. Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.240. Bu tarihten sonra Erdelan hakimleri içinde ''Kelb Ali'', ''Rıza Kuli'', ''Hasan Ali'', ''Abbas Kuli'' gibi isimlere rastlanacaktır. Bu durum Erdelan hakimlerinin İran kültür havzası içinde kaldıklarını ve Şiilik mezhebini benimsediklerini gösteren önemli bir örnektir.

[591] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.626. Erdelanlı tarihçiler, Süleyman Han'ın Şah Safi tarafından azledildiğini iddia etmişlerdir. Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.32; Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.72. Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar; Kelb Ali Han'ın hükümetinin 1067 (1656-1657) yılında başladığını kaydetmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.124; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.334; Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, s.97. Buna karşın Hüsrev Erdelan bu tarihi 1060 (1650) şeklinde zikretmiştir. Mosennef, **Lübbu't-Tevarih**, s.32.

[592] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.15.

Erdelan'ın oğulları Sorhab Sultan ve Hüsrev Sultan, Abbas Kuli Sultan Hewrami'nin oğlu Muhammed Kuli Sultan, Veys Kuli Sultan ve Muhammed Sultan Golbaği arasında bölüştürdü.[593] Senendec hükümetini Kelb Ali Han'a, Siyahkuh (Sakız) hükümetlerini Sorhab Sultan'a, Merivan'ı Süleyman Han Erdelan'ın üçüncü oğlu Hüsrev Sultan'a, Hewraman'ı Muhammed Kuli Sultan'a, Pelengan'ı Mir Veys Sultan Kelhor'a, Caf aşireti idareciliğini ve Cevanrud hükümetini Safi Sultan Goran Mir Ziyauddini'ye, Bane hükümetini de İsmail nam şahsa verdi.[594]

Muhammed Şerif Kadı'ya göre Kelb Ali Han Erdelan'da yirmi iki yıl, Senendeci'ye göre on altı yıl ve Merduh Kordestani'ye göre on beş yıl[595] hüküm sürdükten sonra öldü. Kelb Ali Han'ın ölümünden sonra yerine şefkat ve merhameti ile meşhur olan ve bu yüzden Erdelan'da *Han-ı Zerine* olarak maruf olan II. Han Ahmed Han geçti.[596] Ancak, bir buçuk yıl görevde kalan II. Han Ahmed Han, şefkat ve merhametli oluşunun yanında heva ve hevesine de düşkündü, çok şarap içiyordu ve babası Kelb Ali Han'dan kalan hazine ve mal varlığını iyş u işrete harcamak ve har vurup harman savurmak suretiyle heba etti.[597] Amcası, Merivan hakimi Hüsrev Han Erdelan'ın şikâyeti üzerine dönemin Safevi şahı Şah Süleyman (II. Safi) (1666-1694) tarafından azledildi ve yerine amcası I. Hüsrev Han, Erdelan valisi olarak atandı. I. Hüsrev Han göreve geldikten sonra alelacele II. Han Ahmed Han'ı tutuklattı ve İsfahan'a gönderdi. Ancak daha sonra I. Hüsrev Han da Erdelan ahalisinin onu Safevi şahına şikâyet etmeleri üzerine 1093 (1682) yılında İshafan'a çağırıldı ve İsfahan'da Şah Süleyman'ın fermanıyla katledildi. Şah Süleyman bundan sonra Erdelan hükümetine *zabit* unvanıyla emirlerinden Teymur Han Acerlu'yu atadı. Teymur Han Acerlu şah adına Erdelan vergilerinin toplanmasından birinci dereceden sorumlu olarak bu görevi altı yıl boyunca sürdürdü. Böylece ilk defa Erdelan hanedanından olmayan biri Erdelan'a hakim olarak atanyordu. Ancak 1099 (1687-1688) yılında Erdelan ahalisinin isteği üzerine Şah Süleyman, II. Han Ahmed

---

[593] Vehid Kazvini, **Abbasname**, s.227.

[594] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.278. Muhammed Şerif Kadı'ya göre ilgili taksimat bizzat Erdelan valisi Kelb Ali Han tarafından yapıldı. Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.72.

[595] Muhamed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.72; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.124; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.334.

[596] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.33. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.81.

[597] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.125.

Han'ı yeniden Erdelan valisi olarak atadı. II. Han Ahmed Han gül yetiştiriciliğine, eğlenceye ve avcılığa düşkündü. Erdelan ileri gelenlerinden üç yüz kişiyi *kuşçu* unvanıyla kendisi ile birlikte ava götürürdü.[598]

Erdelan ve Baban Emirlikleri Arasında İlk Çatışmalar

II. Han Ahmed Han'ın ikinci Erdelan valiliği döneminde Şehrezor hakimi I. Süleyman Han Baban (1689-1700) ile Erdelan valisi arasında münakaşa yaşandı. Bu münakaşa Erdelan ile Baban Emirlikleri arasında uzun yıllar devam edecek olan çatışmanın başlangıcını oluşturuyordu ve bu çatışma iki büyük imparatorluğu da karşı karşıya getirecekti. III. Baban hanedanının kurucusu Fakih Ahmed'in oğlu I. Süleyman Han Baban tıpkı babası gibi Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş, önemli görevler ifa etmiş ve Baban imaretine idareci olarak atanmıştı. Günden güne ordusunu takviye eden I. Süleyman Han bir süre sonra Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket etmiş, 1689 yılında Kerkük'e saldırmış, daha sonra tüm Şehrezor'a hakim olduktan sonra gözünü Erdelan ve İran topraklarına dikmişti. Güçlü savunma hatlarından mahrum olan ve önemli kalelerini terk ederek Senendec'e çekilen Erdelan hakimleri bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki Baban paşalarına karşı savunmasız duruma geleceklerdi. Bu dönemde yaşanan hadiselerin tanığı olan *Düstur-u Şehriyaran*'ın müellifine göre Erdelan ahalisinden Ali Rıza Kuhasi adında bir şahıs Süleyman Han Baban'ın Şehrezordaki ahırına saldırdı ve yüz baş atını çaldı. Süleyman Han da bunun üzerine Erdelan valisi II. Han Ahmed Han'a bir mektup yazarak bu davranışın komşuluk hukukuna aykırı olduğunu söyledi, çalınan atlarının iadesini istedi, aksi takdirde çalınan mallarını geri almak için harekete geçeceğine dair tehditler savurdu. Ancak II. Han Ahmed Han onun tehditlerine aldırış etmedi. Bunun üzerine I. Süleyman Han harekete geçti, Mukri topraklarını yağmaladı, Merivan ve Hewraman'a saldırdı ve o havalideki köylerden bir kısmını hakimiyeti altına aldı.[599]

---

[598] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.76; İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.17.

[599] Muhammed İbrahim Nesiri, **Düstur-u Şehriyaran**, s.128. Erdelan tarihçilerine göre önce Süleyman Han Baban, Erdelan topraklarına saldırdı ve Ali Rıza nam şahıs da bu saldırıya bir karşılık olmak üzere Süleyman Han'ın atlarını çaldı.

Bir süre sonra Safevi şahı Şah Süleyman[600] vefat etti ve onun yerine Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) İsfahan'da Safevi tahtına oturdu. II. Han Ahmed Han'ın muhalifleri yeni şaha, Süleyman Han Baban'ın, Erdelan'a yaptığı saldırının müsebbibinin II. Han Ahmed Han olduğunu haber verdiler. *Ravzatu's-Safa-yı Nasıri*'nin müellifine göre; II. Han Ahmed Han-ı Kürdi-yi Erdelan, Kürdistan'ın Senendec şehrinde iktidar sancağını dalgalandırmış ve bağımsızlık iddiasında bulunmuştu. Ondan sonra II. Han Ahmed Han'ın *mensuplarından* olan Süleyman Han Baban da istiklal elde etmiş, bir ordu toplamış, başına buyruk hareket etmiş ve İran topraklarına göz koymuştu. Daha sonra Safevi şahının saltanat işleri ile meşgul olmasını fırsat bilerek Kerkük ve Musul'u topraklarına katmıştı. Bu gelişmeler üzerine Şah Sultan Hüseyin, II. Han Ahmed Han'ın Süleyman Han Baban ile iş birliği yaptığını düşünerek onu Erdelan valiliğinden azledip yerine 1105 (1693-1694) yılında I. Hüsrev Han Erdelan'ın oğlu Muhammed Han'ı atadı.[601] Muhammed Han döneminin en önemli hadisesi Babanlar ile yaşanan mücadelelerdi. Nevai'ye göre Süleyman Han Baban, Musul ve Kerkük'ü ele geçirdikten sonra bağımsızlığını ilan etmişti. Ancak Süleyman Han'ın aşırıya kaçmasına tahammül edemeyen Safevi şahı, Rüstem Han Sipehsalar'ı, Süleyman Han'ı bertaraf etmesi için görevlendirdi. Rüstem Han Şehrezor'a vardı ve Süleyman Han'a nasihatlerde bulundu. Fakat nasihatleri bir karşılık bulamadı ve taraflar arasında savaş çıktı. Bu savaşta Kürtler çok büyük kayıplar verdiler.[602]

Muhammed Han, Erdelan valiliği görevine geldikten sonra Kazvin'e yağ satmaya giden bazı Şehrezorlu tüccarları rehin aldı. Baban hakimi I. Süleyman Han'a haber göndererek, işgal ettiği Merivan köylerini iade etmesi karşılığında rehineleri serbest bırakacağını ilan etti. Ancak Süleyman Han Baban, bu haberi aldıktan sonra Merivan havalisine saldırıp bölgeyi yağmaladı. Şah Sultan Hüseyin bu hadiseden haberdar olduktan sonra Urmiye hakimine; Erdelan beylerbeyinin, Mukri, Hersin ve

---

[600] Şah Süleyman devri, Safevi Devleti'nin yıkılışından önceki son istikrarlı dönemdi ve bu durum büyük ölçüde başveziri Kürd Şeyh Ali Han Zengene'nin gayretleri sonucunda mümkün olmuştu. Kelimollah Tevehhodi (Kanimal), **Nadir Sahipkıran**, s.5.

[601] Muhammed İbrahim Nesiri**, Düstur-ı Şehriyaran**, s.128; İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.18.

[602] Abdulhuseyn Nevai, **Esnad ve Mekatıbat-ı Siyasi-yi İran Ez Sal-ı 1038 ta 1105**, Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1360/1981, s.232.

Caf hakimlerinin refakatinde Süleyman Han'a mukabele için harekete geçmesini emretti. Diğer taraftan Kermanşah hakimi Murteza Kuli Bey'e de Kelhor ve Senger sipahilerinin eşliğinde Süleyman Han ile savaşmak üzere harekete geçmesi talimatını verdi.[603] Kermanşah hududuna kadar ilerlemiş olan Süleyman Han, Kelhor sipahileri ile karşılaştı ve Kelhorlardan birçok kişi yapılan savaşta hayatlarını kaybettiler. Bu hadiseden sonra Süleyman Han; Erdelan, Urmiye ve Kermanşah hakimlerine mektuplar yazarak kendileri ile barış yapmak istediğini bildirdi.[604] Bu sırada Safevi şahı, İran elçisi Rüstem Han eliyle 9 Şevval 1109 (20 Nisan 1698) tarihinde Osmanlı sultanına bir mektup gönderdi. İki devlet arasındaki barışın kalıcı olması için Osmanlı Devleti'nin Süleyman Han'ı durdurması gerektiğini bildirdi.[605] Süleyman Han'ın barış teklifi İranlı hakimler tarafından makbul karşılandı ve ertesi yıla kadar İran hudutları sükunete kavuştu.[606]

Ancak ertesi yıl Süleyman Han Baban, yaylak kastıyla Erdelan yakınlarına geldi, civardaki ahalinin mallarını yağmaladı, onları yerlerinden etti ve adamlarını kaçan ahaliyi yakalamaları için görevlendirdi. Erdelan hakimi Muhammed Han da adamlarından bir grubu Süleyman Han'ın adamlarına mukabelede bulunmaları için gönderdi. Erdelanlar Baban hanının adamlarını kaçırtmayı başardılar. Bu sırada Kermanşah hakimi, Safevi şahına Süleyman Han'ın Erdelan topraklarını ele geçirmek kastıyla Sirvan Nehri yakınlarında ordugâh kurduğunu haber verdi. Bu hadise ile eş zamanlı olarak Osmanlı sultanının Rüstem Han eliyle gönderdiği cevabi mektubu Safevi şahına ulaştı. Şöyle yazmıştı sultan: '*'Osmanlı ordusu Avrupa'da savaştığı için halihazırda Süleyman Han Baban ile mücadele etmesi mukadder değildir. Ancak hudutlardaki muhafızlara ve serhadlerdeki vazifedarlara Süleyman Han'ı durdurmaları emredilmiştir*.''[607]

Şah Sultan Hüseyin bu sefer de Hemedan hakimi Abbas Kuli Han Ziyadoğlu Kaçar adındaki komutanını Süleyman Han Baban ile mücadele etmesi için

---

[603] Muhammed İbrahim Nesiri**, Düstur-ı Şehriyaran**, ss.128-129.

[604] Muhammed İbrahim Nesiri **Düstur-ı Şehriyaran**, ss.129-132.

[605] Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretname**, Haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s.477.

[606] Muhammed İbrahim Nesiri, **Düstur-ı Şehriyaran**, ss.132-133.

[607] Muhammed İbrahim Nesiri**, Düstur-ı Şehriyaran**, ss.216-217.

görevlendirdi. 1109 (1697-1698) yılında Ziyadoğlu Abbas Kuli Han, Erdelan topraklarına ulaştıktan sonra ordugâhını Senendec'e kurdu ve savaş için hazırlanmaya başladı. Erdelan valisi Muhammed Han da Erdelanlı sipahiler ile birlikte onun ordusuna katıldı. Tarafların ilk karşılaşması Merivan'da oldu. Ziyadoğlu'nun serdarlarından Lutf Ali Han Gerus, Merivan'da Süleyman Han Baban'ın tasarrufu altında bulunan bir kaleyi muhasara etti. Bu muhasara esnasında Süleyman Han'ın askerleri ani bir baskınla Safevi ordusuna saldırıp askerlerinden bir kısmını öldürdüler, kalanlar da firar ettiler. Süleyman Han, askerlerinden bir grubu firarileri takip etmeleri için görevlendirdi. Süleyman Han Baban'ın askerleri Erdelanlı sipahilerin ordugâhını basıp dağıttılar. Bu sırada Safevi ordusunda bulunan Urmiye sipahilerinden bir grup, Erdelanlarla aralarında ihtilaf bulunduğu için, Erdelanların Süleyman Han ile gizlice anlaştıklarını, ona meylettiklerini iddia ettiler. Bu şekilde Kızılbaşları Erdelanlar aleyhine kışkırttılar, onlara saldırıp mallarını yağmaladılar.[608] Erdelanlı tarihçiler bu fitnenin baş sorumlusunun Kasım Sultan Hewrami olduğunu iddia etmişlerdir ancak *Düstur-u Şehriyaran*'ın müellifi hadiselerin bizzat içinde bulunduğu için onun rivayetinin daha sahih olduğunu düşünmek mümkündür. Erdelan kaynaklarına göre Ziyadoğlu; Erdelanların Babanlarla aynı mezhepten oldukları için gönülden savaşmadıklarına dair sözlere kandı ve katlettiği Erdelan askerlerinin kellelerinden bir kule yaptı.[609]

Bu hadiseden sonra Safeviler ile Süleyman Han Baban arasında çok çetin bir savaş yapıldı, Süleyman Han'ın askelerinden önemli bir kısmı öldürüldü, kendisi de savaş meydanından kaçmak zorunda kaldı.[610] Safevi serdarı Abbas Kuli Han Ziyadoğlu, Süleyman Han'ı takip etmek için harekete geçti ancak o sırada İmadiye hakimi, Ziyadoğlu'na, Osmanlı sultanının Süleyman Han'ı bertaraf etme görevini

---

[608] Muhammed İbrahim Nesiri**, Düstur-ı Şehriyaran**, ss.222-225.

[609] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.19; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.35; Mesture Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.88; Senendeci, **Tuhfe-yi Nasıri**, s.127. İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, Merivan Ovası'nda Erdelan sipahilerinin gömüldükleri tepenin ''Kelleyn Kuh'' adıyla meşhur olduğunu kaydetmiştir. Mirza Şükrullah Senendeci, Merivan Ovası'nda Erdelanların cesetlerinden ve kellelerinden yapılan tepenin Hicri 1318 (1900-1901) yılında, yani müellifin zamanında dahi mevcut olduğunu iddia etmiştir.

[610] Muhammed İbrahim Nesiri **Düstur-ı Şehriyaran**, ss.227-232.

kendisine verdiğine dair haber gönderdi.[611] Osmanlı vakanüvislerinden, *Zübde-i Vekaiyât*'ın müellifi Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın aktardığına göre Şehrezor ve havalisini zorla tasarrufu altına alan ve bununla da yetinmeyerek Acem topraklarına saldırılar düzenleyen Süleyman Han Baban'ın durdurulması için Acem şahı Bağdad valisine ve Osmanlı makamlarına elçiler gönderdi. Süleyman Han'ın şekavet ve saldırganlığının Osmanlı-İran münasebetlerine zarar vermesinden endişelenen Osmanlı yönetimi Süleyman Han Baban'ı bertaraf etmeleri için Bağdad valisinin fermandarlığında Diyarbekir, Musul, Halep, Şehrezor valilerine eyalet askerleri ile birlikte Süleyman Han'ın üzerine yürümeleri için emirler gönderdi.[612] Osmanlı valileri Süleyman Han'ı mağlup edip firar etmesini sağladılar ancak Süleyman Han'ın Safevilerle olan mücadelesi bitmedi.

Safevi şahı, Abbas Kuli Han'ı azletti, yerine Hüseyin Han Lor'u serdar olarak atadı. Hüseyin Han, Safevi ordusu ile beraber bir kez daha Süleyman Han Baban ile karşı karşıya geldi. Peşder nahiyesinde meydana gelen savaşta Süleyman Han ağır bir yenilgi aldı ve İran topraklarını bir daha dönmemek üzere terk etti. Böylece İran açısından Baban hanının meselesi sona ermiş oldu[613] ve Babanların Erdelan topraklarına yaptıkları hamleler şimdilik son buldu. I. Süleyman Han Baban'ın başına buyruk hareket etmesi ve Osmanlı Devleti'ne itaat etmekten sakınarak İran aleyhine yürüttüğü yayılmacı siyaseti iki imparatorluk ilişkilerine ciddi zararlar verince Osmanlı Devleti tarafından bertaraf edilmesi zorunluluğu hasıl oldu. Sonunda 1112 (1700-1701) yılında yakalandı, kendisine tâbi olduğu anlaşılan on yedi Kürt beyinin ve kendisinin başları vuruldu[614]

Erdelan'da Yabancı Valiler Dönemi

Safevilerin son şahı Şah Sultan Hüseyin, Muhammed Han Erdelan'ı azlettirmek için sürekli bir çaba içinde olan Kelb Ali Han Erdelan'ın oğlu Cihangir Sultan'ın faaliyetleri sonucunda Muhammed Han'ı Erdelan hakimliğinden azletti ve

---

[611] Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Zeyl-i Fezleke**, Haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.1593.

[612] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, Haz. Abdulkadir Özcan, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1995, ss.683-684.

[613] Muhammed İbrahim Nesiri**, Düstur-ı Şehriyaran**, ss.235-237.

[614] Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.XIII, ss.37-38.

bundan sonra Erdelan'a peş peşe yabancı valiler atadı. Sırasıyla *Muhammed Han Gürcü (1113-1116), İtimadü'd-devle-yi İsfahani'nin oğlu Hasan Ali Han (1116-1118), İtimadü'd-devle-yi İsfahani'nin diğer oğlu Hüseyin Ali Han (1118-1119) ve Şah Sultan Hüseyin'in zabiti Keyhüsrev Han (1119-1122)* Erdelan valisi olarak atandılar. Muhammed Han Gürcü'nün Erdelan'a vali olarak atanmasıyla ikinci kez (ilki Teymur Han Acerlu idi) İran şahının inisiyatifi ile Erdelan'a yabancı bir idareci, Erdelan ailesinden olmayan biri vali olarak atanmış oluyordu. Ancak Muhammed Han Gürcü, muhalifleri tarafından *Sünni olmakla* itham edildiği için şahın gazabına maruz kaldı. Şah onu azletti ve yerine İtimadü'd-devle'nin oğlu Hasan Ali Han'ı Erdelan valisi olarak görevlendirdi.[615] Erdelan iktidarının zayıflamasına sebep olan hadiselerden birisi de Safevi şahlarının ikinci dönemde Erdelan iktidarına yaptıkları doğrudan müdahalelerdi ve Erdelan valilerini atamaları ile ilgili idi. Bu durum Erdelan ahalisi arasında hoşnutsuzluğa, zaman zaman isyanlara sebep oluyordu. Safevi şahları Erdelanlı olmayan dört vali atadılar ancak adı geçen valiler Erdelanlar tarafından benimsenmediler. Safevi şahları yukarıda adları zikredilen *yabancı* valilerden sonra mecburen Erdelan ailesinden birisini atamak zorunda kalacaklardı.

Safevilerin son dönemlerinde Beluclar; Kirman ve Yezd vilayetlerinde isyan çıkardılar, eşzamanlı olarak Erdelan'da da Hasan Ali Han'ın kötü yönetiminin bir sonucu olarak isyan çıktı. Bunun sebebi Hasan Ali Han'ın Erdelan halkından zorla para toplaması ve mezhep taassubuydu. Hasan Ali Han Şii mezhebine mensuptu ve Erdelan halkını Şii olmaya zorluyordu. Safevi ordusu Gürgin Han Gürcü'nün komutasında Erdelan'da Hasan Ali Han'a karşı baş gösteren isyanı bastırmak üzere bölgeye sevk edildi. Gürgin Han isyanı bastırmaya muvaffak oldu. Laurance Lockhart'ın, Safevi ordusunun payitaht İsfahan'a dönüşü sırasında kendileri ile birlikte olan bir Fransız keşişten naklettiğine göre; ''*bu zafer sonunda İsfahan halkı kutlamalar yaptılar ve mızraklarının ucunda beş yüz altı yüz kelle bulunan askerler Kürdistan'dan döndüklerinde, İsfahan caddelerinden feryatlar, tezahüratlar eşliğinde geçtiler.*''[616]

---

[615] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.338.

[616] Laurance Lockhart, **İnkıraz-ı Silsile-i Safeviye ve Eyyam-ı İstila-yı Efagene der İran**, Ter. İsmail Devletşahi, Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Ketab, Tahran 1344/1965, ss.18-19.

Hasan Ali Han'dan sonra yerine kardeşi Hüseyin Ali Han Erdelan valisi olarak tayin edildi. Fakat o da tıpkı kardeşi gibi mezhep taassubuyla hareket ediyor ve Erdelan ahalisine zulmediyordu. Erdelan ahalisi ondan rahatsız olduğu için on altı ay sonra azledildi.[617] Şah bu sefer Erdelan taifesinden bir diğer şahsı Erdelan hakimi olarak atadı. Bu şahıs I. Han Ahmed Han'ın oğlu Muhammed Han'ın oğlu Abbas Kuli Han idi. Abbas Kuli Han, Erdelan hakimi olarak atanmadan önce şahın ordusunda Mir Veys Afgan'ın başlattığı ayaklanmayı bastırmak için yapılan sefere iştirak etmiş, büyük bir cesaret ve kahramanlık örneği sergilemiş, Mir Veys'in işgal ettiği Kandahar'ı ve Abdullah Han'ın eline geçen Herat'ı geri almayı başarmış ve şahın teveccühünü kazanmıştı. Bu başarılarından dolayı Erdelan valisi olarak atandı.[618] Bir müddet Erdelanlı olmayan hakimlerin idaresi altında yaşayan Erdelanlar onu benimsediler, hakimiyetinden memnun kaldılar. O da Erdelan'da işleri yoluna koymakla uğraştı ve yedi yıl Erdelan valisi olarak görev yaptı.

Mir Veys Afgan'ın Herat ve Kandahar'daki isyanı sırasında[619] şah, Abbas Kuli Han'dan emrindeki askerlerle birlikte şahın ordusuna katılmasını istedi. Abbas Kuli Han bu çağrıya icabet etti. Ancak Abbas Kuli Han'ın ordusu Tahran'a ulaştığında askerleri sefere katılmak istemediler. Hem şah hem de Abbas Kuli Han bu durumdan rahatsız oldular. Abbas Kuli Han bu durumun sorumlusunun Süleyman Han Erdelan'ın torunu Cihangir Sultan'ın oğlu Ali Kuli Han olduğunu ve onun askerlerin aklını çeldiğini iddia etti. Şah bu durumdan etkilendi ve Ali Kuli Han'ın Erdelan ordusu üzerinde nüfuzunun bulunduğuna kanaat getirdi, Abbas Kuli Han'ı azletti ve yerine Ali Kuli Han'ı Erdelan valisi olarak atadı.[620] Böylece Erdelan'da iktidar son defa hanedanın Mir Alemuddin kolunun eline geçmiş oldu.[621]

Ali Kuli Han Erdelan hanedanına mensuptu, o da birçok selefi gibi Şii mezhebine mensuptu ancak mezhep konusunda son derece mutaassıptı ve Ehl-i

---

[617] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.339.

[618] Şükrullah Senendeci, Mıhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar Abbas Kuli Han'ın 1121/1709 yılında Erdelan valisi olarak atandığını kaydetmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.130; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.340; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.101. Buna karşın Mosennef 1122/1710 yılında atandığını belirtmiştir.Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.36.

[619] Roger Savori'ye göre H.1120'de (M.1709) meydana geldi. Roger Savory, **İran Asr-ı Safevi**, Ter. Kambiz Ezizi, Neşr-i Merkez, Tahran 1376/1997, s.241.

[620] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.341.

[621] Çalışmamızın ''Ekler'' bölümüne, Erdelan hakimleri tablosuna bakılabilir.

Sünnet olan Erdelan ahalisini mezhebi taassubundan dolayı bezdirmişti. Bu durum, Erdelan ahalisinin Derviş Bey Vekil[622] önderliğinde ona karşı isyan etmelerine sebep oldu.[623] O sırada Mahmud Han Afgan'ın İran'da sebep olduğu hercümerc ile uğraşmak zorunda olan Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'den yardım alamayan Ali Kuli Han, mecburen Pelengan'a firar etti ve Babanlara sığındı. Hane Paşa Baban olarak maşhur olan Baban paşası, Caflardan müteşekkil bir birliği Rüstem Bey'in fermandarlığında Ali Kuli Han'a yardımcı olmaları için gönderdi. Ancak Ali Kuli Han, kız kardeşini Derviş Bey Vekil ile evlendirmek suretiyle barışa razı oldu. Babanlı sipahiler geri döndüler ve Erdelan ileri gelenleri Ali Kuli Han'ın yerine tekrar Abbas Kuli Han'ı Erdelan hakimi olarak seçtiler.[624]

Abbas Kuli Han'ın bu seferki hakimiyeti Safevi Devleti'nin ortadan kalktığı yıllara denk geliyordu. Safevi şahı o sırada başlayan Afgan saldırılarıyla uğraşıyordu ve Erdelan'daki iktidar değişikliğine müdahale edemedi. Hatta Abbas Kuli Han'dan Afgan saldırılarına karşı koyabilmek için yardım istedi ancak artık Erdelan valisinin de yapabileceği bir şey yoktu. İran'a tam bir kargaşa hali hakim olmuştu, bu durumdan etkilenen Erdelan Kürtleri 1132 (1719-1720) yılında büyük bir ayaklanma başlattılar ve ertesi yıl Hemedan'ı geçip İsfahan'a kadar olan yerleri yağmaladılar.[625]

Abbas Kuli Han'ın bu seferki valiliği döneminde İran'ın muhtelif bölgelerinde bir dizi isyan hareketleri baş gösterdi. Bu isyanlardan birinin başını Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han çekiyordu. Gılzay aşiretine mensup olan Afgan Mahmud Han 1720 yılında İran'a saldırdı, İsfahan'ı işgal etti ve Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'i mağlub ettikten sonra hapse attırdı.[626] Şah Sultan Hüseyin'in oğlu II. Şah Tahmasb (1729-1732), Kazvin'e kaçmayı başardı ve 1722 yılında Kazvin'de

---

[622] Vekili ailesi ileri gelenleri Erdelan Emirliği'nde vali vekilliği görevini ifa ediyorlardı. Erdelan'ın nüfuzlu ailelerinden olan Vekililer Erdelan miri Sorhab Bey'in oğlu Behram Bey'in oğlu Halid Bey'in soyundan geliyorlardı. Sorhab Bey, beşinci oğlu Behram Bey'i Revanduz ve Amediye hakimi olara atamıştı. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.53. I. Han Ahmed Han'ın hakimiyeti döneminde (1616-1636) Halid Bey'in bazı oğulları Senendec'e yerleştiler ve vali vekilliği görevini ifa ettiler. Sheerin Erdelan, **Erdalan Kürtleri**, s.239. Erdelan mirleri ile aynı soydan gelen Vekililer bazı dönemler büyük bir güç ve nüfuz elde ediyor, Erdelan mirleri üzerinde büyük baskılar kuruyorlardı.

[623] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.83.

[624] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.345.

[625] Fesai, **Farsname-i Nasıri**, Cilt.I, s.495.

[626] Abdulkerim Keşmiri, **Beyan-ı Vakı' (Sergozeşt-i Ehval-i Nadir Şah)**, Tas. K. B. Nesim, İntişarat-ı İdare-yi Tahkikat-ı Pakistan, Lahor 1374/1995, s.7.

kendisini İran şahı olarak ilan etti.[627] Ancak İran'da hakimiyet büyük ölçüde Afganların elinde idi.

Osmanlı vakanüvislerinden, *Tarih-i Çelebizade*'nin müellifine göre ekserisi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olan Erdelanların hakimi Abbas Kuli Han on yıldan beridir Osmanlı Devleti'nin Bağdad veziri Hasan Paşa ile yazışıyor, Hasan Paşa onu Bilbas ve Baban aşiretlerinin saldırılarından koruyordu. Afganların İran'ı işgal etmeleri üzerine Osmanlı Devleti'nin İran'a müdahale kararı aldığı ve Bağdad veziri Hasan Paşa'nın Kermanşah'ı işgal etme niyetinde olduğu günlerde Abbas Kuli Han Hasan Paşa ile birlikte hareket edeceğini ve askerleri ile birikte onun ordusunda yer alacağını taahhüd etmiş ancak daha sonra fikrini değiştirmiş ve İran'a hakim olan Mahmud Han Afgan ile münasebet kurmuştu. Osmanlı ordusu 1723 yılında Erdelan topraklarını fethedince Hasan Paşa'nın arzı ile Erdelan hükümeti Hane Mehmed Paşa'ya, Baban hükümeti de Hane Mehmed Paşa'nın kardeşi Halid Paşa'ya verildi. Abbas Kuli Han Mamoyi (Erdelan) beyleri ile gelip itaatlerini arz etti. Sine'de kılınan Cuma namazında hutbe Osmanlı padişahının adına okundu.[628]

Safevi Çağının Sonu: Afşarların Yükselişi ve Erdelan ile Münasebetler (1736-1804)

Afşar hanedanı dönemi İran tarihinde önemli bir devredir. İran'da Afganların sebep olduğu yaklaşık on yıllık bir kaos, siyasi karmaşa ve otorite boşluğundan sonra ilerde Nadir Şah olarak meşhur olacak olan Tahmasb Kuli Han, İran'da yeniden otoriteyi tesis etmeyi başardı.[629] İran'da merkezi otoritenin bozulması ülkeyi büyük bir kargaşa ve anarşi ortamına sürüklemişti. Muhtelif hakimler, İran'ın farklı bölgelerinde taraftar toplamak ve mahalli hükümetler teşkil etmek arayışına girmişlerdi. Hakimlik iddiasıyla ortaya çıkanlar Safeviler devrinin sonlarında mahalli hükümetler teşkil etmeye başlamışlardı. Afganların, İran'ın farklı bölgelerinde baş gösteren baskısı, yağma ve talan seferleri, İran ahalisi arasında hoşnutsuzluklara

---

[627] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Dürre-i Nadire (Tarih-i Asr-ı Nadir Şah)**, s.724.

[628] Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, s.1343. Benzer bir anlatı için; Göynüklü Ahmed Efendi, **Tarih-i Göynüklü**, ss.340-341; Kelimollah Tevehhodi (Kanimal), **Nadir Sahipkıran**, 474.

[629] Mirza Reşid (Edibü'ş-Şuara), **Tarih-i Efşar**, İntişarat-ı Şura-yı Merkezi-yi Çeşn-i Milli-yi 2500 Sale-yi Şahenşahi-yi Azebaycan-ı Garbi, Tebriz, 1345/1966, s.75.

sebebiyet veriyordu. Afgan yağmacıların iktidar erkini kullanmaktan aciz oluşları, tertip ve düzeni tesis edememeleri halk arasında da ciddi bir memnuniyetsizlik ve hoşnutsuzluk yarattı.[630] İçerde meydana gelen isyan, kalkışma ve kıyamlar İran'ı dış müdahale ve saldırılara da açık hale getiriyor, İran hudutlarını savunmadan yoksun bırakıyordu. Böylesi bir kaos ve kargaşa ortamında Nadir, kudretiyle bu kargaşaya bir son vermeyi başardı ve İran'da kaybolan merkezi otoriteyi yeniden tesis etti. Onun İran'ın siyasi arenasında boy göstermesi İran'ı Afgan saldırganlardan kurtardı. O dönemde İran'ın batı bölgelerinde önemli bir siyasi aktör ve asli yerel iktidarlardan biri olarak varlık gösteren Erdelan hanedanı da İran'ın batı bölgesinin istikrarı için önemli bir rol üstleniyordu.

Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin İran'ı istila eden Afganlar tarafından öldürüldü.[631] Afganlar İran'ı istila ettiklerinde dönemin Erdelan hakimi Abbas Kuli Han'ın komutası altında sekiz bin kişiden oluşan Erdelanlı bir birlik de Afganlarla mücadele etmek üzere harekete geçti. Ancak bu mücadelede Kürtlerin gayretleri bir sonuç vermedi.[632] Afganlar İran'da yönetime hakim oldular ve bu durumu kendi güvenliği açısından sakıncalı bulan Osmanlı Devleti harekete geçti. Osmanlılar İran'ın batı ve kuzeybatı bölgelerine saldırdılar. Erdelan bölgesi de bu saldırılardan nasibini aldı ve Osmanlı egemenliğine girdi. Şah Sultan Hüseyin'in öldürülmesinden Nadir Şah'ın tahta geçmesine kadarki dönemde Erdelan, Baban paşaları tarafından yönetildi. Osmanlılara bağlı olan Hane Paşa Baban Erdelan'ı, serdar Ahmed Paşa da Kermanşah eyaletlerini hakimiyetleri altına aldılar. 1143 (1730-1731) yılında Tahmasb Kuli Han (Nadir Şah Afşar), İsfahan'ı ele geçirdikten ve Eşref Han Afgan'ı İran topraklarından çıkardıktan[633] sonra Batı İran'a yöneldi. Osmanlı serdarı Ahmed Paşa'yı Hemedan'dan çıkarmak için kalabalık bir ordu ile harekete geçen Nadir, Ahmed Paşa'yı mağlup etti. Bunun üzerine Ahmed Paşa o sırada Erdelan'a hakim olan Hane Paşa Baban'dan yardım istedi.

---

[630] Emir Abdullahi, ''Hukumrani-yi Erdelanha Der Eyalet-i Sıne ve Erdelan Der Dovre-yi Efşariye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390, ss.293-314.

[631] Willem M. Floor, **Eşref-i Afgan Der Tahtgah-ı İsfahan**, Ter. Ebulkasım Sırri, İntişarat-ı Tus, Tahran 1367/1988, s.20.

[632] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.97; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.131.

[633] Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, s.6.

Hane Paşa Baban ve Teymur Paşa Milli, otuz-kırk bin kişilik bir kuvvetle Ahmed Paşa'nın imdadına koştular ancak Nadir'e karşı herhangi bir başarı elde edemediler.[634] Ahmed Paşa'yı ve destek kuvvetlerini mağlup eden Nadir, 1143 (1730-1731) yılında Senendec'e girdi. Erdelan hükümetini adet olduğu üzere Erdelan hanedanına vermek isteyen Nadir, Erdelan eşrafından Muhammed Kuli Bey Vekil'in önerisiyle Abbas Kuli Han'ın kardeşi Sübhanverdi Han'ı Erdelan valisi olarak atadı.[635] *Mücmelü't-Tevarih*'in müellifine göre seksen yaşını aşmış olan ve o sırada Hemedan'da ikamet etmekte olan Sübhanverdi Han, Senendec'e gitti ve Erdelan tahtına oturdu.[636] *Rüstemü't-Tevarih*'in müellifi, *Zikr-i Esami-yi Pehlevanan ve Zeberdestan ve...Ez Her Kavim u Kabile* başlığı altında Sübhanverdi Beg-i Erdelani ismini de zikretmiştir.[637]

1144 (1731-1732) yılında Halid Paşa Baban Senendec'e saldırdı. Halid Paşa'ya karşı koyacak gücü kendisinde bulamayan Sübhanverdi Han ailesini de yanına alarak Tahran'a gitti. Altı ay sonra Nadir, yanında II. Şah Tahmasb olduğu halde Horasan'dan Irak'a yöneldi. Bunun üzerine Halid Paşa Senendec'i terk etti ve Sübhanverdi Han hiçbir engelle karşılaşmadan Senendec'e girdi. Nadir Hemedan'a varınca Sübhanverdi Han'ı ikinci defa Erdelan valisi olarak atadı. Sübhanverdi Han'dan rahatsız olan Erdelan ahalisinin itirazları üzerine Nadir, 1146 (1733-1734) yılında Sübhanverdi Han'ı azletti ve yerine Sübhanverdi Han'ın kardeşi Abbas Kuli Han'ın oğlu Mustafa Han'ı Erdelan valisi olarak atadı.[638] Ancak birkaç ay sonra onu da azledip üçüncü defa Sübhanverdi Han'ı atadı.[639] 1152 (1739-1740) yılında Nadir Hindistan seferinden döndükten sonra Sübhanverdi Han'ın oğlu III. Han Ahmed

---

[634] Muhammed Şerif Kadı, **Tarihi Kurd**, s.87.

[635] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.345. Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar Süphanverdi Han'ın ilk valilik süresini beş yıl altı ay olarak kaydetmişlerdir. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.346; Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, s.105. Buna karşın Şükrullah Senendeci bu süreyi beş yıl olarak tespit etmiştir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.137

[636] Muhammed Emin Golistane, **Mücmelü't-tevarih**, s.167.

[637] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema) **Rüstemü't-tevarih**, s.104.

[638] Nadir Şah Ekim 1746 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı Kerden Antlaşması'ndan sonra Osmanlı sultanı I. Mahmud'a Mustafa Han Erdelani eliyle Bağdat üzerinden bir *Taht-ı Tavusi* gönderdi. Nadir Şah 1747'de ölünce taht bir süre Bağdat'ta kaldı. Daha sonra İstanbul'a nakledildi. Mehmed Hakim Efendi, **Hakim Efendi Tarihi**, Cilt.I, s.786. Reyahi'ye göre Nadir Şah'ın İstanbul'a gönderdiği İran elçileri Mustafa Kuli Han Şamlu ile Mirza Mehdi Han Münşi-yi Esterabadi idiler. Muhammed Emin Reyahi, **Sefaretnameha-yı İran**, İntişarat-ı Tus, 1368/1989, s.203.

[639] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.42.

Han'ı babasının yerine Erdelan vali vekili olarak görevlendirdi. Sübhanverdi Han'ı da *rüknü'd-devle* unvanıyla hizmetine aldı. Sübhanverdi Han 1154 (1741-1742) yılında Nadir ile birlikte Dağıstan seferine çıktı. Nadir Şah Afşar o yıl hükmü altında bulunan eyalet valilerine de Dağıstan seferine katılmaları için haber gönderdi. Bu hakimler arasında III. Han Ahmed Han da vardı. Han Ahmed Han, Dağıstan seferi esnasında kuşatılan ancak bir türlü alınamayan Aymeki Kalesi'ni Nadir adına fethetti. III. Han Ahmed Han'ın sefere iştirak etmesi üzerine Nadir Şah'ın fermanıyla Sübhanverdi Han dördüncü defa Erdelan valisi olarak atandı.

Nadir İran'da kontrolü ele aldıktan sonra hakimiyet alanını genişletmeye dönük bir politika izlemiş, bunun için de İran'daki yerel hakimlere kaldırabileceklerinden daha ağır yükler yüklemişti. Örneğin Erdelan valileri Sübhanverdi Han, III. Han Ahmed Han ve I. Hasan Ali Han Nadir'in 1733 yılında düzenlediği Kerkük, 1738 Belucistan, 1739 Hindistan ve 1741 Dağıstan seferlerine Erdelan askerleri ile birlikte katılmış büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardı. Nadir Şah kuzeydoğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için birçok Kürt aşiretini Horasan'a sürmüş, yapacağı seferler öncesinde İranlı yerel hakimlere sefer masraflarını karşılamaları için baskı yapmayı alışkanlık haline getirmişti.[640] Baskıya direnecek gücü bulunmayan özellikle Batı İran ahalisinden bazıları zaman zaman Osmanlı Devleti'ne iltica ediyorlardı. Ağır vergi yükünün altında ezilen ve bu yüzden topraklarını terk etmek zorunda kalan Erdelan ahalisinin durumunu Nadir Şah'a ileten Sübhanverdi Han, ondan vergi yükünü hafifletmesi talebinde bulunmuştu.[641]

Nadir Şah 1155 (1742-1743) yılında Sübhanverdi Han'ı yeniden azletti ve Sübhanverdi Han'ın oğlu III. Han Ahmed Han'ı ikinci defa Erdelan valisi olarak atadı. O sene Han Ahmed Han, Erdelan'da baş gösteren kıtlıktan ve vergi yükünden dolayı, Nadir Şah'ın ordusu için tedarik etmekle yükümlü olduğu hububatı temin edemedi. Beş yüz yakını ile birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica etti, İstanbul'a gitti.[642] Bunun üzerine Nadir Şah beşinci defa Sübhanverdi Han'ı Erdelan valisi olarak atadı. Ancak Sübhanverdi Han, Nadir Şah'ın Erdelan eyaletinden istediği vergileri

---

[640] Abdulkerim, **Der Rikab-ı Nadir Şah ya Sefername-yi Abdulkerim**, Ter. Mahmud Hidayet, Çaphane-yi Spehr, Tahran, 1322/1943, s.5.

[641] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.92.

[642] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.27.

ödeyemeyince ve tıpkı oğlu Han Ahmed Han gibi Osmanlı Devleti'ne iltica etme ihtimali bulunduğundan 1158 (1745-1746) yılında tekrar azledildi. Nadir onu uzak bir yere, Tahran'a beylerbeyi unvanıyla atadı[643] ve bir hakimden yoksun bulunan Erdelan ahalisine göz kulak olması, ödemekle yükümlü oldukları vergileri toplaması için Mevlaverdi Han Kaçar'ı Erdelan hakimi olarak atadı ancak Mevlaverdi Han altı ay sonra azledildi ve o sırada Tahran beylerbeyi olarak görev yapan Sübhanverdi Han altıncı defa Erdelan valisi olarak atandı. Çok geçmeden Nadir Şah ile araları iyi olan Selim Paşa Baban'ın tavsiyesi ile Nadir Şah, Sübhanverdi Han'ı azletti ve Mustafa Han Erdelan'ın oğlu I. Hasan Ali Han'ı Erdelan valisi olarak atadı. Nadir Şah bir yıl sonra I. Hasan Ali Han'ı da azletti ve Sübhanverdi Han'ı yedinci defa Erdelan'a vali olarak atadı. 1160 (1747-1748) yılında Sübhanverdi Han tekrar azledildi ve yerine Muhammed Rıza Bey Gürcü atandı ancak Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine Muhammed Rıza Bey valilik vazifesini icra edemedi ve Sübhanverdi Han sekizinci defa Erdelan valisi oldu.

Nadir Şah Afşar ile Osmanlı Devleti arasında uzun yıllar devam eden savaşlardan sonra taraflar arasında 4 Eylül 1746 tarihinde Kerden (İstanbul) Antlaşması imzalandı. Nadir Şah Osmanlı Devleti ile olan barışı pekiştirmek ve ikili ilişkileri geliştirmek için Mustafa Han Erdelani eliyle Osmanlı padişahı Sultan I. Mahmud'a oldukça kıymetli hediyeler gönderdi. Osmanlı Devleti de karşılığında Sivas valisi Kayserili Ahmed Paşa başkanlığında bir elçilik heyetini doksan adet at ve kıymetli hediyelerle birlikte 1747 yılında İran'a gönderdi.[644] *Tedbirat-ı Pesendide*'nin müellifi Kadı Ebu Sehl Numan Efendi de adı geçen elçilik heyetinde bulunmak üzere görevlendirildi. İran topraklarında bulunan Osmanlı elçilik heyeti Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec yakınlarında konakladığı sırada dönemin Erdelan valisi Sübhanverdi Han kendilerine yiyecek ve kâfi miktarda meyve gönderdi. Erdelan hakimi Sübhanverdi Han'dan ''*Oğlu Han Ahmed Devlet-i Aliye'ye iltica edip Edirne'de ikâmet etmiş olan Sine hanı Sübhanverdi Han''* şeklinde bahseden Ebu Sehl Numan Efendi'nin aktardığına göre, ertesi gün Sine'ye

[643] Kelimollah Tevehhodi (Kanimal), **Nadir Sahipkıran**, s.812.
[644] Ebu Sehl Numan Efendi, **Tedbirat-ı Pesendide**, s.12.

yaklaştıklarında Sübhanverdi Han, Erdelan'ın kadı, müftü ve âyânı ile birlikte Osmanlı elçilik heyetini karşılamaya gitti.

Sübhanverdi Han daha sonra Osmanlı elçilik heyetini Sine'ye bir saat mesafedeki bahçesinde ağırladı. Onlara yemek ikram etti ve o gece onları misafir etti.[645] Adı geçen elçilik heyetinde vakanüvis ve mektubi sıfatıyla yer alan Kırımlı Rahmi Efendi de *İran Sefaretnamesi* olarak kaydedilen notlarında Erdelan eyaletinin başşehri Sine'de iyi karşılandıklarını belirtmiştir. Rahmi Efendi'nin aktardığına göre mamur ve abad olan eyalalet-i Erdelan o tarihte iki bin köyden ve dört-beş kasabadan müteşekkil idi, Baban eyaletine komşu olan Erdelan'ın ekser ahalisi Şafii mezhep ve Ehl-i Sünnet itikadı üzere idiler.[646] Osmanlı elçilik heyetinin Sıne'de bulunduğu sırada Nadir Şah'ın öldürüldüğü haberinin alınması üzerine Sine sakinleri Cuma hutbesini Osmanlı padişahı adına okuttular ve Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını belirttiler. Osmanlı elçilik heyeti Sıne'de iken Nadir Şah'ın ordusunda bulunan Sıne'li dört binbaşının Nadir Şah'ın öldürülmesi ile ilgili şahitlikleri Rahmi Efendi tarafından ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alındı.

Osmanlı Devlet erkânına Nadir Şah'ın öldürülmesi ile alâkalı mufassal bilgiler vermeyi amaçladığı anlaşılan Rahmi Efendi hadiseyi büyük bir dikkatle ve oldukça resmi bir üslupla kaleme aldı. Nadir Şah'ın öldürülmesi olayının Sıne'nin tanınmış simalarından dört binbaşının şahitliği ile kayıt altına alınmış olması Rahmi Efendi'nin notlarını oldukça önemli kılmaktadır. Bu notlarda İran kaynaklarında bulunmayan çok kıymetli bilgiler bulunmaktadır.[647]

Rahmi Efendi'nin, Osmanlı elçi paşasının huzurunda bulunan Erdelanlı binbaşıların ağzından *aynen* aktardığına göre şah soyundan olmayan Nadir kendisinden sonra evlatlarına teveccüh gösterilmeyeceğini düşündüğü için bütün İran'da çocuklarına karşı muhalefet edebilecek kudretli kimseleri ortadan kaldırıyordu. Özbek, Afgan, Kaçar ve Afşarlardan müteşekkil bir ordu teşkil etmiş olan Nadir İranlı askerlere pek rağbet etmiyor, onları bir vesile ile ortadan

---

[645] Ebu Sehl Numan Efendi, **Tedbirat-ı Pesendide**, s.207.

[646] Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi, **Sefaretname-yi İran**, s.81; Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, ss.187-188.

[647] Muhammed Emin Reyahi, **Sefaretnameha-yı İran**, s.203.

kaldırıyordu.[648] Keza, İran'ın muhtelif nahyelerinin hakimlerine ve mali açıdan kudretli olan eşrafına ağır vergiler yükleyerek onları fakirliğe düçar etme politikası izliyordu. Kendilerine tahmil edilen vergileri ödeyemeyenlerin gözlerini oyduruyor, bazılarının uzuvlarını kestiriyor, bir kısım kimselere de karısını ve çocuklarını satarak vergilerini ödemeyi tavsiye ediyordu. Sistan halkı Nadir'in onlar için tayin ettiği vergiyi ödeyemeyince Nadir, kardeşi İbrahim Han'ın oğlu Ali Kuli Han'ı Sistanlıları cezalandırması için bölgeye sevk etti. Mağlup olup Nadir'in ordugâhına geri dönen askerlerin kulakları ve burunları Nadir'in emri ile kestirildi. Nadir, yeğeni Ali Kuli Han'ın da katline ferman çıkarınca Ali Kuli Han, Nadir'in diğer generalleri ile anlaşarak onu ortadan kaldırmayı planladı. O sırada Nadir, Meşhed ve Mazenderan arasında bulunan Derûn ve Kûçan yerleşkelerinin hakimi Muhammed Hüseyin Han Kürd'ü bertaraf etmeleri için oğulları Nasrullah Mirza, İmam Kuli ve torunu Şahruh Mirza'yı harekete geçirdi.[649] Nadir'in bu fırsatı değerlendiren generalleri de harekete geçtiler. Allahverdi Bey'in emrinde bulunan kırk cellad gece vakti Nadir'in çadırına girip önce ayağını akabinde de kafasını kestiler.[650]

Nadir Şah'ın öldürülmesinden yedi ay sonra 1161 (1748) yılının başlarında Sübhanverdi Han, Nadir Şah Afşar'ın yeğeni İbrahim Şah Afşar (Adil Şah) tarafından azledildi ve yerine I. Hasan Ali Han yeniden vali olarak Erdelan'a atandı. Sübhanverdi Han bu tarihten sonra ailesiyle birlikte Hemedan'a göç etti, beş yıl orada ikâmet ettikten sonra 1166 (1752-1753) tarihinde orada seksen yaşında vefat etti. Cenazesi önce Hemedan'a, altı ay sonra da alınıp Senendec'deki Şeyda Dağında

---

[648] Nadir Şah'ın hususi hekimi Fransız keşiş Pedri Bazen'in 1741-1747 yılları arasında tuttuğu notlara göre Nadir özellikle Afgan askerlere itimat ediyordu ve dört bin Afgan askerden oluşan seçkin bir muhafız birliği vardı. Pedri Bazen, **Nameha-yı Tebib-i Nadir Şah**, Çev. Ali Asgar Heriri, Ba İhtimam-ı Habib Yeğmayi, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran 1340/1961, s.37. Nadir esasen Afgan savaşçılara yaslanıyor, İranlı Kızılbaşların ordu içindeki nüfuzlarını kırmayı ve onları bertaraf etmeyi planlıyordu. Bu onun sonunu hazırlayan önemli bir etkendi. Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, İntişarat-ı Debir, Tahran 1386/2007, s.448.

[649] Pedri Bazen, **Nameha-yı Tebib-i Nadir Şah**, s.36.

[650] Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi, **Sefaretname-yi İran**, ss.81-87.

bulunan iki şehidin yanına defnedildi.[651] Yerine III. Han Ahmed Han'ın o sırada yirmi yaşında olup Senendec'de ikâmet eden oğlu II. Hüsrev Han atandı.[652]

Nadir Şah'ın Halefleri Döneminde Erdelan

Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Afşar hanedanından ve ordu komutanlarından bazıları İran'da kudret elde etmek için birbirleri ile kıyasıya bir mücadele yaşadılar. Afşar hanedanı içindeki güç ve iktidar savaşları İran'a hakim olmak isteyen hanedan dışı güçlerin de siyaset sahnesinde boy göstermeleri için uygun bir fırsat yarattı. *Kerim Han Zend, Muhammed Hasan Han Kaçar, Azad Han Afgan* ve *Ali Merdan Han Bahtiyari* bu güçlerin başında geliyorlardı.[653] Bu dönemde İran'da merkezi otoritenin sık sık el değiştirmesi ve kudret talep eden hakimlerin birbirleri ile yaptıkları mücadeleler İran eyaletlerini savaş alanı haline getirdi[654] ve yerel hanedanları da siyasi pozisyonlarını güçlendirmek için çeşitli ittifaklar yapmak mecburiyetinde bıraktı. Bu yerel hanedanlardan birisi, sahip oldukları stratejik önemden dolayı hiç kuşkusuz Erdelan hanedanı idi.

Nadir'in İran'a hakim olmak isteyen ardıllarından birisi özellikle Nadir Şah'ın büyük ehemmiyet verdiği yeğeni Ali Kuli Han'dı. O, Nadir'in birçok savaşına katılmış ve Nadir tarafından Meşhed fermandarlığına atanmıştı. Ali Kuli Han, Nadir Şah döneminde Ezidi Kürtlerin çıkardıkları bir isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Nadir onun emrine on iki bin kişilik bir birlik vermiş ve ona şöyle söylemişti: *Yeryüzünde onlardan hiçbir iz bırakma*.[655] Nadir'in öldürülmesinden sonra Ali Kuli Han Meşhed'e gidip Ali Şah (Âdil) namıyla şahlığını ilan etti ve kendi adına sikke

---

[651] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.119; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, ss.114-115; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.47. Muhammed Şerif Kadı'ya göre üzerinden altı ay geçmiş olmasına rağmen Sübhanverdi Han'ın bir ayak tırnağı dışında cesedi bozulmamıştı.

[652] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.168. Golıstane'ye göre, Sübhanverdi Han, torunu Hüsrev'e büyük kıymet veriyordu. Hüsrev Han Erdelan'ın en muktedir valilerinden biri olacak ve ilerde Hüsrev Han-ı Bozorg olarak anılacaktı.

[653] Carsten Niebuhr, **Sefername-yi Karsten Nibur**, Ter. Perviz Recebi, İntişarat-ı Tuka, 1354/1975, s.199.

[654] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2018, Cilt.I, s.366; Cehanbehş Sevabık ve Perestu Mozefferi, ''Ovza-yı Siyasi-yi Kordestan Ez Merg-i Nadir ta Evahir-i Zendiye (Salha-yı 1160-1200 hk.)'', *Feslname-i İlmi, Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı Elzehra*, Şomare-yi Bist u Çehar, Zemıstan 1393/2014, s.117.

[655] Muhammed Kâzım Mervi, **Alem-ara-yı Nadiri**, Cilt.III, s.894.

kestirdi.[656] Ali Şah 1160 yılının Cemaziyelsani ayının 27'sinde (6 Temmuz 1747), Nadir Şah'ın varisi ve yeni Afşar şahı olarak resmen İran tahtına oturdu.[657]

Ali Şah'ın iktidarı bir yıl sürdü, bu yüzden Erdelan Kürtleri ile doğrudan bir temas ve münasebeti olmadı. Ali Şah iktidarının hemen başlarında Batı İran'da, özellikle Erdelan'da iktidar çatışmaları yaşanıyordu. Nadir'in öldürüldüğü günlerde Erdelan hakimi Sübhanverdi Han idi, ancak ona karşı hakimlik iddiasıyla ortaya çıkan I. Hasan Ali Han, Erdelan ahalisinin de desteğini alarak Erdelan hükümetinin başına geçti. Ali Şah, Nadir Şah'ın iktidarı döneminde Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de baş gösteren isyanları bastırmış olan kardeşi İbrahim Han'ı (İbrahim Mirza) Güney ve Batı İran hakimi olarak tayin etmişti. Böylece İran'da Kürtlerin yaşadıkları topraklar ve Erdelan eyaleti İbrahim Han'ın tasarruf ve sorumluluğuna verilmişti. İbrahim Han bundan sonra Kermanşah ve Erdelan valilerinin azil ve tayin işleriyle ve aynı zamanda adı geçen bölgelerin iş ve işlemlerinden sorumlu olacaktı. İbrahim Han; Mustafa Han Erdelan'ın oğlu I. Hasan Ali Han'ı Erdelan valisi olarak atadı.[658] İbrahim Han çok geçmeden kardeşi Ali Şah'ın en büyük rakibi oldu.

I. Hasan Ali Han'ın Erdelan valiliği döneminde İran coğrafyası büyük bir siyasi buhran içindeydi. 1160'ın (1747-1748) sonlarında İbrahim Han, Hüseyin Kuli Han Zengene ile ittifak kurduktan sonra Kermanşah havalisine hakim oldu ve şahlık iddiasında bulundu. Nadir'in ardılları arasındaki rekabet ve İran'da muktedir bir hakimin bulunmayışı Erdelan valisini de teyakuz durumuna geçmek zorunda bıraktı. İran'daki istikrarsızlıktan istifade eden Hasan Ali Han, Kürtlerden, Tacik ve Afganlardan, Firuzkuhi, Kulyayi ve Çehardovli aşiretlerinden oluşturduğu on bin kişiyi aşkın bir ordu hazırladı ve Batı İran'da boy gösterdi.[659] Bu durum ister istemez Hasan Ali Han'ı ve İran'da kudret elde etmek isteyen mahalli hakimleri karşı karşıya getirecekti. Aynı zamanda Batı İran'da Ali Şah ve İbrahim Han arasında süren

---

[656] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.8.

[657] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.20.

[658] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.150; Maraşi'ye göre İbrahim Han, Hasan Ali Han'ın kardeşini Erdelan hakimi olarak atadı. Mirza Muhammed Halil Maraşi-yi Safevi, **Mecmeu't-Tevarih**, s.121.

[659] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.102. Golıstane'ye göre Hasan Ali Han, Kürtlerden, Kızılbaşlardan ve Afganlardan müteşekkil yirmi bin kişilik kahredici bir orduya hükmediyordu. Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.150.

mücadele savaşla sonuçlandı.[660] Kermanşah Kalesi'ne konuşlanmış olan İbrahim Han, Erdelan Kürtlerinin de desteğini almayı başardı. Sonunda İbrahim Han, Kürtlerin de desteği ile Ali Şah'ı mağlup edip İran tahtına oturdu ve kardeşi Ali Şah'ın gözlerini oydurdu.[661]

Kürtlerin ve Batı İran'daki diğer aşiretlerin desteği ile tahta geçmeyi başaran İbrahim Şah; Hasan Ali Han'ı Erdelan'a, Hüseyin Han Zengene'yi de Kermanşah'a hakim olarak atadı. Batı İran'da Nadir'in ardılları arasındaki rekabet bitmedi, Nadir Şah'ın İran'ın doğusunda saltanat iddiasında bulunan torunu Şahruh Mirza, İbrahim Şah'ı mağlub etti ve İbrahim Şah'ın otoritesini iyice sarstı. Bu durum Batı İran'da Kürtler arasındaki hakimlik iddialarının da tekrar alevlenmesine yol açtı. Afşar hanedanı arasındaki rekabet sonunda İbrahim Şah'ın Şahruh'a yenilmesi ve öldürülmesiyle sonuçlandı.[662] Şahruh 1163 (1749-1750) yılında Afşarların yeni şahı olarak Meşhed'de tahta geçti. Şahruh Mirza ve İbrahim Şah arasında devam eden çekişme Batı İran'da, özellikle Kermanşah'ta İmam Kuli Han Zengene ile Kermanşah'a hakim olmak isteyen hakimler arasında çatışmaya, huzursuzluğa yol açtı. Bu durum Erdelan hakimi Hasan Ali Han'ın Kermanşah'a müdahalesini de beraberinde getirdi. Nadir'in ardılları arasındaki rekabet ve Batı İran hakimleri arasındaki çekişme Hasan Ali Han'ın Erdelan'da gücünü tekmil etmesiyle kalmadı aynı zamanda onun kendi hakimiyet alanı dışına çıkarak bölgeye müdahale etmesi sonucunu da doğurdu.

İmam Kuli Han Zengene'nin Kermanşah'taki tahrikleri sonucunda Hasan Ali Han Erdelan'da asker toplamaya başladı ve bölgedeki aşiretleri kendi yanına çekmeye çalıştı. İmamkuli Han Zengene 12 Zilhicce 1162'de (23 Kasım 1749) Bilvar'a (Kamyaran) saldırdı ve o havalideki halka büyük zararlar verdi. Öte yandan İmamkuli Han Zengene'nin hakimiyetini benimsemek istemeyen ve Kermanşah Kalesi'ne konuşlanan, *Mücmelü't-Tevarih*'in müellifinin amcası Mirza Muhammed Taki Golıstane ve Abdulali Han, Erdelan valisi Hasan Ali Han'dan yardım istediler.

---

[660] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Tarih-i Cihangüşa-yı Nadiri**, ss.427-430; Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, ss.24-25.

[661] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.28; Abdulhuseyn Nevai, **Nadir Şah ve Bazmandeganeş**, İntişarat-ı Esnad-ı Milli, Tahran 1368/1989, s.179.

[662] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.11; Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.36.

Bilvar Ovası'nda Erdelan ve Zengene orduları arasında yaşanan savaşta yirmi beş bin kişilik bir kuvveti bulunan Hasan Ali Han, Zengene hanını büyük bir bozguna uğrattı.[663] Zengene hanı canını zor kurtadı ve Kermanşah'a firar etti. Hasan Ali Han, Zengene hanının hakim olduğu topraklara; Kermanşah, Melayir, Senger, Golpayegan, Burucerd, Kezaz ve Ferahan'a yeni hakimler atadı.[664]

Afşar saltanatının son bulmaya yüz tuttuğu yıllarda İran'da iktidar talebi ile faaliyet yürüten yerel hakimlerden biri de Kerim Han Zend'di.[665] 13 Muharrem 1163'te (23 Aralık 1749) Hemedan hakimi Mihr Ali Sultan Tekelu, Kerim Han Zend'in hamlelerine karşı koyamadığı için kardeşi Abdulgaffar Han'ı Erdelan'a gönderdi ve Erdelan hakimi Hasan Ali Han'dan yardım istedi. Mihr Ali Sultan, Kerim Han ile birçok defa savaşmış, yenilmiş ve Velaşgerd Kalesi'nde muhasara altına alınmıştı. Hasan Ali Han, İmam Kuli Han Zengene'yi Bilvar'da yenilgiye uğrattıktan sonra Kermanşah yolundan Hemedan'a, oradan da Zendler'in konuşlandıkları Peri ve Kemazan kalelerine yürüdü. Hasan Ali Han'ın savaş ilanına karşılık vermek için Kerim Han, kardeşi İskender Han ile birlikte Erdelan valisine mukabelede bulumak için harekete geçti.

Tarih-i Merduh'un müellifine göre Zendler ile Erdelanlar arasında yapılan muharebeyi Hasan Ali Han kazandı ve Zend taifesi ileri gelenlerinden otuz altı seçkin kişi bu savaşta öldürüldü.[666] Bu durum Zend hanedanı ile Erdelanlar arasında sonu gelmez bir düşmanlığın ilk tohumlarını attı. Süvari ve piyadelerden oluşan oldukça kalabalık bir orduya hükmeden ve Zendler karşısında büyük bir zafer kazanan Hasan Ali Han, Selim Paşa Baban'ın Senendec'e saldırdığı haberini aldıktan sonra derhal Erdelan'a döndü.[667] *Mücmelü't-Tevarih*'in müellifine göre Kerim Han

---

[663] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, ss.150-161.

[664] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.118; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.47-48; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.349.

[665] Kerim Han Zend, Lek aşiretine mensuptu ve Lekler Lor Kürtlerinin bir şubesi sayılıyorlardı. Lorlar aşiretlerinin önde gelenlerine ''tuşmal'' şeklinde hitap ediyorlardı, bu yüzden Kerim Han da Kerim Tuşmal şeklinde isimlendiriliyordu. Mirza Ali Ekber Vakayinigar, **Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd**, ss.30-31.

[666] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.349.

[667] Perviz Recebi, **Kerim Han-ı Zend ve Zeman-ı U**, Kitab-ı Ame, Tahran 1289/1910, s.37.

onu takip etti, onunla savaştı ve Hasan Ali Han'dan *iki katır yükü beyaz altın*, ve *bir katır yükü Eşrefi altını* ganimet olarak aldı.[668]

1163 (1749-1750) yılının bahar mevsiminde Baban hakimi Babanlı Halid Paşa'nın oğlu II. Süleyman Paşa ve oğulları, bir dönem babaları tarafından idare edilen Şehrezor topraklarına hakim olabilmek kastıyla Batı İran'da büyük bir güç ve nüfuza sahip olan Erdelan hakimi I. Hasan Ali Han'a sığındılar ve kendisinden yardım talep ettiler. II. Süleyman Paşa'nın Senendec'e sığınmasından sonra Osmanlı Devleti tarafından Baban hakimi olarak atanmış olan amcasının oğlu Selim Paşa Baban, Hasan Ali Han'a haber göndererek sığınmacıları teslim etmesini aksi takdirde kendisine savaş açacağını bildirdi. Müşavirleri ile istişare eden Hasan Ali Han, çoğunluğun; *Selim Paşa ile savaşılmamalıdır* görüşünün hilafına hareket etti. Baban ve Erdelan orduları savaş için gerekli hazırlıkları yaparlarken Baban hakimi Selim Paşa durumu Osmanlı'nın Bağdat hakimi Süleyman Paşa Ebu Leyla (1748-1761)'ya[669] bildirdi. Merivan Gölü kıyısında yapılan Merivan Savaşı'nı Erdelan ordusu kaybetti, Hasan Ali Han Senendec'e çekildi ve Osmanlı-Baban birleşik kuvvetleri Senendec'e kadar onu takip ettiler. Senendec'de kalamayacağını anlayan vali Hasan Ali Han, Gerus'a kaçmak zorunda kaldı. Osmanlı ve Baban orduları Senendec'e yerleştiler. Şehri yağmaladılar ve varlıklı ailelerden çoğunu Şehrezor'a sürdüler.[670]

Zendlerin Ortaya Çıkışı ve Erdelan İle Münasebetler (1751-1794)

Safevi hanedanı İran'da iki yüz yılı aşkın bir süre saltanat sürdükten sonra hakimiyetini kaybetti ve Nadir Şah ile beraber Afşar saltanatı başladı. Ancak Nadir'in 1747 yılında öldürülmesinden sonra halefleri arasında kıyasıya bir mücadele yaşandı.[671] Zendler İran'ın Afganlar tarafından istila edildiği 1720li yıllardan itibaren

---

[668] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, 160.

[669] Bağdat valisi Ahmed Paşa (1736-1748)'nın babasının kölesi (memluk) olan Süleyman Paşa hızlı seferler yaptığı ve geceleri gezdiği için *Ebu Leyla* lakabını almıştı. O ve ondan sonra gelen ve 1831 yılına kadar görev yapan Bağdad valilerinin hakim oldukları dönem için *Kölemenler Dönemi* adlandırması yapılmıştır. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', ss.197-198.

[670] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, ss.111-112; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.124.

[671] Nadir'in öldürülmesinden sonra İran'ın muhtelif yerlerinde hakimlik iddiasında bulunan müddeiler için; Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftûn), **Tecrübetü'l-Ahrar ve Tesliyetü'l-Ebrar**, Cilt.II, ss.9-10.

adlarından söz ettirdiler. Melayir'e bağlı Peri ve Kemazan bölgelerinde yerleşik olan Zendler Nadir Şah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında İran'ın siyasi arenasında boy göstermeye başlayınca Nadir Şah tarafından bertaraf edildiler ve çoğu Horasan'ın kuzeyine sürüldü.[672] Nadir'in öldürülmesinden sonra Horasan'dan Melayir'e dönen ve başlarında Kerim Han ile kardeşi Sadık Han'ın bulunduğu Zendler Güneybatı İran'da hakimiyet kurmak için faaliyetlere başladılar.[673] Kerim Han, Zendlerin lideri olarak ortaya çıktıktan sonra *Ali Merdan Han Bahtiyari, Azad Han Afgan* ve *Muhammed Hasan Han Kaçar* ile bir dizi savaşlar yaptı.

Nadir'in öldürülmesinden sonra İran'da baş gösteren kaotik ortamdan istifade eden Afganlardan Azad Han; Şahbaz Han Dünbüli, Hüsrev Han Mukri ve Kürt aşiretlerinin desteği ile Urmiye merkez olmak üzere Azerbaycan'da, Şah Hüseyin Safevi'nin kızının oğlu, on yedi yaşındaki Mirza Ebu Turab III. İsmail Şah[674] adıyla İsfahan'da saltanatlarını ilan ettiler. Esasen İran'ın siyasi arenasında boy gösterme kastında olan üç Kürt (Lor) hanı; Kerim Han (Kerim Han Lek kabilesine mensuptu ve Lekler Lor taifesinin bir boyu olarak kabul ediliyorlardı), Ali Merdan Han ve Ebulfeth Han bir ittifak yapıp III. İsmail'i şah ilan ettiler. Ali Merdan Han III. İsmail'in başveziri, Kerim Han ordu başkomutanı ve Ebulfeth Han İsfahan valisi oldular. Bir müddet sonra bu ittifak bozulacak ve Lor hanları birbirleri ile mücadele edeceklerdi. III. İsmail Şah, Bahtiyari aşireti reisi Ali Merdan Han'ı kendisine başvezir yapmıştı. 1751 yılında Muhammed Hasan Han Kaçar[675] Esterabad'da hakimiyetini ilan etti. İsfahan'da şahlığını ilan eden III. İsmail Şah, Ali Merdan Han'ın tahrikleriyle Şiraz'ı da nüfuzu altına almak isteyince Kerim Han Zend ile karşı karşıya geldi. Kerim Han İsfahan'ı işgal etti, III. İsmail Şah'ın başveziri Ali Merdan Han'ı bertaraf edip İsmail Şah'ın başveziri oldu ve III. İsmail Şah'ın vekili unvanıyla idareyi eline aldı.

---

[672] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.147; Muhammed Sadık Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, ss.4-6.

[673] Muhammed Sadık Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, ss.4-6.

[674] Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.451.

[675] Feth Ali Han'ın oğludur. Muhammed Hasan Han Aşağıbaş Qevanlû (öl.1758), Kaçar Aşağıbaş aşiretinin önderi Ağa Muhammed Han'ın babasıdır. Muhammed Hasan Han'ın babası Feth Ali Han, Nadir'in desiseleri sonucunda Şah II. Tahmasb tarafından öldürülmüştü. Nadir Şah'ın ölümünden sonra harekete geçen Muhammed Hasan Han Kaçar Hazar Denizi kıyılarına konuşlandı ve asker tedarik etmeye başladı. Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.450.

Kerim Han daha sonra 1751 yılında İran'da mevcut olan siyasi karışıklıktan istifade ederek harekete geçecek, nihayet Fars ve Irak-ı Acem'i kontrolü altına alıp hakimiyetini ilan edecek ve *Vekil-i Reaya* unvanıyla Şiraz'da tahta oturacaktı.[676] Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra ardılları arasında büyük bir çekişme yaşandı, İran'a tam bir kargaşa hali hakim oldu. İran, hakimlerin, iktidara gelmek isteyenlerin güç gösterisine ve muharebe meydanına dönüştü.[677] Kerim Han III. İsmail Şah'ın vekili namıyla kontrolü ele aldıktan sonra ilk iş olarak İran'ın batı bölgelerini hakimiyet altına almaya çalıştı ve rakiplerini bertaraf etmeye gayret etti. Bu çerçevede Erdelan valilerini itaat altına almaya azmetti. Kermanşah'ı hakimiyet altına aldıktan sonra Senendec'i yağmalamak üzere harekete geçti.[678]

I. Hasan Ali Han ile aralarında anlaşmazlık bulunan, Hasan Ali Han'ın güç ve nüfuzundan rahatsız olan, kendisi de hakimlik iddiasında bulunan ve Elek Kalesi'ni mesken edinen Erdelan'ın nüfuzlu ailelerinden birine mensup olan İbrahim Bey Vekil'in kışkırtmaları ile Kerim Han Zend, 1151 yılında on bin kişiyi aşkın bir ordu ile Erdelan topraklarına yöneldi. Kerim Han'a karşı koyacak gücü bulunmayan I. Hasan Ali Han, Şeyh Vesim Merduhi'den Senendec ahalisini aşılması zor Hewraman bölgesine götürüp onların can güvenliklerini temin etmesini istedi. Hasan Ali Han da adamları ile birlikte Senendec'in kuzeyinde bulunan Karatöre Kalesi'ne çekildi. Molla Mustafa Şeyhulislam ve Necefkuli Bey Erdelan'ın da aralarında bulunduğu bir heyeti o sırada İbrahim Bey Vekili'in hakimiyeti altında bulunan Bilvar'da ordugâh kurmuş olan Kerim Han'ın yanına gönderdi. Adı geçen heyet, I. Hasan Ali Han'ın, Merivan Savaşı'ndan sonra Erdelan ahalisinin içinde bulunduğu fakruzarureti hâvi mektubunu Kerim Han Zend'e taktim ettiler. Osmanlı-Baban birleşik ordularının Merivan Savaşı'ndan sonra Senendec'i yağmaladıklarını, Senendec'de hiçbir şey bırakmadıklarını, kent sakinlerini de Şehrezor'a göç ettirdiklerini anlattılar. I. Hasan Ali Han gönderdiği elçilik heyeti aracılığıyla Kerim Han'a bir de öneride bulunuyordu. Buna göre Hasan Ali Han kız kardeşini Kerim Han ile evlendirecek,

---

[676] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, ss.459-460; Sadullah Enveri Efendi, **Tarih-i Enveri**, Cilt.II, Haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.606.

[677] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.130.

[678] Muhammed Sadık Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.23.

kendisi de Kerim Han'ın kız kardeşi ile evlenecekti.[679] Kerim Han'ın cevabı oldukça tahkir ediciydi. Şöyle söyledi:

> ''Bizim Hasan Ali Han ile olan tanışıklığımız ve akrabalığımız eskilere dayanır ve iki hanedan arasında öteden beri dostane ve samimane ilişkiler olagelmiştir. Sübhanverdi Han bizim dayızademiz sayılırdı. Bu yüzden dayızadelerimizle yeni bir akrabalık tesis etmeye ihtiyaç yoktur. Ancak dayızademizin vilayetini ziyaret etmek bizim için bir vazifedir. Onun mülküne doğru yol almamız ve vilayeti ile alakalı birtakım işleri yoluna koymamız icap eder.''[680]

Kerim Han eliçilik heyetinde bulunanların tutuklanmalarını istedi ve 20 Ramazan 1163 (23 Ağustos 1750) tarihinde İbrahim Bey Vekil'in refakatinde Senendec'e girdi. Merivan Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Pelengan dolaylarına sığınmış olan II. Süleyman Paşa Baban da Kerim Han'a katıldı. Senendec'i işgal eden Kerim Han'ın ordusu on iki gün boyunca şehirde kaldı. Kerim Han, Şeyh Ali Han Zend'in komutasında bir orduyu, o sırada Karatöre Kalesi'nde bulunan Hasan Ali Han'ı getirmesi için görevlendirdi. Ancak Şeyh Ali Han, Erdelan valisini yakalamaya muvaffak olamayınca öfkelenen Kerim Han Senendec şehrini yağmaladı.[681] Bu durum Erdelan hanedanı ile Zendler arasında var olan husumeti daha da derinleştirdi ve Erdelan hanedanının bundan sonraki siyasi ittifak ve eğilimlerini belirleyen önemli bir kırılma noktası oldu.

Kerim Han kendisine karargâh olarak Senendec'in merkez camiini seçti. Askerlerini de şehirdeki diğer cami ve medreselere yerleştirdi. Hasan Ali Han'ı ele geçirmeye muvaffak olamayan Kerim Han Senendec şehrinde bulunan her şeyin yakılıp yok edilmesi talimatını verdi.[682] *Tarih-i Gitigüşa*'nın müellifine göre Hasan Ali Han-ı Kürd gurura kapıldı ve kibrine yenik düştü, bu yüzden Kerim Han'a itaat etmedi. Bunun üzerine Kerim Han da Erdelan vilayetine yürüdü ve Hasan Ali Han'ın mülkünü atlarının nallarıyla çiğnedi.[683]

O senenin sonunda I. Hasan Ali Han, Kerim Han'ın güçlü rakiplerinden olan ve Azerbaycan bölgesindeki Sein Kale-yi Efşar'da konuşlu bulunan Azad Han

---

[679] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.110; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.123.
[680] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.124; Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.111.
[681] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.179.
[682] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.111; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.125.
[683] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.17.

Afgan'a sığındı.[684] Ancak Azad Han, Erdelan valisini hoş karşılamadı ve onu düşmanı Selim Paşa Baban'a teslim etti. Hasan Ali Han'ı yedi ay boyunca gözetim altında tutan Selim Paşa Baban sonunda onu 1164 (1750-1751) yılında tutuklu bulunduğu Çevelan Kalesi'nde idam ettirdi.[685] Bağdat paşasına karşı da düşmanca tavırlar içinde olan Selim Paşa, Bağdat hakimi kölemen Süleyman Paşa Ebu Leyla'nın gazabına uğradı. Ebu Leyla karşısında yenilgiye uğrayan Selim Paşa Azad Han Afgan'a sığındı ve II. Süleyman Paşa Baban yeniden Şehrezor hakimi olarak atandı.[686]

Hasan Ali Han'ın Baban ve Erdelan'a hakim olan Selim Paşa Baban tarafından öldürülmesinden sonra Erdelanlı sakinler Selim Paşa'ya muhalefet ettiler ve I. Han Ahmed Han'ın torunlarından, Abbaskuli Han'ın oğlu Kerim Han Erdelan'ı, Erdelan valisi olarak benimsendiler.[687] Ancak çok geçmeden İbrahim Bey Vekil, Senendec'e hakim olmak için tekrar harekete geçti. Erdelan valisini tek başına alt edemeyeceğini bilen İbrahim Bey Vekil, bunun için tekrar Kerim Han Zend'den yardım istedi. Kerim Han da Yar Veys Han'ı İbrahim Bey Vekil'e katılması için görevlendirdi. İkisi kuvvetleri ile birlikte 1164 (1750-1751) yılında Senendec'e yöneldiler. Kendilerine karşı koyacak imkânlardan yoksun bulunan Kerim Han Erdelan, Hewraman taraflarına kaçmak zorunda kaldı. Tâbileri ile birlikte kışı Hewraman'da geçiren Kerim Han Erdelan daha sonra Şehrezor'a gidip II. Süleyman Han Baban'a sığındı ve bir müddet sonra Şehrezor'da öldü.[688] Erdelan valisinin şehri terk etmesi Kerim Han Zend'in bir müddet dikkatlerini başka taraflara çevirmesine, Erdelan'ın kendisi için bir tehdit olmaktan çıktığını düşünmesine ve şimdilik

---

[684] Azad Han Afgan Kâbilli idi. Nadir Şah'ın 1150 (1737) yılında Kâbil'i fethetmesinden sonra Nadir Şah'ın ordusuna katıldı ve Nadir Şah'ın Hindistan seferine iştirak etti. Nadir Şah'ın ölümüne kadar da hizmetinde bulundu. Nadir Şah'ın ölümünden sonra yeğeni İbrahim Şah'tan "Han" unvanı aldı. İbrahim Şah'ın Şahruh Mirza'ya yenilmesinden sonra fırsatı ganimet bilen Azad Han, Urmiye'yi ele geçirdi ve Azerbaycan'ı tasarrufu altına alıp İran toprakları üzerinde şahlık iddiasında bulundu. Bu çerçevede Kerim Han Zend ile bir dizi savaşlar yaptı. Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftûn), **Tecrübetü'l-Ahrar ve Tesliyetü'l-Ebrar**, Cilt.I, s.491.

[685] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.49; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.146; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.126.

[686] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.114.

[687] 1751-1752 arasında bir yıl kadar Erdelan topraklarını yöneten Kerim Han Erdelan hiçbir varlık gösteremedi. Bilvar ve Pelengan'a hakim olan ve Zendlerle müttefik olan İbrahim Bey vekilin tahrikleri ile Kerim Han Zend Senendec'e bir birlik sevk etti. Karşı koyacak gücü bulunmayan Kerim Han Erdelan şehri terk etti. Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.114.

[688] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.128.

Erdelan'a pek teveccüh göstermemesine sebep oldu. Böylesi bir ortamda Sübhanverdi Han Erdelan'ın oğlu III. Han Ahmed Han'ın oğlu II. Hüsrev Han, 1165 (1751-1752) yılında Erdelan hükümetinin başına geçti. Ancak birinci Erdelan valiliğinin üzerinden daha bir yıl geçmemişti ki, Azad Han Afgan'ın desteğini alan Selim Paşa Baban, Erdelan'a saldırdı, II. Hüsrev Han'ı bertaraf edip 1166'da (1753) Senendec'e yerleşti ve dört yıl boyunca Erdelan'ı yönetti .[689]

Zendlerle Erdelanların ilişkileri çok iyi değildi ve Zendler daha çok Baban hakimlerine ilgi gösteriyorlardı. Bunun sebeplerinden birisi Zendlerin Kaçarlar ile olan rekabetleri idi ve Erdelan hanedanı Kaçar hanedanı ile nisbeten daha iyi ilişkiler içinde idi. Örnek olarak, III. Han Ahmed Han'ın oğlu II. Hüsrev Han Erdelan, 1757 yılında Muhammed Hasan Han Kaçar'ın tayini ile ikinci kez Erdelan hakimi olmuştu. II. Hüsrev Han bu dönemde İran'daki Kürt hakimler içinde en kudretli olanıydı.[690] Muhammed Hasan Han Kaçar, Erdelan eyaletine hakim olmanın yanı sıra Kürtlerin yerleşik olduğu Azerbaycan eyaletine bağlı toprakları da kontrol altında tutuyordu. Dolayısıyla Savucbulak'taki Mukri hakimleri de bu dönemde Erdelan valilerinin hakimiyeti altında olup dolaylı olarak Kaçar hanına bağlı idiler. Erdelan hakimleri, Kaçar hanına tâbi oldukları dönemde Savucbulak-ı Mukri'ye kadar nüfuz ve kudret sahibi olmuşlardır.[691] Bu durum Erdelanların Bilbas aşiretler birliği ile komşu olmaları sonucunu doğurdu. Bilbaslar, Erdelanlardan haset ediyor, onlara kin güdüyorlardı, bu yüzden iki taraf arasında uzun savaşlar yaşandı. II. Hüsrev Han'ın iktidarı döneminde, daha önce Erdelan'dan kaçmak, göç etmek zorunda olan aileler geri döndüler. Evlerini tamir ettiler, bağlarını, bahçelerini ekip biçtiler ve Erdelan'ın imarıyla ilgilendiler.[692]

II. Hüsrev Han'ın ikinci iktidar dönemi İran tarihinin en karışık dönemlerinden birine tesadüf etmişti. Bu dönem; Afşar, Zend ve Kaçar hakimlerinin birbirleri ile kıyasıya bir rekabet halinde oldukları ve Azad Han önderliğindeki Afganların İran'a hakim olmaya çalıştıkları bir dönemdi. Bütün bu kargaşa ve siyasi istikrarsızlık elbette Erdelan topraklarını da tehdit ediyordu. Öte yandan Erdelan bu

---

[689] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.115; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.126.
[690] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.153.
[691] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.60.
[692] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.132; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.354.

dönemde dahili sorunlarla da boğuşmak durumundaydı. II. Hüsrev Han, Vekili ailesinin kudret talebiyle mücadele etmek zorundaydı. Vekili ailesinin o zamanki önderi Muhammed Reşid Bey'di. Erdelan'a yönelik dış tehditler ve iç sorunlar birçok defa Erdelan ahalisini İran'a göre daha istikrarlı bir dönem yaşayan Osmanlı topraklarına, Baban paşalarının kontrolündeki Şehrezor'a göç etmek mecburiyetinde bırakıyordu. İçerde Vekili ailesi ile uğraşan ve Erdelan ahalisini içinde bulundukları siyasi ve iktisadi buhrandan kurtarmaya çalışan II. Hüsrev Han bir taraftan da kudret talebiyle sürekli birbirleri aleyhine hamleler yapan Zendler ve Kaçarlarla iyi geçinmeye gayret ediyor, bazen Zendlere bazen de Kaçarlara dayanarak iktidarını payidar kılmaya çalışıyordu.

II. Hüsrev Han, 1757 yılında, İran'a büyük bir kargaşa ve karmaşanın hakim olduğu ve Erdelan'ın Muhammed Hasan Han Kaçar'ın hakimiyeti altında oduğu bir dönemde Muhammed Hasan Han'dan Erdelan hakimliği beratını aldı ve Erdelan valisi oldu.[693] *Lübbüt-tevarih*'in müellifine göre o sırada Muhammed Hasan Han ile işkileri iyi olan Baban paşaları Selim ve II. Süleyman paşalar Erdelan valiliğine talip oldular. Her ikisi de arize ve hediyeler ile birlikte temsilcilerini Muhammed Hasan Han'ın yanına gönderdiler. Ancak Kaçar hanı, Baban paşalarının yerine Hüsrev Han'ı tercih etti ve Erdelan hükümetini ona verdi.[694] Uzun süren savaşlardan dolayı harabeye dönmüş ve ahalisi göç etmiş olan Senendec'i terk eden II. Hüsrev Han başkentini I. Han Ahmed Han döneminde emirliğin merkezi olarak kullanılmış olan Hasanabad Kalesine taşıdı.[695] II. Hüsrev Han ikinci defa Erdelan valisi olduktan ve eyaletteki gücünü pekiştirdikten sonra kendisini rakibi olarak gören ve Erdelan'a hakim olmaya çalışan Muhammed Reşid Bey Vekil'i bertaraf etmenin yollarını aradı.

Muhammed Reşid Bey, Hüsrev Han'ın kendisini bertaraf etmek kastında olduğunu anlayınca Senendec'i terk etti, Bilvar Ovası'nda bulunup Vekili ailesinin kontrolünde olan Elek Kalesi'ne konuşlandı ve Erdelan valisine karşı açık bir muhalefet yürüttü. Revanser, Şadiabad ve Pelengan mıntıkalarını kontrolü altına

---

[693] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.129; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.60; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.148; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.109.

[694] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.60.

[695] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.34.

aldı.[696] Her ne kadar Vekili ailesinin lideri Muhammed Reşid Bey Elek Kalesi'ne yerleşip II. Hüsrev Han'a karşı muhalefet ettiyse de, aralarında İbrahim Bey Vekil'in yeğenleri Mihr Ali Sultan ve kardeşi Hüsrev Bey'in de bulunduğu bazı Vekili ileri gelenleri Senendec'de kaldılar ve Erdelan valisine itaat ediyor göründüler. Ancak Hüsrev Han'ın hakimliğinden razı olmayan adı geçen şahıslar içten içe Hüsrev Han'ı saf dışı etmenin yollarını aradılar. Sonunda Hüsrev Han adı geçen Vekili ileri gelenlerini tutuklattı, sonra da onları öldürttü.[697] Böylece Erdelan hanedanı ile Vekili ailesi arasında bundan sonraki on yıllar boyunca devam edecek olan bir düşmanlığın fitili ateşlenmiş oldu.

II. Hüsrev Han'ın hâmisi Muhammed Hasan Han Kaçar 1757 yılında Azad Han Afgan'ın kontrolünde bulunan Urmiye'ye bir askeri harekât düzenledi. Kaçar hanına karşı koyamayan Azad Han firar etti ve Bağdad valisi Süleyman Paşa Ebu Leyla'ya sığındı. Önemli rakiplerinden birini bertaraf etmeyi başaran Muhammed Hasan Han Kaçar büyük bir avantaj elde etti. Böylece Erdelan eyaleti ve Kürtlerin Azerbaycan eyaletinde meskun oldukları topraklar bütünüyle Muhammed Hasan Han Kaçar'ın kontrolü altına girdi. Muhammed Hasan Han'ın 1172 (1758-1759) yılında öldürülmesine kadar bu durum devam etti.[698]

1172 (1758-1759) yılında Azad Han Afgan, Baban aşiretleri Erdelan topraklarında hayvancılık yaptıkları ve Erdelan valisi II. Hüsrev Han tarafından engellendikleri için II. Süleyman Paşa Baban'ın tahrikleri sonucunda Hasanabad Kalesi'ni ve Senendec'i ele geçirmek için harekete geçti. Elek Kalesi'nde bulunan ve önderliğini Muhammed Reşid Bey'in yaptığı Vekili ailesi de Hüsrev Han tarafından öldürtülen amca oğullarının intikamını almak amacıyla Azad Han Afgan'a katıldılar.[699]Azad Han Hemedan üzerinden Erdelan'a yönelince Hüsrev Han Hasanabad Kalesi istihkâmlarını kuvvetlendirdi ve kaleye konuşlandı. O sırada Hemedan'da bulunan Şey Ali Zend, Hüsrev Han'ın Hasanabad Kalesi'nde muhasara altında olduğunu öğrenince ona yardım etmek için derhal bölgeye intikal etti. Zend

---

[696] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.120.
[697] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.366.
[698] Muhammed Sadık Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, ss.36-40.
[699] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.257.

kuvvetlerinin hareket halinde olduğunu duyan Azad Han kuşatmayı kaldırıp Azerbaycan'a çekildi.[700]

İstediğini elde edemeyen Muhammed Reşid Bey Lorıstan'a kaçmak ve uzunca bir müddet orada kalmak zorunda kaldı. Adamları ile birlikte kılık değiştiren, derviş kıyafetleri ile bölgede bir müddet kamufle olan Muhammed Reşid Bey 1176 (1762-1763) yılı sonlarında Erdelan'a dönecek ve Kerim Han Zend'i II. Hüsrev Han'a karşı kışkırtacaktı. Öte yandan Azerbaycan'a çekilen, Feth Ali Han Afşar ve Şahbaz Han Dünbüli gibi eski komutanlarından umduğu desteği bulamayan Azad Han çeşitli ittifak girişimlerinden de istediği sonucu alamadı, karısını Bağdat valisi Süleyman Paşa Ebu Leyla'nın ve Ebu Leyla'nın eşi Adile Hatun'un yanına gönderdi ancak bu çabası da bir sonuç vermedi ve sonunda İran toprakları üzerindeki hakimlik iddiasından vazgeçip Gürcistan valisine sığındı.[701] Böylece Kerim Han Zend'in önemli bir rakibi daha tasfiye edilmiş oldu. Bunda hiç kuşkusuz Hüsrev Han'ın da katkısı vardı. Kerim Han, Hüsrev Han'a gönderdiği valilik beratıyla onun hakimliğini tasdik etmiş oldu.[702]

Kerim Han Zend ve Hüsrev Han-ı Bozorg

Muhammed Hasan Han Kaçar 1172'de (1758-1759) Mazenderan'da öldürüldü ve kesik başı Kerim Han Zend'e götürüldü.[703] Böylece Kerim Han güçlü rakiplerinden birinden daha kurtulmuş oldu. Erdelan valisi II. Hüsrev Han, Muhammed Hasan Han'ın müttefiki olduğu için Kerim Han'ın tepkisi ile karşılaşmaktan korktu. Kerim Han o sırada İran hakimi olduğu ve Senendec'e saldırı yapma ihtimali bulunduğu için Hüsrev Han asker toplamaya, istihkamlarını kuvvetlendirmeye başladı. Öte yandan Kerim Han her ne kadar Hüsrev Han'a kırgın

---

[700] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.355.

[701] Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, ss.147-148. Kerim Han Zend 1763 yılında Azerbaycan'ı fethedince Azad Han Afgan'a canını bağışlama sözü verdi. Azad Han, Kerim Han Zend'e teslim oldu ve 1781 yılında ölünceye kadar Kerim Han'ın yanında, Şiraz'da yaşadı. Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, ss.209-220. Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.318; Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-tevarih**, s.338.

[702] Şükrullah Senendeci ve Muhammed Merduh Kordestani, Hüsrev Han'ın ikinci Erdelan valiliğinin 1179/1765 yılında başladığını kaydederlerken Mahşeref Erdelani bu tarihi 1180/1766 olarak vermiştir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.153; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.358; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.139.

[703] Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.453.

ise de siyasi maslahatını düşünerek ve olası bir savaşa fırsat vermemek için Hüsrev Han'ı Erdelan valisi olarak atadı.[704] Böylece Erdelan eyaleti 1172 (1758-1759) tarihinden itibaren resmen Kerim Han'ın hükümranlığı altına girdi. Hüsrev Han derhal divana ait vergileri, hediye ve armağanları Kerim Han'a gönderdi. 1173'te (1760) Kerim Han Tahran'dan Çemen-i Sultani'ye hareket ettiğinde Hüsrev Han oğlu Ahmet Han'ı bağlılığının bir nişanesi olarak kıymetli hediyelerle Kerim Han'a gönderdi. Kerim Han'a bağlılık yemini edenler arasında Erdelan topraklarına göz koymuş olan II. Süleyman Paşa Baban da vardı.[705] Hüsrev Han daha sonra başkentini tekrar Senendec'e taşıdı ve oldukça müstahkem olan Hasanabad Kalesi'ni düşmanlarının eline geçmemesi için yıktırdı.[706] Hüsrev Han, 1176 (1762-1763) yılında II. Süleyman Paşa Baban, Kerim Han tarafından Erdelan valisi olarak atanıncaya kadar sorunsuz bir şekilde Erdelan valisi olarak görev yapacaktı.[707]

1176 (1762-1763) yılında II. Süleyman Paşa Baban, hâmisi Ebu Leyla ölünce onun yerine Bağdat valiliğine atanan Ali Paşa ile ihtilaf yaşadı ve Erdelan topraklarını hakimiyeti altına almak kastıyla Kerim Han'a sığındı, Kerim Han'a otuz bin tümen nakit takdim etti. Muhammed Reşid Bey Vekil'in de önerisi ile Kerim Han'a itaat etmesi koşuluyla Baban sancağına ek olarak Erdelan eyaletinin idareciliği de kendisine Kerim Han tarafından verildi. Hüsrev Han, Muhammed Hasan Han'a bağlı olduğu için kendisine kırgın olan Kerim Han onu Şiraz'a çağırdı, Süleyman Paşa'yı da Senendec'e gönderdi.[708] II. Hüsrev Han üç yıl boyunca Şiraz'da Kerim Han Zend'in yanında zorunlu ikâmete tâbi tutuldu.[709] Süleyman Paşa Baban, Kerim Han'a ihlas ve bendeliğini arz ediyor, ona itaatte kusur etmiyordu.[710] Kerim Han

---

[704] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.351; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.153; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.110.

[705] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.95.

[706] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.137. Mahşeref Hanım, eserini telif ettiği 1847 yılında Hasanabad Kalesi'nin hâlâ yıkık ve viran halde olduğunu kaydetmiştir.

[707] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.154; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.63; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.110; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, 356.

[708] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.152-153; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.110.

[709] Kerim Han'ın Şiraz'da zorunlu ikâmete tâbi tuttuğu rehineler arasında Feth Ali Han Afşar, Şahbaz Han Dünbüli, Azad Han Afgan, Ağa Muhammed Han Kaçar ve daha başka bey ve beyzadeler, vali ve valizadeler bulunuyordu. Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.338; Mehdi Akasi, **Tarih-i Hoy**, İntişarat-ı Müessese-yi Tarih ve Ferheng-i İran, Tahran 1350/1972, s.197.

[710] Nami-yi İsfahani**, Tarih-i Gitigüşa**, ss.95,178.

tarafından atanan Süleyman Paşa Baban o sıralar hem Erdelan hem de Baban hükümdarı idi. Dolayısıyla bu dönemde her iki emirlik de Süleyman Paşa'nın dolayısı ile Kerim Han Zend'in hakimiyeti altında idi. Ancak Süleyman Paşa, Erdelan'a hakim olduktan bir sene sonra 1178 (1764-1765) yılı sonlarında Senendec ahalisinden, Bilbas aşiretinden Fakih İbrahim adında bir şahıs tarafından yatağında öldürüldü.[711] Süleyman Paşa'nın kardeşi Mehmed Paşa Baban, Kerim Han Zend tarafından Erdelan hakimi olarak tayin edildi. Kerim Han daha sonra Mehmed Paşa'yı da azletti ve Süleyman Paşa'nın o sırada rehine olarak Şiraz'da bulunan oğlu Ali Han'ı Erdelan valisi olarak atadı. Ancak Zend taifesi ile iyi ilişkileri bulunan ve Kerim Han'ın iktidarı döneminde Erdelan'da önemli hizmetlerde bulunmuş olan ve o sırada II. Hüsrev Han ile ilişkilerini düzelttiği anlaşılan Muhammed Reşid Bey Vekil'in tavsiyeleri üzerine Kerim Han, II. Hüsrev Han'ı yeniden Erdelan valisi olarak atadı ve Muhammed Reşid Bey'e de Erdelan eyaltinin vali vekilliği görevini verdi ancak Hüsrev Han'ı bir süre daha Şiraz'da tuttu. Bundan sonra on üç yıl boyunca II. Hüsrev Han Erdelan valiliği görevini ve Muhamed Reşid Bey de vali vekilliği görevini sorunsuz bir şekilde ifa edeceklerdi.[712]

1180 (1766) yılında II. Hüsrev Han, Erdelan ileri gelenlerinden bir grubun Şiraz'a gidip Kerim Han Zend'den Hüsrev Han'ın serbest bırakılmasını talep etmeleri üzerine serbest bırakıldı ve Senendec'e dönmesine izin verildi. Hüsrev Han büyük oğlu Han Ahmed Han'ı Şiraz'da rehin olarak bıraktı, Erdelan hükümetinin başına geçmek üzere yola koyuldu ve Kerim Han Zend'in öldüğü 1779 yılına kadar kendisi ile iyi ilişkilerini sürdürdü.[713] Hüsrev Han bundan sonra Erdelan'ın iktisadi kalkınması ve imar edilmesi meseleleri ile ilgilendi.

Kerim Han Zend'den Sonra Erdelan

Kerim Han'ın 13 Safer 1193 (1 Mart 1779)[714] tarihinde ölmesi üzerine Zend hanedanından Sadık Han, Zeki Han ve Ali Murad Han arasında siyasi çekişmeler ve

---

[711] Mahşeref Erdelani, **Tarih-i Erdelan**, s.138; Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.130.

[712] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, 139, Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.153.

[713] Sheerin Ardalan, **Erdalan Kürtleri**, s.150.

[714] Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, s.68; Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.458; Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, ss.215-216.

kanlı çatışmalar yaşandı.[715] Kerim Han'ın aynı anneden olan kardeşi Zeki Han,[716] Kerim Han'ın ölümünün üçüncü gününde ve henüz cenazesi kaldırılmadan Zend taifesi büyüklerinden on beş-on altı kişiyi katlettirdikten sonra Kerim Han'ın oğlu Ebul Feth Han'ı Şiraz'da tahta oturttu.[717] Ancak yönetim büyük ölçüde Zeki Han'ın elindeydi. O sırada Zend hanedanının en büyük rakiplerinden olan ve Kerim Han'ın sarayında on altı yıl boyunca rehin olarak tutulan[718] Ağa Muhammed Han Kaçar, Kerim Han'ın öldüğünü duyduktan sonra İsfahan'a kaçtı.[719] Oradan Veramin'e gitti ve Kaçar taifesinin önde gelenlerini etrafına topladı. Kaçar ileri gelenleri ona itaat ettiler ve kendisine tâbi olacaklarını izhar ettiler.[720] Böylece Ağa Muhammed Han Kaçar yavaş yavaş kudretini tekmil etti, Zend hanedanı arasında devam eden ihtilaftan yararlanarak Mazenderan ve Gilan'ın bir bölümünü hakimiyeti altına aldı ve İran'ın tamamına hakim olmak için faaliyetlere başladı.

Ağa Muhammed Han Kaçar'ın kudret elde etmesinden sonra Erdelan hanedanı da Kaçarlara tâbi oldu. Bu dönem Şah Sultan Hüseyin'in ve Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'a hakim olan herc ü merc ve iktidar boşluğunu andırıyordu ki tıpkı Nadir Şah ve Kerim Han Zend gibi İran'ı istikrara kavuşturacak bir hakime ihtiyaç vardı. Ağa Muhammed Han bu boşluğu doldurabilecek güce sahipti ancak onun Kerim Han'ın sarayından firar edip İran'a bütünüyle hakim olması on beş yılı bulacaktı. Bu on beş yıllık süre boyunca İran'ın kuzey vilayetleri, merkezi ve Batı

---

[715] Ahmed Vasıf Efendi, **Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar**, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yayınları, Ankara 1994, s.237.

[716] Kerim Han ve Sadık Han, İnak Han'ın oğulları idiler. İnak Han ölünce karısı Bay Ağa (Begüm Ağa) İnak Han'ın kardeşi Budak Han ile evlendi ve bu evlilikten Zeki Han ve İskender Han adlarında iki oğul doğdu. Ahmed Penahi Semnani, **Lutf Ali Han Zend**, Kitab-ı Numune, Tahran 1372/1993, s.21; Abdulhuseyn Nevai, **Kerim Han Zend**, İntişarat-ı Ketabhane-yi İbni Sina, Tahran 1348/1969, s.37.

[717] Nami-yi İsfahani**, Tarih-i Gitigüşa**, ss.218-219; Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.382. *Golşen-i Murad*'ın müellifine göre öldürülenlerin sayısı yirmi üçtü. Asef'e (Rüstemü'l-Hükema) göre Zeki Han, Kerim Han'ın naaşını ziyaret etmeleri için çağırdığı hanedan mensuplarını koyun boğazlatır gibi boğazlattı. Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-tevarih**, s.425.

[718] Hadi Hedayeti, **Tarih-i Zendiyye (İran Der Zeman-ı Kerim Han)**, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1336/1987, Cilt.I, s.71.

[719] Muhammed Hasan Han öldürüldükten sonra Kerim Han Zend, onun dokuz oğlundan ikisini, Ağa Muhammed Han ve Hüseyin Kuli Han Cihansuz'u (ileride Kaçarların muktedir şahı olacak olan Feth Ali Şah'ın babası) yanına aldı ve onları Şiraz'da devlet kademelerinde görevlendirdi. Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.460.

[720] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s. 84.

İran büyük bir buhrana düçar oldu. İran, yeniden kuvvet ve saltanat iddiasında bulunan rakiplerin çekişme ve çatışmalarına sahne oldu.

Zend hanedanının en güçlü üyelerinden Zeki Han kısa bir süre sonra kendi generallerinden biri tarafından 9 Cemaziyelevvel 1193'te (25 Mayıs 1779) öldürüldü.[721] Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han'ın üvey oğlu, Zend tahtının güçlü taliplerinden Ali Murad Han Zend, İran tahtının bir başka müddeisini, Zülfikar Han Efşar'ı mağlup ettikten sonra 20 Mart 1780'de kendisini İsfahan'da hükümdar ilan etti ve Hüsrev Han Erdelan ile ittifak imkânlarını görüşmek üzere onu ordugâhına davet etti.[722] Hüsrev Han da iki bin kişiden oluşan maiyeti ile beraber Ali Murad Han'ın yanına gitti. İran tahtının yeni ve dinamik adayı Ali Murad Han'ın İran'ın siyasi arenasında boy göstermesi üzerine fırsatı değerlendiren Muhammed Reişd Bey Vekil, Erdelan ahalisinden bir grupla birlikte Ali Murad Han'ın yanına gitti ve Hüsrev Han'dan şikâyetçi oldu. Bunun üzerine Ali Murad Han, Erdelan valisi Hüsrev Han'ı azletti, yerine Muhammed Reşid Bey Vekil'in desteklediği, Sübhanverdi Han'ın oğlu Kuhzad Han'ı Erdelan valisi olarak tayin etti ve Hüsrev Han'ı İsfahan'da alıkoydu.[723]

1196 (1781-1782) yılında Sadık Han Zend'in oğulları hakimiyet iddiasıyla ayaklandılar. Ali Murad Han da Zend ordusu serdarlarını, Sadık Han'ın oğullarının isyanını bastırmakla görevlendirdi. Muhammed Reşid Bey Vekil de Erdelan sipahilerinden bir grupla beraber bu ayaklanmayı bastırmaya çalışan orduda yer aldı.[724] Ancak Ali Murad Han'ın ordusu Sadık Han'ın oğullarının kuvvetleri karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Muhammed Reşid Bey Vekil de firar etti, önce İsfahan'a gitti, daha sonra Erdelan'a geldi ve Kuhzad Han Erdelan'ın istiklali için çalıştı.

Zend hanedanı arasında çıkan iktidar savaşı İsfahan'ı da etkisi altına alınca Hüsrev Han şehri terk etti ve Erdelan'a dönerek yönetimi yeniden eline aldı. Muhammed Reşid Bey'in başını çektiği ve aralarında Hüsrev Han'ın amcası Kuhzad

---

[721] Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, s.72.

[722] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.147.

[723] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.38; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.66, Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.155.

[724] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.149; Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.136.

Han'ın da olduğu muhalifler Hüsrev Han'ın Erdelan'a dönmesinden sonra ona karşı koyacak gücü kendilerinde bulamadılar ve Paygelan'a kaçtılar. Hüsrev Han, firarilerin peşinden Paygelan'a gitti. Firariler çaresiz Erdelan'ı terk ettiler ve Osmanlı Devleti'ne, Baban paşası Mahmud Paşa'ya sığındılar.[725] Bir süre önce Mahmud Paşa Baban'ın kardeşleri Ömer Bey ve Mehmed Paşa, Mahmud Paşa'ya muhalefet etmiş ve Hüsrev Han'a sığınmışlardı. Mahmud Paşa, kardeşlerini teslim etmesini Hüsrev Han'dan istedi. Taraflar anlaştılar ve sığınanları karşılıklı olarak iade ettiler. Mahmud Paşa kardeşlerinin ikisini de katlettirdi. Muhammed Reşid Bey Vekil Bağdat'a kaçtı. Kuhzad Han ve tâbileri Erdelan'a döndüler ve Hüsrev Han tarafından bağışlandılar.[726]

Muhammed Reşid Bey Bağdat'a kaçtıktan bir yıl sonra 1196 (1781-1782) yılında Ali Murad Han Zend'in kardeşi Cafer Han Zend'e sığındı ve onu Hüsrev Han'a karşı kışkırttı. Cafer Han Zend kalabalık bir ordu ile Erdelan'a yürüdü, Hüsrev Han'ı azletti ve yerine Hüsrev Han'ın kardeşi Rıza Kuli Han'ı atadı.[727] Muhtemelen herhangi bir çatışmaya meydan vermek istemeyen Hüsrev Han, Cafer Han Zend'e teslim oldu. Ancak Hüsrev Han, oğlu Han Ahmed Han'ı Erdelan'ın ileri gelenlerinden ve eşrafından bir grubun refakatiyle Osmanlı topraklarına gönderdi ve kendisi de Ali Murad Han'ın yanına gitti. Sadık Han'ın oğullarına yenilen ve İsfahan'ı terk eden Ali Murad Han'ın yeni üssü Hemedan'dı.[728] Hüsrev Han tekrar Ali Murad Han Zend tarafından Erdelan hakimi olarak atandı. Sadık Han Zend'in oğulları ile mücadelye devam eden Ali Murad Han sonunda onları mağlup etti, 18 Rebiülevvel 1196'da (3 Mart 1782) Şiraz'a girdi ve Sadık Han'ın Cafer Han dışındaki oğullarını katlettirdi.[729] Muhtemelen Hüsrev Han'ın daha da güçlenmesinden çekinen Ali Murad Han onu azletmesi ve yerine kardeşi Rıza Kuli

---

[725] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.136; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.148.

[726] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.66; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.156.

[727] Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.650. Kaşani, eserinin ilgili sayfasında Erdelan hakimi Hüsrev Han için ''Hüsrev Han-ı Mukri'' ifadesini kullanmıştır. Müellifin kastı Hüsrev Han Erdelan olmalıdır. Hüsrev Han Mukri Azad Han'ın müttefiklerindendi ve Mukri hakimi idi. *Gitigüşa*'nın müellifi, Kaçar hanı Muhammed Hasan Han ile Azad Han Afgan arasında Gilan'da yapılan savaşları anlatırken bu savaşlarda Azad Han'ın yanında bulunan ''Hüsrev Han Mukri''den bahsetmiştir. Nami-yi İsfahani**, Tarih-i Gitigüşa**, ss.56-57.

[728] Nami-yi İsfahani**, Tarih-i Gitigüşa**, ss.242-243; Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, ss. 622-626.

[729] Nami-yi İsfahani**, Tarih-i Gitigüşa**, s.236; Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, ss. 543-544.

Han'ı ataması için Cafer Han Zend'i bir birliğin fermandarı olarak Erdelan'a gönderdi. *Hadika-i Nasıri*'nin müellifinin aktardığına göre, Sına'ye yerleşen Cafer Han Zend zulüm ve zorbalık yaptı, memleketin bütün ahalisini meyus ve perişan etti.[730]

Bir müddet sonra Rıza Kuli Han, Cafer Han'dan yüz çevirdi, Erdelanlı mirzadelerden her biri bir tarafa dağıldılar. Lutf Ali Han ve Kuhzad Han Kermanşah'a, Hüsrev Han'ın oğlu Han Ahmed Han Şehrezor'a ve Rıza Kuli Han Urmiye'ye kaçtılar. Rıza Kuli Han Urmiye hakimi İmam Kuli Han Afşar'ın desteği ile Cafer Han Zend ile savaşmak kastıyla Sına'ye yürüyünce Cafer Han Zend firar etti. Ancak Lutf Ali Han, Kuhzad Han ve Muhammed Reşid Bey Vekil birleşik kuvvetleri ile savaşmak zorunda kalan Rıza Kuli Han yapılan muharebede öldürüldü. Ali Murad Han; Lutf Ali Han ve Muhammed Reşid Bey'in yaptıkları şerareti ve Rıza Kuli Han'ın katledildiği haberini aldıktan sonra Hüsrev Han'ı derhal huzuruna çağırdı ve onu Erdelan valiliği için ümidvar kıldı. Hüsrev Han'ın kendisi İsfahan'da ikâmet edecek, oğlu Han Ahmed Han da hükümet naibi olarak Erdelan'da bulunacaktı.[731]

Ali Murad Han Zend'in henüz İran hakimi olduğu 1199 (1784-1785) yılında Erdelan vilayeti içine düştüğü krizden dolayı vergilerini ödeyemez duruma gelmişti. Ali Murad Han, Erdelan eyaleti vergilerinin tahsil edilmesi için Cafer Han Zend'i Erdelan'a yolladı. Cafer Han eyalet ahalisine zülmetti, onlara eziyet etti. *Tohfe-i Nasıri*'nin müellifinin yazdığına göre *han-ı şedidülamel* ahaliye zulmetti, vilayet harab ve viran oldu, ahali umumen Osmanlı topraklarına sığındı.[732] Ali Murad Han Zend, Cafer Han'ın Erdelan ahalisine zulmettiğini öğrendikten sonra onu çağırdı ve Hüsrev Han'ı tekrar 1198 yılının Zilhicce ayında (Ekim 1784) Erdelan valisi olarak tayin etti.[733] Dört ay sonra 1 Rebiülahir1199'da (11 Şubat 1785) Ali Murad Han öldü.[734] Sadık Han Zend'in oğlu Cafer Han kendisini yeni Zend hükümdarı olarak

---

[730] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.158.
[731] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.158-159; Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.154.
[732] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.159; Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.156.
[733] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.140; Mahşeref Erdelan, **Erdelan Tarihi**, s.153.
[734] Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.686; Nami-yi İsfahani**, Tarih-i Gitigüşa**, ss.245-246.

ilan etti[735] ancak İran'ın tamamına hakim olabilmesi için güçlü rakiplerle mücadele etmesi gerekecekti. Bu rakipler; büyük ve kalabalık aşiretlere sahip, güçlü orduları ve nüfuzları bulunan, Mazenderan'da Ağa Muhammed Han Kaçar, Erdelan'da II. Hüsrev Han ve Kermanşah'ta Allahkuli Han Zengene idiler.[736] Allahkuli Han, Kerim Han Zend tarafından 1176 (1763) yılında Kermanşah hakimi olarak atanmıştı[737]

Cafer Han'ın saltanatı ile eşzamanlı olarak Ağa Muhammed Han Kaçar da gücünü ve kuvvetini tekmil etti. Kaşan ve Tahran'a yürümek için hazırlıklara başladı. Cafer Han'ın saltanatı döneminde İran'ın muhtelif yerlerinden birçok kabile ve aşiret muhalefet için kalkıştılar. Erdelan hakimi II. Hüsrev Han da Cafer Han'ın önemli muhaliflerinden biri idi. Cafer Han'ın Erdelan'da yaptığı zulümlerin intikamını almak ve vaziyetini sağlama almak istiyordu. Hüsrev Han'ın bu çerçevede yaptığı faaliyetlerden birisi Cafer Han'ın muhaliflerini himaye etmek oldu. Cafer Han'ın Hemedan'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdiği İsmail Han Zend de Hüsrev Han ile iş birliği yaptı.[738]

II. Hüsrev Han: Batı İran'da Erdelan İktidarı

Ali Murad Han Zend'in ölümünden sonra İran'a yeniden kargaşa ve kaos hali hakim oldu. Her taraftan birileri saltanat ve iktidar sevdası ile ayaklandı. Bu çerçevede saltanat iddiasıyla ortaya çıkan Kermanşah eyaletinden Allah Kuli Han Zengene büyük bir kuvvet ve kudret elde etti, Kermanşah havalisindeki aşiret ve taifelerden büyük bir askeri güç oluşturdu. Tac ve taht iddiasında olan Allah Kuli Han Zengene Hüsrev Han'ı ciddi bir rakip olarak görüyordu. İçlerinde II. Hüsrev Han'ın amcası (Sübhanverdi Han'ın oğlu) Nezer Ali Han, kardeşleri ve tâbileri ve Muhammed Reşid Bey Vekil'in de bulunduğu bazı Erdelan ileri gelenleri de, Allahkuli Han'ın yanında yer aldılar ve onu Hüsrev Han'a karşı kışkırttılar. Allahkuli

---

[735] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.450; Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, s.86.

[736] Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.701.

[737] Gulamrıza Zengene, **Tarihçe-yi İl-i Bozorg-i Zengene**, İntişarat-ı Çovgan, Tahran 1389/2010, s.61.

[738] Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.717; Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt.II, s.581.

Han, Kermanşah havalisindeki aşiretlerden topladığı yirmi bin kişilik bir kuvvetle Erdelan eyaletini işgal etmek üzere harekete geçti.[739]

Hüsrev Han, Zengene hanının harekete geçtiğini haber aldıktan sonra Erdelan süvarilerinden yedi yüz kişilik bir grupla beraber ona mukabelede bulunmak üzere Emirabad karyesine hareket etti.[740] Erdelan öncü kuvvetlerinin serdarı II. Hüsrev Han'ın oğlu Han Ahmed Han idi, Erdelanlar Zengene kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdiler. Böylece merkezi bir iktidarın olmayışının yarattığı boşluktan dolayı Kürt hanları birbirlerine girdiler. Savaşı Erdelanlar kazandı, Allah Kuli Han yenildi ve Hüsrev Han'ın hizmetkârlarından Mirza Bey Kelhor tarafından katledildi.[741] Kudret talebi ile harekete geçen iki muktedir hakim arasında yapılan muharebede Kaşani'ye göre Allahkuli Han, kendi adamlarından biri tarafından tüfek darbesi ile öldürüldü. Bu açık zaferden sonra Hüsrev Han, Hemedan ve Kermanşah'ı hakimiyeti altına aldı.[742] Esirler arasında Muhammed Reşid Bey Vekil de vardı. Hüsrev Han onu affetti. Hüsrev Han bu zaferden sonra bir müddet bağımsız hareket etti, Batı İran'ı hakimiyeti altına aldı,[743] ele geçirdiği beldelere yeni hakimler atadı ve tüm İran'a hakim olmanın yollarını aradı ancak nedimi ve müşaviri Cafer Bey'in sözlerinden sonra bu niyetinden vazgeçti. Cafer Bey ona şöyle söyledi:

> ''Heva ve hevesin sonu yoktur, her kim ki heva ve hevesine yenik düşerse hiçbir zaman huzur bulamaz. Huzurun ve asayişin olmadığı bir dünyanın bir saman çöpü kadar kıymeti olamaz. Kürdistan'ın şalgam ve bulguru İran saltanatından, dünyanın şehinşahlığından yeğdir. Bu sevdadan vazgeçin ve hemen şimdi geri dönün.''[744]

Erdelanlı vakanüvislere göre Hüsrev Han müşavirinin sözlerini dikkate aldı ve İran'a hakim olma iddiasından vazgeçti. Zend dönemi vakanüvislerinden Mirza Abdulkerim'in *Tarih-i Gitigüşa*'nın zeylinde aktardığına göre, II. Hüsrev Han herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Batı İran'ın hakimi oldu. Müellifin

---

[739] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.141; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.154.

[740] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.161-162.

[741] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.70; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.162.

[742] Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.701.

[743] Gulam Rıza Verehram, **Nizam-ı Siyasi ve Sazımanha-yı İctimai-yi İran Asr-ı Kacar**, İntişarat-ı Muin, Tahran 1385, s.46.

[744] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.169; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.368; Enwer Rewşen, ''Ew Roje-yî Xosro Xanî Erdelan Paşayîyê Îranî Qebul Nekird'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.620.

iddiasına göre Hüsrev Han halka kötü muamelede bulundu, adalete riayet etmedi. Onun bu olumsuz davranışları Ağa Muhammed Han Kaçar'a kadar ulaştı. Ağa Muhammed Han'ın başında bulunduğu Kaçar kuvvetleri Hemedan'a doğru harekete geçtiler, Hüsrev Han bu haberi duyunca mukavemet edemeyeceğini anladı ve Erdelan'a geri döndü. Ağa Muhammed Han'ın müşavirleri, Hüsrev Han ile mücadele etmeyi maslahat-ı devlet için uygun bulmadıklarından onu bertaraf etmeye kastetmediler ve Batı İran vilayetlerini Ağa Muhammed Han'a tâbi kılarak geri döndüler.[745] Ancak Senendeci'nin aktardığına göre müşavirinin tavsiyesini yerinde bulan ve İran tahtı sevdasına kapılıp kendi mülkünü yitirmek istemeyen Hüsrev Han ele geçirdiği toprakları ve hazineleri kendi isteği ile Ağa Muhammed Han'a gönderdi.[746]

XVIII. yüzyılın sonlarında Zend hanedanı kudretini büyük ölçüde yitirdi ve Zendler İran'ın batı vilayetlerinde hakimiyetlerini kaybettiler. Hüsrev Han, Ağa Muhammed Han Kaçar'ın kuvvet ve kudret elde ettiğini müşahade etti ve İran tahtına oturacağına kanaat getirdi. Her ne kadar Zend dönemi kaynakları Hüsrev Han ile Ağa Muhammed Han arasında ihtilaf bulunduğunu iddia etmişlerse de ikisi arasında herhengi bir çekişme ve çatışmanın yaşanmadığını söylemek gerekir. Ancak Hüsrev Han'ın Ağa Muhammed Han'dan korktuğu, kendisine karşı vehm ve vesveseye düçar olduğu kaydedilmiştir. Ağa Muhammed Han Batı İran'da hakimiyetini tesis ettikten sonra Hüsrev Han'ı Hemedan'a çağırdı ancak Hüsrev Han bir müddet bu davete icabet etmedi. Daha sonra Hemedan'a gitti, Ağa Muhammed Han'a hediyeler, armağanlar ve vergilerini takdim etti. Bu tarihten sonra Erdelan hanedanı hakimleri Kaçar hanedanına bağlı olarak hakimiyetlerini devam ettirdiler. Zend hanedanının şahları Erdelan'da herhangi bir kudrete malik değillerdi artık, hatta denilebilir ki onlarla çatışma halinde idiler ve bu çatışmalarda genellikle Erdelanlar galip geliyor, Zendler mağlup oluyorlardı. Cafer Han Zend'in Hüsrev Han karşısında aldığı yenilgi bunun en somut göstergelerinden biridir.

---

[745] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.294.

[746] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.169.

Zend-Erdelan Savaşı: Cafer Han Zend-Hüsrev Han Erdelan

Mirza Abdulkerim'in, *Tarih-i Gitigüşa*'nın zeylinde yazdığına göre Cafer Han Zend Hüsrev Han'ı itaat altına almak için Ali Han Hamse'nin, Karagözlü ve Gerus hanlarının desteklediği ordusuyla Nehavend'den Hemedan'a yürüdü. Hüsrev Han'a kendisine itaat etmesi için elçilerini yolladı ancak Hüsrev Han bu çağrıya herhangi bir karşılık vermedi. Nami-yi İsfahani'nin aktardığına göre Hemedan yakınlarındaki Bahar mevkiinde 1 Cemaziyelevvel 1200'de[747] (2 Mart 1786) Erdelan valisi Hüsrev Han ile Cafer Han arasında büyük bir savaş yapıldı ve Cafer Han'ın toplarla desteklenen ordusu ağır bir yenilgi aldı. Aynı müellife göre Zend ordusuna mensup askerler sıcak iklimlerden geldikleri için kış koşullarına adapte olamadılar ve kırıldılar.[748] Kelanter-i Fars'a göre sefer çok soğuk günlere denk gelmişti ve her yer kar ve buzla kaplıydı. Cafer Han, yirmi bin kişik bir orduya sahip olduğu halde Hüsrev Han'a karşı mukavemet edemedi, askerlerinin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir alındı. Irak ve Fars birleşik kuvvetlerinden oluşan Zend ordusu askerleri öldürülen hanlarının naaşlarını alıp firar ettiler, perişan bir vaziyette vatanlarına döndüler.[749] *Golşen-i Murad*'ın müellifine göre taraflar arasında yapılan büyük savaştan sonra Zend ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve Cafer Han Zend çaresiz, derhal Şiraz şehrine geri dönmek zorunda kaldı.[750] *Erdelan Okulu* tarihçilerinin aktardıklarına göre Hemedan yakınlarındaki Bahar mevkiinde Hüsrev Han ile Cafer Han Zend arasında yapılan büyük muharebe 1202 (1787-1788) yılında oldu, aralarında İsmail Han Zend'in[751] de bulunduğu Hüsrev Han'ın birlikleri Cafer Han'ın

---

[747] Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, s.100.

[748] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, ss.286-287.

[749] Mirza Muhammed Kelanter-i Fars, **Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars**, s.100.

[750] Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, ss.709-711; Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.450.

[751] Şucauddin Han Zend'in oğlu İsmail Han Zend, Kerim Han'ın kuzeni idi. Hüsrev Han'ın saflarında Cafer Han Zend'e karşı savaştı. Cafer Han'ın yaşadığı büyük bozgundan sonra İsmail Han dünyadan el-etek çekip derviş olmaya karar verdi. Bir süre Gerus'ta başıboş dolaştıktan sonra Hüsrev Han tarafından Sıne'ye çağırıldı ve orada kalması istendi. Ancak İsmail Han derviş olarak yaşamak istediğini söyleyince Hüsrev Han tarafından kendisine gerekli levazımat ve bir askeri birlik verilerek uğurlandı. Sıne'den ayrıldıktan sonra Bahtiyarilerden, Lorlardan, Kermanşah aşiretlerinden ve Kızılbaşlardan oluşan on ila on iki bin kişilik bir ordu toplayıp 1201 (1787) yılında Zendlerin yurdu Kermanşah şehrini kuşattı. Kermanşah valisinin Hüsrev Han'dan yardım istemesi üzerine harekete geçen Hüsrev Han, İsmail Han'ı mağlup etti ve onu Lorıstan dağlarına çekilmek zorunda bıraktı. Burada yine derviş kılığına bürünen İsmail Han sonunda Ağa Muhammed Han tarafından yakalandı.

topçularını bertaraf etmeyi ve ordusunu mağlup etmeyi başardılar. Cafer Han esir alındıktan sonra bağışlandı ve serbest bırakıldı.[752] Hüsrev Han, Cafer Han'ı mağlup ettikten sonra Burucerd, Ferahan, Golpayegan ve havalisini hakimiyet altına aldı. Artık Batı İran'da ona karşı koyacak hiç kimse yoktu ve İran şahı olması işten bile değildi.

Ancak o sırada Hüsrev Han'ın müşavirlerinden Mirza Ahmed Vezir, Hüsrev Han'a şöyle bir arzda bulundu:

> ''Şu anda bütün Irak toprakları, Kermanşah ve havâlisi, Huzistan ve Kürdistan gaziyan-ı nusret nişanın tasarrufu altındadır ve İran mülkünde saltanat sürecek kimse yoktur. Şu halde münşilere emir buyurun, bir hatt-ı şerif kaleme alsınlar, tayin edeceğiniz memurlar Hüsrev-i adilin ism-i şerifini memleketin her tarafındaki camilerde, mihraplarda ilan etsinler, sizin adınıza sikkeler darb edilsin ve hükümranlığınızın nişanesi olan kös ve davullar çalınsın ve saltanatınızın alameti olan sancaklarınız cümle bilad-ı İran'da dalgalandırılsın.''

Hüsrev Han, veziri ve müşavirin bu arzından sonra bir müddet düşündü, sonra başını kaldırdı ve şöyle söyledi:

> ''Şu anda bütün İran mülkünü tasallut altına almak mukadder görünmektedir. İran'da bize engel olabilecek, yolumuza taş koyacak herhangi bir güç ve kuvvet ve isyan ve tuğyana kalkışabilecek bir kudret mevcut değildir. Bize karşı kim ne için muhalefet edebilir, bize kim nasıl başkaldırabilir? Bütün memleket Rabb-i Âdilin yardımıyla ve hünerli gazilerimizin bileklerinin zoruyla bizim tasarruf ve tasallutumuz altındadır. Muzaffer ve mensuruz ancak günler birbirini kovalıyor, zaman çabuk geçiyor. Bugün biz hüküm ve saltanat süreceğiz, hilafet sancağı dalgalandıracak, göklere yükselteceğiz ancak yarın evlad ve ahfadımız saltanat kavgasına tutuşacak, miras ve mülk davası görecekler, sultanlıktan azl ve hanlıktan mahrum kalacaklar. Böylece yedi yüz yıllık emeğimiz boşa gidecek, elimiz koynumuzda kalakalacağız. Allah Kürdistan mülkünü ve saltanatını bize bağışlasın, ayağımızı yorganımıza göre uzatacağız ve ecdadımızın bize miras bıraktığı bir lokma ekmeği heder etmeyeceğiz.[753]

Mahşeref Hanım'a göre Hüsrev Han müşavirinin sözlerini dikkate aldı ve İran'a hakim olma iddiasından vazgeçti. Ancak bu anlatının müellifenin hissiyatını yansıttığını ve Mahşeref Hanım'ın bir tür anakronik değerlendirme yaparak kendi düşüncelerini Hüsrev Han üzerinden somutlaştırmaya çalıştığını düşünmek de olası. Emirliği'nin yıkılmaya yüz tuttuğu 1847 yılında eserini kaleme alan Mahşeref

---

Gözleri oyulduktan sonra canlı canlı gömüldü. Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, ss.144-145; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, ss.163-164; Sheerin Ardalan, **Erdalan Kürtleri**, s.221.

[752] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, ss.163-164; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.73, Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.168; Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s. 58; Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.143.

[753] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.162.

Hanım'ın Osmanlı-İran sınırı gibi hassas bir bölgede varlık göstermeye çalışan Erdelan Emirliği'ni korumaya ve çağdaşı olduğu Erdelan mirlerine de bu anlayışı empoze etmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır.

Batı İran'da bu gelişmeler yaşanırken Zendlere karşı verdiği mücadelede başarılar elde eden Ağa Muhammed Han Kaçar 11 Cemaziyelevvel 1200'de (13 Mart 1786) Zendlerin hakimiyetinde bulunan Tahran'ı ele geçirdi ve oraya yerleşti.[754] Muhtemelen Ağa Muhammed Han Kaçar Hüsrev Han'ın Batı İran'ı kontrol altına almasından sonra kendisinden korkmaya başladı ve onu huzuruna çağırdı. Ağa Muhammed Han, Erdelan'a hakim olmak ve Hüsrev Han ile görüşmek istedi. Kalabalık bir ordu ile Hemedan'a geldi, iki üç defa ulaklar göndererek Hüsrev Han'ı huzura çağırdı.[755] Hüsrev Han, Cafer Han'dan elde ettiği cevahiri, top ve zenburekleri, cephane ve levazımatı oğlu Emanullah Han ve amcası Lutf Ali Han ile birlikte Ağa Muhammed Han'a gönderdi.[756] Adı geçen mirzadeler huzura vardıklarında Ağa Muhammed Han oldukça hoşnut oldu. Hüsrev Han'ın temsilcilerini büyük bir ihtiram ve ikramla karşıladı, onları, Hüsrev Han'ı Erdelan eyaleti hakimliğine atadığını belirten fermanla Senendec'e yolladı. Hüsrev Han'ın amcası Lutf Ali Han iki yıl Tahran'da tutuldu, iki yılın sonunda Ağa Muhammed Han tekrar Hüsrev Han ile görüşmek istediğini belirtti. Hüsrev Han da 1204 (1789-1790) tarihinde oğlu Han Ahmed Han'ı Erdelan vilayetinde hükümet naibi olarak bırakıp Tahran'a gitti.

1204 (1789-1790) yılında Hüsrev Han'ın yokluğunu fırsata çeviren Erdelan bölgesinin muktedir aşiretlerinden Bilbaslar, Mukrilerin de desteklediği kalabalık bir toplulukla Senendec'i yağmalamak için harekete geçtiler. Erdelan vilayetinin hükümet naibi Han Ahmed Han da kalabalık bir birlikle Bilbas-Mukri birleşik kuvvetlerine karşı koymak için harekete geçti. Han Ahmed Han Saral ve Hubatu mevkilerinde Bilbasları karşıladı.[757] Genellikle Erdelan havalisine yağma seferleri düzenleyen Bilbas aşireti, Hüsrev Han'ın Tahran'a hareket ettiğini öğrendikten

---

[754] Rız Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7299; Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, ss.715-716.

[755] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s. 169; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.76.

[756] Sarevi, **Tarih-i Muhammedi**, s.152; Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt.II, 581.

[757] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.77.

hemen sonra Erdelan eyaletine saldırdılar ve büyük bir savaş çıkmasına sebep oldular. Her iki tarafın süvarilerinden önemli bir kısmı katledildi, bazıları yaralandılar. Bilbas askerlerinden önemli bir kısmı da esir alındı. Kalanlar da firar etmek zorunda kaldılar. Ancak Bilbaslar Han Ahmed Han'ı katlettiler. Bu şekilde, Ağa Muhammed Han'ın henüz tam bir hakimiyet tesis edemediği bir dönemde ve Lutf Ali Han Zend'in[758] İran'ın merkezi eyaletlerinde taraftar toplamakla meşgul olduğu bir zamanda Bilbaslar, Hüsrev Han'ın yokluğunu fırsat bilip Erdelan'ı yağmalamaya kalkmış, Erdelan havalisinde büyük bir tahribata sebep olmuş ve Han Ahmed Han'ı öldürmüşlerdi.[759]

Sonuç olarak denilebilir ki Zendler döneminde Erdelan hanedanı özellikle İran'ın batısında, Erdelan eyaletinde ve Kürtlerin meskun oldukları Kermanşah, Gerus, Mukriyan'da önemli bir etkiye sahip olmuşlardı. Erdelanlar; Bilbaslar, Zengeneler ve Caflarla çatışma halindelerdi ve bu durum bölgeyi istikrarsızlaştırıyor, Osmanlı müdahalesine açık hale getiriyordu.

Kaçar Çağı: Erdelan İktidarının Zirvesi ve Çözülme (1796-1867)

Kaçar hanedanının İran'da hakimiyetini tesis etmeye başladığı Hicri XIII. yüzyılın başlarında muktedir Erdelan miri II. Hüsrev Han'ın Ağa Muhammed Han'a bağlılığını bildirmesi Kaçarların kuvvet ve kudretlerinin pekişmesinde oldukça etkili oldu.[760] II. Hüsrev Han, birinci Erdelan valiliği döneminde Azad Han Afgan tarafından azledilince Ağa Muhammed Han Kaçar'ın babası Muhammed Hasan Han Kaçar'a sığınmıştı. Keza, Şiraz'da Kaçar prensi Ağa Muhammed Han ile birlikte rehin olarak bulunmuşlar, aralarında bir tanışıklık oluşmuştu. Zendlerin Erdelan hakimlerine karşı takındıkları düşmanca tutum da dikkate alındığında Erdelanların zorunlu olarak Kaçarlara yakınlaşmaları kaçınılmaz oldu. Erdelan hakimleri, Feth Ali

---

[758] Cafer Han Zend'in oğlu Lutf Ali Han, Zend hanedanının son şahı olarak altı yıl hüküm sürdükten sonra Ağa Muhammed Han Kaçar tarafından öldürüldü. Böylece kırk altı yıllık Zend saltanatı sona erdi. Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.459.

[759] Rız Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7330; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.167. Mahşeref Hanım'a göre veliahd Han Ahmed Han Erdelan ailesinden Allahverdi Han tarafından öldürüldü.

[760] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Revabıt-ı Hukumet-i Erdelan ve Kaçar Der Dovre-yi Zemani (1210-1284hk.)'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, ss.428-469.

Şah, Muhammed Şah ve Nasıruddin Şah dönemlerinde İran'da siyasi ve askeri olarak önemli bir rol oynadılar ancak Nasıruddin Şah döneminde başlayan merkezileşme politikaları neticesinde Erdelan Emirliği 1867 yılında Kaçar merkezi hükümetine bağlandı.

1514 Çaldıran Savaşı ile başlayan ve uzun yıllar belli aralıklarla devam eden Osmanlı-İran çekişmesi Kaçarlar devrinde iki devletin hudutlarının tespit edilmesiyle aşamalı olarak azaldı ve merkezileşme politikası uygulayan Kaçar şahları, İran'ın dört önemli eyaletinden biri olarak kabul edilen Erdelan'ın etki gücünü yavaş yavaş kırarak sonunda emirliği merkeze bağladılar. Erdelan'ın her ne kadar İran'ın batı sınırlarının korunmasında büyük bir ehemmiyeti bulunsa da Kaçarlar devrinde Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlıkların büyük oranda bertaraf edilmesiyle Erdelan yüzyıllardır İran için ifa ettiği sınır muhafızlığı rolünü yitirdi ve Nasıruddin Şah'ın merkezileşme politikasının kurbanı olarak tarih sahnesinden silindi.

Kaçar hanedanı ile Erdelanların ilk teması Nadir Şah'ın ölümünden sonra ve Muhammed Hasan Han Kaçar'ın kudret elde etmek için faaliyet yürüttüğü yıllarda başladı. Nadir'in ölümünden sonra birçok kişi İran'a hakim olmak için güç gösterisinde bulundu.[761] 1206 (1791-1792) yılında Ağa Muhammed Han Kaçar ile Lutf Ali Han Zend arasında yaşanan savaşta II. Hüsrev Han'ın oğlu Emir Arslan Han Erdelani, Kaçarların önemli komutanlarından biri olarak görev yaptı.[762] Ağa Muhammed Han Kaçar on bir yıllık bir süre zarfında İran'ın büyük bir bölümünü hakimiyeti altına almayı başardı. Erdelan, Hemedan, Lorıstan ve bazı bölgeler saltanatının üçüncü yılında Kaçar hanının tasarrufu altına girdi.[763] *Tarihi Muhammedi*'nin müellifi, 1206 (1791-1792) tarihinde Ağa Muhammed Han Kaçar ile Lutf Ali Han Zend arasında cereyan eden savaşta Mirza Fethullah Erdelani'nin de Ağa Muhammed Han'ın ordusunda bulunduğunu kaydetmiştir.[764] Müellife göre Mirza Fethullah, bir müddet Erdelan vezirliği yapmış olan Mirza Abdullah'ın oğlu

[761] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.130.
[762] Sarevi, **Tarih-i Muhammedi**, s.223.
[763] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.455.
[764] Sarevi, **Tarih-i Muhammedi**, s.211; Hüseyin Bayburdi, **Tarih-i Penahendegan-ı İran**, s.166.

idi. Aynı zamanda şair olup şiirlerinde *Hürrem* mahlasını kullanıyordu. Ağa Muhammed Han daha sonra onun dilini kestirdi ve gözlerini oydurdu.[765]

Hüsrev Han-ı Bozorg, Erdelan hükümetinin bekâsı için Muhammed Hasan Han'a bağlılığını bildirmişti. Muhammed Hasan Han, İran'ın kuzeyinde ve kuzeybatısında hakimiyetini tesis ettikten sonra birçok talibi bulunan Erdelan hükümetinin hakimlik beratını Hüsrev Han'a vermişti. III. Han Ahmed Han'ın oğlu, Sübhanverdi Han'ın torunu Hüsrev Han-ı Bozorg ile Muhammed Hasan Han Kaçar'ın ilişkisini iki hanedan arasında tesis edilen ilk dostane ilişki ve ilk siyasi münasebet olarak değerlendirmek mümkündür. Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Batı İran'ın siyasi arenasında boy gösterdiği 1199 (1784-1785) yılında II. Hüsrev Han Erdelan hakimi idi. Hüsrev Han, Kerim Han Zend'in ölümünden sonra 1200 (1785-1786) yılında Batı İran'ı savaş alanına çeviren Cafer Han Zend'e karşı Erdelan topraklarını korumaya gayret ediyordu.[766] Kerim Han'ın Senendec'i işgali iki hanedan arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş, Erdelanlılarda Zendlere karşı olumsuz bir imaj yaratmıştı.[767]

Azad Han Afgan ile Muhammed Hasan Han Kaçar'ın mücadelesinden bahseden *Rüstemü't-Tevarih*'in müellifinin kaydettiğine göre, Kaçar hanı, süvari ve piyadelerden oluşan on iki bin kişilik bir birlikle Azad Han'ın hükümetgahı olan Urmiye üzerine yürüdü. Bu haber Azad Han'a ulaşınca Ata Han Özbek, Pir Kuli Han Sencabi, Sübhanverdi Han Kürd-Erdelani'yi otuz bin kişilik bir kuvvetle yola revan etti.[768] Hüsrev Han-ı Bozorg; Muhammed Hasan Han Kaçar'ın öldürülmesi zamanında, Ağa Muhammed Han'ın kuvvet ve kudret elde etmesinden önce ve İran'da birçok kişinin hakimlik iddiasında bulunduğu fetret devrinde Senendec'de Azad Han Afgan'ı, Hemedan'da Cafer Han Zend'i, Kermanşah'da da Allah Kuli Han Zengene'yi mağlub etti. Kermanşah, Senger, Melayir, Tuysergan, Kezaz, Ferahan, Golpayegan ve başka bazı bölgeleri hakimiyeti altına aldı. İran'daki birçok hakim ve

---

[765] Sarevi, **Tarih-i Muhammedi**, s.352.

[766] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.467.

[767] Berfuruht, Rızgar; ''Nakş-ı Hanedan-ı Erdelan Der Muadelat-ı İntikal-ı Kudret-i Siyasi Ez Zendiye Be Kaçariye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.397.

[768] Muhammed Haşim Asef (Rüstemü'l-Hükema), **Rüstemü't-Tevarih**, s.272.

emirden daha büyük bir kudret ve nüfuz elde etti.[769] Bütün şartlar Hüsrev Han-ı Bozorg'un İran şahı olması için hazırdı. Ancak o Ağa Muhammed Han Kaçar'a itaat etti. Bir mektup yazarak hakimiyet altına aldığı toprakları ona devretti.[770]

Ancak Hüsrev Han'ın bizzat gelip ittat etmesini isteyen Ağa Muhammed Han'ın bu isteğine Hüsrev Han olumlu karşılık vermeyince Ağa Muhammed Han, Hüsrev Han'ın üzerine sefer tertiplemeye karar verdi. Ordusu Hemedan'a ulaştığında Hüsrev Han, amcası Lutf Ali Han'ı eda-yı ihtiram için yanına gönderdi. Hüsrev Han, şah hazretleri Tahran'a vardığında gelip itaatini arz edeceğini bildirdi. O da mazeretini ve itaatini kabul etti.[771] Kendisi daha sonra kıymetli hediyelerle Ağa Muhammed Han'ın yanına gitti.[772] Ancak İran'da sürekli değişkenlik arz eden ittifakları ve genellikle kısa ömürlü olan biatları dikkate alan Ağa Muhammed Han Kaçar Hüsrev Han'ın bağlılık beyanına ihtiyatla yaklaştı. Ağa Muhammed Han'a göre her ne kadar Lutf Ali Zend'in nisbi bir iktidarı ve az sayıda taraftarı var idiyse de her an ilişkiler değişebilir ve yeni ittifaklar tesis edilebilirdi.[773] Bu yüzden Kaçar şahı Hüsrev Han ile ilgili endişelerini bertaraf etmek için bir yolunu bulup onu ortadan kaldırmayı düşünüyor ancak henüz tam anlamıyla kuvvet elde edemediği için bunu yapamıyordu. Öte yandan Erdelan valisi de gücünün doruğundaydı ve daha önce yaptığı birkaç savaştan zaferle ayrılmıştı. Ayrıca Hüsrev Han üzerine yapılacak bir sefer Osmanlı Devleti'ni müdahil olmak durumunda bırakabilirdi. Bu yüzden Ağa Muhammed Han, son çare olarak Hüsrev Han'ı oldukça muhteremane bir tarzda huzuruna davet etmeye karar verdi.[774] Ancak Hüsrev Han onun davetine icabet etmedi. 1201 yılının Zilkade (Ağustos-Eylül 1787) ayında küçük oğlu Emanullah Han'ı, amcası Lutf Ali Han'ı, Erdelan'ın iki yıllık vergileri ve oldukça kıymetli

---

[769] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, ss.109-111.

[770] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.169.

[771] Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih** , Cilt.I, s.52.

[772] Sarevi, **Tarih-i Muhammedi**, ss.169-170.

[773] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Revabıt-ı Hukumet-i Erdelan ve Kaçar Der Dovre-yi Zemani (1210-1284hk.)'', s.433.

[774] Kuroş, Hadiyan, ''Nakş-ı Hanedanha-yı Kord Der Şeklgiri-yi Hukumet-i Kaçar, Ba Tekid Ber Hanedan-ı Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi, Danişgah-ı Kordestan*, Senendec 1390/2011, ss.370-394. Nefisi'ye göre hile ve desiselere başvurmak Ağa Muhammed Han'ın ahlaki özelliklerinden birisi idi. Hile ve desise ile halledebileceği bir iş varsa zor kullanma ihtiyacı duymazdı. Said Nefisi, **Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran Der Dovre-yi Muasır**, İntişarat-ı Ahura, Tahran 1383/2004, s.74.

hediyeler ile birlikte Kaçar şahına gönderdi.[775] Muhammed Han daha sonra defalarca Hüsrev Han'ı yanına çağırdı ancak Hüsrev Han her defasında bir bahane buldu ve gitmekten imtina etti. Sonunda Ağa Muhammed Han bir *kasemnâme* gönderdi ve kendisini azletmeyeceğine, vücuduna herhangi bir zarar vermeyeceğine dair yeminler edip Hüsrev Han'ı yanına çekmeyi başardı.

Hüsrev Han Şaban 1204'te (Nisan 1790) Tahran'a gitti. Bu mecburi ziyaret Hüsrev Han'ın Erdelan hakimiyetinin bitişiyle sonuçlanacaktı. Hizmetkârlarından ve ümerasından kalabalık bir grubu da yanında götürdü. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın emir ve hizmetkârlarından bir grup onu karşılamaya geldiler. Onu saygı ve ihtiramla ağırladılar. Hüsrev Han altı ay boyunca büyük bir izzet ve ikramla Ağa Muhammed Han'ın sarayında ağırlandı. Ancak sonunda Kaçar şahı, Hüsrev Han'ın Erdelan bölgesinde kuvvet ve kudret elde etmesinden korktuğu için kadehine ilaç koydu ve onun aklını yitirmesine sebep oldu.[776] Hastalığı şiddetlenen Hüsrev Han sonunda 1205 (1790-1791) yılında Tahran'da vefat etti.[777]

Hüsrev Han'dan sonra büyük oğlu Ahmed Han (Mehdi Kuli Han), Ağa Muhammed Han'ın fermanıyla babasının vekili olarak tayin edildi ancak genç veliaht Ahmed Han'ın Bilbaslarla yapılan savaşta öldürülmesi küçük kardeşi I. Emanullah Han'ın Erdelan hakimi olmasının yolunu açtı. Ancak Muhammed Reşid Bey Vekil'in tavsiyesiyle Ağa Muhammed Han Kaçar, Hüsrev Han'ın amcası, Subhanverdi Han'ın oğlu Lutf Ali Han'ı 1205 (1790-1791) yılında Erdelan valisi olarak tayin etti.[778] Hüsrev Han'ın oğlu Emir Arslan Han, babasının ve kardeşi Han Ahmed Han'ın naaşlarını alıp Atabatı Aliyat'a götürüp Necef'te bulunan Hz. Ali türbesine defnetti.[779] *Tarih-i Montezem-i Nasıri*'nin müellifine göre II. Hüsrev Han Erdelan 1203 (1788-1789) tarihinde öldü. Ona göre Hüsrev Han'ın büyük oğlu

---

[775] Muhammed Hasan Han Seniü'd-Devle (İtimadü's-Saltana), **Tairh-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.III, s.1401. Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.76.

[776] Muhammed Şerif Kadı, **Zubdetu't-Tevarih**, s.85; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.371; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.173; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.166.

[777] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.371; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.169.

[778] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.168; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.117; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.371.

[779] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s. 78; Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.174. İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.49. İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin'e göre Han Ahmed Han Senendec'de defnedildi.

Ahmed Han (Mehdi Kuli Han), Bilbaslar tarafından öldürülünce Hüsrev Han'ın asabı bozuldu. Tahran'da yapılan tedavi bir sonuç vermedi ve Erdelan valisi yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak öldü.[780] Ancak Erdelanlı tarihçiler Ağa Muhammed Han'ın Hüsrev Han'ı zehirlediği görüşündedirler.[781]

Hüsrev Han'ın amcası Lutf Ali Han 1209 (1794-1795) yılına kadar Erdelan'ı yönetti. Bu sırada Güney İran'da Ağa Muhammed Han Kaçar ile Lutf Ali Han Zend arasında kıyasıya bir rekabet ve kanlı mücadeleler yaşanıyordu. Lutf Ali Han Erdelan, Kaçar şahı ile olan münasebetlerinin devam etmesi için kendisine tahmil edilen vazifeleri hakkıyla yerine getiriyor, elinden gelen gayreti esirgemiyordu. Safeviler devrinde başlayan rehine siyasetinin bir gereği olarak oğlu Hasan Ali Han'ı vefadarlığının bir nişanesi olarak Kaçar şahının yanına rehin olarak göndermişti.[782] Lutf Ali Han 1209 yılında ölünceye kadar Kaçar şahına vefadar kaldı ve her sene başkente giderek itaat ve bağlılığını bildirdi. Ölümünden sonra oğlu II. Hasan Ali Han onun yerine Erdelan hakimi olarak tayin edildi.[783] Daha önce Zendlerle yaptığı mücadeleyi kazanan ve Tahran'da iktidarını ilan eden Ağa Muhammed Han Kaçar, Zend hanedanının çöküşünden ve Kafkasya'ya yaptığı harekâttan sonra 1210 (1795-1796) yılının Nevruz'unda Kaçar hanedanının ilk şahı olarak resmen tac giydi. 1211 (1796-1797) yılında yine Kafkasya'ya yaptığı sefer esnasında Erdelan valisi II. Hasan Ali Han'ı da askerleri ile birlikte sefere çağırdı. Ancak Ağa Muhammed Han, 1211 yılının Zilkade (Nisan-Mayıs 1797) ayında Şuşi Kalesi'nin muhasarası esnasında, Kaçar şahı olarak tac giydikten bir yıl sonra hizmetkârlarından birkaç kişi tarafından öldürüldü.[784] Ağa Muhammed Han altı yaşındayken Adil Şah Afşar

---

[780] Muhammed Hasan Han Seniü'd-Devle (İtimadü's-Saltana), **Tairh-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.III, s.1408.

[781] Şükrullah Senendeci, Hüsrev Han'ın Ağa Muhammed Han Kaçar'dan duyduğu korku ve endişeden dolayı sara hastalığına yakalandığını iddia etmiştir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.173. Buna karşın Muhammed Merduh Kordestani, Hüsrev Han'ın şahın meclisinde olduğu bir gece kadehine bir ilaç konulduğunu, Hüsrev Han'ın önce sarhoş olduğunu ve sonra aklını kaçırdığını yazmış ve şöyle eklemiştir: *"Bilmiyorum kadehine ne koydular, onu bir kadehle delirttiler."* Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.371. Merduh Kordestani ve Baba Merduh Ruhani dışındaki Erdelan tarihçileri eserlerini Kaçarlar devrinde kaleme aldıkları için Kaçar şahlarını itham etmekten kaçınmışlardır.

[782] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.78.

[783] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.178.

[784] Sarevi, **Tarih-i Muhammedi**, ss.283-284; Rız Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt. IX, s.7217. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın kendi generallerinden Kürt Şıkak aşiretinden Sadık Han

tarafından hadım edilmişti, çocukları yoktu.[785] Bu yüzden daha hayatta iken biraderzâdesi Baba Han'ı veliahdı olarak ilan etmişti.[786] Hüseyin Kuli Han Cihansuz'un oğlu Baba Han, 1212 yılının Şevval ayında (Mart-Nisan 1797) *Feth Ali Şah* namıyla İran tahtına oturdu. İran şahı Ağa Muhammed Han'ın öldürülmesinden sonra Kaçar ordusu arasında büyük bir kargaşa ve çatışma yaşandı, yaralı olarak kurtulan Erdelan valisi II. Hasan Ali Han sonunda Senendec'e ulaşmayı başardı.

Emanullah Han-ı Bozorg (Büyük Emanullah Han)

Babası Hüsrev Han öldüğünde henüz on dört yaşında olan I. Emanullah Han Erdelan valisi olmak için dokuz yıl daha beklemek zorunda kaldı.[787] Ağa Muhammed Han'ın ansızın ölmesi Emanullah Han'a beklediği fırsatı verdi ve Lutf Ali Han Erdelan'ın Kaçar şahı tarafından Erdelan valisi olarak tayin edilen oğlu II. Hasan Ali Han'a karşı bir darbe girişiminde bulundu. Ancak II. Hasan Ali Han'ın muavini ve müşaviri Muhammed Reşid Bey Vekil'in çabaları sonucunda darbe başarısız oldu.[788] Bunun üzerine Emanullah Han, Şehrezor hakimi Abdurrahman Paşa Baban'dan yardım istedi. Ancak Muhammed Reşid Bey Vekil, Osmanlı sarayındaki nüfuzunu kullanarak Bağdat veziri kanalıyla Baban hakiminin Emanullah Han'a yardım etmesine engel oldu.[789]

Muhammed Reşid Bey'in ölümünden sonra Emanullah Han, kayınpederi Mirza Ahmed Vezir'in de desteğini alarak yeni Kaçar şahı Feth Ali Şah'ı etkilemeyi başardı, o sırada Erdelan'da Vekili ailesi ile Erdelan valisi arasında baş gösteren ihtilaftan ve Muhammed Reşid Bey'in oğulları arasında vuku bulan vekalet savaşlarından da yararlanan I. Emanullah Han II. Hasan Ali Han'ı azlettirdi, 1214 yılının Cemaziyelahir (Ekim-Kasım 1799) ayında Erdelan tahtına oturmayı başardı,

---

Şıkaki'nin direktifiyle öldürüldüğü kaydedilmiştir. Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt. II, s.645.

[785] Mehdi Bamdad, **Şerh-i Hal-i Rical-i İran (Der Karn-ı 12, 13 ve 14 Hicri)**, Ketabfıruş-yi Zevvar, Tahran 1347/1968, Cilt. III, s.247; Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.462.

[786] Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt. II, s.551.

[787] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.48.

[788] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.174.

[789] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.175.

Feth Ali Şah'ın saltanatı boyunca 1240 (1824-1825) yılına kadar Erdelan valiliği vazifesini ifa etti ve *Emanullah Han-ı Bozorg* unvanıyla meşhur oldu.[790]

XVIII. yüzyılın sonlarında İran'da bulunan Britanyalı diplomat Sir John Malcom (1769-1833), 1810 sonbaharında Senendec'i ziyaret etmiş, II. Hüsrev Han'ın oğlu Emanullah Han-ı Bozorg tarafından misafir edilmiş, kendi ifadesi ile *şahane bir şekilde* ağırlanmıştır. Malcom'a göre Erdelan valisi büyük bir haşmete, padişahlarınkini andıran bir saltanat ve iktidara sahipti ve hakim olduğu topraklar eyalet sistemine göre düzenlenmişti. Malcom'un kaydettiğine göre İran şahları Erdelan'ın iç işlerine pek karışmıyor, toprakları üzerinde tasarruf hakkına sahip bulunmuyor ve Erdelan hanedanının iktidarına son vermeyi asla düşünmüyorlardı. Ancak İran şahları defaatle Erdelan hanedanı arasında nifak çıkarmaya gayret ediyorlardı. Erdelan hakimlerinden birisinin kardeşi veya hanedana mensup bir akrabası valilik iddiasında bulunduğu zaman İran şahları tarafından destekleniyor, sonunda hanedan arasında savaş ve çatışma çıkması sağlanıyor ve bu suretle Erdelan hakimlerini kendilerine muhtaç ve bağ (ım) lı hale getiriyorlardı.[791]

I. Emanullah Han Erdelan valisi olduktan sonra ilk iş olarak Vekili ailesi ile mücadele etti. O, Vekili ailesinin nüfuzunu kırmak ve Erdelan hakimleri üzerinde oluşturdukları baskıyı ortadan kaldırmak istiyordu. Vekili ailesi ileri gelenlerinin katledilmeleri için Feth Ali Şah'tan gerekli ruhsatı aldı. Gerçi Emanullah Han; Muhammed Reşid Bey'in oğlu Feth Ali Bey'i Erdelan idaresinin vekâlet görevine tayin etmişti ancak Muhammed Reşid Bey'in diğer oğulları bu duruma rıza göstermediler, taraftarları ile beraber Erdelan ahalisini Emanullah Han'a karşı kışkırttılar ve onu şikâyet etmek için Feth Ali Şah'ın yanına gittiler ancak bir netice alamadılar. Emanullah Han iktidara geldikten sonra uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer mesele II. Hasan Ali Han'ın firarı konusuydu. Emanullah Han'ın girişimleri sonucunda azledilen ve Tahran'da zorunlu ikâmete mecbur bırakılan II. Hasan Ali Han, Emanullah Han iktidarının ikinci yılında Tahran'dan kaçmayı başarmış ve Emanullah Han ile aralarında ihtilaf bulunan Bilbas aşiretine sığınmıştı. Hasan Ali

---

[790] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.62; Mehdi Bamdad, **Şerh-i Hal-i Rical-i İran (Der Karn-ı 12, 13 ve 14 Hicri)**, Cilt.I, s.166.

[791] Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt.II, ss.580-581.

Han, Bilbasları Emanullah Han'a karşı kışkırttı ve onların desteği sayesinde hazırladığı ordusuyla Merivan üzerinden harekete geçti. Emanullah Han onlara mukabelede bulunmak üzere bir ordu sevk etti ve onları Merivan'da bozguna uğrattı. Hasan Ali Han tutuklandı ve Tahran'a gönderildi.[792]

1217 (1802-1803) yılında Emanullah Han, Erdelan'da büyük nüfuzları bulunan Vekili ailesine karşı harekete geçti. Erdelan'ın idaresi ile alakalı işleri kendi uhdesine alan ve vazifesini bihakkın yerine getirmeyi başaran Emanullah Han böylelikle Vekililerin nüfuz ve etkilerini kırmaya çalışıyordu.[793] Buna karşın menfaatleri zarar gören Vekililer de Emanullah Han'ı bertaraf etmenin yollarını arıyorlardı. Emanullah Han sonunda Kaçar şahı Feth Ali Şah'tan da Vekilileri bertaraf etmek için olur aldı ve Merduh Kordestani'ye göre Harun Reşid'in Bermekileri bertaraf etmesi gibi I. Emanullah Han da Vekilileri bertaraf etti, ailenin ileri gelenlerini katletti ve mallarını müsadere etti.[794] Emanullah Han bununla da kalmadı, Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Kerim Han'a yaptığını yaptı. Zamanında Ağa Muhammed Han Kaçar, Kerim Han Zend'in Şiraz'daki kemiklerini mezarından çıkarttırmış, kendi tahtının altına defnettirmiş böylece her gün onun üzerine basarak tahtına oturmuştu.[795] Emanullah Han daha da ileri giderek Vekili ailesinin büyüğü Hacı Muhammed Reşid Bey Vekil'in kemiklerini mezarından çıkarttırıp yaktırdı.[796]

---

[792]Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, ss.85-86.

[793] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.266.

[794] Mreduh Kordestani Vekili ailesinden hiç kimsenin doğal bir şekilde ölmediğini, ya katledildiklerini ya da sürgünde hayatlarını kaybettiklerini yazmıştır. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.256; Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, ss.63-64.

[795] XVIII. yüzyılın sonlarında İran'da bulunan İngiliz diplomat Sir John Malcom'a göre Kaçar şahı Ağa Muhammed Han tahta geçtikten sonra Kerim Han Zend'in kemiklerini Şiraz'daki mezarından çıkarttırıp başkent Tahran'a getirtti, daha sonra Nadir Şah Afşar'ın kemiklerini de Meşhed'deki mezarından çıkarttırıp Tahran'a getirtti. İki şahın kemiklerini sarayının girişindeki merdivenlerin altına gömdürdü. Böylece her sabah düşmanlarının kemiklerine basarak sarayına giriyor, onlardan intikamını bu şekilde aldığını düşünüyordu. Sir John Malcom, **Tarih-i Kamil-i İran**, Cilt. II, ss.629-630. Kadı Ahmed Gaffariy-i Kaşani'nin *Tarih-i Nigaristan* isimli eserine zeyl yazan Morteza Moderris Gilani'nin kaydettiğine göre Ağa Muhammed Han, Kerim Han'ı babasının katili olarak görüyordu. Şiraz'da Kerim Han'ın sarayında rehin bulunduğu sırada babasının kesik başı saraya getirildikten sonra hırsından Kerim Han'ın sarayında bulunan eşyaları hançeriyle param parça etti. Kadı Ahmed Gaffariy-i Kaşani**, Tarih-i Nigaristan**, Tashih, Mukaddeme ve Zeyl: Morteza Moderrıs Gilani, Kitapfuruşi-yi Hafız, Tahran 1404/1984, s.417.

[796] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.178. Erdelan tarihi ile ilgili eserlerin hiçbirinde bu konu kayıt altına alınmamıştır. *Tohfe-i Nasıri*'de yazıldığı, daha sonra sansürlendiği iddia edilmiştir. **Tohfe-yi Nasıri**, Yayıncının Notu, s.186.

1219 (1804-1805) yılında Baban Emirliği hakimliğinden azledilen Abdurrahman Paşa Baban, Kaçar şahı Feth Ali Şah'a sığındı. Feth Ali Şah, Muhammed Ali Mirza Devletşah'ın refakatinde Emanullah Han'ı Abdurrahman Paşa'ya yardımcı olması için görevlendirdi. Osmanlı Devleti'ne bağlı Bağdat veziri ile yapılan mücadele ve muharebeden sonra Abdurrahman Paşa yeniden Baban hakimi olarak tayin edildi.[797] 1222 (1807-1808) yılında Erdelan ahalisinden bir grup, vali Emanullah Han'a suikast tertiplemek için anlaştılar. Suikast ekibinin içinde Vekili ailesi de vardı. Ancak Vekililerle aralarında sürekli rekabet ve anlaşmazlık bulunan ve kendisi de suikast planının bir parçası olan Veziriler[798] ailesinden birisi Emanullah Han'a suikast planını bildirdi. Emanullah Han, suikast planının içinde bulunanlardan bazılarını hapsettirdi, bazılarını da katlettirdi.[799]

1225 (1810-1811) yılında Abdurrahman Paşa Baban, 1219 (1804-1805) yılında azledilmesine sebep olan Bağdat veziri ile yaptığı muharebeyi kazanınca hakimiyet sahasını genişletmek istedi ve Kermanşah taraflarına saldırdı. Feth Ali Şah, oğlu Muhammed Ali Mirza Devletşah'ın komutasında, Emanullah Han'ın da içinde bulunduğu bir orduyu bölgeye sevk etti. Abdurrahman Paşa Baban, İran kuvvetlerine yenildi ve Muhammed Ali Mirza'ya elli bin tümen ödeyerek kendisiyle anlaşma yaptı. Emanullah Han, Kaçar şahı Feth Ali Şah ile olan yakınlığından istifade ederek Erdelan'da büyük bir güç ve kudret elde etmiş, rakiplerini ve nüfuzlu aileleri bertaraf edip mallarını müsadere etmiş ve çok büyük bir servete sahip olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan, Vekililerin de aralarında bulunduğu Erdelan ahalisinden bir grup Feth Ali Şah'a kıymetli hediyeler göndererek kendisinden destek istemişlerdi. Ancak Kaçar şahından umdukları desteği bulamadılar ve Kermanşah'a gidip Kaçar şahzadesi Muhammed Ali Mirza'ya sığındılar. Muhammed Ali Mirza da bazılarının gözlerini oydurdu ve onları Emanullah Han'a teslim etti.[800]

---

[797] Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Maaser-i Sultaniye**, 243; İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.69-70.

[798] Erdelan'ın soylu ve nüfuzlu ailelerinden olan Veziriler Erdelan'da nesiller boyunca mirler için vezirlik ve kâhyalık vazifesini icra ettiler. Aile aynı zamanda çok sayıda evlilik ile Erdelan mirleri ile akrabalık kurmuştur. Sheerin Erdelan, **Erdalan Kürtleri**, s.241.

[799] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.186; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.194.

[800] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.198.

Emanullah Han iktidarını pekiştirdikten ve Erdelan'da kontrolü ele aldıktan sonra, iktidarının ikinci on yıllık devresinde Erdelan'da imar faaliyetleri ve iktisadi durumun iyileştirilmesi ile meşgul oldu. O, 1220 (1805-1806) yılından iktidarının sonuna kadar kamu yatırımları yaptı; medreseler, mescidler, hamamlar, yollar, köprüler, pazar yerleri ve kervansaraylar inşa ettirdi.[801] Tarımsal faaliyetlerin arttırılması için tedbirler aldı. İran'da iktidar mücadelelerinin yaşandığı yıllarda topraklarını terk etmek zorunda kalan insanların geri dönerek ziraatle uğraşmaları ve vilayeti ihya etmeleri için gerekli teşvik ve destekleri sağladı. Mescid-i Daru'l-İhsan'ı inşa ettirdi ve hemen yanına on iki hücreden müteşekkil bir medrese yaptırdı, medresenin masraflarının karşılanması için de bir vakıf kurdurdu. Ulema ve meşayihi, edip ve şairleri himaye etti. Böylece Erdelan'da ilmi ve iktisadi hayat büyük bir gelişme gösterdi, dini ilimler tedris edildi ve Erdelan *Daru'l-İlm* olarak meşhur oldu.[802]

Yaptığı ilmi-iktisadi hizmetlerden dolayı Emanullah Han'a büyük anlamına gelen *bozorg* unvanı verildi. Ancak iktidarının son on yılında bütün gücü ve kudreti tekeline almış bulunması Erdelan halkına hak etmedikleri muameleleri reva görmesine ve ahali ile aralarında büyük bir ayrılığın baş göstermesine sebep oldu. Bunda elbette Kaçar hanedanı ile olan iyi ilişkilerinin ve Kaçar şahı tarafından himaye edilmesinin de büyük bir etkisi vardı. Emanullah Han Erdelan ahalisinin mallarını müsadere ederek, tâbi ve taraftarlarını da bu konuda cesaretlendirerek büyük bir servete, menkul ve gayrı menkul mal varlığına sahip oldu. Emanullah Han ile bizzat tanışan Rich'in aktardığına göre valinin büyük bir serveti vardı ve bu serveti yaptığı ticaret sayesinde elde etmişti. Erdelanlı birçok kişi kendisi için ticaret yapıyordu, Erdelan'daki her esnafın ve tüccarın ortağıydı. Emanullah Han'ın elli bin koyunu vardı ve onları beslemeleri için köylülere dağıtmıştı.[803] Bu durum halk arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu, Erdelan eşrafından ve ileri gelenlerinden bir grup şikayetlerini iletmek için Kaçar şahının yanına gittiler.[804] Ancak Emanullah Han, Kaçar sarayındaki nüfuzunu kullanarak ve adamlarını seferber ederek şakilerin

---

[801] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, ss.31-33.
[802] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.32.
[803] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, ss.167-168.
[804] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.67.

ithamlarını sonuçsuz bıraktı. Emanullah Han onları Osmanlı Devleti ile iş birliği yapmakla itham etti. Kaçar şahı tarafından can güvenlikleri teminat altına alınmış olmasına rağmen Emanullah Han tarafından feci şekilde cezalandırıldılar. Bazıları kör edildi, bazıları da öldürüldü.[805]

Emanullah Han'ın baskısına maruz kalan ve menfaatleri zarar gören Erdelan'ın ileri gelenleri sonunda Emanullah Han'ın veliahd olarak tayin ettiği oğlu Muhammed Hasan Han'ı ona karşı kışkırttılar. Muhammed Hasan Han birkaç yüz kişiden müteşekkil taraftarları ile birlikte babasına karşı isyan bayrağı açtı. Emanullah Han oğlunu ikna etmek ve çıktığı yoldan geri dönmesini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulundu ve aracılar tayin etti ancak bu girişimler sonuç vermedi. 1234 (1818-1819) yılında Emanullah Han-ı Bozorg ve genç veliahd Muhammed Hasan Han arasında yaşanan ve *Nehrabi-yi Revanser* olarak meşhur olan savaşta Caf aşiretinin desteğine rağmen Muhammed Hasan Han öldürüldü.[806] Ancak Emanullah Han oğlunu kaybetmenin yarattığı ruhsal sıkıntıyı ömrünün sonuna kadar yaşadı.[807] O yıllarda Sına'de bulunan ve olaylara tanıklık eden Rich'in aktardığına göre Muhammed Hasan Han'ın annesi Sına'nin aşağı tabakalarından birine mensup bir sarrafın kızıydı. Emanullah Han, annesi Sına'nin Erdelanlardan sonraki en soylu ailesine mensup olan oğlu Hüsrev Han (Muhammed Ali Han) lehine hiyerarşiyi bozdu ve büyük oğlu ve veliahdı Muhammed Hasan Han'ın yerine küçük oğlu Hüsrev Han'ı destekledi. Bunun üzerine Sına kentini terk eden ve taraftarların desteği ile babası Emanullah Han'a savaç açan Muhammed Hasan Han yapılan savaşta öldürüldü. Oğlunun ölümüne çok üzülen Emanullah Han, Muhammed Hasan Han'ın taraftarlarından birçoğunun boyunlarını vurdurdu. Sına ileri gelenlerinden yüz kişiyi de oğlunu kendisine karşı kışkırttıkları gerekçesiyle idam ettirdi.[808]

Erdelan-Caf Mücadelesi ve Emanullah Han'ın Mutlak İktidarı

Büyük Kürt aşiret konfederasyonlarından biri olan Caf konfederasyonu, Safevilerin mezhepçi politikalarından rahatsız olmuş ve önemli bir kısmı Osmanlı

---

[805] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.68.
[806] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.76.
[807] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.74-75.
[808] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, ss.166-167.

Devleti'ne tâbi olmuştu. Daha önce Cafların Osmanlı Cafları (Caf-ı Muradi) ve İran Cafları (Caf-ı Cevanrudi-Caf-ı Goran/Kermanşahi) olmak üzere iki kola ayrıldıklarına işaret edilmişti. Cafların İran kolu; Kubadi, Babacani, Veledbegi, Rüstembegi, İtaki, İmami, Şerefbeyani, Rehmanbegi, Şeyh İsmaili gibi alt kollara ayrılıyordu. Caflar Erdelanlarla komşu olup savaşçılıkları ve sertlikleri ile meşhur idiler. Ana vatanları Cevanrud olan Cafların bir kısmı Erdelan valileri ile yaşadıkları problemlerden dolayı XVIII. yüzyılda Süleymaniye'ye göç ettiler. Her ne kadar Erdelan-Caf ilişkileri çatışmalı bir seyir izlese de Erdelan hanedanı ile aralarında birçok siyasi evlilikler de yapılmıştı. Örneğin XX. yüzyılın başlarında Osmanlı (Süleymaniye) Caflarının liderliğini yapan Adile Hanım Erdelan ailesine mensuptu.[809]

Cafların çoğu Irak topraklarında yerleşik oldukları için daha çok Osmanlılara bağlı idiler ve onlara vergi ödüyorlardı. Zendler döneminde de Cafların bir kısmı İran'da, bir kısmı da Osmanlı ülkesinde bulunuyorlardı. Bu dönemde de Cafların Erdelanlar ile olan münasebetleri pek dostane değildi. Bunun önemli bir sebebi Erdelanların oldukça bereketli olan Cevanrud topraklarında tam bir nüfuz tesis etmek istemeleri idi. Taraflar arasında bu yüzden sık sık savaşlar yapılıyordu. Ancak bu dönemde Caflar kuvvet ve kudretlerini yitirdikleri için Erdelanlara tâbi idiler. İran'daki Caflar kışın Sirvan Nehri'nin batısından Karadağ Dağları'na kadar, bahar mevsiminde doğudan Erdelan ve Senendec hududuna kadar, kuzeyden de ta Sakız kasabasına kadarki bölgede sürülerini otlatıyorlardı. Yaylak-kışlak usulüne göre bu bölgeleri kullanan Caflar bu yüzden muhtelif Kürt aşiretleri ile de karşı karşıya geliyorlardı. Kürt aşiretleri arasında birlik olmaması ve birbirleriyle rekabet halinde bulunmaları İran ve Osmanlı Devleti'ni Kürt aşiretlerinin başkaldırılarından emin kılıyordu.

Emanullah Han ile oğlu Muhammed Hasan Han arasındaki mücadelede Caflar Muhammed Hasan Han'ı desteklediler. Ancak Muhammed Hasan Han öldürülünce Emanullah Han-ı Bozorg, oğlu Muhammed Sadık Han'ı Cafların yerleşik olduğu Cevanrud'a hakim olarak atadı fakat Caflar konfederasyona dahil olan kabileler arasında nifak çıkararak iktidarını kalıcı kılma siyaseti izleyen

[809] C. J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, s.85.

Muhammed Sadık Han'ı benimsemediler. Muhammed Sadık Han, ilerleyen yıllarda Rıza Kuli Han'ın (1834-1849) valiliği döneminde Caflardan oluşan ordusu ile Senendec'e harekât yaptığında da yenilecekti çünkü Caflar onun fermandarlığından hoşnut değillerdi. Cafların Muhammed Sadık Han yönetimine karşı çıkardıkları ayaklanmayı Emanullah Han Cevanrud'a giderek bizzat bastırmak zorunda kaldı. Cevanrud Caflarının Emanullah Han'ın maktul oğlu Muhammed Hasan Han'a ve çocuklarına olan rağbetinin farkında olan III. Hüsrev Han (1825-1834), valiliği döneminde Cafların bu rağbetlerini dikkate alarak müteveffa Muhammed Hasan Han'ın oğlu Necef Kuli Han Erdelan'ı Cevanrud hakimi olarak atayacaktı.[810]

Emanullah Han iktidarı boyunca her sene Kaçar şahına hediyeler gönderiyor, vergi ve harçlarını düzenli olarak ödüyor ve Kaçar şahını belli aralıklarla ziyaret ediyordu. Bu ziyaretlerinin birinde 1230 (1814-1815) yılında Feth Ali Şah, haremindeki cariyelerden birisini, Gürcü asıllı Servinaz Hatun'u Emanullah Han ile evlendirdi. Servinaz Hatun on bin tümen mihr aldığı için Emanullah Han daha sonra onu *Kabazer* olarak adlandıracaktı.[811] Bu evlilik Kaçarlar ile Erdelanlar arasındaki bağları/bağlılığı pekiştiren ilişkilerin başlangıcı oldu.[812] Bu evlilikten bir müddet sonra Emanullah Han, oğlu Hüsrev Han için Feth Ali Şah'ın daha sonra *Valiye Hanım* olarak meşhur olacak olan kızı Hüsn-ü Cihan Hanım'a talip oldu. Emanullah Han bu suretle Kaçar hanedanı ile olan münasebetlerini kuvvetlendirmek, komşularının ve düşmanlarının saldırılarından emin olmak ve hakimiyetini pekiştirmek istiyordu.[813] Oğlu ile yaptığı savaştan sonra düşmanlarının ve komşularının baskı ve saldırılarına karşı kendisini savunmasız hisseden Emanullah Han bu evlilikle hem mülkünün geleceğini garanti altına almayı hem de veliahdı Hüsrev Han'ın konumunu sağlamlaştırmayı amaçlıyordu. Yerel güçleri kontrol altına almanın bir yolunun da onlarla evlilik akdi gerçekleştirerek onları merkezi otoritenin

---

[810] Feride Heyderi, Sirus Mohebbeti ve Sadiye Heyderi; ''Tekamol ve Teammol-i Erdelan Ba İl-i Caf Der Dovre-i Kaçariye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390, ss.470-484.

[811] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.73; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.90. Kaçar şahları gözden düşen cariyelerini valiler ile evlendirirlerdi. Valilerin kabul etmemek gibi bir seçenekleri yoktu. Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.181.

[812] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.91.

[813] Sultan Ahmed Mirza Azudü'd-devle, **Tarih-i Azudi**, ss.58-59.

tahakkümü altına almak olduğunu bilen Feth Ali Şah, Emanullah Han'ın teklifini olumlu karşıladı ve Hüsn-ü Cihan Hanım'ı Erdelan veliahtıyla evlendirdi.[814]

Emanullah Han, Kaçar şahı nezdinde önemli bir mevki elde etmişti. Öyle ki 1232 (1816-1817) yılında Zencan'daki Çemen-i Sultaniye'de Kaçar şahı Feth Ali Şah'ı ziyarete gelen dönemin Rus sefiri Yermlof, Feth Ali Şah'ın emriyle Erdelan valisi Emanullah Han tarafından karşılandı. Emanullah Han Rus sefirini beş bin kişilik bir süvari birliği ile karşıladı ve onu Feth Ali Şah'ın huzuruna getirdi.[815] 1237 (1821-1822) yılında Feth Ali Şah, Osmanlı Devleti'ni baskı altına almak için Hamse hakimi Abdullah Mirza'yı Şehrezor'u yağmalamakla görevlendirdi. Emanullah Han'a da şahzade Abdullah Mirza'nın komutası altında Şehrezor'a saldırması talimatını verdi.[816]

Emanullah Han-ı Bozorg 1240 (1824-1825) yılının kış mevsiminde öldü ve Necef'e defnedilmeyi vasiyet etti.[817] Arkasında o tarihe kadar hiçbir Erdelan mirinin/valisinin sahip olmadığı bir servet bıraktı ve yerine Feth Ali Şah'ın hükmü ile Kaçar hanedanının damadı, oğlu III. Hüsrev Han geçti.[818] III. Hüsrev Han'ın 1240 yılında başlayan Erdelan valiliği on yıl sürdü. Bu on yıllık süre zarfında Hüsrev Han iktisadi sorunlarla, müteaddid ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı ve babasından kendisine kalan servetin bir kısmını bu sorunları halletmek için kullandı. 1241(1825-1826) yılında Hevraman-ı Lehûn bölgesinde bir ayaklanma başladı. Hevraman sultanları mahir savaşçılardı ve topraklarının stratejik konumunu, sarp ve ulaşılmaz olma özelliğini iyi kullanıyor, fırsat buldukça Erdelan hükümetine başkaldırıyorlardı. Fırsatını buldukları zaman, ödemeleri gereken vergiyi ödemiyor, Erdelan valisinden bağımsız hareket etmeye çalışıyorlardı. Hewraman bölgesi Osmanlı Devleti

---

[814] Hüsn-ü Cihan Hanım, Feth Ali Şah'ın yirmi birinci kızıydı. İtimadü's-saltana, **Çıhıl Sal Tarih-i İran Der Dovre-yi Padişahi-yi Nasıruddin Şah**, Cilt.II, s.587.

[815] Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih**, Cilt.I, s.287.

[816] Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih** , Cilt.I, s.339.

[817] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Miratu'l-Buldan**, s. 884; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.386.

[818] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, s.1567. Hüsrev Han'ı bizzat gören Rich o sırada valizadenin on beş yaşında olduğunu kaydetmiştir. Rich'in aktardığına göre I. Emanullah Han'ın sekiz oğlu vardı ve Emanullah Han oğullarından en çok annesi Senendec'in soylu ailelerinden birine mensup olan Hüsrev Han'ı seviyordu. Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.166.

sınırlarında bulunuyordu ve sultanları kendi bölgelerinde oldukça nüfuzlu olup mahir savaşçılar barındırıyorlardı. Ancak bölgenin dağlık yapısı ve tarıma elverişli olmayışı Hevraman sultanlarını ekonomik sıkıntılarla yüz yüze bırakıyor bu yüzden de sık sık bağlı bulundukları Erdelan valisine karşı isyan ediyorlardı. Hewramanlılar Erdelan valilerine vergi ödemek ve lüzumu halinde asker göndermek mecburiyetinde idiler.

Sona Doğru: Erdelan'da Kriz ve Hanedan İçi Çatışmalar

Emanulah Han-ı Bozorg'un ölümünden sonra Hevraman-ı Lehûn ve Hevraman-ı Taht'ın hakimleri Hasan Sultan ve Muhammed Sultan, III. Hüsrev Han'a başkaldırdılar.[819] Ancak Hüsrev Han, kardeşi Muhammed Han'ın komutasında bölgeye sevk ettiği bir kuvvetle ayaklanmayı bastırdı.[820] Hüsrev Han'ın halletmek zorunda olduğu meseleler muhtelif bölgelerde baş gösteren ayaklanmalarla sınırlı değildi sadece. 1243 (1827-1828) yılında Erdelan havalisinde emsali görülmemiş bir kıtlık ve 1246 (1830-1831) yılında da Erdelan'da binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan veba salgını ile mücadele etmek zorunda kaldı.[821]

Hüsrev Han'ın veba salgınıyla mücadele halinde olduğu günlerde durumu fırsata çeviren Caflar valiye ödemek zorunda oldukları vergiyi ödemediler ve Cevanrud'da büyük bir ayaklanma başlattılar. Hüsrev Han, Caflar'ı mağlub etti ve onları itaat etmek zorunda bıraktı.[822] Aynı yıl Hüsrev Han, Feth Ali Şah'ın fermanıyla Erdelan ailesinden olan Revanduz miri Şah Murad Bey'i bertaraf etmeye memur edildi. Şah Murad Bey daha önce Naibü's-saltana Abbas Mirza[823] tarafından Koye ve Herir hakimi olarak tayin edilmişti. Şah Murad 1246 (1830-1831) yılında Lahican ve Savucbulak-ı Mukri'ye saldırınca Hüsrev Han üzerine yürüdü, onu mağlup etti ve otuz bin tümen ceza ödemek zorunda bıraktı.[824] III. Hüsrev Han bu

---

[819] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.83.

[820] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.335.

[821] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.85.

[822] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.206-207.

[823] Abbas Mirza Feth Ali Şah'ın büyük oğluydu. Azerbaycan valisi olan Abbas Mirza özellikle 1804-1813 ve 1826-1828 Rus-İran savaşlarında oldukça etkili oldu. Abbas Mirza Kürt aşiretlerinin desteği ile Osmanlı Devleti ve İran'a karşı önemli bir savunma hattı oluşturmuştu. Uluerler, Sıtkı; *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayınevi, İstanbul, 2015. Averyanov, Abbas Mirza'nın ordusunda bulunan atlı Kürt aşiret muhariplerinin sayısını on altı-yirmi bin olarak tahmin etmiştir. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, ss.41-42.

[824] Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zülkarneyn**, Cilt.II, s.174.

başarılı memuriyetten bir yıl sonra, görevinden azledilen ve İran'a iltica eden Baban hakimi Mahmud Paşa'yı mülküne hakim kılmak için Şehrezor'a yürüdü. Mahmud Paşa'yı Baban mülküne hakim kılan Hüsrev Han, Feth Ali Şah'ın fermanıyla Bağdat'ı fethetmeyi planlarken askerleri arasında veba salgının görülmesi üzerine Senendec'e geri dönmek zorunda kaldı.[825] Kendisi de 1250 (1834-1835) yılında ortaya çıkan veba salgınına yakalandı, 29 yaşında vefat etti ve bu yüzden *Hüsrev Han-ı Nâkam* olarak meşhur oldu. Hüsrev Han aynı zamanda şiire ve edebiyata meraklıydı ve babası Emanullah Han döneminde revaç bulan ilim ve edebiyat meclislerinin müdavimi olmuştu. Hanımlarından ikisi de şair olup divan sahibi idiler.[826]

Hüsrev Han'ın ölümünden sonra Feth Ali Şah Kaçar, çocuklarından ikisini; Hüsrev Han'ın eşi Hüsn-ü Cihan Hanım'ın anne-baba bir kardeşleri Taclı Begüm Hanım ve Fethullah Mirza'yı cenaze merasimine katılmaları ve Hüsrev Han'ın oğlu Rıza Kuli Han için yazdığı Erdelan hakimliği beratını teslim etmeleri için Senendec'e gönderdi. Rıza Kuli Han o sırada on yaşında idi, bu yüzden Erdelan eyaletinin yönetimi ile alakalı işleri büyük ölçüde *Valiye* lakaplı Hüsn-ü Cihan Hanım uhdesine aldı. Kaçar şahı tarafından eyaletin vezaret işlerini yürütmesi için de Mirza Ferecullah görevlendirilmişti.[827] Valiye Hanım, *Erdelan mülkünün ilk kadın hakimi*[828] olarak kocasının ölümünden üç ay sonra Erdelan askerlerinin komutanı olarak Gerus hakimi Rüknü'd-devle Erdeşir Mirza ile savaşmak üzere harekete geçti. Erdelan'ı istila etmek kastında olan Erdeşir Mirza, Valiye Hanım'la savaşmayı göze alamadı ve hakim olduğu topraklara geri döndü.[829]

Feth Ali Şah Kaçar, 19 Cemaziyelahir 1250 (23 Ekim 1834) tarihinde öldü ve Kaçar şahzadeleri İran'ın muhtelif bölgelerinde saltanat iddiasıyla ayaklandılar. Feth Ali Şah'ın oğullarından Zıllu's-sultan Tahran'da, Hasan Ali Mirza Fars'ta

---

[825] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.206.

[826] Kürdistani Mahşeref Hanım (Mestûre), **Divan**, Haz. Hacı Şeyh Yahya Marifet, Matbaa-yı Şurevi, Tahran 1304/1926. Hüsn-ü Cihan Hanım'ın **Divan**'ı İran'da Kitaphane-yi Meclis-i Şura-yı Milli'de 87299 numarasıyla kayıtlıdır.

[827] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.391.

[828] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Revabıt-ı Hukumet-i Erdelan ve Kaçar Der Dovre-yi Zemani (1210-1284hk.)'', s.448.

[829] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.211-212; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.391.

adlarına hutbe okutturup sikke kestirdiler. Abbas Mirza'nın, Feth Ali Şah tarafından kanuni veliahd olarak tayin edilen oğlu Muhammed Mirza üç ay boyunca Kaçar şahzadelerinin çıkardıkları ayaklanmaları bastırmakla meşgul oldu. Erdelan'ın genç valisi Rıza Kuli Han da Muhammed Mirza'ya sadakatini isbat etmek ve yeni Kaçar şahının teveccühünü celb etmek için, Muhammed Ali Mirza Devletşah'ın Kermanşah'da ayaklanan oğlu Muhammed Hüseyin Mirza'ya karşı yapılan sefere iştirak etti. [830] Muhammed Mirza hadiseleri kontrol altına aldıktan sonra 14 Ramazan 1250'de (14 Ocak 1835) Muhammed Şah Kaçar namıyla tac giydi. Valiye Hanım aynı yılın sonunda Erdelan ileri gelenleri ile birlikte yeni şahı tebrik etmek çin Tahran'a gitti ve Muhammed Şah'ın kardeşi Tuba Hanım'ı[831] Erdelan-Kaçar hanedanları arasındaki münasebetleri tahkim ve takviye etmek için oğlu Rıza Kuli Han'a istedi. Muhammed Şah bu teklifi kabul etti ve böylece Rıza Kuli Han da tıpkı babası gibi Kaçar hanedanına damat oldu.[832]

Valiye Hanım o sırada Tahran'da bulunuyordu. Emanullah Han-ı Bozorg'un bir süredir Kermanşah'ta bulunan büyük oğlu Muhammed Sadık Han, Valiye Hanım'ın yokluğunu fırsat bilip Erdelan hükümetini ele geçirmek için etrafına topladığı iki yüz kadar adamıyla Senendec'e saldırdı. Rıza Kuli Han'ın muhafızlarını bertaraf etmeyi başardı ve hükümet merkezini işgal etti. Ancak iki günden fazla direnemedi. Rıza Kuli Han eyalet kuvvetlerinin yardımıyla Muhammed Sadık Han'ı mağlup etti ve onu tutuklatıp Tahran'a gönderdi.[833] Rıza Kuli Han gücünü annesinden, annesi Valiye Hanım da elbette Kaçar hükümetinden alıyordu. Erdelan'da; Vekililer, Veziriler, Kadiriler, Erdelaniler gibi nüfuzlu aileler bulunmasına rağmen Valiye Hanım'ın Kaçar şahından aldığı destek onun eyalette büyük bir nüfuz elde etmesini sağlamıştı. Ancak yerel aristokrat ailelerin memnuniyetsizliği ve Valiye Hanım ile vezir Mirza Ferecullah Han'ın kötü yönetimi halk arasında da rahatsızlığa sebep oldu ve 1255 (1839-1840) yılının sonlarında Rıza

---

[830] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, 392.

[831] Mehdi Bamdad, **Şerh-i Hal-i Rical-i İran (Der Karn-ı 12, 13 ve 14 Hicri)**, Cilt.II, s.25. Tuba Hanım'ın fotoğrafı için bkz. Ekler Bölümü.

[832] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, ss.274-275.

[833] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.216-218.

Kuli Han ile annesinin arası açıldı.[834] Bu ihtilafın yaşanmasında Rıza Kuli Han'ın eşi Tuba Hanım'ın da büyük etkisi vardı.

Tarafların iktidar savaşı Rıza Kuli Han ve annesi Valiye Hanım'ın 1257 (1841-1842) yılındaki Tahran ziyaretleri sırasında ayyuka çıktı. Tuba Hanım'ın Kaçar şahına arz ettiği şikâyetamiz sözler Valiye Hanım'ın gözden düşmesine sebep oldu. Ancak Valiye Hanım, oğlu II. Emanullah Han (Gulamşah) için Muhammed Şah Kaçar'dan İsfendabad Nahiyesi'nin hakimlik beratını almayı başardı. Valiye Hanım oğlu II. Emanullah Han, tâbi ve taraftarları ile birlikte Senendec'i terk etti. Rakiplerinden kurtulmayı başaran Rıza Kuli Han, Erdelan'ın vezirlik vazifesini Emanullah Bey Vekil'e tevdi etti, zevk ve safa ile meşgul oldu ve eyalet idaresi ile pek alâkadar olmadı. Bu durumu iyi değerlendiren Valiye Hanım, durumu Kaçar hükümetine rapor etti. Vaziyetini düzeltmek ve hükümetinin devamlılığını sağlamak için Tahran'a giden Rıza Kuli Han azledilip ev hapsine alındı, yerine kardeşi Emanullah Han-ı Sani, Erdelan hakimi olarak tayin edildi. Ancak başta Rıza Kuli Han'ın karısı Tuba Hanım ve veziri Emanullah Bey Vekil olmak üzere taraftarları boş durmadılar ve Emanullah Han aleyhine faaliyet yürüttüler. Emanullah Bey Vekil Senendec'in bazı köylerine saldırırken Tuba Hanım'ın adamları da şehirde kargaşa çıkararak bir iç savaş başlatmaya azmettiler.[835] O sırada Senendec'de bulunan Rus seyyah Çerikof, Rıza Kuli Han'ın veziri Emanullah Bey'in yaptığı zulüm ayyuka çıkınca ahali tarafından yakalanıp Hasanabad Köyü'nde katledildiğini yazmıştır.[836]

Rıza Kuli Han'ın eşi Tuba Hanım, kocasını tekrar Erdelan'a hakim kılmak için her yolu denedi, Kaçar hanedanının başkenti Tahran'da yaptığı bürokratik temaslar neticesinde veziriazam Hacı Mirza Akasi'nin desteğini alarak Rıza Kuli Han'ın yeniden Erdelan hakimi olarak tayin edilmesini sağladı.[837] 1262 yılının Zilkade ayının ortalarında (Ekim-Kasım 1846) Rıza Kuli Han yeniden Erdelan eyaletinin başına geçti ve Senendec'e vardıktan hemen sonra veziri Emanullah Bey Vekil'in katlinde dahli bulunanları cezalandırdı. Senendec'e girişine izin verilmemiş

---

[834] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.276.

[835] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, 397.

[836] Çerikof, **Seyahatname-i Mösyö Çerikof**, Ter. Abkar Mesihi, Be Kuşeş-i Ali Esgar Umran, Çaphane-yi Sıpehr, Tahran 1358/1979, s.184.

[837] Vakayinigar, **Hadika-yi Nasıri**, ss.127-128.

olan II. Emanullah Han, Tahran'a, annesi Valiye Hanım'ın yanına döndü ve yeniden İsfendabad Nahiyesi'ne hakim olarak tayin edildi.[838] Rıza Kuli Han'ın bu seferki Erdelan valiliği görevi bir yıldan fazla sürmedi ve Kaçar şahı Muhammed Şah'ın saltanatının son zamanlarına denk geldi. Muhammed Şah Kaçar devlet işlerini büyük ölçüde başveziri Hacı Mirza Akasi'ye bırakmıştı. Akasi'nin kötü yönetimine Muhammed Şah Kaçar'ın hastalığı da eklenince İran'ın muhtelif bölgelerinden isyan haberleri gelmeye başladı. Bu isyanlar yeni Kaçar şahı Nasıruddin Şah döneminde de devam edecekti.

1263 (1846-1847) yılında Muhammed Şah'ın dayısı, Feth Ali Şah dönemi sadrazamı Asefu'd-devle'nin *Salar* namıyla meşhur olan oğlu sabık Horasan hakimi Muhammed Hasan Han merkezi hükümete karşı Horasan'da isyan çıkardı. Asefu'd-devle ve Muhammed Hasan Han Salar, Muhammed Şah Kaçar'ın kardeşi Azerbaycan hakimi Behmen Mirza'ya İran tahtını vaadederek onu yanlarına çekmeyi başardılar.[839] Behmen Mirza, kuvvet ve kudretini takviye etmek için Erdelan valisi Rıza Kuli Han'ı kendisiyle iş birliği yapması için davet etti. Aynı zamanda Kaçar hükümeti Muhammed Han Salar'ın isyanını bastırmak için görevlendirilen orduya katılması için Rıza Kuli Han'a çağrıda bulundu ancak Erdelan valisi bu iki çağrıya da karşılık vermedi. Bu, Kaçar hükümetine karşı isyan ve emre itaatsizlik olarak telakki edildi. Rıza Kuli Han'ın Muhammed Hasan Han Salar ile iş birliği yaptığını ve emre itaatsizlik ettiğini değerlendiren Kaçar hükümeti Hüsrev Han Gürcü'yü Erdelan valisi Rıza Kuli Han'ı tutuklaması için görevlendirdi.[840] Behmen Mirza Kaçar, Hüsrev Han Gürcü'nün Erdelan valisi Rıza Kuli Han'ı tutuklamak üzere harekete geçtiğini duyunca yaptıklarından pişman oldu ve af dilemek üzere Kaçar şahı Muhammed Şah'ın yanına gitti. Rıza Kuli Han tutuklanıp Tahran'a gönderildi.[841] Hüsrev Han Gürcü de *Kaçarlar devrinin ilk yabancı valisi* olarak Erdelan hükümetinin başına geçti.[842]

---

[838] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.351.
[839] Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih**, Cilt.II, s.902.
[840] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Miratu'l-Buldan**, s.949.
[841] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.III, s.1687.
[842] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.129.

Hüsrev Han Gürcü, Muhammed Şah Kaçar'ın ölümüne kadar bir yıl boyunca Erdelan'ı yönetti. Erdelan ahalisi onun varlığından hoşnut değildi, onu işgalci ve yabancı olarak görüyordu. Erdelan eşrafından birçok kişi onun Senendec'e varmasından hemen önce tâbi ve taraftarlarıyla beraber şehri terk edip Hewraman ve Süleymaniye'ye göç ettiler. Bu durum Erdelan'da iktisadi sıkıntıların baş göstermesine sebep oldu. Tahran'da ev hapsinde bulunan Erdelan valisi Rıza Kuli Han, Muhammed Şah Kaçar'ın ölmesi üzerine bulunduğu yerden kaçmayı başardı ve taraftarlarının desteği ile Senendec'e gelip Hüsrev Han Gürcü'yü vilayetten ihrac etti.[843] Muhammed Şah öldükten sonra Nasıruddin Şah, Kaçar tahtına oturdu, ülkede kontrolü eline aldı, vezaret makamına Emir Kebir'i atadı ve Rıza Kuli Han'ı azledip Tahran'da gözetim altında tutulan II. Emanullah Han'ı yeniden Erdelan valisi olarak atadı.

Muhammed Şah'ın Şevval 1264 (Ağustos-Eylül 1848) tarihindeki ölümünden sonra o sırada Tebriz'de bulunan oğlu ve kanuni veliahdı Nasıruddin Mirza, Mirza Taki Han Ferahani'nin (Emir Kebir) desteği ile Tahran'a geldi ve 22 Zilkade 1264'te (20 Ekim 1848) Kaçar hanedanının dördüncü şahı olarak tahta geçti.[844] Nasıruddin Şah sonraları *Emir Kebir* olarak meşhur olacak olan vezir-i nizam Mirza Taki'yi devlet idaresi konusunda tam yetkili kıldı.[845] Nasıruddin Şah tahta çıktıktan sonra Erdelan ileri gelenlerinden iki kişi Rıza Kuli Han'ın temsilcileri olarak yeni şahı tebrik etmek üzere Tahran'a gönderildiler ancak Kaçar hükümeti Rıza Kuli Han'a pek teveccüh göstermedi ve Emir Kebir'in gizli desteği ile altı ay sonra II. Emanullah Han, Erdelan valisi olarak tayin edildi.[846] Emir Kebir'in askeri reformları çerçevesinde yeni askeri birimler ihdas edildi. Bu çerçevede Erdelan'da da bin kişiden oluşan bir askeri birlik oluşturuldu[847] ve adı geçen birlik Nasıruddin Şah'ın 1267 (1850-1851) yılında Irak-ı Acem'e yaptığı seyahat esnasında şahın huzurunda boy gösterdi.

---

[843] Cehangir Mirza, **Tarih-i Now (Hevadis-i Dovre-yi Kaçariye Ez Sal-i 1240-1267 hk.)**, s.307.

[844] Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.500.

[845] Ali Asgar Şemim, **İran Der Dovre-yi Saltanat-ı Kaçar**, İntişarat-ı Behzad, Tahran 1387/2008, s.144; Abbas İkbal Aştiyani, **Emir Kebir**, Müessese-yi İntişarat-ı Nigah, Tahran 1392/2013, s.93.

[846] Mehdi Bamdad, **Şerh-i Hal-i Rical-i İran (Der Karn-ı 12, 13 ve 14 Hicri)**, Cilt.III, s.18.

[847] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.III, s.1717.

Erdelan'ın son valisi Emanullah Han-ı Sani (II. Emanullah Han) yirmi iki yıl boyunca eyaleti yönetti. Göreve geldikten sonra Hewraman sultanlarının çıkardıkları isyanla uğraşmak zorunda kaldı.[848] Hasan Sultan ve Muhammed Said Sultan'ın çıkardıkları ayaklanmaları bastırdı ve Şehrezor hakiminin aracı olması üzerine isyancıları bağışladı. Emanullah Han 1268 (1851-1852) yılında Caflar ile mücadele etti. Osmanlı-İran sınırında bulunan ve hayvanlarını otlatmak için sürekli hareket eden Caflar ekili alanlara verdikleri zarardan dolayı Erdelan valisinin gazabına uğradılar.[849]

II. Emanullah Han, Şeyhiyye mezhebinin Senendec'de faaliyet gösteren mübelliğlerinden Mirza Abdussamed'e ilgi duyuyordu ve sonunda bu mezhebe intisab etti.[850] Bu durum Erdelan ahalisinin tepkisine neden oldu ve neticede Senendec halkı 16 Rebiülevvel 1271'de (7 Aralık 1854) ayaklanıp Mirza Abdussamed'in eyaletten ihrac edilmesini istedi, aksi takdirde kendilerinin şehri terk edeceklerini valiye söylediler.[851] Vali halkın isteklerine teveccüh göstermeyince Senendec şehri karıştı, yağmalamalar başladı. Vali olaya müdahale etti, zor kullandı ve sonunda ayaklanmayı bastırıp şehirde kontrolü ele geçirdi. Ancak valinin gazabına maruz kalmaktan korkan Erdelan ulemasından bir grup aynı gün Osmanlı Devleti'ne iltica etti.[852] II. Emanullah Han, şehirde oluşan hasarın telafisi için Senendec halkına seksen bin tümen tutarında bir fatura kesti ve üç yıl boyunca vergi adı altında bu parayı tahsil etti.[853] Bu durum Erdelan ahalisi ile vali II. Emanullah Han arasında derin bir çatlak oluşturdu ve Emanullah Han'ın merkezi hükümet nezdinde büyük itibar kaybetmesine ve gözden düşmesine sebep oldu.

---

[848] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Miratü'l-Buldan**, Cilt.II-III, s.1512.

[849] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss. 254-255.

[850] Osmanlı arşivlerinde bulunan bir belgede Senendec eyaleti valisi II. Emanullah Han'ın halkı Şia yapma yolunda baskılarının olduğu, Şeyh Muhammed Vesim Efendi'nin oğlu Şeyh Said'in iane talebinde bulunduğu ve İstanbul'da tedrisat yapmasına müsaade edilmesini istediği belirtilmiştir. BOA, HR.SYS, Dosya: 5, Gömlek: 22.

[851] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.405.

[852] Osmanlı Devleti'nin farklı tarihlerde kendisine sığınan Sünni Erdelan uleması ile iş birliği yaptığı anlaşılıyor. Osmanlı arşivlerinde bulunan H-04-11-1326 (28 Kasım 1908) tarihli bir belgede, Irak sınırında Şiiliğin yayılmasını engellemek için gönderilen kişilerin başarısız olduğu, bunun üzerine Erdelan Eyaleti ulemasından Hasan Efendi'ye bin kuruş maaş tahsis edilerek Şiilikle mücadele etmesi için Musul'a gönderildiği kaydedilmiştir. BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya: 79, Gömlek:71.

[853] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.258.

İran'da Merkezileşme: Erdelan Emirliği'nin Sonu

Daha önce ifade edildiği gibi Erdelan'ın muktedir valisi Emanullah Han-ı Bozorg, iktidarını payidar kılmak için Feth Ali Şah'ın kızı Hüsn-ü Cihan Hanım'ı oğlu Hüsrev Han'a istemişti. Aynı şekilde Hüsrev Han'ın kızlarından Hüma Hanım da daha sonra Nasıruddin Şah ile evlenecekti. Kaçar hanedanı ile Erdelan hanedanı arasındaki bu siyasi evlilikler Kaçarların bundan sonra Erdelan'ın iç işlerine müdahalelerini de beraberinde getirdi. Çünkü Kaçar hatunları bundan sonra Erdelan valilerinin azil ve tayin işlerinde birinci derecede etkili olacaklardı. III. Hüsrev Han'ın ölümünden sonra yerine büyük oğlu Rıza Kuli Han atandı ancak Rıza Kuli Han henüz on bir yaşında olduğu için annesi *Naibü's-saltanat* unvanı ile Erdelan eyaletini yönetti. Hüsn-ü Cihan hanımın şikayetleri üzerine Muhammed Şah Kaçar, Rıza Kuli Han'ı Erdelan valiliğinden azletmiş ve yerine II. Emanullah Han'ı tayin etmişti.

II. Emanullah Han anne tarafından Kaçar hanedanına mensuptu ve Feth Ali Şah'ın hareminde dünyaya gelmişti. Bu yüzden Feth Ali Şah adını *Gulamşah* koydu ve bu isimle anıldı. Kaçarlar ile Erdelanlar arasında tesis edilen evlilikler iki hanedanı birbirine bağladı. Kaçarlar bu suretle Erdelan valilerinin güç ve nüfuzlarını kırmaya, onları kendilerine bağlı ve bağımlı hale getirmeye çalışıyorlardı.[854] Kaçar hanedanının mahalli idareleri Kaçarlaştırma siyasetleri meyvelerini verdi ve Erdelan hanedanı artık bir yönüyle Kaçarileşti. Valilikten azledilen Erdelan hakimleri merkeze çekilerek Kaçar devlet kademelerinde vazifelendirilmek suretiyle güçlerini korudular ama bu aynı zamanda bertaraf edilmeleri anlamına da geliyordu.

İran merkezi devletleri, Safeviler devrinde başlamak üzere mahalli hakimlerin çocuklarını saraylarında rehin tutmak suretiyle hakimleri kendilerine bağlama siyaseti izliyorlardı.[855] Kaçarlar da bu siyaseti devam ettirdiler ve III. Hüsrev Han'ı saraylarında terbiye ettiler. Keza Erdelan hanedanının son valisi II. Emanullah Han da Kaçar şahı Feth Ali Şah'ın hareminde doğmuş ve ilk eğitimini orada almıştı. II. Emanullah Han Erdelan ahalisinin mallarını müsadere etmiş ve büyük bir servete

---

[854] Yakub Edvard Pulak, **Sefername-i Pulak (İran ve İraniyan)**, s.24.

[855] Örnek olması açısından, II. Hüsrev Han ve kardeşi I. Rıza Kuli Han'ın ikisi de Zendler döneminde Şiraz'da rehin olarak tutulmuşlardı. Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.650.

sahip olmuştu.[856] Erdelan mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunması[857] Erdelan halkını ziraatle uğraşmaktan alıkoydu. Bu durum da üretimde ciddi düşüşlere sebep oldu. Öyle ki Nasıruddin Şah'ın haber vermeden Erdelan'ı ziyaret etme kararı aldığı 1275 (1858-1859) yılında Erdelan'dan şahın ordusu için hazırlanması gereken hububattan eser yoktu.[858] Bu durum Kaçar şahının öfkelenmesine sebep oldu. Kaçar şahları gelişmiş kurumlara ve profesyonel ordulara sahip bulunmadıkları için kudret ve kuvvetlerini tebalarına göstermek adına kalabalık bir maiyetle İran'ın muhtelif şehirlerine seyahatler düzenleme yöntemine sıkça başvuruyorlardı.[859] Nasıruddin Şah Kaçar, Azerbaycan'a hareket etmek üzere Erdelan'ı terk etti. Ancak bu ziyaretten hoşnut olmadı. Erdelan ahalisinin ve Kürd ulemanın II. Emanullah Han'dan duydukları rahatsızlık ve valinin şahın ordusu için tedarik etmesi gereken hububatı takdim etmek yerine altın ve mücevher takdim etmesi onun azledilmesine sebep oldu.[860]

Nasıruddin Şah Azerbaycan'a vardığında II. Emanullah Han ile aralarında düşmanlık bulunan Azerbaycan hakimi ve başkomutanı Aziz Han Mukri fırsatı ganimet bildi ve şahı Emanullah Han'a karşı kışkırttı. Bu hadiseden on ay sonra Nasırudin Şah, önce Emanullah Han'ın vekili Mirza Muhammed Rıza Vezir'i, bir ay sonra da Emanullah Han'ın kendisini azletti. Bir ay sonra Emanullah Han'ı Tahran'a çağırdı, Erdelan eyaletini Azerbaycan'a bağladı ve II. Emanullah Han'ın amcaoğullarından Necefkuli Han'ı Erdelan hükümetine atadı.[861] II. Emanullah Han, Tahran'da bulunduğu sırada Kaçar devlet yetkililerini kendisinden razı kılmayı başardı ve şahın dikkatini yeniden çekmeye muvaffak oldu. Bunun üzerine bir yıl sonra 1278 yılının Zilkade ayında (Nisan-Mayıs 1862) üçüncü defa Erdelan

---

[856] Nasıruddin Şah, 1858 yılında Erdelan eyaletinin başkenti Senendec'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Erdelan valilerinin müsadere yetkilerine son verdi ve Erdelan ahalisinin mülk edinebilme haklarını güvence altına alan bir ferman yayınladı. Nasıruddin Şah'ın fermanı bir mermere kazındı ve Senendec'in en büyük camisi olan Mescid-i Daru'l-İhsan'ın girişine nakşedildi. Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Miratü'l-Buldan,** Cilt.II-III, s.1327.

[857] Mirza Hüseyin Divanbegi, **Hatırat-ı Divanbegi**, Be Kuşeş-i İrec Efşar ve Mohemmed Resul Deryageşt, Esatir, Tahran, 1383/2004, ss.31-32.

[858] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.91.

[859] Ebbas Zarıi Mihrverz ve Mehdi Feyzi Seha, ''Aherin Ruzha-yı Hanedan-ı Erdelan ve Telaşha-yı Abbas Han Serdar Reşid Bera-yı İhya-yı Kudret-i Hanedan-ı Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.516.

[860] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, ss.135-136.

[861] Muhammed Cafer Hurmevci, **Hakayıku'l-Ahbar-ı Nasıri**, s.252.

valiliğine atandı. II. Emanullah Han *Han-ı Hanan* olarak meşhur olan oğlu Hüseyin Kuli Han'ı vekili olarak ve Mirza Muhammed Rıza'yı da vezaret makamıyla görevlendirdi.[862] Ancak iki yıl sonra 1280 (1863-1864) yılında Erdelan ahalisinin itirazları üzerine Nasıruddin Şah, Mirza Zeki Reşti Müstevfi'yi Erdelan eyaletinin vezaret makamına atadı. Eyaletteki bütün yetkiler Mirza Zeki'nin elinde idi ve II. Emanullah Han'ın sadece ismi vardı.[863]

Bu dönemde Erdelan hakimlerini Kaçar merkezi hükümetine karşı zaafa uğratan önemli olaylardan biri de Hewraman sultanlarının sık sık çıkardıkları ayaklanmalardı. Neseplerini İranlı pehlivan Rüstem'e dayandıran[864] Hewraman-ı Taht ve Hewraman-ı Lehun sakinleri yaşadıkları ekonomik sıkıntıları gerekçe göstererek Erdelan valilerine ödemek zorunda oldukları yıllık vergileri ödemekten imtina ediyor, sık sık Erdelan hükümetinden ayrılmaya çalışıyorlardı. Mahir savaşçıları bulunan ve yaşadıkları coğrafyanın doğal bir koruma alanı olması Hewramanları güçlü kılıyor, Erdelan hakimlerini Hewraman sultanlarına karşı çaresiz bırakıyordu. Erdelan valileri defalarca Hewraman bölgesine askeri harekât düzenlemelerine rağmen onları itaat altına almayı başaramadılar. Diğer taraftan Osmanlı Devleti yarı göçebe Hewramanlıları ve göçebe Caf aşiretini İran'a karşı kışkırtıyordu. Hewramanlıların ve Cafların Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmesinden ve yerleşik oldukları toprakların Osmanlı mülküne dahil olmasından endişelenen Kaçar merkezi hükümeti, adı geçen taifeleri kontrol altına almak için merkezi idarenin etkinliğini bölgede görünür kılma çabasına girecekti.

1286 yılının Cemaziyelevvel ayında (Ağustos 1869) Nasıruddin Şah'ın amcası Mutemedü'd-devle Ferhad Mirza, Gerus hakimi Hasan Ali Han'a yazdığı mektupta Erdelan topraklarına gelme sebebinin *şer ehli* Hewramanlıları kontrol altına almak olduğunu yazacaktı.[865] Nitekim Ferhad Mirza, Erdelan valisi olduktan

---

[862] Mirza Hüseyin Divanbegi, **Hatırat-ı Divanbegi**, s.38.

[863] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.96.

[864] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Berresi-yi Ferayend-i İnkıraz Silsile-yi Valiyan-ı Erdelan Der Ehd-i Nasıri (Temerkozgerayi, Edğam ve Inhılal)'', Feslname-i İlmi, Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı Elzehra, Şomare-yi Nevazdeh, Payiz 1392/20013, s.86.

[865] Mutemedü'd-devle Ferhad Mirza, **Münşeat-ı Ferhad Mirza**, s.198.

sonra merkezi hükümetin de desteği ile Hewramanlılar üzerine müteaddid seferler düzenledi.[866]

Erdelanlı toprak sahipleri adı geçen aşiretlerin saldırılarından ve Erdelan bölgesini yaylak olarak kullanmalarından rahatsız oluyor, bu durum da onların merkezi hükümete yaklaşmalarına sebep oluyordu.[867] Göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçerek düzenli bir vergi sisteminin parçası olmalarını isteyen Kaçarlar Erdelan bölgesinde karakol yapıyor, en önemlileri Caflar olan göçebe Kürt aşiretlerini baskı altına alıyorlardı. Erdelan bölgesinde bulunan bazı ailelerin Erdelan hanedanı ile olan anlaşmazlıkları da onları Kaçar merkezi hükümetine yaklaştırdı ve Erdelan saltanatının son bulması için gayret ettiler. Bu rekabet sonunda merkezi hükümetle bağlantılı olan Asef Azam ve Müşirdivan gibi yerel aileler Erdelan'ın bürokratik kademelerinde yer almayı başardılar.[868] Bu süreç tıpkı Osmanlı ülkesindeki merkezileşme sürecine benziyordu. Tasfiye edilen Kürt yerel hanedanlarının yerini merkezi hükümetle iyi ilişkileri bulunan nüfuzlu aileler alıyordu.

Erdelan ailesinin tasfiyesi eyaletin siyasi ve idari yapısını da ciddi bir değişime uğrattı. Kaçarların son dönemlerine kadar tarikatlarla ve aşiretlerle sıkı ilişkileri bulunan din adamları bürokrasi üzerinde büyük bir nüfuz elde ettiler ve merkezden atanan Kaçar şahzadelerini bile gölgede bırakacak bir etkiye sahip oldular. Erdelan ailesinin tasfiyesinden sonra Nasıruddin Şah Kaçar, Kürt ulemanın halk arasında sahip olduğu nüfuzu dikkate alarak onları da itaat altına almaya çalıştı. Bu amaçla Erdelan'a yaptığı sefer esnasında Erdelan'ın müftüsünü ve şeyhulislamını da kendisi seçip tayin etti. O tarihten sonra adı geçen makamlara Kaçar şahları direk atama yaptılar.[869] Şii mezhebine ait Hüseyniye gibi kurumlar ihdas ettiler. Kaçar şahı Nasıruddin Şah, son Erdelan valisi II. Emanullah Han'ın 8 Ekim 1867'de ölmesi üzerine amcası Mutemedü'd-devle Ferhad Mirza'yı Erdelan hakimi olarak atadı ve

---

[866] Ferhad Mirza Erdelan Emirliği ortadan kaldırıldıktan sonra 1868-1873 yılları arasında Erdelan valisi olarak görev yaptı. Salih Mihemed Emin, **Kurd û Ecem (Dîroka Sîyasî ya Kurdên Îranê)**, s.174.

[867] Mocteba Berzevi, ''Ovza-yı Siyasi-yi Kordestan Ez 1257 ta 1325'', ss.35-36.

[868] Ebbas Zarıi Mihrverz ve Mehdi Feyzi Seha, ''Aherin Ruzha-yı Hanedan-ı Erdelan ve Telaşha-yı Abbas Han Serdar Reşid Bera-yı İhya-yı Kudret-i Hanedan-ı Erdelan, s.518.

[869] Mocteba Berzevi, ''Ovza-yı Siyasi-yi Kordestan Ez 1257 ta 1325'', s.37.

Erdelan hanedanının yüzlerce yıldır devam eden saltanatları sona erdi.[870] Çok geniş idari, siyasi ve adli yetkileri bulunan Kaçar şahları bundan sonra Erdelan valilerini bizzat kendileri atadılar.[871]

Bundan sonra Kaçarlar kendi aile bireylerini/prenslerini bölge valisi olarak atayacaklardı. Erdelan hanedanının son valisi II. Emanullah Han'ın Şeyhiyye mezhebini Erdelan'da resmleştirmeye çalışması, işret alemlerine düşkün olması ve hatta zaman zaman valilik kurumu ile bağdaşmayan davranışlar sergilemesi[872] onun Erdelan ahalisi nazarında ciddi anlamda itibar kaybetmesine ve ulema nezdindeki meşruiyetini yitirmesine sebep olmuştu. Bu yüzden Erdelanlıların yüzlerce yıllık saltanatlarına son verildiğinde Erdelan halkı hiçbir tepki göstermedi.

Erdelan Emirliği'nin, İran'da Safevi iktidarının başlamasından emirliğin ortadan kalkacağı 1867 yılına kadar uzun bir dönem varlık göstermesinin en önemli sebeplerinden birisi hiç kuşkusuz İran merkezi devletlerinin güçlü rakipleri Osmanlılara karşı ona yüklediği *sınır muhafızlığı* misyonunu başarılı bir şekilde ifa etmiş olmasıydı. Çünkü Osmanlı Devleti sürekli olarak Erdelan topraklarını hakimiyet altına almak için gayret ediyor, Fırat ve Dicle kenarında yerleşik yerel Kürt emirlikleri gibi halkının büyük birçoğunluğu Sünni olan Erdelan Emirliği'ni de hakimiyet altına almak istiyordu. İran merkezi devletleri Erdelan Emirliği'nin mevcudiyetine göz yummakla İran topraklarını Osmanlı saldırılarına karşı korumakla kalmıyor aynı zamanda Osmanlı Devleti aleyhine genişleme siyasetlerine hayatiyet kazandırmak için Erdelanın insan kaynaklarından ve lojistik gücünden de istifade ediyorlardı ve Batı İran'daki dağınık Kürt aşiretlerini Erdelan hakimleri eliyle kontrol etmeyi başarıyorlardı.

II. Emanullah Han'ın Erdelan valisi olarak atandığı 1847 yılında Osmanlı Devleti ile İran arasında uzun yıllar devam eden çekişme ve çatışmalar II. Erzurum

---

[870] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.III, s.1815. Ferhad Mirza altı yıl boyunca Erdelan'ı yönetti. Erdelan valisi olduktan üç yıl sonra Hemedan da kendisine bağlandı. Ferhad Mirza, büyük oğlu Sultan Üveys Mirza'yı (İhtişamü'd-devle) vekili sıfatıyla Hemedan'a atadı. İsmail Nevvab Sefa, **Şerh-i Hal-i Mutemedü'd-devle Ferhad Mirza**, İntişarat-ı Zevvar, Tahran 1366/1987, s.10.

[871] Ervand Abrahamian, *Tarih-i İran-ı Modern*, Çev. Muhammed İbrahim Fettahi, Neşr-i Ney, Tahran, 1389/2010, s.28.

[872] Mirza Hüseyin Divanbegi, **Hatırat-ı Divanbegi**, s.35.

Antlaşması ile nihayete erdi.[873] 4 Ocak 1847 tarihinde imzalanan II. Erzurum Antlaşması Osmanlı-İran sınır sorunlarını büyük ölçüde bitirdi ve her iki devlet açısından Kürt aşiretlerinin oynadığı kritik role resmi olarak son verdi. Bu durum hem İran'da hem de Osmanlı ülkesinde bulunan yerel Kürt hakimlerinin hakimiyetlerine son verilmesinin önünü açtı.[874] Kaçar Devleti ve Osmanlıların gönderdiği müşterek kuvvetler Baban Emirliği'ni ortadan kaldırmak için iş birliği yaptılar.[875]

1806 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin İran topraklarını yönelik taarruzları ve Baban Emirliği ile alakalı sorunlar dikkate alınarak Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammed Ali Mirza Devletşah, Kermanşah eyaleti hakimliğine atanmıştı. Bu tarihten sonra Devletşah dolaylı olarak Lorıstan, Huzistan ve Erdelan eyaletlerinin yönetiminden de sorumlu kılındı. Dolayısıyla aslında erken bir merkezileşme hamlesi daha XIX. yüzyılın hemen başlarında başlamıştı. Bu merkezileşme hamlesini zorunlu kılan sebeplerden biri Kaçar şahı Feth Ali Şah'ın kız-erkek onlarca çocuğunun bulunmasıydı ve Feth Ali Şah, şahzadelerini İran'ın muhtelif eyalet ve vilayetlerine hakim olarak atayarak merkezden uzak tutmaya çalışıyor, böylece kendi iktidarı için potansiyel tehdit oluşturan bu yapıyı elimine etmiş oluyordu.[876] Ancak Kaçar şahlarının, şehzadelerini ülkenin muhtelif yerlerine tayin etmelerinin merkezi devlet açısından bazı olumsuz sonuçları da oldu. Örneğin, Erdelan Emirliği yıkıldıktan sonra iki yıl boyunca Erdelan'da vali olarak görev yapan Kaçar şahzadesi İhtişamu's-saltana, merkezden atanan şahzadelerin halka yaptıkları zulüm ve ifrat derecesindeki israf ve yakışıksız tutumları yüzünden devletin şeref ve haysiyetinin

---

[873] Abdurrıza Huşeng Mehdevi, **Tarih-i Revabıt-ı Harici-yi İran**, Emir Kebir, Tahran 1369/1990, s.248.

[874] Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması**, s.24; Melike Sarıkçıoğlu, **Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)**, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.70.

[875] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s. 402.

[876] Gaspard Drouville, Feth Ali Şah'ın 1823 yılının Ağustos ayında yaptığı Azerbaycan seferi esnasında yanında olduğunu, şahın peşi sıra yürüyen otuz altı şehzadesini saydığını kaydetmiştir. Gaspard Drouville **Sefername-i Drovil**, s.158. Feth Ali Şah otuz yedi yıl tahtta kaldı. Öldüğünde altmış sekiz yaşındaydı ve ondan geriye; elli yedi erkek, kırk altı kız, iki yüz doksan altı erkek torun, iki yüz doksan iki kız torun ve kendilerinden çocuk sahibi olduğu yüz elli altı eş kaldı. Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, ss.492-493.

ayaklar altına alındığını ve Erdelan ahalisinin ilk fırsatta Osmanlı Devleti'ne iltica etmenin yollarını aradığını *Hatırat*'ında kaydedecekti.[877]

Tarih-i Lorıstan'ın yazarının aktardığına göre Muzafferuddin Şah'ın (1896-1907) oğlu Salaru'd-devle Erdelan valisi olarak atandığında Erdelan'ın ayanı, esnafı ve tüccarı onu karşılamak için Pir Muhammed Dağı'nın eteklerine kadar gittiler. Salaru'd-devle ahaliye yaklaştığında atlı arabasından eli ile işaret ederek *yere yatın, yere yatın* şeklinde emir verdi. Zavallı insanlar yere yattılar ve toprağı öptüler. Onları bu halde gören şahzade gülmeye başladı. Şahzade tophaneye ulaştığında tophane sorumlusu Murteza Han Erdelan'ı azarladı ve topların sesi az çıktı diye Murteza Han'ı yere yatırıp ona dayak attırdı. Hükümet konağının önünde kendisini karşılayan Senendec ulamasına, ''*ben amir değilim, sahibim. Şah babam Kürdistan ve Gerus mülkünü bana bağışladı. Kürdistan ve Gerus ahalisinin yaşamı ve ölümü konusunda ihtiyar sahibiyim. İstersem idam ettiririm istersem bağışlarım. Kimse benden hesap soramaz''* dedi.[878]

Kaçarlar devrinde Erdelan valilerinin en önemli görevlerinden biri hakim oldukları topraklara ait yıllık vergileri toplamak ve onları zamanında merkezi hükümete göndermekti. Muhammed Şah Kaçar devrinin ortalarına kadar Erdelan hakimleri hakim oldukları topraklarda vergi toplama konusunda tam yetkili idiler ancak Erdelan idaresinde zaafiyet ortaya çıkınca merkezi hükümet vergi toplama işi için de merkezden memurlar tayin etmeye başladı.[879] Erdelan'ın son valisi II. Emanullah Han döneminde Senendec'de bulunan Çerikov, II. Emanullah Han'ın eyalet yönetimi konusunda tam yetkili olmadığını, Tahran'dan vergi tahsili için memurlar gönderildiğini ve bu durumun valinin iktidarına gölge düşürdüğünü kaydetmiştir.[880]

Erdelan Emirliği'nin hakimiyetine son verilmesinin en önemli sebeplerinden biri de hiç kuşkusuz Kaçar hanedanının Osmanlı Devleti ile olan ihtilaflarını minimize etmiş olmasıydı. Daha önce de işaret edildiği gibi Erdelan hakimleri İran

---

[877] İhtişamu's-saltana, **Hatırat-ı İhtişamu's-saltana**, s.440.

[878] Valizade Muhammed Rıza Mu'cizi, **Tarih-i Lorıstan**, İntişarat-ı Hurufiye, Tahran 1380/2001, ss.350-351.

[879] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.136.

[880] Çerikof, **Seyahatname-i Mösyö Çerikof**, s.184.

merkezi devletleri için vergi ödeme, lüzumu halinde asker tedarik etme, düzenli olarak hediye gönderme yükülülüklerinin yanında onlar için çok önemli olan sınır muhafızlığı görevini de ifa ediyorlardı. Safeviler, Afşarlar, Zendler ve Kaçaların ilk zamanlarında bu rollerini bihakkın ifa eden Erdelan hakimleri, Muhammed Han Kaçar devrinde Osmanlı Devleti ile II. Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasından ve üç sene sonra Baban Emirliği'nin Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmasından sonra İran için güvenilir sınır muhafızları olmaktan çıktılar.

Osmanlılar ve Safeviler ile İran'a hakim olan sonraki hanedanlar Kürtler üzerinde ancak yüzeysel bir hakimiyet kurabildiler. Doğrudan yönetim çok nadiren korunabildi ve genellikle, yerel hakimler yoluyla dolaylı bir yönetim sağlayabildiler. Ancak merkezileşme politikaları yerel Kürt hakimlerinin iktidarlarına son verdi. İran'da merkezileşme Osmanlı Devleti ile hemen hemen eşzamanlı yürüdü ve hem İran'da hem de Osmanlı ülkesinde yerel Kürt hakimlerinin bıraktığı boşluk dini liderler ve nüfuzlu yeni aileler/aşiretler tarafından dolduruldu. Bu dini liderlerin birçoğu tarikatlarla ilişkililerdi, her biri bir aşirete mensuptu ve toprağa dayalı mülkiyetleri vardı ve bunlar sonraki on yıllar boyu Kürt toplumunun en temel örgütlü yapıları olarak kaldılar.[881]

Erdelan'ı Diriltme Çabaları: Serdar Reşid ve Mücadelesi

I. Dünya Savaşı'nın başlaması, Kaçar hanedanının güç ve iktidarında zaafların baş göstermesi ve İran'da yerel güçlerin ve aşiretlerin kudret elde etmeleriyle birlikte *Serdar-ı Reşid* lâkaplı Abbas Han, Erdelan hanedanını yeniden hakim kılmak için faaliyetlere başladı. I. Emanullah Han'ın (Emanullah Han-ı Bozorg) oğlu Muhammed Sadık Han'ın torunu olan ve Nasıruddin Şah iktidarının sonlarında babasının hakim olduğu Revanser'de doğan Serdar Reşid (Ali Han Erdelan'ın oğlu),[882] I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Erdelan siyasetinde önemli bir etkiye sahip oldu. I. Emanullah Han, iktidarı döneminde Caflarla yaşadığı mücadeleden sonra onları hakimiyet altına almış, oğlu Muhammed Sadık Han'ı Cafların yerleşik olduğu Cevanrud'a göndererek Cevanrud arazilerini istimlak

[881] Abbas Vali, **Kürt Tarihi, Kimliği ve Siyaseti**, s.48.
[882] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.288.

etmesini ve Emanullah Han adına kaydettirmesini istemişti. Ancak Muhammed Sadık Han istimlak ettiği Cevanrud arazilerini babasının adına değil, gizlice kendi adına istimlak etmiş ve kaydettirmişti. Böylece Senendec şehrinin güneyinde Muhammed Sadık Han, oğlu Ali Han ve torunu Abbas Han'a (Serdar Reşid) intikal eden önemli bir mali kudret oluşmuştu.[883]

Serdar Reşid'in ataları Erdelan valilerine bağlı olarak Revanser ve Cevanrud topraklarına hükmediyorlardı. Serdar Reşid özellikle aşiret kuvvetlerine yaslanarak Erdelan hanedanını eski kudretli günlerine döndürmeyi hedefledi ancak başarılı olamadı. Çünkü karşısında Senendec'in eşrafından ve ruhanilerinden oluşan, önderliğini Mirza Ali Naki Han Asef Azam'ın yaptığı güçlü bir bürokratik-dini cephe yer alıyordu. Asef Azam ailesi, Erdelan hanedanının tasfiye edilmesinden sonra siyasi-bürokratik kademeleri ele geçirmeyi başarmıştı. Adı geçen aile; aşiret reisleri, mahalli hakimler, tarikat önderleri ve merkezi devlet ile sağlam ilişkiler geliştirmişti.[884] Dolayısıyla Serdar Reşid, Senendec'de bir hâmi bulamıyordu. Bu yüzden Asef Azam ailesinin etki alanından uzak bulunan Revanser ve Cevanrud'da faaliyet yürüttü ve adı geçen şehirlerde bulunan Caf aşiretinin desteğini arkasına almaya çalıştı. Cafların askeri ve lojistik desteğini arkasına alan Serdar Reşid zaman zaman Kaçar şahzadelerinin hakim olduğu Erdelan hükümetine saldırılar da gerçekleştirdi.[885]

Ahmed Şah Kaçar (1909-1925) saltanatının ilk yıllarında Ahmed Şah'ın amcası Ebulfeth Mirza Salaruddevle (Muzaferuddin Şah'ın oğlu), meşrutiyet yanlılarınca tahttan indirilen kardeşi Muhammed Ali Şah'ı (Ahmed Şah'ın babası) tahta çıkarmak, İran'da istibdadı yeniden hakim kılmak ve meşrutiyet yanlıları ile mücadele etmek için bir dönem hakimi olduğu Batı İran'da faaliyetlerde bulundu ve Senendec'e yerleşip bölgedeki aşiret kuvvetlerine yaslanarak çalışmalarını yürüttü. Erdelan hanedanının Revanser'e hakim olan kolunun önde gelenleri de meşrutiyet karşıtlığı propogandasını etkin bir şekilde kullanan Salaruddevle'ye katıldılar. Çok geçmeden Senendec'de bulunan Erdelan hanedanı ileri gelenleri de Salaruddevle'nin

---

[883] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.210.

[884] Ebbas Zarıı Mihrverz ve Mehdi Feyzi Seha, ''Aherin Ruzha-yı Hanedan-ı Erdelan ve Telaşha-yı Abbas Han Serdar Reşid Bera-yı İhya-yı Kudret-i Hanedan-ı Erdelan, s.520.

[885] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.288.

yanında yer aldılar. Serdar Reşid, Batı İran'daki meşrutiyet karşıtlarının önderliğini yapan Salarü'd-devle'nin 1911'deki başkaldırısında Cevanrud ve Revanser topraklarının hakimi olarak ona destek oldu ve Salaru'd-devle tarafından kendisine *Serdar-ı Reşid* unvanı verildi.[886]

Salaruddevle Senendec ve Kermanşah bölgelerinde meşrutiyet yanlıları ile yaptığı mücadeleyi kaybetti ve Serdar Reşid, Kaçar şahzadesinden beklediği desteği bulamadı. Bunun üzerine Erdelan hanedanının hakimiyetini yeniden tesis etmek üzere harekete geçti ancak sert tutumundan dolayı başta Senendec ileri gelenleri olmak üzere Erdelan bölgesindeki birçok aşiretin kendisinden uzaklaşmasına sebep oldu. Öte yandan Serdar Reşid'in meşrutiyet karşıtı Salaruddevle tarafından himaye edilmesi ve meşrutiyet karşıtları ile özdeşleştirilmesi onun Erdelan halkından destek görmesini engelliyordu.[887] I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Batı İran; İngiltere, Osmanlı ve Rusya gibi devletlerin mücadele alanı haline geldi. Ruslar, Osmanlı-Alman ittifakının Erdelan'da nüfuz sahibi olmasını engellemek için Senendec'i işgal ettiler. Ruslara karşı Osmanlı-Alman ittifakının desteğini alan Serdar Reşid Batı İran'da Ruslara saldırdı ve onları büyük bir yenilgiye uğrattı. Osmanlı ordusunun Hemedan'da bulunan İran cephesi kumandanı Ali İhsan Paşa 8 Ekim 1916'da Serdar Reşid'den Bicar üzerine yürümesini istedi. Rus birliklerini mağlup eden Serdar Reşid daha sonra Senendec'e çekildi.[888]

Ekim Devrimi'nden sonra Rus orduları Batı İran'dan çekilince bölgeye İngilizler yerleşti. Serdar Reşid tutuklandı ve Tahran'da hapsedildi. Hapisten çıktıktan sonra Revanser'e dönen Serdar Reşid, Şeyh Ubeydullah Nehri'nin oğlu Seyyid Taha ile irtibat kurdu. İlerde Pehlevi Devleti'ni kuracak olan Rıza Han, Senendec havalisinde önemli bir kuvvete sahip olan ve bölgede nüfuzu bulunan Serdar Reşid'in bertaraf edilmesi için Emir Ehmedi'yi görevlendirdi. Emir Ehmedi 1923 yılında harekete geçince Serdar Reşid Süleymaniye'ye çekildi ve Şeyh Mahmud Berzenci'ye sığındı. Revanser'e yeniden hakim olmak için Şeyh Mahmud'dan yardım talep eden ancak İran ile problem yaşamak istemeyen Şeyh

---

[886] Valizade Muhammed Rıza Mu'cizi, **Tarih-i Lorıstan**, s.424.
[887] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.212.
[888] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.568.

Mahmud'dan umduğu desteği bulamayan Serdar Reşid Hemedan'a döndü ve Batı İran orduları komutanı Emir Ehmedi'ye teslim oldu.[889]

Önce Tahran'da zorunlu ikâmete tâbi tutulan Serdar Reşid daha sonra hapse atıldı ve 1942 yılına kadar hapiste kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nda müttefikler İran'ı işgal edince hapisten çıktı ancak Erdelan'a dönmesine izin verilmedi. Uzun yıllar Tahran'da gözetim altında tutulduktan sonra 1964 yılı baharında aynı şehirde öldü.[890]

İkinci Bölüm İçin Değerlendirme

Uzun yıllar Şehrezor'da bağımsız ve yarı bağımsız olarak varlık gösteren Erdelan Emirliği ile İran imparatorlukları arasındaki ilişkiler XVI. yüzyılın ilk yarısında başladı. Safevi şahı I. Tahmasb'a karşı saltanat iddiasıyla ortaya çıkan kardeşi Elkas Mirza'nın ittifak arayışları çerçevesinde 1547 yılında dönemin Erdelan miri Beyge Bey'e sığınması Erdelan-Safevi ilişkilerinin başlangıcını oluşturdu. Osmanlı Devleti'nin de bu dönemde Şehrezor üzerinde hakimiyet kurma iddiasında bulunması üzerine emirlik bölge dengelerinin oluşmasında büyük bir inisiyatife sahip oldu. Erdelan mirleri Osmanlı ve Safevi devletlerinin güç ve nüfuzlarının derecesine bağlı olarak taraflardan birine dayanmak durumunda kaldılar. Erdelan hakimlerini Osmanlı Devleti'ne yaklaştıran belki de en temel unsur tıpkı Osmanlılar gibi Sünni olmalarıydı ancak Osmanlı Devleti Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan (1639) sonra Erdelan üzerindeki inisiyatifini büyük ölçüde yitirdi ve Erdelan, İran merkezi devletlerine bağlı olarak varlığını sürdürdü.

Safeviler ve sonraki İran merkezi devletleri Erdelan mirlerini tanıyarak, onların güç ve nüfuzlarından faydalandılar ve Erdelan'ı İran'ın dörtlü eyalet sistemi içinde değerlendirip Erdelan mirlerinden güçlü rakipleri Osmanlılara karşı etkili sınır muhafızları olarak istifade ettiler. Safeviler devrinde Erdelan mirleri vali unvanını aldılar ve emirlik ortadan kaldırılıncaya kadar bu unvanı kullandılar. Geniş bir özerkliğe sahip olan Erdelan valilerinin kendilerine ait sarayları, kaleleri, sivil-askeri bürokratik kurumları bulunuyor, Erdelan valileri azil ve atama yapıyor, unvan tevcihinde bulunabiliyorlardı. Safeviler çağında Erdelan üzerindeki etkisini büyük

[889] Baba Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.289.
[890] Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, s.219.

ölçüde kaybeden Osmanlı Devleti, Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Erdelan sınırlarında Bağdat valiliğine bağlı Baban Emirliği'ni ihdas ederek Erdelan ve İran ile olan münasebetlerini Baban paşaları üzerinden yürüttü. Bu durum Erdelan-Baban çatışmasını kaçınılmaz kıldı ve Osmanlı-İran mücadelesi adı geçen Kürt emirlikleri üzerinden devam etti. Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Zagros Dağları Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınırı oluşturdu. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Baban paşalarının Erdelan hakimleri için ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmaları ve Erdelan topraklarına göz dikmeleri Erdelan hakimlerini İran merkezi devletlerine yaklaştıran önemli bir etken oldu. I. Şah Abbas'ın İran'da merkezi otoriteyi tesis etmesi ve Erdelan mirleri üzerinde nüfuzunu pekiştirmesinden sonra Erdelan hanedanı Şiileşti.

1720'li yıllarda İran'ın Afganlarca işgalinden ve Safevi Devleti'nin Afganlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti, İran'ın içinde bulunduğu kaostan istifade ederek Batı İran'a harekât düzenledi ve Erdelan'ı hakimiyet altına aldı. Takriben on yıl süren Osmanlı egemenliğinden sonra Nadir Şah Afşar Afganları İran'dan çıkardıktan sonra Osmanlı kontrolündeki Erdelan topraklarına hakim oldu. Nadir Şah Afşar'ın İran'da kontrolü ele almasından ve Osmanlı kuvvetlerini bölgeden çıkmak zorunda bırakmasından sonra Erdelan mirleri hakimiyetlerini devam ettirmek için yeniden İran merkezi devletlerine itaat etmek durumunda kaldılar. Ancak Nadir Şah Afşarın katı-merkeziyetçi politikalarından rahatsız olan Erdelan mirleri Osmanlı Devleti ile münasebet kurarak Nadir Şah'ın baskısını hafiflettiler. Zend iktidarı boyunca da İran merkezi hükümetine bağlı olarak faaliyet yürüten Erdelan hakimleri Kerim Han ile Kaçarlar mücadelesinde Kaçarları desteklediler.

1514 Çaldıran Savaşı ile başlayan ve uzun yıllar belli aralıklarla devam eden Osmanlı-İran çekişmesi Kaçarlar devrinde iki devletin hudutlarının tespit edilmesiyle aşamalı olarak azaldı ve merkezileşme politikası uygulayan Kaçar şahları, İran'ın dört önemli eyaletinden biri olarak kabul edilen Erdelan'ın etki gücünü yavaş yavaş kırarak sonunda emirliği merkeze bağladılar. Erdelan'ın her ne kadar İran'ın batı sınırlarının korunmasında büyük bir ehemmiyeti bulunsa da Kaçarlar devrinde Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlıkların büyük oranda bertaraf edilmesi ve

Osmanlı-İran sınırlarının tayin edilmesiyle Erdelan yüzyıllardır İran için ifa ettiği sınır muhafızlığı rolünü yitirdi ve Nasıruddin Şah'ın merkezileşme politikasının kurbanı olarak tarih sahnesinden silindi.

İran'da Kaçar Devleti'nin teşkilinden önce Kürtlerin yerleşik oldukları topraklar iki Kürt hanedanı tarafından idare ediliyordu. İran Azerbaycanında Mukri hanedanı ve Erdelan eyaletinde Erdelan hanedanı. Erdelan hanedanının hakim olduğu topraklar önceleri bugünkü Kuzey Irak topraklarını, Musul ve Kerkük şehirlerini de kapsayacak kadar genişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeye hakim olmasından ve Baban emirliğinin tesis edilmesinden sonra tedrici olarak Erdelan toprakları küçüldü ve Erdelan mirleri hakim oldukları toprakların batı kanadını kaybettiler. Erdelan hanedanı aşiret mensubiyetini ve hüvviyetini bıraktılar ancak onları güçlü kılan şey ve dayandıkları lojistik zemin aşiretlerden geliyordu. Batı İran'daki Kürt aşiretleri üzerinde tesis ettikleri nüfuz İran merkezi devletlerinin onları bir güç olark tanımalarında etkiliydi. Özellikle Safeviler Erdelan hanedanını güçlendirerek Batıdaki en güçlü rakipleri Osmanlılara karşı onları bir set olarak kullanıyor, Osmanlı nüfuzunun Batı İran'da hissedilmesini engellemeye çalışıyorlardı. Bu politika Safevilerden sonraki İran hanedanları döneminde de devam etti, böylece İran merkezi devletleri, Batı İran'da sürekli mücadele halinde oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı Erdelan kartını sürekli olarak ellerinde tuttular. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kontrol altında tuttuğu göçebe Kürt aşiretlerinin Batı İran'da istikrarsızlığa sebep olmaları da Erdelan hakimleri eliyle önlenmeye çalışılıyordu. Keza Batı İran'da bulunan aşiretlerin İran merkezi devletleri ile olan münasebetleri de Erdelan hakimleri eliyle yürütülüyor, Erdelan hakimleri, aşiretlerin sevk ve idarelerinde, vergi ve harçların toplanmasında ve aşiretlerin çıkardığı sorunların halledilmesinde birinci derecede etkili olarak merkezi hükümetlerin yükünü hafifletmiş oluyorlardı.

Erdelan hanedanını İran siyasetinde etkili ve vazgeçilmez kılan en önemli unsur, İran'da sık sık yaşanan siyasal bunalımlar ve krizlerdi. Bu krizler özellikle taht değişikliklerinde ve hanedanlar arasındaki mücadelelerde kendisini gösteriyordu. Erdelanlar XVI. yüzyıldan sonra İran'da hakimiyet kuran hanedanların hepsinden uzun ömürlüydü. Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar iktidarları boyunca Batı İran'ın güçlü

yerel hakimleri olarak varlık gösteren Erdelanlar İran'daki iktidar değişikliklerinde adı geçen hanedanlar için vazgeçilmez müttefikler oldular. Ancak Kaçar şahı Feth Ali Şah (1797-1834) döneminde başlayan erken merkezileşme, son Erdelan valisi II. Emanullah Han'ın dirayetsizliği, İngilizlerin İran'da etkinlik göstermeye başlaması ve Osmanlı Devleti ile olan sınır sorunlarının halli gibi unsurlar Erdelan'ın (merkezi devletlerin ona yükledikleri) tarihi misyonunu ortadan kaldırdı. 8 Ekim 1867'de son Erdelan valisi II. Emanullah Han'ın ölümüyle emirlik tarihe karıştı.

3. BÖLÜM: SULTAN ve MİR: ERDELAN EMİRLİĞİ'NİN OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlı-İran Sınırı: Rakip İmparatorluklar ve Devingen Sınır

Kürtler dört bir yanda kalmıştı kenar
Rumla Acem ona olmuştu hisar
Kürt kabileleri her iki taraf
Kaza oklarına olmuştu hedef
Her Kürt kabilesi dönmüştü sete
Kilit vurulmuştu sanki serhete[891]

Kürt şair Ahmed-i Hani'nin ünlü eseri *Mem û Zin*'den alınan yukarıdaki dizeler Osmanlı-İran sınırının iki tarafında yerleşik olan Kürtlerin Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında yaşanan mücadelede oynadıkları hayati rolü vurgulaması bakımından büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde, Osmanlı sultanı IV. Murad'a takdim edilmek üzere hazırlanan *Kanunname-i Sultani*'de Kürt mirlerinden her birini *şir-i jiyan ve bebr-i bayân* olarak tavsif eden Aziz Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın ağzından Kürt mirlerinin Osmanlı Devleti açısından ifa ettikleri hayati rolü şu sözlerle aktarmaktadır:

''Hak subhanehu ve teala sedd-i Yecüc bina etmeyi İskender-i Zülkarneyn'e müyesser ettiği gibi memalik-i mahrusemden fitne-i Yecüc-i Acem define Kürdistan'ı bir sedd-i sedid ve hisar-ı hadid eylemiştir.''[892]

Osmanlı-İran sınır sorunları XVI. yüzyılın başlarında başladı ve zaman zaman savaşla sonuçlanan bu sorunlar XX. yüzyılın başlarına kadar devam etti.[893] Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında yaşanan sınır sorunlarının ve çatışmaların arenası büyük ölçüde Kürtlerin yaşadığı coğrafyaydı. Bu savaş durumu Kürt toplumunun siyasi, sosyal, kültürel ve ruhani yaşamını derin bir şekilde etkiledi.

---

[891] Ehmedê Xanî, **Mem û Zîn**, Çev. Mehmet Kaplan, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2017, s.59.

[892] Rhoads Murphey, **Kanunname-i Sultani li Aziz Efendi**, Harvard Üniversitesi Basımevi, Harvard 1985, s.35.

[893] Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 Hudut Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.182.

Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında bölünen Kürt aşiretleri arasında bitmek bilmeyen bir çatışma ve rekabet ortamı yarattı.[894]

Devletler ve hükümetler için uluslararası ilişkilerde en önemli meselelerden birisi de hiç kuşkusuz hakimiyet alanları, sınırları, hudutlarıdır. Devletler ve siyasi yapı ve organizasyonlar kaçınılmaz olarak birbirleri ile fiziki-coğrafi bir yakınlık içerisindedirler ve devletler, komşularıyla paylaştıkları sınırlar ile vücut ve mana bulurlar. Bir ülkenin sınırlarının bittiği nokta bir başkasının hakimiyet sahasının başladığı noktaya tekabül eder. Hakim olunan topraklar devletlerin var oluşlarının en önemli göstergelerindendir bu yüzden devletler hakim oldukları sınırları ve hudutları muhafaza etmeyi varlık ve beka sorunu olarak telakki etmiş ve etmektedirler. Hakimiyet alanlarının muhafazası ve hatta bir başka devlet aleyhine genişletilmesi tarih boyunca devletlerin ve siyasi yapıların temel politikalarından olagelmiştir. Devletler ve imparatorluklar arasındaki sınırlar onların kuvvet ve kudretlerine göre şekillenmiş, sık sık değişkenlik göstermiştir. Tarih bunun örnekleri ile doludur. Ancak son yüzyılda istisnaları olmakla birlikte devletler ve sınırları konusunda tedrici olarak büyük ölçüde bir durağanlaşma, kabullenme, ısbat ve tespit durumu söz konusudur.

Sınırlar genel olarak devletlerin hakimiyet sahalarını ve hakim oldukları toprakları belirleyen hatlardır ve devletleri birbirlerinden ayırırlar. Eskiden devletler, kesin hatlarla belirlenmiş çizgilerle değil, belki *serhad* olarak adlandırılabilecek daha geniş alanlarla birbirlerinden ayrılıyorlardı ve serhadler genellikle mukabil devletleri birbirleri aleyhine kışkırtan, iştah kabartıcı alanlar olarak değerlendiriliyorlardı. Zamanla serhad kavramı yerini daha dar alanlara, sınır olarak incelmiş, netleşmiş kesine yakın çizgilere bıraktı. Oysa serhadler daha geniş alanları kapsıyordu, devingen ve geçişkendi ve kesin bir hat belirlemek çok da olanaklı değildi.

İran'da Safevi Devleti kurulduktan sonra Şah İsmail güçlü ve merkezi bir idare kurdu ve kendinden önce İran'a hakim olan hanedanlar döneminde yaşanan siyasi buhranlara, parçalanmışlık ve dağınıklığa bir son vererek siyasi birliği sağladı.

---

[894] Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması**, s.23. Abdulla'nın tespitine göre 1514 Çaldıran Savaşı'ndan 1822 yılına kadar Osmanlı Devleti ile İran imparatorlukları arasında yirmi dört kanlı savaş yapıldı.

Şah İsmail 1507'de Diyarbekir'i topraklarına katınca Anadolu'ya hakim oldu ve o sıralarda gücünün zirvesinde bulunan Osmanlı Devleti ile doğal olarak karşı karşıya geldi. İki devlet arasında yaşanan siyasi rekabeti besleyen en önemli motivasyon aracı hiç kuşkusuz mezhebi farklılıkları idi. Bu mezhebi farklılık güçlü Osmanlı-Safevi imparatorlukları arasında bulunan Erdelan mirlerini de tercih yapmak durumuyla karşı karşıya bırakacaktı.

Osmanlı ve Safevi imparatorlukları arasında XVI. yüzyılın başlarında başlayan ve giderek şiddetlenen rekabet; ekonomik ve stratejik önemi olan Kafkasya, Irak-ı Arap ve Kürt toprakları üzerinde yoğunlaştı.[895] Adı geçen topraklar kervan ticaretinin Asya-Avrupa arasındaki önemli güzergahlarından sayılıyordu. Şah İsmail kuvvet ve kudretini tekmil edip merkezi otoritesini sağlamlaştırdıktan, Irak ve Fars topraklarını hakimiyet altına aldıktan sonra Osmanlı padişahı Sultan Bayezid, Erdebil'e, Şah İsmail'in yanına elçilerini gönderdi ve aralarında dostane mektuplar teati edildi. Ancak bu dostane ilişkiler uzun sürmedi. Sultan II. Bayezid'in halefi Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı-Safevi ilişkileri bozuldu ve taraflar arasındaki mücadele Çaldıran Savaşı ile sonuçlandı. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Diyarbekir Safevilerin elinden çıktı[896] ancak İranlılar, Osmanlıların Diyarbekir ve havalisi üzerindeki hakimiyetlerini resmi olarak tanımadılar. Dolayısıyla iki imparatorluk arasında uzun yıllar devam edecek olan sınır anlaşmazlıkları ortaya çıktı. Bu durum özellikle Kürt coğrafyasında iki imparatorluk arasında bitmek bilmeyen bir çekişme ve mücadelenin de başlamasına sebep oldu.

Çaldıran Savaşı Kürt coğrafyasını iki kısma ayırdı. Bu coğrafyanın önemli bir bölümü -Diyarbekir ve havalisi ile bugün Kuzey Irak olarak adlandırılan bölge- Osmanlıların eline geçti. Daha küçük bir kısmı ise İranlıların elinde kaldı. *Erdelan*, adı geçen toprakların bir kısmına karşılık geliyordu ve iki muhalif devletin

---

[895] Ebbas Puriran, **Revabıt-ı İran ve Osmani Der Ahd-ı Safeviyan**, Neşr-i Düstur, Meşhed 1384/2005, s.89.

[896] Yezdan Ferruhi ve Areş Eminpur, ''Şah İsmail, Ümera-yı Kurd ve Ez Destreften-i Diyarbekir Ez İran'', *Mecelle-yi Pejuheşha-yı Tarihi-yi İran ve İslam*, Şomare 22, Behar ve Tabıstan 1397/2018, s.122. Makalenin Türkçe çevirisi için; Yezdan Ferruhi ve Areş Eminpur, ''Şah İsmail, Kürd Ümerası ve Diyarbekir'in İran'dan Ayrıması, Çev. Ercan Gümüş, *Kurdiname*, Jimar 5, Mijdar 2021, ss.124-141.

hudutlarının kesiştiği noktada bulunması dolayısıyla birçok mücadele ve münakaşaya ev sahipliği yaptı.

Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra İran'da merkezi bir idare kuruldu ancak Osmanlı Devleti'nin doğuya doğru genişleme siyaseti izlemesinden sonra iki imparatorluk karşı karşıya geldi ve aralarında uzun sürecek bir sınır mücadelesi başladı. İran'da uzun süren bir siyasi istikrarsızlıktan sonra Safevilerin kurulmasıyla birlikte sınırları takriben belirlenmiş olan tek parça bir İran vucuda geldi. Öyleki bazı araştırmacılar Safevilerin İran'da milli devletin temellerini attıklarını iddia etmişlerdir.[897] Çaldıran'da yaşanan savaştan sonra Safeviler Osmanlılara yenildiler ve Kürtlerin yerleşik oldukları toprakların önemli bir kısmı Osmanlıların kontrolü altına girdi. Bu savaştan sonra Erdelan bölgesi ve onun tam karşısında yer alan Baban toprakları bu savaşın etkilerinden en çok etkilenen topraklar oldular.

Gerek Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Kürt emirliklerinin ve gerekse İran sınırlarında bulunan başta Erdelan Emirliği olmak üzere diğer Kürt hakimlerinin iki imparatorluk açısından ifa ettikleri en önemli görev sınır muhafızlığı göreviydi.[898] Bu durum hem adı geçen imparatorluklara hem de Kürt hakimlerine birtakım avantajar sağlıyordu. Öncelikle Osmanlı Devleti ve Safeviler Kürt aşiretlerinin mirlerin kontrolünde bulunmalarını sağlıyor ve aşiretlerin mobilize olmalarını önleyerek yaşanabilecek olası sıkıntıları bertaraf ediyorlardı. Osmanlı-İran sınırının özellikle İran tarafında kalan bölgelerinde birçok Kürt aşireti yaşıyor ve bu aşiretler Lorıstan, Kermanşah, Erdelan ve Mukriyan hakimleri tarafından kontrol ediliyorlardı.[899] Osmanlı tarafında da durum böyleydi ve bu durum yerel Kürt hakimlerini Osmanlı-iran sınırlarında imparatorluk otoritesinin tesis edilmesi noktasında vazgeçilmez kılıyordu.

---

[897] Ezizullah Beyat, **Tarih-i Tatbiki-yi İran**, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1382/2003, s.389; Behram Nasrollahizade ve Mitra Şükri, ''Merz ve Tehevvolat-ı Merzi-yi İran Der Mıntıka-yı Serzemin-i Erdelan Ez Dovre-yi Safeviye Ta Kaçariye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.117.

[898] Evliya Çelebi, Irak-ı Arab ile Osmanlı Devleti arasında altı bin Kürt aşiretinin bulunduğunu, büyük bir set oluşturan bu aşiretler olmazsa Osmanlı topraklarının Acemlerce istila edilmesinin kaçınılmaz olacağını kaydetmiştir. Evliya Çelebi, **Seyahatname**, 4. Kitap, Cilt.I, s.110.

[899] Nuşirevan Mustafa Emin, **Tarih-i Siyasi-yi Kordha**, Terc. İsmail Bahtiyari, İntişarat-ı Bınkey Jin, Süleymaniye 2006, s.106.

Öte yandan iki muktedir imparatorluğun sınırlarında bulunmak Kürt mirlerine hareket serbestliği sağlıyor ve Kürt mirleri iki iparatorluktan birine yaslanarak diğerinden gelebilecek baskıyı engelleyebiliyorlardı. I. Şah Abbas'ın döneminde İspanya'nın İran sefiri olarak görev yapan Don Garcia de Silva Figueroa iki imparatorluk arasında yer alan Kürt mirlerinin hayatta kalabilmek için izledikleri siyaseti şöyle özetliyor:

''Kürt hakimlerinin bir kısmı adetleri olduğu üzere, memleketlerinin menfaatlerini gözetmek için zaruret hasıl olduğunda Safevilere, bir kısmı da Osmanlılara meyleder, onlarla müttefik olurlar.''[900]

Osmanlı Devleti ve İran'ı yöneten hanedanlar (Safeviler, Afşarlar, Zendler, Kaçarlar ve Pehleviler) 1514 Çaldıran Savaşı'ndaki ilk karşılaşmalarından Osmanlı'nın 1905-1912 arasındaki Kuzeybatı İran'ı işgaline kadar Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na uzanan sınır bölgeleri üzerinde birbirleri ile mücadele ettiler.[901] Bu mücadelede; Kafkaslar, Azerbaycan, Kürtlerin yerleşik oldukları topraklar ve Bağdat Osmanlı-Safevi karşılaşmalarına ev sahipliği yapan bölgelerdi. Azerbaycan, Kürt coğrafyasının doğusu ve Kafkaslar'ın bazı bölümlerine genellikle İran hakim iken geri kalan bölgeler Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunuyordu. Adı geçen bölgeler uzun yıllar devam edecek olan Osmanlı-İran mücadelesinin odak noktalarını oluşturdu.[902]

1734-1743 yılları arasında İran'da bulunan Fransız sefiri Jean Otter, İran'da Kürtlerin yerleşik oldukları Batı İran'ı yani Osmanlı-İran savaşlarının yoğunlaştığı bölgeyi tarif ederken hayretini gizleyememiş, yüksek dağlarla, nehir ve derelerle dolu, ormanlık alanlarla kaplı Kürt coğrafyasının insandan yoksun bulunduğunu çünkü o sıralarda Osmanlı Devleti ile Batı İran'da mücadele halinde bulunan Nadir Şah Afşar'ın Kürt erkeklerini asker olarak orduya çağırdığını dolayısıyla bahsi geçen

---

[900] Don Garcia de Silva Figueroa, **Sefername**, ss.284-285.

[901] Sabri Ateş, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri**, Çev. Devrim Kaya, Küre Yayınları, İstanbul 2020, s.19.

[902] Sabri Ateş, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri**, s.57.

coğrafyanın onu abad edecek insanlardan yoksun bulunduğunu hayıflanarak anlatmıştır.[903]

Osmanlı-İran mücadelelerinde Osmanlı tarafında Bağdat, Erzurum, Van; İran tarafında da *Erdelan,* Kermanşah ve Azerbaycan valileri önemli aktörler olarak ön plana çıktılar. Sınır bölgesinde yaşayan Erdelan gibi hanedanların valileri, Baban hakimleri, Kürt Şıkak, Heyderan, Celali, Caf, Kelhor, Sıncabi gibi Kürt aşiretleri ve büyük aşiret konfederasyonları bu tampon bölgede her iki devlet açısından birincil koruma katmanı vazifesi gördüler.[904] Yavuz Sultan Selim döneminden sonra Kürtlerin yaşadığı coğrafya Osmanlı-İran sınırında bulunması dolayısıyla özellikle İran'a karşı yapılan seferlerde bir üs görevi görüyor, Kürt mirleri birer set gibi İran'a karşı Osmanlı sınırlarını müdafaa ediyorlardı. Bu durum elbette sınırın öbür tarafında yaşayan İran Kürtleri için de böyleydi. Gerek İranlılar ve gerekse Osmanlılar Kürtlerin asker ve insan gücünden her zaman istifade ettiler. Kürtler de Osmanlı ve İran arasında var olan husumetten istifade ederek denge politikası uyguladılar, bu suretle hakimiyetlerini devam ettirmeye gayret ettiler.[905] Bu siyaset Kürtler açısından çoğu zaman olumlu sonuçlar doğuruyordu çünkü bölgedeki nüfuzlarını arttırmak isteyen Osmanlı ve İran birbirlerine üstünlük kurmak için her zaman Kürtlerin desteğini almaya çalışıyorlardı. Özellikle iki rakip imparatorluk arasında çatışmaların yoğunlaştığı kriz dönemlerinde Kürtlerin oynadığı rol hayati bir önem kazanıyordu. Kürtler iki imparatorluğu birbirlerine karşı baskı unsuru olarak kullanıyor, Osmanlı-İran imparatorlukları Kürtlerin desteği olmadan sınırlarını muhafaza edemeyeceklerini biliyorlardı. Örneğin, Şah Tahmasb'ın İran sınır muhafızlarından Seyyid Mehmed'e gönderdiği ve Osmanlı Türkçesine tercüme edilen H-29-12-958 (28 Aralık 1551) tarihli mektupta Şah, Seyyid Mehmed'e şöyle yazmıştır: ''Kürdistan beylerine adam gönderip onları İran tarafına çekmeye gayret et. Taife-i Rumiye'nin bin yıllık ülkelerine ve ocaklarına ve canlarına kastettiğini onlara (Kürt beylerine) hatırlat.'' [906]

---

[903] Jean Otter, **Sefername-i Jean Otter (Asr-ı Nadir Şah)**, s.176.

[904] Sabri Ateş, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri**, s.58.

[905] Sadi Osman Heruti, ''Osmanlılar Döneminde Kürtler'', Çev. Hüseyin Güneş, **Kürtler**, Ed. Adnan Demircan, Mehmet Akbaş, Nida Yayınları, İstanbul 2015, s.356.

[906] BOA, TS.MA.e., Dosya: 714, Gömlek: 21.

Safevi Devleti kurulduktan sonra Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın bir kısmına hakim oldu. Ancak Osmanlı Devleti'nin doğuya doğru yayılmasından ve Safevileri Çaldıran'da mağlup etmesinden sonra Safeviler tedrici olarak geri çekildiler ve Zagros Dağları'nın batısındaki toprakları kaybettiler.[907] Buna rağmen Kürt coğrafyasından tamamen vazgeçmediler ve fırsatını buldukça bölgeye yeniden hakim olmak için gayret ettiler. Osmanlı Devleti Safevilerin Erdelan Emirliği üzerinden Osmanlı topraklarına nüfuz etmesini engellemek için Erdelan topraklarının tam karşısına denk gelen Baban topraklarında Baban Emirliği'ni ihdas etti ancak yine de Safevilerin ve sonraki İran imparatorluklarının Osmanlı toprakları üzerindeki taarruzlarını engelleyemedi. İran imparatorlukları bu sefer de Baban Emirliği üzerinde nüfuz tesis etme yoluna gittiler ve Baban hakimlerini kendi yanlarına çekmeye çalıştılar.[908]

Safeviler, sürekli olarak Kürt mirleri ile Osmanlı Devleti'nin arasını açmaya ve bu şekilde iki taraf arasında çatlaklar oluşturarak bölgedeki etkinliklerini arttırmaya gayret ediyorlardı. Baban paşaları da hakimiyet elde etmek veya kudretlerini arttırmak için sık sık İran'dan ve Erdelan valilerinden yardım istiyorlardı. Baban paşalarının birçoğu İran'ın yardım ve desteği ile istediklerini elde etmeyi başarıyorlardı. Diğer taraftan bazı Baban paşaları İran'da merkezi gücün zayıfladığı dönemlerde Osmanlıların yardımı ile Erdelan'a hakim oluyor veya Erdelan topraklarının bir kısmını tasarruf altına alıyorlardı. İran'da merkezi otorite tekrar tesis edildikten ve siyasi istikrar oluştuktan sonra İran-Erdelan ortak gücü, yitirdikleri toprakları ve hakimiyeti tekrar elde ediyorlardı.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra kısmen durulan Osmanlı-Safevi çekişmesi Kanuni Sultan Süleyman devrinde yeniden çatışmalı bir seyir izledi ve Kanuni döneminde Osmanlı Devleti, İran'a dört defa sefer düzenledi.[909] Safevilerin Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri saldırgan politika, 1524'te Şah İsmail öldükten ve yerine büyük oğlu Şah Tahmasb geçtikten sonra da devam etti. XVI. yüzyılın başlarında

---

[907] Nader Nader Nejad, XVI. *Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590, 1620)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1986, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.8.

[908] Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.42.

[909] Ebbas Puriran, **Revabıt-ı İran ve Osmani Der Ahd-ı Safeviyan**, s.90.

Safevilerin Azerbaycan valisi Ulama Han Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Osmanlı sultanı tarafından Bitlis ve Hasankeyf emirliklerine idareci olarak atandı. Bu durum Osmanlı-Kürt emirleri arasında ihdas edilmiş olan ittifaka zarar verdi ve Bitlis emiri Mir Şeref 1532 yılında Şah Tahmasb'a sığındı.[910]

Gerek Ulama Han'ın Osmanlı sultanını Safeviler'e karşı sefer düzenlemesi için teşvik etmesi ve gerekse Bitlis hakimi Mir Şeref'in Safeviler'e sığınmış olması ve Bitlis bölgesinde yaşanan Osmanlı-Safevi mücadelesi Osmanlı Devleti'ni birtakım tedbirler almak durumunda bıraktı.[911] Bu çerçevede Kanuni Sultan Süleyman, 1533 yılında Safeviler'e savaş ilan etti.[912] Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak isteyen ve kendisini Sünni dünyanın temsilcisi olarak gören Kanuni Sultan Süleyman, Safeviler'i bertaraf etmek için büyük bir askeri harekât başlattı. Kuzeybatı İran (Irak-ı Acem) ile Bağdat ve yöresine (Irak-ı Arap) yönelik olduğu için *Irakeyn Seferi*[913] olarak adlandırılan bu askeri harekâtın sonunda Osmanlılar Erciş, Adilcevaz ve Van kalelerini, ardından da 1535'te Bağdat'ı fethettiler.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulmasına sebep olan bir değer olay, abisi Şah Tahmasb'a başkaldıran Safevi şahzadesi Elkas Mirza'nın 1547[914] yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmasıydı. Kanuni Sultan Süleyman bunu İran'a yeniden sefer düzenlemek için fırsat bildi ve 1548 ile 1549 yıllarında İran üzerine bizzat komuta ettiği iki sefer düzenledi. Kanuni Sultan Süleyman Elkas Mirza'ya yardımcı oldu ancak Elkas, Şah Tahmasb'a galip

---

[910] Şah Tahmasb, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s.20; Nişancı Mehmed Paşa, **Tarih-i Nişancı**, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Osmanlıca Nüsha, s.134; Mehmed bin Mehmed er-Rumi, **Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar ve Tarih-i Âl-i Osman**, s.175.

[911] Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi (Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayiü'l-Asar)**, Çev. İsmail Erünsal, Tercüman, İstanbul, Cilt. II, s.539; Abdurrahman Şeref, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, Osmanlıca Nüsha, Garabet Matbaası, İstanbul 1310/1894-5, Cilt. I, ss.252-253.

[912] Mirza Bey Cünabadi, **Ravzatü's-Safeviye**, s.414; Eli Gafuri, **Tarih-i Cengha-yı İran**, Müessese-yi İtlaat, Tahran 1389/2010, s.309.

[913] Feridun Emecen, ''Irakeyn Seferi'', *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, Cilt.XIX, ss.116-117. Irak-ı Arap; Musul, Bağdat, Basra tarafları için kullanılılan bir ifadedir. İran sınırlarına dahil olan Hemedan ve Kermanşah bölgesi için de Irak-ı Acem tabiri kullanılır.

[914] Şerefhan Bitlisi'ye göre, ''Elkas Mirza Hadisesi'' Hicri 956 (1549-1550) yılında cereyan etti. Bitlisi, **Şerefname**, Nubihar Yayınları, s.134. Peçevi, Elkas Mirza'nın Osmanlı Devleti'ne iltica ettiği tarihi 954 (1547-1548) olarak kaydetmiştir. Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.I, s.191. Nişacı Mehmed Paşa da Elkas Mirza'nın ''Sünni mezhebine geçtiğini'' ve 954 yılında İstanbul'a geldiğini kaydetmiştir. Nişancı Mehmed Paşa, **Tarih-i Nişancı**, s.271.

gelemedi, Osmanlı Devleti'nin desteğini yitirdiği ve yakalanmaktan korktuğu için, Erdelan miri Beyge Bey'e sığındı.[915]

Ağustos 1553 yılında yeniden bizzat İran üzerine sefere çıkan Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan, Erivan (Revan) ve Karabağ'ı zaptetti. İran'ın barış teklifi üzerine 29 Mayıs 1555 tarihinde Osmanlı Devleti ile İran arasında ilk resmi antlaşma olarak tarihe geçen Amasya Antlaşması imzalandı ve böylece Osmanlı Devleti ile İran arasında aralıklı olarak otuz yedi yıl boyunca devam eden savaşalara son verildi. Bu antlaşma ile Kürtlerin yerleşik oldukları Doğu Anadolu ve Şehrezor'un da dahil olduğu Irak-ı Arab'ın Osmanlı Devleti'ne ait olduğu tescillenmiş oldu.[916] Amasya Antlaşması II. Selim döneminde yenilendi[917] ve Osmanlı-İran münasebetleri Şah Tahmasb'ın öldüğü ve İran'da iç karışıklıkların baş gösterdiği 1576 yılına kadar barışçıl bir düzlemde seyretti.

Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Safeviler birbirlerinin zaaflarından yararlanmaya çalışıyor, taraflardan birisi dahili bir sorunla uğraştığında öbürü derhal bunu fırsata çevirip geleneksel düşmanına karşı hakimiyet sahasını genişletme siyasetine başvuruyordu. Şah I. Tahmasb'ın 1576 yılında ölmesi üzerine Safevi Devleti'nde baş gösteren zaafı fırsat bilen Osmanlı Devleti harekete geçti ve İran'a ait bazı toprakları işgal etti. 1576 yılında Şah Tahmasb elli dört yıllık saltanattan sonra ölünce yerine oğlu II. Şah İsmail, Safevi tahtına geçti. II. Şah İsmail, babası Şah Tahmasb devrinde Osmanlı Devleti ile tesis edilen barışçıl siyaseti takip etmedi. Osmanlı Devleti'ne tâbi bazı Kürt beylerini kendi tarafına çekti, onlara iltifatlarda bulundu ve kendilerine çeşitli memuriyetler verdi.

Bölgenin hassas yapısını dikkate alan Osmanlı hükümeti, Van beylerbeyine gönderdiği hükümde Kürt beylerine iyi davranmasını ve onları Osmanlı Devleti'ne bağlamaya çalışmasını bildirdi. O sırada İran'ın Lorıstan valisi de Osmanlı

---

[915] Lütfi Paşa, **Tevarih-i Âl-i Osman**, s.305; Matrakçı Nasuh, **Tarih-i Âli Osman**, s.466. ''Beyge'' ismi Osmanlı kaynaklarında daha çok ''Bige'' veya ''Bege'' şeklinde kaydedilmiş, ''Bekr'' isminden muharref olduğu iddia edilmiştir. Memun Bey, **Hatırat**, Yayıncının Notu, s.197.

[916] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.II, s.361; Ebbas Puriran, **Revabıt-ı İran ve Osmani Der Ahd-ı Safeviyan**, s.99.

[917] İran elçisi Şahkulu Han'ın II. Selim'in cülus törenine katılması ve yenilenen Amasya Antlaşması için Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1999, Cilt.I, s.70.

Devleti'ne iltica edince taraflar arasındaki ilişkiler iyice gerildi. Şah II. İsmail iki yıllık iktidardan sonra 1578 yılında ölünce yerine Muhammed Hudabende İran tahtına oturdu ve Osmanlı Devleti, İran'da baş gösteren karışıklardan istifade ederek yeniden İran'a saldırdı. 1577-1590 yılları arasında aralıklarla devam eden Osmanlı-İran savaşlarının sonunda 21 Mart 1590'da İstanbul (Ferhad Paşa) Antlaşması imzalandı ve bu antlaşmaya göre; Tebriz, Karabağ, Gence, Tiflis, Kars, Şehrezor, Nihavend ve Lorıstan toprakları Osmanlı Devleti'ne kaldı.[918] Şehrezor-Bağdad hududunun belirlenmesi konusunda taraflar arasında yapılan müzakerelerden sonra Pelengan ve (Osmanlı hükümetine itaati tahakkuk ederse) *Timur Han'ın ülkesi Sinne*'nin Osmanlı tasarrufunda olduğu karara bağlandı.[919]

Batı'da Özbeklere karşı mücadele yürüten Şah I. Abbas (1587-1629) 1590 İstanbul Antlaşması ile Osmanlı cephesini kapatmayı hedefliyordu. Ancak Şah Abbas, Özbeklerle yaşadığı sorunları hallettikten, otoritesini iyice pekiştirdikten ve İran'da güçlü bir merkezi idare kurduktan sonra 1593 yılında başlayan ve yaklaşık on yıl devam eden Osmanlı-Avusturya savaşlarının Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ve Anadolu'da baş gösteren Celali ayaklanmalarını da fırsata çevirdi ve kadim rakibi Osmanlılardan intikam almak amacıyla yeniden harekete geçti. Kürtlerin yaşadığı topraklar da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan birçok yere seferler düzenledi.

1603 yılında tekrar başlayan Osmanlı İran savaşlarının bu döneminde Safeviler Azerbaycan ve Erivan'ı (Revan) geri aldılar. 1612 yılında yapılan II. İstanbul (Nasuh Paşa) Antlaşması ile İran I. İstanbul Antlaşması ile kaybettiği toprakları Osmanlı Devleti'nden almayı başardı. Bu antlaşmaya göre Şehrezor Osmanlı Devleti'nde kalacak, İranlılar her sene iki yüz yük ipek ödeyeceklerdi.[920] Ancak II. İstanbul Antlaşması sadece üç yıl taraflar arasında barış tesis edebildi. Çünkü Şah Abbas ödemeyi taahhüt ettiği iki yüz yük ipeği *Osmanlı'ya haraç*

---

[918] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.III, s.63. Antlaşma metni çin; Feridun Ahmed Bey, **Münşeatü's-Selatin**, Osmanlıca Nüsha, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Cilt. II., ss.249-252. (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

[919] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.204.

[920] Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.652; Ebbas Puriran, **Revabıt-ı İran ve Osmani Der Ahd-ı Safeviyan**, s.131.

vermem diyerek ödemedi ve Osmanlı Devleti 1615'te İran'a yeniden savaş ilan etti. Osmanlı ordusu Revan'ı kuşattı ancak bir sonuç alamadı. Şah Abbas'ın ödemekle yükümlü olduğu ipek miktarı yeniden belirlendi ve taraflar arasında 26 Eylül 1618'de Serav sahrasında antlaşma imzalandı, 1555 Amasya Antlaşması şartlarına dönülerek barış yeniden sağlandı. Ancak Serav Antlaşması da çok uzun ömürlü olmadı. Beş sene sonra Bağdat subaşısı Bekir isyan edip Bağdat'ı Safevilere vermek isteyince Osmanlı-Safevi savaşları tekrar başladı.

1623 yılında Safeviler Bağdat'ı işgal ettiler.[921] Bağdat'ı geri almak için Sultan IV. Murad'ın 1637 yılında bizzat çıktığı sefer sonunda Kürt beylerinin de desteği ile Bağdat geri alındı. Bunun üzerine Safevi Devleti barış talebinde bulundu ve taraflar arasında 17 Mayıs 1639 yılında Zohab (Kasr-ı Şirin) Antlaşması imzalandı. Kasr-ı Şirin Antlaşması Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi konusunda kendisinden önceki antlaşmalara göre daha belirgin sınırlar çizdi, Osmanlı-İran ilişkilerindeki en uzun istikrar dönemini tesis etti ve seksen yıllık bir barış döneminin temellerini attı. Bu antlaşma ile Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafya Osmanlı Devleti ile İran arasında bölüşüldü.

Erdelan mirlerinin uzunca bir müddet merkez olarak kullandıkları Şehrezor yakınlarındaki Zelem Kalesi'nin batı yamaçları, Kars, Van, Şehrezor ve Bağdat, Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin oldu. Erdelan mirlerinin önemli savunma hatlarından birini oluşturan Merivan Kalesi de İranlılar'da kaldı.[922] Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması o tarihe kadar Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan antlaşmalar içinde en net ve açık olanıydı ve bu tarihten sonraki ilişkiler büyük ölçüde bu antlaşma esas alınarak şekillenecekti. Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın İran açısından olumsuz sonuçları da oldu. Bu antlaşmaya göre Bağdat tamamen İran'ın kontrolünden çıktı ve Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girdi. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır bu antlaşma ile büyük ölçüde belirlendi ancak hudutlar kesin çizgilerle belirlen(e)medi. Bu antlaşma ile Irak Osmanlı Devleti'ne bırakıldı ve iki ülke arasındaki sınır 1555 Amasya Antlaşması esas alınarak tespit edildi. İki taraf

[921] Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.530.
[922] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.IV, s.249.

birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklarını taahhüt ettiler. İlk defa bu antlaşma ile iki devletin sınırları özellikle Şehrezor ve Zohab kısımları belirgin hale geldi.

1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması Osmanlı İle İran arasında uzun sayılabilecek bir barış döneminin tesis edilmesi ile sonuçlandı ancak taraflar arasındaki husumeti bütünüyle sona erdiremedi. 1694-1722 yılları arasında Safevi tahtında Şah Sultan Hüseyin bulunuyordu. Şah Sultan Hüseyin'in sefahate dalması ve devlet yönetimi konusunda gevşeklik göstermesi yüzünden iktidarının son yıllarında İran'ın muhtelif bölgelerinde bir dizi isyanlar çıktı. Bu isyanlardan birinin başını Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han çekiyordu. Afgan Mahmud Han 1720 yılında İran'a saldırdı, İsfahan'ı işgal etti ve Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'i hapse attırdı. Şah Sultan Hüseyin'in oğlu II. Şah Tahmasb (1729-1732), Kazvin'e kaçmayı başardı ve 1722 yılında Kazvin'de kendisini İran şahı olarak ilan etti.[923] Ancak İran'da hakimiyet büyük ölçüde Afganların elinde idi.[924]

Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'nin içine düştüğü buhranı değerlendirdi ve harekete geçti. 1723 yılında Osmanlı Devleti, İran'a karşı Azerbaycan, Kafkasya ve Irak üzerinden üç cephe açtı. Irak cephesine serasker tayin edilen Bağdat valisi Hasan Paşa, kendisine tâbi Şehrezor (Baban) beylerbeyi Abdurrahman Paşa ve Kürt beyleri ile 1723 yılında Bağdat'tan hareket etti ve güneyden Kermanşah üzerine yürüdü. Osmanlılar 16 Ekim 1723'te Kermanşah şehrini savaş yapmadan ele geçirdiler. Baban sancak beyi olup kendisine daha sonra *Erdelan* beylerbeyliği verilecek olan Hane Mehmed Paşa *Erdelan* üzerine sevk edildi. 12 Kasım 1723'te *Erdelan*'ın başkenti Sına (Senendec) herhangi bir mukavemet göstermeden Osmanlı Devleti'ne teslim oldu ve onu Lorıstan eyaleti izledi. Erdelan'ın başkenti Sına'de Cuma hutbesi Osmanlı padişahı III. Ahmed adına okundu ve Erdelan bölgesindeki beyler gelip Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarını bildirdiler.[925] Sefer sırasında Hasan

---

[923] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Dürre-i Nadire (Tarih-i Asr-ı Nadir Şah)**, s. 724.

[924] Muhammed Muhsin Müstevfi, **Zübdetü't-Tevarih**, Be Kuşeş-i Behruz Govderzi, Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi-yi Movkufat-ı Doktor Mahmud Afşar-ı Yezdi, Tahran 1375/1996, s.170.

[925] M. Münir Aktepe, **Osmanlı-İran Münasebetleri (1720-1724) ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.22.

Paşa ölünce yerine Ahmed Paşa geçti ve 31 Ağustos 1724 tarihinde Hemedan'ı fethetti.[926]

Afganların İran'ı istilasından üç yıl sonra 1723'te Afgan Eşref Han amcasının oğlu Mahmud Han'ı öldürttü ve kendisi İran tahtına oturdu.[927] Eşref Han Ekim 1725'te Osmanlı sultanına mektup göndererek Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği Hemedan, Kermanşah, *Erdelan* ve sâir yerlerin geri verilmesini talep etti.[928] Ancak Osmanlı Devleti, Eşref Han'ın talebine savaşla karşılık verdi. Osmanlı kuvvetleri Eşref Han'ın ordusunu bozguna uğrattılar ve Eşref'i barış istemek zorunda bıraktılar. 3 Ekim 1727 tarihinde imzalanan *Hemedan Muahedenamesi*'ne göre Osmanlı Devleti *Erdelan* da dahil İran'da sahip olduğu bütün toprakları elinde tuttu.[929]

Kuzey cephesinden ilerleyen Osmanlı kuvvetleri de 1725 tarihine kadar birçok şehri ele geçirdiler. 1736 yılında Afşar Devleti'ni kuracak ve Nadir Şah olarak meşhur olacak olan Tahmasb Kuli Han 1729 yılında Afgan Eşref Han'ı mağlup edip İsfahan'ı ele geçirdi ve Afganları İran'dan çıkardı,[930] II. Şah Tahmasb'ı İran tahtına oturttu ve ona kendi elleriyle tac giydirdi.[931] II. Şah Tahmasb İran'da kontrolü ele aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne mektup gönderdi ve Osmanlı sultanından işgal ettiği yerleri boşaltmasını istedi. Ancak Osmanlı Devleti olumlu karşılık vermeyince Şah II. Tahmasb, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Şah Tahmasb'ın *İtimadü'd-devle* yani sadr-ı azam ilan ettiği Nadir, 8 Mart 1730'da Osmanlılara karşı bir askeri harekât başlattı. Osmanlı ordusunun bir kısım kuvvetlerini Nihavend ve Melayir'de[932] mağlup etti ve Hemedan'ı ele geçirdi.[933]

---

[926] Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, ss.1394-1395.

[927] Jean Otter, **Sefername-i Jean Otter (Asr-ı Nadir Şah)**, s.115; Judasz Tadeusz Krusinsky, **Sefername-i Krusinsky**, Ter. Abdurrezzak Dünbüli (Meftun), Tas. Meryem Mirehmedi, İntişarat-ı Tus, Tahran 1363/1984, ss.79-80.

[928] Raşid Mehmed Efendi, Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, s.1479; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.V, s.183.

[929] Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Tarih-i Raşid ve Zeyli**, s. 1569; Ebu Sehl Numan Efendi, **Tedbirat-ı Pesendide**, ss.10-11.

[930] Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, Cilt.III-IV, s.37.

[931] M. R. Arunova, K. Z. Eşrafyan, **Dovlet-i Nadir Şah-ı Efşar**, Terc. Hemid Emin, İntişarat-ı Şebgir, Tahran 2536 (Şehinşahi), s. 63.

[932] Hemedan'ın güneyinde ve Burucerd'in kuzeyinde yer alan bir şehir. Hüseyin Ali Razmâra, **Ferheng-i Coğrafya-yı İran**, Cilt.V, s.432.

[933] Sadık Rezazade Şafak, **Nadir Şah**, İntişarat-ı Şehrzad, Tahran 1389/2010, s.39.

Osmanlı Devleti'nin geri kalan kuvvetleri *Erdelan* üzerinden Bağdat'a çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Yürüyüşüne devam eden Nadir, *Erdelan* ve Kermanşah'ı da Osmanlılardan geri aldı ve Temmuz 1730 yılında Azerbaycan üzerine yürüdü, 1 Ağustos 1730'da Tebriz'i ele geçirdi.[934] Osmanlı Devleti bu sırada birtakım iç meseleler ile uğraşmak zorunda kaldı, Patrona Halil isyanı çıktı, Sultan III. Ahmed azledildi ve yerine 2 Ekim 1730 tarihinde Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına geçti. İdareyi ele alan Sultan I. Mahmud İran ile yapılan savaşların devam ettirilmesini istedi ve Osmanlı kuvvetleri iki cepheden, Irak ve Azerbaycan üzerinden yeniden taaruza geçtiler. Her iki cephede de İran kuvvetlerini bozguna uğratan Osmanlılar, *Erdelan,* Hemedan ve Kermanşah'ı yeniden ele geçirdiler ve II. Şah Tahmasb'ın barış teklifine olumlu karşılık verdiler. Taraflar arasında Şubat 1732'de imzalanan *Ahmed Paşa Musalehası*'na göre; Azerbaycan-Kafkasya hattı Osmanlılara bırakılırken Tebriz, Kermanşah, Hemedan, Lorıstan ve *Erdelan* Safevilere terk edildi.[935] Ancak o sırada Herat'ta Afganlarla mücadele halinde olan Nadir, muahedeyi tanımadığını ilan etti. II. Şah Tahmasb'ı tahttan indiren Nadir, Tahmasb'ın sekiz-on aylık oğlu Abbas'ın beşiğinin üstüne taç koydurdu, onu III. Şah Abbas unvanıyla İran şahı, kendisini de onun vekili ilan etti.[936]

Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Nadir, 1732 yılının yaz mevsiminde Şehrezor'a saldırdı. Akabinde iki koldan Erbil ve Kerkük üzerine ordu sevk etti ve kendisi de yüz bin kişilik bir ordu ile Bağdat üzerine yürüdü [937] ancak Osmanlı kuvvetleri Nadir'i püskürtmeyi başardılar. Nadir bu sefer de Ekim 1736'da Kerkük'te Osmanlı kuvvetleri ile karşılaştı, onları mağlup etti, Kerkük ve Şehrezor'u ele geçirdi. Daha sonra Kafkasya'da Osmanlı aleyhine yeni bir cephe açan Nadir, Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan'ı da ele geçirdi. İran'a ait olduğunu düşündüğü bölgeleri ele geçiren ve Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı savaşları kazanan Nadir, sonunda Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu. Teklife olumlu karşılık veren

---

[934] Vladimir Minorsky, **İran der Zeman-ı Nadir Şah**, Terc. Reşid Yasemi, Donya-yı Ketab, Tahran 1383/2004, s. 26.

[935] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.IV, s.222; Abdurrahman Ateş; **Afşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2001, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.78.

[936] Kelimollah Tevehhodi (Kanimal), **Nadir Sahipkıran**, s.555.

[937] Esterabadi, **Dürre-i Nadire (Tarih-i Asr-ı Nadir Şah)**, s. 779.

Osmanlı Devleti 6 Mart 1736'da Nadir'in İran şahı olarak ilan edileceği[938] ve Afşar hanedanını kuracağı Moğan Ovası'na barış müzakerelerini yapmak üzere elçisini gönderdi.[939]

Yapılan müzakerelerden bir sonuç çıkmadı ve Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasındaki mücadele belli aralıklarla 1746 yılına kadar devam etti. Sonunda taraflar arasında Eylül 1746 yılında Tahran yakınlarındaki Kurdan kasabasında 1639 Zohab Antlaşması'nı yeniden teyit eden bir antlaşma imzalandı. Her iki taraf Zohab Antlaşması ile belirlenen sınırlara çekildiler ve Nadir Şah, Caferi mezhebine Osmanlı Devleti nezdinde resmiyyet kazandırma ısrarından vazgeçti.[940] Savaşlar kısmen durdu ancak iki devlet arasında küçük çaplı çatışmalar ve karşılıklı tacizler devam etti. İranlılar özellikle Baban topraklarına defalarca saldırdılar.

1746 Kurdan (Kerden) Antlaşması ile Osmanlı Devleti ve İran arasında yaratılan barış süreci 1770'lerin ortasına kadar devam etti ancak Kerim Han Zend'in iktidarının son yıllarında Osmanlı ile İran arasında yeniden ciddi sorunlar baş gösterdi. Taraflar arasında yaşanan münakaşanın bir sebebi Baban Emirliği'nin hakim olduğu Şehrezor üzerindeki nüfuz mücadelesi idi. Kerim Han'ın kuvvetleri Basra'yı işgal etmekle kalmadılar, Ahmed Cevdet Paşa'nın aktardığına göre Şehrezor'u ve Kürdistan'ın bir sancağı olan Kerkük şehrine beş saat mesafedeki toprakları da işgal ettiler.[941] Zend Hanedanı döneminde Osmanlı Devleti ile İran arasındaki rekabetin odak noktalarından birini Baban toprakları oluşturacaktı. Bu durum *Erdelan Emirliği*'ni de doğal olarak rekabetin bir parçası haline getiriyordu.

Gerek Osmanlılar ve gerekse İran merkezi devletleri sınırlarının güvenliğini ve sınırlardaki sosyo-politik düzeni sağlamaları için yerel hanedanlarla iş birliği yaptılar ve onların özerkliklerini kabul ettiler. Yerel hanedanlar da varlıklarını devam

---

[938] Tahmasb Kuli Han, 22 Şevval 1148'de (6 Mart 1736) Moğan kurultayında Afşar hanedanının ilk şahı olarak tac giydi. Koca Ragıb Mehmed Paşa, **Tahkik ve Tevfik**, ss.32-33; Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.441.

[939] Muhammed Kâzım Mervi, **Alem Ara-yı Nadıri**, Cilt. II, s. 446.

[940] Afganların İran'ı istilasından sonra harekete geçen, Afganları İran'dan çıkardıktan sonra 1736 yılında İran'da muvakkaten de olsa merkezi bir hükümet tesis eden Nadir, Şiiliğin birleştiriciliği söylemini terk etti ve Sünnilik ile uzlaşma zemini aradı. Hamid Algar, **Din ve Devlet Der İran**, ss.60-61.

[941] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt.II, ss.52-56.

ettirebilmek için merkezi büyük güçlerin desteğine ihtiyaç duydular. Osmanlı kontrolündeki Bağdat, Erzurum ve Van hudut bölgelerinde XIX. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren yönetici hanedanlar arasında en önemlileri, Babanlar, Cizre Botan, Hakkari, Bitlis, Muş, Palu, Bradost, Bahdinan, İmadiye, Soran ve Mahmudi hanedanları idi. İran tarafında ise hudut bölgeleri İran'da Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeyi yüzyıllarca yöneten *Erdelan* ailesi ve onun alt kolları olan Sakız ve Bane hakimlerinin kontrolü altında idi. Ayrıca kuzeydeki Mukri ve Maku beyleri ile güneyde Huveyze valileri İran sınırlarının önemli muhafızlarıydılar.[942]

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki çekişmenin yoğunlaştığı yerlerden biri de Şehrezor Ovası'ndaki Süleymaniye şehriydi. İran, Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunan Süleymaniye şehri üzerinde birtakım haklarının bulunduğunu iddia ediyordu. Örneğin Hicri 1221'de (1806-1807) İran, azledilmiş bulunan Şehrezor hakimini oraya geri döndürdü. Hicri 1226'da (1811-1812) İran ve Osmanlı Devleti, Şehrezor valisinin iki devletin meşveretiyle tayin edilmesi konusunda mutabakata vardılar. II. Erzurum Antlaşması ile Süleymaniye'nin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu tescillendi ancak Süleymaniye ve Şehrezor'da İran'ın birtakım hakları saklı tutuldu. II. Erzurum Antlaşması'nın ikinci maddesine göre İran, Süleymaniye vilayeti üzerindeki bütün haklarından vazgeçti ve adı geçen vilayetin iç işlerine karışmayacağını taahhüd etti.[943]

Kaçarlar devrinde İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır anlaşmazlıkları daha çok Baban toprakları üzerine yoğunlaşmıştı. İran sürekli olarak Süleymaniye ve Şehrezor üzerinde tarihi haklarının bulunduğunu iddia ediyordu ve bölgede meydana eden olaylara karşı-bazen bölge hakimlerinin çağrısı üzerine- asker sevk ediyordu. Kürt hakimler hiçbir zaman İran merkezi iktidarlarıyla olan bağlarını koparmadılar. Ancak özellikle İran'da siyasi istikrarsızlığın baş gösterdiği veya İran hakimlerinin Kürtlere karşı sert politikalar geliştirdikleri dönemlerde Osmanlı Devleti her zaman Kürtler için bir alternatif olarak kendisini hissettirdi.[944] Osmanlı-İran sınırında gücü elinde bulunduran merkezi hükümetler hakimiyetlerini pekiştirdikten sonra uzun

---

[942] Sabri Ateş, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri**, s.63

[943] Abdolvahid Soofizadeh, ''I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi'' *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.32, Sayı 54, 2013, s.188.

[944] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, Musahhihin Önsözü, s.21.

yıllar iş birliği yaptıkları ve sınırlarının muhafazasında kendilerinden istifade ettikleri Baban ve Erdelan gibi yerel hanedanları ortadan kaldırdılar. Bu durum merkezi hükümetlere kesin hatlarla belirlenmiş sınırlar konusunda uzlaşma imkânı sağladı. Veya tersten bakılacak olursa sınırın inşası merkezi devletlerce yerel hanedanlara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdığı için Baban ve Erdelan gibi Kürt emirlikleri ortadan kaldırıldılar.[945]

Kürtler uzun yıllar Osmanlı ve İran gibi büyük devletlerin periferisinde yaşadılar ve nisbi bir siyasal bağımsızlığa sahip oldular. Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafyanın dağlık yapısı onları doğal olarak Osmanlı-İran devletleri arasında *tampon bölge* olmak durumunda bıraktı. Bu durum Kürtlere iki muktedir devletten birisi ile ilişki tesis etme imkânı ve dolayısıyla hareket serbestliği sağladı.[946] Osmanlı Devleti ile İran arasında Kürt coğrafyası üzerinde yaşanan mücadele, sonunda Osmanlı'nın Kürt coğrafyasının bir kısmı üzerindeki hakimiyetinin II. Erzurum Antlaşması ile İranlılarca resmi olarak tanınması sonrasında mümkün oldu. Böylece takriben üç asır boyunca devam eden Osmanlı-İran sınır savaşları 1847 II. Erzurum Antlaşması ile büyük ölçüde son buldu. İran Şehrezor ve Süleymaniye üzerindeki iddialarından vazgeçti.

Osmanlı-İran Sınırında Mezhep ve Siyaset: Şiilik-Sünnilik Arasında Erdelan Mirleri (Sünni Şiilik veya Şii Sünnilik)

Osmanlı ve İran imparatorlukları gibi büyük güçlerin mücadele yörüngesinde bulunan Erdelan mirlerinin/valilerinin mezhebi eğilimleri şüphesiz bahsi geçen imparatorluklar ile olan münasebetlerden bağımsız olarak değerlendirilemez. Erdelan hakimlerinin hakimiyetlerini devam ettirmek için imparatorluklar ile kurdukları münasebetler onları mezhebi açıdan esnek davranmak ve siyasi ittifaklar çerçevesinde mezhebi tercihlerde bulunmak durumuyla karşı karşıya bırakmıştır. Temelleri Şehrezor'da Baba Erdelan tarafından atılan Erdelan Emirliği'nin ilk dönemleri ile ilgili elimizde yeteri kadar bilgi bulunmuyor. Erdelan hanedanına

---

[945] İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.242.
Sabri Ateş, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri**, s.59.

[946] Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.203.

mensup olan Sheerin Erdelan'a göre Erdelan Emirliği'nin kurucusu olan Baba Erdelan ve ondan sonra gelen Erdelan mirleri Yarsan inancına bağlılardı. Baba Erdelan'ın Yarsan inancına mensup olan Goran Kürtlerinin desteği ile emirliğinin temellerini atmış olması ve Goranların yerleşik olduğu Hewraman bölgesinin izole ve etkileşime kapalı bir bölge olması bu iddiayı destekleyen argümanlar olarak değerlendirilebilir ancak kanaatimize göre Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının bölgede etkinlik kurmaya başladıkları XVI. yüzyılın ortalarından sonra emirliğin hakimlerinin-en azından söylem ve eylem düzeyinde-Yarsan inancına bağlı kalmaları pek mümkün görünmemektedir.

Sheerin Erdelan'a göre Baba Erdelan aynı zamanda cemaatinin manevi önderliğini de yapıyor ve *ikincil peygamber* olarak değerlendiriliyordu.[947] Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'in köklü şeyh ailelerinden Merduhilere mensup olan Muhammed Merduh Kordestani'ye göre atası Baba Merduhe (öl.790/1388), İslam dinini tebliğ için Şam'dan Goran Kürtlerinin yerleşik oldukları Hewraman'a gitti ancak bölgenin *bed-tıynet* ahalisi Baba Merduhe'nin tebliğ ve irşad faaliyetlerine teveccüh göstermediler. Ancak yine de bölgede İslamlaşma için uygun bir zemin hazırlamayı başaran Baba Merduhe'nin ölümünden sonra oğlu Mevlana Goşayış (öl.873-1468/1469) Hewraman bölgesinde İslam'ı tebliğ etmeyi ve Kur'an'ı neşretmeyi başardı.[948]

Baba Erdelan'ın Goran aşireti ile yakın ilişkiler kurması ve emirliğin temellerini atarken Goran Kürtlerine dayanması onun ve ilk Erdelan mirlerinin Yarsan inancını benimsemiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Şehrezor, Dinever, Kermanşah ve Hemedan bölgelerinde yaşayan Goran Kürtleri Yarsan inancına sahip en büyük Kürt taifesi idi[949] ve Baba Erdelan onların desteği ile emirliğinin temellerini atmıştı. Ancak zamanla Goranların etki ve nüfuzları azalacak, Yarsan inancı ve Gorani lehçesi Sünni mezhebi ve Kurmanci-Sorani lehçeleri karşısında büyük bir gerileme yaşayacaktı. Bu durum sonraki Erdelan hakimlerinin Yarsan inancından uzaklaşmaları sonucunu kaçınılmaz kılacaktı. Baba Erdelan'dan

---

[947] Sheerin Ardalan, **Erdelan Kürtleri**, 27.
[948] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.238.
[949] Shahab Vali, **Kurdên Yarsan**, s.14.

sonraki Erdelan hanedanı mensuplarının farklı yerleşkelere hakim oldukları ve aralarında siyasi çekişmelerin yaşandığı dikkate alınırsa inanç ve mezhep tercihlerinin de farklılaşabileceğini hesaba katmak gerekir. Özellikle Osmanlı ve Safevi devletlerinin Erdelan topraklarında varlık göstermeye başlamaları Erdelan mirlerinin mezhep tercihlerini belirleyen önemli bir gelişme oldu. Dolayısı ile bir kısım Erdelan mirzadelerinin imparatorluklarla kurulan ilişki-ittifaklar çerçevesinde Sünni-Şafii mezhebini benimsedikleri bazılarının ise Şiiliğe yakın bir eğilim gösterdikleri çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde görülecektir.

Safevi ve Osmanlı devletlerinin XVI. yüzyılın başlarından itibaren rakip imparatorluklar olarak ortaya çıkmaları ve Erdelanların hakim oldukları Şehrezor bölgesini hakimiyet altına almaya çalışmalarından sonra erken dönem Osmanlı-Safevi kroniklerinde Erdelanlar ile ilgili kayıtlara rastlamak mümkün oldu. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Erdelan hanedanı arasında siyasi çekişmeler yaşandı, Sünni mezhep olan birtakım Erdelan mirzadeleri Osmanlı Devleti'ne yakın bir politika izlerken bazıları da Safevilere yakın durdular. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlılar ile Safeviler arasında değişken bir siyaset izleyerek iktidarlarını pekiştirmeye çalışan Erdelan mirzadelerinden bir kısmı XVII. yüzyıldan sonra Safevilerin kontrolü altına girdiler ve mezhep olarak Şiiliği benimsediler. Bunda hiç kuşkusuz kültürel faktörlerin, coğrafi yapının ve siyasi dengelerin etkisi vardı. Shahab Vali'nin aktardığına göre bazı araştırmacılar Yarsan inancının esasen Şiiliğin bir alt kolu olduğunu ve bu inancın köklerinin Şiilikte aranması gerektiğini savunuyorlardı.[950] Bu iddia doğru kabul edilirse Yarsan/Goranlarla yakın münasebetleri bulunan Erdelan hanedanının Şiiliği benimsemesinde bu yakınlığın etkisi olabilir. Ancak Erdelan hanedanının hakim oduğu coğrafyada kahir ekseriyetin Sünni mezhep olduğunu belirtmek gerekir. Son Erdelan hakimi II. Emanullah Han dışındaki Erdelan hakimleri tebaalarını hiçbir zaman Şii mezhep olmaya zorlamadılar. Bu durum Erdelan hakimlerinin mezhep temelli bir siyaset izlemediklerini ve İran merkezi devletleri ile anlaşabilmek için zahiri olarak Şii mezhebine mensup oldukları şeklinde yorumlanabilir. Bu iddiamızı destekleyecek bir kayıt İngiliz seyyah Rich'in notlarında mevcuttur. XIX. yüzyılın

[950] Shahab Vali, **Kurdên Yarsan**, s.18.

başlarında Sıne'yi ziyaret eden ve Erdelan valisi I. Emanullah Han tarafından ağırlanan Rich, Erdelan halkının Sünni-Şafii olduğunu aktarmış, Emanullah Han ve ailesinin İran şahını memnun etmek için Şii görünmek zorunda olduklarını kaydetmiştir.[951] Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bazı Erdelan mirlerinin Safevi hakimiyeti altında bulundukları dönemde bile Sünni olduklarına dair iddiaları ve Osmanlı Devleti'ne daha yakın durduklarına dair verileri paylaşacağız.

Baba Erdelan'ın Yarsan inancına mensup olduğuna dair iddiaların bir sebebi de ismindeki *Baba* unvanından kaynaklanmış olmalıdır. Bu unvanın manevi bir sıfat olduğu ve emirliğin kurucusuna dini bir özellik atfettiği iddia edilmiştir. Ancak *Tarih-i Valiyan-ı Erdelan*'ın yazarına göre Soran Kürtleri büyükbabalarına *bava* diyorlardı.[952] Dolayısıyla *baba/bava* sanının Goran Kürtleri arasında da aslında yaşlı/büyükbaba anlamına geldiğini düşünmek de olasıdır. Keza, *Tarih-i Merduh*'un müellifi Merduh Kordestani'ye göre, İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun (1256-1265) oğlu Yeşmut, Kubad Erdil'e (Baba Erdelan), bilgeliğinden dolayı *baba* şeklinde hitap etmişti.[953]

Safevi şahları mezhepsel bir ideolojiye sahip oldukları için[954] çoğu Ehli Sünnet ve Şafii mezhep olan Kürtler bu mezhepçi politikadan rahatsızdı, Kürt mirleri Osmanlı İran savaşlarından Çaldıran örneğinde olduğu gibi Sünni Osmanlıları destekledilerve Safeviler döneminde Erdelan'a vali olarak atanan Şii valileri benimsemediler.[955] Zendler, Afşarlar ve Kaçarlar dönemlerinde mezhep temelli siyasetin Safeviler devrindeki kadar etkili olmadığını ve ilişkilerde birincil öneme sahip olma özelliğini kısmen yitirdiğini kaydetmek gerekir. Safevilerden sonra İran'a hakim olan devletler katı-mezhepçi politikadan uzaklaştılar ve örneğin Nadir Şah Afşar döneminde Sünnliği reddeden Şii söylem terk edilerek Caferilik mezhebinin de *hak mezhep* olduğu vurgulandı ve Nadir Şah, Caferiliğin Osmanlı Devleti tarafından

---

951 Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.166.

952 Rüstem Alihani, **Tarih-i Valiyan-ı Erdelan**, ss.19-20.

953 Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.313.

954 Hilal Çiftçi, *Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Diplomatik Dili*, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.1.

955 Ferzad Ferzi ve Remezan Recebi; ''Sahtar-ı Siyasi-İdari-yi Hanedan-ı Erdelan-ı Kordestan (Ba Tekye Ber Monasebat Ba Safeviyan)'', *Tarihname-yi Harezmi-Feslname-yi İlmi-Tahassusi*, Behar 1394/2015, s.150.

tanınmasını sağlamak için büyük bir gayret sarf etti. Safevilerden sonra İran'a hakim olan hanedanlar döneminde Şiilik merkezli siyasetin çok belirgin bir devlet politikası olarak benimsenmemesi İran Kürtlerini İran hanedanlarına daha çok yaklaştırdı ve ilişkiler daha çok maslahat temelli gelişti.[956] Ancak yine de İran merkezi devletleri mezhep temelli siyasetlerini hiçbir zaman tamamen terk etmediler.

Çaldıran bozgunundan sonra Safevilerin Şiiliği ihrac politikasında ciddi bir gerileme yaşandı. Şah İsmail'in yarattığı efsanevi kişiliği büyük zarar gördü ve Şah Tahmasb döneminde mezhep ihracı politikası sekteye uğradı ancak İran'da yaşayan Kürtler Sünni oldukları için her zaman Safevilerin gadrine uğradılar.[957] Tahamsb'ın on yaşında Safevi tahtına geçmesi ve İran'da baş gösteren iç sorunlar mahalli idarelerin güç ve kuvvet elde etmelerini mümkün kıldı. Bu yerel güçlerden biri de Erdelan hanedanı idi. Dönemin Erdelan miri II. Memun Bey Şah Tahmasb iktidarında oluşan zaafı değerlendirip Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi ancak Şah Tahmasb iktidarının ikinci on yılında kuvvet ve kudret elde edip İran'daki karışık vaziyete hakim olunca II. Memun Bey'in yerine geçen Sorhab Bey, Safevilere tâbi oldu.

Osmanlı Devleti o dönemde gücünün ve kuvvetinin zirvesinde idi. Erdelanların İran'ı bütünüyle gözden çıkarmamış olmalarının sebebi Şiilik eksenli siyasette yaşanan esneme ve menfaatlerin öncelikli politika olarak benimsenmiş olması idi. İkili ilişkilerde maslahatlar öncelikliydi ve Erdelan hakimleri iktidarlarını tanıyacak imparatorluklardan birisini benimsemeye her zaman hazırlardı. Safevi saltanatının ilk yıllarında Erdelan hakimleri Şiiliği bir mezhep olarak benimsemekten kaçındılar ancak çeşitli sebeplerden dolayı tedrici olarak Şiiliği benimsediler çünkü İran'ın etki alanında bulunan herel hanedanlar Safevi şahlarının mensup oldukları Şia'nın İsna Aşeriye mezhebine bağlı oldukları zaman Safevi şahları ile aralarında kuvvetli bir bağ oluşuyordu.[958] Roehrbom'a göre eğer İran'da hakimiyet süren valiler Şiiliğin İsna Aşeriye mezhebinden başka bir mezhebe veya dine mensup olsalardı

---

[956] Mocteba Soltani Ehmedi, Mohemmed Eli Kazımbegi ve Eli Beyat; ''Bazşınasi-yi Caygah-ı Mezhep Der Revabıt-ı Ehl-i Sonnet-i Kordestan ve Hukumet-i Safevi (907-996h.)'', *Tarih ve Temeddon-i İslami*, Şomare-yi Bistom, Payiz ve Zemıstan 1393/2014, s.121.

[957] Mehmet Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2017, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.150.

[958] Roehrbom, **Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi**, s.143.

şahlar çeşitli yollarla onları Şii mezhebine bağlı hale getirirlerdi.[959] Şah I. Tahmasb ve ondan sonra yerine geçen Muhammed Hudabende dönemlerinde de özellikle Erdelan mirleri ile olan münasebetlerde mezhep politikası -Şah İsmail dönemindeki kadar olmasa bile- ilişkilerde önemli bir unsur olma özelliğini korudu. I. Şah Abbas döneminde Erdelan hakimi Helu Han'ın oğlu Han Ahmed Han'ın Safevi başkentinde rehin olarak bulunması, Safevi hanedanından Zerrinkülah ile evlenmesi ve Şah Abbas'ın özel ilgisine mazhar olması Safevileri resmi mezhebini benimsemesinde oldukça etkili olacaktı.[960]

Erdelan Emirliği'nin XVII. yüzyıldan sonraki başkenti Senendec'de bulunan on sekiz yerleşkenin sakinlerinin hemen hemen tamamı Sünni-Şafii mezhep idiler.[961] Zaman içinde ticari-idari faaliyetler yürüten Şii mezhebine mensup insanlar da Erdelan'a yerleşmiş ve Şiilik mezhebi de kısmen taraftar bulmayı başarmıştı ancak Şiilik hiçbir zaman Erdelan'da yaşayan Kürtler arasında yaygın bir mezhep olmadı. Örneğin Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) döneminde Erdelan'a vali olarak atanan Muhammed Han Gürcü (1113-1116), Hasan Ali Han (1116-1118), Hüseyin Ali Han (1118-1119) ve Şah Sultan Hüseyin'in zabiti Keyhüsrev Han (1119-1122) Şii mezhebine mensuplardı ve *Tarih-i Erdelan*'ın müellifi İsmail bin Molla Muhammed'e göre Safevilerin Erdelan'ı Şiileştirme politikasının bir sonucu olarak atanmışlardı[962] ancak adı geçen valiler Sünni olan Erdelan halkı tarafından benimsenmediler.

Erdelan hakimleri Safevi Devleti döneminde Şiiliği bir mezhep olarak benimsediler ve Kaçarlar devrinde III. Hüsrev Han'ın Feth Ali Şah'ın damadı olmasından sonra aile bütünüyle Şiileşti. Son dönem Erdelan valilerinden bazıları

---

[959] Roehrbom, **Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi**, s.143.

[960] Eli Ekber Kecbaf, ''Nakş ve Tesir-i İmarat-ı Erdelan Der Asr-ı Şah Abbas-ı Evvel-i Safevi (996-1038hk.)'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.210. Mahşeref Hanım'ın aktardığına göre Han Ahmed Han İsfahan'da bulunduğu sırada Şah Abbas İsfahanlı dokumacıların kendisine taktim ettikleri bir miktar kumaşı Han Ahmed Han'a verdi. Han Ahmed Han şahın verdiği kumaştan kendi zevkine uygun bir kıyafet yaptırıp giydi ve Şah Abbas'ın övgülerine mazhar oldu. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.76; Han Ahmed Han'ın tasarladığı modelin Kürtler arasında kullanımı yaygın olan ve ''şal û şepik'' olarak adlandırılan model olduğu düşünülmektedir.

[961] Vladimir Bartold, **Coğrafya-yı Tarihi-yi İran**, Terc. Hamza Serdadver, Çaphane-yi İttihadiye-yi Tahran, Tahran 1308/1929, s.251.

[962] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.20.

Necef'teki Hz. Ali türbesinin yanında bulunan ve *Eyvan-ı Tela* olarak anılan bölmeye defnedildiler.[963] Nasıruddin Şah Kaçar'ın vezirlerinden ve Erdelan ailesinin tanınmış simalarından Fahru'l-mülk Erdelan, Kaçar ve Pehlevi devirleri vezirlerinden İzzü'l-memalik Şii mezhebine mensuplardı.[964]

Şah İsmail dönemindeki Şiiliği ihraç politikası, sonraki Safevi şahlarının Şiilik temelli siyasetleri ve Nadir Şah Afşar'ın Caferilik mezhebini yayma girişimleri sayılmazsa İran merkezi devletlerinin özellikle mezhep konusunda Osmanlı Devleti'ne nazaran daha esnek bir politika benimsediklerini belirtmek lazım. Osmanlı Devleti açısından mezhep temayülü ilişkilerde büyük bir öneme sahipti. Osmanlı kroniklerinde ve arşiv kayıtlarında *Kızılbaşlık, Rafizilik* vurgularının özellikle yapıldığı ve Şiiliğin Osmanlı resmi politikası açısından asla arzulanmayan bir eğilim olduğu açıkça anlaşılmaktadır.[965] Özellikle Erdelan Emirliği ile olan münasebetlerde Osmanlı Devleti'nin Sünnilik hassasiyetini her zaman gözönünde bulundurduğu ve Sünni olan Erdelan mir ve mirzadelerine her zaman daha fazla ihtimam gösterdiği çalışmamızın ilerleyen safhalarında fark edilecektir.

Örnek olması açısından; Osmanlı Devleti'ne iltica eden ve Edirne'de vefat eden Erdelan hakimi III. Han Ahmed Han'ın oğlu II. Hüsrev Han, Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Abdullah Paşa'ya gönderdiği 29 Zilhicce 1191/28 Ocak 1778 tarihli mektubunda; eskiden beri Devlet-i Aliye'nin hadimi olduğunu belirtmiş, babası Han Ahmed Han'ın Nadir Şah zamanında Osmanlı Devleti'ne iltica edip orada öldüğünü ifade ettikten sonra o sıralarda Osmanlı Devleti'nin İran'a sefer yapmak kastında olduğunu duyduğunu ve kendisinin de hizmete hazır olduğunu, Osmanlı ordusunun İran topraklarına yaklaşması halinde askerleri ile birlikte kendilerine katılabileceğini ve hizmetlerinin Kerkük valisi Hasan Paşa tarafından da tasdik edildiğini ifade etmiştir. Hüsrev Han, Baban hakimi Mehmed Paşa'nın

---

[963] Hz. Ali'nin Necef'te bulunan türbesinde ''Valiyan-ı Erdelan'' adıyla anılan bir hücre bulunmakta olup, II. Hüsrev Han, Han Ahmed Han, Muhammed Hasan Han, I. Emanullah Han, Mahsultan Hanım, III. Hüsrev Han, Valiye Hanım, Rıza Kuli Han, II. Emanullah Han gibi Erdelan mir ve mirzâdeleri ile Erdelanlı bazı hanım sultanlar orada medfundurlar. Mesture Erdelani, **Tarihu'l-Ekrad**, Yayıncının Notu, s.174.

[964] Mocteba Berzevi, ''Ovza-yı Siyasi-yi Kordestan Ez 1257 ta 1325'', *Fikr-i Nov*, Tahran 1378/1999, s.32.

[965] Firdevs Çetin, "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* Sayı 2, s.23.

Erdelan topraklarına saldırmasından dolayı kendisine mukabelede bulunmaya mecbur kaldığını, aslında kendisinin de *Ehl-i Sünnet*'ten ve hadım-ı Devlet-i Âliye'den olduğunu Abdullah Paşa'ya gönderdiği mektupta beyan etmiştir.[966] Bu durum Osmanlı Devleti açısından memnuniyetle karşılandı. Hüsrev Han'ın mektubu Erdelan hakimlerinin aslında zahiri olarak Şii mezhep olduklarını ve İran merkezi devletleri nezdinde tutunabilmek için Şiiliği tercih ettiklerini gösteren önemli bir veri olarak düşünülebilir.

Erdelan Kürtlerinin Sünni oluşları ve Sünni Osmanlı Devleti'ne meyletmelerine dair başka bir veri 1747 yılında İran'a gönderilen Osmanlı elçilik heyetinde vakanüvis olarak görev alan Kırımlı Rahmi Efendi'nin *İran Sefaretnamesi* isimli notlarında bulunuyor. Erdelan Emirliği'nin başkenti Senendec'de bir hafta kalan Rahmi Efendi, ikâmetlerinin yedinci gününde Erdelan'ın önemli kanaat önderlerinden Şeyh Muhammed Vesim Erdelani'yi ziyaret ettiklerini kaydediyor. Erdelan Emirliği'nin kadısı Molla Hüseyin Kadı'nın, emirliğin müftüsü Molla Mustafa'nın ve Hemedan'a yakın Gerus nahiyesinin *sultan*ının da hazır bulunduğu görüşmede hazirun arasında geçen diyaloğu Rahmi Efendi şöyle aktarıyor:

> ''İran'ın zürefâsından olan sultan (Gerus sultanı C.A) oldukça nüktedan ve hoş sohbet olduğu için görüşmemiz çok keyifli geçti. Ben tuttuğum notları onlara okudum. Herkes çok beğendi ve aferin dediler. Gerus sultanı; yazdıkların emsalsiz şeyler, keşke şahzade Sam Mirza bu notları görseydi, sana bir ülke bağışlardı dedi. Ben de dedim ki; Allah velinimetimiz sultanımızı muhafaza etsin, onun devlet-i ebedmüddetinde hiç kimsenin ülkesine ve hazinesine ihtiyacım yoktur. Mecliste bulunanlar kanunun telleri gibi hep bir ağızdan; beli, elhak doğrudur söylediklerin. Allah size adil ve azimüşşan bir padişah nasip etmiş. Bizim memleketimiz onun topraklarına komşudur, keşke bizim memleketimiz de Devlet-i İslami'ye dahil olsaydı dediler.''[967]

Erdelan'daki temasları çerçevesinde tuttuğu notların sonunda Rahmi Efendi, Erdelan'ın iki devlet arasında bulunduğunu, sakinlerinin mezhebi açıdan *Şii Sünniler* veya *Sünni Şiiler* olarak adlandırılabileceklerini ve adeta iki camii arasında

---

[966] Başbakanlık Osmanlı Arşivi *(BOA)*, Hat, Dosya: 7, Gömlek: 216, Tarih: H-29-12-1191 (28 Ocak 1778).

[967] Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi, **Sefaretname-yi İran**, s.88; Muhammed Emin Reyahi, **Sefaretnameha-yı İran**, s.239.

bulunduklarını kaydetmiştir. Ona göre Senendec ahalisinin ekserisi Sünnidir ve bunda hiç şüphe yoktur.[968]

1848-1852 yılları arasında Osmanlı-İran sınırının tespit edilmesi çalışmaları kapsamında Osmanlı-İran sınırı boyunca seyahat eden Mehmed Hurşid Paşa, Erdelan Emirliği hakimiyeti altında bulunan Sına, Hewreman ve Merivan gibi yerleşkelerin ahalisinin Sünni ve Şafii mezhep olduklarını ifade ettikten sonra Erdelan hanedanının da esasen Sünni mezhebine mensup olduğunu ifade etmiştir. Hurşid Paşa'ya göre bir müddetten beri Acemler Erdelanların mezheplerini değiştirmeye gayret etmişler ve bazıları Şii mezhebini benimsemişlerdir. Hurşid Paşa'ya göre Sına şehrinde Sünnilere mahsus camiler bulunup hutbeleri hulefa-yı ru-yı zemin olan padişahan-ı Âl-i Osman adına okunur. Hurşid Paşa, Serdeşt'te bizzat katıldığı Cuma namazında hutbenin Osmanlı padişahı adına okunduğuna şahit olduğunu kaydetmiştir.[969]

Son dönem Erdelan hakimlerinden III. Hüsrev Han'ın Tahran'da, Kaçarların sarayında doğan ve orada talim ve terbiye gören oğlu II. Emanullah Han'ın Şeyhiyye mezhebine intisap etmesi ve Erdelan ahalisini Şii olmaya zorlaması Osmanlı Devleti açısından *endişe verici* bir gelişme olarak değerlendirildi. II. Emanullah Han'ın Şiiliği Erdelan'da resmileştirmeye çalışmasının bir sebebi Kaçar sarayında büyümüş olmasıydı. Öte yandan II. Emanullah Han'ın büyük bir kütüphanesi vardı ve daha gençliğinde okuyor, din ve mezhepleri araştırıyordu.[970] Kaçar şahı Nasıruddin Şah ona *Ziyaü'l-mülk* unvanı vermişti. [971] II. Emanullah Han'ın Şiiliğin farklı bir yorumu olan Şeyhiyye mezhebini Erdelan'da yaygınlaştırmak istemesinin bir sebebi de yıkılmaya yüz tutan emirliği mezhebi bağlarla merkezi devlete bağlamak ve böylece hakimiyetini devam ettirmek istemesi olabilir. Ancak bu eğilimin Kaçar şahını pek etkilemediğini belirtmek gerekir.

II. Emanullah Han'ın Şeyhiyye mezhebine intisab etmesi ve adı geçen mezhebi Erdelan'da hakim kılmaya çalışması Erdelan ahalisini mezhep değiştirmeye

---

968 Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi, **Sefaretname-yi İran**, s.88; Muhammed Emin Reyahi, **Sefaretnameha-yı İran**, İntişarat-ı Tus, 1368/1990, s.239.

969 Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, ss.187-188, 202.

970 II. Emanullah Han'ın kütüphanesi bilinmeyen bir nedenden dolayı çıkan yangında kül oldu. Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.97.

971 Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Çıhıl Sal Tarihi İran Der Dovre-yi Padişahi-yi Nasıruddin Şah**, Cilt.II, s.588.

zorlmak anlamına geliyordu ve bu durum Erdelan halkıyla valinin arasında ciddi bir çatlak oluşturdu. Bu durum Erdelan Emirliği'nin ortadan kaldırılmasını kolaylaştıran etkenlerden biri olacaktı. Şeyhiyye, Şiiliğin İmamiye kolunun bir şubesi idi. Safeviler döneminde Şii mezhebinin farklı yorumları İran ulemasını *Usuliler* ve *Ahbariler* şeklinde iki gruba taksim etmişti. Kaçarlar devrinde yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik buhranlar üçüncü bir yorum olarak Şeyhiyye mezhebinin ortaya çıkmasına imkân tanıdı ve böylece kendine has kelami yorumları bulunan Şeyhiyye; Usuliler ve Ahbariler arasında yer alarak daha sonra İran'da ortaya çıkacak olan Babiyye ve Bahaiyye ekollerinin doğmasının da önünü açtı. Şeyhiyye ekolünün kurucusu Şeyh Ahmed Ahsai (öl.1826) idi[972] ve Ahsai, Kaçar hükümeti ile kurduğu yakın ilişki sonucunda önemli bir güç ve nüfuz elde etmişti.[973] Şeyh Ahmed Ahsai'nin ölümünden sonra yerine Seyyid Kâzım Reşti geçti. Reşti 1843'te ölünce yerine kimin geçeceği ile ilgili sert tartışmalar yaşandı ve sonunda Şeyhiyye birkaç gruba bölündü. Bu gruplardan en önemlilerinden birisi Muhammed Kerim Han tarafından Kirman'da kurulan Kerim Haniyye grubu idi[974] ve Erdelan valisi II. Emanullah Han bu gruba Erdelan'da resmiyyet kazandırmaya çalışıyordu.

Kaynaklarda Şeyhiyye hareketinin Erdelan'daki faaliyetleri ve sahip oldukları lojistik potansiyel ile ilgili pek fazla bilgi bulunmuyor ancak Şeyhiyye grubunun Erdelan'daki faaliyetlerinden rahatsız olan ve itirazlarını dile getiren Şafii-Kadiri dervişlerin Senendec çarşısının büyük bir kısmını elinde bulunduran Şiilere saldırdıkları, dükkânlarını yağmaladıkları ve Şii mezhep olanları katlettikleri kaydedilmiştir.[975] Şafii-Kadirilerin Senendec çarşısına ve kervansarayına yaptıkları baskın bir süre sonra kontrolden çıkıp Sünnilerin dükkanlarına da yönelen bir yağmaya dönüşünce vali II. Emanullah Han çarşıya ve kervansaraya nazır bulunan hükümet merkezinde konuşlu iki büyük topu nişanlayıp ateşledi. Göstericiler dağıldılar, Erdelan kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan göstericilerden kırk kişinin

---

[972] Mustafa Öz, "Şeyhiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt.XXXIX, İstanbul 2010, ss.84-86.

[973] Feth Ali Şah, Şeyhiyye'nin kurucusu Şeyh Ahmed Ahsai'ye büyük ihsanlarda bulundu ve Feth Ali Şah'ın bütün Batı İran'a hakim olan oğlu Muhammed Ali Mirza Devletşah on yıl boyunca Ahsai'yi yanında bulundurdu.

[974] Abbas İkbal Aştiyani, **Tarih-i İran**, s.498.

[975] Merhud Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.405.

kulakları ve burunları valinin emriyle kesildi ve göstericiler Erdelan Kalesi'ne başaşağı asıldılar. Bu olay Erdelan'da *Kervansaray Savaşı* olarak anıldı.

II. Emanullah Han Şeyhiler için Senendec'de Şeyh Kerim Kirmani'nin adını verdiği bir mescid yaptırdı. Daha sonra *Mescid-i Daru'l-Eman* veya *Mescid-i Vali* olarak anılacak olan bu mescid o zamanlar Şeyhilerin Erdelan'daki en önemli tebligat merkeziydi ancak adı geçen mescid Erdelan'ın Sünni uleması tarafından kabul görmedi. Senendec uleması II. Emanullah Han'ın yaptırdığı mescidin lanetli olduğuna dair fetva yayınladılar.[976] Mescid inşa edildikten sonra Emanullah Han, Kerim Han Kirmani'nin halifelerinden Mirza Abdussamed Hemedani'yi resmi bir davetle irşad ve tebliğ faaliyetlerinde bulunması için Senendec'e davet etti. Ehli Sünnet ulemasından bir kısmı Erdelan'ı terk ettiler ve Osmanlı Devleti'ne iltica ettiler. Kaçar şahı Nasıruddin Şah, 1273 (1856-1857) yılında Emanullah Han'a bir ferman gönderip Ehli Sünnet uleması ile iyi geçinmesini ve mezhebi ayrılıkları derinleştirecek girişimlerden uzak durmasını istedi. Emanullah Han bunun üzerine Şeyhiyye mensuplarına arka çıkmaktan vazgeçti ve Mirza Abdussamed Hemedani, Senendec'i terk etti.

Osmanlı-Erdelan Münasebetleri

Şehrezor merkezli olarak ortaya çıkan ve uzunca bir süre bağımsız ve yarı/bağımsız bir şekilde varlık gösteren Erdelan hanedanı XV. yüzyıldan sonra gerek Osmanlı ve gerekse Safevi Devleti ile Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafya arasındaki ilişkilerin tesisinde büyük bir öneme sahip yerel hanedanlardan birisiydi. İki büyük imparatorluğun sınırlarının kesiştiği bölgede bulunan Erdelan Emirliği sahip olduğu stratejik önemi dolayısıyla öteden beri İran merkezi devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelişmesinde hayati bir rol oynadı. Kaynakların aktardığına göre Hicri 564 (1169) yılından itibaren bölgeye yerleşen Erdelan hanedanı sonraki yüzyıllar boyunca Osmanlı-Safevi devrinin önemli ve etkili yerel idarecilerinden sayıldılar. Safevilerin İran'da merkezi bir güç olarak ortaya çıkmaları ve Şiiliği resmi mezhep olarak benimsemeleri Sünni mezhebine mensup olan komşuları Osmanlılar ile olan ilişkilerinde Erdelan coğrafyasını daha da önemli

[976] Vakayinigar, **Zeyl-i Tarihu'l-Ekrad**, s.301.

kıldı. Bu durumdan istifade eden Erdelan mirleri zaman zaman ikili bir siyaset izleyerek Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ilişkinin şekillenmesinde oldukça etkili oldular. Erdelanların Sünni mezhebine mensup olmaları özellikle Osmanlıları Erdelan mirlerinin ilk yurdu olan Şehrezor üzerine hesaplar yapma konusunda iştahlandırdı. Bu durum Osmanlıların bölgeye yerleşmek için harekete geçmelerinde önemli bir etken oldu.[977]

Daha önce de ifade edildiği gibi Kürtler; Osmanlı Devleti ile Safevilerin güçlü devletler olarak varlık gösterdikleri XVI. yüzyılda, emirlikler şeklinde örgütlenmşlerdi ve aşiretsel, göçebe, yerleşik-tarımsal-kentsel olarak tanımlanabilecek farklı toplumsal oluşumlar içerisinde yaşıyorlardı. Bu toplumsal dokuyu XIX. yüzyılın ortalarına kadar koruyan Kürt mirleri Osmanlıların Çaldıran'daki galibiyetlerinden sonra direkt olarak Osmanlı Devleti ile münasebet içine girdiler ve bu ilişki modern Kürt tarihinin başlangıcını oluşturdu. Molla İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda Kürt mirleri ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma sağlandı ve Kürt mirleri, Anadolu beylerbeyine bağlı olarak kendi bölgelerinin hakimi oldular. Senelik vergi ödemeleri kaydıyla hak ve imtiyazları korundu.[978]

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl başlarında doğudaki en güçlü rakipleri Safevilerdi. Safeviler aleyhine genişleme siyaseti izleyen Osmanlı Devleti, Safevilerin batı sınırlarında sahip oldukları en önemli yer olan Diyarbekir'e yöneldi. Diyarbekir'in fethi Osmanlı Devleti'ne büyük bir avantaj sağlayacak ve İran bu şekilde tehdit altına alınabilecekti. Diyarbekir'in fethedilmesi kararlaştırıldıktan sonra İdris-i Bitlisi'nin de aralarında bulunduğu on bin kişilik gönüllü Kürt birliği Diyarbekir üzerine yürüdü, 1516 yılında şehir alındı,[979] akabinde Mardin de fethedildi. Daha sonra İdris-i Bitlisi, Sünni Kürt beyleri ile anlaşarak onları Osmanlı Devleti tarafına çekti. Böylece; *Urmiye, İmadiye, Soran, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarıkin* gibi bölgelerin Kürt hakimleri Osmanlı

---

[977] Kamran Hemani ve Yakub Penahi, ''Tebyin-i Munasebat-ı Siyasi Meyan-ı Hanedan-ı Erdelan ve Hukumet-i Safevi'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.134.

[978] Arshak Safrastian, **Kurd û Kurdistan**, Çev. Ergin Opengin, Weşanên Avesta, Stenbol 2007, s.46.

[979] Eli Gafuri, **Tarih-i Cengha-yı İran**, s.301.

hakimiyetini kabul ettiler.[980] Eski usullere uygun olarak, kendi topraklarını idare etmeleri için kendilerine beratlar gönderildi.[981] İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda birçok Kürt miri Osmanlı hakimiyetine girdi. İdris'in gayretlerine yalnız Şehrezor merkezli *Erdelan Emirliği* direndi ve Erdelan mirleri önceleri Osmanlı egemenliğini benimsemekten kaçındılar. Ancak sonraki yıllarda Osmanlı Devleti ile Erdelan Emirliği arasında yakın ilişkiler tesis edildi. Erdelan Emirliği ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebetleri birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür: Erdelan mirliği Osmanlı imparatorluğunun sınırında bulunuyordu, doğal olarak veya ister istemez iki taraf arasında gerek olumlu gerekse olumsuz birtakım münasebetlerin vücuda gelmesi kaçınılmazdı. Öte yandan Erdelan bölgesindeki Kürtlerin ekserisi Ehl-i Sünnet itikadına mensuptu. Bu durum Erdelan ile Osmanlı Devleti arasında birtakım ortak noktaların bulunmasını mümkün kılmaktaydı. Özellikle İran merkezi devletlerinin Erdelan bölgesiyle olan münasebetleri ve adı geçen bölgede uyguladıkları mezhep temelli siyaset Erdelan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahip oluyordu. Diğer taraftan İran merkezi hükümetlerinin Erdelan'a karşı katı merkeziyetçi politikalar uyguladıkları dönemlerde Erdelan hakimleri Osmanlı Devleti'ne yaklaşıyorlardı. Aynı şekilde Erdelan ve Babanlar arasındaki ilişkiler de Erdelan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadı.

Kanuni'nin Irakeyn Seferi (1533-1535) ve Erdelan İle İlk Temas

XVI. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Şehrezor'u hakimiyetleri altında bulunduran Erdelan mirleri İran ve Osmanlı İmparatorluklarının sınırlarının kesişme noktasında bulunmalarından dolayı iki devlet arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde büyük rol oynadılar. Çünkü Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu topraklar iki büyük imparatorluğun mücadele ve çekişme alanlarında bulunuyordu. Erdelan mirleri, Safevi ve Osmanlı idarelerinde baş gösteren zaaf veya adı geçen iktidarların kuvvet ve kudret elde etme durumlarına göre bazen Osmanlılarla bazen de Safevilerle temas halinde bulunuyor, ilişki kuruyorlardı. Öte yandan hem Osmanlı Devleti hem de

---

[980] Vural Genç, *Acem'den Rum'a: İdris-i Bitlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512),* İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.276.

[981] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.II, ss.273-275.

Safeviler kuvvet ve kudretlerini tahkim etmek için Erdelan Emirliği ile münasebeti kaçınılmaz görüyor, değişken bir siyaset izliyor, böylece rakiplerine üstünlük kurabileceklerini düşünüyorlardı.

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki çekişmenin başlangıcını oluşturan Çaldıran Savaşı'nda Erdelan mirlerinin herhangi bir dahli görünmüyor, kaynaklarda kendilerinden bahsedilmiyor. Çaldıran Savaşı'nın arefesinde Erdelan'da bir iktidar mücadelesinin yaşandığı anlaşılıyor. Nitekim bu yıllarda I. Memun Bey (1457-1494) topraklarını oğulları arasında taksim ediyor. Dolayısıyla Çaldıran Savaşı'ndan önce ve daha sonra Erdelan'da parçalı bir yönetim uygulandığı ve emirliğin merkezi bir yapıdan yoksun olduğu görülüyor. Erdelan bölgesinin Çaldıran'a uzak oluşu ve o sırada Erdelan'da mevcut olan siyasal bölünmüşlük Erdelan'ın en azından bu dönemde Osmanlılar ile Safeviler arasında bir varlık göstermediğini göstermektedir. Keza bu yıllarda Erdelan mirleri ile Osmanlı-Safevi devletleri arasında direkt bir temasın, ittifak veya tabiiyet ilişkisinin bulunmadığını, Erdelan mirlerinin bağımsız hareket ettiklerini ifade etmek gerekir.[982]

Şah İsmail'den (1501-1524) sonra yerine geçen Şah Tahmasb (1524-1576) Safevi tahtına oturduktan sonra iç sorunlarla, Kızılbaş emirlerin yarattığı problemlerle uğraştı ve Erdelan'a çok fazla alaka gösteremedi. Erdelanlar da henüz genç ve zayıf olan Safevi şahına tâbi olmaya pek meyilli görünmüyorlardı. Öte yandan Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim'in yerine Kanuni Sultan Süleyman oturmuştu ve Sultan Süleyman, saltanatının ilk yıllarında daha çok batı eksenli bir fetih siyaseti izliyordu. Dolayısıyla Şah Tahmasb ve Kanuni Sultan Süleyman saltanatlarının ilk dönemlerinde Erdelan mirlerinin bağımsız olduklarını ve bahsi geçen iki büyük imparatorluktan hiçbirisine tâbi olmadıklarını söylemek mümkün. Genç Safevi şahı Tahmasb, kudret talebinde bulunan Kızılbaş aşiretlerini itaat altına aldıktan sonra İran hudutlarını emniyet altına alma politikasını yürürlüğe koydu. Bu, Osmanlılar ile Safeviler arasında yeni bir dönemin başlaması anlamına geliyordu. Bu yeni dönemde Safeviler ile Erdelan arasındaki ilk doğrudan temas mümkün oldu ve

[982] Purmohemmedi Emleşi, ''Monasebat-ı Hanedan-ı Erdelan Ba Hukumet-i Safeviye (Ez Şah Abbas-ı Evvel Ta Payan-ı Şah Abbas-ı Dovvom)'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.192.

bu ilişki Safeviler ortadan kalkıncaya kadar inşli-çıkışlı bir seyir izleyerek devam etti.[983]

İran'ın kuzeybatı topraklarına hamle yapan Yavuz Sultan Selim'in aksine kudretli padişah Kanuni Sultan Süleyman, ülkesinin batı sınırlarını emniyet altına aldıktan sonra İran'ın batı bölgelerine harekât düzenledi. Bu da ister istemez Erdelan topraklarını Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan çekişmenin bir parçası haline getirdi. Erdelan mirleri bundan sonra ortaya çıkacak gelişmelere karşı kendi konumlarını güvence altına almak için politikalar geliştireceklerdi.[984]

Çaldıran yenilgisinden sonra Safeviler Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlediler ve bu saldırgan politika Şah Tahmasb döneminde de devam etti. Şah Tahmasb'ın iktidarı döneminde Safevilerin Azerbaycan valisi Ulama Han Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Osmanlı sultanı tarafından Bitlis ve Hasankeyf emirliklerine idareci olarak atandı.[985] Bu duruma rıza göstermeyen Bitlis hakimi Mir Şeref 1532 yılında Şah Tahmasb'a sığındı. Ulama Han'ın Osmanlı sultanını Safeviler'e karşı sefer düzenlemesi için teşvik etmesi[986] ve Bitlis mirinin Safeviler'e sığınmış olması Osmanlı-Safevi ilişkilerini iyice gerdi. Sonunda Kanuni Sultan Süleyman 1533 yılında Safeviler'e savaş ilan etti. 1534 yılında Sadrazam İbrahim Paşa (öl.1536) Tebriz'e girdi ve aynı yıl, Bağdat'ı fethetmek kastında olan Sultan Süleyman da Tebriz'e vardı. İleri harekâtına devam eden Osmanlı Devleti sonunda Bağdat'ı fethetti.[987]

Osmanlı Devleti'nin Irak üzerinde egemenlik kurmaya başladığı yıllarda Erdelan Emirliği'nin başında Beyge Bey bulunuyor,[988] kardeşi Sorhab Bey ise ona

---

[983] Fereydun Nuri ve Cafer Nuri, ''Caygah-ı Hanedan-ı Erdelan Der Monasebat-ı Harici-yi Düvel-i Safeviye ve Osmani (907-1135hk.)'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.222.

[984] Selah Mıhemed ve Selim Mehmud, ''Siyaseta Sıltan Sıleyman Qanuni (1020-1066) Lı Hemberi Mirgeha Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, ss.238-253.

[985] Lütfi Paşa, **Tevarih-i Âl-i Osman**, s.123; Matrakçı Nasuh, **Süleyman-name (1520-1537)**, Haz. Davut Erkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.186; Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.V, ss.156-157.

[986] Hasan Bey Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, s.314.

[987] Abdurrahman Şeref, **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**, Cilt. I, ss.253-254.

[988] Şerefhan Bitlisi Beyge Bey'in 42 yıllık saltanattan sonra öldüğünü kaydetmiştir. Bitlisi, **Şerefname**, s. 84. Baba Merduh Ruhani'ye göre Beyge Bey 900-942 (1495-1536), Mirza Şükrullah

tâbi olmakla beraber daha çok Safevilere yakın bir siyaset izliyordu. İbrahim Paşa İran topraklarının fethi kastıyla sefere çıkıp Halep'te kışlayınca Beyge Bey, Haydar ismindeki kedhüdasını bir mektup ile birlikte veziriazama gönderdi. Beyge Bey Erdelan, mektubunda, ezelden beridir Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat itikadı üzere olduğunu, Şiilerle aralarında ihtilaf bulunduğunu ve o tarihe kadar Kızılbaşlarla aralarında savaş ve çatışmaların yaşandığını tafsilatlı bir şekilde anlatıp Osmanlı padişahına itaat ettiğini bildirdi. Veziriazam İbrahim Paşa da kendisine ikram ve iltifatlarda bulundu.[989]

İbrahim Paşa bahar mevsiminde Azerbaycan ve Tebriz'e yakın Ocan mevkiinde karargâh kurdu. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman Ocan mevkiinde İbrahim Paşa'ya katıldı ve Osmanlı ordusu Hemedan ve Dinever üstünden Irak-ı Arab'a doğru yol aldı. Ancak Mahideşt'e vardıklarında şiddetli soğuktan, erzak yetmezliğinden, davarın telef olmasından[990] ve top arabalarını çeken beygirlerin zayi olmasından dolayı Sultan Süleyman'ın emri ile Osmanlı ordusundaki toplar Safevilerin eline geçmemeleri için münasip bir yere gömüldüler.[991] Erdelan mirinin de aralarında bulunduğu Kürt hakimler Osmanlı ordusu için lazım olan *zad u zevadeyi, koyun, sığır, at ve davarı* temin ettiler.[992] Sultan Süleyman Bağdat'a varıp kışı orada geçirdikten sonra topları gömdükleri yerin neresi olduğunu sordu. Osamanlı ümerası; *Şehrezor vilayetidir, hakimi de Beyge Bey adında Ehl-i Sünnet bir emirdir* dediler. Kızılbaşlarla aralarında husumet bulunduğunu ilettiler ve daha önce itaatini arz ettiğini söylediler.[993] Kanuni Sultan Süleyman, Beyge Bey'e çavuşlarından Musli Çavuş eliyle şöyle bir ferman gönderdi:

Senendeci'ye göre de 901-942 (1496-1535) yılları arasında hükmetmiştir. Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, s.230; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.95.Ancak Memun Bey'in *Hatırat*'ında Beyge Bey'in, Elkas Mirza'nın ölümünden bir yıl sonra yani 1550 yılında öldüğü kaydedilmiştir. Memun Bey, **Hatırat**, ss.191-230.

[989] Memun Bey, **Hatırat**, ss.199-200.

[990] XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Muhyiddin Cemali'nin kaydettiğini göre kıtlıktan dolayı birçok Osmanlı askeri kırıldı ve şiddetli soğuktan dolayı Osmanlı ordusundan birçok kişinin elleri ve ayakları donup askerler sakat kaldılar. Muhyiddin Cemali, **Tevarih-i Âl-i Osman**, Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1990, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.129.

[991] Mehmed Zaim, **Camiü't-Tevarih**, Cilt. I, s.359.

[992] Rhoads Murphey, **Kanunname-i Sultani li Aziz Efendi**, s.35.

[993] Memun Bey, **Hatırat**, s.199.

> ‘’Senin Kızılbaşla olan husumetin ve itaatini arz etmiş olduğun malumum olmuştur. Şimdi sadakatini isbat etmenin şartı benim yolda kalan toplarımı Bağdat’a ulaştırmandır. Hizmetin zai olmayacak ve ihsanımdan istifade edeceksin.’’[994]

Musli Çavuş’un getirdiği ferman Beyge Bey’e ulaşınca derhal kardeşi Sorhab Bey’i Sultan Süleyman’a gönderip sultanın arzusunu canı gönülden yerine getireceğini iletmesini istedi. Sultan Süleyman Beyge Bey’e hayır dualar etti, Sorhab Bey’e de Merivan sancağını verdi. Beyge Bey, Erdelan topraklarında gömülü bulunan Osmanlı toplarını çıkarttırdı, mülkündeki demirci ustalarına ve marangozlara tamir ettirdi ve beygirlere bağlayıp Sultan Süleyman’a gönderdi.

Erdelan Emirliği’nin merkezi o zamanlar Tebriz-Kerkük yolu üzerinde bulunan, Arap coğrafyacıların *Zelem* olarak adlandırdıkları, Osmanlı kaynaklarında *Zalim Kale*[995] olarak kaydedilmiş oldukça sarp bir kale idi. II. Memun Bey’in[996] *Hatırat*’ından anlaşıldığı kadarıyla babası Beyge Bey, Osmanlı Devleti’ne olan sadakatini ispat etmek için o sırada yaşı küçük olan büyük oğlu II. Memun’u rehin olarak Bağdat beylerbeyinin yanına göndermişti. II. Memun Bey Bağdat Kalesi’nde on iki yıl on ay kaldı ve o süre zarfında kendi ifadesi ile *gece gündüz nefis tezkiyesi ve adab-ı Osmani öğrenmekle* meşgul oldu.[997] Bağdat’taki on iki yıllık esaretten sonra II. Memun Bey, Kanuni Sultan Süleyman tarafından önce Kerkük sancak beyi, daha sonra da babası Beyge Bey ölünce Erdelan miri ve Şehrezor hakimi olarak tayin edildi. Ancak amcaları Muhammed ve Sorhab beyler bu duruma rıza göstermediler. Osmanlı veziriazamı İbrahim Paşa, Muhammed Bey’i Şehrezor hakimi olarak tayin ettirdi ve II. Memun Bey’i azlettikten sonra İstanbul’a gönderdi. II. Memun Bey bir müddet sonra da Sultan Süleyman tarafından Hılle’ye[998] tayin edildi.[999]

---

[994] Memun Bey, **Hatırat**, ss.200-201.

[995] Memun Bey, **Hatırat**, s.200.

[996] Erdelan Okulu tarihçileri tarafından Memun Beg-i Sani olarak kaydedilmiş, Baba Erdelan’dan sonraki onuncu Erdelan miri olarak değerlendirilmiştir. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.48; Mosennef, **Lubbu’t-Tevarih**, s.12; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.95.

[997] Memun Bey, **Hatırat**, s.206.

[998] Bağdat’a 120 km. mesafede bulunan Hılle Keldanilerin başkenti antik Babil kenti yakınlarında yer alıyordu. Büyük ve âbad olan bu şehir Abbasilerin son dönemlerinde yıkılmaya yüz tuttu ve zamanla bir kasabaya dönüştü. Mosennef, **Lubbu’t-Tevarih**, s.14.

[999] Şerefhan Bitlisi Memun Bey’in Hılle idareciliği ile ilgili şöyle bir kayıt düşmüştür: ‘’ Şu tarihe yani 1005 (1597) yılına kadar da Memun Bey o sancağın işlerini yürütmekte, gönül rahatlığıyla, mutlu bir halde ve tam bağımsız olarak sancağını idare etmektedir.’’ Bitlisi, **Şerefname**, s. 133.

II. Memun Bey Şehrezor hakimliğinden azledildikten sonra Sorhab Bey, kardeşi Muhammed Bey'in hakim olduğu topraklara saldırdı, Muhammed Bey'i mağlub etti, Zelem Kalesi'ni ele geçirdi ve Şehrezor hakimi oldu. Bunu kabul etmeyen Osmanlı Devleti, önce Bağdat beylerbeyi Osman Paşa'yı akabinde Baltacı Mehmed Paşa'yı bölgeye sevk ederek Sorhab Bey'i bertaraf etmelerini kendilerinden istedi. Sorhab Bey böylece Zelem Kalesi ile birlikte Beyge Bey'e ait toprakları da terk etmek zorunda kaldı. Şehrezor 1554 tarihinden sonra fiilen Osmanlı egemenliğine girerken Sorhab Bey ve çocukları İran'a tâbi olarak hakimiyetlerini devam ettirdiler.[1000]

Beyge Bey öldükten sonra yerine oğlu II. Memun Bey geçti. Kanuni Sultan Süleyman İmadiye hakimi Sultan Hüseyin Bey'i bazı Kürt emirlerle birlikte Şehrezor'u fethetmeleri için görevlendirmişti. Padişahın emirleri doğrultusunda harekete geçen Sultan Hüseyin Bey, Zelem Kalesi'nde bulunan II. Memun Bey'i muhasara etmiş, II. Memun Bey Osmanlı kuvvetleri karşısında bir şey yapamamış ve Hüseyin Bey'in gayretleri sonucunda ikna edilerek Zelem Kalesi'nden çıkarılıp İstanbul'a, Sultan Süleyman'ın yanına gönderilmişti. Sultan Süleyman bir süre gözetim altında tuttuğu II. Memun Bey'i daha sonra serbest bırakmış ve Bağdat'a tâbi Hille sancağının mülkiyyet hakkını kayd-ı hayat şartıyla kendisine bağışlamıştı. II. Memun Bey'in kardeşi İsmail Bey'e de Osmanlı Devleti tarafından Seruçek sancağının yönetimi verilmişti.[1001] II. Memun Bey İstanbul'da mahpus bulunduğu sırada yokluğunu fırsat bilen Sorhab Bey, Memun Bey'e ait olan topraklarla birlikte kardeşi Muhammed Bey'e ait toprakları ve Zelem Kalesi'ni de ele geçirdi ve on ikinci Erdelan miri olarak tahta oturdu.[1002]

[1000] Memun Bey, **Hatırat**, s.195.

[1001] Bitlisi, **Şerefname**, s.85; Muhammed Şerif Kadı da bu bilgiyi destekler mahiyette bir kayıt paylaşmış ancak İsmail Bey'in II. Memun Bey'in oğlu olduğunu iddia etmiştir. Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.60.

[1002] Hüküm süresi Erdelan kaynaklarında 1538-1568 olarak kaydedilmiş, otuz yıl yöneticilik yaptığı belirtilmiştir. Merduh Kordestani, Şükrullah Senendeci ve Ali Ekber Vakayinigar Sorhab Bey'in 30 yıl yöneticilik yaptığını yazmışlardır. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.320; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.99; Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, s.89.

1545 yılında Şah I. Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza abisine muhalefet etti ve iki yıl sonra 1547 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a sığındı.[1003] Kanuni Sultan Süleyman bunu, İran'a yeniden sefer düzenlemek için fırsat bildi ve 1548 ile 1549 yıllarında İran üzerine sefer düzenledi. Kanuni Sultan Süleyman İran hududuna varınca Van'a yürümek istedi ancak Elkas Mirza, abisi Şah Tahmasb'dan almak istediği Tebriz şehrine yürümesi için Kanuni Sultan Süleyman'ı tahrik etti. Elkas Mirza'nın talebi üzerine Sultan Süleyman Tebriz'e yöneldi, Aras Nehri'nin güney doğusunda bulunan toprakları ve İran'da Kürtlerin yerleşik oldukları bir kısım toprakları fethettikten sonra Tebriz'i kuşattı ancak Tebriz halkı herhangi bir direniş göstermeyip teslim oldular.[1004] Kanuni Sultan Süleyman Elkas Mirza'ya yardımcı oldu ancak o Şah Tahmasb'a galip gelemedi, Osmanlı sultanından gördüğü destekten mahrum kalınca Şehrezor'daki Kesikçınar mevkiinde Erdelan miri Beyge Bey'e sığındı.[1005] Diyarbekir beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan H-09-07-956 (3 Ağustos 1549) tarihli hükümde; Elkas Mirza'nın Şehrezor yolunda firar ettiği, Kürdistan'ın

---

[1003] Nişancı Mehmed Paşa, **Hadisat**, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, Kamer Neşriyat, İstanbul 1983, s.208; Solakzade Mehmed Hemdemi, **Solakzade Tarihi**, Sadeleştiren: Vahid Çabuk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2016, s.572; Şerefhan Bitlisi, Şükrullah Senendeci ve Muhammed Merduh Kordestani bu hadisenin tarihini 956 (1549-1550) olarak kaydetmişlerdir. Bitlisi, **Şerefname**, s.85; Senendeci, **Tohfe-i Nasıri**, s.98; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.320. Muhammed Şerif Kadı ise **Zubdetu't- Tevarih** isimli eserinde aynı hadisenin tarihini 953 (1546-1547) olarak tesbit etmiştir. Muhammed Şerif Kadı, **Zubdetu't-Tevarih**, s.16.

[1004] Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.VI, s.15.

[1005] Selman Bursevi, **Camiü'l-Cevahir**, Haz. Nazım Yılmaz, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.73; Matrakçı Nasuh, **Tarih-i Âli Osman**, Haz. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, s.466; Anonim, **Tevarihi Âl-i Osman (F. Gıese Neşri)**, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.151; Anomim, **Tarih-i Al-i Osman**, Haz. Mustafa Karazeybek, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1994, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.447; Mehmed Zaim, **Camiü't-Tevarih**, Cilt. I, s.375. Lütfi Paşa, **Tevarih-i Âl-i Osman**, s.137. Lütfi Paşa Elkas'ın ''Şehrezor beyine'' sığındığını kaydetmiştir. Müneccimbaşı Elkas'ın Kürdistan dağlarına sığındığını kaydetmiştir. Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi (Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayiü'l-Asar)**, Cilt.II, s.560. Celalzade Mustafa Çelebi de Elkas Mirza'nın Ekrad dağlarına sığındığını kaydetmiştir. Celalzade Mustafa Çelebi, **Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik**, Haz. Funda Demirtaş, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.550. Muhyiddin Cemali, Elkas'ın ''bir Kürt beyinin kalesine'' sığındığını kaydetmiştir. Muhyiddin Cemali, **Tevarih-i Âl-i Osman**, s.136; Mehmed bin Mehmed er-Rumi, **Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar ve Tarih-i Âl-i Osman**, s.198; Karaçelebizade Abdulaziz Efendi, **Süleymanname**, Bulak Matbaası, Kahire 1248/1833-34, s.152.

içinde mi olduğu yoksa abisi Şah Tahmasb'ın yanına mı gittiğinin öğrenilip bildirilmesi emredildi.[1006]

Sefer dönüşünde Kürt topraklarından geçen Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor bölgesindeki Kızılca Kale'yi ve bazı Kürt kalelerini fethetti.[1007] Sefer esnasında Erdelan miri Beyge Bey b. Memun Bey'in kardeşi, Ekrad ümerasından Mir Sorhab Bey, Sultan Süleyman'ın yanına gelerek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi ve bağlılığının bir nişanesi olarak Erdelan bölgesindeki kalelerin anahtarlarını sultana takdim etti.[1008] Böylece Şehrezor bölgesi, Erdelan mirleri tarafından idare edilmek kaydıyla Osmanlı hakimiyetine alınmış oldu. *Tarih-i Âli Osman*'ın müellifi Matrakçı Nasuh bu durumu şu şekilde kaydetmiştir:

> ''Andan sonra İskender Pınarı nâm mahalle vusûl bulıcak Ekrâd ümerâsından Mir Sührâb dahi hevâ-yı isyândan rücû' idüp gelüp Düdân ve Harrân ve Sırça ve Harir ve Şemrân ve Serucek ve Noy ve Maysala ve Zâlim ve Vilke nâm kılâ'nun miftâhlarını getirüp teslim eyledi.''[1009]

Gerek Safevi saldırıları ve gerekse Erdelan mirlerinin kendi aralarında yaşadıkları çatışmalar Osmanlı Devleti'nin bölgede tam hakimiyet tesis etmesine engel oldu ancak 1553 yılından sonra Bağdat valisi Hasan Paşa'nın faaliyetleri sonucunda bölgenin emir ve hakimlerinin çoğu Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler ve Şehrezor Osmanlı topraklarına katılmış oldu. Ancak Erdelan mirleri bu tarihten sonra tedrici olarak İran coğrafyasına çekildiler ve Safevi Devleti'nin etki alanı içine girdiler.

Kanuni Sultan Süleyman'ın desteği ile Şah Tahmasb'a karşı harekete geçen Elkas Mirza başarılı olamadı ve Osmanlı padişahının gözünden düştü. Elkas Mirza, kardeşi Behram Mirza'nın oğlu Bediü'z-zaman Mirza'yı Şah Tahmasb'ın yanına gönderdi ve kendisinden af talebinde bulundu. Öte yandan Elkas Mirza'nın Şah

---

[1006] BOA, İE.AS, Dosya: 1, Gömlek:25.

[1007] Matrakçı Nasuh, **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, s.257.

[1008] Mehmed Zaim, **Camiü't-Tevarih**, Cilt. I, s.378.

[1009] Matrakçı Nasuh, **Tarih-i Âli Osman**, ss.369-370. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548 yılındaki İran seferi esnasında padişahın yanında bulunan *Camiü'l-Cevahir*'in müellifi Selman Bursevi'nin kaydettiğine göre Van Kalesi'nin fethi sırasında Bağdad tarafında Kürdistan vilayetinin padişahları olup kendi adlarına sikke kestirip hutbe okutan ve hiçbir hükümdara baş eğmeyip tâbi olmayan *Cihangiroğulları Mirza Mehemmed Bey* ve *Şah Rüstem Bey* Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna gelip itaatlerini arz ettiler. Selman Bursevi, **Camiü'l-Cevahir**, s.68.

Tahmasb ile anlaşmaya çalıştığını haber alan Kanuni Sultan Süleyman, vezir-i sani Mehmed Paşa'nın komutasında bir orduyu Elkas Mirza'yı bertaraf etmesi için Şehrezor'a gönderdi. Mehmed Paşa Elkas'ın üzerine yürüdü. Osmanlı müttefiki Beyge Bey de Novi Kalesi hakimi olan oğlu Mir Alemüddin'e haber gönderip Elkas'ın İran topraklarına kaçmasına fırsat vermemesini ve derhal yolunu kesmesini ondan istedi. Mir Alemuddin hemen harekete geçti, Elkas ile savaştı ve birçok adamını öldürdü. Birçok adamını da esir aldı. Kaçmayı başaran Elkas Merivan Ovası'na konuşlandı.[1010]

Şah Tahmasb'ın casusları Elkas'ın Merivan Ovası'nda bulunduğunu rapor edince Elkas oradan kaçtı ve Soran yaylasında konuşlu bulunan Mir Sorhab'a iltica etti, ordusuna katıldı. Bu haber Beyge Bey'e ulaşınca kardeşi Mir Sorhab'a adam gönderip, Mehmed Paşa'nın bir haberci gönderdiğini, Elkas'ı istediğini kendisine iletti. Ancak Mir Sorhab Elkas'a ihanet etmeyeceğine dair yemin ettiğini dolayısıyla kendisini teslim edemeyeceğini abisi Beyge Bey'e iletti. Bunun üzerine harekete geçen Beyge Bey Elkas Mirza'yı almak için Mir Sorhab'ın adamlarıyla savaştı, adamlarını öldürüp topraklarını yağmaladı. Elkas Mirza Eylül 1549'da Mir Sorhab'ın Merivan'daki kalesine sığındı.[1011] Ancak bir gece Şah Tahmasb ve Behram Mirza'nın gönderdikleri beyler Sorhab Bey'in kalesine gidip Elkas ile anlaştılar ve onu alıp Kazvin'e götürdüler.[1012] Beyge Bey de olup bitenleri Mehmed Paşa'nın gönderdiği çavuşa söyledi. Mehmed Paşa durumu İstanbul'a bildirince İstanbul'dan haber geldi. Beyge Bey'in oğlu II. Memun Bey'in Bağdat Kalesi'nden çıkarılıp hilat giydirilmesi ve İstanbul'a gönderilmesi buyuruldu.[1013]

Kanuni Sultan Süleyman, yaptığı hizmetlere karşılık olarak Beyge Bey'e ihsanlarda bulundu, kendisine hilat gönderdi. Beyge Bey de padişaha sadakatle bağlı

[1010] Memun Bey, **Hatırat**, s.207.

[1011] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-Tevarih**, Cilt.I, s. 338.

[1012] Mirza Bey Cünabadi, **Ravzatü's-Safeviye**, s.516. Osmanlı tarihçisi Mehmed Zaim'e göre Şehrezor hakimi Beyge Bey'e sığınmış olan Elkas Mirza hummaya yakalandığı ve hasta yatağında bulunduğu bir sırada Beyge Bey'in kardeşi Sorhab Bey tarafından yattığı menzil basılarak ele geçirildi ve Şah Tahmasb'a ''satıldı''. Mehmed Zaim, **Camiü't-Tevarih**, Cilt. I, s.375. Peçevi İbrahim Efendi de, ''Ucube Yaratık'' Elkas Mirza'nın bir gün hasta ve bitkin bir halde yattığı bir sırada Erdelan miri Söhrab tarafından gafil avlandığını, yakalanıp ağabeyi Şah Tahmasb'a gönderildiğini kaydetmiştir. Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.I, s.201; Muhyiddin Cemali, **Tevarih-i Âl-i Osman**, s.136.

[1013] Memun Bey, **Hatırat**, s.207.

kalacağını taahhüt etti. Beyge Bey'in oğlu II. Memun Bey İstanbul'a götürüldü ve kendisine Elkas Mirza hadisesi soruldu. O da ayrıntılı bir şekilde anlattı. Kerkük vilayeti üç yüz bin akçe ile kendisine verildi. Memun Bey'e ayrıca kılıç, kaftan, yüz bin akçe nakit ve bir at verildi. Sultan Süleyman, Memun Bey aracılığı ile Beyge Bey'e şöyle bir haber ulaştırdı: ''*Beyge Bey'e söyle; Benim kuşandığım kılıç din-i İslam uğrunadır, onun çektiği gayret din-i Muhammedi içindir. Elkas'ı şaha teslim ettiği için Sorhab'dan intikamımı alması icap eder*.''[1014]

Memun Bey yanında padişahın elçisi Oruç Bey olduğu halde babası Beyge Bey'in yanına gitti ve padişahın isteğini Beyge Bey'e iletti. Beyge Bey, padişahın elçisi Oruç Bey'in refakatinde kardeşi Mir Sorhab'ın üzerine yürüyüp vilayetini viran etti. Sorhab Bey'in hükümet merkezi olan Merivan Kalesi'ni kuşattı ve Bağdad beylerbeyi Temerrüd Ali Paşa'ya (öl.1572) bir adam ve mektup gönderip olaya şahitlik etmeleri için yüz yeniçeri neferi getirtti. Beyge Bey üç ay boyunca Sorhab Bey'in kalesini kuşattı, tam alacakken Safevi Şah'ı kuşatma altında bulunan Sorhab'ı kurtarmak için binlerce askerden oluşan bir ordu ve namlı serdarlarını gönderince Beyge Bey hükümetinin merkezi olan Zelem Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı.

II. Memun Bey'in hatıralarında aktardığına göre Beyge Bey'in kardeşleri Muhammed Bey ve Sorhab Bey gizlice anlaştılar ve Beyge Bey'e karşı ittifak kurdular. Erdelanlı kardeşler Beyge, Muhammed ve Sorhab beyler arasında yapılan savaşta Beyge Bey başına aldığı bir kılıç darbesi ile yaralandı.[1015] Kendisi de savaşta bizzat bulunan II. Memun Bey, babası Beyge Bey'i o karmaşadan kurtardığını kaydetmiştir. Beyge Bey'in diğer kardeşi Kayıtmaz Bey[1016] Kızılbaşlara saldırıp onlardan başlar ve esirler alıp Bağdad beylerbeyi Ali Paşa'ya gönderdi. Ali Paşa da kesik başları İstanbul'a gönderdi ve kedhüdası aracılığı ile Şehrezor'da olup bitenleri

---

[1014] Memun Bey, **Hatırat**, s.218.

[1015] *Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb*'ın müellifine göre Beyge Bey ile kardeşi Sorhab Bey arasında Elkas Mirza'nın hâmiliği hadisesinden dolayı yaşanan muharebede Beyge Bey, kardeşi Sorhab Bey tarafından başına vurulan bir ok ile yaralandı. İsmail el-Hüseyni el-Tebrizi el-Maraşi (Mülayim Beg), **Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb**, s.114.

[1016] Memun Bey'in aktardığına göre Beyge Bey'in İbrahim Bey ve Bağdad'a tâbi Karatepe ve Babilan sancaklarından mazul Kayıtmaz adında iki kardeşi daha vardı. Kayıtmaz Bey, Osmanlı Devleti'ne tâbi olmadan önce Elkas Mirza ile birlikte Acem seferine katılmıştı. Memun Bey, **Hatırat**, s.215. Erdelan kaynaklarında Beyge Bey'in İbrahim ve Kayıtmaz adlarında kardeşlerinin bulunduğuna dair hiçbir kayıt yoktur.

Osmanlı padişahına aktardı. Padişah, Beyge Bey'e murassa bir kılıç ve kalkan, altın zincir, koşum takımı, zernişan, mükemmel bir at, kendisi ile savaşa katılan akrabalarına hilatler ihsan edip Yenişehirli Mustafa Çavuş ile gönderdi.[1017]

Beyge Bey bir süre sonra yeniden Sorhab Bey'e savaş aştı ve Sorhab Bey'in konuşlu bulunduğu Merivan Kalesi'ni kuşatma altına aldı. Bunun üzerine Sorhab Bey, Şah Tahmasb'dan yardım istedi. Şah da oğlu İsmail Mirza'nın başında bulunduğu bir birliği Sorhab Bey'e yardımcı olmaları için gönderince Beyge Bey kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldı. İsmail Mirza iki ay boyunca Şehrezor'daki Kızılcakaleyi kuşattı ancak kış bastırınca Kazvin'e geri döndü. O sırada Kerkük'te bulunan II. Memun Bey yaşanan olayları hatıralarında şu şekilde kaleme almıştır:

> ''Ben o sırada Kerkük'te idim. Babam Beyge Bey hastalandı, haber gönderip derhal gel dedi. Durumu Bağdad beylerbeyi Ali Paşa'ya arz edip acele ile Şehrezor'a gittim. Dört gün sonra pederim öldü ve Sorhab gelip vilayeti yağmaladı. Ben de Ali Paşa'ya haber verdim. Sorhab ile savaştık. Ali Paşa durumu o sırada Edirne'de bulunan padişaha iletti. On yedi gün sonra haber geldi. Padişah dedi ki: Bağdad ve Diyarbekir'e tâbi olan ümera-yı Ekrad'ın küçüğüne ve büyüğüne buyruk gönderdim. Seni onlara fermandar atadım. Sorhab'ın üzerine yürü ve onu esir al! İmadiye hakimi Sultan Hüseyin Bey, benim fermandar olduğumu ve padişah tarafından lütuflara mazhar olduğumu duyunca hased etti. Seruçek hakimi amcam Muhammed Bey ile iş birliği yapıp Rüstem Paşa'ya dediler ki: Eğer Şehrezor vilayeti Muhammed Bey'e verilirse ve Memun Bey durdurulursa Beyge Bey'den kalan bütün hediyeleri, mal ve mülkü size veririz. Rüstem Paşa'yı haris edip hile ve desise ile bir hükm-ü şerif almaya muvaffak olmuşlar. Ancak padişah Sorhab üzerine yürünmesini emredince beş on gün sonra Hüseyin Bey ve Muhammed Bey yeni bina olunan Gülanber Kalesi önlerine, yanıma geldiler. Anlaştık ve Sorhab'ın hakimiyeti altında bulunan Merivan'ı vurmaya karar verdik. Askerlerimi oraya gönderdim ve kendim Sultan Hüseyin Bey'in çadırına gittim. Hüseyin Bey bir hükm-ü şerif çıkardı ve Şehrezor Muhammed Bey'e verildi ve sana hapis buyuruldu dedi. Sultan Hüseyin beni alıp götürdü, İmadiye Kalesi'ne hapsetti. Sorhab mülküme saldırdı, kalemi, mal ve mülkümü yağmaladı. Padişah hakikatleri öğrenince İstanbul'a gittim. Müteferrika bölüğüne yüz akçe yevmiyye ile kaydolundum. Rüstem Paşa; sana haksızlık yapıldığı bize malum oldu deyip bana ihsan ve ikramlarda bulundu. İstanbul'da bulunduğum süre boyunca gâh seferlerde gâh payitahtta devlete hizmet ettim. Sonunda Nahçıvan seferi esnasında Şehrezor fethedildi ve intikamım alındı.''[1018]

1534 yılında Bağdat ve havalisini fetheden Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor'a hakim olan Erdelan mirlerini de itaat altına almayı başarmıştı. Ancak Sorhab Bey Erdelan'ın Elkas Mirza'nın ilticasından sonra Şah Tahmasb ile geliştirdiği yakın ilişki Sultan Süleyman'ı birtakım tedbirler almak mecburiyetinde bıraktı. Zira Erdelan hakimlerinin Safevilere meyletmesi Osmanlı Devleti'nin Bağtat

---

[1017] Memun Bey, **Hatırat**, s.218.

[1018] Memun Bey, **Hatırat**, ss.221-225.

hakimiyetini kaybetmesi ile sonuçlanabilirdi. Sorhab Bey ve Beyge Bey'in küçük kardeşleri Muhammed Bey'e babaları I. Memun Bey, sağlığında; Seruçek, Alan, Karadağ ve Şehrbazar topraklarını bırakmıştı. Muhammed Bey Kanuni Sultan Süleyman'a bağlılığını bildirdi ve bütün Erdelan mülküne hakim olabilmek için Sultan Süleyman'ın yanına gitti. Bağdat'a tâbi Kerkük sancağının Seruçek ve Şehrbazar livaları kendisine verildi. Ayrıca kendisine üç yüz bin akçe verildi ve kardeşi Sorhab Bey'in üzerine yürümesi emredildi. Sorhab Bey'in herhangi bir girişimde bulunmasına fırsat vermeyen Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan'a yapacağı sefer öncesinde (1554) veziriazam Rüstem Paşa kanalıyla Bağdat valisi Osman Paşa'yı Kürt mirlerini de yanına alarak Şehrezor'u fethetmeye memur etti.[1019]

Osman Paşa söz konusu ferman doğrultusunda harekete geçti ve Zelem Kalesi'ni kuşattı. Şerefhan Bitlisi'nin aktardığına göre kuşatma iki yıl sürdü ve I. Memun Bey'in oğlu Muhammed Bey kuşatma esnasında atılan bir tüfek kurşunuyla öldürüldü.[1020] Zelem Kalesi'ne konuşlanan Şehrezor hakimi Sorhab Bey, Şah Tahmasb'dan yardım talebinde bulununca Şah, Behram Mirza'nın oğlu Bediüzzaman'ı ve Hemedan hakimi Muhammed Han'ı kalabalık bir ordu ile Sorhab'ın imdadına gönderdi. Bunun üzerine Osman Paşa, Zelem Kalesi'nden çekildi ve Safevi ordusu Zelem Kalesi'ne girdi.[1021] Mir Sorhab'a elçi gönderen Diyarbekir beylerbeyi Osman Paşa, Mir Sorhab'a eğer itaat ederse affedileceğini bildirdi. Sorhab Bey, Osman Paşa'dan kesin söz istedi. Osman Paşa sözüne sadık kalacağına dair yeminname gönderince Sorhab Bey oğlunu rehin olarak verme hazırlığı yaptı ancak o esnada Osman Paşa'nın baskınına maruz kaldı.[1022]

Sorhab Bey kaçmayı başardı. Adamları yetmiş yaşındaki hasta karısını da bir ata bindirip kaçırmaya çalıştılar ancak kadın attan düştü, yeniçeriler başına üşüşüp onu esir aldılar. Osman Paşa Sorhab'ın karısını o civara yakın olan Horin Kalesi dizdarının yanına gönderdi. Osman Paşa o gece öldü. Baltacı Mehmed Paşa Bağdad beylerbeyi olarak tayin edildi ve kendisine emrinde bulunan askerleri ile Şehrezor'a

---

[1019] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-tevarih**, Cilt.I, s.367.

[1020] Bitlisi, **Şerefname**, Nubihar Yayınları, s.135; Memun Bey, **Hatırat**, s.227.

[1021] Hasan Bey Rumlu, **Ahsenü't-tevarih**, ss.483-484; Muhamed Hasan Seniü'd-devle (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Muntazam-ı Nasıri**, Cilt.II, s.822.

[1022] Memun Bey, **Hatırat**, ss.228.

saldırması emredildi. Mehmed Paşa Şehrezor'a yürüdü ve 1561 yılında Zelem Kalesi'ni ele geçirdi.[1023] Ancak Rojbeyani aşiretinden Derteng beyi Ebubekir Bey araya girdi. Kedhüdasını gönderdi, Sorhab Bey'in Yakup Bey adındaki oğlunu rehin olarak getirtip Baltacı Mehmed Paşa'ya teslim etti. Sorhab Bey'in esir edilmiş olan karısının kardeşleri Şehrezor vilayetine tâbi olan Peleng beyleri olup o civarın en güçlü aşiretine mensup kabul ediliyorlardı ve mutaassıb Ehl-i Sünnet idiler. Sorhab Bey'in üzerine yürüyüp ona, '*'kaleyi teslim et ki kız kardeşimiz kurtulsun, eğer yapmazsan Osmanlı safında olarak üzerine yürür ve seni yok ederiz*'' dediler. Sorhab Bey, vilayetine sahip olmasına izin verilmesi koşuluyla Zelem Kalesi'nin anahtarlarını Baltacı Mehmed Paşa'ya gönderdi.[1024]

Bağdat beylerbeyi Baltacı Mehmed Paşa, Sorhab Bey'in oğluna ve adamlarına kıymetli hilatler giydirdi. Esir olan karısını kaleden çıkarttırdı ve azad etti. Mehmed Paşa'nın adamları Zelem Kalesi'nde bulunan Sorhab Bey'i almaya gittiler. İçlerinden Şehrezor mülküne hakim olmak iddiasında bulunan Veli isminde bir Kürd beyi Sorhab Bey'i korkutmak için:*''Paşa ile beylerin kavline ne itibar, bir emir buyurmayınca hazreti Hüdavendigâr''* deyince korkuya kapılan Sorhab Bey, Zelem Kalesi'nden kaçtı ve eski kalesi Merivan'a konuşlandı, Meşale ve Şemiran hisarlarına gözcüler koydu. Ancak Mir Sorhab'a tâbi ümera ve dokuz aşiret reisi Baltacı Mehmed Paşa'ya gidip kalelerin anahtarlarını teslim ettiler. Böylece Beyge Bey'e ait olan Şehrezor mülkünün yarısı Osmanlı Devleti'nin olurken diğer yarısı Ekrad beylerinin elinde kaldı.[1025] Baltacı Mehmed Paşa Zelem Kalesi'ne nöbetçiler koydu ve Kürd Veli Beyi kale komutanı olarak tayin etti.[1026] Daha sonra İstanbul'a fütuhat haberini gönderdi. Padişah altı yüz bin akçe ile Şehrezor'u Arnavud taifesinden Berber Murad Bey'e verdi.[1027] Bir buçuk yıl sonra da Safevi şahı ile barış yapıldı.

[1023] Bitlisi, **Şerefname**, Nûbihar, Yayınları, s.135; Mosennef, **Lübbu't-tevarih**, s.15.

[1024] Memun Bey, **Hatırat**, s.229.

[1025] Memun Bey, **Hatırat**, s.230.

[1026] Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.I, s.231; Şehrezor hakimi Veli Bey'e gönderilen hükümler için, BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 3 , Gömlek: 984, 997; *3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560)*, s.439, 443.

[1027] Nilüfer Bayatlı, ''Kuzey Irak'ta Şehrizor (Süleymaniye) ve Osmanlı Hakimiyeti'', *Türk Dünyası Tarih*, Sayı 205, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ocak 2004, s.44.

Hülasaü't-Tevarih'in müellifi, Sorhab-ı Kürd'ün, kardeşi Beyge Erdelan tarafından Şehrezor hakimi olarak tayin edildiğini, Osmanlı kuvvetleri bölgeye ulaştıktan sonra Safevi sarayına adamlarından birisini gönderdiğini, yardım istediğini, şahın bölgeye yardımcı kuvvetlerini sevk etmesinden sonra Osmanlı ordusunun bertaraf edildiğini kaydetmiştir.[1028] Aynı kaynak daha sonra Şah Tahmasb'ın saltanatının otuz birinci yılı (961/1554) olaylarını aktarırken Osmanlı ordusunun Şehrezor'a yaptığı akından bahsetmiş ve *Sorhab-ı Kürd'ü* herhangi bir mukavemette bulunmadan Şehrezor Kalesi'ni Osmanlılara teslim edip geri çekilmekle itham etmiştir.[1029]

Şah Tahmasb'ın gönderdiği destek kuvvetle Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratan ve onları geri çekilmek zorunda bırakan Sorhab Bey, Şah Tahmasb'ın yanında büyük bir itibar elde etmişti. Şah Tahmasb'ın Sorhab Bey'in Elkas Mirza için yaptığı şefaati kabul etmesi[1030] Safevilerin Erdelan mirini ne kadar önemsediklerinin açık bir göstergesi idi. Bu girişiminden dolayı Şah Tahmasb her sene Sorhab Bey'e tayin edilmiş bir meblağ gönderiyordu. Sorhab Bey'in tercihini Safevilerden yana kullanmasından sonra Osmanlılar, Şah Tahmasb'ın iktidarının sonlarına kadar Erdelan bölgesi üzerindeki iddialarını devam ettirdiler, hamleler yaptılar ve Şehrezor bölgesi ile güçlü Zelem Kalesi üzerindeki hakimiyetlerini pekiştirdiler.

Sultan III. Murad (1574-1595) Devri: Erdelan İle İttifak

Zelem Kalesi'ni sonsuza dek kaybeden Sorhab Bey, Erdelan topraklarının doğu serhadlerine çekildi. Böylece ilk Erdelan mirlerinden bu yana uzun bir müddet emirliğe başkentlik yapmış olan Şehrezor bölgesi ve Zelem Kalesi kaybedildi. Zelem Kalesi Teymur Han Erdelan'ın (1578-1590) iktidarı dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Teymur Han Erdelan, dönemin Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat ettiği için Zelem Kalesi kendisine geri verildi ve adı geçen kale

---

[1028] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-Tevarih**, Cilt.I, s.367.

[1029] Münşi-yi Kumi, **Hülasaü't-Tevarih**, Cilt.I, s.373.

[1030] Münşi-yi Kumi, **Hülasü't-Tevarih**, Cilt.I, s.338; İsmail el-Hüseyni el-Tebrizi el-Maraşi (Mülayim Beg), **Alem Ara-yı Şah Tahmasb**, ss.113-114.

yeniden Erdelan topraklarına dahil oldu. Teymur Han Erdelan 1580-1581[1031] yılında Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat etti ve hakimiyeti altında bulunan sekiz kaleyi Osmanlı Devleti'ne teslim etti.[1032] Sultan Murad da Şehrezor vilayetinde bulunan kendi mülkünden yıllık yüz bin Osmanlı akçesi tutarındaki meblağı Teymur Han'a verdi. Sultan III. Murad ayrıca Sına (Senendec), Hasanabad, Kızılcakale beldelerini sancak yolu ile Teymur Han'ın büyük oğlu Sultan Ali'ye, Karadağ'ı diğer oğlu Budak Bey'e, Merivan'ı öteki oğlu Murad'a ve Şehrbazar'ı da (bugünkü Süleymaniye) Teymur Han'ın en küçük oğlu Mir Alemuddin Bedirhan'a verdi.[1033]

Şerefhan Bitlisi'nin ifadesi ile Teymur Han, Osmanlı Devleti'nin büyük *beylerbeyi zincirine* girdi ve kendisine paşalık unvanı verildi. Ancak bir süre sonra yeni ittifak arayışlarına giren Teymur Han Osmanlı Devleti'nden yüz çevirdi.[1034] Yine *Şerefname*'nin ifadesi ile *bazen Rumi, bazen Kızılbaş oluyordu.*[1035] Teymur Han Safevilere tâbi olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında olan topraklara akınlar yaptı. Gelibolulu Mustafa Ali'nin kaydettiğine göre Şehrezor havalisinde hüküm süren ve o bölgedeki surh-serlere (Kızılbaş) reis olan Teymur Han Şehrezor taraflarına yağma seferleri düzenliyor, bazen de Bağdat'a saldırıp

---

[1031] Erdelan Emirliği ile ilgili ilk bilgileri ihtiva eden kaynaklardan biri olan *Şerefname*'nin müellifi Şerefhan Bitlisi ilk defa Teymur Han Erdelan dönemini anlatırken Erdelanlar ile ilgili net tarihler vermiştir.

[1032] 1578-1581 yılları arasında tutulan Mühimme kayıtlarında bulunan bir hükümde İmadiye hakimine hitapla; Kızılbaş hanlarından olup Osmanlı Devleti'ne tabiiyetini arz etmiş buunan Sinne hakimi Teymur Han'a ve oğullarına gereği gibi ihsanda bulunulması, İran tarafından kendilerine bir saldırıda bulunulması halinde mutlak surette yardımlarına koşulması kesin bir dille emredilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 44, Gömlek: 235; **Mühimme Defteri 44**, Yayına Hazırlayan: Mehmet Ali Ünal, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, s.108. Bu tarihte Osmanlılar Erdelan hakimlerini Sinne hakimi olarak adlandırmışlardır.

[1033] Bütün Erdelan tarihçileri Teymur Han'ın adı geçen toprakları kendi oğulları arasında taksim ettiğini yazmışlar, Osmanlı padişahının taksim ettiğine dair hiçbir şey kaydetmemişlerdir. Oysa Şehrezor beylerbeyine yazılan H-15-2-990 (11 Mart 1582) tarihli bir hükümde Hasanabad ve diğer yedi kalenin anahtarlarını Osmanlı Devleti'ne teslim edip evlatları, aşireti ve tâbileri ile Osmanlı Devleti'ne itaat eden Teymur Han'a ülkesinin eyalet tarikiyle kendisine ve oğullarına bırakılması bildirilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM, Kutu: 47, Gömlek: 1; Ebru Yılmaz, *47 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-133)*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.71.

[1034] 1588 yılında Dinever beylerbeyinin gönderdiği bir mektupta Kazvin'e gelen Abbas Mirza'nın, Erdelan hakimi Teymur Han'ı *hanlar hanı* ilan ettiği ve kendisine tac, tirkeş ve kılıç göndermek suretiyle Teymur Han'ı kendi tarafına çektiği belirtilmiştir. Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)**, s.182.

[1035] Bitlisi, **Şerefname**, s.88.

birtakım hasarlara sebeb oluyordu.[1036] Şehrezor beylerbeyine yazılan H-18-04-993 (19 Nisan 1585) tarihli bir hükümde; Soran, Kızılcakale, Erbil, Bane, Duvdan ve Seruçek beylerine Mihriban'da (Merivan) birleşip Teymur Han'ı bertaraf etmeleri ve kendisine daha önce verilmiş olan toprakların geri alınması emredildi.[1037]

II.Şah İsmail'in (1576-1578) ölümü ve Muhammed Hudabende'nin (1578-1588) Safevi tahtına oturması sürecinde İran'da baş gösteren kargaşadan istifade eden Erdelan hakimi Teymur Han, yeniden Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat etti. Çünkü Teymur Han, İran'ın batı sınırlarına hamle yapmak isteyen Osmanlı Devleti'ne karşı Hudabende'nin ve Safevilerin karşı koyacak güçlerinin olmadığını dolayısıyla Safevilerin Erdelan topraklarını koruyamayacaklarını biliyordu. Öte yandan, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kuvvet ve kudrete sahip olamayan Sultan III. Murad, İran'ın batı sınırlarına hamle yapmak için yerel güçlerle ittifak kurması gerektiğinin ve orada açacağı cephenin bu ittifak sayesinde tahkim olacağının farkındaydı. Teymur Han'ı kazanmak isteyen Sultan Murad bu amaçla ona unvan ve nakit para gönderdi. Teymur Han sadece Osmanlılara tâbi olmakla kalmadı aynı zamanda Safevi tahtında var olan iktidar boşluğundan da istifade ederek İran'ın batısında daha fazla kuvvet ve kudret elde etme imkânlarını aradı. Bu çerçevede Kermanşah, Senger, Dinever ve çevresindeki bazı toprakları hakimiyet altına aldı. Ancak tıpkı Teymur Han gibi İran'ın batı bölgesinde kuvvet ve kudret elde etmeye çalışan başka bir yerel iktidar sahibi, Lorıstan hakimi Şahverdi Han Lor, Teymur Han'ın iktidar talebine karşı koydu. Taraflar arasında meydana gelen savaşta Teymur Han yenilgiye uğradı. Ancak Teymur Han'ı Safevilere karşı kullanmak isteyen Şahverdi Han daha sonra kendisiyle ittifak kurdu, kendisine destek kuvvet ve techizat vererek onu Safevi komutanlarının üzerine sürdü. Teymur Han Safevi ordusuyla yaptığı mücadeleyi kaybetti, 998 (1589-1590) yılında yapılan savaşta oğlu ve kendisi öldürüldüler,[1038] kardeşi Helu Han onun yerine Erdelan tahtına oturdu.

[1036] Gelibolulu Mustafa Ali, **Nusretname**, Haz. Mustafa Eravcı, TTK Yayınları, Ankara 2014, ss.306-307.

[1037] BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 59, Gömlek: 44; Oğuzhan Yüce, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.66.

[1038] Hüseyni-yi Kumi, **Hülasaü't-Tevarih**, Cilt.II, s.908; Bitlisi, **Şerefname**, s.89; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.90.

Helu Han iktidarının ilk yıllarında Osmanlı padişahı Sultan III.Murad'a itaatini sundu[1039] ancak Safevi Devleti ile de iyi geçindi. Şah I. Abbas (1587-1629), Safevi tahtına geçtikten sonra Helu Han, Şah Abbas'a yakın bir siyaset takip etti. Osmanlı topraklarına saldırdı ve birtakım başarılar da elde etti.[1040] 1016 yılının Safer ayında (Haziran 1607), Osmanlı kuvvetleri Bağdat'tan hareket edip Helu Han'ın hakimiyeti altında bulunan Gülanber Kalesi'ne yürüdüler. Bunun üzerine Safeviler beş bin kişilik bir kuvvetle Bağdat üzerine yürüyerek Osmanlı kuvvetlerini Gülenber Kalesi'nden uzaklaşmak zorunda bırakmak istediler. Safevi kuvvetleri Bağdat havalisindeki ekili alanları ateşe verdiler, geniş çaplı yağmalar yaptılar ve birçok esir aldılar. Haberi alan ve Bağdat'ın Safevilerin eline geçmesinden endişelenen Osmanlı serdarı Memmed Paşa derhal Gülanber Kalesi'nden çekilip Bağdat'a geri döndü.[1041]

Daha sonra Helu Han Şah Abbas'ın iç sorunlarla uğraşmasını fırsat bildi. Osmanlı Devleti de Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerindeki gücünden uzaklaşıyordu. Her iki imparatorlukta baş gösteren bu zaafı kendi açısından değerlendiren Helu Han iki imparatorluk arasında bağımsız hareket etti, ne şaha ne de sultana itaat etti. Hükümetinin merkezini Zelem Kalesi'nden Palengan'a taşıdı. Pelengan Kalesi oldukça sarptı ve ele geçirilmesi çok zordu. Helu Han bu avantajı kullanarak komşusu olduğu imparatorluklara karşı kendisini emniyete almak istiyordu ancak bu yer değişikliği Erdelan mirlerinin coğrafi olarak Şehrezor'dan uzaklaşmaları ve Safevi etki alanına yaklaşmaları anlamına geliyordu.

Şah Abbas ülkesindeki iç sorunları halettikten, ülkesinde huzur ve emniyeti sağladıktan, iktidarını takviye ve tahkim ettikten sonra derhal Helu Han'ın hakim olduğu toprakları ele geçirmek için harekete geçti. Kuzeyde Özbeklere, doğuda Osmanlılara, içerde Kızılbaş emirlere karşı mücadele eden Şah Abbas'ın kontrolü ele

---

[1039] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.8. H-11-1-1001 (18 Ekim 1592) tarihinde Bağdat beylerbeyi ve Mihriban (Merivan) kadısına gönderilen bir hükümde Şehrezor sancağı mülhakatından Karadağ hakimi İsmail ile Mihriban hakimi Helu Han arasında büyük bir savaş yaşandığı ve taraflardan birçok kişinin öldüğü belirtildekten sonra hangisinin suçlu olduğunun araştırılması istenmiştir. BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 69, Gömlek: 103. Akabinde Helu Han Osmanlı Devleti tarafından Merivan hakimliğinden azledilmiş, Nihavend Kalesi'ne zahire götüren Osmanlı kafilesini basıp mallarını yağmaladığı için Şehrezol beylerbeyi ve Bağdat vezirinden sabık Mihriban hanı Helu Han'ı cezalandırmaları istenmiştir. BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 69, Gömlek: 663.

[1040] Molla Celal, **Ruzname-i Molla Celal**, s. 265.

[1041] Molla Celal, **Ruzname-i Molla Celal**, s.322.

aldığını gören Helu Han devletinin maslahatı ve iktidarının kalıcı olması için Şah Abbas'a itaat etmekten başka çaresinin bulunmadığını anladı ve Şah Abbas'a itaat etti. Şah Abbas, Helu Han'dan oğlu Han Ahmed Han'ı rehin olarak İsfahan'a göndermesini istedi. Şah Abbas'tan gelebilecek saldırıları önlemek isteyen Helu Han, oğlu Han Ahmed Han'ı İsfahan'a Şah Abbas'ın yanına gönderdi.[1042] Ancak güçlü Erdelan miri ile Şah Abbas arasında tesis edilen bu *zoraki* samimiyet Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti. Öyle ki Osmanlı Devleti 1612 yılında Safevilerle imzalanan antlaşmaya; *Osmanlı Devleti Helu Han'ın elinde bulunan toprakları ele geçirirse İran Devleti Helu Han'a yardım etmeyecektir*[1043] şeklinde bir madde eklettirmek zorunda kaldı. Helu Han, iktidarı boyunca, kudretli Safevi şahına karşı tam bağımsız olamadı ve Osmanlılara tam anlamıyla tâbi olma fırsatı yakalayamadı. Osmanlılar da bu dönemde eski kuvvet ve kudretlerinde değillerdi. Öte yandan Şah Abbas bütün İran topraklarında büyük bir güç ve nüfuz elde etmişti. Erdelan hakimleri komşu oldukları imparoturluklardan hangisi daha fazla güç ve nüfuz elde ederse o tarafa yaklaşmak durumunda kalıyorlardı.

Osmanlı-İran sınırında bulunan ve stratejik olarak büyük bir önemi olan Erdelan Emirliği'ni kontrol altına almak için kendisine bağlamayı planlayan Şah Abbas, Safevi hanedanına mensup Zerrinkülah Hatun'u Helu Han'ın oğlu I. Han Ahmed Han ile evlendirdi.[1044] Bu siyasi bir evlilikti, artık Erdelanlar ile Safeviler arasında akrabalık ilişkisi kurulmuştu ve I. Han Ahmed Han'ın bu evlilikten doğan oğlu Sorhab Bey, Safevi sarayında rehin tutuluyordu. Helu Han'ın bir dönem bağımsız hareket ettiğini ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşma siyaseti izlediğini unutmamış olan Şah Abbas bu siyasi evlilik yoluyla Erdelan bölgesini hakimiyeti altına almayı planlıyordu. Bu amaçla yanında tuttuğu Han Ahmed Han'ı da babasına karşı kışkırttı. Han Ahmed Han Erdelan'a döndükten sonra bir darbeyle babasını tahttan indirdi ve kendisi Erdelan topraklarının hakimi oldu. Han Ahmed Han dönemine kadar Erdelan hakimleri ile Safevi şahları arasında kurulan ittifaka dayalı

[1042] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, 51.

[1043] Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, 652; Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.VIII, s.146. Hammer Helu Han'ın adını ''Halvehân'' şeklinde yazmıştır. Reşid Yasemi, **Kordha Peyvestegi-yi Nıjadi ve Tarihi-yi U**, s.206.

[1044] Hemid Reza Sefakiş, **Sefeviyan Der Gozergh-ı Tarih**, İntişarat-ı Sohen, Tahran 1390/2011, s.105.

stratejik ilişki Han Ahmed Han döneminde hakimiyet-tabiiyet ilişkisine dönüştü. Safevilerin yardım ve desteği ile darbe yapıp Erdelan tahtına oturan ilk kişi Han Ahmed Han oldu ve bundan sonra Safevi şahları Erdelan Emirliği'nin iç işlerine doğrudan müdahale etme imkânı buldular.

Han Ahmed Han döneminde Erdelan mirleri artık *vali* olarak anılacaklardı ve yerel-mahalli iktidarlar içinde en etkili ve en önemlilerinden biri olmaya devam edeceklerdi. Han Ahmed Han, Safevi şahının desteği ve Osmanlı Devleti'nde mevcut olan yönetim zaafiyeti dolayısıyla büyük bir güç elde etti ve Kerkük'e saldırıp şehri hakimiyeti altına aldı.[1045] Bu dönemde Han Ahmed Han Osmanlı Devleti'ne karşı Safevilerin en önemli savunma noktalarından birisi idi. Ancak Şah Safi'nin Han Ahmed Han'ın Zerrinkülah Hatun'dan doğan oğlu Sorhab Han'ı kör ettirmesinden sonra Erdelan ile Safevilerin dostluk ve ittifak temelli ilişkileri bozuldu.[1046] Şah Safi'nin bu tedbirsiz siyaseti, atası Şah Abbas'ın Erdelan ile kurduğu dostluk-ittifak ilişkinin bozulması ile sonuçlandı. Safevilerle olan ittifakını bozan Han Ahmed Han yeni bir ittifak arayışına girdi ve Osmanlı Devleti'ne yaklaştı. Vakayinigar'ın kaydettiğine göre Han Ahmed Han Erdelan, Hicri 1040 (1630-1631) yılında İran şahından yüz çevirdi ve Osmanlı sultanına sığındı.[1047]

Han Ahmed Han'ı destekleyen Osmanlılar Şah Safi'yi mağlup ettiler ve Erdelan hakimini kendi yanlarına çekmeyi başardılar. Oğlunun kör edilmesinden dolayı büyük bir travma yaşadığı anlaşılan Han Ahmed Han daha sonra sağlığına kavuştu ve Osmanlılara tâbi oldu. Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etti, İran'ın batı topraklarına saldırılar düzenledi ve Batı İran topraklarının bir kısmını ele geçirdi.[1048] Bu şekilde Han Ahmed Han'ın siyasetinde esaslı bir dönüşüm yaşandı.

I. Şah Abbas'a kaptırdığı toprakları tekrar ele geçirme çabası içinde olan Osmanlı Devleti, Han Ahmed Han'ı himaye etme siyaseti izledi. Han Ahmed Han şahsi intikam peşinde idi ve Safevilere karşı kalkışma fırsatı arıyordu. Osmanlı

[1045] İskender Bey Münşi, **Alem-ara-yı Abbasi**, Cilt.II, s.1006.

[1046] Vale-i İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.239.

[1047] Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriye**, s.30.

[1048] Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.278; Vale-i İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.239; İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.14.

Devleti bu durumu kendi lehine çevirmeyi bildi ve Han Ahmed Han'ı himaye etti. Şah Safi, Han Ahmed Han'ın hamlesine karşı üzerine bir ordu sevk etti. Han Ahmed Han da Osmanlılardan aldığı destek kuvvetle Şah Safi'nin kuvvetlerine mukabelede bulunmak üzere harekete geçti. Ancak yenilgiye uğradı ve başkentini Musul'a taşıdı. Han Ahmed Han'ın hükümet merkezini Musul'a taşıması ile birlikte Erdelan toprakları fiili olarak ikiye bölünmüş oldu. Musul bölgesi Han Ahmed Han'ın kontrolündeydi. Bu bölge Musul ve Kerkük'ü kapsıyor ve Osmanlı Devleti tarafından himaye ediliyordu. Erdelan topraklarının doğu kanadı Süleyman Han Erdelan'ın elinde idi ve Safeviler tarafından himaye ediliyordu.

I. Han Ahmed Han Osmanlıların desteği ile emirliğin İran kontrolündeki topraklarını tekrar ele geçirmek için birkaç girişimde bulundu ancak bu girişimlerden bir sonuç elde edemedi. Öte yandan Şah Safi Erdelan hükümetine son verme fırsatı yakalamıştı ancak bunu devletinin maslahatına uygun bulmadı ve Erdelan hükümetinin devam etmesini istedi. Çünkü Erdelan hakimleri Safeviler için onların sınırlarını koruyan güçlü müttefiklerdi. Bu yüzden Şah Safi, Teymur Han'ın torunlarından, Han Ahmed Han'ın amcasının oğlu Süleyman Han'ı Erdelan valisi olarak tayin etti ve bir şart koştu. Süleyman Han, Erdelanların ele geçirilmesi zor ve oldukça müstahkem olup Erdelan mirlerinin kuvvet ve kudretlerinin nişanesi olan kaleleri yerle bir edecekti.[1049] Süleyman Han kaleleri ortadan kaldırdı ve hükümet merkezini Sine şehrine taşıdı. Sultan IV. Murad Beynünnehreyn'e sefer düzenlediğinde, kale ve hisarlarını yok etmiş olan Süleyman Han Osmanlılara karşı yenilgiye uğrayacaktı.

IV. Murad'ın I. Bağdat Seferi: Erdelan İle Savaş

Çalışmamızın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Bağdat merkezli olmak üzere yapılan mücadeleye işaret edilmişti. IV. Murad devrinde 1623-1631 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Gürcistan, Hemedan ve Bağdat'ta bir dizi savaşlar yapıldı. Bağdat, IV. Murat devrinde 1624 yılında Safevilerin eline geçince Osmanlı sadrazamı Hafız Ahmed Paşa (öl.1632) 1625 yılının Kasım ayında Bağdat seferine çıktı ve bir aylık bir yürüyüşten sonra

[1049] Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.70; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s. 332.

Mardin üzerinden Musul'a vardı.[1050] Bu arada Safevilerin Bağdat savunması için destek kuvvet gönderdikleri haberini alan Hafız Ahmed Paşa, öncelikle I. Han Ahmed Han Erdelani'nin topraklarına girip Derne ve Derteng'e saldırmanın daha münasip olacağını düşündü. I. Han Ahmed Han, Şah Abbas'ın desteği ile Musul ve Kerkük'ü Erdelan topraklarına katmış, geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına almıştı. Han Ahmed Han'ın ülkesini vurmayı planlayan Osmanlı sadrazamı yaptığı istişareler sonucunda bir an önce Bağdat'a ulaşmanın daha makul olacağı sonucuna vardı.

Osmanlı kuvvetlerinin, topraklarına saldırı niyetinde olduklarını haber alan I. Han Ahmed Han, Piyale Bey isimli elçisi ile Osmanlı ümerasına gönderdiği haberde; *''Bağdad kendi ülkenizdir, varıp evvel emirde harâb eylemen. Mukaddem, şaha elçi gönderip ma'kûl yüzünden isten, câ'iz ki vere''* diyerek Hafız Ahmed Paşa ile adeta alay etti. Öte yandan veziriazam ile konuşan Piyale Bey, Şah Abbas'ın yirmi gün içinde Bağdat'a varacağını söyleyerek adeta onu tehdit etti.[1051] 13 Kasım 1625 tarihinde Bağdat'ı kuşatan Hafız Ahmed Paşa kuşatmadan bir sonuç alamadı ve yaklaşık dokuz ay süren kuşatmayı 3 Temmuz 1626'da sonlandırmak zorunda kaldı.[1052] Bu kez Temmuz 1629'da Osmanlı veziriazamı Hüsrev Paşa Bağdat'ı fethetmek amacıyla İstanbul'dan hareket etti.[1053] Bu arada kırk iki yıl boyunca İran'ı yöneten kudretli Safevi şahı Şah I. Abbas 19 Ocak 1629'da öldü ve yerine torunu Şah Safi geçti. Bu durum Osmanlıları Bağdat'ı tekrar ele geçirmek konusunda cesaretlendirdi.

Veziriazam Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1629 yılının Aralık ayında Musul önlerine vardı. Misli görülmemiş bir yağmur yağdığı, Fırat ve Dicle nehirleri taştığı için yapılan istişarelerden sonra Bağdat'ı kuşatmanın mümkün olmadığı sonucuna varıldı.[1054] Hüsrev Paşa Musul'da yaklaşık yetmiş gün kaldı. Sefer için mevsim koşullarının uygun olması gerektiğine karar verildi ve şartlar

---

[1050] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s. 810.

[1051] Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.629; Naima, **Naima Tarihi**, Cilt.II, s.921; Özer Küpeli; *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ss.97-98.

[1052] Mehmed Halife, **Tarih-i Gılmani**, Haz. Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.6.

[1053] Mehmed Halife, **Tarih-i Gılmani**, s.8.

[1054] Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.II, s.385; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.628; Solakzade Mehmed Hemdemi, **Solakzade Tarihi**, s. 749; Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.103.

münasip oluncaya kadar İran'a tâbi olan I. Han Ahmed Han Erdelani'nin ülkesinin vurulmasının münasip olacağına karar verildi. Hüsrev Paşa'nın Erdelan topraklarına saldırma kastında olduğunu haber alan Kerkük Kalesi'ndeki Safevi kuvvetleri kaleyi terk edip Bağdat'a çekilirken bölgede bulunan Kürt beylerinden birçoğu Osmanlı veziriazamına itaatlerini bildirdiler.[1055]

Hülasaü's-Siyer'in müellifine göre, 1038 yılının Cemaziyelevvel ayı ortalarında (Ocak 1629) I. Han Ahmed Han'ın mülazımları Osmanlılara ait bir kısım esirler, kesik başlar ve bir miktar ganimeti şahın huzuruna getirdiler. Bu durum Hüsrev Paşa'nın Musul'da ordugâh kurduğunun işareti olarak değerlendirildi. Hüsrev Paşa üç ay Musul'da kaldıktan sonra, Bağdat Kalesi istihkâmlarının sağlam, askerlerinin çok ve erzaklarının fazlaca olduğunu müşahade etti ve Topçular Kâtibi'nin ifadesi ile *Kürtlerin sözlerine kanıp* Şehrezor'a, Kerkük'e ve I. Han Ahmed Han'ın ülkesine yöneldi.[1056] Han Ahmed Han'ın akli dengesini yitirdiği ve malihulya rahatsızlığına düçar olduğunu duyan Hüsrev Paşa, onun hakim olduğu toprakları ele geçirmek için harekete geçti. Safevi ordugâhına ulaşan haberlere göre Şehrezor'a ulaşan Hüsrev Paşa, maksadına ulaşmak için Gülenber Kalesi'ni tamir ettirmeye başlamıştı. Safevi şahı, Cani Bey Şamlu'nun komutasında Ağa Han Mukaddem ve o sırada İran ordugâhına dahil olan Horasan tüfekçilerinin Erdelan mülkünün en önemli kalelerinden biri olan Hasanabad Kalesi'ne gitmelerini, I. Han Ahmed Han'ı İran ordugâhına göndermelerini ve Şehrezor serhadlerindeki önemli derbendleri tutmalarını emretti. I. Han Ahmed Han hastaydı ve kardeşi Mir Memun (Osmanlı kaynaklarına göre Mümin)[1057] Osmanlılara tâbi olup Han Ahmed Han'a bir kötülük yapabilirdi. Bu yüzden Şah Safi, Han Ahmed Han'ın Safevi ordugâhına gönderilmesi istedi. Ayrıca Zeynel Han Sipehsalar'ın da Hanekin istikametinden destek kuvvet olarak bölgeye hareket etmesi emredildi. Zeynel Han, Osmanlı kuvvetlerinin intikalinden önce Kerkük'e girdi ve şehir halkını göç ettirdi, sonra da

---

[1055] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s. 916; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.688; Naima, **Tarih-i Naima** Cilt.II, 654.

[1056] Muhammed Masum bin Hacegi, **Hülasaü's-Siyer**, ss.70-71.

[1057] Han Ahmed Han'ın kardeşi Mümin Han Sünni mezhebine mensuptu ve Osmanlı Devleti'ne tâbi idi. Topçular Kâtibi'nin aktardığına göre veziriazam Rüstem Paşa'ya mektup yazıp Şehrezor istihkâmları ve Han Ahmed Han'ın durumu hakkında veziriazama bilgi vermişti. Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s.917.

Şehrezor ve Hasanabad'a yürüdü.[1058] O sırada I. Han Ahmed Han'ın vekili Ali Bey Zelem, Osmanlı kuvvetlerine saldırdı. Bazı Osmanlı askerlerini öldürdü ve bazılarını da esir alıp Safevi ordugâhına götürdü. Bir süre sonra da I. Han Ahmed Han Hemedan'daki Safevi ordugâhına geldi ve Şah Safi'nin hekimleri tarafından tedavi edildi.[1059]

Osmanlı veziriazamı Dicle Nehri'ni geçtikten sonra arkasında kalan köprüleri yıktırdı. Osmanlı ordusunda bulunan topların büyük bir bölümünü bin kişilik bir muhafız birliğinin refakatinde Musul üzerine gönderdi. Osmanlı ordusu bir aylık bir yürüyüşten sonra 12 Aralık 1630 tarihinde Musul'a vardı. O sırada tedavi olduğu anlaşılan Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han otuz bin kişilik bir kuvvetle Şehrezor üzerine yürüdü ve bölgeye yeniden hakim oldu. Han Ahmed Han'a karşı tutunamayan İbrahim Paşa, Abdal Paşa, Ömer Paşa, Bekir Paşa ve Parmaksız Mustafa Paşa gibi Osmanlı serdarları firar ettiler, Musul'a çekildiler. Daha sonra çeşitli mazeretler ileri sürerek yenilginin sorumluluğundan kurtulmaya çalıştılar. Osmanlı sadrazamı Hüsrev Paşa onları güleryüzle karşılayıp hilatler takdim ettikten sonra kendilerini başka bir çadırda ağırladı. Sadrazama bağlı *deliler* ellerinde kılıçlarla çadıra girip hepsini öldürdüler.[1060]

Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi'nin müellifine göre Safevi serdarı Zaman Bey'in refakatinde Şehrezor'a hücum eden I. Han Ahmed Han'ın Osmanlı serdarı Mustafa Paşa ile yaptığı savaşta Osmanlı kuvvetleri yenilgiye uğradılar. Katledilen ve esir alınan Osmanlı askerlerinin sayısı bin beş yüz kişi idi. Savaştan yaralı olarak kurtulmayı başaran Mustafa Paşa Kerkük'e kaçtı ve orada hayatını kaybetti. Han Ahmed Han, Osmanlı askerlerinin kesik başlarını getirip şaha takdim etti.[1061]

Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun topları ve ağırlıkları Musul'da uygun bir yere saklandıktan sonra 28 Ocak 1630'da Erdelan'a (Şehrezor'a)

[1058] Muhammed Masum bin Hacegi, **Hülasaü's-Siyer**, s.71.

[1059] Muhammed Hüseyin el-Hüseyni-yi Tefrişi, **Mebadi-yi Tarih-i Zeman-ı Nevvab-ı Rızvanmekan (Şah Safi)**, s.231; Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.34.

[1060] Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.114.

[1061] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.234.

doğru hareket edildi.[1062] Sular tamamen çekilmediği için Osmanlı ordusu çok zorlandı, özellikle Altınsuyu geçilirken ordu zayiat verdi, birçok insan ve hayvan kaybı yaşandı. Han Ahmed Han'ın amcasının oğlu Murad Han Erdelan ve birçok Kürt mirzadesi gelip Osmanlı Devleti'ne itaatlerini bildirdiler, kendilerine hilatler giydirildi. Serçınar menzilinde Murad Han Erdelan Osmanlı ordusu için tedarik ettiği erzakı teslim etti. Erdelan şeyhleri de gelip Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler.[1063] Osmanlı ordusu Şehrezor'a vardıktan sonra I. Han Ahmed Han'ın İran şahının yanında bulunduğu ve kardeşi Mümin Han'ın bölgeye hakim olduğu anlaşıldı. Han Ahmed Han hastaydı, ata binecek durumda değildi ve Safevi şahı, Han Ahmed Han'ın tedavi edilmesi için yanına gelmesini istemişti. Mü'min Han kendisine tâbi ileri gelenler ile Osmanlı serdarı Hüsrev Paşa'nın yanına gelerek itaatini bildirdi, kendisine ikramda bulunuldu ve hilat giydirildi.[1064] Mümin Han, Sünni mezhep olduğu için, özel bir ilgiye mazhar oldu.

Hammer'in aktardığına göre *Zab Suyundan Şehrezor'a kadar Erdelan'ın otuz dokuz sancağı* herhangi bir direnişle karşılaşılmaksızın Osmanlı Devleti tarafından fethedildi ve yirmiyi aşkın Kürt hanı istekli veya isteksiz Osmanlı tabiiyetine geçtiler.[1065] Bu fetihler üzerine, Osmanlı ordusu Şehrezor'da ordugâh kurdu. Hammer'e göre Şehrezor, Kürdistan'ın en eski payitahtıydı. Azerbaycan (Tebriz) ile Medain'in ortasında yer aldığından, bir zamanlar *Nim-rah* olarak adlandırılıyordu. Kurucusu olan Sasani hanedanından Kubad bin Firuz *Şehr-i Firuz* adını vermişti, daha sonra bu isim *Şehrizor* diye anıldı. Kanuni Sultan Süleyman tarafından şehre yakın bir tepe üzerine bir kale yaptırıldı; valilerin ikâmet merkezi olan bu kale *Gülanber* adıyla anıldı.[1066]

[1062] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s. 908; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.688.

[1063] Kâtip Çelebi**, Fezleke**, Cilt. II, s. 688; Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.654.

[1064] Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.688; Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, ss.912; Naima; I. Han Ahmed Han'ın da kardeşi Mümin Han ile birlikte gelip bağlılığını bildirdiğini, Mümin Han Sünni mezhep olduğu için Erdelan hanı olarak tayin edildiğini ve I. Han Ahmed Han'dan Mümin Han'a itaat etmesi istendiğini yazmıştır. Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.654.

[1065] Hammer, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.104.

[1066] Hammer, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.104. Peçevi İbrahim Efendi, Gülanber ismini ''Gül-i Ahmer'' şeklinde kaydetmiş, Şehrezor eyaletinin merkezi olan ve harabeye dönmüş bulunan bu kalenin Osmanlı Devleti tarafından yeniden yapıldığını belirtmiştir. Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi**

Böylece Erdelan topraklarının batı kanadı herhangi bir mukavemetle karşılaşılmadan Osmanlı Devleti'nin eline geçti. *Tarih-i Fetihname-yi Bağdat*'ın müellifi, I. Han Ahmed Han'ın, Şah Safi'nin cülus törenine katılmak üzere İsfahan'a gittiğini, bunu fırsat bilen amcasının oğlu Murad Han'ın veziriazam Hüsrev Paşa'ya itaatini bildirdiğini kaydetmiştir.[1067] Murad Han daha sonra 1638 yılında IV. Murad'ın ikinci Bağdat harekâtı sırasında bizzat Osmanlı sultanı IV. Murad tarafından birkaç Osmanlı paşasının ve Osmanlı askerlerinin refakatinde Erdelan topraklarını ele geçirmesi için görevlendirilecek, Safevi kuvvetlerine yenilen Murad Han Erdelan, Osmanlı paşaları ile birlikte geri çekilmek zorunda kalacaktı.[1068]

Hüsrev Paşa Şehrezor'a vardıktan sonra, Kanuni Sultan Süleyman devrinde beylerbeyliği merkezi olarak inşa ettirilmiş olan ancak Şah Abbas tarafından yıktırılan Gülanber Kalesi'ni tamir ettirdi. Hüsrev Paşa, Gülanber Kalesi'ni tamir ettirdikten sonra Arnavutoğlu Mustafa Paşa'yı Şehrezor'un muhafazasından sorumlu kıldı ve I. Han Ahmed Han'ın hükümet merkezi olan Hasanabad üzerine yürümeye karar verdi.[1069] Osmanlı kuvvetleri Hasanabad önlerinde göründüler. Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu gören I. Han Ahmed Han kaçmak zorunda kaldı. Hasanabad'daki ''cennet bahçeleri'' anlamına gelen *Bağ-ı Cinân* adındaki muhteşem sarayı Osmanlı askerleri tarafından yağmalandı.[1070] O günün akşamında, Han Ahmed Han'ın ziynetlerle bezenmiş sarayından geriye bir harabeden başka bir eser kalmadı. *Fezleke*'nin müellifi Kâtip Çelebi eserinin ikinci cildinde *Vasf-ı Hasanabad*

Tarihi, Cilt.II, s.386. Ayrıca; Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, TBMM Kütüphanesi, Osmanlıca Nüsha, Yer: 73-8761, Cilt.II, ss.487-488.

[1067] Mustafa bin Molla Rıdvan el-Bağdadi, **Tarih-i Fetihname-i Bağdat**, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Kitaplığı, nr.3140/2, 48b'den aktaran Özer Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, s.118.

[1068] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.284. *Tarih-i Sultani*'nin müellifine göre Murad Han Erdelan, Osmanlı kuvvetlerinin yardımıyla 1047 yılının Recep ayında (Kasım-Aralık 1637) Kerkük'ü ele geçirmeyi başardıysa da Kızılbaş ordusunun desteğini alan Süleyman Han Erdelan onu Kerkük'te mağlup etti ve tutukladı. **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Sefi Ta Şah Safi)**, s.257.

[1069] Osmanlı vakanüvisi Mustafa Naima Efendi'ye göre I. Han Ahmed Han'ın hükümet merkezi olup oldukça mamur olan Hasan-Abad Kalesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırılmıştı. Şehrezor'a sekiz ve Hemedan'a sekiz konak mesefade bulunuyordu. Naima, **Naima Tarihi**, Cilt.III, s.1073.

[1070] Osmanlı tarihçisi Peçevi'ye göre Bağ-ı Cinân Kalesi dik bir kaya üzerine inşa edildiği için ele geçirilmesi mukadder değildi. Bu yüzden önündeki ovada kurulmuş bulunan ''Zalim Ali Han''ın çok daha değerli olan sarayları ateşe verildi. Ayrıca civarda bulunan ve her biri birer şehir kadar mamur olan birçok köy yerle bir edildi. Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.II, s.389.

başlığıyla bir bölüm açmış ve bizzat gördüğü I. Han Ahmed Han Erdelan'ın muhteşem sarayını şu şekilde tarif etmiştir:

> ''Adı geçen yer iki tarafı alçak bir bayır olup Kâğıthane Vadisi gibi latif ve geniş bir vadidir. Ortasından küçük bir nehir akar. *Bağ-ı Cinân* adındaki saray kule gibi yüksek ve dört köşeli inşa edilmiştir. Önü bahçe olup yüksek kavak ağaçları ve gölgesi bol çeşitli ağaçlarla donatılmıştır. Bahçenin ortasına büyük bir havuz inşa edilmiş olup suyu bir taraftan girer, diğer taraftan çıkar. Bağ-ı Cinân Kasrı'nın bir iki tarafı açık eyvan, tavanı hal-kâri nakışlarla bezenmiş, alt katında altı köşeli bir oda, köşelerinde kare şeklinde birer oda, üst katında pencereleri bahçeye ve etrafa açılan çeşitli odalar, bir biri üzerinde üç kat halinde inşa edilmiş odalar bulunur. Bu odaların kimi beyaz mermer, kireç ve yumurta ile yoğrulmuş berrak ve latif bir kâğıt gibi sıvalı olup eşi benzeri bulunmaz, bazı odaların duvarları envai çeşit elvan ve nakışlarla ve tasvirlerle donatılmış. Bu tasvirlerin bazılarında savaş sahneleri, bazılarında fuhşiyat meclisleri resmedilmiştir. Yağmacı askerler saraya varır varmaz üşüşüp sarayı yer yer yıktılar. Duvarlardaki nakış ve desenler harap edilip sarayın sadece duvarları bırakıldı.'' [1071]

I. Han Ahmed Han'ın Hasanabad'daki Bağ-ı Cinân Sarayını tasvir eden Naima'ya göre; her duvarı Erjeng'i (Mani'nin yaptığı resimleri içeren albüm) kıskandıracak rengârenk resim ve heykellerle süslü olan sarayın benzeri görülmemiştir. Yağmacı askerler varıp nakışlarını ve süslerini bozdular ve sökülmesi mümkün olmayan kapı ve pencerelerini söküp götürdüler.[1072] Topçular Kâtibi'ne göre I. Han Ahmed Han'ın sarayı beyaz mermerlerden yapılmış, cennet havuzlarını andıran havuzlarla donatılmış, laciverd renkler ile tezyin edilmiş olup tarifi imkânsız bir güzelliğe sahipti.[1073]

Yine, Topçular Kâtibi'nin aktardığına göre Şehrezor'a hakim olan Han Ahmed Han'ın topraklarından bol su akar, fazla miktarda çeltik ve buğday hasadı yapılır ve bunların bir kısmı Safevi şahlarına gönderilirdi.[1074] Erdelan mirleri Şehrezor'a hakim oldukları dönemlerde büyük bir iktisadi-askeri güce sahiplerdi. Verimli toprakları, güçlü kaleleri ve muhteşem sarayları vardı. Han Ahmed Han'ın Hasanabad'daki sarayının duvarlarında savaş sahneleri ve Osmanlı vakanüvislerinin ''fuhşiyat meclisleri'' şeklinde tasvir ettikleri freskler bulunuyordu. İlerde Erdelan Emirliği'nin en muktedir valilerinden biri olarak anılacak olan ve o yıllarda Sına'de ikâmet eden I. Emanullah Han (1799-1825) döneminde de emirliğin hükümet

---

[1071] Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, ss.693-694.

[1072] Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.664.

[1073] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s.921.

[1074] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, s.917.

konağının kabul salonu mermerlerle kaplı idi ve birçok resim ve kitabe ile süslenmişti. Çerikof'un ve Rich'in seyahatnamelerinde anlattıklarına göre Napolyon ve I. Alexandr gibi komutanların tabloları, Bayezid ile Timur arasında yapılan Ankara Savaşı'nı temsil eden tablolar asılıydı.[1075]

Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Şehrezor'a yerleştikten sonra I. Han Ahmed Han'ın, Osmanlı Devleti'ne itaatini açıkça bildirmiş olan kardeşi Mümin Han Pelengan Kalesi'ni ele geçirdi ve on İran askerini esir alıp Osmanlı ordugâhına gönderdi.[1076] Veziriazam Hüsrev Paşa Halep beylerbeyi Nogay Paşa'nın komutasında on bin kişilik bir askeri birlik tayin etti ve onları yol üzerinde bulunan Mihriban (Merivan) Kalesi'ni fethetmeleri için görevlendirdi. Kale muhafızları, karşı koyacak güçlerinin bulunmadığını anlayıp kaleyi Osmanlı kuvvetlerine teslim ettiler.[1077]

Hüsrev Paşa Eylül 1630'da Bağdat önlerine geldi, Ekim ayında şehri kuşattı ancak bir sonuç alamadı. Bunun üzerine Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han, Osmanlı kuvvetlerinin Bağdat kuşatması ile meşgul oldukları bir sırada harekete geçti. *Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi*'nin müellifine göre sağlığına yeniden kavuşan ve şavaşma kudreti bulunan Han Ahmed Han, Safevi kuvvetlerinin de desteği ile topraklarına girip halkı tekrar etrafına topladı ve Osmanlı Devleti'ne tâbi olan kardeşi Mümin Han'ı tutuklayıp şaha gönderdikten sonra Merivan ve Pelengan kalelerini tekrar ele geçirdi.[1078] Derteng muhafızı Osmanlı paşası Parmaksız Mustafa Paşa'yı Şehrezor'a çekilmek zorunda bıraktı. Şah'tan yardımcı kuvvet talep etti ve Şehrezor'a yöneldi.[1079] Şehrezor'u muhafaza etmekle görevli olan Arnavudoğlu Mustafa Paşa mukavemet edemeyeceğini anlayınca birlikleri ile Kerkük'e çekildi. Şah, I. Han

---

[1075] Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.163; Vladimir Minorsky, ''Sinne'' **İA**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt.X, ss.681-683. Sıne'de Emanullah Han'ın Hüsrevabad Sarayı'nda ağırlanan Rich, saraya duyduğu hayranlığı gizleyememiş ve ''şimdiye kadar Doğu'da böylesine güzel bir köşk ve bahçe görmemiştim'' demiştir. Cladius James Rich, **Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü**, s.161.

[1076] Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, ss.107-108.

[1077] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.35; Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.658; Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, Cilt.II, ss. 923-924; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.690.

[1078] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.231; Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem Ara**, s.47; Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, Cilt.II, s.953.

[1079] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem Ara-yı Abbasi**, s.47.

Ahmed Han'ın takviye kuvvet isteğine olumlu karşılık verdi ve Zaman Bey komutasındaki üç bin tüfekçiyi yardıma gönderdi. Bölgedeki Kürt beylerinin de aşiretleri ile birlikte kendisine katılmaları üzerine I. Han Ahmed Han, Kerkük'e çekilmekte olan Mustafa Paşa'yı takip etti ve Çınargediği adı verilen yerde yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar verdiler. Mustafa Paşa öldürüldü ve askerleri ağırlıklarını bırakarak kaçtılar.[1080] Hüsrev Paşa yaptığı istişareler sonunda Bağdat fethinin o sene mümkün olamayacağı sonucuna varıp geri çekildi.

Hüsrev Paşa'nın Osmanlı başkentindeki muhalifleri onun boş işlerle uğraşarak zaman kaybettiğini, Bağdat'ın fethinin bu yüzden müyesser olmadığını, Hüsrev Paşa'nın yok yere asker ve iaşe kaybettiğini ifade ederek azledilmesini istediler. Gerçekten de Hüsrev Paşa Gülanber ve bazı kalelerin tamiri için masraf yapmış ancak bahsi geçen kaleler altı ay sonra yeniden İranlıların eline geçtiği gibi ülkesi ele geçirilip mülkü viran edilen Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han da topraklarına yeniden hakim olmuştu.

Temmuz 1633'te Şah Safi, komutanlarından Rüstem Han'ı Van'ı işgal etmekle görevlendirdi. Eylül ayında Van'ı kuşatma altına alan Rüstem Han'a destek olmak ve Osmanlı Devleti tarafından Bağdat istikametinden gönderilebilecek yardımları kesmek için Safevi serdarları harekete geçtiler. Şah Safi'nin emri ile Safevi serdarı Kelb Ali Han Hemedan üzerinden Erdelan'a yöneldi, orada Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han ile birleşti ve Şehrizor beylerbeyi ve Bağdat askerlerinin de katıldığı yaklaşık on bin kişilik bir kuvvetle Musul, Cizre ve İmadiye'ye yağma amaçlı akınlar düzenledi. Safevi komutanları adı geçen bölgeleri yağmalayıp bol miktarda ganimet elde edip altı yüz esirle birlikte İran'a döndüler.[1081]

Osmanlı-Erdelan İşbirliği: Safevilerle Savaş (Vaka-yı Erdelan)

Yukarıda Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han'ın Safevilere bağlı olup Hasanabad merkezli olarak Erdelan topraklarını yönettiği ve Osmanlıların Bağdat

---

[1080] Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, Cilt.II, s.960; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.705, Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, ss.682-683; Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.49.

[1081] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, ss.114-115; Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, s.176.

harekâtları sırasında topraklarını korumak için çetin mücadeleler verdiği ifade edilmişti. Şah Abbas Han Ahmed Han'ı Safevi sarayından bir hatun ile evlendirmek suretiyle kendisi ile akrabalık tesis etmiş ve onu kontrolü altına almaya çalışmıştı. Kâtip Çelebi'ye göre önceleri Sünni olan Han Ahmed Han, *sınırda bulunduğu için* Şah Abbas ile iyi geçinebilmek adına hemşiresinin kızı ile evlenmişti.[1082] Ancak Şah I. Abbas'tan sonra yerine geçen torunu Şah Safi (1629-1642) büyük babası tarafından tayin edilen hakimleri ortadan kaldırma politikasını benimsediği için ve Hammer'in tabiri ile *I. Han Ahmed Han ile ilgili birçok entrikalar çevirdiği için* I. Han Ahmed Han Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı ve Osmanlı'nın Şam beylerbeyi ve Musul muhafızı Küçük Ahmed Paşa ile yazışmalar yaptı, irtibat kurdu.[1083]

Arnavud Küçük Ahmed Paşa, II. Osman (1618-1622) döneminde Hotin seferine Yeniçeri komutanı unvanı ile katılmış, Türkmen reisi olup aynı zamanda Mardin voyvodası olarak görev yapmış olan ancak daha sonra isyan eden İlyas Paşa'yı ve Kayseri'de Ömer Bey'i mağlup etmişti. Aynı zamanda Şam valiliği[1084] de yapmış olan Küçük Ahmed Paşa, Şam'da bulunduğu sırada isyan çıkaran Dürzi emirini de itaat altına almayı başarmıştı. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine üç tuğ verilmiş ve paşa olarak taltif edilmişti.[1085] Han Ahmed Han'ın Küçük Ahmed Paşa ile münasebet kurduğunu[1086] haber alan Şah Safi, I. Han Ahmed Han'ın kardeşi Süleyman Han'ı Erdelan hakimi olarak tanıdı ve onu Ali Bali Zengene'nin komuta

---

[1082] Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.776.

[1083] Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.278; Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.837; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.776. Osmanlı tarihçilerine göre Şah Safi, I. Han Ahmed Han'ın oğlunu öldürttüğü için Han Ahmed Han Osmanlı Devleti'ne sığındı. Erdelanlı tarihçiler, Şah Safi'nin, I. Han Ahmed Han'ın oğlunun gözlerini oydurduğunu kaydetmişlerdir.

[1084] Hasan Beyzade Ahmed Paşa, **Hasan Beyzade Tarihi**, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yayınları, Ankara 2004, Cilt.III, s.1080.

[1085] Peçevi, **Peçevi Tarihi**, Cilt.II, s.367.

[1086] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H-29-12-1046 (24 Mayıs 1637) tarihli bir belgede ''Sultan IV. Murad tarafından Erdelan hakimi Helu Han'ın oğlu Ahmed Han için silahdar paşaya gönderilen emirde, Ahmed Han'ın kızılbaştan nefret ettiği ve mücadelesine Musul muhafızı Ahmed Paşa (Küçük Ahmed Paşa)'nın yardımcı olduğu, daha fazla yardım yapmak için beylere ve reislere emir verildiği, Sadrazam Mehmed Paşa'nın askerleri ile birlikte o tarafa hareket ettiği'' bildirilmiştir. BOA, TS.MA.e., Dosya: 777, Gömlek: 55.

ettiği üç yüz tüfekçi ile birlikte Şehrezor'a gönderdi.[1087] Bu birliğin Şehrezor'a hareket ettiğini öğrenen Küçük Ahmed Paşa gönderdiği bir kuvvetle Safevi birliğini mağlup etti. Şah'a Hindistan'dan gönderilen ve Ali Bali Zengene'nin bindiği fili de 1046 (1636-1637) yılında ganimet olarak alıp padişaha gönderdi.[1088] Safevi serdarı Zeynel Han'ın Hindistan'dan Safevi şahı için getirdiği file Osmanlı kuvvetleri tarafından el konulunca Safevi şahı, aralarında Kullar Ağası Siyaveş Bey ile Lorıstan hakimi Şahverdi Han'ın da bulunduğu, başlarında Rüstem Han'ın olduğu beş serdarını otuz-kırk bin[1089] kişilik bir kuvvetle Erdelan topraklarına sevk etti.[1090] Bu durumdan haberdar olan Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han, durumu derhal Küçük Ahmed Paşa'ya bildirdi ve kendisinden yardım istedi. Küçük Ahmed Paşa'nın talebi ile Osmanlı Devleti tarafından 19 Eylül 1636'da I. Han Ahmed Han'a beylerbeyliği payesi ile birlikte iki hilat, iki tuğ ve murassa bir kılıç verildi.[1091]

Küçük Ahmed Paşa, Safevilerin Erdelan'a ordu sevk ettiklerini İstanbul'a bildirince veziriazam Mehmed Paşa serdar tayin edilerek meselenin halline memur edildi. Ayrıca Küçük Ahmed Paşa'dan, bölgedeki Kürt aşiretlerinin desteğini de yanına alarak serhadlerin muhafazasına dikkat etmesi istenirken Han Ahmed Han'ı aile efradı ile birlikte Musul'a nakletmesi kendisine emredildi. İstanbul'dan gönderilen hükümlere göre Halep'ten Van'a kadarki Osmanlı topraklarında görevli sancak beylerinin ve yerel güçlerin dört bin kişilik bir kuvvetle bölgeye intikal eden Kethüda Derviş Mehmed Paşa'ya katılmaları ve Küçük Ahmed Paşa'ya destek olmaları emredildi.[1092] Ayrıca durum Han Ahmed Han'a bir name-i hümayun ile bildirildi.[1093] Bütün bu gelişmelerden habersiz olan, kendisine destek kuvvet

---

[1087] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.156. Kazvini'ye göre Han Ahmed Han'ı ve Küçük Ahmed Paşa'yı bertaraf etmek için tayin edilen Safevi serdarı Siyavuş Han Kullarağası idi. Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.278.

[1088] Karaçelebizade Abdülaziz Efendi **Ravzatü'l-Ebrar**, s.592; Abdurrahman Hibri Efendi, **Defter-i Ahbar**, s.84; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.776; Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.837.

[1089] Karaçelebizade'ye göre Kızılbaş ordusunun sayısı altmış bindi. Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, **Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)**, Haz.Ömer Kucak, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyonkarahisar 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.21.

[1090] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.156.

[1091] BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 83; Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.207; Hülya Yüksel; *86 Numaralı Mühimme Defteri (Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme)*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.17.

[1092] BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 85.

[1093] BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 84.

gönderildiğini bilmeyen Küçük Ahmed Paşa inisiyatif alarak kendisine bağlı Musul ve Şam kuvvetlerinin eşliğinde ve Kürt aşiret kuvvetlerinin desteği ile Şehrezor'a hareket etti. Serçınar mevkiinde I. Han Ahmed Han ile güçlerini birleştirdi ve birlikte Safevi serdarı Rüstem Han'a karşı koymak üzere Merivan'a doğru harekete geçtiler.

Safevi kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinden daha kalabalıklardı. Merivan Ovası'nda yapılan ve iki gün iki gece devam eden savaşta Şam askerleri Küçük Ahmed Paşa'yı terk edip savaş meydanından kaçınca Osmanlı-Kürt birleşik kuvvetleri savaşı kaybettiler. Küçük Ahmed Paşa boynundan mızrak darbesi almış olmasına rağmen savaşmaya devam etti ancak sonunda öldürüldü.[1094] Han Ahmed Han Merivan Ovası'ndaki bozgundan sonra Eylül 1636'da Musul'a döndü. Ancak çok yaşamadı. Osmanlı tarihçisi Hammer'e göre; *Selahaddin Eyyubi ahfadından olmaya liyakatini ispat eden bu gayretli yiğit* Musul'da kederinden vefat etti.[1095]

Hasta olan ve atının üzerinde durmakta zorlanan Arnavud Küçük Ahmed Paşa, bir İran askeri tarafından öldürüldü.[1096] Safevilerle yapılan savaşta yirmi yerinden yara alan Küçük Ahmed Paşa'nın kesik başı Safevi serdarı Rüstem Paşa'ya götürüldü. O da alıp şaha götürdü.[1097] Şah, Küçük Ahmed Paşa'nın başını o sırada elçilik vazifesiyle bölgede bulunan Sarıca İbrahim Ağa'ya teslim etti. Küçük Ahmed Paşa'nın kesik başı Şam'a götürüldü ve kendisi için yapılan türbeye defnedildi.[1098] Küçük Ahmed Paşa'nın Erdelan hakimi Han Ahmed Han ile birlikte Safevilere karşı savaşması ve bu savaş neticesinde hayatını kaybetmesi olayı Osmanlı tarihçileri tarafından *Vaka-yı Erdelan* olarak kaydedildi.

[1094] Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, **Ravzatü'l-Ebrar**, s.592; Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, **Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)**, s.49.

[1095] Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.160, Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.839; Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.IX, s.208; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.778; Rıza Kuli Han Hidayet, **Fihristü'l-Tevarih**, s.243; Topçular Kâtibine göre Han Ahmed Han da Acemlerle yapılan savaşta Küçük Ahmed Paşa ile birlikte hayatını kaybetti. Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, Cilt. II, s.1047.

[1096] *Cihan-ara-yı Abbasi*'nin müellifine göre Küçük Ahmed Paşa eceliyle, doğal nedenlerden öldü. Vehid Kazvini, **Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi**, s.278.

[1097] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi)**, ss. 239-241; Vale-yi İsfahani, **Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi**, s.156; Naima, **Tarih-i Naima**, Cilt.II, s.839; Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, **Abdulkadir Efendi Tarihi**, Cilt.II, s.1047.

[1098] Kâtip Çelebi, **Fezleke**, Cilt.II, s.778; İsmail Hami Dnişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt.I, s.369.

Şah Safi, Revan'ı geri almasına ve Küçük Ahmed Paşa kuvvetlerini Merivan (Mihriban) Kalesi önlerinde mağlup etmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne barış teklif etti ancak IV. Murad bu teklife Bağdat'ta cevap vereceğini belirtti, Safevi elçisini kabul etmedi ve sefer için hazırlıklara başladı. 8 Mayıs 1638'de harekete geçen Sultan Murad 8 Ekim 1638'de Musul'a ulaştı.[1099] Bağdat'ı fethettikten sonra 17 Ocak 1639'da İstanbul'a döndü. 17 Mayıs 1639'da Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması imzalandı.[1100]

Şah Safi döneminde Erdelan topraklarının Han Ahmed Han ile Süleyman Han arasında bölünmesinden sonra rakip Osmanlı-Safevi imparatorluklarının Kürt coğrafyasına müdahale ve nüfuzlarını arttırmaları için öncesinden daha uygun şartlar ortaya çıktı çünkü Erdelan Emirliği ikiye bölünmüştü ve zaruret hasıl olduğunda sığınabilecekleri güvenli kaleleri artık yoktu. Han Ahmed Han Osmanlıların, Süleyman Han Safevilerin himaye ve koruması altına girdiler ve her iki taraf da birbirleri aleyhine tahriklerde bulundular. Han Ahmed Han Osmanlıların desteğine ve tüm gayret ve çabalarına rağmen Süleyman Han'a üstünlük sağlayamadı. Süleyman Han, Şah Safi'nin gönderdiği kuvvetler yardımıyla Osmanlı kuvvetlerini ve Han Ahmed Han'ı mağlup etti.[1101] Hükümet merkezini Musul'a taşıyan ve orada ölen Han Ahmed Han'ın ölümüyle de Erdelanların Musul kolu ortadan kalktı, iktidarları son buldu. Süleyman Han, I. Han Ahmed Han'ın vefatından sonra Osmanlı Devleti ile ilişkiler geliştirmeye çalıştı. Böylece Han Ahmed Han'dan miras kalan Musul topraklarına da hakim olacaktı. Ancak Süleyman Han'ın bu girişiminden haberdar olan II. Şah Abbas (1642-1666), Osmanlılarla tekrar zıtlaşmamak için -çünkü Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştı ve iki imparatorluk arasında barış durumu hakimdi- Süleyman Han'ı azletti[1102] ve Süleyman Han'ın oğlu Kelb Ali Han'ı sınırlı yetkilerle Erdelan valisi olarak atadı.

Süleyman Han'ın azledilmesi Erdelan Emirliği tarihinde yeni bir sayfa açtı. Sonraki yüzyıl boyunca İran şahları Erdelan'ın iç işlerine müdahale ettiler ve Erdelan

---

[1099] **Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnamesi: Bağdad Seferi Harp Jurnalı**, Haz. Halil Sahillioğlu, TTK Belgeler II/3-4, TTK Yayınları Ankara 1993, s.11.

[1100] Ziya Yılmazer, ''IV. Murad'' *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt.XXXI, İstanbul 2020, ss.177-183.

[1101] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.284.

[1102] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.593.

mirlerinin azil ve tayinlerinde etkili oldular. Artık Erdelan mirlerinin azil ve tayin yetkisi İran hakimlerinin elinde olacaktı. Ayrıca Erdelan'ın ileri gelenleri Erdelan hakimleri ile yaşadıkları sıkıntıları halletmek için bundan sonra sürekli olarak İran şahlarının eşiklerini aşındıracaklardı. Bu tarihten sonra Safeviler Erdelan hanedanından olmayan beş kişiyi peşi sıra Erdelan'a vali olarak atadılar. Kelb Ali Han'dan Safevilerin iktidarının sonuna kadar atanan hakimlerin birçoğu emirliğin içerdeki sorunlarını halletmek için uğraştılar. Çünkü artık Osmanlılarla süregiden bir savaş yoktu ve Safevilerin tabir caiz ise Erdelan hakimlerine minnetleri kalmamıştı. Safeviler ile Osmanlılar arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra bir süre ciddi bir sorun yaşanmadı, dolayısıyla Erdelan hakimlerinin Osmanlılarla yapılacak bir savaşa katılmaları gibi bir ihtiyaç/zorunluluk mevcut değildi. Erdelan valileri Safevi çağının ortalarında ifa ettikleri rolden şimdilik mahrum kalmışlardı ve Safevi sınırlarını muhafaza etmeleri gerekmiyordu dolayısıyla bu dönemde eski önemlerini kaybetmişlerdi.

Sınırda Olmak: Kasr-ı Şirin Antlaşması ve Değişen Dengeler

Erdelan Emirliği, Osmanlı ve Safevi sınırlarının kesiştiği bir noktadaydı. Erdelan toprakları iki büyük imparatorluğun çekişme ve çatışmalarının meydana geldiği bir bölge idi ve bu yönüyle büyük bir jeopolitik öneme sahipti. Erdelan mirleri Osmanlı ve Safevi devletlerinde baş gösteren siyasi ve askeri zaafa göre siyaset geliştiriyor, güç merkezi değiştikçe kendileri de yeni dengelere karşı taraflardan birisine yaslanıyorlardı. İran'da siyasi zaaf genellikle hükümdar değişikliklerinde kendini gösteriyor veya dışarıdan herhangi bir müdahale-saldırı olduğunda ortaya çıkıyordu. Bu da Erdelan mirlerine hareket serbestliği sağlıyor, Erdelan hakimleri bazen bağımsızlığa kadar varabilecek siyasi güç elde ediyorlardı. Bu durum Osmanlılar ile olan ilişkilerde de böyle idi. Kudretli Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman döneminde Erdelan mirleri Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler geliştirirlerken, bu kudretin zayıfladığı dönemlerde İran kartını devreye sokuyorlardı. Erdelan hakimleri bu siyaset ile kendi güvenliklerini ve iktidarlarının bekâsını değişen güç dengelerine karşı korumaya çalışıyorlardı.

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 1514'te Çaldıran'da başlayan ve uzun süre devam eden savaşlardan sonra (daha önce işaret edilen bir dizi antlaşmadan sonra) 17 Mayıs 1639 yılında Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma bitmek bilmeyen Osmanlı-İran savaşlarına bir süre son verdi, Osmanlı'nın doğu, İran'ın batı sınırlarına kısmi bir huzur ve sükunet hali hakim oldu. Her iki imparatorluk da parlak günlerini geride bırakmışlardı ve aralarında tesis edilen barış Erdelan hakimlerinin de etki alanlarını sınırlandırmış, dinamizmlerinin azalmasına sebep olmuştu. Bu yüzden Erdelan hakimleri Helu Han ve Han Ahmed Han dönemlerindeki gibi artık istiklal arayışında değillerdi. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Bağdat, Beynünnehreyn ve Kürt coğrafyasının batısı kalıcı olarak Osmanlılarda kaldı. Bu antlaşmadan sonra Erdelan hanedanı beş asırdır hükmettiği toprakların bir kısmını; Hewraman Dağları'nın batı eteklerinde kalan toprakları, Şehrezor ovalarını, Karabağ'ı, Kızılcı'yı, Seruçek ve Kerkük'ü, Revanduz, İmadiye, Koye ve Herir'i sonsuza dek kaybettiler. Bundan sonra Erdelan hanedanının hakim olduğu topraklar *Erdelan Kürdistanı* olarak adlandırılacaktı. Bu bölge, Sına, Hasanabad, Merivan, Hewraman, Bane, Sakız (Siyahkuh) ve Cevanrud ile sınırlı kalacaktı. Erdelanlar ayrıca Cafların topraklarının bir kısmını da muhafaza ettiler. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Erdelan hanedanı iktisadi, askeri ve coğrafi varlıklarının önemli bir bölümünü de yitirdi. Daha da önemlisi İran sınırının bu muktedir muhafız hanedanı stratejik konumunu da kısmen yitirmiş oldu. Bundan sonra Safevi şahları Erdelan hanedanına karşı daha güçlü hissettiler. Erdelan'ı küçük yönetim birimlerine ayırdılar ve zaman zaman merkezden yerli olmayan valiler atadılar.

Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması'nın maddelerinin yer aldığı tek Farsça eser olarak değerlendirilen ve Şah Safi döneminde kaleme alınmış olan *Hülasaü's-Siyer*'in müellifine göre antlaşma Bağdat ve Azerbaycan sınırlarının belirlenmesi noktasında aşağıdaki maddeler üzerinde mutabakata varılarak imzalandı:

1. Cestan ve Badari[1103] Osmanlı padişahına aittir.

2. Mendelici kasabasından, sınırı Sermil olan Derteng'e kadarki bölgenin sahrası Osmanlı padişahının, dağı Hanedan-ı Hilafetnişan'ın (Safevilerin) olacak.

[1103] Şehrezor ve Dinever'e yakın yerleşkelerdir.

3. Sınırı Sermil olan Derne ve Derteng Rum padişahının olacak.

4. Ziyauddin ve Haruni Cafları onlara (Osmanlılara) aittir, Bire ve Zerduni (Cafları) Hanedan-ı Hilafetnişan'a aittir.

5. Dağın doruğunda bulunan (kule-yi kuh) Zencir Kalesi yıkılacak. Kalenin batısında bulunan köyler onlara (Osmanlılara), kalenin doğusunda bulunan köyler bu tarafa (Safevilere) aittir.

6. Zelem (Kalesi) ve Zelem'e hakim olup Zelem'e bakan dağ Rum padişahına aittir.

7. Hewraman Kalesi ve ona tâbi olan köyler Hakan-ı Hümayun-ı Eşref'e (Safevilere) aittir.

8. Sınırı Gedik-çağan olan Şehrezor, Kızılcı ve Kızılcı'ya tâbi yerler Rum padişahına, Mihriban (Merivan) ve ona tâbi olan yerler Hanedan-ı Hilafetmekân'a aittir.

9. Azerbaycan taraflarında (sınırında) bulunan Kotur, Maku ve Meğazberd kaleleri yıkılacaktır.[1104]

Kuşkusuz Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Erdelan Emirliği için yeni bir dönem başladı. Bu dönem Safevi Devleti'nin merkezi otoritesinin pekiştiği ve Erdelan mirleri üzerinde hakimiyetlerini büyük ölçüde tesis ettikleri bir dönem oldu. Bu antlaşma ile Erdelan mirlerinin ilk merkezleri olan Zelem Kalesi'nin de dahil olduğu Batı Zagroslar ve Erdelan mirlerinin hakim oldukları toprakların bir kısmı Osmanlılara geçti ve bu durum Erdelan topraklarını Osmanlı saldırılarına açık hale getirdi. Osmanlılar Safevi iktidarının tesisinden Kaçar saltanatı dönemine kadar Erdelan ile direkt veya dolaylı olarak ilgilendiler. Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ve İran arasında *tampon bölge* görevi gören Kürt toprakları bir süreliğine de olsa istikrara kavuştu. Bu durum 1720 yılından sonra Afganların İran'ı istilasına kadar devam etti ve 1720'li yıllarda İran'daki gelişmeleri kendi açısından endişe verici olarak değerlendiren Osmanlı Devleti, İran'a savaş açtı. Bu durum iki

[1104] Hacegi-yi İsfahani, **Hülasaü's-Siyer**, s.270. Kasr-ı Şirin Antlaşması maddelerine dair kayıtlar için; Vecihi Hasan Efendi, **Vecihi Tarihi**, Sadeleştiren: Buğra Atsız, Post Yayınları, İstanbul 2016, ss.44-45; Abdurrahman Hibri Efendi, **Tarih-i Feth-i Bağdad**, Haz. Ahmet Üstüner, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s.132.

imparatorluk arasında yer alan yerel Kürt idarelerini tekrar mücadelenin merkezine konumlandırdı.[1105]

Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Erdelan mirleri antlaşmadan önceki stratejik pozisyonlarını kısmen yitirdiler. Antlaşma maddelerinden anlaşılacağı gibi Osmanlılar ve Safeviler müşterek sınırlarında bulunan bazı kaleleri yıktırdılar. Bu kaleler Kürt mirlerinin kontrolünde idi ve zaruret halinde sığınabildikleri önemli istihkâmlardı. Kasr-ı Şirin Antlaşması Erdelan Emirliği açısından olumsuz sonuçlar doğurdu. Öncelikle Erdelan hakimleri iki muktedir imparatorluk arasında var olan husumetten ve mücadeleden yararlanarak pozisyonlarını güçlendirme imkânlarından mahrum kaldılar, öte yandan özellikle Safevi şahları Erdelan mirlerini vazgeçilmez müttefikler olarak görmekten vazgeçtiler ve onların azil ve tayinlerine direk müdahil oldular.[1106] Örnek vermek gerekirse, Safevi Devleti'nin kurulmasından Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen takriben yüz kırk yıllık süre içinde (1501-1639) Erdelan'da yedi mir/vali hüküm sürmüşken (Beyge Bey, II. Memun Bey, Sorhab Bey, Besat Bey, Teymur Han, Helu Han, I. Han Ahmed Han) Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan Safevilerin yıkıldığı 1736 yılına kadarki doksan küsür yıllık zaman diliminde on üç vali hüküm sürmüştür ve bunlardan dördü (Muhammed Han Gürcü, Hasan Ali Han, Hüseyin Ali Han, Keyhüsrev Bey) Erdelan hanedanından olmayan yabancı valilerdir. Keza Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan önce Erdelan'da hüküm süren hakimler genellikle baba-oğul-kardeş şeklinde bir sıra takip ederken adı geçen antlaşmadan sonra Erdelan hanedanına mensup ikinci dereceden akrabaların da Erdelan hakimi olarak atandıkları görülmüştür.[1107] Örnek olması için, Erdelan hakimi I. Han Ahmed Han, Osmanlı Devleti'ne iltica ettikten sonra Şah Safi tarafından Erdelan hanedanının diğer bir kolundan Mir Alemuddin'in Şah Safi tarafından I. Han Ahmed Han'a karşı desteklenen oğlu Süleyman Han, Erdelan'a vali

---

[1105] Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya**, Çev. Ayşe Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.78.

[1106] Kubad Mensurbaht ve Moderrıs Seidi, ''Tesirat-ı Teneş-i Miyan-ı Safeviye ve Osmani Ber Caygah-ı Emirnişini-yi Erdelan'', *Feslname-i İlmi, Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı Elzehra*, Şomare-yi 22, Tabıstan 1393/2014, ss.135-137.

[1107] Kubad Mensurbaht ve Moderrıs Seidi, ''Tesirat-ı Teneş-i Miyan-ı Safeviye ve Osmani Ber Caygah-ı Emirnişini-yi Erdelan'',ss.135-137.

olarak atanmış[1108] ve Süleyman Han, şahın emri ile Erdelan Emirliği'nin yönetim merkezini müstahkem Pelengan Kalesi'nden Safevi şahlarının kontrollerinin daha kolay olacağı Sına'ye taşımıştır.[1109] Öte yandan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan önce adları zikredilen Erdelan hakimlerinden hiçbiri Safevi şahları tarafından azledilmemişken (Helu Han'ın bir darbe ile görevden uzaklaştırılıp yerine oğlu I. Han Ahmed Han'ın atanması istisna kabul edilirse) antlaşmadan sonra hüküm süren on üç Erdelan valisinden on tanesi Safevi şahlarının fermanları ile azledilmiş hatta bunlardan bir tanesi (I. Hüsrev Han) Safevi şahının fermanıyla idam edilmiştir.

Sultan III. Ahmed ve Osmanlı Erdelan'ı

III. Ahmed'in (1703-1730) saltanatı devrinde İran tahtında Şah Safi'nin oğlu Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) bulunuyordu. Şah Sultan Hüseyin, Şii mezhebini Erdelan'da hakim kılmak için Erdelan'a Şii valiler atadı ancak bu atamalar Erdelan halkının tepkisi ile karşılaştı. Erdelanlar Şiiliği benimsemediler. Buna karşın Erdelan valilerinin Şah Sultan Hüseyin ile ilişkileri dostane idi ve bu dönemde Erdelan mirleri Batı İran'da ortaya çıkan isyanları bastırmakla meşgul idiler.

Şah Hüseyin'in iktidarının son dönemlerinde İran'da bir dizi isyanlar ortaya çıktı. Bu isyanlardan birisi Afgan Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han'ın çıkardığı isyandı. Mahmud Han Afgan 1720 yılında Kirman, Yezd ve Meşhed'i işgal edip 1722'de Safevilerin başkenti İsfahan üzerine yürüdü. Belucistan ve Dağıstan halkı da ayaklandılar. İran'ın bu karışık durumu Osmanlı Devleti'nin Erzurum ve Bağdat valileri tarafından başkente rapor edilince veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın önerisi ile Osmanlı Devleti'ne komşu olan İran'da baş gösteren karışıklığın ve Afganların İran'ı istilasının Osmanlı Devleti'ne olan olası olumsuz etkilerini bertaraf etmek için Mayıs 1722'de İran'a müdahale kararı alındı.[1110] 1723 yılının Haziran ayında Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa serasker tayin edildi ve İran'a savaş

[1108] Vale-yi İsfahani, **Hold-i Berin (İran Der Zaman-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dovvom)**, s.354.

[1109] Erdelan hanedanının Mir Alemuddin ve oğulları ile devam eden kolu Sına merkezli olarak hakimiyetlerini devam ettirirlerken Kerkük ve Şehrezor'a hakim olan I. Han Ahmed Han soyundan gelenler bir süre hakimlikten mahrum kaldılar. Ancak bu kol Abbas Kuli Han (1710-11/1724) ile beraber yeniden Erdelan hakimliğine atanacak ve emirlik ortadan kalkıncaya kadar (1716-1719 yılındaki Ali Kuli Han iktidarı isnisna olmak üzere) hakimlik görevini ifa edeceklerdir. Bkz. ''Ekler'' bölümü, Erdelan mirleri tablosu.

[1110] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.V, s.173.

açıldı. İran'ın özellikle Osmanlı sınırlarına yakın olan Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis gibi vilayetlerinin işgal edilmesi Basra, Bağdat, Musul ve Şehrezor valilerine bildirildi.[1111]

Afgan Mahmud Han, yedi aylık bir kuşatmadan sonra İsfahan'ı işgal etti ve Safevi şahı Şah Hüseyin'i esir aldı. Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti; Irak, Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden üç cepheden İran'a savaş açtı. Irak-ı Acem harekâtına Bağdat valisi Hasan Paşa serasker olarak tayin edildi. Şehrezor beylerbeyinin ve bazı Kürt beylerinin eşliğinde Bağdat üzerinden Kermanşah'a hareket eden Hasan Paşa, Ekim 1723'te Kermanşah'ı ele geçirdi. Kermanşah'ın düşüşünden sonra Baban sancak beyi olup kendisine daha sonra Erdelan beylerbeyliği görevi de verilecek olan Hane Mehmed Paşa Erdelan üzerine gönderildi ve *11 Safer 1136 (10 Kasım 1723 Çarşamba) günü Erdelan eyaletinin merkezi olan Senendec şehri teslim alındı*.[1112] Osmanlı Arşiv kayıtlarında bulunan H-29-11-1137 (9 Ağustos 1725) tarihli, Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı Halil Paşa'ya ve Bursa kadısına gönderilen hükümde; Kızılbaş rafızilerin toprakları şer'-i şerife göre *darulharb* kabul edildiğinden İran'a savaş açıldığı ve nihayetinde Erdelan'ın da içinde bulunduğu Kuzey ve Batı İran toprakları fethedildiğinden, üç gün üç gece merasim ve şehrayin yapılması ve top atılması emredilmiştir.[1113] Harekâtına devam eden Osmanlı kuvvetleri elli sekiz günlük bir kuşatmadan sonra 31 Ağustos 1724'te Hemedan'ı, Kasım ayında da Nihavend'i ele geçirdiler. Osmanlı Devleti ilgili yerleşkelerde tahrir yaptırdı ancak bu kayıtların yeterli olmadığı düşünülmüş olacak ki Basra defterdarı Mustafa Fehim Efendi, Hemedan, Kermanşah ve *Erdelan* eyaletlerinin yeniden tahririne memur edildi.[1114]

[1111] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.V, s.174.

[1112] İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt.I, s.14; Çelebizade Asım, **Çelebizade Asım Tarihi**, ss.40-41. Hammer'e göre on yıldan beridir gizlice Bağdat valisi ile irtibat halinde olan dönemin Erdelan valisi Abbas Kuli Han önce Erdelanlı savaşçılar ile birlikte Senendec şehrini savunmak istedi ancak Hasan Paşa'ya karşı direnemeyeceğini anlayınca şehri teslim etmek zorunda kaldı. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.XIV, s.61.

[1113] BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 132, Gömlek: 1262.

[1114] BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 67, Gömlek: 6781. İlgili hüküm; ''Sabık Basra defterdarı olan Mustafa Fehim'e: Fethi gerçekleşen Kermanşahan, Hemedan ve Erdelan memleketlerinin kura ve kasabatının müştemilat, mülhakat, arazi, bağat, emlak, akarat, cibal, sükkan ve reayasıyla yeniden tahriri gerektiği için o tarafta bulunman ve tahrir konusunda bilgin olmasından dolayı Defter-i Hakani'den gönderilen üç kâtip ile birlikte tahririn yapılması'' şeklinde kaydedilmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen Batı İran topraklarının tahrir işlemleri 1728 yılına kadar sürdü.[1115] Yapılan tahrirler defterlere kaydedildi. Bu defterler iki grup halinde değerlendirilmiş; Erdebil, Halhal, Tebriz, Urmiye, Mahabad (Soğukbulak), Hoy, Kapan ve Karadağ gibi Kuzeybatı İran yerleşkeleri birinci grupta, *Erdelan*, Hemedan, Kermanşah ve Lorıstan gibi ilk defa Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş olan Batı ve Güneybatı İran şehirler ikinci grupta değerlendirilmişlerdir.[1116] Birinci grupta yer alan şehirler liva esasına göre kaydedilirken, Erdelan'ın da içinde bulunduğu ikinci grup şehirler *eyalet* esasına göre kaydedilmişlerdir.[1117] Erdelan eyaletinde yapılan tahrir kayıtlarını içeren tapu tahrir defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Erdelan Eyaleti Mufassal Tapu Tahrir Defteri* adıyla TT.d, 1006 numarasıyla kayıtlıdır. 58x24 ebatlarında olan defter toplam 636 sayfadan müteşekkildir.[1118]

İlgili deftere göre Erdelan bölgesi yerleşkeleri; Sinne (Senendec), Mihriban (Merivan), Ebruman (Hewreman), Cevanrud, Bane, Sakız ve Afşar olmak üzere toplam 7 *liva*'dan oluşmaktadır. Sinne livası 19 nahiye, 627 karyeden, Merivan livası 4 nahiye ve 163 karyeden, Hewreman livası 3 nahiye ve 94 karyeden, Cevanrud livası 1 nahiyeden, Bane livası 1 nahiye ve 68 karyeden, Sakız livası 4 nahiye ve 137 karyeden, Afşar livası 1 nahiye ve 150 karyeden oluşmaktadır. Tahrir defterinde kişi isimleri, vergi miktarları ve türleri kaydedilmiş, her bir karyenin ödemekle yükümlü olduğu vergi miktarı belirtilmiştir.[1119] Osmanlı Devleti'nin Erdelan'dan aldığı vergiler halkın ödeme gücünü aştığı için zaman zaman Erdelan halkının serzenişine sebep olmuş, bazen halk köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bağdad valisi, Hemedan ve İsfahan seraskeri Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen H-29-06-1139 (21 Şubat 1727) tarihli bir hükümde; *''Erdelan aşireti halkının dört yıldan beri Osmanlı Devleti'ne itaat ve bağlılık üzere olup vergilerini muntazaman ödedikleri ve*

[1115] Akram Nejabati, *Osmanlı Hakimiyetinde Hemedan (1724-1732)*, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.29.

[1116] Osman Gazi Özgüdenli; ''Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları:Coğrafi ve İdari Taksimat'', ss.83-106.

[1117] Nejabati, *Osmanlı Hakimiyetinde Hemedan (1724-1732)*, s.31.

[1118] BOA, TT.d, nr.1066.

[1119] Osman Gazi Özgüdenli; ''Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları:Coğrafi ve İdari Taksimat'', ss.90-96.

kendilerinden fazla vergi talep edilerek rahatsız edilmek istemediklerini ifade ettikleri'' bildirilmiştir.[1120]

Osmanlı Devleti'nin dokuz yıl boyunca elinde tuttuğu Batı İran topraklarında yaptırdığı tahrirlerde *Erdelan, Kermanşahan, Hemedan* ve *Hürremabad* olmak üzere dört eyalet ismi kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti kendine has idari sistemi İran'da da tatbik etmeye çalışmış ve çalışmamızın birinci bölümünde işaret ettiğimiz Safevilerin dörtlü eyalet sisteminden oldukça farklı bir idari düzenlemeye gitmiştir. Osmanlı'nın Batı ve Güneybatı İran eyaletlerinden Hemedan, Kermanşahan ve Hürremabad eyalet isimleri ile aynı adı taşıyan birer livaya sahipken Erdelan eyaletinin yedi livadan oluşması dikkat çeken bir noktadır. Bu durumun bölgenin etnik ve demografik yapı itibari ile aşiret ve kabile esasına göre taksim edilmiş olmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir.[1121]

Osmanlı Devleti Afgan işgali altındaki İran'a müdahale ettikten ve Osmanlı sınırına yakın birçok yeri ele geçirdikten sonra Afganlar Osmanlı Devleti ile barış yapma kararı aldılar. 15 Safer 1140 tarihinde (3 Ekim 1727) on gün süren görüşmelerden sonra Afganlı İsmail Han ve Ahmed Paşa arasında barış antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Kermanşah, Hemedan, Erdelan, Nihavend, Hürremabad, Loristan, Mukri, Merağa, Hoy, Tuysengan, Tebriz, Azerbaycan bölgesi, Gence, Karabağ, Erivan, Ordubad, Tiflis, Nahçıvan ve bütün Gürcistan, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.[1122] Ancak ilerde İran'da Afşar Devleti'ni (1736-1804) kuracak olan Nadir Şah (öl.1747), Afganların İran'ı istila etmelerinden sonra onlarla savaştı. Afganları mağlup eden Nadir, Osmanlıları Batı İran topraklarından çıkarmak için harekete geçti.

Nadir, Afganları İran'dan çıkardıktan ve İran'da kontrolü ele aldıktan sonra II. Tahmasb'ı İsfahan'da Safevi şahı olarak ilan etti. Şah II. Tahmasb da Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmiş olan İran topraklarına yeniden hakim olabilmek için faaliyetlere başladı. Osmanlı'nın Hemedan muhafızı olarak tayin ettiği Abdurrahman

---

[1120] BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 133, Gömlek: 1533.

[1121] Özgüdenli, ''Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları:Coğrafi ve İdari Taksimat'', s.97.

[1122] Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.XIV, s.91.

Paşa'ya bir mektup gönderen II. Tahmasb, Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği İran topraklarını derhal terk etmesi gerektiğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nden olumlu karşılık alamayan II. Tahmasb'ın direktifiyle harekete geçen Nadir 1142 (1729-1730) yılı Mart'ında Irak-ı Acem harekâtını başlattı. Osmanlı kuvvetlerini Melayir'de mağlup etti ve 18 Şaban 1142 (8 Mart 1730)' de yirmi beş bin kişilik bir ordu ile Hemedan üzerine yürüdü.[1123] Osmanlı'nın Hemedan muhafızı Abdurrahman Paşa Hemedan'ı terk edip Senendec'e sığınmak zorunda kaldı.[1124] Hüseyin Han Zengene'yi Kermanşah üzerine sevk eden Nadir, Nihavend üzerine yürüdü ve Temmuz 1730'da Nihavend'i ele geçirdi. Van valisi Timur Paşa ve Mukri hakimi Ali Rıza Paşa'nın mukabelede bulunmak üzere hareket halinde olduklarını öğrenen Nadir, Hemedan'dan hareketle Osmanlı kuvvetleri ile mücadele etti ve onları mağlup edip Mahabad, Merağa ve Mukri topraklarını ele geçirdi.[1125]

Nadir'in kuvvetleri karşısında mağlup olan ve sayıca İran askerlerinden az olan Timur Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri 13 Zilkade 1143 (20 Mayıs 1731) tarihinde Hemedan'a vardılar ancak orada fazla tutunamayıp Sına üzerinden Kerkük'e çekildiler.[1126] İleri harekâtına devam eden Nadir Şah Erdelan eyaletinin başkenti Sına'yi ve akabinde Kermanşah'ı Osmanlı kuvvetlerinden aldı.[1127] Bu arada iki devlet arasında bir süredir devam eden barış müzakereleri olumlu sonuçlandı ve Safevi elçisi Rıza Kuli Han ile antlaşma imzalandı. Buna göre Gence, Tiflis, Revan, Dağıstan, Şirvan ve Nahçıvan Osmanlı Devleti'nde kalırken *Erdelan*, Hemedan, Kermanşah, Lorıstan ve Tebriz Safevilere terk edildi.[1128] Ancak antlaşmadan memnun olmamış görünen Nadir yürüyüşüne devam ederek Tebriz önlerine kadar geldi. Osmanlı Devleti'nin, emrinde otuz iki bin askeri bulunan Tebriz muhafızı Van'a çekildi.[1129]

[1123] Muhammed Hüseyin Kuddusi, **Nadirname**, Neşriye-yi Encümen-i Asar-ı Milli-yi Horasan, Çaphane-yi Horasan 1339/1960, s.215.

[1124] V. Minorsky, **İran Der Zeman-ı Nadir Şah**, Ter. Reşid Yasemi, Telif: Ali Asgar Ebdollahi, Nüsha-yı Dijital, s.25.

[1125] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Tarih-i Cihangüşa-yı Nadiri**, s.126.

[1126] Göynüklü Ahmed Efendi, **Tarih-i Göynüklü**, ss.390-391.

[1127] Muhammed Hüseyin Kuddusi, **Nadirname**, s.218.

[1128] Subhi Mehmed Efendi, **Subhi Tarihi**, s.143.

[1129] Abdi Efendi, **Abdi Tarihi**, s.25.

Bu sırada Osmanlı Devleti iç buhranlarla uğraşmak mecburiyetinde kaldı, Patrona Halil isyanı ile Sultan III. Ahmed azledildi ve yerine 2 Ekim 1730 tarihinde Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına geçti. İdareyi ele alan Sultan I. Mahmud İran ile yapılan savaşların devam ettirilmesini istedi ve Osmanlı kuvvetleri iki cepheden, Irak ve Azerbaycan üzerinden yeniden taaruza geçtiler. Irak üzerinden İran'a yürüyen Bağdad veziri ve Irak seraskeri Ahmed Paşa, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan, elden çıkmış olan Kermanşah'ı ve otuz iki adet tabyayı hâvi kalesini 25 Muharrem 1144'te (30 Temmuz 1731), akabinde Hemedan ve *Erdelan*'ı yeniden ele geçirdi.[1130] O sırada Lorıstan-ı Feyli bölgesinde, Hürremabad şehrinde bulunan *Tarih ve Sefername-yi Hezin*'in müellifi, yöre halkının Osmanlı askerlerinin korkusundan dağlara çekildilerini, kendisinin şehirde yalnız kaldığını, Osmanlı askerleri tarafından hoş karşılandığını ve Osmanlı ordusu ile birlikte Kermanşah'a gittiğini, ağır bir hastalığa düçar olduğunu ve Osmanlı serdarı Ahmed Paşa'nın ilgi ve muhabbetine mazhar olduğunu kaydedecekti.[1131]

Osmanlı ordularının Hemedan, Kermanşah, Lorıstan ve Erdelan'ın tamamına hakim olduklarını kaydeden ve Osmanlıların Batı İran hakimiyetlerine bizzat şahit olan Hezin Lahici, sabık Hemedan hakimi Sübhanverdi Han'ın herhangi bir resmi vazifeye ve askeri kuvvete malik olmamasına rağmen bölge ahalisini etrafına toplayarak Osmanlı kuvvetlerine karşı mücadele ettiğini kaydetmiştir. Lahici'ye göre Osmanlılara ağır kayıplar verdiren Sübhanverdi Han daha sonra Osmanlılar ile antlaşma yaptı, büyük bir saygı ve ihtiramla karşılandıktan sonra Osmanlılarca öldürüldü.[1132]

[1130] Mustafa Sami, **Tarih-i Sami**, s.190; Subhi Mehmed Efendi'ye göre Erdelan hakimi *Sübhanverdi Han-ı bi-iman* evvelkinden daha büyük bir hezimete uğradı. Subhi Mehmed Efendi, **Subhi Tarihi**, s.103; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt.I, s.22; Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt.XIV, s.151.

[1131] Hezin Lahici, **Tarih ve Sefername-yi Hezin**, s.218.

[1132] Hezin Lahici, **Tarih ve Sefername-yi Hezin**, ss.219-220. Mervi Osmanlılarla yapılan savaşta III. Han Ahmed Han'ın ve babası Sübhanverdi Han'ın İranlı askerler tarafından öldürüldüklerini iddia etmiştir. Mervi, **Alem Ara-yı Nadıri**, Cilt.III, s.1070. Erdelan kaynaklarında III. Han Ahmed Han ve Sübhanverdi Han'ın Osmanlı Devleti ile yapılan savaşta öldürüldüklerine dair herhangi bir kayıt yoktur. III. Han Ahmed Han Osmanlı Devleti'ne iltica edecek ve Edirne'de hayatını kaybedecektir. Sübhanverdi Han, Nadir'den önce Osmanlı Devleti'ne tâbi idi ve kendisine Osmanlı Devleti tarafından paşalık rütbesi verilmişti. Nadir Şah döneminde sekiz defa Erdelan valisi olarak atandıktan sonra h.1160 (1747-1748) yılında Hemedan'da eceliyle öldü.

Osmanlı ordularının Batı İran'ı tekrar ele geçirmeleri üzerine barış isteyen Şah II. Tahmasb ile Şubat 1732'de barış antlaşması imzalandı.[1133] *Erdelan* Safevi Devleti'ne terk edildi.[1134] Abdi Efendi'nin aktardığına göre Osmanlı Devleti'nin *Rafizi*'lerden kurtardığı beldelerin her birine muhafaza edilmeleri için vüzera, mirimiranlar, kapıkulları ve levendler istihdam edilmiş, kaleleri bulunmayan yerleşkelere kaleler inşa edilmiş, kaleleri viran olmuş olanlarınki büyük masraflar yapılarak tamir edilmiş beş altı sene boyunca Osmanlı Devleti'nin elinde kalan ve oldukça mamur olan Kermanşah, Hemedan, Lorıstan ve *Erdelan* topraklarından Osmanlı Devleti büyük menfaatler elde etmişti.[1135]

İstanbul'da Bir Erdelan Miri: I. Mahmud ve III. Han Ahmed Han

Erdelan valisi Sübhanverdi Han'ın oğlu III. Han Ahmed Han 1151 (1738-1739) yılında Nadir Şah ile birlikte Hindistan seferine katılmış, gösterdiği başarılar ile Nadir'in dikkatini çekmeyi başarmış, babası Sübhanverdi Han'ın yerine önce Erdelan vali vekili, ardından da 1155'te (1742-1743) Erdelan valisi olarak atanmıştı. 1155 yılında Erdelan'da büyük bir kıtlık baş gösterdi. III. Han Ahmed Han, Erdelan halkının kıtlıkla baş etmesini sağlamak için eyalet ambarlarını halka açtı ve Nadir Şah'ın Bağdat seferi için hazırlanmasını istediği buğday ve diğer hububatı halka dağıttı. Nadir'in Erdelan ambarlarını teftiş etmek ve hububatı yüklemek için görevlendirdiği memurlar ambarların boş olduğunu rapor edince Nadir Şah, III. Han Ahmed Han'ın idam buyruğunu verdi.[1136] Bunun üzerine III. Han Ahmed Han beş yüz adamıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica etti.[1137]

Fransa kralı XV. Louis'nin özel elçisi olarak 1734-1743 yılları arasında Osmanlı ülkesi ve İran'da bulunan İsveçli seyyah ve diplomat Jean Otter,

---

[1133] Koca Ragıb Mehmed Paşa, **Tahkik ve Tevfik**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.22.

[1134] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.IV, s.222; General Percy Sykes, **Tarih-i İran**, Terc. Muhammed Taki Fahr-i Dai Gilani, Donya-yı Ketab, Tahran 1363/1984, Cilt.II, s.279.

[1135] Abdi Efendi, **Abdi Tarihi**, ss.7-8.

[1136] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s. 347.

[1137] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Tarih-i Cihangüşa-yı Nadiri**, s.407; Mervi, **Alem Ara-yı Nadıri**, Cilt.III, s.1070. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgede; *Sabık Erdilan hanı Ahmed Han*'ın Erzurum'da bulunan üç yüz yetmiş beş adamının Diyarbakır'a sevk edilmeleri gerektiğinden, yollardaki iaşelerinin karşılanması için Erzurum'dan Diyarbakır'a kadarki kaza kadılarına hüküm gönderildiği belirtilmiştir. BOA, C.AS., Dosya: 1110, Gömlek: 49144.

Diyarbakır'da bulunduğu sırada *Sına hakimi Ahmed Han*'ın da orada bulunduğunu kaydetmiştir. Diyarbakır'dan İstanbul'a hareket etmek kastıyla hazırlıklarını tamamlayan Otter'in Erdelan miri ile ilgili gözlemleri şöyle:

> ''Yolculuk için her şey hazırdı. Eksik olan tek şey, Sına hakimi Ahmed Han'ı görmek için duyduğum merakı gideremeyiş olmamdı. Ahmed Han İran'dan kaçmıştı. Ahalinin anlattıklarına göre Nadir Şah ona ağır bir vergi yükü yüklemişti. Ahmed Han, Nadir Şah'ın istediği meblağı tedarik etme kudretine sahip olmadığı için canını kurtarmak adına en iyi yolun kaçmak olduğunu düşünmüş. Diyarbekir'e varmamdan birkaç gün önce, yolda, onun şehre geldiğini ve orada ikâmet ettiğini duymuştum. Onu görmeyi ümid etmiştim. İranlı dostlarımdan Ahmed Han hakkında bazı bilgiler edindim. Mihmandarımın anlattığına göre Osmanlı yetkilileri ondan şüpheleniyor, Nadir Şah'ın casusu olabileceğini düşünüyorlarmış. Paşa (Diyarbekir hakimi Ali Paşa, C.A) Ahmed Han'ın ilticasının bir oyun olabileceğinden endişeleniyormuş. Bu yüzden onu gözetim altında tutuyor ve yalnızca itimad ettiği adamların kendisi ile görüşmesine izin veriyormuş. Bundan dolayı onu görmeye muvaffak olamadım.''[1138]

III. Han Ahmed Han Osmanlı Devleti'ne iltica etmek üzere Erdelan'ı terk edince Nadir Şah, Han Ahmed Han'ın vekili İbrahim Bey'den on iki bin tümeni aşkın bir meblağı ceza olarak tahsil ettirdi.[1139] III. Han Ahmed Han önce Şehrezor'a, ardından Bağdat'a gitti. Osmanlı Devleti tarafından Bağdat valisi ve o havalinin seraskeri olan Abdullah Paşa'ya Han Ahmed Han'ın masraflarını karşılaması için elli bin kuruş tahsis edilmesi emredildi.[1140] Han Ahmed Han, Bağdat'tan Kars tarafı seraskeri El-Hac Ahmed Paşa maiyetine katılıp Nadir Şah'a karşı yapılan seferlere iştirak etti.[1141] Sadakat ve cesareti ile takdir toplayan III. Han Ahmed Han daha sonra İstanbul'a davet edildi. Kalabalık bir maiyetle Osmanlı Devleti'ne iltica eden Han Ahmed Han'ın İstanbul'a varıncaya kadarki güzergâhı boyunca yol masraflarının ve sâir ihtiyaçlarının karşılandığı Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Örneğin; Kars canibi ordusu defterdarı Rakım Mehmed'e yazılan H-16-12-1157 (2O Ocak 1745) tarihli bir hükümde, Erzurum'dan İstanbul'a hareketi sırasında Han Ahmed Han'a ordu hazinesinden tayinat olarak tahsis edilen kırk beş kese akçenin verilmesi ve böylece Han Ahmed Han'ın tüccarlara olan borçlarının tahsil edilmesinin sağlanması emredilmiştir.[1142]

[1138] Jean Otter, **Sefername-i Jean Otter (Asr-ı Nadir Şah)**, s.278.
[1139] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriyye**, s.200.
[1140] İzzi Süleyman Efendi, **İzzi Tarihi**, s.81.
[1141] Mustafa Sami, **Tarih-i Sami**, s.64.
[1142] BOA, AE.SMHD.I., Dosya: 7, Gömlek: 463.

Keza, İstanbul güzergâhları boyunca Han Ahmed Han ve tâbilerinin nakillerinin kolaylıkla yapılabilmesi ve Han Ahmed Han vefat ettikten sonra tâbilerinin İran'a dönebilmeleri için muhtelif hakimlere hükümler gönderilerek özellikle nakil sırasında ihtiyaç duydukları *menzil beygirleri*'nin tedarik edilmesi buyurulmuştur.[1143] Han Ahmed Han İstanbul'a vardıktan sonra Sultan I. Mahmud ile bizzat görüştü, I. Mahmud tarafından kendisine samur bir kürk, bin altın ve koşum takımları ile bezenmiş bir at verildi.[1144] Muhammed Şerif Kadı'ya göre Han Ahmed Han, Osmanlı padişahı Sultan I. Mahmud tarafından oldukça sıcak karşılandı ve sultan kendisine şöyle söyledi:

> ''Hoş geldin Han Hızır-ı Târi. Gelişinle bizi bahtiyar ettin. Buraya gelmekle yanlış bir iş yapmadın. Bundan önce de ceddin ve ataların ve Erdelan mirleri ne zaman İran şahlarından baskı görseler dergâh-ı âlimize sığınırlardı. Sonunda işleri halledilir, kısa süre içinde maksatlarına nail olur, arzuları yerine getirilir ve vilayetlerine dönerlerdi. Allah'ın izni ve kudretiyle seraskerimizi büyük bir orduyla seninle birlikte gelmesi için tayin edeceğiz. Vilayetini senin için geri alsın.''[1145]

Muhammed Şerif Kadı'ya göre maiyetindeki beş yüz adamla birlikte İstanbul'da ağırlanan Han Ahmed Han'a padişah tarafından samur bir kürk hediye edildi, altınla süslenmiş koşum takımları bulunan cins bir Arap atı verildi, kendisi için tahsis edilmiş bir imarette ağırlandı, kendisinin ve maiyetindeki adamlarının iaşe masrafları günlük ve aylık olarak karşılandı.[1146] Kadı'nın aktardığı malumatı destekleyen bir kayıt Osmanlı arşiv kaynaklarında da mevcuttur. Osmanlı Devleti'ne iltica ettikten sonra İran'a karşı yapılan seferlere katılan ancak bu seferlerden bir sonuç alamayan III. Ahmed Han daha sonra Edirne'de mecburi ikâmete tâbi tutulacak ve *Erdelani Ahmed Han'a tayinat bahası olarak Edirne cizyesi malından yevmiye yirmi kuruş* tahsis edilecektir. Ancak Han Ahmed Han'ın kalabalık bir maiyetinin bulunması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kendisine tahsis ettiği

---

[1143] BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 251; 57/334, 57/372, 57/459, 57/460, 57/465. Hükümlerin detayları için Hayriye Uslu, *57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.1-65)*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Tuğba Özdoğan, *57 Numaralı Mühimme Defterinin 81. Ve 146. Sayfa Aralıklarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2019,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

[1144] Mustafa Sami, **Tarih-i Sami**, s.64; İzzi Süleyman Efendi, **İzzi Tarihi**, s.84.

[1145] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.97.

[1146] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, ss.97-98.

meblağın yetmediği ve Erdelan mirinin Edirne'de müşkül durumda kaldığı anlaşılmaktadır. İlgili arşiv belgesinde özetle şöyle yazılmaktadır:

> Der-i devlet-mekine, arz-ı dai-i kemine budur ki;
>
> Edirne'de ikâmeti ferman-ı aliye buyurulan bais-i arz-ı ubudiyet Erdelani emirül-ümerayil-kiram izzetlu Ahmed Han bendeleri meclis-i şer'a gelüp bundan akdem Devlet-i Âliye-yi Hüsrevane'den bu kullarına ber menseb-i tevcih ve ihsan buyurulunca bin yüz altmış senesine mahsuben behr-i yevm yigirmişer ğuruş zağire baha tayin buyurulub sadır olan ferman-ı aliye mucibince tarih-i kitab gününe gelince Edirne cizyedarı Hasan Ağa kulları yedinden alınıp hâlâ mah-ı cemaziyelevveli ğurresinden talep eylediğimizde cizyedar-ı merkum sene-yi mezkureye mahsub olmak üzere mal-ı cizye-yi canib-i miriye ve havalata virüb yetmiş bir akçe ve bir habbe baki kalmışdır deyu cevap vermekle elyevm, âyâl-ı kesire ve etbâ-ı kesirem olmağla geçinecek ve taayyüş idecek halim olmamağla ahvalimi der-i devlet-medara i'lam idiyor deyü elhah itmekle nefsü'l emr-i iradesi olmayub eşed ihtiyacı olup muhal-i merhamet olduğu atebe-yi aliyelerine i'lam olundı. Ferman men lehül emr hazretlerinindir. Fi yevmü's-salis fi cemaziyel evveli li sene sittin ve ma'ete ve elf. (1160/1747-1748).[1147]

Doğu komşusu Hindistan'a sefer düzenleyen ve Timuroğulları hanedanını mağlup eden Nadir Şah, 1743 yılında Osmanlı topraklarına saldırdı. Kafkasya, Doğu Anadolu ve Irak topraklarını Osmanlı Devleti'nden almak ve Caferiyye mezhebine Osmanlı Devleti nezdinde resmiyet kazandırmak için girişimlerde bulundu. Bu çerçevede 1743'te Kerkük'ü ele geçirdi, Musul'u ve akabinde Kars'ı kuşattı ancak bir sonuç elde edemedi.[1148] Nadir Şah'ın Osmanlı topraklarına yaptığı taarruzlar üzerine Osmanlı sultanının fermanıyla Osmanlı seraskeri Çeteci Abdullah Paşa, III. Han Ahmed Han ile birlikte Nadir Şah'a karşı sefer düzenledi.[1149] Diyarbekir, Musul ve Şehrezor eyaletlerinde bulunan aşiret kuvvetlerine ek olarak on iki bin süvari ve o sırada İstanbul'da ikâmet eden III. Han Ahmed Han ile hazırlıklarını tamamlayan Çeteci Abdullah Paşa'ya Aralık 1744'te harekât için hüküm verildi.[1150]

Adı geçen komutanlar 1745 yılında Erzurum üzerinden Kars'a hareket ettiler. Kars'ı kuşatmış olan Nadir Şah, kuşatmayı kaldırmaya niyetli olduğu ve anlaşma yollarını aradığı halde Osmanlı Devleti, savaş hazırlıklarını sürdürüyor, İran sınırına yeni takviye kuvvetler sevk etmeye devam ediyordu. Serasker Ahmed Paşa'nın

---

[1147] BOA, C.HR., Dosya:100, Gömlek: 5000.

[1148] Sırrı Efendi, **Risaletü't-Tarih-i Nadir Şah**, s.12; Ebu Sehl Numan Efendi, **Tedbirat-ı Pesendide**, s.11.

[1149] Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Tarih-i Cihangüşa-yı Nadiri**, s.407.

[1150] Mustafa Sami, **Tarih-i Sami**, s.62; İzzi Süleyman Efendi, **İzzi Tarihi**, s.81; Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevarih**, Cilt.I, ss.113-114.

maiyetinde Erdelan miri III. Han Ahmed Han da vardı. Nadir Şah Osmanlı seraskerine bir mektup gönderdi ve o sıralarda Safevilerin son şahı Şah Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia edip Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan Safi Mirza'yı[1151] ve Erdelan hakimi Han Ahmed Han'ı teslim etmesini serasker Ahmed Paşa'dan istedi. Osmanlı Devleti Safi Mirza'yı İran şahı olarak tanımıştı.[1152] Osmanlı arşivinde bulunan H-29-12-1158 (22 Ocak 1746) tarihli bir belgede; İran halkının Nadir Şah'tan nefret ettiği ve Safi Mirza'ya meylettikleri belirtilmiş, Han Ahmed Han'a verilen, konu ile alâkalı evrakın (Safi Mirza'nın mektuplarının) İran'da (Erdelan ve Kürdistan taraflarına) dağıtılması istenmiştir. Han Ahmed Han gönderdiği cevabi yazısında kendisine gönderilen hilat ve harçlıktan dolayı memnuniyetini belirtmiş, ilgili mektupları harfiyyen tercüme ettirdiğini ve (birisi Nadir Şah'ın ordusunda bulunan) itimad ettiği adamları vasıtasıyla İmadiye üzerinden İran'a gönderdiğini ifade etmiştir.[1153] Keza, H-29-12-1159 (12 Ocak 1747) bir başka belgede, Han Ahmed Han'ın ilgili mektupları Erdelan, Sına, Savucbulak (Mahabad), Sulduz ve Lacan taraflarına dağıtması kendisinden istenmiştir.[1154]

Safi Mirza ve Han Ahmed Han'ı isteyen Nadir Şah'ın serasker Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektup tahkir ediciydi, öyle ki Safi Mirza için; ''Şehzade sıfatıyla tarafınıza sığınmış olan *kurumsak*[1155] şah soyundan değildir,[1156] *mader-be-hata* bir Terekeme'dir'' ifadelerini kullanırken III. Han Ahmed Han için de ''Ahmed Han dedikleri namussuz, hain *kurumsak*'' ifadelerini kullanmıştır. Nadir Şah, mektubunda Safi Mirza ile Erdelan miri Han Ahmed Han'ın derhal kendisine teslim

---

[1151] Osmanlı Devleti'nin Batı İran topraklarını istila ettiği 1730 yılında Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia eden Safi Mirza, Osmanlı Devleti'ne iltica etti. Osmanlı Devleti onu, Nadir Şah'a karşı kullanmak üzere İran şahı ilan etti. Bir süre Selanik'te ve Rodos'ta ikâmet ettirilen Safi Mirza daha sonra İstanbul'a nakledildi, oldukça iyi ağırlandı ve kendisine Kadıköy'de Kaya Sultan Yalısı tahsis edildi. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt.V, s.302.

[1152] Muhammed Rıza Nesiri, **Esnad ve Mekatıbat-ı Tarihi-yi İran (Dovre-yi Efşariye)**, Cehad-ı Danışgahi, Tahran, 1364/1985, s.14.

[1153] BOA, Hat, Dosya: 5, Gömlek: 164. Tar. H-29-12-1158 (22 Ocak 1746).

[1154] BOA, Hat, Dosya: 7, Gömlek: 227.

[1155] Türkçe bir ifade olup ''pezevenk'' anlamına gelir. Robert Dankoff, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, Çev. Semih Tezcan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2004, s.186.

[1156] Safeviler devrinin son tarihçilerinden Muhammed Muhsin Müstevfi de Safevilerin son şahı Şah Sultan Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia eden Safi Mirza'nın ''sahte şehzade'' olduğunu ve Safevi soyundan olmadığını iddia etmiştir. Muhammed Muhsin Müstevfi, **Zübdetü't-Tevarih**, s.173.

edilmelerini veya Osmanlı mülkünden sürülmelerini istedi.[1157] Osmanlı ümerasını toplayıp konuyu istişare eden serasker paşa, Nadir Şah'ın on senedir barış yapmak kastında olduğuna dair yalan haberler gönderdiğini, aslında bunu bir taktik olarak kullanıp Osmanlı ordularını oyalamak suretiyle gücünü takviye etmeye çalıştığını anlayıp Nadir Şah'a gönderdiği cevabi mektubunda, *''Ahmed Han Devlet-i Aliye'nin aziz misafiri olup kendisine lazım gelen ikramda bulunmak ve ihtiyaçlarını karşılamak bizim vazifemizdir''* ifadelerini kullandı.[1158]

Nadir Şah Kars kuşatmasını kaldırıp çekildiği sırada Serasker Ahmet Paşa, sağlık sorunları yüzünden vazifeden affını istediğinden yerine eski sadrazamlardan Aydın muhassılı Yeğen Mehmet Paşa tayin edilip, emrine Anadolu kuvvetleri yanında Rumeli kuvvetleri verildi. Ahmet Paşa'ya ise, Halep valiliği verildi. İki cepheden aynı zamanda taarruz kararı verildiği için Diyarbekir valisi Çeteci Abdullah Paşa'nın emrine on iki bin levend verilerek, Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan Erdelan Han'ı Ahmed Han ile birlikte Musul istikametinden İran üzerine yürümesi emrolundu.[1159] Bağdat valisi Ahmet Paşa ve Musul valisi Abdülcelilzade Hüseyin Paşa, Abdullah Paşa ile birlikte hareket etmeye memur edildiler. Ayrıca İstanbul'a getirilen on binden fazla Kırım-Tatar askeri de Kasım Giray Sultan ve Nurettin Sultan'ın sevk ve idaresinde Kars'a gönderildi.[1160]

Hicri 1157 (1744-1745) yılı hadiselerini aktaran *Mervi*'ye göre o yıl Osmanlı padişahı donanımlı ve kalabalık bir orduyu İran üzerine gönderdi ve III. Han Ahmed Han da Osmanlı padişahının fermanıyla bu savaşa çağırıldı. Osmanlı ordusu Diyarbekir havalisindeki birkaç başarısız hamleden sonra savaşı güney sınırlarına taşıdı. Han Ahmed Han'ın önerisi ile İran'a karşı yapılacak savaşın fermandarı olarak görevlendirilen Erzurum hakimi Çeteci Abdullah Paşa, Han Ahmed Han'dan Kürtlerin meskun oldukları Batı İran topraklarına bölge insanlarını kendi tarafına çekmek için casuslarını göndermesini istedi. Ancak bu plan ortaya çıktıktan sonra, Han Ahmed Han'ın Batı İran ahalisi üzerinde etkili olamadığını ve planının işe

---

[1157] Sırrı Efendi, **Risaletü't-Tarih-i Nadir Şah**, s.18.

[1158] Sırrı Efendi, **Risaletü't-Tarih-i Nadir Şah**, s.18.

[1159] BOA, C.AS., Dosya: 255, Gömlek: 10650.

[1160] İzzi Süleyman Efendi, **İzzi Tarihi**, s.103; Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevarih**, Cilt.I, ss.113-114, 117.

yaramadığını anlayan Abdullah Paşa casusların öldürülmesine karşılık olarak Batı İran'a saldırmaya karar verdi. Sonunda Osmanlı ordusu ile Nadir Şah'ın oğlu Nasrullah Mirza'nın komutası altındaki İran ordusu Kerkük yakınlarında karşı karşıya geldiler. Yapılan muharebeyi Osmanlı kuvvetleri kaybetti. Öte taraftan Nasrullah Mirza'nın birlikleri Musul'da on bin kişilik bir kuvvetle Abdullah Paşa'yı kollayan III. Han Ahmed Han ve Hasan Paşa Kızılalma'nın kuvvetlerine saldırdılar. Mervi'ye göre kanlı bir muharebeden sonra Nasrullah Mirza'nın kuvvetleri Han Ahmed Han'ı ve birkaç Osmanlı paşasını katlettiler.[1161] Ancak bu bilgi diğer tarihi kaynaklarla örtüşmüyor. III. Han Ahmed Han, Osmanlı kuvvetlerinin desteğine rağmen Nadir Şah'ın kuvvetlerine üstünlük kuramayınca Sultan I. Mahmud tarafından maiyeti ile beraber Edirne'ye yollandı ve bir süre orada ikâmet etmek mecburiyetinde kaldıktan sonra orada vefat etti.

Mücmelü't-Tevarih'in müellifine göre Osmanlılar III. Han Ahmed Han'a sahip çıkmayı maslahat-ı devletlerine uygun bulmadılar ancak Nadir Şah, Han Ahmed Han'ı isteyince onu iade etmeyi Osmanlı'nın şanına yaraşır görmediler ve Han Ahmed Han'ı gizlice zehirleyip öldürdüler.[1162] Erdelan Okulu tarihçilerinden İsmail bin Mola Muhammed de III. Han Ahmed Han'ın zehirlendiği görüşündedir. Ona göre Han Ahmed Han, Osmanlı Devleti'nin desteği ile Nadir Şah'a karşı seferler düzenledi ancak bir şey elde edemedi. Yeni bir sefer için yeniden Osmanlı padişahından yardım talep edince kendisine bahar mevsiminde yeni sefer düzenlemesi için destek olunacağı sözü verildi. Ancak bahar mevsimi geldiğinde Ahmed Han'ın sefer için talepte bulunacağını düşünen Osmanlı Devlet adamları onu zehirlediler.[1163] III. Han Ahmed Han kısa bir süre sonra Edirne'de vefat etti, terekesinde bulunan mal varlığı Sultan Mahmud'a götürüldü. Terekesi sayılıp tespit edildi, mühürlendi ve ailesine teslim edilmek üzere Bağdat veziri Ahmed Paşa'ya gönderildi. Han Ahmed Han'ın öldüğünü ve terekesinin Bağdat'a gönderildiğini duyan babası Subhanverdi Han, Molla Abdurrahim'i Bağdat'a gönderdi. Ahmed Paşa, Han Ahmed Han'ın terekesini Sultan Mahmud'un fermanı gereğince *üzerine*

[1161] Muhammed Kazım Mervi, **Tarih-i Alem-ara-yı Nadıri**, Cilt.III, ss.1054-1070.

[1162] Gülistane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.168.

[1163] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.28.

bir şeyler de ekleyerek Molla Abdurrahim'e teslim etti. O da alıp Senendec'e gönderdi.[1164]

Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla III. Han Ahmed Han Osmanlı başkentine geldikten takriben dört yıl sonra vefat etti. Zira, H-20-10-1157 (26 Kasım 1744) tarihli bir arşiv belgesinde saye-yi Devlet-i Aliye'ye iltica eden Erdelan hanı Ahmed Han'ın Asitane-yi Saadet'e nakledilmesi için gerekli tedbirlerin alınması Erzurum-İstanbul güzergâhı üzerinde bulunan hakimlere buyurulmuş,[1165] Trabzon-Bağdad istikametinde mukim olan vüzera-yı azam, mirimiran-ı kiram ve ayan-ı vilayete gönderilen H-29-04-1161 (28 Nisan 1748) tarihli hükümlerde, *müteveffa* Han Ahmed Han'ın gemi ile Trabzon'a gönderilen; İsmail, Mustafa, Mehmed ve Sorhab adındaki adamlarının Trabzon'dan Bağdat'a intikallerinin sağlanması ve kendilerine lazım olan beygirlerin tedarik edilmesi emrolunmuştur.[1166]

İki İmparatorluk İki Emirlik: Osmanlı-İran/Erdelan-Baban Mücadelesi

Babanlar da tıpkı Erdelanlar gibi Osmanlı-İran sınırının muktedir ve etkili yerel hanedanlarından biri idi. *Şerefname*'ye göre Baban hakimleri Kürt hakimleri arasında görkem ve ihtişamlarıyla, tâbi ve hizmetkârlarının çokluğu ile nam salmışlardı. Baban hanedanının kuruluş tarihi ile ilgili bilgi vermeyen *Şerefname*'ye göre; hanedanın kurucusu Pir Budak bin Mir Abdal Babani ve kardeşinin oğlu Budak bin Rüstem'den sonra hükümetleri hizmetkârlarına kaldı, o hanedandan hükümet ve riyaset liyakatına sahip hiç kimse kalmadı. Pir Budak o taifenin büyüğü ve ileri geleni olduğu için *Bebe* veya *Baba* olarak adlandırılırdı ve hakim olduğu mülkler Baban olarak isimlendirilirdi.[1167] Pir Budak aynı zamanda Peşder ve Mavet topraklarını da hakimiyeti altında bulunduruyordu.[1168] Pir Budak bir süre hüküm sürdükten sonra adamlarından Pir Nazar b. Bayram, emirliğin yönetimini zorla ele geçirdi. Böylece I. Baban hanedanının hakimiyeti son buldu ve II. Baban hanedanının iktidarı başladı. Pir Nazar'ın vefatından sonra II. Baban hanedanının

---

[1164] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.98.
[1165] BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 334.
[1166] BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 465.
[1167] Bitlisi, **Şerefname**, Nûbihar Yayınları, s.320.
[1168] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.451.

toprakları Pir Nazar'ın terbiye ve tedrisinden geçmiş olan Emir İbrahim ile Mir Süleyman arasında taksim edildi.[1169] Sonunda Mir Süleyman, İbrahim'i katletti, sahip olduğu toprakları da kendi topraklarına kattı, on bir yıl hükümdarlık yaptıktan sonra vefat etti.[1170] İbrahim'in oğlu Hacı Şeyh Baban, Şah Tahmasb Safevi'den beklediği himayeyi göremeyince Baban vilayetini istila etti ve Safevi iktidarı için büyük bir tehdit haline geldi. Şah Tahmasb, 1541 yılında üzerine kuvvet göndermek zorunda kaldı. Ancak İbrahim üç defa Safevi kuvvetlerini mağlup etmeyi başardı.[1171] Hacı Şeyh Bağdat'ı fethetmiş olan Kanuni Sultan Süleyman ile görüşmek kastıyla yanına gitmek istedi ancak bir grup Kürt tarafından öldürüldü. Budak adındaki oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından Baban vilayetinin hakimi olarak *atandı. Şerefname*'nin rivayetinden anlaşıldığı kadarıyla XVI. yüzyılın ortalarında II. Baban hanedanı da ortadan kalktı ve XVII. yüzyıldan sonra kaynaklarda adları sıkça geçen yeni bir Baban hanedanı kuruldu. III. Baban hanedanı olarak adlandırılabilecek bu hanedanın kurucusu Fakih Ahmed idi.

Bazı kaynaklar Babanların öncülerini Eşkaniler zamanına kadar dayandırmışlardır[1172] ancak Safeviler çağına kadar tarihi kaynaklarda Babanlar ile ilgili pek fazla bilgi mevcut değildir.[1173] Bazı araştırmacılara göre[1174] on yedinci asırdan sonra kaynaklarda adları geçen Babanların soyu, Soran emirlerinden gelen, Peşder'de[1175] mukim olan Nuredini taifesine mensup Kürtlere dayanıyordu.[1176]

[1169] Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, s.738.

[1170] Bitlisi, **Şerefname**, ss.320-321.

[1171] Hasan Bey Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, s.382.

[1172] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.110.

[1173] Eli Rıza Elisufi ve Salih Eminpur, ''Bazhani ve Berresi-yi Esnad-ı Tarihi Derbare-yi Nakş-ı Taife-i Baban Der Revabıt-ı İran ve Osmani'', *Pejuheşname-i Tarihha-yı Mahalli-yi İran*, Sal 2, Şomare 1, Payiz ve Zemıstan 1392/2012, ss.33-48.

[1174] Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, s.738; Cehanbehş Sevabık ve Perestu Mozefferi; ''Tekapuha-yı Siyasi-Nizami-yi Hanedan-ı Baban Der Kordestan-ı İran ve Peyamedha-yı An (1105 ta 1193k/1694 ta 1779m)'', *Feslname-yi Pejuheşha-yı Tarihi-yi Danişgah-ı İsfahan*, Şomare-yi Evvel, Behar 1398/2019, s.70.

[1175] Peşder, Pejder, Pejdar, Pişdar veya Kal'a Dize, Irak'ın Süleymaniye kentine bağlı bir ilçe.

[1176] Mahşeref Erdelani, Kürt taifelerini Beni Erdelan, Lor, Goran ve Kurmanc şeklinde sıralamış, Kurmancların *Baban* olarak anıldıklarını kaydetmiştir. Mahşeref Erdelani, **Tarih-i Erdelan**, s.38. Merduh Kordestani'ye göre Babanlar Halid bin Velid'i çok sever, Halid sayesinde Müslüman olduklarına inanırlardı. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.90; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.451.

Bazılarına göre de[1177] Babanlar, Bilbas taifesine mensup idiler. III. Baban hanedanının siyasi tarihinde adı zikredilen ilk şahıs Fakih Ahmed Darşımaneyi (öl.1665) idi. Fakih Ahmed, son Baban hanedanı hakimlerinin atası idi ve Peşder aşireti reislerinin soyundan geliyordu.[1178] Bu aşiret Süleymaniye'ye bağlı Şehrbazar nahiyesinde ikâmet ediyordu.[1179]

Fakih Ahmed on yedinci asırda Osmanlı ordusuna katıldı ve Mesihilere karşı yapılan savaşlara iştirak etti. Yaptığı hizmetlere karşılık olarak Bab-ı Âli tarafından Peşder nahiyesi hakimi olarak atandı.[1180] Fakih Ahmed'in vefatından sonra oğlu Süleyman Baban Osmanlı ordusu saflarında doğu ve batı cephelerinde yapılan müteaddid savaşlara katıldı ve bu hizmetlerine karşılık olarak on yedinci asrın sonlarında imaret fermanını aldı.[1181] Böylece, on yedinci asrın sonlarında Baban Hükümeti adıyla yeni bir hükümet ortaya çıktı. Bahsi geçen hükümetten önce Baban adıyla başka hükümetler tesis edildiğine işaret edilmişti, ancak öncekilerin son Baban kolu ile aralarında bir yakınlığın olduğuna dair herhangi bir kaynak mevcut değildir.

Osmanlı Devleti ile aynı mezhepten olan Baban hakimleri, imparatorlukla kurdukları yakın ilişki neticesinde *mir* ve *paşa* unvanı aldılar.[1182] İç işlerinde bağımsız olan Baban hakimleri Bağdad vezirine bağlılardı.[1183] Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına karşı onlara yardımcı olmak, Bağdat'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerine malzeme tedarik etmek, Osmanlılara ait bineklerinin yem masraflarını karşılamak ve Osmanlı sınırlarını korumakla mükellef idiler.[1184] III. hanedana mensup Babanlar, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti tarafından Erdelan Emirliği'ne karşı bir denge unsuru olmak üzere İran sınırına konuşlandırılmışlardı. Erdelan ile Baban emirlikleri birbirlerine komşu idiler ve aralarındaki sınırı Sirvan

---

[1177] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.451.

[1178] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt.I, s.368.

[1179] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.451; Fakih Ahmed ile başlatılan Baban hanedanının soyağacı için bkz. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, s.82. Yılmaz Öztuna Babanların Erdelan hanedanı soyundan geldiklerini iddia etmiştir ancak bu iddia tarihi kayıtlarla örtüşmemektedir. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar-Türkiye-(1074-1990)**, Cilt.II, s.520.

[1180] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.451.

[1181] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.117-118.

[1182] Cehanbehş Sevabık ve Perestu Mozefferi; *''Tekapuha-yı Siyasi-Nizami-yi Hanedan-ı Baban Der Kordestan-ı İran ve Peyamedha-yı An (1105 ta 1193k/1694 ta 1779m)''*, s.70.

[1183] Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s.40.

[1184] Basil Nikitin, **Kürtler**, ss.307-308.

Nehri ile Hewraman Dağları oluşturuyordu. Babanlar kuzeyden Herir ve Revanduz'a hakim olan Soran Emirliği ile de komşu idiler. Babanların hakim olduğu bölgede; Nureddini, Caf, Bilbas gibi aşiret konfederasyonları ile müstakil aşiretler yerleşik ve göçebe olarak yaşıyor, Osmanlı Devleti'ne vergi ödüyor, lüzumu halinde merkezi devlete asker tedarik ediyor, Osmanlı sınırlarını İran'a karşı müdafaa ediyorlardı.[1185]

Önceleri *mir* unvanı kullanan Baban hakimlerine daha sonra Osmanlı yöneticileri tarafından İran şahlarının psikolojik etkilerini kırmak için diğer serhad emirlerine verilen *paşa* unvanı verildi. Önceleri Pejder yakınlarındaki Darşımaney'de ikâmet eden Baban hanedanı daha sonra Şehrezor ve Süleymaniye havalisinde uzun bir müddet hakimiyet kurdu. Babanların muktedir hakimlerinden biri olan İbrahim Paşa 1202 (1786) yılında Bağdat veziri Süleyman Paşa'nın şerefine bir şehir inşa etti ve *Süleymaniye* olarak adlandırdı.[1186] O tarihten sonra Baban hakimleri Şehrezor eyaletine bağlı Kalaçolan'dan Süleymaniye şehrine nakl-i mekân ettiler ve bundan sonra hakimiyet merkezleri Süleymaniye oldu.[1187] Osmanlı Devleti, Baban hakimlerini *mir* olarak adlandırıyordu ancak kendileri zaman zaman *paşa* unvanını da kullanıyorlardı.[1188]

Osmanlı Erdelan ilişkilerininin önemli noktalarından birisi de Baban paşalarının Erdelan'a olan müdahaleleri idi. Babanların Erdelan'a yaptıkları saldırılar I. Süleyman Han Baban (1689-1700) döneminde başladı ve muvakaten Erdelan hanedanının iktidarlarını kaybetmesi ile sonuçlandı. Bu dönem aynı zamanda Safevi saltanatının da son bulmaya yüz tuttuğu yıllara denk geliyordu. Baban paşalarının

---

[1185] Nuşirevan Mustafa Emin, **Tarih-i Siyasi-yi Kordha**, s.106.

[1186] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.110. Parmaksızoğlu'na göre Kanuni Sultan Süleyman devrinde Erdelan Emirliği'nin merkezi olan Zalim Kale'nin Osmanlılara direnmesi üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile, daha önce Timur tarafından yıktırılmış olan kalenin yerine yeni bir kale inşa ettirildi. Bu kalenin yapımı önce Bağdat beylerbeyi Osman Paşa'ya devamla Baltacı Mehmed Paşa'ya yaptırılmış ve kaleye Kanuni Sultan Süleyman'a nisbetle 'Süleymaniye' adı verilmiştir. Memun Bey, **Hatırat**, Yayıncının Notu, s.195. Merduh Kordestani'ye göre Süleymaniye şehrini 1199 (1784-1785) yılında Süleyman Paşa Baban inşa etmiştir. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.257. Rıza Kuli Han Hidayet'e göre Baban hakimi Abdurrahman Paşa'nın kardeşi İbrahim Paşa, dönemin Bağdad hakimi Süleyman Paşa'nın adına, Çevelan şehrine üç fersah ötede buluna Süleymaniye şehrini inşa etti. Rıza Kuli Han Hidayet, **Fihristü'l-Tevarih**, s.347.

[1187] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.457.

[1188] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Revabıt-ı Hükkam-ı Erdelan, İmaret-i Baban ve Monasebat-ı İran ve İmparatori-yi Osmani Der Ehd-i Kaçar (1212-1266k.)'', *Feslname-yi Tarih-i Revabıt-ı Harici*, Sal-i Devazdehom, Şomare-yi 45, Zemıstan 1389/2010, s.5.

zincirleme hamleleri, Kaçar saltanatının ortalarına kadar sürdü. Erdelanlar ile Babanlar arasında meydana gelen savaşlar İranlılar ile Osmanlıların kontrolü ve bilgisi dahilinde oluyor, bazen de iki emirlik bir diğerinin tâbi olduğu merkezi hükümette veya rakip emirliğin iç işlerinde zaaflar ortaya çıkıncı topraklarını genişletme siyaseti güdüyordu. Önceleri Şehrezor nahiyesinde sakin olan Babanlar, Süleyman Han'ın iktidarı döneminde topraklarını genişlettiler, Şehrezor havalisini ve Şehrbazar'ı topraklarına kattılar ve tedrici olarak bir dönem Erdelan mirlerinin kontrolünde bulunan topraklara hükmettiler.

Osmanlı Devleti Bağdat'ın kuzeyindeki sınırlarını, sınır muhafızları ve topçu istihkâmları vasıtasıyla muhafaza ediyor ve hiçbir kabilenin hakimiyet sahasını bu sınırlar aleyhine genişletmesine izin vermiyordu. Dolayısıyla, Dicle Nehri'ne dökülen Küçük Zap ve Büyük Zap ırmakları arasında hakimiyet kuran Babanlar kuzeyde Urmiye Gölü'ne doğru ve güneyde Şehrbazar'a doğru topraklarını büyütme siyaseti güdüyorlardı.[1189] III. Baban hanedanının ilk muktedir hakimi I. Süleyman Han 1669 yılında, Şehrezor'da bulunan Çevelan Kalesi'ni hükümetinin merkezi olarak belirledi.[1190] Süleymaniye şehrinin kurulmasına kadar bu şehir Baban imaretinin merkezi oldu. Daha sonra merkez Süleymaniye'ye taşındı ve Çevelan Kalesi yazlık başkent olarak kullanıldı. Çevelan Kalesi İran sınırına yakındı ve İran ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan çatışmalardan dolayı saldırıların hedefi haline geliyordu. Babanlar güçlendiler ve tedrici olarak topraklarını genişlettiler, öyle ki Babanlar on sekizinci asrın başlarında Diyala ve Küçük Zap nehirleri arasındaki Kifri-Altun Köprü yolunun doğusundaki tüm yüksek bölgelerde üstünlük elde ettiler ve Erdelan mirleri ile eşit koşullarda antlaşmalar yapabilecek kadar güçlendiler.[1191] Böylece Baban hakimlerinin toprakları kuzey doğudan Mukri topraklarına, güney doğudan Erdelan topraklarına kadar genişlemiş oldu.

Erdelan hakimi II. Han Ahmed Han'ın ikinci Erdelan hükümeti döneminde, sonraları *Süleyman Paşa* olarak meşhur olacak olan I. Süleyman Han Baban, Erdelan

---

[1189] Cehanbehş Sevabık ve Perestu Mozefferi; ''Tekapuha-yı Siyasi-Nizami-yi Hanedan-ı Baban Der Kordestan-ı İran ve Peyamedha-yı An(1105 ta 1193k/1694 ta 1779m)'', s.70.

[1190] Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, s.82.

[1191] David Mcdowall, **Modern Kürt Tarihi**, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları, İstanbul 2004, s.64.

topraklarına saldırdı. Adı kaynaklarda *Süleyman-ı Kurmanc* olarak da geçen Süleyman Paşa Baban, Babanların muktedir hakimlerinden birisi idi. *Düstur-u Şehriyaran*'ın müellifine göre o önceleri Rum Devleti serdarlarındandı, Şehrezor ve havalisine hakimdi. Daha sonra evlad ve ahfadının, kabile ve aşiretinin çokluğuyla övünmüş, bağımsızlık sevdasına kapılmış ve Erdelan topraklarına saldırmıştı.[1192] Baban hükümetinin asıl kurucusu olarak kabul ediliyordu.[1193] Bahsi geçen dönemin tanıklarından olan Nesiri'ye göre Süleyman Paşa, bizzat Erdelan hakimi II. Han Ahmed Han'ın tahrik ve teşvikleri ile Erdelan topraklarına saldırdı ve bu yüzden Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin, II. Han Ahmed Han'ı azlederek yerine Hüsrev Han Erdelan'ın oğlu Muhammed Han'ı Erdelan hakimi olarak atadı.[1194] Babani ve Senendeci gibi müellifler ise, Süleyman Paşa Baban'ın Erdelan'a saldırmasının, II. Han Ahmed Han ve Süleyman Paşa arasındaki ihtilaftan kaynaklandığını iddia etmişlerdir.[1195] *Tarih-i Montezem-i Nasıri*'nin müellifine göre Erdelan miri Han Ahmed Han, Şah Süleyman Safevi (1666-1694) döneminde Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı padişahı da Hicri 1089 (1678-1679) yılında Süleyman Baban'ı Kürdistan hakimi olarak atadı.[1196] Ancak bu iddianın doğru olmadığını söylemek gerekir çünkü I. Süleyman Han Baban'ın çağdaşı olan Edelan hakimi II. Han Ahmed Han'dır ve Osmanlı Devleti'ne iltica ettiğine dair kaynaklarda hiçbir kayıt yoktur. Anlaşılan müellif Han Ahmed Hanları karıştırmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'ne iltica eden Erdelan hakimleri I. Han Ahmed Han ve III. Han Ahmed Han'dır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde *Erdelan ve Baban Emirlikleri Arasında İlk Çatışmalar* başlığı altında I. Süleyman Han Baban ile Erdelan hakimi II. Han Ahmed Han arasında yaşanan mücadeleye değinilmişti. Süleyman Han, topraklarına döndükten sonra bölgedeki Kürt ve Arap kabilelerini ikna etti, onların desteğini aldı ve yeni kurulmuş olan Baban hükümetini takviye etmeye gayret etti. Ancak Süleyman Han'ın günden güne kuvvet ve kudret elde etmesi Bab-ı Ali'yi çok hoşnut etmedi zira Süleyman Han Kürt ve Arap kabilelerini kendisine tâbi kıldıktan sonra

---

[1192] Muhammed İbrahim bin Zeynülabidin Nesiri, **Düstur-u Şehriyaran**, s.125.
[1193] Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, s.738.
[1194] Nesiri, **Düstur-u Şehriyaran**, s.127.
[1195] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, ss.51; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.127.
[1196] İtimadü's-Saltana, **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.II, s.987.

tâbi ve taraftarlarının çokluğu ile övünmeye, istiklal ve bağımsızlık elde etme sevdasına kapılacaktı.[1197] Süleyman Han, Osmanlı Devleti'nden bağımsız hareket etmeye, birtakım Osmanlı topraklarını ele geçirmeye azmetti. Osmanlı Devleti'nin onu ikna çabaları bir sonuç vermedi ve Süleyman Han İran serhadlerine kadar ilerledi.[1198] Merivan, Sakız ve Hewraman topraklarını ele geçirdi ve bu bölgelerin hakimlerini katletti. Bu olaydan sonra Safevi-Erdelan kuvvetleri ile Süleyman Han Baban arasında çok çetin bir savaş yapıldı, Süleyman Han'ın askelerinden önemli bir kısmı öldürüldü, kendisi de savaş meydanından kaçmak zorunda kaldı.[1199]

Süleyman Han İran merkezi ordusu ve Erdelan kuvvetlerine yenildikten sonra İstanbul'a gitti. Osmanlı Devleti tarafından İran'a karşı bir güç unsuru olarak kullanılmak üzere resmi olarak Baban sancağına atandı ve kendisine paşalık unvanı verildi. Osmanlıdan bağımsız hareket edince de Osmanlı Devleti tarafından idam edildi. Süleyman Paşa öldürüldükten sonra Baban topraklarının bir kısmı Zengene aşiretinin eline geçti, kalan kısım da Süleyman Paşa'nın çocukları tarafından yönetildi. Süleyman Paşa'dan sonra oğlu Bekr Bey, Baban topraklarını Diyala Nehri'nden Küçük Zap'a kadar ulaştırmayı başardı. Kerkük'ü ele geçirmek için Osmanlı kuvvetleriyle savaştı ve 1717'de yapılan savaşta öldürüldü. Bekr Bey'in öldürülmesinden sonra beş yıl boyunca Baban toprakları kuvvetli bir hakimden yoksun kaldı. Sonunda Bekr Bey'in biraderzâdesi Hane Paşa, Baban topraklarının bir kısmını tasarrufu altında bulunduran Zengene hakimi Ahmed Bey'e baş kaldırdı, Osmanlı Devleti ile yeniden münasebet kurdu, Osmanlı Devleti'nin oluru ile 1723 yılında Baban topraklarının hakimi oldu.[1200]

Hicri 1129 (1716-1717) tarihinde Erdelan hanedanından Ali Kuli Han, Erdelan hükümetinin başına geçti. Şah Sultan Hüseyin iktidarının son zamanlarında

---

[1197] Nesiri, **Düstur-u Şehriyaran**, s.127.

[1198] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.126.

[1199] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.35; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.452.

[1200] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt.I, s.368; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, ss.452-453; Merduh Kordestani'ye göre Süleyman Paşa Baban'ın; Muhammed Paşa, (Hane Paşa'nın babası) ve Halid Paşa adlarında iki oğlu vardı. Halid Paşa'dan da geriye üç oğul kaldı: Ahmed Paşa, Muhammed Paşa, II.Süleyman Paşa. II. Süleyman Paşa'dan da geriye iki oğul kaldı: Abdurrahman Paşa ve Ali Han. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.257.

Lorıstan valisinin isyanının bastırılmasında görev almıştı.[1201] Bu başarısından sonra Ali Kuli Han Erdelan ahalisine karşı sergilediği olumsuz tavırlarından dolayı ahalinin muhalefeti ile karşılaştı. Senendec sakinleri Ali Kuli Han'ı azletmek için ittifak kurdular, kendilerine karşı koyacak gücü ve kuvveti bulunmayan ve iktidarının son bulmakta olduğunu müşahade eden Ali Kuli Han, Hane Paşa Baban'dan yardım istedi.[1202] Ali Kuli Han'ın yardım talebine olumlu karşılık veren Hane Paşa Baban; Rüstem Bey Caf'ın komutasında Ali Kuli Han'a yardımcı olmaları için destek kuvvet gönderdi. Hane Paşa Baban'ın destek kuvvetleri yetişinceye kadar Ali Kuli Han, Erdelanların müstahkem kalelerinden biri olan Pelengan Kalesi'ne sığındı.

Baban hakimleri sürekli olarak Erdelan topraklarına nüfuz etmek için fırsat kolluyorlardı ve amaçlarına ulaşmak için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Bir taraftan Senendec'de baş gösteren huzursuzluklar ve Erdelan hanedanı arasındaki çatışmalar öte yandan Ali Kuli Han'ın eyalette kontrolü kaybetmesi, Babanların amaçlarına ulaşmaları için gereken fırsatı kendilerine sunuyordu. Aynı zamanda Safevi Devleti de bu sıralarda büyük bir buhran içinde idi ve dahili sorunlarla boğuşuyordu. Hane Paşa kuvvetlerinin Erdelan'da bulunması Senendec halkı arasında nifak ve ayrılığa sebep oldu, halkın bir kısmı Babanlarla mücadele edilmesi gerektiğini düşünürken başka bir grup Hane Paşa ile anlaşma yapmanın daha doğru olacağını dile getiriyordu. Rüstem Bey Caf'ın kuvvetleri Senendec'den ayrıldıktan sonra Erdelan ahalisinden bir grup 1718 tarihinde İran şahına gidip Ali Kuli Han'ın azledilmesi için şikayette bulunular. Bu girişim sonuç verdi ve Ali Kuli Han azledildi.[1203]

Babanların Erdelan Hakimiyeti

Ali Kuli Han'ın azledilmesinden sonra Safevi şahı Şah Sultan Hüseyin, Abbas Kuli Han'ı Erdelan valisi olarak atadı. Afganların saldırısı, İran merkezi hükümetinde baş gösteren zaaf, Osmanlı Devleti'nin Batı İran'a müdahalesi ve Erdelan'ın dahili sorunları Hane Paşa Baban'ı Erdelan'a hakim olma konusunda

---

[1201] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.131-134.

[1202] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.41. Merduh Ruhani'ye göre Senendec ahalisi Ali Kuli Han'a karşı Hane Paşa Baban'dan yardım istediler ve onu Senendec'e davet ettiler. Hane Paşa'nın Senendec'e varmasıyla Ali Kuli Han İsfahan'a kaçtı. Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.453.

[1203] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.84.

cesaretlendirdi. İran merkezi hükümetinin çağrısı ile Erdelan askerleri Abbas Kuli Han'ın komutasında Afganlarla yapılacak savaşa katılmaları için İsfahan'a çağrıldılar.[1204] İran'da mevcut olan siyasi istikrarsızlık ve Safevilerin Mahmud Han Afgan'a yenilmeleri, Osmanlı Devleti ve ona tâbi beylerin İran'a saldırmaları için çok önemli bir fırsat sundu. Fırsatı değerlendiren Osmanlı Devleti, İran'ın kuzeybatı bölgeleri ile batı sınır boylarının bir bölümünü ele geçirdi.[1205]

Abbas Kuli Han ve Erdelan kuvvetlerinin yokluğunu fırsat bilen Süleymaniye ve Baban hakimi Hane Mehmed Paşa, Bağdad veziri Hasan Paşa'nın da yardımıyla Erdelan'a asker sevk etti. Safevilerle Afganlar arasında yapılan savaşta herhangi bir varlık gösteremeyen, mukabelede bulunma kuvvet ve kudretine malik olmayan Abbas Kuli Han, askerleri ile birlikte Erdelan'a döndü ancak Hane Mehmed Paşa'nın ordusu ile yaptığı savaşı kaybetti. İsmail bin Molla Muhammed'e göre Erdelan hakimi Abbas Kuli Han ve Ali Kuli Han Osmanlı ordusu tarafından derdest edildiler ve onlardan bir daha haber alınamadı.[1206] Erdelan ordusunu takip eden Hane Mehmed Paşa, Kerkük sınırından Hemedan'a kadar olan toprakları hakimiyet altına aldı. Böylece Erdelan toprakları Baban paşalarının kontrolüne girmiş oldu ve Hane Mehmed Paşa'nın Erdelan hakimliği 1723 yılında Osmanlı Devleti'nin de onayı ile resmen başlamış oldu.[1207] Erdelan Emirliği 1723 yılından 1766 yılına kadar muhtelif tarihlerde beş defa Baban paşaları tarafından yönetildi. İlki Hane Mehmed Paşa'nın yönetimi idi (bir süre yerine oğlu Ali Han vekâleten bu görevi yürüttü), Hane Mehmed Paşa'dan sonra kardeşi Halid Paşa Erdelan'ı yönetti. Daha sonra Selim Paşa, II. Süleyman Paşa (Kerim Han Zend tarafından atandı) ve Süleyman Paşa'nın oğlu Ali Han Erdelan hakimi olarak görev yaptılar.

[1204] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.131.

[1205] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.135.

[1206] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.24.

[1207] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.135; Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.53; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.453. Abdulkadir b. Rüstem Babani, Hane Mehmed Paşa'nın Erdelan valiliği'nin 1124 (1712-1713) yılında başladığını kaydetmiştir. Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.53. Şükrullah Senendeci, Muhammed Merduh Kordestani ve Ali Ekber Vakayinigar bu tarihi 1132 (1719-1720) olarak zikretmişlerdir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.135; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.343; Vakayinigar, **Hadika-i Nasıriyye**, s.103. Erdelan Emirliği 1723 yılından 1766 yılına kadar muhtelif tarihlerde beş defa Baban paşaları tarafından yönetildi.

Safevi Devleti'nin içine düştüğü buhran, İran'da baş gösteren kargaşa ve Afganların işgali, Hane Mehmed Paşa'ya hareket serbestliği sağladı ve Hane Mehmed Paşa onu engelleyecek herhangi bir güç ile karşılaşmadı. Böylece o tam bir iktidar ve ihtiyarla Erdelan'da hükümranlık yaptı.[1208] Erdelan kaynakları Babanların Erdelan hakimiyetinin yedi veya on yıl sürdüğünü aktarmışlardır.[1209] Ancak Osmanlı kaynakları Osmanlı Devleti'nin 1723 yılında başlayan Erdelan hakimiyetinin 1732 yılında bittiğine dair net veriler sunmaktadırlar. Erdelanlı tarihçilere göre Hane Paşa dört yıl boyunca yani 1723-1727 yılları arasında Senendec'de bulundu, orada ikamet etti ve tam bir yetki ile Erdelan'ı yönetti.[1210]

Osmanlı arşivlerinde bulunan H-15-04-1142 (7 Kasım 1729) tarihli bir belgeye göre Tebriz muhafızı vezir Mustafa Paşa, Hane Mehmed Paşa'nın yerine Erdelan hakimi olarak atanan Ahıska Kethüdalığı emektarlarından Ali ismindeki şahsın atamasını maslahat-ı devlete uygun bulmadığını İstanbul'a bildirmiştir. Mustafa Paşa'nın arzında Acem hanlarından Ferruh Han'ın bölge üzerinde kurmaya çalıştığı nüfuzun kırılması için Hane Mehmed Paşa'nın yeniden Erdelan hakimi olarak tayin edilmesinin lüzumuna işaret edilmiştir.[1211]

Hane Mehmed Paşa, Erdelan'a hakim olduktan sonra ilk iş olarak Senendec şehri kadısı Kadıu'l-Kudat Molla Abdulkerim'i, Erdelan eyaletinin fethedildiği müjdesini vermesi için Osmanlı padişahı Sultan III. Ahmed'e gönderdi. Molla Abdulkerim aynı zamanda Baban hakimi ile Osmanlı sultanı arasındaki ilişkilerin tesisinde bir vasıta olacak ve Senendec'de inşa edilecek mescid ve medrese için

---

[1208] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.135.

[1209] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, ss.103-104; Sheerin Erdelan, **Erdalan Kürtleri**, s.96. Mahşeref Erdelani ve Muhammed Şerif Kadı, Hane Paşa'nın Erdelan iktidarının Hicri 1136'da başladığını kaydetmiş ve Hane Paşa'nın Erdelan hakimiyetinin yedi yıl sürdüğünü iddia etmişlerdir. Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.98. Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, ss.42-45. Senendeci, Hane Paşa'nın Erdelan hakimiyetinin 1132'de başladığını ve 1136'da sona erdiğini, oğlu Ali Han'ın 1136'da babasının yerine geçtiğini ve Erdelan hakimiyetinin 1142'ye kadar sürdüğünü kaydetmiştir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.135-137. Abdulkadir b. Rüstem-i Babani'ye göre Hane Paşa 1124 tarihinde Erdelan hakimi oldu ve hakimiyeti on yıl sürdü. Mahşeref Hanım ve Muhammed Şerif Kadı dışındaki yerel kaynaklar Hane Paşa'nın Erdelan hakimiyetinin on yıl sürdüğü konusunda mutabık görünmektedirler. Afganların İran'ı işgali ile Nadir Şah'ın ortaya çıkıp Osmanlıları Batı İran'dan çıkarması arasında dokuz-on yıllık bir süre bulunduğu dikkate alındığında Babanların Erdelan hakimiyetlerinin yaklaşık olarak on yıl sürdüğünü iddia etmek mümkündür.

[1210] Senendeci, **Tohfe-i Nasıri**, s.135; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.344.

[1211] BOA, İE.TCT, Dosya:14, Gömlek: 1649.

gerekli mali desteği de alacaktı. Molla Abdulkerim Kadı söz konusu yapılar için gerekli ödeneği almakla kalmadı, Osmanlı padişahının lütuf ve ihsanlarına mazhar oldu, kendisine hil'at, samur kürk ve Senendec kadılığı beratı takdim edildi, tâbi ve yakınları için de otuz takım hil'at bağışlandı.[1212]

Erdelanlı kronikçiler, Hane Paşa Baban'ın Erdelan hakimliğinden övgü ile bahsetmişler, onu; akıllı, işbilir, adil, insaflı bir emir olarak zikretmiş ve Erdelan halkının rızasını kazanmak için büyük bir çaba ve gayret sar fettiğini ifade etmişlerdir. Erdelan halkı onun hakimiyeti döneminde huzur ve güven hissetti. Hane Paşa Erdelan'a hakim olduktan sonra Senendec şehrini abad etmekle meşgul oldu, iki yüksek minaresi olan bir mescid ve bir de medrese inşa ettirdi.[1213] Bahsi geçen yapılar yüz yıldan fazla bir süre Senendec'de ayakta kaldılar. Sonunda Kaçarlar devrinde, Erdelan valisi Emanullah Han-ı Bozorg'un (1800-1824) iktidarı döneminde *gayr-ı İrani* bir gücün mevcudiyetinin nişaneleri oldukları gerekçesi ile yıktırıldılar.[1214]

Hane Paşa Baban dört yıl boyunca Erdelan Eyaleti'nin başkenti Senendec'de ikâmet ettikten ve eyaleti yönettikten sonra 1727 tarihinde oğlu Ali Han'ı vekili olarak Senendec'de bıraktı ve kendisi Baban topraklarına döndü.[1215] Hane Mehmed Paşa Osmanlı Devleti'nden ayrılmak niyetinde idi. 1727 yılında Osmanlı Devleti ile Afganlar arasında yapılan savaşı amacına ulaşmak için değerlendirdi ve Afganları destekledi. Bu iş birliği sonucunda Baban hükümeti ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri bozuldu. Hane Mehmed Paşa, Bağdat veziri Ahmed Paşa'nın Baban topraklarına saldırmasından korktuğu için Senendec'i terk etmişti. Hane Mehmed Paşa'nın oğlu Ali Han, yaşı küçük ve tecrübesiz olmasına rağmen yaklaşık altı yıl Erdelan topraklarını yönetti. Erdelan halkı tarafından ilim ehli, alimleri sever bir hakim

---

[1212] Muhamed Şerif Kadı, büyükbabası Molla Abdulkerim Kadı'nın Hane Paşa Baban'ın emri ile değil, kendi arzu ve isteği ile İstanbul'a gittiğini ve Babanların Erdelan hakimiyetinden duyduğu rahatsızlığı bildirmek istediğini iddia etmiştir. Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.43. Ancak Molla Abdulkerim Kadı'nın aldığı resmi beratların ve kadılık vazifesin gayr-ı resmi bir ziyaretin sonucu olması mümkün görünmemektedir. Bu durumu İran tarih yazıcılığının Osmanlı hakimiyetine karşı gösterdiği bir tavır olarak okumak mümkündür.

[1213] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.85; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.98. Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, ss.343-344.

[1214] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.104; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.135-136.

[1215] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.136.

olarak anılıyordu. Sarayı; alimlerin, şairlerin ve fazılların uğrak yeri olmuştu. Edebiyat ve şiire duyduğu alâkanın dışında diğer ilimlere de ilgi gösteriyordu. Ali Han, Şeyh Ahmed Merduhi'nin öğrencilerindendi ve Erdelan'a hakim olduğu dönemde ondan astronomi dersleri alıyordu.[1216]

Hane Mehmed Paşa Erdelan topraklarını ele geçirmek amacıyla harekete geçtiğinde ve Merivan sınırına dayandığında hiç kimse onu engellemeye çalışmadı. Hatta Merivan ve Hewraman ahalisinden kalabalık bir kitle ve civar köylerin sakinleri kendi hakimlerinden yüz çevirerek Hane Mehmed Paşa'ya itaat ettiler. Bu durum Hane Paşa'yı ruhi olarak takviye etti. Kararlı ve cesur bir eda ile Senendec şehrine girdi. Senendec'in ileri gelenleri tarafından karşılandı ve Senendec'e kabul edildi.[1217] Erdelan kaynaklarında Erdelan halkının Hane Mehmed Paşa'ya karşı en ufak bir mukavemet gösterdiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle o dönem İran, Afganların istilasından dolayı büyük bir kaosun içinde idi, İran'ın kuzeyi Ruslar tarafından işgal edilmişti, Batı ve Kuzeybatı İran Osmanlıların kontrolünde idi. Böylesine buhranlı bir dönemde Erdelan halkının Babanlara karşı koyacak ne güçleri ne de imkânları vardı. İran o dönem merkezi otoriteden yoksun ve muktedir bir şahtan mahrumdu. Dolayısıyla Babanların Erdelan'a hakim olmalarını engelleyebilecek merkezi bir askeri güç de yoktu. Aynı şekilde Erdelan hanedanı mensupları da Babanların Erdelan topraklarına hakim olmalarını engelleyecek hiçbir girişimde bulunmadılar. Erdelan hanedanı da tıpkı Safeviler gibi iç sorunlarla boğuşuyor, siyasi buhranlarla pençeleşiyordu. Tüm bunlar bir yana, Babanların Erdelan'a hakim olmalarını kolaylaştıran belki de en önemli etkenlerden birisi Erdelan halkı ile aynı dili konuşmaları, onlarla olan kavmi ve mezhebi yakınlıkları, kültürel benzerlikleri idi. Hem Erdelanlar hem de Babanlar Ehl-i Sünnet mezhebine mensuplardı ve öteden beri Erdelan halkı ile Baban ahalisi yakın ilişki içindelerdi.

Yukarıda sayılan sebeplerden ötürü Erdelanlar can ve mal güvenliklerinin sağlanması, huzur ve istikrarları için Babanların ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Erdelan hakimiyetini kolayca benimsediler. Babanların hakimiyetinin Erdelan için en

---

[1216] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.53; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.454.
[1217] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.135.

önemli getirisi oldukça karmaşık ve buhranlı bir dönemde bölgede huzur ve asayişi tesis etmiş olmaları, Erdelanlıların can ve mal emniyetini sağlamış olmaları, bölgede huzur, güven ve istikrarı hakim kılmaları oldu. Babanlar Erdelan toplumu ile güven ve barışa dayalı bir ilişki tesis ettiler. Bunun en büyük delili, on yıl süren Baban iktidarı boyunca Erdelan'da Babanlara karşı herhangi bir isyan ve kalkışmanın hatta muhalefet ve itirazın yaşanmamış olmasıdır.[1218] Baban ve Erdelanlar arasında kavmi, mezhebi, itikadi bir yakınlık vardı. Ancak bu yakınlığa rağmen Osmanlı Devleti'nin doğu, İran'ın batı bölgelerindeki kesişme noktasında varlık gösteren bu iki emirlik aynı zamanda kıyasıya bir rekabet halindelerdi. Bu rekabet ve ihtilafın temelinde yatan etken elbette hakim oldukları toprakları birbirleri aleyhine genişletme düşüncesiydi. Baban ve Erdelan emirlikleri arasındaki mücadele Osmanlı ve İran merkezi devletlerinin himayesinde ve bazen tahrik ve teşvikleri ile olduğu gibi, zaman zaman bu iki Kürt emirliğinin kendi aralarındaki çekişmeden de kaynaklanabiliyordu.

Nadir Şah'ın Müdahalesi ve Erdelan'da Osmanlı İktidarının Sonu

Afganların İran'ı işgal etmelerinden sonra Safevi hanedanı ile Afganlar arasında büyük mücadeleler yaşandı. İran'daki kaotik ortamı fırsat bilen Rusya İran topraklarını işgal edince duruma müdahale etmek zorunda hisseden Osmanlı Devleti Batı İran topraklarna girdi. Temmuz 1723 yılında başlayan Osmanlı-İran savaşları kesintilere uğrasa da 1746 yılına kadar devam etti. 1723'te başlayan savaş 1727 yılında Afgan Eşref Han ile imzalanan Hemedan Antlaşması ile sona erdi. Ancak Nadir Şah, Afganlarla yaptığı savaşı kazanınca ve Eşref Han 1729 yılında öldürülünce Nadir Şah Osmanlıları Batı İran topraklarından çıkarmak için harekete geçti. Nadir, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği tüm İran topraklarını geri aldı.[1219]

Hane Paşa Baban'ın oğlu Ali Han'ın Erdelan hakimiyeti döneminde Safevi serdarı Tahmasb Kuli Han (Nadir Afşar), Osmanlı Devleti'ni Batı İran'dan ve Rusya'yı Kuzey İran'dan çıkarmak için ordu topladı. Nadir'in boy gösterdiği yer Batı İran'dı, yani tam olarak Babanların hakim oldukları Erdelan toprakları.

[1218] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.53.

[1219] Ebu Sehl Numan Efendi, **Tedbirat-ı Pesendide,** s.11.

Osmanlılar, Batı İran'da hakim oldukları toprakları korumak için Van Beylerbeyi Timur Paşa'yı ve Hane Mehmed Paşa Baban'ı yaklaşık otuz bin kişilik bir ordu ile Nadir'e karşılık vermeleri için harekete geçirdiler. Hane Mehmed Paşa emrindeki Erdelan ve Baban askerleri ile Osmanlı ordusunun sol kanadını yönetiyor, sağ taraf Dergezinli Mahmud Bey'in, merkez kuvvetler de Timur Paşa'nın kontrolünde bulunuyordu.[1220] Adı geçen komutanlar Melayir yakınlarına kadar geldiler ve orada Nadir'in kuvvetlerine yenildiler.[1221] Osmanlı ordusunun Nadir'e yenildiği haberinin Senendec'e ulaşması üzerine Baban askerleri de Erdelan'ı terk ettiler.[1222] Hane Paşa Baban'ın oğlu, Erdelan hakimi Ali Han; Bağdat vezirinin Baban mülkünün iç işlerine müdahale edeceği korkusuyla ve Nadir'in kuvvetlerine karşı koyamayacağı düşüncesiyle hiçbir mukavemet göstermeden Baban topraklarına döndü.[1223] Nadir Şah karşısında aldıkları yenilgiden sonra firar eden Osmanlı askerleri Senendec'i yağmaladılar. Osmanlı vakanüvisi, *Abdi Tarihi*'nin müellifi Abdi Efendi'ye göre askerler gelmezden evvel Senendec'deki varlıklı kimseler aile bireylerini ve götürmeye kadir oldukları altın ve ziynetlerini alıp dağlara kaçtılar. Kaçmaya güç yetiremeyen şehir sakinleri, Yahudi ve Ermeniler evlerine kapanıp kapılarını kapattılar. Senendec yağmalandı, birçok kişi esir alındı ve karşı koyanlar öldürüldüler. Hadsiz hesapsız mal ele geçirildi, şehirde hiçbir şey bırakılmadı.[1224]

Nadir, Osmanlı ordusunu mağlub ettikten ve Senendec'e girdikten sonra Erdelan yönetimini yeniden Erdelan hanedanına verdi. Babanların Erdelan hakimiyetleri döneminde Erdelan hanedanından bazı kimseler münzevi bir hayatı tercih etmiş, bir kısmı dağılmış, Sübhanverdi Han gibi bazı kimseler de Osmanlı Devleti tarafından Senendec'e bağlı civar nahiyelere hakim olarak atanmışlardı. Sübhanverdi Han, Babanların Erdelan'a hakim oldukları süre boyunca Osmanlı Devleti tarafından Hemedan topraklarına dahil olan İsfendabad mülküne atanmış ve

---

[1220] Abdi Efendi, **Abdi Tarihi**, s.24.

[1221] Muhammed Hasan Han Seniü'd-Devle (İtimadü's-Saltana), **Tairh-i Montezem-i Nasıri**, s.1026; Muhammed Kâzım Mervi, **Alem Ara-yı Nadıri**, Cilt.I, ss.134-141; Mirza Mehdi Han Esterabadi, **Cihanguşa-yı Nadiri**, s.198.

[1222] Esterabadi, **Cihanguşa-yı Nadiri**, s.199.

[1223] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.104.

[1224] Abdi Efendi, **Abdi Tarihi**, ss.28-29.

kendisine paşa unvanı verilerek *Sübhan Paşa* olarak adlandırılmıştı.[1225] Nadir Senendec'e vardıktan sonra kendisini yanına çağırdı ve onu Erdelan hakimi olarak atadı.[1226]

Nadir, İran'ın batı bölgelerinde kontrolü ele aldıktan sonra Horasan'a yöneldi. Öte yandan Hane Mehmed Paşa'nın oğlu Ali Han, Şehrezor'a gittikten sonra kuvvet ve kudretini tekmil etmek için gayret etti fakat başarılı olamadı ve amcası, yani Hane Paşa'nın kardeşi Halid Paşa, Baban hükümetinin hakimi oldu. Halid Paşa hükümet işlerini eline aldıktan ve ordusunu takviye ettikten sonra Nadir'in Horasan'a gitmiş olmasını ve Sübhanverdi Han'ın zaafını fırsat bilerek Erdelan topraklarına saldırdı.[1227] Baban ordusuna karşı direnemeyen Sübhanverdi Han, Erdelan'ın ileri gelenlerinden bir grubun eşliğinde Nadir Şah'ın yanına gitti. Böylece Erdelan toprakları yeniden Baban hakimlerinin kontrolü altına girdi.[1228] Nadir'in şahlığı döneminde (1736-1747) Baban ve Erdelanlar arasında herhangi bir çatışma ve mücadele yaşanmadı. 1743 yılında Nadir Şah Bağdat üzerine yürüdü, Hille, Samarra, Necef, Kerbela, Musul, Kerkük ve Bağdat'a bağlı bazı bölgeleri ele geçirdi.[1229] O sırada Baban ve Şehrezor hakimi Halid Paşa ve amcasının oğlu Selim Paşa Kürt beyleri ile birlikte gelip Nadir'e itaatlerini bildirdiler. Nadir onlara *Han* şeklinde hitap etti ve hakimiyetlerini tanıdı.[1230]

Nadir'in iktidarının sonlarında ve Halid Paşa'nın ölümünden sonra Süleyman Paşa ve Selim Paşa Baban, Halid Paşa'nın varisliği iddiasıyla ortaya çıktılar. Süleyman Paşa ile mücadele eden ancak başarılı olamayan Selim Paşa, Baban topraklarına hakim olmak için Nadir Şah'a sığındı ve ondan destek istedi.[1231] Selim Paşa, Nadir Şah tarafından oldukça hoş karşılandı, öyle ki Selim Paşa'nın aracılığı ile 1157 (1744-1745) yılında Sübhanverdi Han Erdelan'ın amcasının oğlu I. Hasan Ali

---

[1225] İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin, **Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)**, vr.24; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.41.

[1226] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.136-138; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.41.

[1227] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.89.

[1228] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.41.

[1229] Rıza Kuli Han Hidayet, **Fihristü'l-Tevarih**, s.256

[1230] Esterabadi, **Cihanguşa-yı Nadiri**, s.344.

[1231] Esterabadi; **Cihanguşa-yı Nadiri**, s.409; Mervi, **Alem-ara-yı Nadıri**, Cilt.III, s.1067; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.454.

Han Nadir Şah tarafından Erdelan hakimi olarak atandı. Nadir Şah, Selim Paşa Baban için bir şey yapamadı çünkü Selim Paşa Osmanlı Devleti tarafından gözden çıkarılmıştı. Osmanlı hükümeti tarafından vezir Abdülcelilzâde'ye Selim Paşa'nın hakkından gelmesi emredilmişti.

Erdelan Valilerinin Baban İç İşlerine Müdahaleleri

Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Hasan Ali Han Erdelan 1163 (1749-1750) yılında tekrar Erdelan valisi olarak atandı. İran merkezi devletinden umduğu yardımı bulamayan Selim Paşa Baban, Baban topraklarına geri döndü. Bağdat vezirinin desteği ile Halid Paşa'nın oğlu II. Süleyman Paşa'yı bertaraf etti ve kendisi Baban hakimi oldu. Bunun üzerine II. Süleyman Paşa, Hasan Ali Han Erdelan'a sığındı, Baban topraklarına hakim olabilmek için kendisinden yardım istedi. Selim Paşa, Süleyman Paşa'nın bu girişiminden rahatsız oldu. Hasan Ali Han'a bir elçi göndererek, daha önce Hasan Ali Han'a yaptığı yardımları hatırlattı, kendisinden Baban Emirliği'nin iç işlerine karışmamasını, Süleyman Paşa ile aralarında bulunan ihtilafa müdahil olmamasını istedi. Ancak Hasan Ali Han onun mektubunu/elçisini dikkate almadı ve Süleyman Paşa'yı himaye edeceğini bildirdi.[1232] Bunun üzerine Selim Paşa; Bağdat vezirine, Erdelan valisi Hasan Ali Han'ın Baban Emirliği'nin iç işlerine müdahale ettiğine dair bir haber gönderdi ve kendisinden yardım istedi. Bağdat veziri, Hasan Ali Han'a bir elçi gönderdi ve kendisinden Baban Emirliği'nin iç işlerine karışmamasını istedi ve ona şöyle söyledi: ''Baban eyaleti Âl-i Osman'ın hakimiyeti altındadır ve Baban hakimlerinin azil ve tayinleri Devlet-i Sultani'nin rey ve rızasına göre olacaktır.''[1233]

Bağdat vezirinin defaatle gönderdiği elçiler ve Erdelan ileri gelenlerinin nasihatamiz uyarıları Hasan Ali Han'ı fikrinden döndürmedi ve kendisi Süleyman Paşa'yı himaye etmekten vazgeçmedi. Hasan Ali Han'ın danışmanları ve yakınları da bu konudan dolayı ikiye bölündüler. Ancak Hasan Ali Han yine bildiğini okudu, Erdelan ve Baban emirlikleri arasındaki ihtilaf derinleşti ve sonunda savaşla sonuçlandı. Erdelan valisinin Süleyman Paşa'yı açıkça himaye etmesi üzerine

---

[1232] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.105.

[1233] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.119.

Osmanlı sultanı, Selim Paşa'nın desteklenmesi için Musul, Koye ve Herir hakimlerine fermanlar gönderdi. Böylece Hasan Ali Han'a karşı savaşmak üzere yirmi bin kişiyi aşkın bir askeri birlik oluşturuldu. Babanlar Erdelan'a saldırı hazırlığı yaparken Senendec'de de dahili sorunlar ayyuka çıktı. Erdelan hanedanının kadim rakiplerinden Vekili ailesine mensup İbrahim Bey Vekil devamlı olarak Selim Paşa Baban'ı Erdelan topraklarına saldırması için tahrik ediyordu. Vekili ailesi, Erdelan hanedanından sonra Senendec'in en güçlü ve nüfuzlu ailesi idi. İki hanedan arasındaki ihtilaf bu dönemde o kadar şiddetlendi ki Selim Paşa kuvvetleri Erdelan'a girdiklerinde İbrahim Bey Vekil ve taraftarları Selim Paşa'nın ordusuna katıldılar. Bütün bunlara rağmen Selim Paşa son ana kadar, aralarındaki anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözülmesi için gayret etti. Harekât başlamadan önce oğlu Ferhad Han'ı barış için Hasan Ali Han'a gönderdi. Ancak Hasan Ali Han'ın gurur ve kibri Erdelan'ı savaş alanına çevirdi.[1234]

1163 yılının Ramazan ayında (Ağustos-Eylül 1750), Baban ve Erdelan orduları arasında yapılan savaşta Erdelan kuvvetleri ağır bir yenilgi aldılar. II. Süleyman Paşa taraftarları ile birlikte savaş meydanından kaçtı. Erdelan askerlerini takip eden Selim Paşa muzaffer bir edayla Senendec'e girdi. Baban askerleri on üç gün boyunca Senendec'i ve etrafındaki köy ve kasabaları yağmaladılar. Erdelan'ın ileri gelenlerinden birçoğu aileleri ve hizmetkârları ile birlikte Osmanlı Devleti hakimiyetinde bulunan Süleymaniye, Koye ve Herir'e göç ettiler. Senendec bir süre işgal altında kaldıktan sonra Hasan Ali Han yeniden Erdelan'a hakim oldu.[1235]

Nadir Şah'ın Ölümünden Sonra Babanların Erdelan Harekâtları

Nadir Şah'ın ardılları, İran'da huzur ve istikrarı sağlama kudret ve kuvvetine sahip değillerdi. Afşar hanedanı arasındaki çatışmalar ve Nadir gibi kudretli bir varisin olmayışı İran'ın her tarafında güç ve saltanat taliplerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Bu yıllarda *Kerim Han Zend, Azad Han Afgan, Ali Murad Han Bahtiyari* ve *Muhammed Hasan Han Kaçar* tac ve taht için mücadele edenlerin başında geliyorlardı. Merkezdeki bu siyasi çekişmelere bağlı olarak İran'daki eyaletlerde de

[1234] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.350.
[1235] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.109.

hakimler arasında siyasi çekişme ve çatışmalar yaşanıyordu. Elbette şahlık iddiasıyla kalkışanların savaş meydanı haline gelen eyaletler büyük zararlar görüyordu. Erdelan da bu eyaletlerin başında geliyordu.

Erdelan valisi Hasan Ali Han, Zend hanının rakipleri ile giriştiği mücadelede önce Zendler'e muhalefet etti ve Zendlerin rakipleriyle müttefik oldu. Babanlardan aldığı ağır yenilginin şokunu henüz atlatamamışken Kerim Han Zend'in Erdelan'a saldıracağı haberini aldı. Bazı kaynaklar İbrahim Beg Vekil'in Kerim Han Zend'i Erdelan'a saldırması için tahrik ettiğini yazmışlardır.[1236] Selim Paşa'ya karşı yenilgiye uğrayan ve gücünü yitiren II. Süleyman Paşa Baban, Kerim Han Zend'in ordusuna katıldı ve Hasan Ali Han'ın kendisine gönderdiği mektup üzerine Kerim Han'ı Erdelan'a saldırmaktan vazgeçirmeye çalıştı. Ancak ne Süleyman Paşa Baban'ın ve ne de Hasan Ali Han'ın elçilerinin ricaları Kerim Han'ı yolundan döndüremedi. Kerim Han, Hasan Ali Han'ın, düşmanlarıyla birlik olmasını hazmedemiyor, ondan intikam almak istiyordu. Kerim Han Zend, İbrahim Bey Vekil'in tahrikleri ile ve Erdelan'ın içine düştüğü buhrandan istifade ederek Senendec'e saldırdı.[1237] 1164 (1750-1751) yılında gerçekleşen bu saldırıda Kerim Han, Baban saldırılarından geriye kalmış her ne varsa yağmaladı ve Erdelan'ı harabeye çevirdi.[1238]

Hasan Ali Han, Zend ordusu Erdelan'dan çekildikten sonra, can korkusundan ve Azad Han Afgan tarafından himaye edilmek için Azerbaycan'a gidip Azad Han'a itaat etti.[1239] Hasan Ali Han'ın Erdelan hükümeti kısa bir süre sonra tekrar iç sorunlarla karşı karşıya kaldı ve Baban emirliğinde baş gösteren bazı olaylar Erdelan hükümetini de etkisi altına aldı. Selim Paşa Baban, Bağdat valisine uzun yıllar hizmet etmiş olmasına rağmen Bağdad valisi ile ilişkileri bozuldu. Süleyman Paşa Baban bir süre hamisiz ve desteksiz, avare dolaştıktan sonra tekrar Osmanlı Devleti'ne itaat ve bağlılığını bildirdi ve Bağdat veziri tarafından affedildi. Bağdat vezirinin dikkatini çekmeyi başaran Süleyman Paşa yeniden Baban hakimi olarak

---

[1236] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.351.

[1237] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.109.

[1238] Golıstane, **Mücmelü't-Tevarih**, s.179; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.145.

[1239] John Peryy, **Kerim Han Zend**, Terc. Eli Muhemmed Saki, İntişarat-ı Feraz, Tahran 1365/1986, s.268.

atandı.[1240] Bağdat vezirinin gazabına maruz kalan Selim Paşa da destek talebiyle Azad Han'a sığındı. Selim Paşa, Azad Han'a çok değerli hediyelerle birlikte itaatini sundu ve Azad Han tarafından Erdelan hakimi olarak atandı.[1241]

Selim Paşa Baban'ın Erdelan Hükümeti

Selim Paşa Erdelan hakimi olduğunda Baban hükümetinin idaresi de II. Süleyman Paşa'nın elinde idi ve ikisi arasında ciddi bir çekişme yaşanıyordu. Süleyman Paşa Osmanlı Devleti'ne tâbi idi, Selim Paşa Azad Han Afgan tarafından kollanıyordu. Babanzâdeler arasındaki ihtilaf sonunda Erdelan'ı yitirmeleri ile sonuçlanacaktı. Hasan Ali Han'ın Erdelan hakimiyeti için yeniden harekete geçmesinden korkan Selim Paşa, Azad Han'a sığınmış olan Hasan Ali Han'ı kendisine iade etmesi için Azad Han'a yüklüce bir meblağ gönderdi. Hasan Ali Han, Selim Paşa'ya teslim edildi, bir süre gözetim altında tutulduktan sonra da Selim Paşa'nın emriyle katledildi. Hasan Ali Han'ın öldürülmesi Erdelan halkının ayaklanıp Selim Paşa'yı Senendec'den ihraç etmeleriyle sonuçlandı.[1242] Osmanlı Devleti'nden ümidini kesmiş olan ve Erdelan hakimiyetini yitiren Selim Paşa, Erdelan hükümetini yeniden ele geçirmek için harekete geçti. Erdelan hakimi olarak atanabilmek için yeniden Azad Han Afgan'a sığındı. İki yıl süren bu dönem boyunca Erdelan hanedanından iki kişi, Kerim Han Erdelan ve ileride Hüsrev Han-ı Bozorg olarak anılacak olan II. Hüsrev Han Erdelan'ı yönettiler.

1166 (1752-1753) yılında Selim Paşa'nın çabaları sonuç verdi, Erdelan valisi olarak atandı ve dört yıl boyunca Erdelan'ı yönetti.[1243] Selim Paşa dört yıl boyunca sıkıntısız bir şekilde Erdelan'ı yönetti ancak rakipleri onu bertaraf etmek için sürekli olarak faaliyet yürütüyorlardı. Dönemin Baban hakimi ve kadim rakibi II. Süleyman Paşa ve II. Hüsrev Han, Erdelan hakimi olabilmek için, o sırada İran şahı olmak için gayret gösteren ve Azad Han Afgan ile aralarında ihtilaf bulunan Muhammed Hasan Han Kaçar'a tâbi oldular. Selim Paşa da tıpkı onlar gibi Muhammed Hasan Han

---

[1240] Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.125.

[1241] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.146.

[1242] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.109; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.146-147.

[1243] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.353. Şükrullah Senendeci, Hasan Ali Han yönetiminin 1166 yılında son bulduğunu yazarken Muhammed Merduh Kürdistani bu tarihi 1167 olarak kaydetmiştir. Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.144.

Kaçar'ın himayesine girebilmek için harekete geçti. Ancak Erdelan hükümetinin Erdelan hanedanının hakkı olduğunu düşünen Muhammed Hasan Han[1244], II. Hüsrev Han'ı Erdelan valisi olarak tayin etti.[1245] Selim Paşa amcasının oğlu II. Süleyman Paşa ile yaşadığı mücadeleden bir sonuç alamadı ve Mart 1758'de Bağdat valisi Süleyman Paşa Ebu Leyla tarafından öldürülüp kesik başı İstanbul'a gönderildi.[1246]

Zendler Döneminde Babanların Erdelan'a Hakim Olma Çabaları

Muhammed Hasan Han Kaçar'ın (1715-1759) öldürülmesiyle II. Hüsrev Han en büyük hâmisini kaybetti ve Kerim Han Zend *Vekil-i Reaya* sıfatıyla Şiraz'da tahta geçti. O sırada Bağdat'ta bulunan Azad Han Afgan, Zend hanı ile mücadele etmek amacıyla bazı serdarları ile birlikte Erdelan üzerinden Azerbaycan'a yürüdü.[1247] Ancak yol üzerinde muktedir Baban hakimi II. Süleyman Paşa'nın askeri ve mali desteği, tahrik ve teşviki ile Erdelan'a saldırdı. Süleyman Paşa bu şekilde kendisine tâbi göçebe aşiretlerin intikamını aldığını düşünüyordu. Bağdat hududundan Erdelan dağlarına kadar yaylak-kışlak usulüne göre hayvancılık yapan bazı Kürt aşiretleri Osmanlı-İran sınırı boyunca yayılıyor, birçok defa iki imparatorluk arasında krizlerin çıkmasına sebep oluyorlardı. Çünkü bu aşiretler her iki imparatorluğa da itaat etmiyorlardı.[1248]

II. Süleyman Paşa, Baban hakimiyeti döneminde (1748-1765) seleflerinin aksine Bağdat veziri Süleyman Paşa Ebu Leyla ile iyi ilişkiler geliştirmiş, dostluğa dayalı bir münasebet tesis etmişti. Bu dostluğun sonucunda ve Süleyman Paşa'nın yaptığı hizmetlere karşılık olarak Ebu Leyla onu vergiden muaf tutmuştu. Süleyman Paşa'nın hâmisi, Bağdat hakimi Ebu Leyla'nın ölmesi üzerine yerine Ebu Leyla'nın kâhyası Ali Paşa (1762-1763) tayin edildi[1249] ve Baban paşasından ödemekle yükümlü olduğu birikmiş vergileri ödemesini istedi. II. Süleyman Paşa, kendisinden istenen vergiyi ödemedi ve bu yüzden taraflar arasında savaş çıktı. Süleyman Paşa

---

[1244] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.353.

[1245] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, ss.148; Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.109.

[1246] Mehmed Hakim Efendi, **Hakim Efendi Tarihi**, Cilt.I, s.647.

[1247] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.149.

[1248] Klement, Markam; **Tarih-i İran Der Dovre-yi Kaçar**, Ter. Mirza Rehim Ferzane, Be Kuşeş-i İrec Efşar, Neşr-i Ferheng-i İran, Tahran 1367/1989, ss.59-60.

[1249] Nilüfer Bayatlı, *''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)''*, s.198.

Bağdat vezirine yenildi ve Kerim Han Zend'e sığındı.[1250] Bağdat valisi Ali Paşa tarafından II. Süleyman Paşa'nın kardeşi Ahmet Paşa Baban/Şehrezor hakimi olarak atandı. Kerim Han Zend Süleyman Paşa'nın kendisine sığınmasından hoşnut oldu çünkü bu durumu fırsata çevirmek ve bu vesile ile Baban topraklarına nüfuz etmek istiyordu.[1251] Kerim Han'ın Erdelan valisi Hüsrev Han ile de arası iyi değildi çünkü Erdelan valisi Hüsrev Han, Kerim Han'ın düşmanı Muhammed Hasan Han Kaçar tarafından tayin edilmişti. Bu yüzden Kerim Han, II. Süleyman Paşa Baban'ın Erdelan hakimliği talebini olumlu karşıladı ve Hüsrev Han'ı azledip yerine II. Süleyman Paşa Baban'ı Erdelan valisi olarak atadı.[1252] Hüsrev Han Şiraz'a çağırıldı.

II. Süleyman Paşa Erdelan hakimi olarak atandıktan sonra ilk iş olarak Baban hükümetini o sırada Baban hakimi olan kardeşi Ahmed Paşa'dan almaya çalıştı. Ancak Bağdat hükümetinin desteklediği Ahmed Paşa kuvvetleri ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı.[1253] Kısa bir süre sonra Bağdat valisi Ali Paşa çıkan bir isyan sonucunda öldürüldü ve yerine Ömer Paşa[1254] tayin edildi. II. Süleyman Paşa, Ömer Paşa'dan aldığı destek ile Baban topraklarına yeniden hakim olmayı başardı ve hakimiyet alanını Zohap, Ranya ve Kefri'ye kadar genişletti. Böylece hem Erdelan topraklarının hem de Baban hükümetinin hakimi oldu.[1255] Gücünün zirvesinde olan ve tebasına ağır vergiler yüklemek suretiyle despotça bir idare uygulayan Süleyman Paşa, Erdelan ve Baban mülklerine bir veya iki yıl hükmettikten sonra 1178 (1764-1765) yılında İbrahim Fakih adında bir Senendecli tarafından yatağında öldürüldü.[1256] Süleyman Paşa öldürüldükten sonra Kerim Han, Süleyman Paşa'nın bir süredir Şiraz'da rehin tuttuğu oğlu Ali Han'ı Erdelan hakimi olarak atadı. Ali Han'ın Erdelan hakimliği 1180 (1765-1766) yılına kadar sürdü. Erdelan ileri

---

[1250] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.178.

[1251] Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s.52.

[1252] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.111; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.152; Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, s.455.

[1253] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.357.

[1254] 1763-1775 yılları arasında görev yaptı. Kerim Han Zend ile savaştı. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.198; Sadullah Enveri Efendi, **Tarih-i Enveri**, Cilt.II s.556.

[1255] Merduh Ruhani, **Tarih-i Meşahir-i Kurd**, Cilt.III, 455.

[1256] Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.153.

gelenlerinin Hüsrev Han'ı desteklemelerinden dolayı Kerim Han Zend Erdelan hükümetini yeniden II. Hüsrev Han Erdelan'a verdi.[1257]

II. Süleyman Paşa'nın öldürülmesinden sonra Bağdat valisi Ömer Paşa'nın talebiyle Süleyman Paşa'nın kardeşi Mehmed Paşa 1765 yılında Baban hakimi olarak tayin edildi. Kardeşleri Mahmud ve Ahmed paşalarla aralarında bitmek bilmeyen bir iktidar mücadelesi başladı. Mehmed Paşa konumunu güçlendirmek için Avrupa cephesinde meşgul olan Osmanlı Devleti'nden yüz çevirdi ve muktedir İran hakimi Kerim Han Zend'le ittifak kurdu.[1258] Hicri 1192 (1778-1779) yılında Osmanlı-İran ilişkileri bozuldu. Zendlere bağlılığını bildirmiş olan Mehmed Paşa Baban, Kerim Han Zend tarafından azledilince Osmanlı tabiiyetine geçti. Dönemin Bağdad valisi Hasan Paşa (1778-1780)[1259] da buna karşılık olarak Çevelan Kalesi dolaylarını Mehmed Paşa'ya verdi ve Mehmed Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa'yı azletti. Osmanlı tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa'nın tabiri ile Baban sancağı *Süleyman Paşa Baban'dan sonra kardeşleri Mehmed, Ahmed ve Mahmud Paşalar arasında deveran ediyordu*.[1260] Ahmed Paşa azledilince Erdelan valisi II. Hüsrev Han'a sığınıp yardım ve destek talebinde bulundu. Bunun üzerine II. Hüsrev Han Ahmed Paşa'ya yardım etmek kastıyla beş bin kişilik bir kuvvetle Çevelan Kalesi'ne doğru harekete geçti. Mehmed Paşa Osmanlı Devleti'nden yardım isteyince Bağdad valisi Hasan Paşa, Osmanlı hükümetinin çağrısıyla Hüsrev Han'a karşılık vermek üzere harekete geçti.[1261] Mehmed Paşa da Osmanlı ordusu ve Bağdad paşası ile birlikte Erdelan üzerine yürüdü. *Golşen-i Murad*'ın müellifine göre Osmanlı-Baban kuvvetleri Hüsrev Han'ın kuvvetlerinden on kat daha kalabalıklardı.[1262] Merivan yakınlarında iki ordu arasında yapılan savaşı II. Hüsrev Han kaybetti. Hüsrev Han'ın ordusundan, içinde Erdelan ileri gelenlerinden Mirza Abdullah Vezir'in oğulları Mirza Ali ve

---

[1257] Vakayinigar, **Hadika-yı Nasıriye**, s.111; Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.63; John Peryy, **Kerim Han Zend**, s. 270.

[1258] Abdurrahman Ateş, ''XVIII.yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)'', *SBD*, Cilt 10, Sayı 3, 2008, s.69.

[1259] Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.198.

[1260] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt.III, s.368.

[1261] Ebu'l-Hasan Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.365.

[1262] Ebu'l-Hasan Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.366.

Mirza Mehdi, Yusuf Bey Vekil'in oğlu Nasrullah Bey, Muhammed Rıza Bey Erdelan ve Abdullah Bey Münşi'nin de olduğu birçok kişi öldürüldü.[1263]

Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğrayan II. Hüsrev Han, Kerim Han Zend'den yardım isteyince Kerim Han, mahalli beylerin kuvvetleri ile desteklenen, aralarında Kelb Ali Han ve Zülfikâr Han Afşar'ın da bulunduğu Ali Murad Han Zend'in komutasındaki İran ordusunu Osmanlı kuvvetlerine karşı koyması için harekete geçirdi.[1264] İran ordusunun Erdelan'a doğru hareket halinde olduğunun Bağdat'a bildirilmesi üzerine teyakkuza geçen Osmanlı kuvvetleri İran'ın bu hamlesini durdurmak için harekete geçtiler.[1265] Mardin hakimi Hasan Paşa'nın komutasında harekete geçen elli bin kişilik Osmanlı ordusu, sayıları otuz bin olan İran-Erdelan kuvvetleri ile Şehrezor'a bağlı Kızılca mevkiinde karşı karşıya geldi. Yapılan savaşı İran ordusu kazandı ve Osmanlı kuvvetlerini Bağdat'a kadar takip etti.[1266]

Kaçarlar Devrinde Osmanlı-İran/Erdelan-Baban Münasebetleri

Kaçarlar devrinde Osmanlı-İran münasebetleri; iki imparatorluğun sınırlarında yaşayan aşiretlerin sebep oldukları kargaşa, Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunan ve İranlılarca kutsal kabul edilen Kerbela, Necef, Samarra, Kâzımeyn gibi kentlere seyahat eden İranlı hacıların yaşadığı sıkıntılar, Osmanlı-İran sınırlarının net bir şekilde belirlenememesinden kaynaklanan sınır sorunları, İran'ın Baban Emirliği'nin iç işlerine müdahale etmesi gibi sebeplerden dolayı bozuldu. Kaçarlar Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde nüfuzlarını arttırmak ve kendilerince kutsal kabul edilen, sakinlerinden çoğu Şii olan ve yukarıda adları zikredilen beldelere hakim olabilmek için Baban Hükümeti ile Osmanlı Devleti'nin konrtolündeki Bağdat vezirinin ilişkilerini bozacak girişimlerde bulunmaktan geri kalmıyorlardı. Kaçarların bu gayretleri onları Osmanlı Devleti ile karşı karşıya

---

[1263] Mahşeref Erdelani, **Tarih-i Erdelan**, s.142.

[1264] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.178; Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.366; Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.130; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.144.

[1265] Nami-yi İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, ss.178-179; Gaffari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.366.

[1266] Gafari-yi Kaşani, **Golşen-i Murad**, s.368; Nami İsfahani, **Tarih-i Gitigüşa**, s.179; Senendeci, **Tohfe-yi Nasıri**, s.154; Mesture Erdelan, **Tarihu'l-Ekrad**, s.143, Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, ss. 64-65.

getirdi ve 1221-1238 (1806-1807/1822-1823) yılları arasında taraflar arasında üç defa savaş yapıldı.[1267]

Ağa Muhammed Han Kaçar, iktidarı döneminde çeşitli askeri seferler düzenlemesine rağmen Osmanlı topraklarına saldırma fırsatı bulamamıştı. Buna rağmen Osmanlı Devleti, Ağa Muhammed Han'ın Dağıstan ve Gürcistan'a yaptığı müdahalelerin farkında idi. Osmanlı memurları Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Erivan üzerinden Osmanlı topraklarına saldırma kastında olduğunu rapor ediyorlardı.[1268]Ancak Osmanlı Devleti Ruslarla mücadele halinde olduğu için İran ile yeni bir cephe açmaktan kaçınıyordu. Sonunda Ağa Muhammed Han 1211'de (1796-1797) kendi adamları tarafından öldürüldü ve yerine Feth Ali Şah (1798-1834) geçti. Feth Ali Şah'ın iktidarının ilk yıllarında Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkiler barışçıl düzlemde seyretti. Feth Ali Şah, saltanatını ilan etmek ve Sultan III. Selim'in cülusu dolayısıyla kendisini tebrik etmek için Osmanlı ülkesine bir elçi gönderdi. Ancak buna rağmen iki imparatorluk arasındaki barışçıl ilişki çok uzun sürmedi ve aralarındaki kadim ihtilaf yeniden gün yüzüne çıktı.

Kaçar hanedanı İran'da yönetime geldiği zaman İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti tarafından Baban hakimi olarak tayin edilmişti.[1269] İbrahim Paşa daha iktidarının başlarında İran ile yakın ilişkiler tesis etme çabasına girdi. İbrahim Paşa, Feth Ali Şah döneminde, Bağdat veziri ile yaşadığı sorunlar yüzünden İran devletini bir alternatif olarak görüyor, Baban sancağı üzerindeki hakimiyetini korumak için zaman zaman Erdelan valileri ile de iş birliği yapıyordu. Ancak bütün bunlara rağmen Kaçarlar Şehrezor'da hiçbir zaman istedikleri nüfuzu tesis edemediler ve Osmanlıların bölge üzerindeki etkisini kıramadılar. Hicri 1219'da (1804-1805) Abdurrahman Paşa Baban, Şehrezor ve Süleymaniye'de hak iddiasında bulunan amcasının oğlu Halid Paşa'yı mağlup etti. Halid Paşa dönemin Bağdat hakimi Ali Paşa'ya[1270] sığındı. Ali Paşa, Abdurrahman Paşa'nın Kaçarlara meylettiğini

---

[1267] Said Nefisi, **Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran Der Dovre-yi Muasır**, s.664.

[1268] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Revabıt-ı Hükkam-ı Erdelan, İmaret-i Baban ve Monasebat-ı İran ve İmparatori-yi Osmani Der Ehd-i Kaçar (1212-1266hk.)'', s.2.

[1269] Babani, **Siyerü'l-Ekrad**, s.133.

[1270] Hafız Ali Paşa olarak kaydedilmiş, 1802-1807 yılları arasında görev yaptığı belirtilmiştir. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.198.

bildiğinden bu durumu fırsata çevirmek ve İran'ın Baban emirliği üzerindeki nüfuzunu kırıp Osmanlı hakimiyetini pekiştirmek için harekete geçti. Halid Paşa ile birlikte Süleymaniye'ye sefer düzenledi ve Abdurrahman Paşa'yı mağlup edip şehirden çıkardı. Abdurrahman Paşa kavim ve kabilesinden beş bin kişi ile birlikte Erdelan hakimi I. Emanullah Han'a sığındı ve Emanullah Han'dan Feth Ali Şah nezdinde kendisine şefaatçi olmasını istedi.[1271]

Emanullah Han Tahran'a gitti, Feth Ali Şah'tan aldığı direktifle Abdurrahman Paşa ve tâbilerini Erdelan ve Kermanşah havalisine yerleştirdi. Osmanlı Devleti, Feth Ali Şah'tan Abdurrahman Paşa'yı teslim etmesini istedi ancak Feth Ali Şah, Abdurrahman Paşa'yı himaye etmek suretiyle Osmanlı sınırlarına nüfuz etmeyi planladığı için bu isteğe olumlu karşılık vermedi.[1272] Daha sonra Feth Ali Şah, Şehrezor hakimliği fermanını Abdurrahman Paşa'ya verdi ve Emanullah Han'dan Abdurrahman Paşa'yı götürüp topraklarına hakim kılmasını istedi.[1273] Senendec'den kuvvetleri ile harekete geçen Emanullah Han Şehrezor'a girdi, Halid Paşa'yı azletti ve Abdurrahman Paşa'yı Baban mülküne hakim kıldı.[1274]

Bağdat veziri Ali Paşa, o sırada batı cephesinde Ruslarla savaş halinde olan İran'ın bu durumundan istifade etti ve otuz bin askerle Kermanşah'ın batısında bulunan Zohab üzerine yürüdü. Ali Paşa, yeğeni Kâhya Süleyman Paşa'yı Abdurrahman Paşa Baban'ı bertaraf etmesi için on beş bin kişilik bir kuvvetle Şehrezor'a sevk etti. Feth Ali Şah da *Devletşah* unvanını alan oğlu Muhammed Ali Mirza'yı Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem bölgelerinin serdarı olarak atayıp onu Kermanşah'tan Bağdat hududuna, Basra sınırından Hürremabad nahiyesine kadarki

---

[1271] Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zulkarneyn**, s.251; Rız Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7570.

[1272] Mehdi Vezin Efzel, ''Vagerayi ve Hemgerayi-yi Taife-yi Erdelan Ba Hukumet-i Merkezi Der Dovre-yi Feth Eli Şah'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec 1390/2011, s.419.

[1273] Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zulkarneyn**, s.251; Muhammed Şerif Kadı, **Tarih-i Kurd**, s.168; Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.189; Rız Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7571; Gulam Rıza Verehram, **Nizam-ı Siyasi ve Sazımanha-yı İctimai-yi İran Asr-ı Kacar**, s.354.

[1274] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.138.

bölgelerden sorumlu kıldı.[1275] Bu sırada Süleyman Paşa Şehrezor'u ele geçirdi ve Abdurrahman Paşa İran'a sığındı.

Osmanlı Devleti'nin Bağdat veziri Ali Paşa tarafından tekrar azledilen Abdurrahman Paşa, Hicri 1221 (1811-1812)'de Kermanşah'a kaçtı ve Feth Ali Şah'ın oğlu Devletşah'a sığındı. İran devleti tarafından Kaçar hanlarından; Ferecullah Han Efşar, Muhammed Veli Han Kasemlûyi, Sefyar Han Kordbeççe, Erdelan valisinin refakatinde Kermanşah'ta bulunan şahzade Muhammed Ali Mirza'nın ordusuna katılmaları, Bağdat'ı işgal etmeleri ve Ali Paşa'yı cezalandırmaları için memur edildiler. Hicri 1221 yılında Osmanlı Devleti ile Kaçarlar ilk defa doğrudan doğruya karşı karşıya geldiler ve Erdelan valisi I. Emanullah Han, on bin kişilik bir kuvvetle Kaçar ordusundaki yerini aldı.[1276] Merivan Gölü kıyısında yapılan muharebeyi Kaçarlar kazandı.

Ravzatü's-Safa-yı Nasıri'nin müellifine göre üç bin Osmanlı askeri yapılan muharebede hayatlarını kaybettiler, aralarında Bağdad veziri Ali Paşa'nın yeğeni (kız kardeşinin oğlu) Kâhya Süleyman Paşa'nın da bulunduğu bazı Osmanlı askerleri de esir alındılar.[1277] Bağdad valisi Ali Paşa, İran ordusu karşısında aldığı yenilgiden sonra kaçtı ve Abdurrahman Paşa yeniden hüküm ve hil'atle Baban hükümetinin başına geçti.[1278] Abdurrahman Paşa bundan sonra iki yılda bir ya Tahran'a ya da Çemen-i Sultani'ye gidip Kaçar şahına itaat ve bağlılığını bildirdi. Yirmi dört yıl boyunca bu minval üzere hüküm sürdü.[1279] Erdelan valisi I. Emanullah Han, Osmanlı kuvvetleri karşısında aldığı galibiyetten sonra 1222 yılının Zilhicce (Ocak 1808) ayında Feth Ali Şah Kaçar'dan büyük oğlu Muhammed Hasan Han için Erdelan vali naipliği beratını aldı.

[1275] Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, Cilt.I, s.155; Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7571.

[1276] Alikuli Mirza (İtizadü's-saltana), **İksirü't-Tevarih**, ss.112-113.

[1277] Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7573.

[1278] Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7574; Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Maaser-i Sultaniye**, s.245.

[1279] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.151.

Hicri 1222 (1807-1808) yılında Bağdat veziri Ali Paşa bir iç karışıklık sonucu öldürüldü ve Bağdat halkı tarafından desteklenen yeğeni Kâhya Süleyman Paşa[1280] Bağdat hakimi oldu.[1281] Ancak Süleyman Paşa'nın İran'a meyilli olduğunu bilen Osmanlı Devleti bu duruma rıza göstermedi. 1224 (1809-1810) yılında, Osmanlı idaresinde bulunan Şehrezor'da ikâmet eden Caflar, yaylak kastıyla Erdelan Emirliği sınırları içinde bulunan Merivan havalisine geldiler. Ancak Caflar, Merivan havalisinde yerleşik olan ahalinin ekili alanlarına zarar verip civar köylerde huzursuzluk çıkarınca Erdelan valisi I. Emanullah Han harekete geçti. Cafları Şehrezor'a kadar takip etti ve sebep oldukları hasara karşılık olarak Şehrezor dolaylarını yağmaladı. İran'ın tasallutundan kurtulmaya niyeti olan Baban hakimi Abdurrahman Paşa bu durumdan istifade etti[1282], Osmanlı Devleti tarafından Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın azledilmesi için Musul ve Kerkük'teki Osmanlı paşalarına yapılan çağrıyı değerlendirdi ve adı geçen paşalara katılarak Kaçar Devleti'ne muhalefet ettiğini açıkça dile getirdi.[1283] Bu gelişmeler üzerine Bağdad hakimi Süleyman Paşa Feth Ali Şah'tan yardım istedi ve Kaçar şahı Şaban 1225'te (Eylül 1810) Erdelan valisi Emanullah Han'dan Şehrezor'a saldırmasını istedi.[1284] Erdelan ordusu ile harekete geçen Emanullah Han Merivan'a ulaştığında Süleyman Paşa, Abdurrahman Paşa Baban ile yaptığı savaşı kaybetti ve Abdurrahman Paşa'nın talimatıyla öldürüldü.[1285]

Kaçar Devleti'ne tâbi olmaktan vazgeçen, Irak-ı Arab'daki karışık durumdan istifade eden ve *İksirü't-Tevarih*'in müellifine göre *Abdurrahman Mülcem Muradi*'yi[1286] andıran Abdurrahman Paşa Baban; Koye ve Herir vilayetlerini hakimiyeti altına aldı ve adı geçen vilayetlere oğlu Mahmud Paşa'yı hakim olarak atadı.[1287] Feth Ali Şah'ın bu duruma rıza göstermeyen ve adı geçen bölgelerden

---

[1280] 1807-1810 yılları arasında Bağdad valiliği yaptı. *Küçük Süleyman Paşa* şeklide kaydedilmiştir. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.199.

[1281] Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Maaser-i Sultaniye**, 275.

[1282] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.89.

[1283] Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Maaser-i Sultaniye**, s.339.

[1284] Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.381.

[1285] Abdurrezzak Bey Dünbüli (Meftun), **Maaser-i Sultaniye**, s.338.

[1286] Hz. Ali'nin katili.

[1287] Alikuli Mirza (İtizadü's-saltana), **İksirü't-Tevarih**, s.123.

sorumlu olan oğlu Muhammed Ali Mirza (Devletşah), içinde Erdelan valisi I. Emanullah Han'ın birliklerinin de bulunduğu bir ordu ile Zohab istikametinden 1226 yılının Şaban ayında (Ağustos-Eylül 1811) Şehrezor'a yürüdü. Devletşah'ın birliklerine karşı direnemeyen Abdurrahman Paşa, ona itaat etmek mecburiyetinde kaldı.[1288] Ancak Baban hakiminin yeniden Kaçar Devleti'ne tâbi olması Osmanlı Devleti ile İran'ı karşı karşıya getirdi.

Osmanlı Devleti, 1226 (1811-1812) yılında Abdulvehhap Efendi, Hayret Efendi ve Şakir Efendi'den oluşan bir heyeti dönemin Kaçar sadrazamı Mirza Şefi' ile görüşmeleri için İran'a gönderdi. Adı geçen Osmanlı heyeti üyeleri Kaçar Devleti yetkililerinden; Abdurrahman Paşa Baban'ı himaye etmekten vazgeçmelerini ve Baban Emirliği'nin iç işlerini müdahale etmemelerini istediler.[1289] Ancak İran'ın batı sınırlarının muhafazası için Baban Emirliği'nin kritik rolünün farkında olan Kaçar devlet adamları; Süleymaniye ve Şehrezor hakimlerinin İran Devleti'nin onayı ile atanmaları gerektiğini, Bağdad'taki Osmanlı vezirinin İran Devleti'nin hassasiyetlerini gözetmesini ve Osmanlı Devleti'nin İranlı hacıların hukukuna riayet etmek zorunda olduğunu bildirdiler.[1290] Bu görüşmeden olumlu bir sonuç alınamadı ve 1227 (1812-1813) yılında Osmanlı Devleti ile Kaçarlar tekrar karşı karşıya geldiler.

Abdurrahman Paşa'nın İran'a yakın bir siyaset izlemesinden rahatsız olan Osmanlı Devleti, Bağdad'ın yeni valisi Abdullah Paşa'yı[1291] Abdurrahman Paşa'yı bertaraf etmesi ve yerine Abdurrahman Paşa'nın aralarında anlaşmazlık bulunan amcasının oğlu Halid Paşa'yı Baban topraklarına hakim kılması için harekete geçirdi. O sıralar Erdelan valisi Emanullah Han ile aralarında sorunlar bulunan Abdurrahman Paşa, bu sefer doğrudan Kermanşah'ta bulunan Muhammed Ali Mirza Devletşah'a sığındı.[1292] Bağdad valisi Abdullah Paşa, Baban hakimi Abdurrahman Paşa'yı azletti ve yerine Halid Paşa'yı atadı. Bunun üzerine Kaçar şahının fermanıyla Devletşah,

---

[1288] Alikuli Mirza (İtizadü's-saltana), **İksirü't-Tevarih**, s.123.

[1289] Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zülkarneyn**, 324.

[1290] Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7627.

[1291] Tütüncü Abdullah Paşa (1810-1813) şeklinde kaydedilmiş, Babanlarla olan mücadelesi ile ünlendiğine işaret edilmiştir. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.199.

[1292] Mirza Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, s.222.

yanında Erdelan valisi Emanullah Han ve Erdelan askerleri olduğu halde Bağdat'a saldırdı.[1293] Bağdat'ın düşmesinden korkan Abdullah Paşa, Şeyh Muhammed Necefi'yi Devletşah'ın yanına gönderdi ve kendisinden arabuluculuk yapmasını istedi. Necefi'nin arabuluculuğunu kabul eden Kaçar şahzadesi, Abdurrahman Paşa'yı yeniden Baban hakimi olarak tayin edip Kermanşah'a geri döndü.[1294]

1228 (1813) yılında Osmanlı Devleti, İran ile olan münakaşanın halli ve iki ülke arasındaki münasebetlerin kuvvetlendirilmesi için Celaleddin Efendi adındaki elçisini İran'a gönderdi.[1295] Kaçar devri tarihçilerinin aktardıklarına göre oldukça sert bir edayla konuşan Osmanlı elçisi, Kaçar Devlet yetkililerinden; Baban Emirliği'nin iç işlerine müdahale etmemelerini ve İran askerlerinin Bağdad'ta yağmaladıkları malları iade etmelerini istedi. Ancak İranlı yetkililer Osmanlı elçisinin taleplerine karşılık olarak Baban Emirliği'ne bağlı aşiretlerin yaylak kastıyla her sene Erdelan topraklarına geldiklerini, keza Erdelan aşiretlerinin de kışlak kastıyla Baban topraklarına gittiklerini[1296] dolayısıyla Baban hakimlerinin atanması konusuna İran'ın müdahil olmasının bir zorunluluk olduğunu ifade ettiler. Aksi takdirde iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasının kaçınılmaz olduğunu da eklediler.[1297] Ancak Kaçar Devleti'nin Baban hükümetine müdahale konusundaki kararlılığı devam etti ve Baban hakimi Abdurahman Paşa öldüğü 1230 (1814-1815) yılına kadar Şehrezor'a hakim olmayı sürdürdü.

Abdurrahman Paşa'nın ölümünden sonra Osmanlı Devleti Abdurrahman Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa'yı Baban, Koye ve Herir hakimi olarak atadı. Mahmud Paşa, babasının aksine İran Devleti'ne pek meyilli değildi. Bu yüzden Devletşah, Mahmud Paşa'nın Baban hakimliği iddiasında bulunan, amacına ulaşmak için İran'a

---

[1293] Said Nefisi, **Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran Der Dovre-yi Muasır**, s.667.

[1294] Alikuli Mirza (İtizadü's-saltana), **İksirü't-Tevarih**, s.125; Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7630.

[1295] Rıza Kuli Han Hidayet, **Ravzatü's-Safa-yı Nasıri**, Cilt.IX, s.7648; Mirza Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, s.229; Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zülkarneyn**, 357.

[1296] Keşki, Purpişe, Sursuri, Kurkei, Şeyh İsmaili, Ahesuri, Berazi gibi Erdelan aşiretlerinin kışlak için Baban topraklarına gittikleri, Erdelan hakimleri tarafından başlarına birer zabit tayin edildiği ve bu zabit marifetiyle Erdelan hakimleri ile olan münasebetlerin tesis edildiği kaydedilmiştir. Mehmed Hurşid Paşa, **Seyahatname-i Hudud**, s.117.

[1297] Mirza Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, s.229; Mirza Fezlullah Şirazi (Haveri), **Tarih-i Zülkarneyn**, s.368.

sığınmış olan amcası Abdullah Paşa'yı destekledi ve onun Baban hakimi olmasını sağladı. Ancak Abdullah Paşa kısa bir süre sonra ölünce Mahmud Paşa yeniden Baban hakimi oldu.[1298] Muhammed Ali Mirza Devletşah, 1234 (1818-1819) yılında, Bağdad'ın yeni valisi Davud Paşa'yı[1299] bertaraf etmek için Bağdad üzerine yürüdü. Devletşah, Davud Paşa'dan İran'ın destek ve himayesi ile Baban hakimi olan Mahmud Paşa'yı resmen tanımasını istiyordu. Devletşah, Davud Paşa'yı ikna etti ve Kermanşah'a döndü. Ancak iki sene sonra, 1236 (1820-1821) yılında Baban hakimi Mahmud Paşa, Davud Paşa'nın tahrikleri ile Kaçar hükümetinden yüz çevirince Devletşah; Erdelan valisi Emanullah Han'ı Erdelan ordusu ile birlikte Merivan üzerinden Şehrezor'u fethetmesi için harekete geçirdi. Kendisi de Hewraman üzerinden Bağdad'ı fethetmek için yola koyuldu.[1300] Ancak Emanullah Han, Mahmud Paşa'yı yakalayamadı, çünkü Erdelan valisinden kaçan Baban paşası önce Koye ve Herir taraflarına çekildi, muhasara edildikten sonra da Feth Ali Şah'ın büyük oğlu, Azerbaycan valisi şahzade Abbas Mirza'ya sığındı.[1301] Mahmud Paşa daha sonra Abbas Mirza'nın aracılığı ile yeniden Baban hükümetine atanacaktı.

Hicri 1238 (1822-1823) yılında İngilizlerin arabuluculuğu ile Osmanlı Devleti ve Kaçarlar arasında Tahran'da ve Erzurum'da barış görüşmeleri başladı. Yapılan müzakerelerden sonra 28 Temmuz 1823'te I. Erzurum Antlaşması imzalandı.[1302]Antlaşmanın birinci maddesi; *Devleteyn-i aliyeteyn birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeyecekler. Bağdat ve Kürdistan üzerinden yapılacak müdahaleler caiz değildir* şeklinde idi.[1303] Antlaşmada özellikle Osmanlı-İran sınırında bulunan *aşiretlere* yapılan vurgu oldukça dikkat çekicidir. Kaçarlar Heyderanlı ve Sipkanlı aşiretlerinin İran tebası olduğunu kabul ettirirken Osmanlı Devleti'nin; İran'ın Bağdat ve Baban bölgelerine müdahalelerini önlemeye yönelik

---

[1298] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.153.

[1299] Gürcü Davud Paşa (1816-1831). Tiflis doğumlu olduğu ve İran ile mücadele ettiği kaydedilmiştir. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.199.

[1300] Mosennef, **Lubbu't-Tevarih**, s.92.

[1301] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.153.

[1302] Mehmed Esad Efendi, **Vakanüvis Esad Efendi Tarihi**, Haz. Ziya Yılmazer, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s.233; Said Nefisi, **Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran Der Dovre-yi Muasır**, s.670.

[1303] Mirza Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, s.345; Gulam Huseyn Mirza Salih, **Esnad-ı Resmi Der Revabıt-ı Siyasi-yi İran, İngilis, Rus ve Osmani**, İntişarat-ı Harezmi, Tahran 1365, Cilt.I, s.272.

baskısı sonuç verdi. Ancak Kaçar Devleti fırsatını bulduğunda Baban Emirliği'nin iç işlerine karışmaktan geri durmadı. Örnek olarak; Bağdad valisi Davud Paşa'nın İranlı hacılara baskı yapmasını kabullenmeyen Kaçar Devleti saltanat naibi Abbas Mirza, Baban hakimi Mahmud Paşa'yı himaye etti. Hicri 1247 (1831-1832) tarihinde Mahmud Paşa, kardeşi Süleyman Paşa ile ihtilafa düştü ve Kaçar Devleti'ne sığındı. Feth Ali Şah'ın fermanı ile Erdelan valisi III. Hüsrev Han (Nâkam), Erdelanlı askerler ile birlikte Mahmud Paşa'yı Süleymaniye'ye götürdü ve Baban hükümetine hakim kıldı. Süleyman Paşa Bağdat'a kaçtı ve Erdelan valisi büyük bir iftihar ve muvaffakiyetle geri döndü.[1304]

Baban ailesine mensup olan Abdulkadir b. Rüstem Babani, *Siyeru'l-Ekrad* isimli eserinde Baban Paşalarının İran devletinin himayesi ile iktidara gelişlerine dair birçok örnek paylaşıyor.[1305] İran'a yakın bir siyaset takip eden Baban hakimi Mahmud Paşa *Siyeru'l-Ekrad*'ın müellifinin babası veziri Rüstem Bey Baban'a hitaben yazdığı mektupta şöyle yazıyordu:

> ''Ben Osmanlı ülkesinden henüz döndüm ve halihazırda Osmanlı sipahileri yanımdadırlar. Onlarla sadece zahiren müttefik gibi görünüyorum. Ancak sen de biliyorsun, Allah da biliyor ki ben İran devletinin hadim ve hizmetkarlarındanım ve sürekli olarak, bir yolunu bulup onların (Osmanlıların) elinden kurtulmaya ve Baban memleketini İran'ın tasarrufuna bırakmaya çalışıyorum.'' [1306]

Yıllarca Kaçar saltanat naibi Abbas Mirza'nın himayesi ile Baban topraklarını yöneten Mahmud Paşa, Abbas Mirza'nın 25 Ekim 1833'te ölmesi üzerine hâmisinin desteğinden yoksun kaldı, Baban hükümetinden çekildi ve yerine kardeşi Süleyman Paşa, Baban hakimi olarak atandı.[1307] I. Erzurum Antlaşması'ndan Feth Ali Şah'ın öldüğü 1834 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Kaçarlar arasında ciddi bir savaş yaşanmadı ancak iki ülke arasında süregiden sorunlar ve sınırların net bir şekilde belirlenememiş olmasından dolayı problemler yaşandı. Bu problemlerden en önemlilerinden birisi Kaçarların Baban hükümetine olan müdahaleleriydi. Bu müdahaleler de çoğunlukla Erdelan valilerinin desteği ile mümkün oluyordu. Ancak

---

[1304] Mahşeref Erdelani, **Erdelan Tarihi**, s.211; Merduh Kordestani, **Tarih-i Merduh**, s.390.
[1305] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, ss.151-155.
[1306] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, ss.163-164.
[1307] Babani, **Siyeru'l-Ekrad**, s.157.

taraflar kesin bir sonuç elde edemediler ve Osmanlı-Kaçar mücadelesi Muhammed Şah (1834-1848) döneminde de devam etti.[1308]

Bir süre Nakşibendi tekkelerinden birinde inzivaya çekilen sabık Baban hakimi Mahmud Paşa, Bağdad valisi Ali Rıza Paşa'nın[1309] desteğiyle yeniden Baban hakimi oldu ancak bir sene sonra yine Ali Rıza Paşa tarafından berkenar edilip yerine akrabalarından Abdullah Paşa tayin edildi. Tâbilerinden yaklaşık bin kişi ile birlikte 1257 (1841-1842) yılında Erdelan topraklarına sığınan Mahmud Paşa, dönemin Erdelan valisi Rıza Kuli Han'dan yardım istedi. Kaçar şahının desturuyla harekete geçen Erdelan valisi Rıza Kuli Han, Şehrezor'a yürüdü.[1310] Baban hakimi (Süleymaniye mutasarrıfı) Abdullah Paşa'nın Erzurum valisi Halil Kamil Paşa'ya yazdığı mektup Rıza Kuli Han Erdelan'ın Mahmud Paşa'yı Süleymaniye hakimi olarak hakim kılmak için yaptığı girişimi şöyle dile getiriyordu:

> ''Erdelan valisi Rıza Kuli Han, Mahmud Paşa'yı Süleymaniye'ye hakim kılmak için büyük bir kuvvetle harekete geçmiş, menzil menzil ilerleyerek sonunda Şehrezor hududuna kadar dayanmıştır. Her tarafta fitne ve kargaşa çıkarmış, Şehrezor hakimlerinin ikametgâhı olan Gülenber nahiyesine Hewremanlı süvarileri sevk etmiş, Gülenber ve Elbece mahallerini zabt u rabt altına almıştır. Bizim sayımız az, onların çok olmasına rağmen savaş meydanında bize karşı mukavemet edememiş, hezimete uğramış ve firar etmişlerdir. Tasarruf altına almış oldukları Şehrezor şehrini yağmalamış, talan etmişlerdir. Kadınlardan ve erkeklerden birkaç kişiyi katletmiş, üç yüz aileyi göç ettirip Bane'ye göndermişlerdir. Bendeniz Süleymaniye kasabasına vardığım zaman memleket viran olmuş, yağma ve talana uğramıştı. Senendec valisi Rıza Kuli Han'dan bu sefer Süleymaniye ve Şehrezor'a varid olan zarar ve hasaratın şerhi ve tasavvuru mümkün değildir.''[1311]

Rıza Kuli Han kendisine tevdi edilen görevi layıkıyla yerine getiremedi çünkü Erdelan Emirliği birtakım dahili sorunlarla uğraşıyordu ve Rıza Kuli Han'ı bertaraf etmek isteyen annesi, *Valiye* lâkaplı Hüsn-ü Cihan Hanım'ın da aralarında bulunduğu bir grup, Baban hakimi Abdullah Paşa'ya haber gönderip Erdelan valisinin savaş taktiği ve lojistik imkânları ile ilgili istihbarat vermişlerdi. 1842[1312]

[1308] Ruhullah Behrami ve Perestu Mozefferi; ''Revabıt-ı Hükkam-ı Erdelan, İmaret-i Baban ve Monasebat-ı İran ve İmparatori-yi Osmani Der Ehd-i Kaçar (1212-1266hk.)'', s.16.

[1309] Laz Ali Rıza Paşa olarak kaydedilmiş, 1831-1847 yılları arasında görev yaptığı belirtilmiştir. Nilüfer Bayatlı, ''Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)'', s.199.

[1310] Mirza Muhammed Taki Spehr (Lisanü'l-Mülk), **Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kaçariyye)**, Cilt.II, s.733.

[1311] Mohemmed Rıza Nesiri, **Esnad ve Mekatıbat-ı Tarih-i İran**, Cilt.II, s.184.

[1312] Şeyh Rıza Talabani Baban ve Erdelan emirlikleri arasında yapılan bu savaşı bir şiirinde işlemiş ve şöyle yazmıştır:

Ke Ebdullah Paşa leşkerî valî-yî Siney şer kird

yılında yapılan savaşta Erdelan ordusunu pusuya düşüren Baban hakimi onları mağlup edip geri çekilmek zorunda bıraktı.[1313] Erdelan valisi Rıza Kuli Han'ın ordusuna ait mühimmat Abdullah Paşa'nın eline geçti, Rıza Kuli Han'ın içlerinde üst düzey altmış beş tane subayının da bulunduğu bin kadar askeri öldürüldü ve kendisi de ayağından yaralandı.[1314]

Mayıs 1843 yılında Erzurum'da Osmanlı Devleti, İran, İngiltere ve Rusya temsilcilerinden oluşan bir komisyon teşkil edildi ve dört yıl süren müzakerelerden sonra 1847 yılında dokuz maddeden oluşan II. Erzurum Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın ikinci maddesi ile İran, Şehrezor ve Süleymaniye üzerindeki tüm iddialarından vazgeçti.[1315] Böylece Baban hakimleri, zaruret halinde sığınabildikleri İran'ın destek ve himayesinden mahrum kaldılar. Bu durum kısa zaman sonra Baban Emirliği'nin ortadan kaldırılması ile sonuçlanacak, aynı durum Erdelan Emirliği için de geçerli olacaktı.

Riza ew wexte umrî penc u şeş tiflî debistan bû

(Abdullah Paşa Sıne valisinin ordusuyla savaştığı zaman)

(Rıza o zaman beş-altı yaşlarında bir mektep çocuğuydu)

D. Mukerrem Talebanî, **Şêx Rizayê Talebanî**, Belawekrawe-yî Aras, Hewlêr 2001, s.251.

[1313] Gulam Rıza Verehram, **Nizam-ı Siyasi ve Sazımanha-yı İctimai-yi İran Asr-ı Kacar**, s.73.

[1314] Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, s.438.

[1315] Muhammed Hasan Han (İtimadü's-saltana), **Tarih-i Montezem-i Nasıri**, Cilt.III, s.1681.

Üçüncü Bölüm İçin Değerlendirme

Erdelan hanedanı XVI. yüzyıldan sonra gerek Osmanlı ve gerekse İran imparatorlukları ile Kürtlerin yerleşik olduğu coğrafya arasındaki ilişkilerin tesisinde büyük bir öneme sahip olan yerel hanedanlardan birisiydi. İki büyük imparatorluğun sınırlarının kesiştiği bölgede bulunan Erdelan Emirliği sahip olduğu stratejik önemi dolayısıyla İran merkezi devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelişmesinde hayati bir rol oynadı. Kaynakların aktardığına göre Hicri 564 (1169) yılından itibaren Şehrezor'da hakimiyet kuran Erdelan hanedanı sonraki yüzyıllar boyunca Osmanlı ve İran imparatorluklarının hakimiyetleri boyunca önemli ve etkili yerel idarecilerinden sayıldılar. Safevilerin İran'da merkezi bir güç olarak ortaya çıkmaları ve Şiiliği resmi mezhep olarak benimsemeleri Sünni mezhebine mensup olan komşuları Osmanlılar ile olan ilişkilerinde Erdelan coğrafyasını daha da önemli kıldı. Bu durumdan istifade eden Erdelan mirleri ikili bir siyaset izleyerek Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ilişkinin şekillenmesinde oldukça etkili oldular. Erdelanların Sünni mezhebine mensup olmaları özellikle Osmanlıları Erdelan mirlerinin ilk yurdu olan Şehrezor üzerine hesaplar yapma konusunda iştahlandırdı. Bu durum Osmanlıların bölgeye yerleşmek için harekete geçmelerinde önemli bir etken oldu.

Kürtler, Osmanlı Devleti ile Safevilerin güçlü devletler olarak varlık gösterdikleri XVI. yüzyılda emirlikler şeklinde örgütlenmşlerdi ve aşiretsel, göçebe, yerleşik-tarımsal-kentsel olarak tanımlanabilecek farklı toplumsal oluşumlar içerisinde yaşıyorlardı. Bu toplumsal dokuyu XIX. yüzyılın ortalarına kadar koruyan Kürt mirleri Osmanlıların Çaldıran'daki galibiyetlerinden sonra direkt olarak Osmanlı Devleti ile münasebet içine girdiler ve bu ilişki modern Kürt tarihinin başlangıcını oluşturdu. Molla İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda Kürt mirleri ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma sağlandı ve Kürt mirleri kendi bölgelerinin hakimi oldular. Bağlı bulundukları monarşilere senelik vergi ödemeleri kaydıyla hak ve imtiyazları korundu.

Erdelan toprakları Osmanlı ve İran sınırlarının kesiştiği bir noktadaydı ve güçlü merkezi imparatorlukların çekişme ve çatışmalarının arenasıydı. Bu yönüyle büyük bir jeopolitik öneme sahipti. Erdelan mirleri Osmanlı ve İran

imparatorluklarında baş gösteren siyasi ve askeri zaafa göre siyaset geliştiriyor, güç merkezi değiştikçe kendileri de yeni dengelere karşı taraflardan birisine yaslanıyorlardı. İran'da siyasi zaaf genellikle hükümdar değişikliklerinde kendini gösteriyor veya dışarıdan herhangi bir müdahale-saldırı olduğunda ortaya çıkıyordu. Bu da Erdelan mirlerine hareket serbestliği sağlıyor, Erdelan hakimleri bazen bağımsızlığa kadar varabilecek siyasi manevralar yapabiliyorlardı. Bu durum Osmanlılar ile olan ilişkilerde de böyle idi. Kudretli Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman döneminde Erdelan mirleri Osmanlı devleti ile daha yakın ilişkiler geliştirirlerken, bu kudretin zayıfladığı dönemlerde İran kartını devreye sokuyorlardı. Erdelan hakimleri bu siyaset ile kendi güvenliklerini ve iktidarlarının bekâsını değişen güç dengelerine karşı korumaya çalışıyorlardı.

Osmanlı Devleti ile Erdelan mirleri arasındaki ilk temas Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladı ve Osmanlı-Erdelan münasebetleri ittifak-tâbiiyet düzleminde Sultan Süleyman'ın iktidarı boyunca devam etti ancak XVII. yüzyıl itibariyle Osmanlılar Erdelan üzerindeki nüfuzlarını kaybettiler. Bunun en önemli sebebi Şah Abbas'ın İran'da güçlü bir merkezi idare kurması ve evlilik akdi yoluyla Erdelan hanedanını Safevi Devleti'nin kontrolü altına almasıydı. Ancak Osmanlı Devleti, Safeviler çağının ortalarında Erdelan üzerindeki hakimiyetini kaybetmesine rağmen, emirlik ortadan kaldırılıncaya kadar direkt veya dolaylı olarak münasebetlerini devam ettirdi.

Safevi Devleti 1720li yıllarda başlayan Afgan saldırıları sonunda ortadan kaldırıldı. İran'daki gelişmeleri kendisi açısından endişe verici bulan Osmanlı Devleti, Batı İran'a girdi ve Erdelan'ın da içinde bulunduğu bölgeleri ele geçirdi. Osmanlı Devleti yaklaşık on yıl boyunca Erdelan topraklarını hakimiyeti altında bulundurdu, Erdelan'da tahrir yaptırdı, bölgenin imar ve inşası için gayret gösterdi, camiler ve kervansaraylar inşa ettirdi ve kamu yatırımları yaptı. Kendine has idari sistemi İran'da da takbik etmeye çalışan Osmanlı Devleti Safevilerin dörtlü eyalet sisteminden oldukça farklı bir idari düzenlemeye gitti ve Erdelan, Hemedan, Kermanşahan ve Hürremabad şehirlerinin bulunduğu Batı ve Güneybatı İran topraklarında bölgenin etnik ve demografik yapısına da dikkate alarak yeni eyaletler ihdas etti.

Osmanlı Devleti Erdelan hakimleri için her zaman güvenli bir liman ve alternatif bir hâmi oldu. Erdelan iktidarının uzun ve kalıcı olmasının en önemli sebeplerinden biri hiç kuşkusuz Erdelan hakimlerinin İran imparatorluklarına karşı Osmanlı kartına sahip olmalarıydı. İran merkezi devletlerinin Şiileştirme politikalarına karşı bunalan ve kendilerine yüklenen ağır vergi yükünün altında ezilen Erdelan mirlerinin ve sakinlerinin sığındıkları ilk yer Osmanlı Devleti idi. Ancak İran tarih yazıcılığında -istisnaları olmakla birlikte- Osmanlı-Erdelan münasebetlerinin pek işlenmediği ve Erdelan'ın Osmanlı Devleti'ne olan rağbetinin çoğunlukla görmezden gelindiğini de vurgulamak gerekir.

Şüphesiz Osmanlı-Erdelan ilişkileri sürekli olarak barışçıl düzlemde seyretmiyor, Osmanlı Devleti hakimiyet sahasını genişletme siyaseti izlediği için kaçınılmaz olarak zaman zaman Erdelan hakimleri ile karşı karşıya geliyordu. Ancak Osmanlı-Erdelan mücadelesi genellikle Baban Emirliği üzerinden yürütülüyordu. Osmanlı-Erdelan münasebetlerinin önemli noktalarından birisi Baban paşalarının Erdelan'a olan müdahaleleri idi. Babanların Erdelan'a yaptıkları saldırılar I. Süleyman Han Baban (1689-1700) döneminde başladı ve muvakaten Erdelan hanedanının iktidarlarını kaybetmesi ile sonuçlandı. Bu dönem aynı zamanda Safevi saltanatının da son bulmaya yüz tuttuğu yıllara denk geliyordu. Baban paşalarının zincirleme hamleleri, Kaçar saltanatının ortalarına kadar sürdü. Erdelanlar ile Babanlar arasında meydana gelen savaşlar İranlılar ile Osmanlıların kontrolü ve bilgisi dahilinde oluyor, bazen de iki emirlik bir diğerinin tâbi olduğu merkezi hükümette veya rakip emirliğin iç işlerinde zaaflar ortaya çıkınca topraklarını genişletme siyaseti güdüyordu.

Osmanlı ülkesi ve İran'da merkezileşme politikaları yürürlüğe girince Erdelan ve Baban emirlikleri ortadan kaldırıldılar. Yüzlerce yıllık emirlik tecrübesinden mahrum kalan Kürtler hem İran'da hem de Osmanlı ülkesinde yeniden aşiretler etrafında organize oldular ve bir tür kriz dönemi olarak adlandırılabilecek bu dönemde tarikatları güvenli limanlar olarak değerlendirip dini hüvviyeti bulunan önderlere tâbi oldular.

SONUÇ

Baba Erdelan tarafından 1169 yılında Şehrezor'da kurulduğu kaydedilen Erdelan Emirliği 1867 yılında Kaçar Devleti tarafından ortadan kaldırıldı. Uzun yıllar Şehrezor bölgesinde varlık gösteren emirlik güçlü kaleleri ve savunma hatları bulunan etkili yerel Kürt hanedanlarından birisi idi. Babadan oğula geçen bir tür saltanat sistemi ile idare olunan Erdelan Emirliği'nin hakim olduğu topraklar bugünkü Kuzey Irak'ı da içine alan ve Hemedan'a kadar uzanan oldukça geniş bir bölgeye tekabül ediyordu. Diğer Kürt emirlikleri gibi Erdelan Emirliği de birçok Kürt aşiretini bünyesinde barındırıyor, aşiret ileri gelenlerinin oluşturduğu aksakallılar heyeti mire bağlı olarak siyasal yaşama katılma fırsatı yakalıyorlardı. Birbirleri ile sürekli rekabet halinde bulunan mobilize Kürt aşiretlerini tek çatı altında birleştirmek ve homojen bir kültürel-dilsel dokunun oluşmasına katkı sunmak emirliklerin Kürt toplumu için icra ettikleri en önemli fonksiyonlardan birisiydi. Erdelan mirleri de önce Şehrezor'da, XVII. yüzyılın ortalarından sonra da Batı İran'da bünyesine aldığı Kürt aşiret ve aşiret konfederasyonlarını uzun süre bir arada tutmayı başardı.

Osmanlı-İran imparatorlukları açısından ise Kürt emirliklerinin en önemli misyonu merkezi imparatorlukların sınırlarını muhafaza etmek ve dağınık halde bulunan göçebe-yarı göçebe Kürt aşiretlerinin çıkardıkları sorunları minimize etmekti. Osmanlı Devleti'nin doğu, İran imparatorluklarının batı sınırlarında bulunan Kürt emirliklerinin uzun yıllar hakimiyet kurmalarını sağlayan unsur muktedir imparatorluklar arasında bulunmanın sağladığı avantajı değerlendirmekti. Osmanlı Devleti Kürt emirliklerinin sahip oldukları stratejik özelliği etkili bir şekilde kullanarak Çaldıran Savaşı'ından hemen sonra Osmanlı-Kürt ittifakını ihdas etti, Kürt mirlerine geniş siyasi-idari özerklikler tanıyarak onları merkezi hükümete bağlamayı başardı. Ancak Erdelan Emirliği bir süre bu ittifakın dışında kaldı.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilk Osmanlı-Erdelan münasebetleri başladı. Erdelanların Sünni mezhebine mensup olmaları Osmanlı Devleti açısından oldukça önemliydi çünkü Erdelan ile kurulacak bir ittifak-tabiiyet ilişkisi Osmanlı Devleti için Şii Safevilere karşı güçlü bir savunma hattının oluşturulması anlamına geliyordu. Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman bu durumun farkında olarak

Şehrezor bölgesine nüfuz etti ve Erdelan Emirliği ile münasebetler geliştirdi. Ancak Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı Devleti eski nüfuzunu koruyamayınca inisiyatifi Safevilere kaptırdı. Muktedir Safevi şahı Şah Abbas Bağdat ve Şehrezor havalisinde hakimiyet kurduktan sonra Erdelan mirlerini itaat altına aldı. Şii mezhebini benimseyen Erdelan mirleri Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Zagros Dağları'nın doğu yakasına çekildiler ve emirliğin ortadan kaldırıldığı 1867 yılına kadar Safevilere, Afşarlara, Zendlere ve Kaçarlara bağlı olarak hakimiyetlerini sürdürdüler.

Erdelan, Safeviler devrinde İran'da yürürlüğe konulan idari taksimat çerçevesinde eyalet statüsü aldı ve eyaletin hakimleri vali unvanını kabul ettiler. Geniş idari-siyasi yetkileri bulunan Erdelan valileri özellikle İran'da yaşanan siyasi krizlerde Batı İran Kürtlerinin istikrarı açısından önemli görevler ifa ettiler. Sına'ye (Senendec) yerleşen Erdelan hakimleri güvenlik konseptinin belirleyici olduğu kale-şehir kültüründen uzaklaşarak kent kültürünün oluşmasına önayak oldular. Saraylar, kasırlar, kervansaraylar ve medreseler inşa ettiler, Erdelan bölgesinde bir şiir-edebiyat geleneğinin oluşmasına katkı sundular, düzenli askeri birliklere sahip oldular ve sahip oldukları tecrübeleri gelecek kuşaklara aktarmak üzere birikimlerini kayıt altına aldırarak Erdelan tarih yazıcılığı geleneğini başlattılar. Bu çerçevede birçok eser telif edildi ve bu sayede diğer Kürt mirlerinden farklı olarak Erdelan hakimleri kendilerinden sonraki kuşaklara geniş bir malumata sahip olma fırsatı sundular.

Erdelan bölgesinde yaşayan Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Ehli Sünnet inancına mensuptu. Bu durum İran merkezi devletleri ile sık sık çatışma yaşamalarına sebep oluyordu. İran imparatorluklarının Şiilik temelli siyasetleri Erdelan bölgesinde rahatsızlığa sebebiyet veriyor bu da Erdelanları Osmanlı Devleti'ne yaklaştırıyordu. İran merkezi devletlerinin mezhep temelli siyasetini maslahatları açısından sakıncalı bulan Osmanlı Devleti de Erdelan Kürtlerinin dini-mezhebi hassasiyetlerini değerlendirerek bölgeye nüfuz etmeye çalışıyordu. Kasr-ı Şirin Antlaşması ile beraber Erdelan hakimleri İran'ın etki alanı içine girince Osmanlı Devleti Baban Emirliği'ni teşkil ederek dolaylı yoldan Erdelan'ı kontrol altına almayı denedi. Bunda kısmen başarılı olan Osmanlı Devleti Bağdat vezirleri

üzerinden Baban sancağını idare etti, Baban paşaları eliyle de Erdelan üzerinde tam hakimiyet kurma politikası uyguladı.

Osmanlı Devleti Erdelan üzerinde tam hakimiyet sağlama fırsatını 1723 yılında yakaladı. Safevi Devleti'nin içine düştüğü siyasi buhranı değerlendiren Osmanlı Devleti Erdelan topraklarını hakimiyeti altına aldı. Yaklaşık on yıl boyunca direkt Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Erdelan eyaleti Afşar hanedanının teşkilinden ve Nadir Şah Afşar'ın İran'a hakim olmasından sonra yeniden İran merkezi devletine bağlandı. Yayılmacı bir siyaset izleyen Nadir, Osmanlı Devleti aleyhine genişleme siyaseti izledi ve Erdelan'ın da içinde bulunduğu Batı İran'ı savaş alanına çevirdi. Ancak sonunda kendi generalleri tarafından öldürüldü ve Kerim Han Zend İran'da otoritesini tesis edinceye kadar muhtelif hakimler İran'a hakim olmak için birbirleri ile kıyasıya bir mücadele yaşadılar. Erdelan hakimlerinin sahip olduğu tecrübe, Kürt coğrafyasının doğal bir koruma alanı olması ve *sınırda olmanın* verdiği avantaj Erdelan iktidarının devamlılığını mümkün kıldı.

Osmanlı-İran sınır savaşları Karadeniz'in doğusundan Basra Körfezi'ne uzanan hat boyunca yüzyıllarca devam etti. Bu savaşların odak noktalarından biri Erdelan topraklarıydı ve bu durum İran merkezi devletleri açısından güvenilir sınır muhafızları olan Erdelan hakimlerini vazgeçilmez kılıyordu. Ancak 1847 yılında imzalanan II. Erzurum Antlaşması ile Osmanlı-İran sınır sorunları büyük ölçüde halledildi. Erdelan hakimleri de İran merkezi devleti için vazgeçilmez olmaktan çıktılar. Öte yandan son dönem Erdelan valileri Kaçar Devleti ile olan münasebetlerini pekiştirmek için Kaçar hanedanı ile evlilikler yaptılar. Hatta son Erdelan valisi II. Emanullah Han merkezi devlet ile olan bağlarını güçlendirmek için Şiilik mezhebini Erdelan'da hakim kılmaya çalıştı fakat bu çabalar bir sonuç vermedi. II. Emanullah Han'ın Erdelan Kürtlerini mezhep değiştirmeye zorlaması halkın tepkisi ile karşılaştı, diğer taraftan Erdelan valilerinin Kaçar hanedanına mensup eşleri birbirleri ile iktidar savaşlarına girişince Erdelan bölgesinde ciddi bir otorite boşluğu oluştu, muhtelif bölgelerde yer yer isyanlar çıktı. Bu durum Kaçarların kendi prenslerini bölgeye hakim olarak atamaları sonucunu doğurdu. Bu da Erdelan hanedanının yüzyılları bulan iktidarının bitişiyle sonuçlandı.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Mahmud I

BOA, AE.SMHD.I., Dosya: 7, Gömlek: 463.

Bâb-ı Âsafi Mühimme Kalemi Evrakı

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 3, Gömlek: 984.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 44, Gömlek: 235.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 47, Gömlek: 1.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 48, Gömlek: 1039.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 251.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 334.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 372.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 459.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 460.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 57, Gömlek: 465.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 59, Gömlek: 44.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 67, Gömlek: 6781.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 69, Gömlek: 103.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 69, Gömlek: 663.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 83.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 84.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 85.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 132, Gömlek: 1262.

BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 133, Gömlek: 1533.

Cevdet Askeriye

BOA, C.AS, Dosya: 1110, Gömlek: 49144.

BOA, C.AS, Dosya: 255, Gömlek: 10650.

Cevdet Hariciye

BOA, C.HR, Dosya: 100, Gömlek: 5000.

Hariciye Nezareti Siyasi

BOA, HR.SYS., Dosya: 5, Gömlek: 22.

Haritalar

BOA, HRT.h.103.

BOA, HRT.h.103.

BOA, HRT.h.415.

BOA, HRT.h.453.

Hatt-ı Hümayun

BOA, HAT, Dosya: 5, Gömlek: 164.

BOA, HAT, Dosya: 7, Gömlek: 216.

BOA, Hat, Dosya: 7, Gömlek: 227.

BOA, HAT, Dosya:16, Gömlek: 722.

İbnülemin Askeriye

BOA, İE.AS., Dosya: 1, Gömlek:25.

İbnülemin Tevcihât

BOA, İE.TCT, Dosya:14, Gömlek: 1649.

Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı

Y.PRK.BŞK, Dosya: 79, Gömlek: 71.

Perakende, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiyye Dairesi

Y.PRK.MYD, Dosya No: 12, Gömlek No: 36.

Tapu-Tahrir Defterleri

BOA, TT.d, nr.1066.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

BOA, TS.MA.e, Dosya: 714, Gömlek: 21.

BOA, TS.MA.e, Dosya: 777, Gömlek: 55

2. İran Arşivi

SEKMA, Belge No: 296/18203.

SEKMA, Belge No: 296/26212.

SEKMA, Belge No: 296/001033.

SEKMA, Belge No: 297/39825.

SEKMA, Belge No: 723/296001031.

SEKMA, Belge No: 723/296001040.

B. Kronikler, Araştırma Eserler, Makaleler, Seyahatnameler, Tezler

Abdulkerim, *Der Rikab-ı Nadir Şah ya Sefername-yi Abdulkerim*, Ter. Mahmud Hidayet, Çaphane-yi Spehr, Tahran, 1322/1943.

Abdulla, Nejat; *İmparatorluk Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Çev. Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.

Abdullahi, Emir; ''Berresi-yi Hükümrani-yi Hanedan-ı Erdelan Der Vilayet-i Kordestan Der Dovre-yi Zendiyye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.254-280.

Abdullahi, Emir; ''Hukumrani-yi Erdelanha Der Eyalet-i ''Sıne ve Erdelan'' Der Dovre-yi Efşariye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.293-314.

Abrahamian, Ervand; *Tarih-i İran-ı Modern*, Çev. Muhammed İbrahim Fettahi, Neşr-i Ney, Tahran, 1389/2010.

Açar, Cafer; *Safevi Kroniklerinde Dımdım Kalesi Kuşatması ve Emir Han Bradosti*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2019.

Açar, Cafer; *Tarih-i Kurd Adlı Yazma Eserin Çeviri ve Değerlendirmesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi SBE, Mardin, 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Adak, Abdurrahman; *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Weşanên Nubihar, Stenbol, 2015.

Afyoncu, Erhan; ‘’Vekayinüvis Arpaemini-zade Mustafa Sami’nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler’’, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul, 2000, s.235-242.

Ağa, Silahdar Fındıklılı Mehmed; *Nusretname*, Haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Ağa, Silahdar Fındıklılı Mehmed; *Zeyl-i Fezleke*, Haz. Nazire Karaçay Türkal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Ahmed, Müteferrika Ahmed; *Tarihü'l-İhtimam Bi-Fethi Dari's-Selam*, Haz. Mehmet Fatih Gökçek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020.

Akasi, Mehdi; *Tarih-i Hoy*, İntişarat-ı Müessese-yi Tarih ve Ferheng-i İran, Tahran 1350/1971.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Aktepe, M. Münir; *Osmanlı-İran Münasebetleri (1720-1724) ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

Al-Birwari, Abdulelah M. Abdulah; *Annazi Kürt Emirliği*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2016, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Algar, Hamid; *Din ve Devlet Der İran*, Ter. Ebulkasım Sırri, İntişarat-ı Tus, Tahran 1369/1990.

Alihani, Rüstem; *Tarih-i Valiyan-ı Erdelan*, İntişarat-ı İlmi-yi Kalec, Senendec 1395/2016.

Allouche, Adel; *Osmanlı Safevi İlişkilerinin Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

Anonim, *Tevarihi Âl-i Osman (F. Gıese Neşri)*, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992.

Anonim, *Tarih-i Al-i Osman*, Haz. Mustafa Karazeybek, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1994, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ardalan, Sheerin; *Erdalan Kürtleri*, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007.

Aristova, T. F.; *Kürtlerin Maddi Kültürü*, Çev. İbrahim Kale, Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.

Arunova, M. R., Eşrafyan, K. Z.; *Dovlet-i Nadir Şah-ı Efşar*, Terc. Hemid Emin, İntişarat-ı Şebgir, Tahran 2536 (Şehinşahi).

As, Efdal; ''XVI.YY'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü'', *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, Ankara, 2010, s.219-253.

Asef (Rüstemü'l Hükema), Muhammed Haşim; *Rüstemü't-Tevarih*, Tas. Muhammed Moşiri, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 2537 (Şehinşahi).

Aştiyani, Abbas İkbal; *Emir Kebir*, Müessese-yi İntişarat-ı Nigah, Tahran 1392/2013.

Aştiyani, Abbas İkbal; *Tarih-i İran (Ez İnkıraz-ı Sasaniyan Ta İnkıraz-ı Kaçariye)*, Debir, Tahran 1386/2007.

Ateş, Abdurrahman; ''XVIII.yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)'', *SBD*, Cilt 10, Sayı 3, 2008, s.65-82.

Ateş, Abdurrahman; *Afşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2001, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Ateş, Sabri; *Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri*, Çev. Devrim Kaya, Küre Yayınları, İstanbul, 2020.

Attar, Ali Rıza Şeyh; *Kürtler:Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, Çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2008.

Avery, Peter; *Tarih-i Muasır-ı İran*, Terc. Mohemmed Refi Mehrabadi, Moessese-yi İntişarat-ı Etayi, Çap-ı Sevvom, Tahran 1373/1994.

Averyanov, P.İ.; *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler*, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.

Aydeniz, Veysel; *Akkoyunlu-Kürt İlişkileri*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2012.

Aydın, Suavi ve Çiftçi, Erdal; *Fihristü'l-Aşair*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Aydınlu, Seccat; *Firdevsi'nin Şahname'sinde Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012.

Aydoğmuşoğlu, Cihat; ''Safevi Hükümdarı Şah Abbas'ın Dini Siyaseti'', *Turkish Studies*, Summer 2011, s.1329-1337.

Aydoğmuşoğlu, Cihat; *Şah Abbas ve Zamanı*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Aykaç, Yakup; *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846),* Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2020, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Aykun, İbrahim; *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1995, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Azudü'd-devle, Sultan Ahmed Mirza; *Tarih-i Azudi*, Ba Tovzihat ve İzafat: Abdulhuseyn Nevai, Moessese-i İntişarat-ı Serv, Tahran 1362/1983.

Babani, Abdulkadir b. Rüstem; *Siyerü'l Ekrad*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran, 1392/2013.

Babinger, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Bafeki, Muhammed Mufid bin Mahmud Müstevfi; *Muhtasar-ı Müfid (Coğrafya-yı İranzemin Der Asr-ı Safeviyye)* Be Kuşeş-i İrec Efşar, İntişarat-ı Doktor Mehmud Efşar Yezdi, Tahran, 1390/2011.

Balcı, Ramazan; *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

Bamdad, Mehdi; *Şerh-i Hal-i Rical-i İran (Der Karn-ı 12, 13 ve 14 Hicri)*, Ketabfıruş-yi Zevvar, Tahran, 1347/1963.

Baqî, Mihemed Heme; *Mîrnişînîyê Erdelan, Baban, Soran*, Belawkiraweyê Aras, Hewlêr, 2002.

Barth, Frederik*; İl-i Baseri*, Ter. Kâzım Vedii, İntişarat-ı Müessese-yi Motalıat ve Tahkikat-ı İctimai, Tahran, 1343/1964.

Barth, Fredrik; *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, Çev. Serap Ruken Şengül, Hişyar Özsoy, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

Bartold, Vladimir; *Coğrafya-yı Tarihi-yi İran*, Terc. Hamza Serdadver, Çaphane-yi İttihadiye-yi Tahran, Tahran, 1308/1929.

Başar, Fehameddin; *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730),* TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Ankara, 2010.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560),* Yayın Nu: 12, Ankara, 1993.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)* Yayın Nu: 21, Ankara, 1994.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)* Yayın Nu: 37, Ankara, 1998.

Bayatlı, Nilüfer; ‘’Osmanlı Döneminde Bağdad Valileri (1534-1917)’’, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 158, İstanbul, 2005, s.189-202.

Bayatlı, Nilüfer; ‘’Kuzey Irak’ta Şehrizor (Süleymaniye) ve Osmanlı Hakimiyeti’’, *Türk Dünyası Tarih*, Sayı 205, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ocak 2004, s.43-46.

Bayburdi, Hüseyin; *Tarih-i Penahendegan-ı İran*, İntişarat-ı Vehid, Tahran, 1349/1070.

Bayezîdî, Mela Mehmud; *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, Lêkolîn: Jan Dost, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2012.

Bazen, Pedri; *Nameha-yı Tebib-i Nadir Şah*, Ter. Ali Asgar Heriri, Ba İhtimam-ı Habib Yeğmayi, İntişarat-ı Encümen-i Asar-ı Milli, Tahran, 1340/1961.

Behrami, Ruhullah ve Mozefferi, Perestu; ‘’Berresi-yi Ferayend-i İnkıraz Silsile-yi Valiyan-ı Erdelan Der Ehd-i Nasıri (Temerkozgerayi, Edğam ve Inhılal)’’, *Feslname-i İlmi, Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı Elzehra*, Şomare-yi Nevazdeh, Payiz 1392/2013. s.71-98.

Behrami, Ruhullah ve Mozefferi, Perestu; ‘’Karkerd, Taksimat ve Sahtar-ı Teşkilati-yi Valinişini-yi Erdelan Der Ehd-i Kaçar’’, *Pejuheşha-yı Tarihi-yi Danişgede-yi Ulum-ı İnsani-Danışgah-ı İsfahan*, Şomare-yi Dovvom, 1390/2011, s.51-72.

Behrami, Ruhullah ve Mozefferi, Perestu; ‘’Revabıt- Hükkam-ı Erdelan, İmaret-i Baban ve Monasebat-ı İran ve İmparatori-yi Osmani Der Ehd-i Kaçar(1212-1266hk.)’’, *Feslname-yi Tarih-i Revabıt-ı Harici*, Sal-i Devazdehom, Şomare-yi 45, Zemıstan 1389/2010, s.1-24.

Behrami, Ruhullah ve Mozefferi, Perestu; ‘’Revabıt-ı Hukumet-i Erdelan ve Kaçar Der Dovre-i Zemani (1210-1284hk.)’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi,* Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.428-469.

Behrami, Ruhullah; *Silsile-i Valiyan-ı Lorıstan*, İntişarat-ı Hurufiyye, Tahran 1388/2009.

Belazuri, Ahmed b. Yahya; *Fütuhu’l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

Belhi, İbn-i; *Farsname*, Tas. Guy Le Strange, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 1384/2005.

Berfuruht, Rızgar; ‘’Nakş-ı Hanedan-ı Erdelan Der Muadelat-ı İntikal-ı Kudret-i Siyasi Ez Zendiye Be Kaçariye’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.395-413.

Berzevi, Mocteba; *Ovza-yı Siyasi-yi Kordestan Ez 1257 ta 1325*, Fikr-i Nov, Tahran 1378/1999.

Beşikçi, İsmail; *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Aşireti*, İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.

Bey, Feridun Ahmed; *Münşeatü's-Selatin*, Osmanlıca Nüsha, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu. (Erişim Tarihi: 27.01.2022).

Bey, Memun; *Hatırat*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu (Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları), *Belleten*, Cilt. XXXVII, Sayı 146, Ankara 1973, s.191-230.

Beyani, Hanbaba; *Tarih-i Nizami-yi İran Der Dovre-yi Safevi*, İntişarat-ı Stad-ı Bozorg-i Arteştaran, Tahran, 1353/1974.

Beyat, Ezizullah; *Tarih-i Tatbiki-yi İran*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1382/2003.

Beyyumi, Ali; *Kuruluş Döneminde Eyyubiler*, Çev.Abdulhadi Timurtaş, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2015.

Bitlisi, İdris; *Selim Şah-name*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Bitlisi, Şerefhan b. Şemseddin; *Şerefname*, Haz. Vladimir Velyaminov Zernov, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 1377/1998.

Bitlisi, Şerefhan bin Şemseddin; *Şerefname*, Çev. Abdullah Yegin, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2013.

Bitlisi, Şerefhan; *Şerefname (Osmanlı-İran Tarihi)*, Çev. Osman Aslanoğlu, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015.

Bozarslan, Hamit; ‘’Aşiretler ve Siyaset’’, Çev. Tuncay Şur, *Kürt Aşiretleri (Aktör, Müttefik, Şak)*, Der. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Bozkurt, İbrahim; *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*, İmaj Ofset, Adana, 2003.

Bozkurt, Serhat ve Akpınar, Alişan; *Osmanlı Kürdistanı-Kurdistana Osmanî*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011.

Bruinessen, Martin Van; ‘’Kürtler, Devletler ve Aşiretler’’, *Türkiye’de Aşiret Tartışmaları*, Çev. Abdulsemet Aydeniz, Ed. Suvat Parin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2019, s.9-25.

Bruinessen, Martin Van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Bruinessen, Martin Van; *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner, Halil Turansal, Selda Somuncuoğlu, Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Budak, Mustafa; *Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 111, Cilt 3-4, Ankara, 2010.

Burkay, Kemal*; Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2011.

Bursevi, Selman; *Camiü’l-Cevahir*, Haz. Nazım Yılmaz, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1995, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Campanile, R. P. Giuseppe; *Kürdistan Tarihi*, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.

Celil, Celilê; *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1992.

Cemali, Muhyiddin; *Tevarih-i Âl-i Osman*, Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1990, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Cevad, Ali; *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügâtı*, TBMM Kütüphanesi, Osmanlıca Nüsha, Yer: 73-8761.

Chardin Jean; *Sefername-i Şarden*, Terc. İkbal Yeğmai, İntişarat-ı Tus, Nüsha-yı Elektroniki.

Ciwan, Murad; *Çaldıran Savaşı’nda Osmanlılar, Safeviler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2015.

Curzon, George Nathaniel; *İran ve Kaziye-yi İran*, Terc. Gulamali Vahid Mazenderani, İntişarat-ı Harezmi, Tahran, 1380/2001.

Cünabadi, Mirza Bey; *Ravzatü’s-Safeviye*, Be Kuşeş-i Gulam Reza Tebatebai Mecd, Bonyad-ı Mefkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran, 1378/1999.

Çelebi, Celalzade Mustafa; *Tabakatü’l-Memalik ve Derecatü’l-Mesalik*, Haz. Funda Demirtaş, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Çelebi, Evliya; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Çelebi, Kâtip; *Fezleke*, Haz. Zeynep Aycibin, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2016.

Çerikof, *Seyahatname-i Mösyö Çerikof*; Terc. Abkar Mesihi, Be Kuşeş-i Ali Esgar Umran, Çaphane-yi Sıpehr, Tahran, 1358/1979.

Çetin, Altan ve Dilek, Kağan; *Safevi Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, İraniyat Yayınları, Ankara, 2017.

Çetin, Firdevs; "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi İdeolojisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi* Sayı 2, s.12-28.

Çetin, Seyfettin; Hasanveyhi Kürt Emirliği (961-1015), Nubihar Yayınları, İstanbul, 2020.

Çetin, Seyfettin; *Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemü'l-Büldan'ında Kürtler*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2014.

Çiftçi, Hilal; *Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Diplomatik Dili*, Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE, Çankırı, 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Dağlar, Mehmet; *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2017, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Dairetü'l Mearif-i Bozorg-i İslami, *''Erdelan'' Maddesi*, Zir-i Nazar-ı Kazım Musevi Bucnurdi, Merkez-i Dairetü'l Mearif-i Bozorg-i İslami, Çap-ı Dovvom, Tahran, 1376/1997.

Danişmend, İsmail Hâmi; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

Dankoff, Robert; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Çev. Semih Tezcan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul, 2004.

Dede, Müneccimbaşı Ahmed; *Müneccimbaşı Tarihi (Sahaifü'l-Ahbar fi Vekayiü'l-Asar)*, Çev. İsmail Erünsal, Tercüman, İstanbul.

Dehkhoda, Ali Ekber; *Lügâtname-yi Dehkhoda*, Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran, Cilt 3, Tahran, 1377/1998.

Dinç, Fasih; *Osmanlı-İran Sınırında Toplum ve Siyaset: Caf Aşireti ve Nasturi Cemaati (1839-1914)*, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2020, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Dineveri, Ebu Hanife *el-Ahbar'ut-Tıval*, Çevirenler: Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Divanbegi, Mirza Hüseyin; *Hatırat-ı Divanbegi*, Be Kuşeş-i İrec Efşar ve Mohemmed Resul Deryageşt, Esatir, Tahran, 1383/2004.

Doğan, Cabir, ''XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri'', *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi SBD*, Sayı 23, 2011, s.31-43.

Doğan, Cabir; ''Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi'', *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 2012, Sayı 12, s. 15-38.

Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnamesi: Bağdad Seferi Harp Jurnalı, Haz. Halil Sahillioğlu, TTK Belgeler II/3-4, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1993.

Drouville, Gaspard; *Sefername-i Drovil*, Terc. Cevad Mohibbi, İntişarat-ı Nikfercam, Tahran, 1388/2009.

Dünbüli (Meftûn), Abdurrezzak Bey; *Maaser-i Sultaniye*, Tas. Gulamhüseyn Zergerinejad, Müessese-yi İntişarati-yi Ruzname-i İran, Tahran, 1383/2005.

Dünbüli (Meftûn), Abdurrezzak Bey; *Tecrübetü'l-Ahrar ve Tesliyetü'l-Ebrar*, Tas. Hasan Kazi Tabatabai, İntişarat-ı Müessese-yi Tarih ve Ferheng-i İran, Tahran, 1349/1970.

Edmonds, C.J.; *Kürtler, Türkler ve Araplar*, Çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003.

Efendi, Abdi; *Abdi Tarihi*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Efendi, Abdurrahman Hibri; *Defter-i Ahbar (Transkripsiyan ve Değerlendirme)*, Haz. Muhittin Aykun, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2004, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Efendi, Abdurrahman Hibri Efendi; *Tarih-i Feth-i Bağdad*, Haz. Ahmet Üstüner, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2021.

Efendi, Ahmed Vasıf; *Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, Haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Efendi, Ayn Ali; *Risale-i Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, Osmanlıca Nüsha, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, (Erşim Tarihi: 12.03.2021).

Efendi, Ebu Sehl Numan; *Tedbirat-ı Pesendide*, Haz. Ali İbrahim Savaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Efendi, Göynüklü Ahmed; *Tarih-i Göynüklü*, Haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Efendi, Hoca Sadettin; *Tacü't-Tevarih*, Sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

Efendi, İzzi Süleyman; *İzzi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Efendi, Karaçelebizade Abdulaziz; *Süleymanname*, Bulak Matbaası, Kahire, 1248/1833-1834.

Efendi, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi; *Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Haz. Ömer Kucak, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi SBE, Afyonkarahisar, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Efendi, Karaçelebizade Abdülaziz, *Ravzatü'l-Ebrar*, TBMM Kütüphanesi, Yer: 71-5130.

Efendi, Kırımlı Mustafa Rahmi; *Sefaretname-yi İran*, Haz. Süleyman Toğaç, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2000, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Efendi, Küçük Çelebizade İsmail Asım; *Münşeat-ı Asım*, Haz. Fahri Unan, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Efendi, Mehmed Esad; *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmazer, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

Efendi, Mehmed Hakim; *Hakim Efendi Tarihi*, Haz. Tahir Güngör, Ed. Ziya Yılmazer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Efendi, Naima Mustafa, *Naima Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1967.

Efendi, Naima Mustafa; *Tarih-i Naima*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

Efendi, Peçevi İbrahim; *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Efendi, Raşid Mehmed ve Asım, Çelebizade İsmail; *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

Efendi, Sadullah Enveri; *Tarih-i Enveri (Enveri Tarih'inin II. Cildinin Metin ve Tahlili*), Haz. Hikmet Çiçek, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2018, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Efendi, Selaniki Mustafa; *Tarih-i Selaniki*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Efendi, Sırrı; *Risaletü't-Tarih-i Nadir Şah*, Haz. Mehmet Yaşar Ertaş, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

Efendi, Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman; *Mür'i't-Tevarih,* Haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Efendi, Topçular Katibi Abdulkadir (Kadri); *Abdulkadir Efendi Tarihi,* Haz. Ziya Yılmazer, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Efendi, Vakanüvis Subhi Mehmed; *Subhi Tarihi*, Haz. Mesut Aydıner, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Efendi, Vecihi Hasan; *Vecihi Tarihi*, Sadeleştiren: Buğra Atsız, Post Yayınları, İstanbul, 2016.

Efşar, İrec; *Defter-i Tarih,* Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran, 1380/2001.

Efzel, Mehdi Vezin; ''Vagerayi ve Hemgerayi-yi Taife-yi Erdelan Ba Hukumet-i Merkezi Der Dovre-yi Feth Ali Şah'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi,* Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.414-427.

Ehmedi, Mocteba Soltani, Kazımbegi, Mohemmed Eli ve Beyat, Eli; ''Bazşınasi-yi Caygah-ı Mezhep Der Revabıt-ı Ehl-i Sonnet-i Kordestan ve Hukumet-i Safevi (907-996h.)'', *Tarih ve Temeddon-i İslami,* Şomare-yi Bistom, Payiz ve Zemıstan 1393/2014, s.111-137.

Eickstedt, Egon Von; *İlk Çağlardan Günümüze Türkler, Kürtler, İranlılar,* Çev. Haydar Işık, Peri Yayınları, İstanbul, 2010.

Ekinci, Rezan; *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.- XIX. Yy.,* Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2017, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Elisufi, Eli Rıza ve Eminpur, Salih; ''Bazhani ve Berresi-yi Esnad-ı Tarihi Derbare-yi Nakş-ı Taife-i Baban Der Revabıt-ı İran ve Osmani'', *Pejuheşname-i Tarihha-yı Mahalli-yi İran,* Sal 2, Şomare 1, Payiz ve Zemıstan 1392/2013, ss.33-48.

El-Makdisi; *Ahsenü't-Tekasim Fi Ma'rifeti'l-Ekalim,* Haz. Osman Ciner, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi SBE, İstanbul, 2018, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Emin, Salih Mihemed; *Kurd û Ecem (Dîroka Sîyasî ya Kurdên Îranê),* Weşanên Nûbihar, İstanbul 2017.

Emiri, Menuçehr; *Sefernameha-yı Veniziyan der İran*, İntişarat-ı Harezmi, Tahran, 1381/2003.

Emiroğlu, Kudret ve Aydın, Suavi; *Antropoloji Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

Emleşi, Purmohemmedi; ''Monasebat-ı Hanedan-ı Erdelan Ba Hukumet-i Safeviye (Ez Şah Abbas-ı Evvel Ta Payan-ı Şah Abbas-ı Dovvom)'', *Mecmua-yı*

Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.191-200.

Enwer, Keyvan Azad; ‘’Mêjuyê Derkewtinî Binemaleyê Erdelaniyekan û Peyvendiyan bi Binemaleyê Îlhanî-Moxolewe’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.55-85.

Erdelan, Esed; ‘’Evamil-i Tesirgozar Ber Payan-ı Hukumet-i Erdelan’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.526-539.

Erdelan, Mesture; *Tarihu'l Ekrad*, Tas. Cemal Ahmediayin, İntişarat-ı Aras, Erbil, 2005.

Erdelan, Yedullah Ruşen; ‘’Tebarşınasi-yi Vaje-yi Erdelan’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.86-93.

Erdelani, Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr; *Lubbu’t-Tevarih*, İntişarat-ı Hanevadegi-yi Erdelan, Tahran, 2536 (Şehinşahi).

Erdelani, Mesture Mahşeref ; *Erdelan Tarihi*, Çeviri ve Değerlendirme: Cafer Açar, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2020.

er-Rumi, Mehmed bin Mehmed; *Nuhbetü’t-Tevarih Ve’l-Ahbar ve Tarih-i Âl-i Osman*, Haz. Abdurrahman Sağırlı, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2000, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Ersanlı, Büşra, Özdoğan, Günay Göksu ve Uçarlar, Nesrin; *Türkiye Siyasetinde Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Esir, İbnü’l; *İslam Tarihi El Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

Esterabadi, Mirza Mehdi Han, *Dürre-i Nadire (Tarih-i Asr-ı Nadir Şah)*, Be İhtimam-ı Cafer Şehidi, Vezaret-i Ferheng ve Amuzeş-i Âli, Tahran, 1366/1987.

Esterabadi, Mirza Mehdi Han; *Tarih-i Cihanguşa-yı Nadiri*, Tas. Mitra Mehrabadi, Donya-yı Ketab, Tahran, 1390/2011.

Esterabadi, Seyyid Hüseyin bin Murteza Hüseyni, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Sefi Ta Şah Safi)*, Be Kuşeş-i Ehsan Eşraki, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1366/1987.

Ezrak, İbnü’l; *Mervani Kürtleri Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul, 1975.

Fakih, İbnü’l; *Kitabü’l-Buldan*, Haz. Hüseyin Avni Güllü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi).

Faroqhi, Suraiya; *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

Felsefi, Nesrullah; *Zindegani-yi Şah Ebbas-ı Evvel*, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1347/1968.

Ferci, Kerim ve Abdollahi, Reza; ''Mahiyet-i Monasebat-ı İran ve Osmani Der Dovre-i Nadır Şah-ı Efşar'', *Feslname-yi Motalıat-ı Tarih-i İran-ı İslami*, Sal-ı Dovvom, Şomare-yi Evvel, Behar 1392/2013, s.83-101.

Ferhad Mirza, Mutemedü'd-devle; *Münşeat-ı Ferhad Mirza*, Tas. Gulamrıza Tebatebai, İntişarat-ı İlmi, Tahran, 1369/1990.

Ferruhi, Yezdan ve Eminpur, Areş; ''Şah İsmail, Kürd Ümerası ve Diyarbekir'in İran'dan Ayrıması, Çev. Ercan Gümüş, *Kurdiname*, Jimar 5, Mijdar 2021, s.124-141.

Ferruhi, Yezdan ve Eminpur, Areş; ''Şah İsmail, Ümera-yı Kurd ve Ez Destreften-i Diyarbekir ez İran'', *Mecelle-yi Pejuheşha-yı Tarihi-yi İran ve İslam*, Şomare 22 (Behar ve Tabıstan), 1398/2019, ss.110-132.

Ferzi, Ferzad ve Recebi, Remezan; ''Sahtar-ı Siyasi-İdari-yi Hanedan-ı Erdelan-ı Kordestan (Ba Tekye Ber Monasebat Ba Safeviyan)'', *Tarihname-yi Harezmi-Feslname-yi İlmi-Tahassusi*, Behar 1394/2015, s.145-169.

Fesai, Hasan bin Hasan; *Farsname-i Nasıri*, Tas. Mensur Restgar Fesai, Neşr-i Emir Kebir, Tahran, 1367/1988.

Fırat, Nuri; *Aşiret ve İsyan*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2015.

Figueora, Don Garcia de Silva; *Sefername*, Terc. Gulam Rıza Semi'i, Neşr-i Now, Tahran, 1363/1984.

Firdevsi, Ebulkasım; *Şahnâme*, Tas. Celal Haliki Motleq, Bibliotheca Persica,New York 1366/1987.

Gafuri, Eli; *Tarih-i Cengha-yı İran*, Çap-ı Dovvom, Müessese-yi İtlaat, Tahran, 1389/2010.

Gencer, Fatih; *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Genç, Vural; *Acem'den Rum'a: İdris-i Bitlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Golıstane, Ebu'l-Hasan Muhammed Emin; *Mücmelü't-tevarih*, Be İhtimam-ı Moderrıs Rezevi, Müessese-yi İntişarat ve Çap-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 2536 (Şehinşahi).

Göğebakan, Göknur, “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 459 - 469.

Gökalp, Ziya; *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Göyünç, Nejat; ‘’Diyarbekir Beylerbeyliği’nin İlk İdari Taksimat’’, *İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* Sayı 23, Mart 1969, s.23-34.

Göyünç, Nejat; “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, 6.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.77-88.

Gregory, Abu’l Farac; *Abu’l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Gümüşçü, Osman; ‘’Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı’’, *Bilig*, Sayı 52, s.52-79.

Hadiyan, Kuroş; ‘’Nakş-ı Hanedanha-yı Kord Der Şeklgiri-yi Hukumet-i Kaçar, Ba Tekid Ber Hanedan-ı Erdelan’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.370-394.

Hadiyan, Kuroş; *Seddeha-yı Serveri,* İntişarat-ı Kenkaş, İsfahan 1389/2010.

Hadrami, Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun; *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004.

Hakan, Sinan; *Müküs Kürt Emirleri ve Han Mahmud*, Peri Yayınları, İstanbul, 2002.

Hakan, Sinan; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Hakyemez, Cemil; *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Halaçoğlu, Yusuf; ‘’Aşiret’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 4, İstanbul, 1991.

Halife, Mehmed; *Tarih-i Gılmani*, Haz. Ertuğrul Oral, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Hassanpour, Amir; *Kürdistan’da Milliyetçilik ve Dil*, Avesta Yayınları, İsyanbul, 1997.

Hassanpour, Amir; *Kürt Kimliğinin İnşası:Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar*, (Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri içinde), Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.

Hastings, Donnan ve Wilson Tom; *Sınırlar-Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, Çev. Zeki Yaş, Ütopya Yayınları, İstanbul, 2003.

Haşimî, Seyyîd Mohteşem; ‘’Lekdanewe Teorî Derbareyê Erdelan’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.602-615.

Hay, W.R.; *Kürdistan’da İki Yıl*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.

Hedayeti, Hadi; *Tarih-i Zendiyye (İran Der Zeman-ı Kerim Han)*, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1334/1955.

Hemani, Kamran, Penahi, Yakup; ‘’Tebyin-i Monasebat-ı Siyasi Miyan-ı Hanedan-ı Erdelan ve Hukumet-i Safeviye’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.133-151.

Hemani, Kamran; ‘’Nezeri ber Revabıt-ı Hanedan-ı Erdelan ba Hakimiyet-i Safevi’’, *Nimsalname-yi Tarih-i Now*, Şomare-yi Evvel (Payiz-Zemıstan), 1389/2010, s.1-14.

Hemedani, Reşidüddin Fezlullah; *Camiü’t-Tevarih*, Tas. Muhammed Ruşen, Mustafa Musevi, Neşr-i Elborz, Tahran, 1373/1994.

Hemdemi, Solakzade Mehmed; Solakzade Tarihi, Sadeleştiren: Vahid Çabuk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2016.

Heruti, Sadi Osman; ‘’Osmanlılar Döneminde Kürtler’’, Çev. Hüseyin Güneş, *Kürtler*, Ed. Adnan Demircan, Mehmet Akbaş, Nida Yayınları, İstanbul 2015, s.329-368.

Hewqel, İbni; *Suretu’l-Erd*, Wer. Emin Narozi, Weşanên Avesta, Stenbol, 2020.

Heyderi, Feride, Elisufi, Eli Rıza ve Mohibbi, Sirus; ‘’Aherin Telaşha Berayı İhya-yı Hukumet-i Erdelan Der Payan-ı Dovre-yi Kaçar ve Evayil-i Pehlevi’’, *Feslname-yi Gencine-yi Esnad*, Şomare-yi 96, Zemıstan 1393/2014, s.5-24.

Heyderi, Feride, Mohebbeti, Sirus ve Heyderi, Sadiye; ‘’Tekamol ve Teammol-i Erdelan Ba İl-i Caf Der Dovre-i Kaçariye’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, ss.470-484.

Hızri, Said ve Kazımi, Afak; ‘’Coğrafya-yı Tarihi-yi Serzemin-i Erdelan Ez Sal-ı (564hk) Ta Be İmruz (Kurun-u 11 Ta 21m)’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.96-114.

Hidayet, Rız Kuli Han; *Ravzatü’s-Safa-yı Nasıri*, Tas. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1380/2001.

Hidayet, Rıza Kuli Han; *Fihristü'l-Tevarih*, Tas. Abdulhuseyn Nevai ve Mir Haşim Moheddis, Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Motalıat-ı Ferhengi, Tahran 1373/1994.

Huart, CL. ''Cibal'', *İA*, Cilt 3, s.158.

Hurdazbih, İbn-i; *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

Hurmevci, Muhammed Cafer; *Hakayıku'l-Ahbar-ı Nasıri*, Be Kuşeş-i Hüseyin Hadivcem, Zevvar, Tahran 1344/1965.

Hülür, Himmet ve Akça, Gürsoy; ''İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri'', *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19, Bahar 2006, s.324-325.

Hüseyin, İsmail bin Molla Muhammed; *Tarih-i Erdelan (Elyazması Nüsha)*, Bağdad 1947.

Hüseyinzade, Muhammed; *Tarihçe-yi Cevanrud*, İntişarat-ı Tak-ı Bustan, Kermanşah 1377/1998.

Izady, Mehrdad R.; *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev. Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul, 2007.

İdrisi, Arimi; *Tarih-i Tehevvolat-ı Siyasi, İctimai, İktisadi ve Ferhengi-yi İran Der Dovre-yi Efşariyan ve Zendiyan*, Danışgah-ı Peyam-ı Nur, Tahran 1385/2006.

İhtişamu's-saltana; *Hatırat-ı İhtişamu's-saltana*, Be Kuşeş-i Seyyid Muhammed Mehdi Musevi, İntişarat-ı Zevvar, Tahran 1367/1988.

İnalcık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İsfahani, Fezli bin Zeynelabidin bin Hace Ruhullah Huzani; *Efdalu't-Tevarih*, Haz. Kioumars Ghereghlou ve Charles Melville, Gibb Memorial Trust, Great Britain, 2015.

İsfahani, Muhammed Masum b. Hacegi; *Hülasaü's-siyer (Tarih-i Ruzigar-ı Şah Safi-yi Safevi)*, İntişarat-ı İlmi, Çap-ı Evvel, Tahran 1368/1989.

İskender, Şems Mohemmed; *Tarih-i Kurd Der Karn-ı 16 Miladi*, Terc. Mohsın Cıldyani, İntişarat-ı Abid, Tahran 1380/2001.

İskenderi, Hadi; *Camiü'l-Ahbar-ı Atabekan-ı Lor-ı Bozorg*, İntişarat-ı Erşedan, Tahran, 1399/2020.

İslamniya, Fereydun; *Negahi Be Tarih-i İran Ba'd Ez İslam*, Moessese-yi İntişarati-yi Hoseyniesl, Tahran 1336/1957.

İstahri, Ebu'l-İshak İbrahim, *Mesalik ve Memalik*, Haz. İrec Efşar, İntişarat-ı Bıngah-ı Terceme ve Neşr-i Ketab, Tahran 1340/1961.

İtimadü's-saltana, Ali Kuli Mirza; *İksirü't-Tevarih*, Be Tashih-i Cemşid Keyanfer, İntişarat-ı Veysemen, Tahran 1370/1991.

İtimadü's-saltana, Muhammed Hasan Han (Seniü'd-Devle) ; *El-Mâser Ve'l-Âsar* (*Çıhıl Sal Tarih-i İran Der Dovre-yi Padişahi-yi Nasıruddin Şah*, Be Kuşeş-i İrec Efşar, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1363/1984.

İtimadü's-saltana, Muhammed Hasan Han (Seniü'd-Devle), *Tairh-i Montezem-i Nasıri*, Tas. Muhammed İsmail Rezvani, Donya-yı Ketab, Tahran 1367/1988.

İtimadü's-saltana; Muhammed Hasan Han (Seniü'd-Devle), *Miratü'l-Buldan*, Be Kuşeş-i Abdulhuseyn Nevai ve Mir Haşım Moheddıs, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1367/1988.

Jaba, Alexandre; *Kürtlere Dair Kısa Tanıtım Yazıları ve Öyküler Derlemesi*, Çev. Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul, 2016.

Jwaideh, Waide; *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*; *Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Kadı, Muhammed Şerif, *Tarih-i Kurd*, Çeviri ve Değerlendirme: Cafer Açar, Avesta Yayınları, İstanbul, 2019.

Kadı, Muhammed Şerif; *Tarih-i Kordha-yı Erdelan*, Haz. Siyamend Halili, İntişarat-ı Kordestan, Senendec 1392/2013.

Kadı, Muhammed Şerif; *Zübdetü't-Tevarih*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran 1389/2010.

Kaempfer, Engelbert; *Sefername-i Kaempfer*, Terc. Keykavus Cehandari, İntişarat-ı Harezmi, Tahran 1363/1984.

Kahn, Margaret; *Cinlerin Çocukları*, Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.

Kaplan, Yaşar; ''Aşireti Ortaya Çıkaran Temel Etmenler'', *Türkiye'de Aşiret Tartışmaları*, Ed. Suvat Parin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2019, s.276-295.

Karademir, Nihat; *Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler (Modernleşme, Merkeziyetçilik ve İsyan)*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2017.

Karadeniz, Sıtkı; ''Kürtler'' (Sosyal Hayat ve Kültür), *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-2, Ankara, 2019, s.138-142.

Karadeniz, Yılmaz; ‘’Kaçar Dönemi (1795-1925) Tarih Kaynakları’’, *İran’da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, Ed.Serhan Afacan, Şefaattin Deniz, Abdulkadir Macit, İlem Yayınları, İstanbul 2021, s.327-348.

Karagel, Hulusi; ‘’Tarihsel Süreç İçerisinde Doğu Anadolu Bölgesindeki Mülki Yönetim Alanlarının İdari Coğrafya Analizi’’, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Sayı 6/1, Elazığ, 2010, s. 41-62.

Karagozlu, Nasır; *Islahat ve Teceddod Der Asr-ı Kaçar*, Tahran 1386/2007.

Kardam, Ahmet; *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyan Yılları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Kaşani, Ebu’l-Hasan Gafari, *Golşen-i Murad*, Be İhtimam-ı Gulamrıza Tebatebai Mecd, İntişarat-ı Zerin, Tahran 1369/1990.

Kaşani, Kadı Ahmed Gaffari; *Tarih-i Nigaristan*, Tashih, Mukaddeme ve Zeyl: Morteza Moderrıs Gilani, Kitapfuruşi-yi Hafız, Tahran 1404/1984.

Kavamabadi, Şehla Mensuri; ‘’Temayuzha ve Digerguniha-yı Tarihnuvisi-yi Resmi-yi Kaçarha Ez Feth Ali Şah ta Nasıruddin Şah’’, *Feslname-yi İlmi-Pejuheşi-yi Tarih*, Sal-ı Sizdehom, Şomare-yi Çıhıl u Heştom, Behar 1397/2018, s.99-119.

Kaya, Nevzat; ‘’Karaçelebizade Abdülaziz Efendi’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul, 2001, s.381-383.

Kazvini, Budak Minşi, *Cevahiru’l-Ahbar*, Tas. Muhsin Behramnejad, Miras-ı Mektub, Tahran 1387/2008.

Kazvini, Ebulhasan bin İbrahim; *Fevaidü’s-Safeviyye*, Tas. Meryem MirehmedİI, Moessese-i Motalıat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran 1376/1997.

Kazvini, Mirza Muhammed Tahir Vehid; *Abbasname(Şerh-i Zindegani-yi 22 Sale-yi Şah Abbas-ı Sani)*, Tas. İbrahim Dehgan, Kitabfuruşi-yi Davudi, Erek 1329/1950.

Kazvini, Mirza Muhammed Tahir Vehid; *Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi*, Tas. Said Mir Muhammed Sadık, Zir-i Nazar-ı İhsan Eşrafi, Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi, Tahran 1383/2004.

Kazvini, Muhammed Yusuf Vale-yi İsfahani, *Hold-i Berin (İran Der Zeman-ı Şah Safi ve Şah Abas-ı Dovvom/Hadika-yı Şişom ve Heftom Ez Ravza-yı Heştom)*, Tas. Muhammed Rıza Nesiri, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1380/2001.

Kecbaf, Eli Ekber; ‘’Nakş ve Tesir-i İmarat-ı Erdelan Der Asr-ı Şah Abbas-ı Evvel-i Safevi (996-1038hk.)’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.201-218.

Kelanter-i Fars, Mirza Muhammed; *Ruzname-yi Mirza Muhammed Kelanter-i Fars*, Be Kuşeş-i Ebas İkbal Aştiyani, İntişarat-ı Tehur, Tahran 1362/1983.

Keleş, Nevzat; *Şeddâdiler Devleti Tarihi (951-1199)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Kemal, Molla, *Zübdetü't-Tevarih*, Elyazması Eser, Kitaphane-yi Meclis-i Şura-yı Milli, Kyıt No: 13915.

Kerimi, Behmen; *Coğrafya-yı Mufassal-ı Tarihi-yi Garb-ı İran*, Çaphane-yi Ferhengi, Tahran 1316/1937.

Keşmiri, Abdulkerim; *Beyan-ı Vakı' (Sergozeşt-i Ehval-i Nadir Şah)*, Tas. K. B. Nesim, İntişarat-ı İdare-yi Tahkikat-ı Pakistan, Lahor 1374/1995.

Kılıç, Orhan; ''Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri'', *Fırat Üniversitesi SBD*, Cilt 11, Sayı 1, Elazığ, 2001, s.257-274.

Kılıç, Orhan; "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, Sayı 10, Ankara, 1999, s.119-137.

Kılıç, Remzi; Kanuni Devri: Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566), IQ Kültür, İstanbul, 2006.

Kılıç, Remzi; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.

Kinneir, John Macdonald; *A Geographical Memoir of the Persian Empire*, London, 1813.

Kodaman, Bayram; *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara, 1986.

Kordestani, Ayetullah Muhammed Merduh; *Tarih-i Merduh*, Neşriye-i Kareng, Tahran 1379/2000.

Kordestani, Mahşeref (Mestûre), *Divan*, Haz. Hacı Şeyh Yahya Marifet, Matbaa-yı Şurevi, Tahran 1304/1926.

Kordestani, Mahşeref Hanım (Mestûre); *Tarih-i Erdelan*, Haz. Nasır Azadpur, Çaphane-yi Behrami, Senendec 1325/1946.

Koury, Dina Rızk; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu*; Musul 1540-1834, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Kreyenbroek, Philip; Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, Çev. Ümit Aydoğmuş, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003.

Krusinsky, Judasz Tadeusz; *Sefername-i Krusinsky*, Ter. Abdurrezzak Dünbüli (Meftun), Tas. Meryem Mirehmedi, İntişarat-ı Tus, Tahran 1363/1984.

Kubadiyani, Nasır Hüsrev; *Sefername*, Be Kuşeş-i Muhammed Debir Seyaki, İntişarat-ı Ketabfıruşi-yi Zevvar, Tahran, 1335/1956.

Kuddusi, Muhammed Hüseyin; *Nadirname*, Neşriye-yi Encümen-i Asar-ı Milli-yi Horasan, Çaphane-yi Horasan 1339/1960.

Kurtaran, Uğur; *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2012, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Kutschera, Chris; *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.

Külbilge, İlker; *141 Numaralı Mühimme Defteri (H.1148)*, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2002, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Külbilge, İlker; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2010, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Küpeli, Özer; ''Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII.yüzyıllar)'', *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s.237.

Küpeli, Özer; *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Kütükoğlu, Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993.

Lahici, Şeyh Muhammed Ali Hezin; *Tarih ve Sefername-yi Hezin*, Tas. Ali Devvani, İntişarat-ı Merkez-i Esnad-ı İnkılab-ı İslami, Semnan 1375/1996.

Layard, Austen Henry; *Ninova ve Kalıntıları*, Çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000.

Lazarev, M.S. ve Mıhoyan, Ş.X.; *Kürdistan Tarihi*, Çev. İbrahim Kale Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.

Leach, Edmund R.; *Rewanduz Kürtleri Toplumsal ve İktisadi Örgütlenme*, Çev. Sinan Birwan, Hişyar Özsoy, Serap Ruken Şengül, Aram Yayınları, İstanbul, 2001.

Lockhart, Laurance; *İnkıraz-ı Silsile-i Safeviye ve Eyyam-ı İstila-yı Efagene der İran*, Ter. İsmail Devletşahi, Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Ketab, Tahran 1344/1965.

Malcom, Sir John; *Tarih-i Kamil-i İran*, Ter. Mirza İsmail Heyret, İntişarat-ı Efsun, Tahran 1369/1990.

Mansız, Necip; *Bir Ortaçağ Müellifinin Gözüyle Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2020.

Maraşi (Mülayim Beg), İsmail el-Hüseynİ el-Tebrizİ el-Maraşİ, *Tarih-i Alem-ara-yı Şah Tahmasb*, Be Kuşeş-i İrec Efşar, İntişarat-ı Donya-yı Ketab, Tahran 1370/1991.

Markam, Klement; *Tarih-i İran Der Dovre-yi Kaçar*, Ter. Mirza Rehim Ferzane, Be Kuşeş-i İrec Efşar, Neşr-i Ferheng-i İran, Tahran 1367/1988.

Mcdowall, David; *Modern Kürt Tarihi*, Çev. Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.

Mehdevi, Abdurreza Hoşeng; *Tarih-i Revabıt-ı Harici-yi İran*, Çap-ı Dovvom, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1350/1971.

Mehmud, Selah Mihemed Selîm; ''Siyaseta Siltan Silêman Qanûnî (1020-1066) Li Hemberî Mîrgeha Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.238-253.

Mehrverz, Abbas Zarıi ve Feyziseha, Mehdi; ''Aherin Ruzha-yı Hanedan-ı Erdelan ve Telaşha-yı Abbas Han Serdar Reşid Berayı İhya-yı Kudret-i Hanedan-ı Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.511-525.

Melville, Charles; "AFŻAL AL-TAWĀRIK,*" Encyclopædia Iranica*, online edition, 2012, available at http://www.iranicaonline.org/articles/afzal-al-tawarik (accessed on 16 October 2012).

Mensurbaht, Kubad ve Seidi, Moderrıs; ''Tesirat-ı Teneş Miyan-ı Safeviye ve Osmani Ber Caygah-ı Emirnişini-yi Erdelan'', *Feslname-i İlmi, Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı Elzehra*, Şomare-yi 22, Tabıstan 1393/2014, s.121-144.

Menteşaşvili, A.M.; *Dünden Bugüne Kürtler*, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004.

Mervi, Muhammed Kâzım Vezir-i Merv, *Alem Ara-yı Nadırİ*, Tas. Muhammed Emin Reyahi, Nakş-ı Cihan, Tahran 1364/1985.

Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, Selenga Yayınları, İstanbul, 2004.

Millingen, Major Frederick; *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, Çev. Nuray Mestci, Doz Yayınları, İstanbul, 1998.

Minorsky, Viladimir ve Bios, Thomas, *Kürt Milliyetçiliği*, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.

Minorsky, Viladimir, Bios, Thomas ve Mac Kenzie, D.N.; *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.

Minorsky, Vladimir; ‘’Sinne,’’, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt 10, İstanbul, 1988, s.681-683.

Minorsky, Vladimir; “Kürtler”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt 6, İstanbul, 1977, s.1089-1114.

Minorsky, Vladimir; *İran der Zeman-ı Nadir Şah*, Terc. Reşid Yasemi, Donya-yı Ketab, Tahran 1383/2004.

Minorsky, Vladimir; *Tezkiretü’l-Mulük (Sazıman-ı İdari-yi Hükümet-i Safeviye ya Telikat-ı Minorsky ber Tezkiretü’l-Mulük)*, Ter. Mesud Recebniya, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1378/1999.

Mirza, Cehangir; *Tarih-i Now (Hevadis-i Dovre-yi Kaçar)*, Moessese-yi Metbuati-yi Eli Ekber İlmi, Tahran 1347/1968.

Mirza, Ferhad; *Sefername*, Tas. Gulamrıza Tebatebai, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1366/1987.

Miskeweyhî, Ebu Elî Ehmed îbn Yaqub; *Tecarib ul-Umem Kurd di Tarîxa Miskeweyhî de*, Çev. Emin Narozi, Avesta, Stenbol, 2018.

Mohemmedî, Soleyha; ‘’Lekdanewe û Tojinewe Leser Pêwendî, Nakokî û Duberekiyekanî Erdelan û Zendiye’’, *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.281-292.

Mohemmednejad, Hamidreza; *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Mottalıbi, Mottalıb; ‘’Caygah ve Veziyet-i Hukumrani-yi Valiyan-ı Erdelan Der Dovre-yi Sefevi’’, *Peyam-ı Beharıstani*, Zemıstan 1390/2011, s.1117-1124.

Mu’cizi, Valizade Muhammed Rıza; *Tarih-i Lorıstan*, İntişarat-ı Hurufiye, Tahran 1380/2001.

Murphey, Rhoads; *Kanunname-i Sultani li Aziz Efendi*, Harvard Üniversitesi Basımevi, Harvard 1985.

Murteza, Nazmizade; *Gülşen-i Hulefa*, Haz. Mehmet Karataş, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Mustafa Ali, Gelibolulu; *Nusretname*, Haz. Mustafa Eravcı, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Mustafa Emin, Nuşirevan; *Tarih-i Siyasi-yi Kordha*, Terc. İsmail Bahtiyari, İntişarat-ı Benkey Jin, Süleymaniye 2006.

Münşi, İskender Beg, (Türkmen); *Tarih-i Alem-ara-yı Abbasi*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1350/1971.

Münşi-yi İsfahani, İskender Bey, Muhammed Yusuf Vale; *Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi*, Tas. Süheyl Hansarİ, Kitabfuruşi-yi İslamİye, 1317/1938.

Müstevfi, Hamdullah; *Nüzhetü'l-kulüb*, Neşr-i Donya-yı Kitab, Tahran 1362/1983.

Müstevfi, Muhammed Muhsin; *Zübdetü't-Tevarih*, Be Kuşeş-i Behruz Govderzi, Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi-yi Movkufat-ı Doktor Mahmud Afşar-ı Yezdi, Tahran 1375/1996.

Müşirpenahi, Keyhan; ''Erdelan Kürt Beyliği'nin Osmanlı ve Safevi Devletleri ile İlişkileri (16. ve 17. Yüzyıl)'', Çev. Veysel Başçı, *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s.77-95.

Nader Nejad, Nader; *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1590, 1620)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1986, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Na-ma'lum (Do Nefer Ez Derbariyan-ı Şah Abbas-ı Dovvom), *Tarih-i Molla Kemal ve Hülasaü't-Tevarih*, Tas. İbrahim Dehgan, Matbaa-yı Ferverdin, Erek 1334/1955.

Nami-yi İsfahani, Muhammed Sadık Musevi, *Tarih-i Gitigüşa*, Ba Mukaddeme-i Said Nefisi, İntişarat-ı İkbal, Tahran 1363/1984.

Naruceyî, Zerar Sedîq Towfîq; ''Serheldanî Mîrnişînîya Erdelan Xwêndinewekî Nû'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.41-84.

Nasrollahizade, Behram, Şükri, Mitra; ''Merz ve Tehevvolat-ı Merzi-yi İran Der Mıntıka-yı Serzemin-i Erdelan Ez Dovre-yi Safeviye Ta Kaçariye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.115-132.

Nasuh, Matrakçı; *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara 1976.

Nasuh, Matrakçı; *Süleyman-name (1520-1537)*, Haz. Davut Erkan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Nasuh, Matrakçı; *Tarih-i Âli Osman*, Haz. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

Natali, Denise; *Kürtler ve Devlet*, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.

Necefi, Seyyid Yedulllah; *Coğrafya-yı Umumi-yi Ostan-ı Kordestan*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1369/1990.

Nefisi, Said; *Tarih-i İctimai ve Siyasi-yi İran Der Dovre-yi Muasır*, Neşr-i Ahura, Tahran 1383/2004.

Nejabati, Akram; *Osmanlı Hakimiyetinde Hemedan (1724-1732)*, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2014, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Nesiri, Muhammed İbrahim; *Düstur-u Şehriyaran*, Be Kuşeş-i Muhammed Nadır Nesiri Mokaddem, Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran 1373/1994.

Nesiri, Muhammed Rıza; *Esnad ve Mekatıbat-ı Tarihi-yi İran (Dovre-yi Efşariye)*, Cehad-ı Danışgahi, Tahran, 1364/1985.

Nevai, Abdulhuseyn; *Nadır Şah ve Bazmandeganeş*, İntişarat-ı Esnad-ı Milli, Tahran 1368/1989.

Nevai, Abdulhuseyn; *Esnad ve Mekatıbat-ı Siyasi-yi İran Ez Sal-ı 1038 ta 1105*, Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1360/1981.

Nevai, Abdulhuseyn; *Kerim Han Zend*, İntişarat-ı Ketabhane-yi İbni Sina, Tahran 1348/1969.

Nevai, Abdulhuseyn; *Şah Tahmasb (Esnad ve Mekatıbat-ı Tarihi)*, İntişarat-ı Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1350/1971.

Niebuhr, Carsten; *Sefername-yi Karsten Nibur*, Ter. Perviz Recebi, İntişarat-ı Tuka, 1354/1975.

Nikitine, Basil; *Kürtler-Sosyolojik Tarihi İnceleme*, Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.

Noel, Edward William Charles; *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Çev. Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999.

Nogales, Rafael de; *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2008.

Nuri, Fereydun ve Nuri, Cefer; ''Caygah-ı Hanedan-ı Erdelan Der Monasebat-ı Harici-yi Düvel-i Safeviye ve Osmani (907-1135hk.)'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.219-237.

Otter, Jean; *Sefername-i Jean Otter (Asr-ı Nadir Şah)*, Terc. Eli İkbali, Sazıman-ı İntişarat-ı Cavidan, Tahran 1363/1984.

Örs, Orhan; *(Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında) Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909)*, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2019.

Öz, Mustafa; "Şeyhiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, İstanbul, 2010, s.84-86.

Özaydın, Abdülkerim, "Annâziler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1991, s.215-216.

Özcoşar, İbrahim, Vali, Shahab (Ed.); *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Özcoşar, İbrahim; ''Kürtler (Osmanlı Dönemi)'' *TDV İslam Ansiklopedisi*, EK-2, Ankara, 2019, s.118-121.

Özcoşar, İbrahim; ''Osmanlı Modernleşmesi/Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin ve Çevresinde Aşiretler Zamanı'', *Kadim Akademi SBD*, Cilt 3, Sayı 2, 2019, s.1-23.

Özcoşar, İbrahim; ''Sultan ve Mir: Osmanlı-Kürt İlişkilerine Giriş'', *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, Ed. İbrahim Özcoşar, Shahab Vali, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017, s.9-37.

Özdoğan, Tuğba; *57 Numaralı Mühimme Defterinin 81. Ve 146. Sayfa Aralıklarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Özer, Ahmet; *Beş Büyük Kavşakta Kürtler ve Türkler*, Sis Yayınları, İstanbul, 2010.

Özgüdenli, Osman Gazi; ''Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları:Coğrafi ve İdari Taksimat'', *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, Ankara, 2013, s.83-106.

Özoğlu, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Özoğlu, Hakan; *Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği*, Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Öztuna, Yılmaz; *Devletler ve Hanedanlar-Türkiye-(1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Paşa, Ahmed Cevdet; *Tarih-i Cevdet*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2018.

Paşa, Defterdar Sarı Mehmed; *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdulkadir Özcan, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Paşa, Derviş; *Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye Me'mur Derviş Paşa Layihası*, Çev. Fatih Gencer, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.

Paşa, Ekrem Cemil; *Muhtasar Kürdistan Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2018.

Paşa, Hasan Beyzade Ahmed; *Hasan Beyzade Tarihi*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

Paşa, Koca Ragıb Mehmed; *Tahkik ve Tevfik*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Paşa, Lütfi; *Tevarih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Paşa, Mehmed Hurşid; *Seyahatname-i Hudud*, Çev. Alattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.

Paşa, Mustafa Nuri; *Netayic'ul-Vukuat*, TTK Yayınları, Ankara, 1980.

Paşa, Nişancı Mehmed, *Hâdisat*, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, Kamer Neşriyat, İstanbul, 1983.

Paşa, Nişancı Mehmed; *Tarih-i Nişancı*, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, (Osmanlıca Nüsha).

Pergari, Salih ve Tefsiri, Seyyid Burhan; ''Tekvin-i Rahha-yı İrtibati-yi Kordestan (Erdelan) Ez Dovre-yi Selçuki Ta Pehlevi Bat Tekye Ber Kudretgiri-yi Hanedan-ı Erdelan'', *Pejuheşha-yı Tarihi-yi Danişgede-yi Edebiyat ve Ulum-u İnsani-Danişgah-ı İsfahan*, Sal-ı Pencom, Şomare-yi Evvel, Behar 1393/2014, s39-54.

Peryy, John; *Kerim Han Zend*, Terc. Eli Muhemmed Saki, İntişarat-ı Feraz, Tahran, 1365/1986.

Polo, Marko; *Marko Polo Seyahatnamesi*, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman, İstanbul, 1979.

Purdavud, İbrahim; *Ferheng-i İran-ı Bastan*, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1326/1947.

Purgstall; Baron Joseph Von Hammer; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ter. Mehmed Ata Bey, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984.

Puriran, Ebbas; *Revabıt-ı İran ve Osmani Der Ahd-ı Safeviyan*, Neşr-i Düstur, Meşhed, 1384/2005.

Qasımlo, Abdurrahman; *Kürtler ve Kürdistan*, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.

Ravendi, Morteza; *Tarih-i İctimai-yi İran*, Tahran, 1340/1961.

Razi, Abdullah; *Tarih-i Kâmil-i İran*, Çaphane-yi İkbal, Tahran, 1347/1968.

Razmara, Hüseyin Ali; *Ferheng-i Coğrafya-yı İran*, Çaphane-yi Arteş, Tahran, 1331/1952.

Recebi, Perviz; *Kerim Han-ı Zend ve Zeman-ı U*, Kitab-ı Ame, Tahran, 1289/1910.

Refia, Mirza, *Düsturü'l-Mulük*, (Defter-i Tarih Cilt 1 İçinde), Be Kuşeş-i İrec Efşar, Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar, Tahran, 1380/2001.

Rehmeti, Mohsın ve Mozefferi, Perestu; ''Gerayiş-i Emanullah Han-ı Erdelan be Şeyhiyye İlel ve Peyamedha-yı An'', *Motalıat-ı Tarih-i Ferhengi Pejuheşname-i Encomen-i İrani*, Şomare-i Siyom, Zemıstan 1395/2016, s.51-76.

Remezani, Ebbas; *Muahedat-ı Tarih-i İran*, İntişarat-ı Terfend, Tahran, 1386/2008.

Reşid (Edibü'ş-Şuara), Mirza; *Tarih-i Efşar*, İntişarat-ı Şura-yı Merkezi-yi Çeşn-i Milli-yi 2500 Sale-yi Şahenşahi-yi Azebaycan-ı Garbi, Tebriz 1345/1966.

Rewşen, Enwer; ''Ew Roje-yî Xosro Xanî Erdelan Paşayîyê Îranî Qebul Nekird'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.616-623.

Reyahi, Muhammed Emin; *Sefaretnameha-yı İran*, İntişarat-ı Tus, 1368/1989.

Rich, Cladius James; *Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü*, Çev. Arif Karabağ, Avesta Yayınları, İstanbul, 2018.

Ripper, Thomas; *Diyarbekir Mervanileri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012.

Roehrbom, Klaus Michael; *Nizam-ı Eyalat der Dovre-yi Safevi*, Terc. Keykavus Cehandari, Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran, 1349/1970.

Ruhani, Baba Merduh; *Tarih-i Meşahir-i Kurd*, Haz. Muhammed Macit Ruhani, İntişarat-ı Suruş, Tahran, 1390/2011.

Ruhani, İhsan Merduh; ''Delail ve Besterha-yı Fırupaşi-yi Hukumet-i Mehelli-yi Erdelan'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.540-561.

Rumlu, Hasan Bey, *Ahsenü't-Tevarih*, Tas. Abdulhuseyn Nevai, İntişarat-ı Babek, Tahran, 1357/1978.

Safevi, Mirza Muhammed Halil Maraşi; *Mecmeü't-Tevarih*, Tas. Abbas İkbal, Kitabhane-i Senai, Tahran, 1362/1983.

Safevi, Şah Tahmasb; *Tezkire-i Şah Tahmasb*, Be Kuşeş-i Abduşşekur Modebbir, Çaphane-i Kavyani, Berlin, 1343/1964.

Safrastian, Arshak; *Kurd û Kurdistan*, Wer. Ergin Opengin, Weşanên Avesta, Stenbol, 2007.

Salih, Gulam Huseyn Mirza; *Esnad-ı Resmi Der Revabıt-ı Siyasi-yi İran, İngilis, Rus ve Osmani*, İntişarat-ı Harezmi, Tahran, 1365/1986.

Salihi, Leyla; ''Ovza-yı Siyasi-yi Hakimiyet-i Erdelan Der Zeman-ı Hukumet-i Safeviye'', *Mecmua-yı Makalat-ı Hemayiş-i Milli-yi Erdelanşınasi*, Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1390/2011, s.152-190.

Sami, Arpaeminizade Mustafa; *Tarih-i Sami*, Haz. Aynur Karadayı, (*Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gölgede Kalmış Bir Eseri ''Tarih-i Sami''Metnin Transkripsiyonu)*, Adnan Menderes Üniversitesi SBE, Aydın, 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sami, Şemseddin; *Kamus'ul A'lam*, Mihran Matbaası, İstanbul 1896.

Sanson, Pere Martin; *Sefername-i Sanson*, Terc. Taki Tefezzoli, Tahran, 1346/1967.

Sarevi, Muhammed Fethullah bin Muhammed Taki; *Tarih-i Muhammedi (Ahsenü'l-Tevarih)*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1371/1992.

Sarıkçıoğlu, Melike; *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1913) ve 1913 Hudut Protokolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Sarıkçıoğlu, Melike; *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

Savory, Roger; *İran Asr-ı Safevi*, Terc. Kambiz Ezizi, Neşr-i Merkez, Tahran, 1376/1997.

Savory, Roger; *Der Bab-ı Safeviyan*, Ter. Remezan Eli Ruhullahi, Neşr-i Merkez, Tahran, 1380/2001.

Secadi, Abdulhamid Heyret; *İlat ve Eşair-i Kordestan*, İntişarat-ı Danişgah-ı Kordestan, Senendec, 1381/2002.

Sefa, İsmail Nevvab; *Şerh-i Hal-i Mutemedü'd-devle Ferhad Mirza*, İntişarat-ı Zevvar, Tahran, 1366/1987.

Sefakiş, Hemid Reza; *Sefeviyan Der Gozergh-ı Tarih*, İntişarat-ı Sohen, Tahran, 1390/2011.

Selim, Muhammed Nebi ve Haydari, Meryem; ‘’Nüsha-yı Nev-yafte Ez Alem-ara-yı Şah Tahmasb, *Pejuheşname-yi Tarih*, Sal-ı Pecom, Şomare-yi Hicdehom, 1389/2010, s.100-102.

Semnani, Ahmed Penahi; *Lutf Ali Han Zend*, Kitab-ı Numune, Tahran, 1372/1993.

Senendeci, Mirza Şükrullah; *Tohfe-yi Nasıri*, Haz. Haşmetullah Tebibi, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1375/1996.

Sevabık, Cehanbehş Selah, Mehdi ve Mozefferi Perestu; ‘’Tarih-i Selatin-i Hewraman Tedavom ya Tehevvol-i Tarihnigari-yi Mehelli Der Kordestan’’, *Pejuheşname-yi Tarihha-yı Mahalli-yi İran*, Sal-ı Pencom, Şomare-yi Dovvom, 1395/2016, s.137-156.

Sevabık, Cehanbehş ve Mozefferi, Perestu, ‘’Ovza-yı Siyasi-yi Kordestan Ez Merg-i Nadir ta Evahir-i Zendiye (Salha-yı 1160-1200 hk.)’’, *Feslname-i İlmi, Pejuheşi-yi Tarih-i İslam ve İran Danişgah-ı Elzehra*, Şomare-yi Bist u Çehar, Zemıstan 1393/2014, s.97-120.

Sevabık, Cehanbehş ve Mozefferi, Perestu; ‘’Tehlili Ber Monasebat-ı Hanedan-ı Erdelan Ba Dovlet-i Merkezi-yi Safeviye’’, *Feslname-i Pejuheşname-yi Tarihha-yı Mehelli-yi İran*, Şomare-yi Dovvom, Behar-Tabıstan 1396/2017, ss.143-165.

Sevabık, Cehanbehş ve Mozefferi, Perestu; ‘’Tekapuha-yı Siyasi-Nizami-yi Hanedan-ı Baban Der Kordestan-ı İran ve Peyamedha-yı An(1105 ta 1193k/1694 ta 1779m)’’, *Feslname-yi Pejuheşha-yı Tarihi-yi Danişgah-ı İsfahan*, Şomare-yi Evvel, Behar 1398/2019, s.65-91.

Seyari, Ahmet; *Kurdên Merwanî (Di Tarîxu Meyyafariqînê ya Îbnu’l Ezreq el-Fariqî de)*, Weşanên Avesta, Stenbol, 2020.

Sevabık, Cehanbehş; *Tarihnigari-yi Asr-ı Safeviye ve Şınaht-ı Menabı’ ve Meahız*, İntişarat-ı Novid-i Şiraz, Şiraz, 1380/2001.

Sistani, İrec Efşar; *Mukaddeme-i Ber Şenaht-ı İlha, Çadırnışinan ve Tevaif-i Eşairi-yi İran*, İntişarat-ı Hüma, Tahran, 1366/1987.

Soane, E.B.; *Mezopotamya ve Kürdistan’a Gizli Yolculuk*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul, 2007.

Soofizadeh, Abdolvahid; ‘’I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi’’ *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.32, Sayı 54, 2013, ss.183-194.

Spehr, Muhammed Taki (Lisanü'l-Mülk); *Nasıhu't-Tevarih (Tarihi Kacariyye)*, Be İhtimam-ı Cemşid Keyanfer, Neşr-i Esatir, Tahran, 1377/1998.

Strohmeier, Martin ve Yalçın-Heckmann, Lale; *Kürtler; Tarih, Siyaset, Kültür*, Çev. Atilla Dirim, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

Sykes, General Percy; *Tarih-i İran*, Terc. Muhammed Taki Fahr-i Dai Gilani, Donya-yı Ketab, Tahran, 1363/1984.

Sykes, Mark; *Daru'l-İslam*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2000.

Şafak, Sadık Rezazade; *Nadir Şah*, İntişarat-ı Şehrzad, Tahran, 1389/2010.

Şehbazi, Abdullah; *Mukaddeme-i Ber Şınaht-ı İlat ve Eşair*, Neşr-i Ney, Tahran, 1369/1990.

Şemim, Ali Asgar; *İran Der Dovre-yi Saltanat-ı Kaçar*, İntişarat-ı Behzad, Tahran, 1387/2008.

Şeref, Abdurrahman; *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, Osmanlıca Nüsha, Garabet Matbaası, İstanbul, 1310/1894-1895.

Şirazi (Haveri), Mirza Fezlullah; *Tarih-i Zulkarneyn*, Be Tashih-i Nasır Efşarfer, Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslamİ, Tahran, 1380/2001.

Şirazi, Abdi Bey; *Tekmiletu'l-Ahbar*, Tas. Abdulhuseyn Nevai, Neşr-i Ney, Tahran, 369/1990.

Talebanî, D. Mukerrem, *Şêx Rizayê Talebanî*, Belawekraweyî Aras, Hewlêr, 2001.

Tapper, Richard; *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, Çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004.

Tarduş, İbrahim; *19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kürtler*, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2020, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Tatar, Sümeyra, *48 Numaralı Mühimme Defterinin (H.990-991/M.1582-1583) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.254-380)*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Tavernier, Jean Baptiste; *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Tebrizi, Ahmed Kesrevi; *Şehriyaran-ı Gomnam*, Nüsha-yı İnterneti, Tahran, 1392/2013.

Tefrişi, Ebul Mefahir bin Fezlullah el-Huseyni (Sevanıhnigar), *Tarih-i Şah Safi (Tarih-i Tehevvolat-ı İran Der Salha-yı 1038-1052 h.k),* Tas. Mohsın Behramnejad, Miras-ı Mektub, Tahran, 1388/2009.

Tefrişi, Muhammed Hüseyin el-Hüseyni; *Mebadi-yi Tarih-i Zeman-ı Nevvab-ı Rızvanmekan (Şah Safi) (Tarih-i Tehevvolat-ı İran Der Salha-yı 1038-1041 hk.),* Tas. Mohsın Behramnejad, Miras-ı Mektub, Tahran, 1388/2009.

Tevehhodi (Kanimal), Kelimollah; *Nadir Sahipkıran*, Neşr-i Jiyar, Çap-ı Evvel, Senendec, 1384/2005.

Tihrani, Ebu Bekir; *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Tas. Necati Lugal, Faruk Sümer, Ketabhane-yi Tehuri, Çap-ı Dovvom, Tahran, 1397/1977.

Uluç, Abdulvahap; ''Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret'', *Mukaddime*, Sayı 2, 2010, s. 35-52.

Uluerler, Sıtkı; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri*, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Uluerler, Sıtkı; *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854),* Sonçağ Yayınevi, İstanbul, 2015.

Ulugana, Sedat; *Mîrektiya Bitlîsê di Êwra Evdal Xan de (1618-1664)* Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2018.

Unat, Faik Reşit; *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1986.

Uslu, Hayriye; *57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.1-65)*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Ülke, Cemal; *Kürdistan Eyaleti'nin İdari Yapısı (1847-1867),* Mardin Artuklu Üniversitesi SBE, Mardin, 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ünal, Mehmet Ali; *44 Numaralı Mühimme Defteri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995.

Vakayinigar, Ali Ekber; *Bedayiu'l Lugat*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran, 1388/2009.

Vakayinigar, Ali Ekber; *Eşair, İlat ve Tevaif-i Kurd*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran, 1381/2002.

Vakayinigar, Ali Ekber; *Hadika-i Nasıriyye*, Haz. Muhammed Rauf Tevekkoli, İntişarat-ı Tevekkoli, Tahran, 1384/2005.

Vale-i İsfahani, Muhammed Yusuf, *Zeyl-i Alem-ara-yı Abbasi*, Kitapfuruşi-yi İslami, Tahran, 1317/1938.

Vali, Abbas; *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.

Vali, Abbas; *Kürt Tarihi, Kimliği ve Siyaseti*, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2013.

Vali, Shahab; *Kurdên Yarsan*, Wergera ji Fransî: Sevda Orak Reşitoğlu, Weşanên Avesta, Stenbol, 2018.

Valiyeva, Zülfiye; *Safevi Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre)*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2007, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Varlı, Abdullah Mehmed; *Dîroka Dugelên Kurdan*, Weşanên Sîpan, Stenbol, 1997.

Verehram, Gulam Rıza; *Nizam-ı Siyasi ve Sazımanha-yı İctimai-yi İran Asr-ı Kacar*, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1385/2006.

Watson, Robert Grant; *Tarih-i İran Dovre-i Kacariyye*, Ter. Vehid Mazenderani, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1354/1975.

Wigram, W.A. ve Wigram, Edgar T.A.; *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004.

Willem M. Floor, *Eşref-i Afgan Der Tahtgah-ı İsfahan*, Ter. Ebulkasım Sırri, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1367/1988.

Xani, Ehmed; *Mem û Zîn*, Werger: Mehmet Kaplan, Weşanên Nûbihar, Stenbol, 2017.

Xelîkan, İbnî; Siltan Selaheddînê Eyyûbî, Wer. M. Emîn Narozî, Weşanên Avesta, Stenbol, 2008.

Yalçın-Heckman, Lale; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Yans, Kerim; *IV.Murad Devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, İstanbul, 1977, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Yasemi, Reşid; *Kurd ve Peyvestegi-yi Nijadi ve Tarihi-yi U*, Çaphane-yi İran.

Yezdi, Celaleddin Muhammed, *Tarih-i Abbasi veya Ruzname-i Molla Celal*, Be Kuşeş-i Seyfullah Vehidniya, İntişarat-ı Vehid, Tahran, 1366/1947.

Yezdi, Mevlana Şerafeddin Ali; *Zafername*, Tas. Mevlevi Muhammed İlahdad, Cilt. I, Kalküta, 1887.

Yılmaz, Ebru; *47 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-133)*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2019, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yinanç, Mükrimin Halil, ''Diyarbekir'', *İA*, Cilt 3 , MEB Yayınları, İstanbul, 1988, s.601-626.

Yüce, Oğuzhan; *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yücel, Yaşar; *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Yüksel, Hülya; *86 Numaralı Mühimme Defteri (Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme)*, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Zaim, Mehmed; *Camiü't-Tevarih (202a-327b Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin)*, Haz. Ayşe Nur Sır, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, (Basılmamış Doktora Tezi).

Zehre, Cemal; ''Berresi-yi Hukumet-i Mirnişini-yi Erdelan Der Kordestan (Ahd-ı Kaçar)'', *Payanname-yi Karşınasi-yi Erşed*, Danışgah-ı Şehid Beheşti, Tahran, 1384/2005.

Zeki Beg, Muhammed Emin; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nubihar Yayınları, İstanbul, 2011.

Zengene, Gulamrıza; *Tarihçe-yi İl-i Bozorg-i Zengene*, İntişarat-ı Çovgan, Tahran, 1389/2010.

Zerrinkub, Abdulhuseyn; *Ruzgaran*, İntişarat-ı Sohen, Tahran, 1384/2005.

Zerrinkub, Abdulhuseyn; *Tarih-i İran ba'd ez İslam*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1378/1999.

Zettersteen, K. V.; "Hasanveyh", *İA*, Cilt 5/1, MEB Yayınları, İstanbul, 1988, s.337.

5 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847) tarihli *Takvim-i Vekayi Gazetesi*, library.ircia.org

EKLER

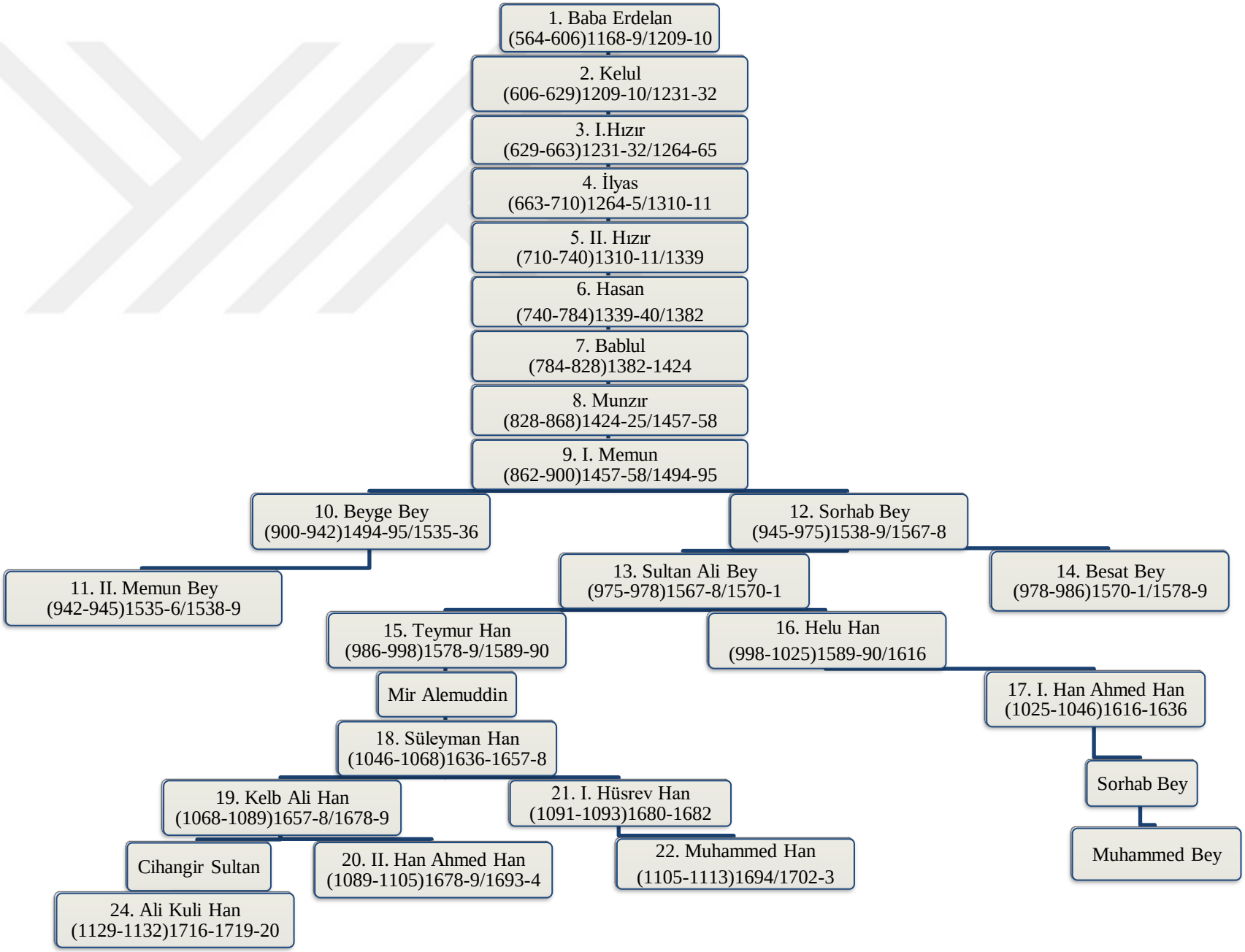
1. Baba Erdelan
(564-606)1168-9/1209-10
2. Kelul
(606-629)1209-10/1231-32
3. I.Hızır
(629-663)1231-32/1264-65
4. İlyas
(663-710)1264-5/1310-11
5. II. Hızır
(710-740)1310-11/1339
6. Hasan
(740-784)1339-40/1382
7. Bablul
(784-828)1382-1424
8. Munzır
(828-868)1424-25/1457-58
9. I. Memun
(862-900)1457-58/1494-95
10. Beyge Bey
(900-942)1494-95/1535-36
12. Sorhab Bey
(945-975)1538-9/1567-8
11. II. Memun Bey
(942-945)1535-6/1538-9
13. Sultan Ali Bey
(975-978)1567-8/1570-1
14. Besat Bey
(978-986)1570-1/1578-9
15. Teymur Han
(986-998)1578-9/1589-90
16. Helu Han
(998-1025)1589-90/1616
Mir Alemuddin
17. I. Han Ahmed Han
(1025-1046)1616-1636
18. Süleyman Han
(1046-1068)1636-1657-8
Sorhab Bey
19. Kelb Ali Han
(1068-1089)1657-8/1678-9
21. I. Hüsrev Han
(1091-1093)1680-1682
Cihangir Sultan
20. II. Han Ahmed Han
(1089-1105)1678-9/1693-4
22. Muhammed Han
(1105-1113)1694/1702-3
Muhammed Bey
24. Ali Kuli Han
(1129-1132)1716-1719-20

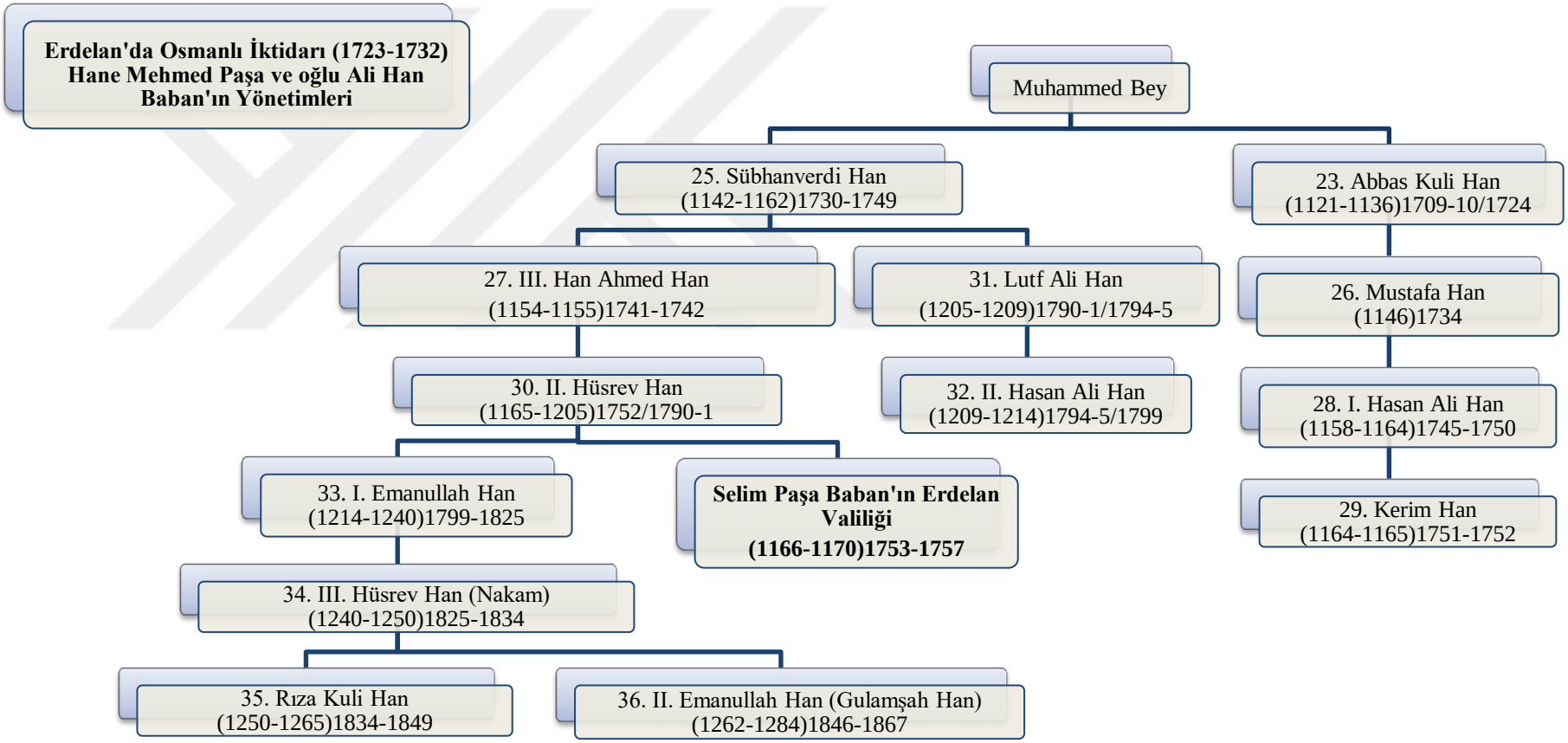

Tablo 1: Erdelan hakimlerinin hükümdarlık sürelerini gösteren tablo. Mirza Şükrullah Senendeci'nin *Tohfe-yi Nasıri* isimli eserinde kaydedilen tarihler esas alınmıştır.

Harita 1: Derviş Paşa ve Tahir Paşa Komisyonunun hazırladığı İran-Osmanlı sınırı haritası

(**Kaynak**: BOA, HRT.h.453)

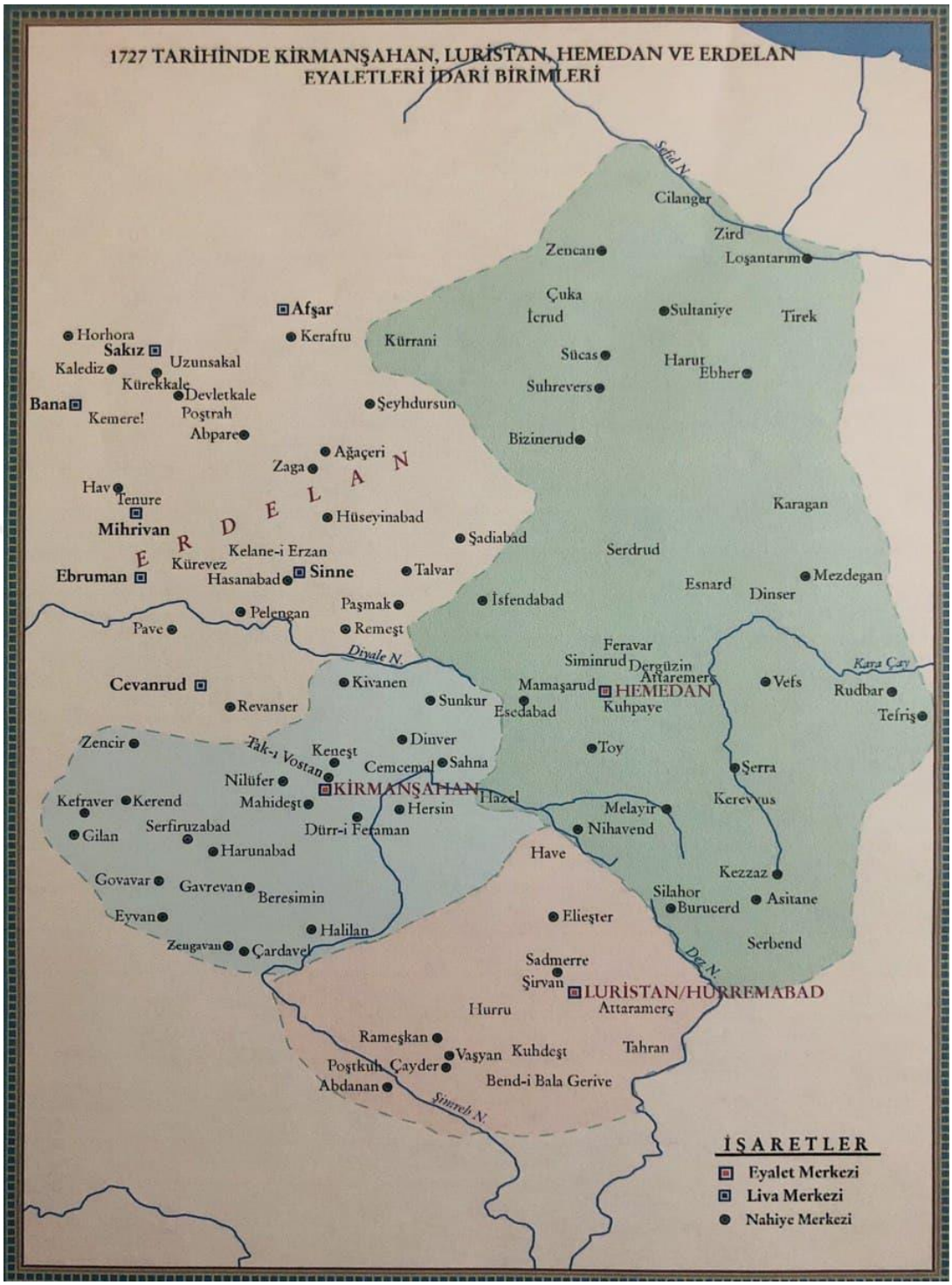

Harita2: 1727 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan; Kermanşahan, Luristan, Hemedan ve *Erdelan* eyaletlerini gösterir harita

(**Kaynak**: T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yayınlanan *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü* isimli eserden alınmıştır.)

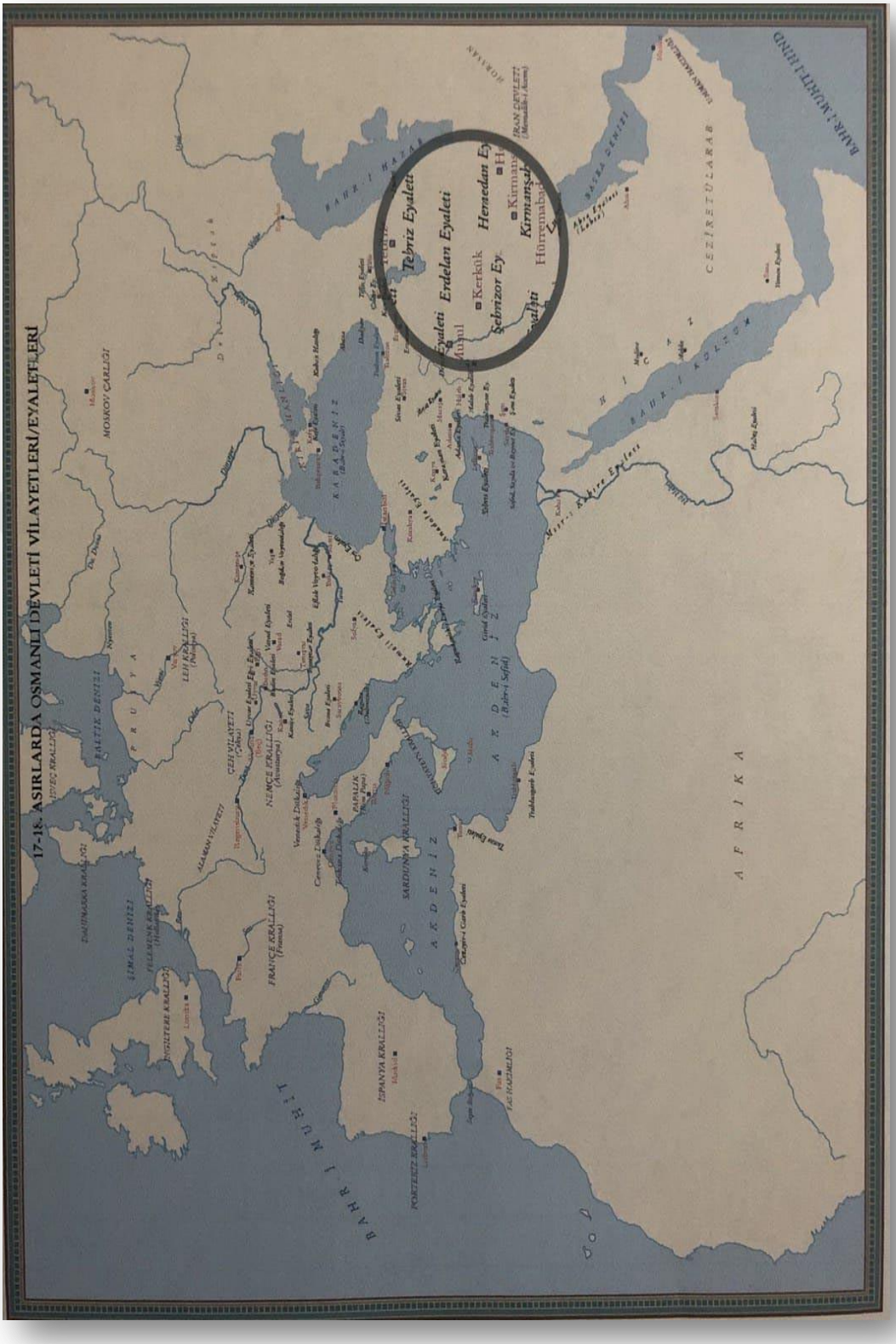

Harita 3: XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti vilayetleri/eyaletlerini gösterir harita

(**Kaynak**: T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yayınlanan *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü* isimli eserden alınmıştır.)

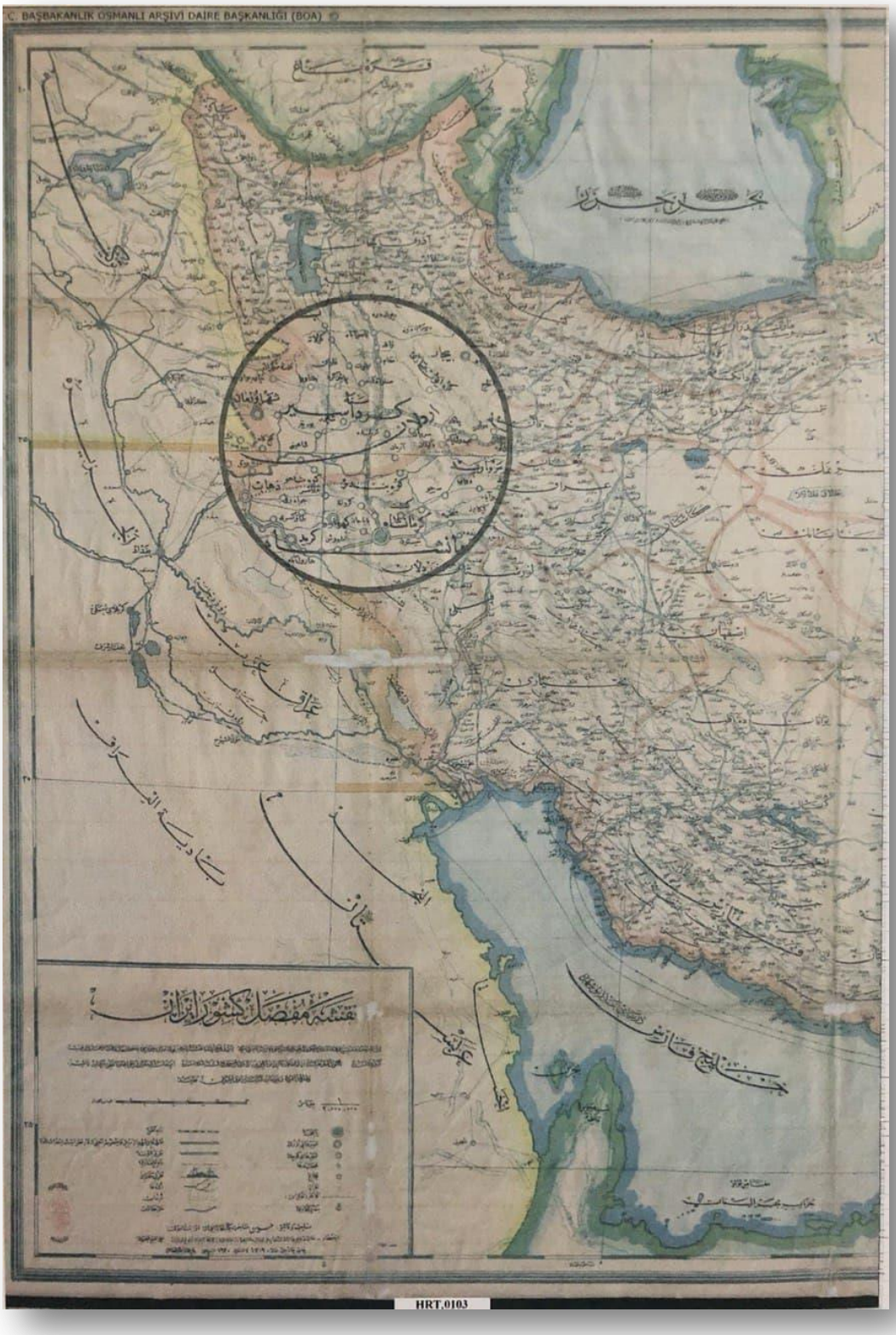

Harita 4: İran Haritası. Yayınlayan: İkbâl Kitaphanesi, İstanbul.
(**Kaynak**: BOA, HRT.h.103/Tarih:H-29-12-1309/25 Temmuz 1892)

Harita 5: Erdelan Emirliği'ni gösterir harita.
(**Kaynak**: upload.wikimedia.org./wikipedia/comm...)

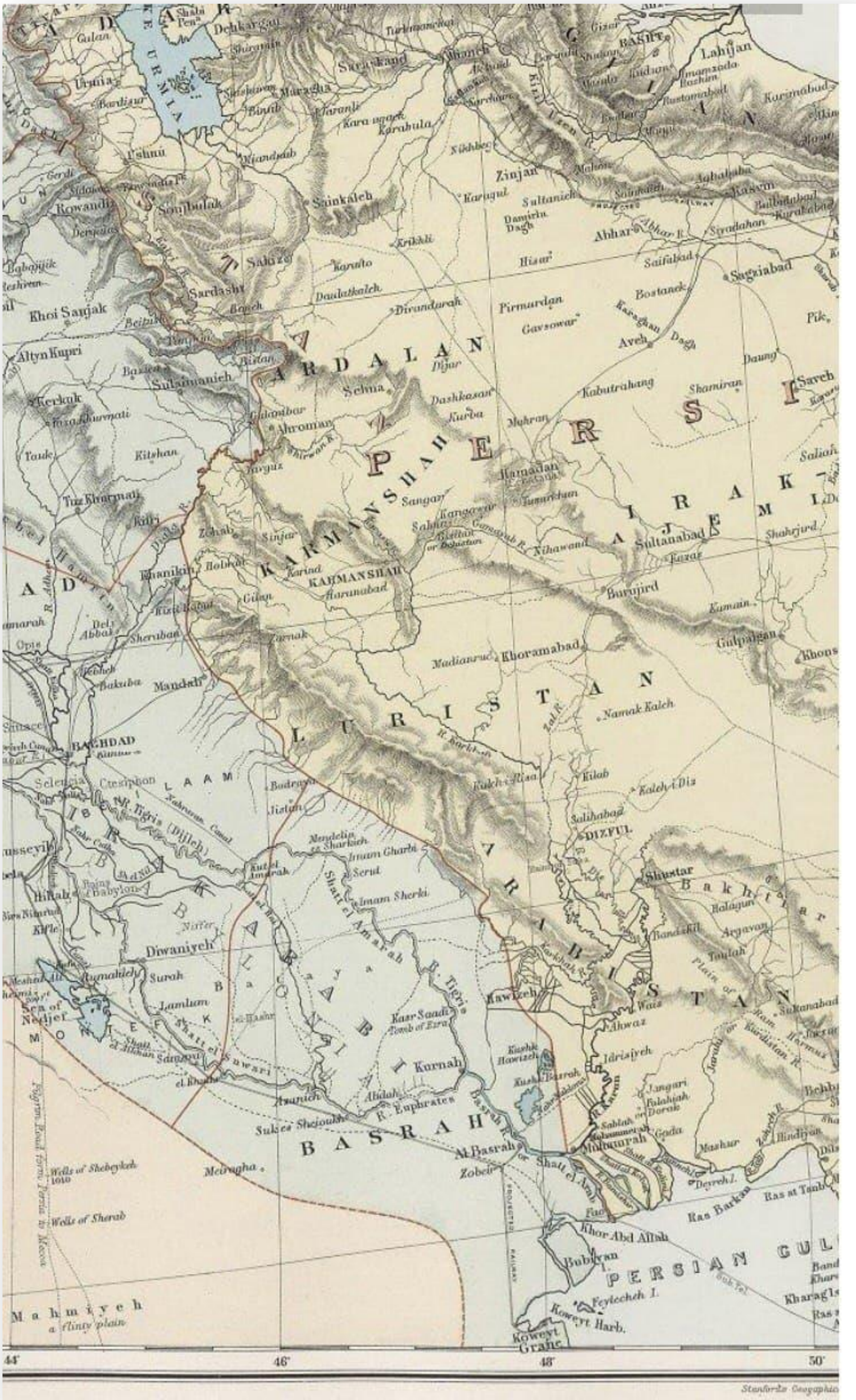

Harita 6: Erdelan Emirliği'ni gösterir harita
(**Kaynak**: https://www.davidrumsey.com/.)

Harita 7: Erdelan Emirliği'ni gösterir harita
(**Kaynak**: https://www.loc.gov)

Harita 8: XVIII. yüzyılda İran'ın coğrafi durumunu gösterir harita. Dergâh-ı Âli müteferrikalarından İbrahim'in tercümesidir.

(**Kaynak**:BOA, HRT.h.103)

Harita 9: Osmanlı-İran sınırını gösteren harita
(**Kaynak**: BOA, HRT.h.415)

Harita 10: XVII. yüzyıldan sonra, aralarında **Erdelan Emirliği**'nin de bulunduğu bazı Kürt emirliklerini gösterir harita

(**Kaynak**: Mehrdad R. Izady'nin *Bir El Kitabı Kürtler* (2007) isimli eserinden esinlenilerek çizilmiştir.)

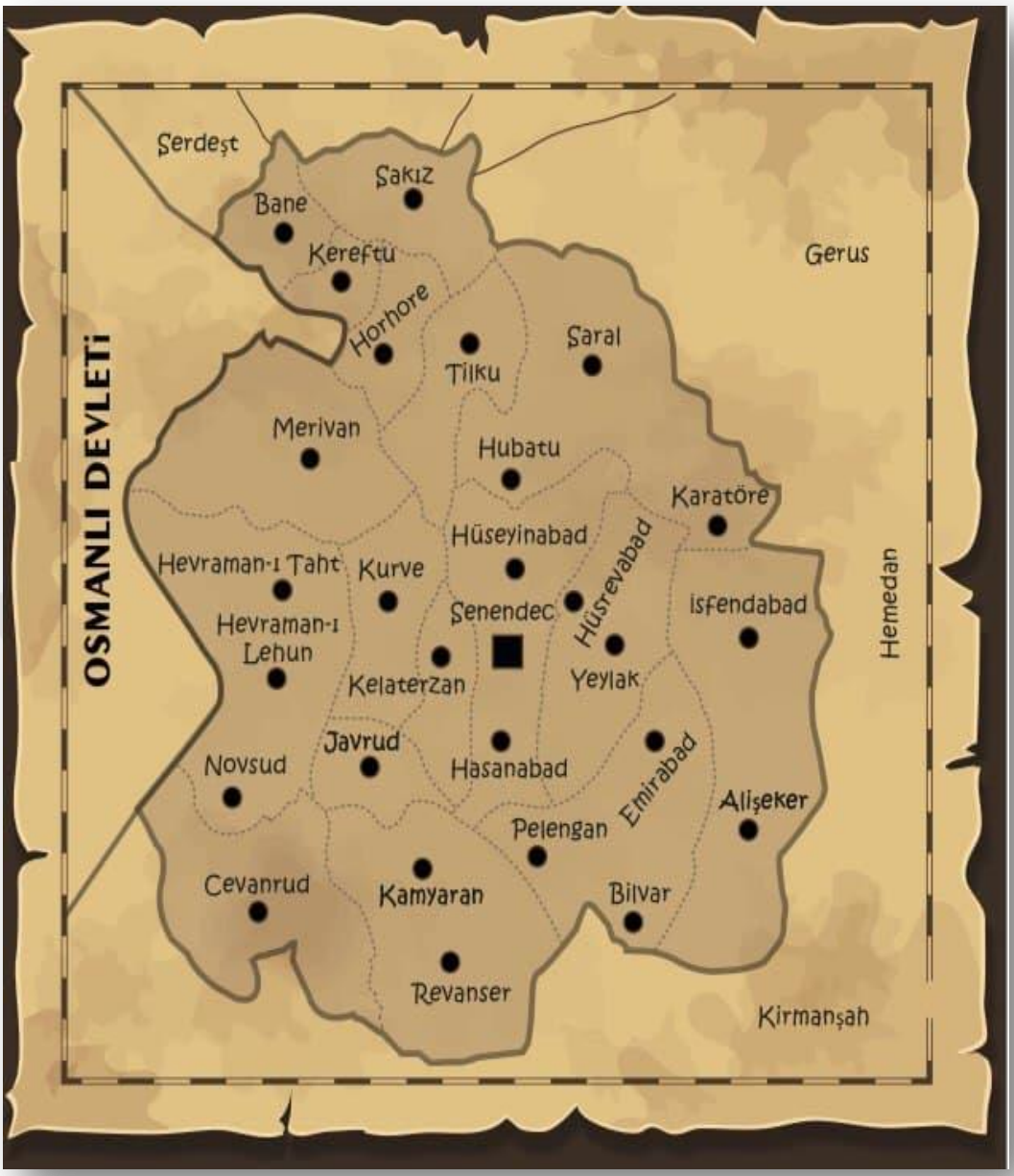

Harita 11: XVII. yüzyıldan sonra Erdelan Emirliği yerleşkelerini gösterir harita.
(**Kaynak**: Mirza Şükrullah Senendecİ'nin *Tohfe-yi Nasıri* isimli eserinden istifade edilerek çizilmiştir.)

Fotoğraf 1: Erdelan valisi I. Emanullah Han (Emanullah Han-ı Bozorg 1799-1825) (**Kaynak**: Jamal Ahmadiaeen Arşivi.)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

Fotoğraf 2: Son Erdelan valisi II. Emanullah Han (Gulamşah Han/öl.8 Ekim 1867)
(**Kaynak**: Sazıman-ı Esnad ve Kitabhane-yi Milli-yi İran, No: 5491)

Fotoğraf 3: Son Erdelan valisi II. Emanullah Han (Gulamşah Han/öl.8 Ekim 1867)
(**Kaynak**: Gülistan Sarayı Albümhanesi. Albüm No:421, Fotoğraf No:55, Tarih:1862)

Fotoğraf 4: Kaçar Şahı Muhammed Şah'ın (1834-1848) kız kardeşi, Erdelan valisi Rıza Kuli Han'ın eşi Şahzâde Tuba Hanım.
(**Kaynak**: Jamal Ahmadiaeen Arşivi.)

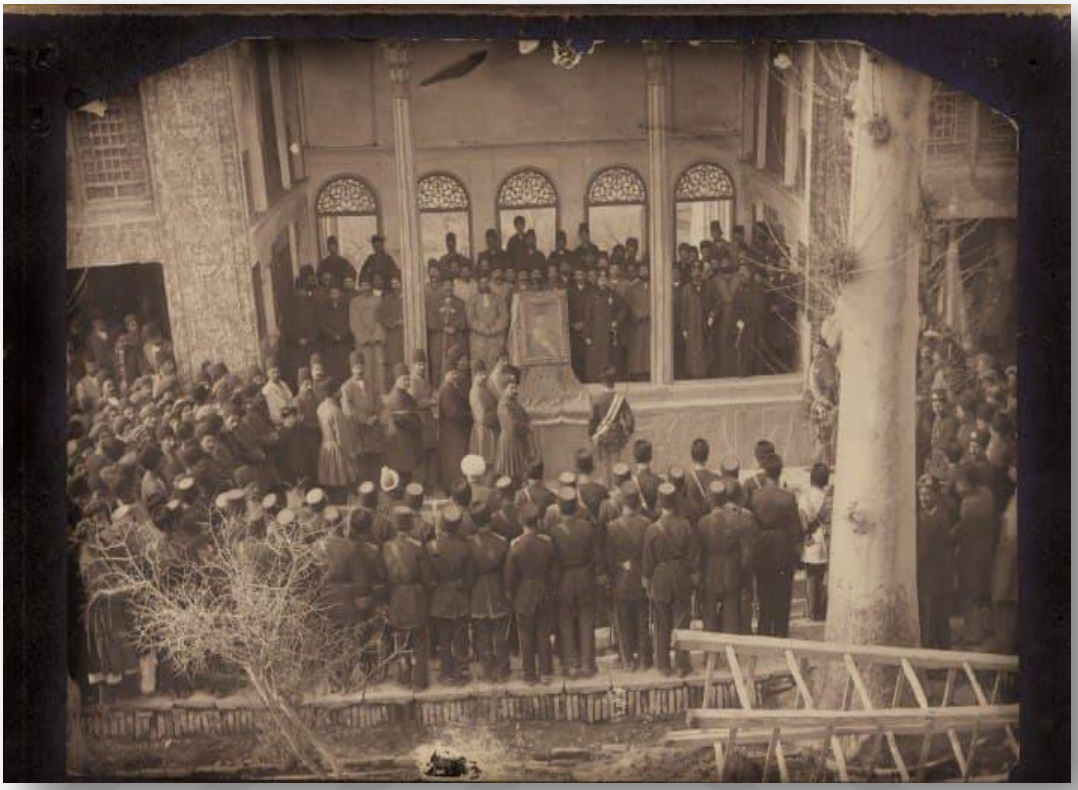

Fotoğraf 5: Daru'l Eyale'de (Hükümet Konağı) Selam Merasimi, Senendec (**Kaynak**: Jamal Ahmadiaeen Arşivi.)

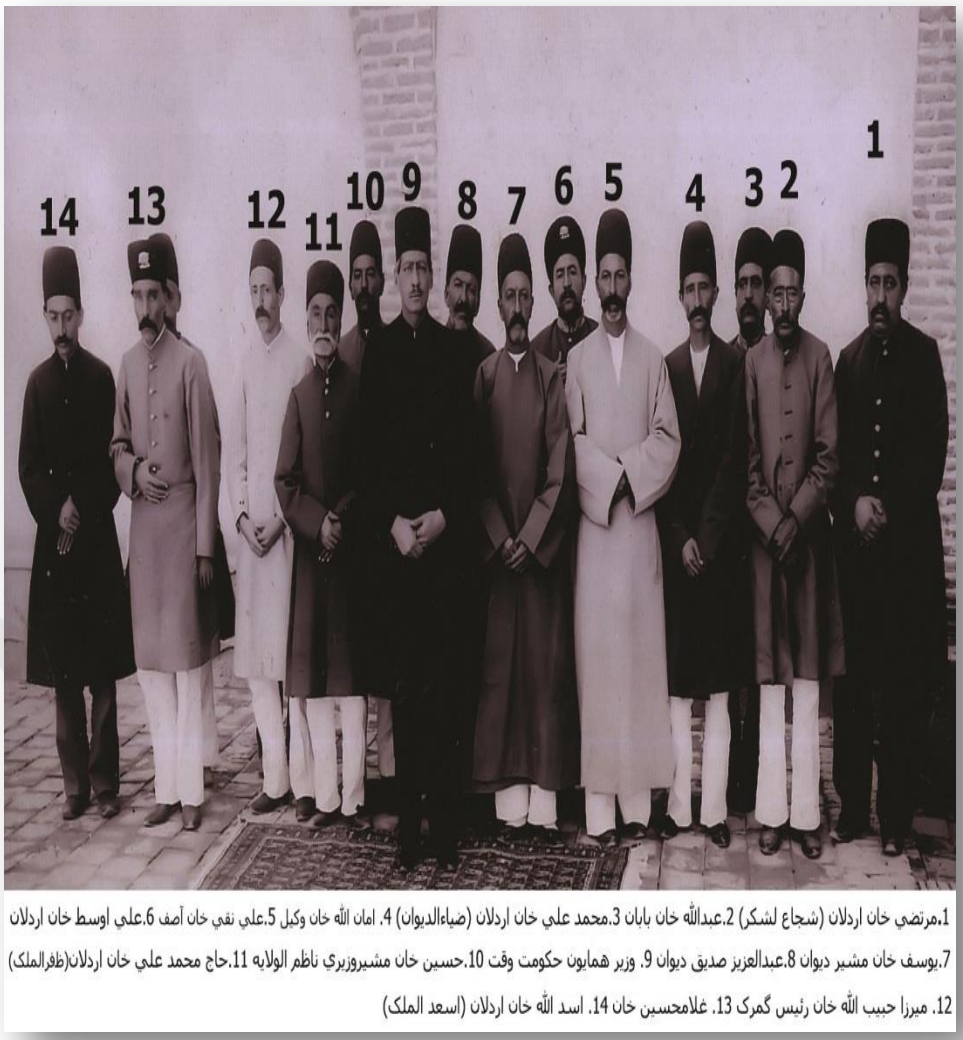

Fotoğraf 6: Erdelan hanedanı mensuplarından bazılarının da aralarında bulunduğu bir kısım Senendec ricali

(**Kaynak**: Jamal Ahmadiaeen Arşivi.)

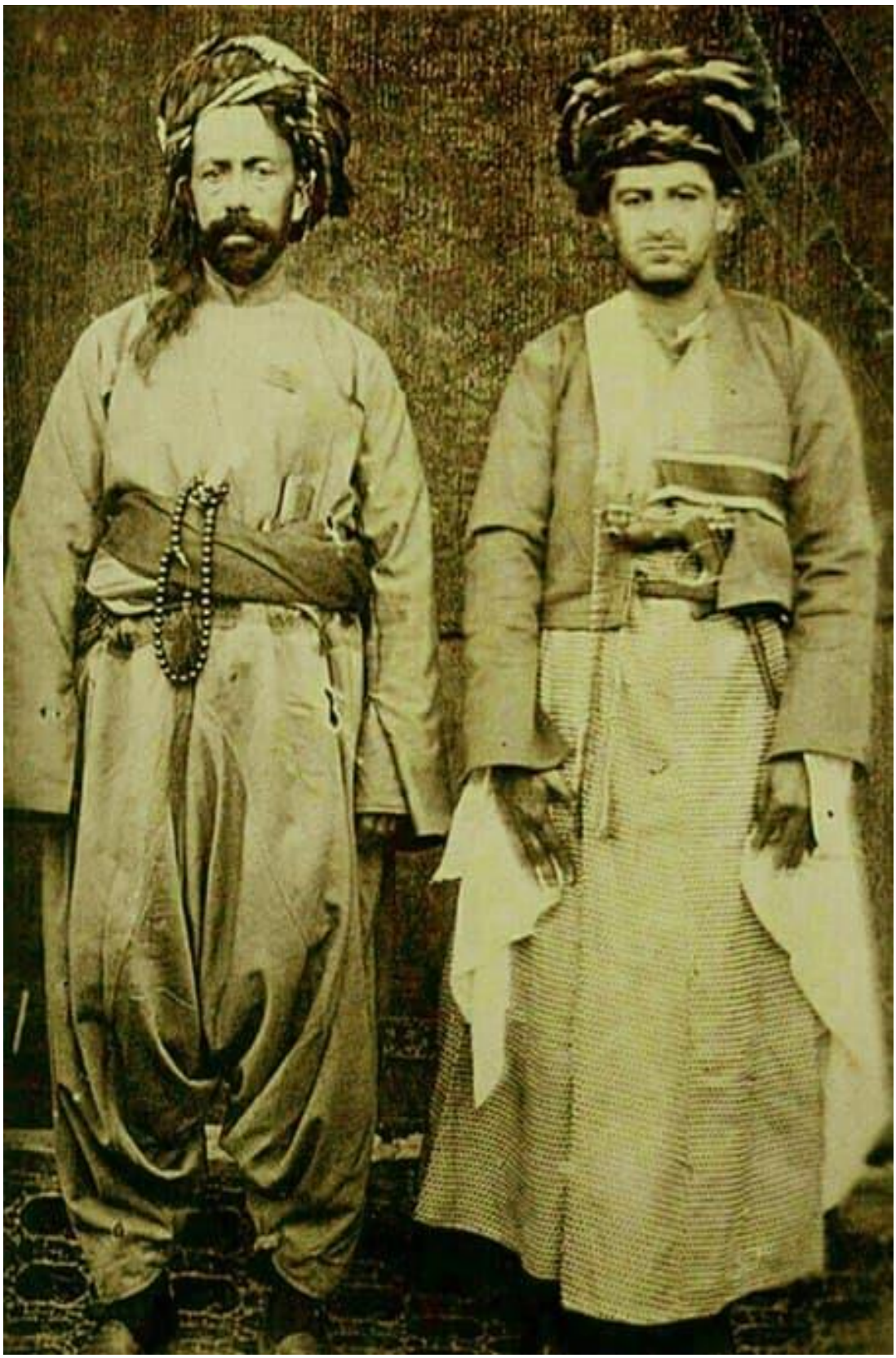

Fotoğraf 7: Abbas Han Erdelan (Serdar Reşid, sağda) ve Melik Mahmud Berzenci (**Kaynak**: http://rawansarhistory.blogfa.com)

Fotoğraf 8: Tarihçi, şair, Mahşeref Erdelani (Mestûre)
Erdelan valisi III. Hüsrev Han/Nâkam'ın (1825-1834) eşi.
(**Kaynak**: Fotoğraf tarafımızdan çekilmiştir.)

Fotoğraf 9: Erdelan valilerinin ikâmetgâhı, Hüsrevabad İmareti, Senendec
(**Kaynak**: Fotoğraflar tarafımızdan çekilmiştir.)

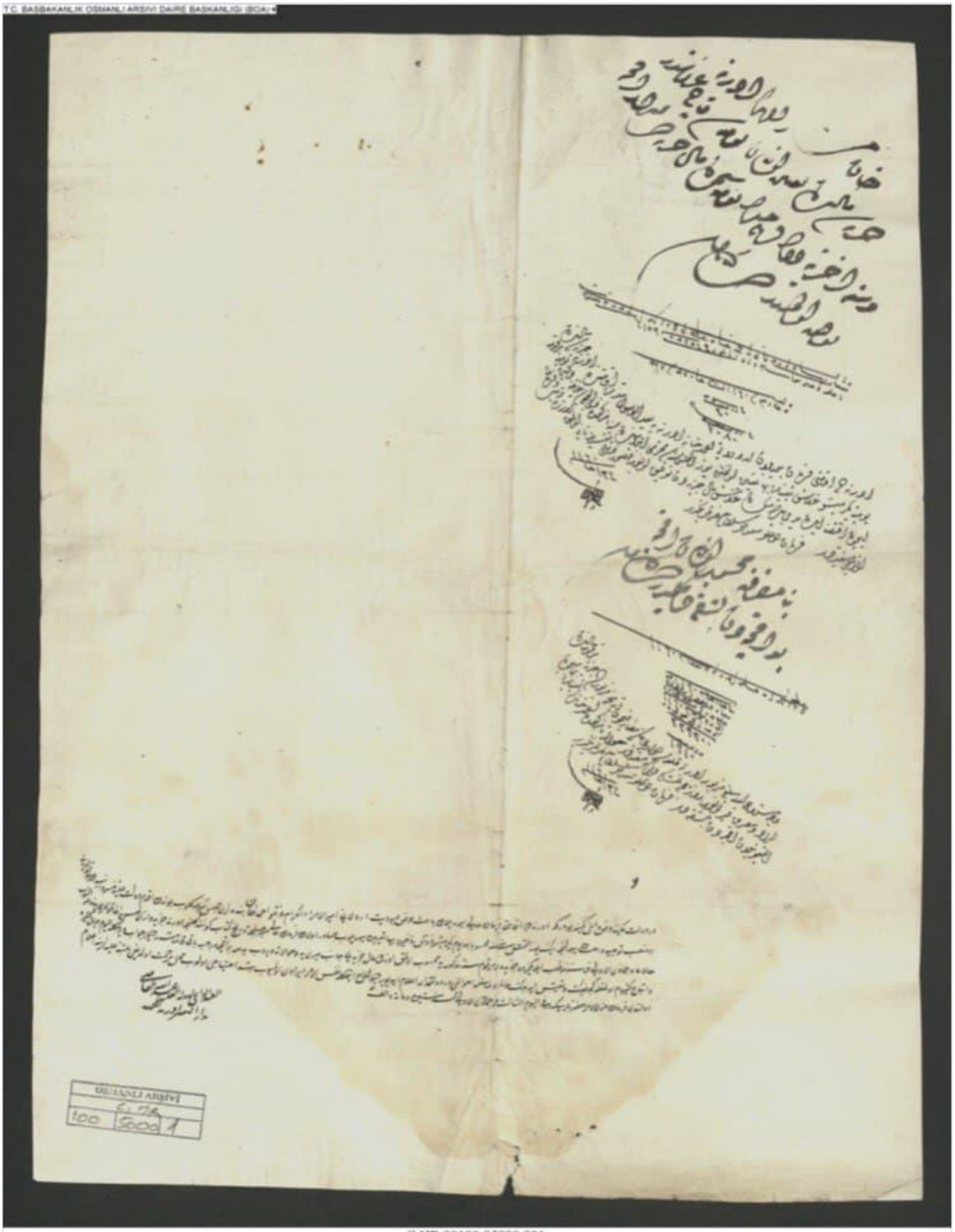

Ek 1: Osmanlı Devleti'ne iltica eden Erdelan miri III. Han Ahmed Han'a Edirne cizyesinden yevmiye tahsis edilmesi ile alâkalı belge.

(**Kaynak**: BOA, C.HR., Dosya:100, Gömlek: 5000)

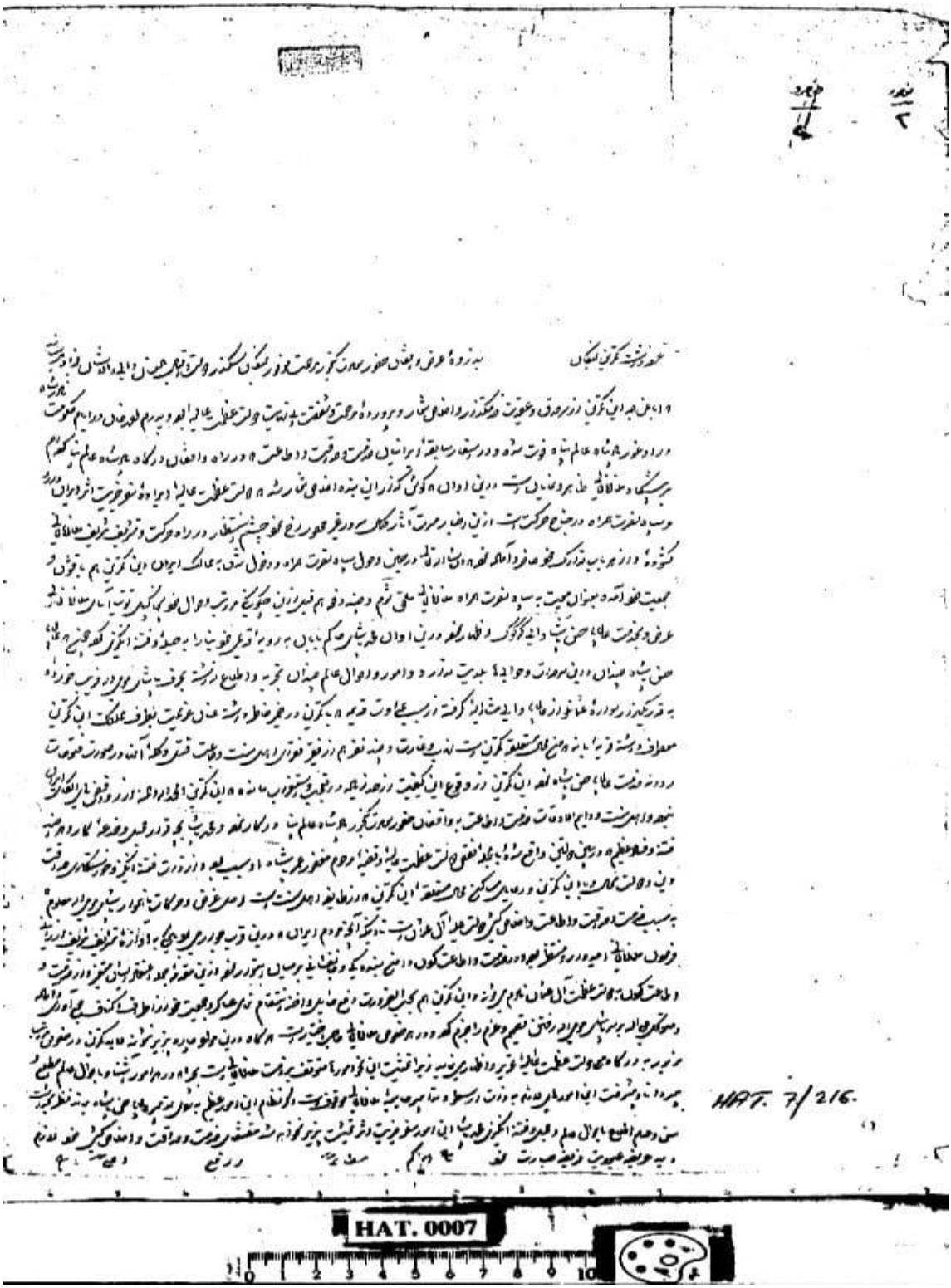

Ek 2: Edirne'de vefat eden Erdelan miri III. Han Ahmed Han'ın oğlu II. Hüsrev Han'ın Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Abdullah Paşa'ya gönderdiği mektuba işaret eden 29 Zilhicce 1191 (28 Ocak 1778) tarihli belge.
(**Kaynak**:(BOA),Hat,Dosya:7,Gömlek:216)

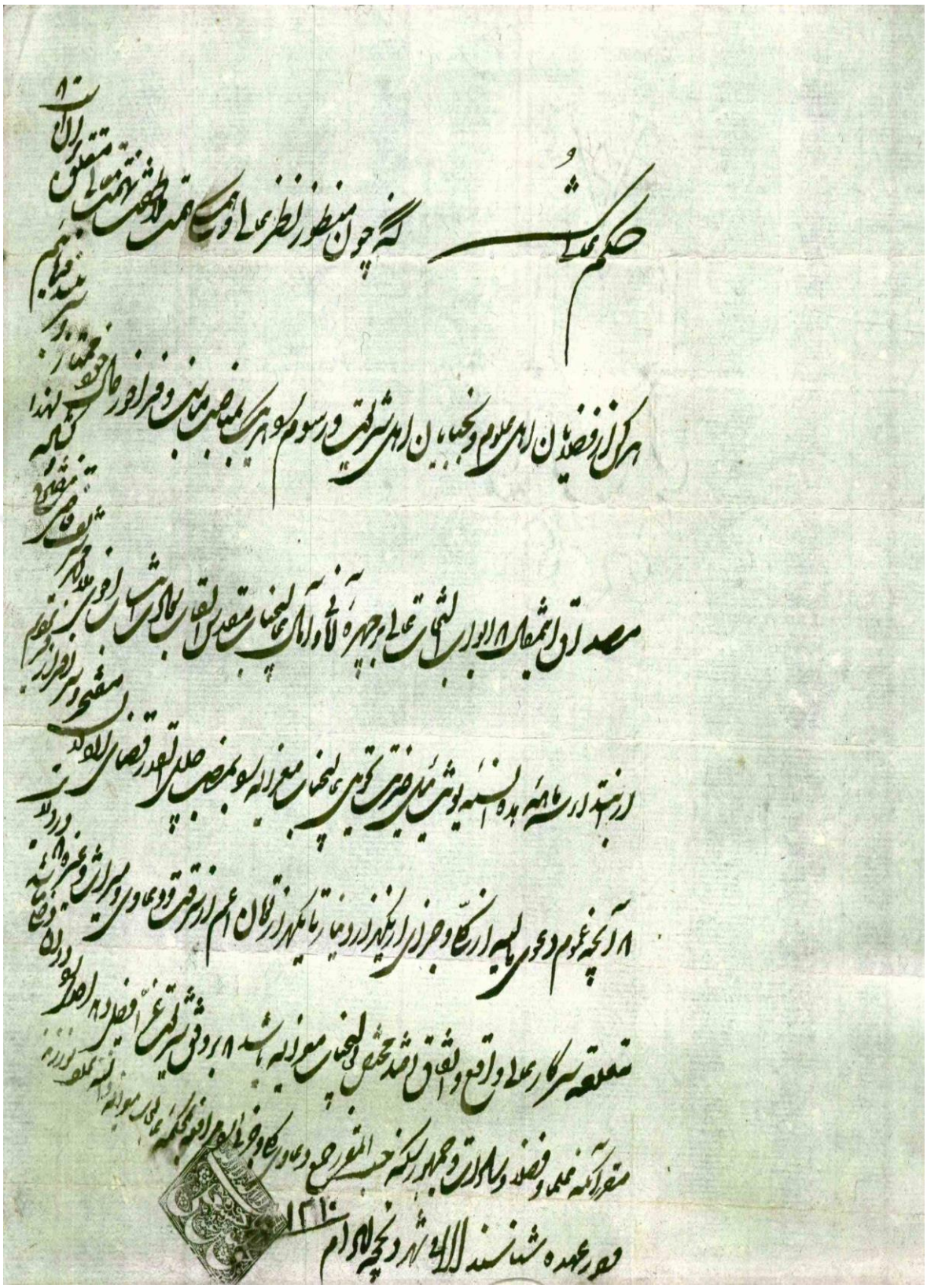

Ek 3: Erdelan miri Hasan Ali Han'ın Molla Muhammed Şerif Kadı'yı Erdelan kadılığına atadığına dair hükmü.

(**Kaynak**: Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran, Sıra No:296001031 ArşivNo:723,Tarih:1210/1795-1796)

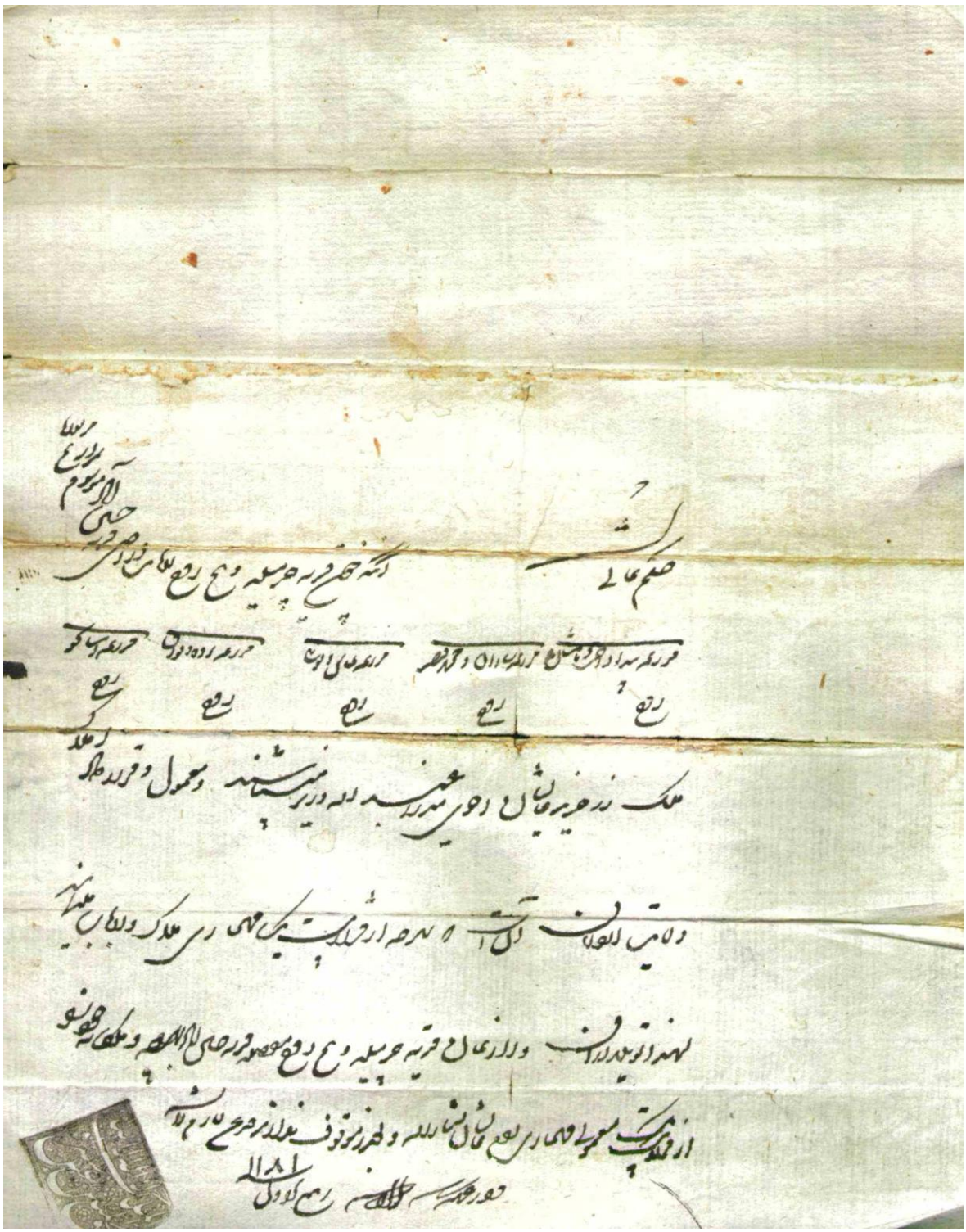

Ek 4: Erdelan miri II. Hüsrev Han'ın; Mirza Abdullah Vezir'in kardeşinin Çermil Karyesinde bulunan arazi üzerinde mülkiyet hakkının bulunduğuna dair hükmü.

(**Kaynak**: Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran, No: 296/18203, Tarih: 1181/1767-1768)

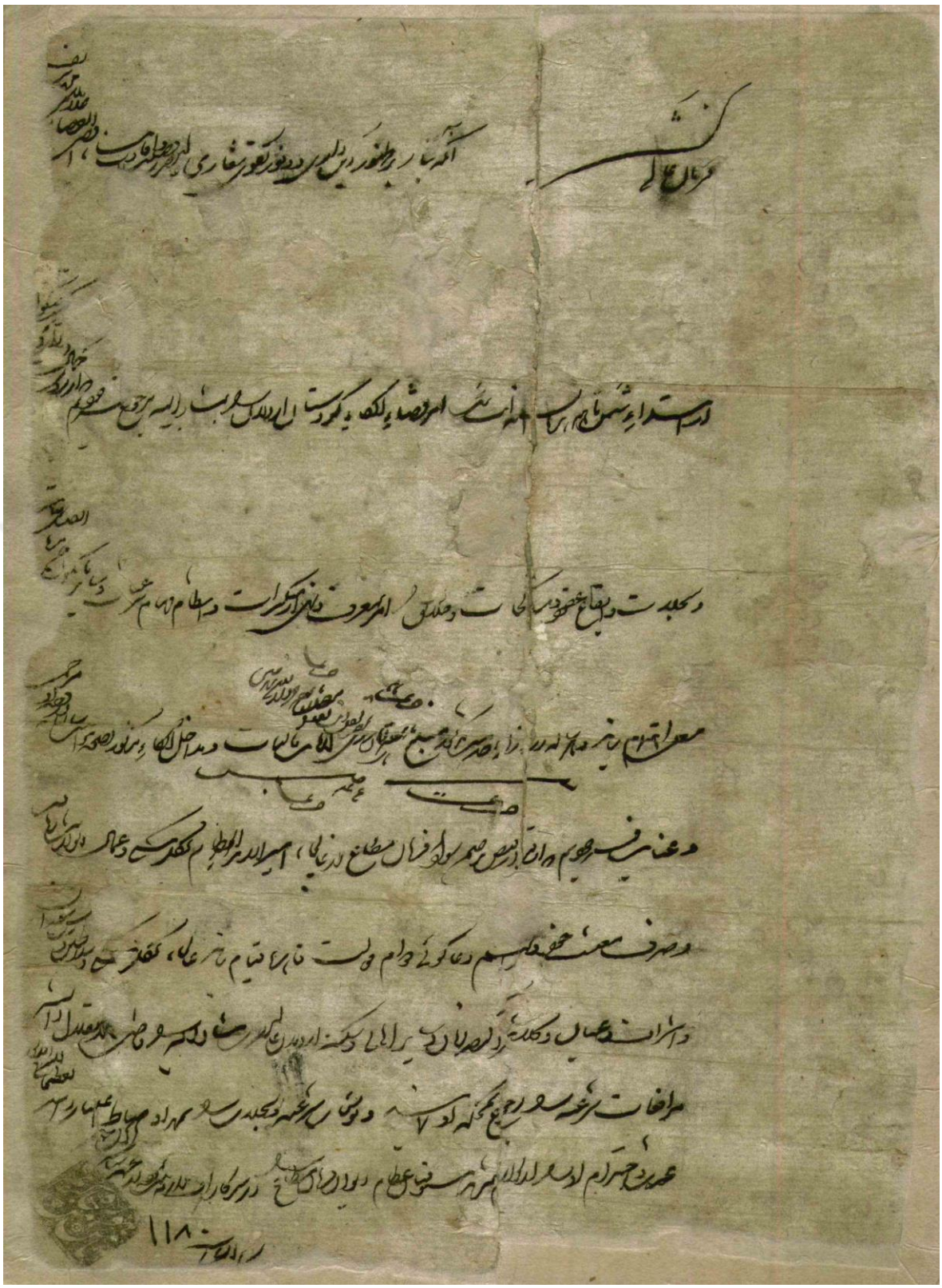

Ek 5: Kerim Han Zend'in; Molla Muhammed Şerif Kadı'yı Erdelan kadılığına atadığına ve kendisine Erdelan vergilerinden maaş bağlanmasına dair hükmü.

(**Kaynak**: Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran, Sıra No:296001040 Arşiv No:732, Tarih: 1180/1766-1767)

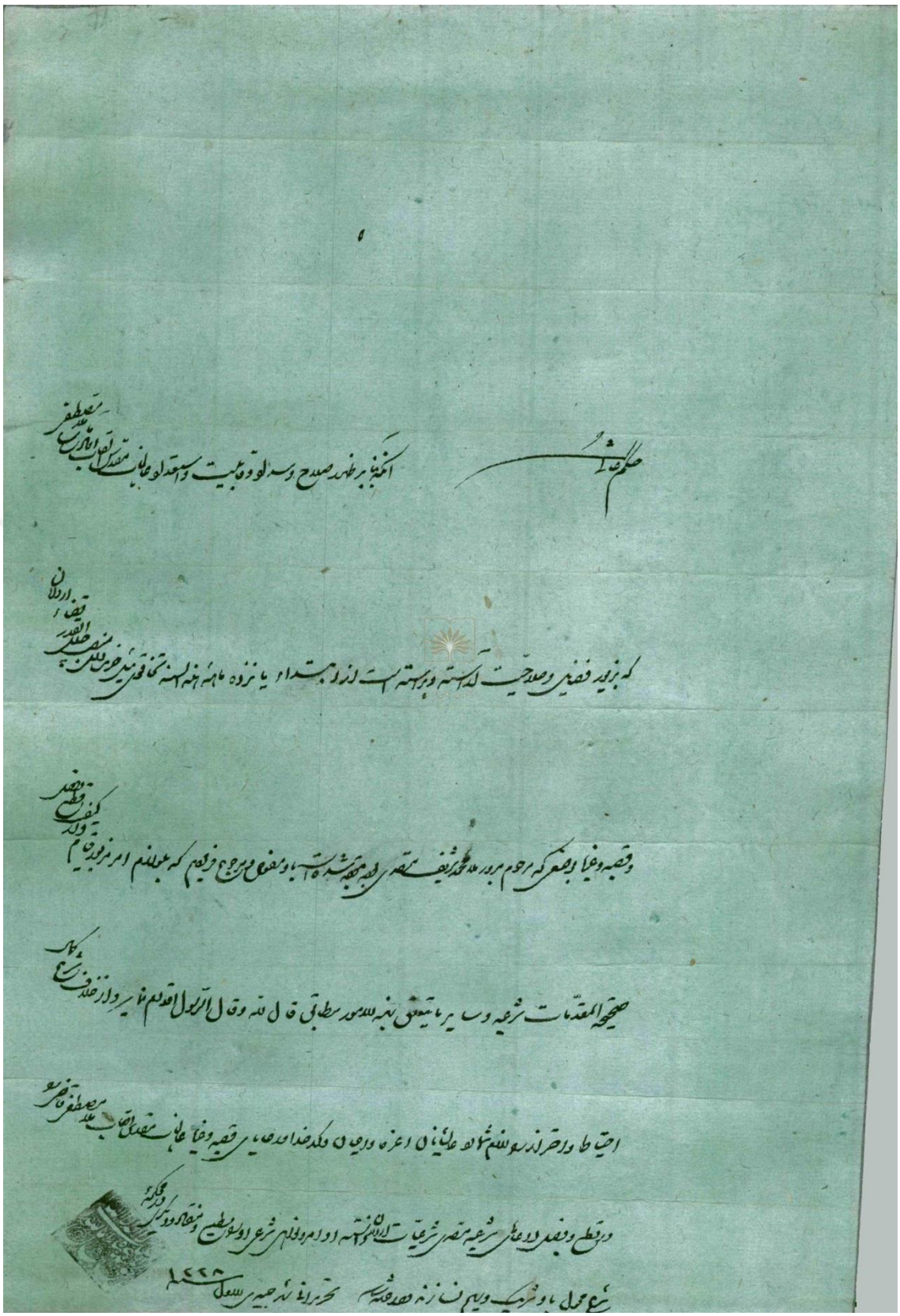

Ek 6: Erdelan valisi I. Emanullah Han'ın (Emanullah Han-ı Bozorg) Molla Mustafa'yı Erdelan kadısı olarak atadığına dair hükmü.
(**Kaynak**: Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran, Belge No: 296001033, Tarih:1228/1813)

نصب نامہ

غلام محسن اردلان ابن وجیہہ اللہ اردلان

ابن مرحوم حسینقلی خان مشہور بہ خانی خان

" " امان اللہ خان ثانی ملقب بہ غلام شاہ خان والی

" " خسرو خان والی مشہور بہ ناکام

" " امان اللہ خان والی

" " خسرو خان والی

" " خان احمد خان والی

" " سبحان ویردی خان والی

" " محمد خان والی

" " خسرو خان والی

" " سلیمان خان والی بانی شہر سنندج

" " میر علم الدین والی

" " تیمور خان والی

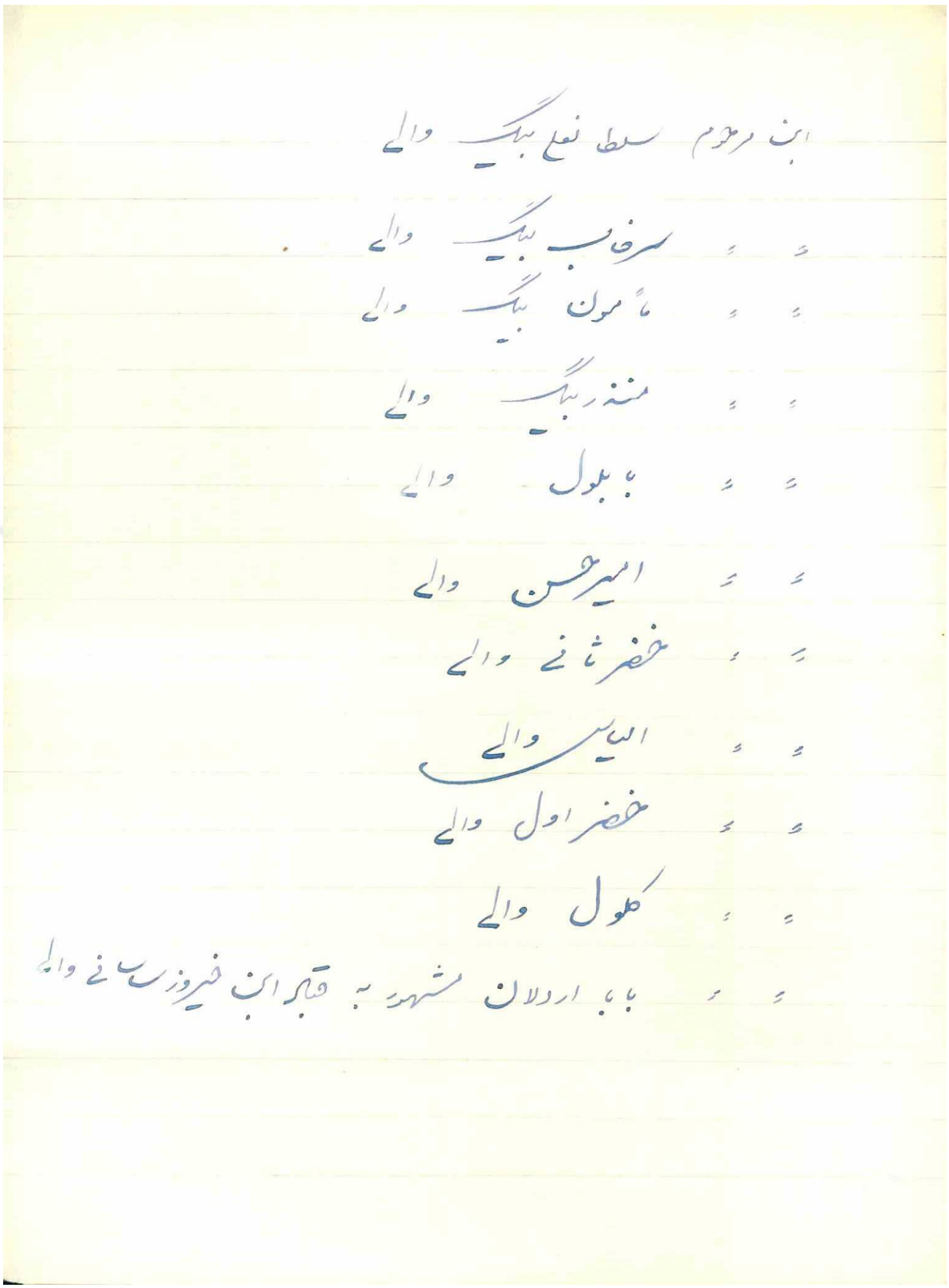

ابن مرحوم سلطان نعل بیگ والی

〃 〃 سرخاب بیگ والی

〃 〃 مأمون بیگ والی

〃 〃 منذر بیگ والی

〃 〃 بابلول والی

〃 〃 امیر حسن والی

〃 〃 خضر ثانی والی

〃 〃 الیاس والی

〃 〃 خضر اول والی

〃 〃 کلول والی

〃 〃 بابا اردلان مشهور به قباد ابن فیروز ساسانی والی

Ek 7: Erdelan hanedanına ait *Nesebnâme*. (iki sayfa). Hanedan'ın kurucusu Baba Erdelan ''Baba Erdelan Kubad bin Firuz-i Sasani'' şeklinde kaydedilmiştir.

(**Kaynak**: Sazıman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi İran, Belge No:296/26212, Tarih:29.04.92/21.10.1913)

Ek 8: Erdelan valisi I. Emanullah Han döneminde, 1816 yılında Senendec'de darbedilen gümüş sikke. Sikkenin arka yüzünde, yan yatan ceylan figürü.
(**Kaynak:** Şehla Erdelani kişisel arşivi)

Ek 9: Erdelan valisi II. Emanullah Han döneminde, 1851 yılında Senendec'de darbedilen sikke. Sikkenin arka yüzünde, seken oğlak figürü.
(**Kaynak:** Şehla Erdelani kişisel arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Ad, Soyad :Cafer AÇAR

Uyruğu :T.C

EĞİTİM BİLGİLERİ

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	:Mardin Artuklu Üniversitesi	2023
Y. Lisans	:Mardin Artuklu Üniversitesi	2019
Lisans 1	:YYÜ Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği	2005
Lisans 2	:Artuklu Üniv. Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü	2019
Lise	:Bitlis Adilcevaz Lisesi	2000

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Yer	Görev
2008-2010	Ağabey Özbey Lisesi (Van)	Tarih Öğretmeni
2010-2015	TYSD Anadolu Lisesi (Van)	Tarih Öğretmeni
2015-2016	ŞİKO Anadolu Lisesi (Van)	Müdür Yardımcısı
2016-2019	Gökçe ÇP Anadolu Lisesi (Mardin)	Tarih Öğretmeni
2019-2023	BİST Sosyal Bilimler Lisesi (Mardin)	Tarih Öğretmeni

YABANCI DİLİ

Farsça (YDS 2019) :92.500

YAYINLAR

Makale:

1. XVII. Yüzyıl Başlarında Safevi-Bradosti İlişkileri ve Dımdım Kalesi Kuşatması (Dr. Ercan Gümüş ile birlikte), Tarih Okulu Dergisi, Sayı: XXXV, Ağustos 2018, ss.629-656.

Sempozyum Bildirisi:

1. İran'da Yerel Tarih Yazıcılığı ve Erdelan Tarih Okulu: Yeni Bulunan ''Tarih-i Erdelan'' İsimli Elyazması Nüsha Üzerine Bazı Değerlendirmeler.

Kitap:

1. Guldesteyek Ji Çîrokên Samed Behrengî (Samed Behrengi'nin Öykülerinden Bir Seçki, Farsça-Kürtçe Çeviri), Dara Yayınları, 2017.

2. Muhammed Şerif Kadı'nın *Tarih-i Kurd* İsimli Eserinin Çevirisi ve Erdelan Tarih Okulu Üzerine Bir İnceleme, Avesta Yayınları, 2018.

3. Guldesteyek Ji Çîrokên Sadiq Hidayet (Sadık Hidayet'in Öykülerinden Bir Seçki, Farsça-Kürtçe Çeviri), Sitav Yayınları, 2019.

4. Safevi Kroniklerinde Dımdım Kalesi Kuşatması ve Emirhan Bradostî, Avesta Yayınları, 2019.

5. Di Zubdetu't-Tewarîxa Mihemed Şerîf Qazî de Mîrektiya Erdelanê û Lêkolînel Li Ser Nerîta Dîroknûsîya Erdelanê, (Muhammed Şerif Kadı'nın Zübdetü't-Tevarih İsimli Eserinde Erdelan Emirliği ve Erdelan Tarih Okulu Üzerine Bir İnceleme), Nûbihar Yayınları 2019.

6. Mestûre Mahşeref Erdelanî'nin *Tarih-i Erdelan* İsimli Eserinin Çeviri ve Değerlendirmesi, Nûbihar Yayınları, 2020.

7. Ali Eşref Dervişiyan'ın *Abşûran* İsimli Farsça Eserinin Kürtçeye Çevirisi, Nûbihar Yayınları, 2021.